MIRCEA ELIADE (București, 28 februarie - stil vechi 1907 - Chicago, 22 aprilie 1986) a făcut studii de filozofie la București, încheiate cu o teză despre filozofia Renașterii (1928), și la Calcutta (India, decembrie 1928 decembrie 1931), în urma cărora își susține doctoratul in filozofie, la București, cu o lucrare asupra gîndirii și practicilor *yoga* (1933). Între 1933 și 1938, simultan cu o intensă activitate beletristică și publicistică, ține cursuri de filozofie și istoria religiilor la Universitatea din București. În timpul războiului, este atașat cultural al ambasadei României la Londra (1940-1941) și al legației române de la Lisabona (1941-1945).

Din 1945 se stabilește la Paris, unde predă istoria religiilor întîi la École Pratique des Hautes Études (pînă în 1948), apoi la Sorbona. Solicitat în S.U.A., după un an de cursuri ținute ca *Visiting Professor* pentru „Haskell Lectures“ (1956-1957), acceptă postul de profesor titular și de coordonator al Catedrei de istoria religiilor (din 1985 „Catedra Mircea Eliade“) a Universității din Chicago.

CRONOLOGIA OPEREI BELETRISTICE (prima ediție a volumelor):

Isabel și apele diavolului (1930); *Maitreyi* (1933); *Întoarcerea din Rai* (1934); *Lumina ce se stinge* (1934); *Șantier, Jurnal indian* (1935); *Huliganii* (1935); *Domnișoara Christina* (1936); *Șarpele* (1937); *Nuntă în cer* (1938); *Secretul doctorului Honigberger, Nopți la Serampore* (1940); *Amintiri I* (1966); *Pe strada Mîntuleasa* (1968); *La Țigănci* (1969); *Noaptea de Sînziene* (1971); *În curte la Dionis* (1977); *Tinerețe fără tinerețe, Nouăsprezece trandafiri* (1980); *Romanul adolescentului miop* (1989); *Memorii, I-II* (1991).

MIRCEA ELIADE

JURNAL

VOLUMUL I
1941-1969

Ediție îngrijită de
MIRCEA HANDOCA

CRISTIAN BRÎNZA
—BIBLIOTECA PERSONALĂ—
—1994—

HUMANITAS
BUCUREȘTI, 1993

Coperta colecţiei:
Ioana Dragomirescu Mardare

© HUMANITAS, 1993

ISBN 973-28-0361-4
ISBN 973-28-0362-2

Notă asupra ediţiei

Tradus în principalele limbi de circulaţie internaţională în tiraje de ordinul milioanelor, *Jurnalul* lui Mircea Eliade este cunoscut cititorului din România doar prin fragmentele publicate în diferite reviste şi almanahuri.

Editarea *Jurnalului* mă preocupă de mai bine de doisprezece ani. Cu toată stăruinţa şi perseverenţa, am reuşit în această lungă perioadă să public doar cîteva fragmente în revistele *Vatra* (1984-1985) şi *Jurnalul Literar* (1990). În primăvara anului 1979, i-am cerut încuviinţarea autorului să tipăresc o selecţie din cele aproximativ 1 500 de pagini ale *Jurnalului.*

„Nu cred — mi-a răspuns Mircea Eliade — că proiectul dumitale cu *Fragments d'un Journal* este realizabil. După cum ştii, textul *românesc* a fost tradus de L. Bădescu. Deci nu poate fi retradus din franceză. Ar trebui căutat originalul românesc. Din păcate, două treimi din dactilograma textului românesc s-au pierdut. Ar trebui căutat în cinzeci de caiete..."

Din ianuarie 1982 însă, am început să primesc prin poştă — treptat, treptat — fie fotocopii ale manuscrisului, fie dactilograma lui definitivă.

Prin 1983, Dan Culcer, aflînd că sînt în posesia originalului *Jurnalului*, mi-a propus să-l publice în revista *Vatra*. I-am cerut din nou încuviinţarea autorului. La 20 septembrie 1984, acesta îmi preciza, nemulţumit de traducerile din engleză sau franceză care proliferau în revistele bucureştene sau provinciale: „Îmi scrii despre eventuala publicare a cîtorva fragmente din *Jurnal* în *Vatra*; sper, *după textul original, iar nu după o* *traducere franceză*". Desigur că paginile apărute în revista din Tîrgu Mureş au respectat întru totul dorinţa autorului. Sînt însă singura persoană în posesia fotocopiei manuscrisului, aşa că practica traducerilor a continuat.

La rubrica „Punctul pe i" (*Jurnalul literar* nr.22, din 4 iunie 1990) arătam: „Nu vreau să institui un monopol asupra operelor lui Mircea Eliade. Mi se pare însă absurd şi lipsit de sens să traducem în româneşte o operă scrisă iniţial în această limbă."

Ediţia de faţă, proiectată să apară în două volume, reproduce manuscrisul original în limba română. Nu am intervenit în textul manuscrisului; cele cîteva croşete [...] aparţin lui Mircea Eliade şi le-am reprodus ca atare.

Din cele peste 1 500 de pagini dactilografiate, selectate de Mircea Eliade din propriul său *Jurnal*, avem la dispoziţie circa 1 200. Fragmentele ce, din păcate, nu au putut fi găsite, le vom traduce după versiunea franceză, făcînd precizarea de rigoare.

Cele două volume vor cuprinde notaţiile din perioadele:

I	1941 - 1969
II	1970 - 1985

Prima parte a volumului întîi conţine *integral* textul scris în limba română de Mircea Eliade. Ediţia noastră are în plus faţă de versiunile franceză şi engleză şi *Jurnalul portughez* (1941-1944), alte circa cincisprezece pagini (în special însemnările din 18, 25 şi 28 septembrie 1951) cu referiri la geneza *Nopţii de Sînziene*, precum şi însemnările din 6 şi 15 decembrie 1963 şi 13 februarie 1965.

Aproape jumătate din manuscrisul original în limba română al celei de-a doua părţi a volumului întîi a fost pierdut de traducători. Cercetătorul american al operei lui Eliade, Mac Linscot Ricketts, mi-a pus la dispoziţie versiunile engleză şi franceză, precum şi numeroase pagini din versiunea originală. Îl rog să primească mulţumirile şi gratitudinea mea.

De asemenea, profit de ocazie pentru a-i mulţumi pentru sprijinul pe care mi l-a oferit în alcătuirea volumului *Împotriva deznădejdii*, apărut în 1992 la aceeaşi editură.

Deci în volumul de faţă au fost traduse din limba franceză însemnările din: 9 octombrie 1959 - 7 martie 1963 (inclusiv); 20 iunie 1963; 22 septembrie 1963; 12 şi 17 octombrie 1963; 7 noiembrie 1963; 19 şi 28 decembrie 1963; 11 ianuarie 1964; 30 ianuarie 1964; 18 februarie 1964; 26 februarie 1965 - 14 decembrie 1966 (inclusiv); 12 ianuarie 1967 - 14 mai 1967 (inclusiv).

De o importanţă deosebită este sublinierea de către autor a anumitor cuvinte sau propoziţii, în dorinţa de a atrage atenţia asupra semnificaţiei lor specifice. Procedeul este frecvent în întreaga beletristică şi memorialistică a lui Mircea Eliade din ultimele patru decenii de viaţă, dar unii editori români şi străini n-au sesizat întotdeauna acest lucru.

În ediţia de faţă, se culeg cu caractere cursive toate sublinierile speciale ale autorului.

Am căutat să aplic normele în vigoare ale actualei ortografii. Am renunţat la majusculă în transcrierea numelor de popoare, a lunilor anului, a zilelor săptămînii. Am copiat însă cu literă mare, ca în manuscris, în anumite contexte, cuvinte care aveau o semnificaţie specială ca: Istoria, Timpul, Centrul, Arborele Cosmic, Sărbătorile, Concluziile, Marile Idealuri, Cosmosul, Eroii, Ambasadorul, Profesorul etc. De asemenea, întrucît Mircea Eliade a scris fără excepţie „Christos" am păstrat această grafie. Pentru „parfumul" limbajului lui Eliade, am menţinut grafii ca: „paradisiac", „peisagiu", „personagiu", precum şi forma verbală „sunt". Am respectat titlurile originale ale publicaţiilor *Caete de dor* şi, respectiv, *Cuvântul*.

Am optat pentru alcătuirea unui indice ce va fi plasat la sfîrşitul ultimului volum al *Jurnalului*.

Mircea HANDOCA

Lisabona 1941. Îmi place să stau, în după-amiezile acestei primăveri tîrzii, în Praça do Comércio, pe balustrada Tagelui. Sunt atîția pescăruși neodihniți care își încearcă norocul în apele tulburi, galbene, uleioase, ale fluviului — și urmărindu-le zborul scurt, zvîcnit, între un țipăt și un salt înapoi, mă trezesc tîrziu, fără gînduri, liniștit, depărtat de mine însumi, întrebîndu-mă cînd s-a transfigurat lumea din jurul meu și a ajuns atît de frumoasă.

Nicăieri, în nici o țară, n-am ascultat o chemare mai melancolică, mai sfîșietoare ca a tocilarului din Lisabona. Meșterul acesta obișnuiește să-și vestească trecerea pe străzi suflînd într-un nai scurt cîteva sunete de o tulburătoare tristețe, lungi, șovăitoare și sugrumate brusc într-o chemare ascuțită, ca un cîntec rănit. Tocilarul își fluieră deznădejdea mai ales în după-amiezile calde, cînd soarele adoarme marii arbori, și o boare sticloasă se prelinge pe caldarîmuri. Parcă ar fi ultimul om viu petrecîndu-și jalea într-un oraș părăsit.

Și iarăși îl aud către apusul soarelui, cînd văzduhul își recapătă transparența și încep să fumege arborii bine mirositori. Este fără îndoială cea mai desăvîrșită expresie a lui *saudade.*

Buçaco. Am lăsat fereastra deschisă. Departe, peste pădurea din vale, se zărește para unui foc. Burează. Văzduh de munte, noaptea, cînd încep ploile.

Mă trîntesc în pat. Încerc să învăț a doua strofă din sonetul lui Camões, *Alma minha gentil* — dar citesc descurajat, știind că încerc un lucru cu neputinţă pentru mine. Niciodată n-am izbutit să memorez mai mult de trei-patru versuri dintr-un poet, oricît m-aş fi trudit. Şi strofa a doua mi se pare mai puţin frumoasă.

Îmi amintesc de noaptea pe care am petrecut-o, de mult, la Allahabad, găzduit de Major Basu. Eram, ca şi acum, singur; bura, mi-era frig (nopţile de ianuarie, în India Centrală — şi marea mea naivitate, să călătoresc îmbrăcat de primăvară...). Bătrînul Major Basu îmi dăruise, chiar în acea zi, o carte de impresii dintr-o călătorie a lui — făcută prin 1880 — în Europa. O ediţie modestă, provincială, tipărită chiar în tiparniţele lui din Allahabad. Trebuie să mai am eu pe undeva cărticica aceasta, legată în pînză verde, murdară; *An Indian Travelling in Europe*, parcă îi spunea. Ştiu că am rămas tîrziu de tot, în acea noapte, ca s-o citesc. Şi nu mă puteam dumiri cum un om atît de inteligent şi de cultivat ca bătrînul meu Major Basu găseşte de amintit în cartea lui de lucruri atît de puţin interesante, generalităţi care se întîlnesc în orice manual de istorie sau de geografie: populaţia ţării respective, numele marilor fluvii, proporţiile şi activitatea porturilor.

Foarte tîrziu, după miezul nopţii, cineva a bătut timid la uşă. Era chiar bătrînul Major Basu bine înfăşurat într-o pătură. Cineva din casă zărise lumina aprinsă şi-l deşteptase. A rămas însă intimidat în prag, văzîndu-mă cetind — şi aflînd că era chiar propria lui carte. Ar fi vrut, poate, să spună ceva, căci de mai multe ori l-am ghicit gata să înceapă. În cele din urmă, în timp ce eu încercam un comentar măgulitor, m-a salutat nefiresc de respectuos şi a plecat. Iar a doua zi, părea că uitase cu desăvîrşire vizita pe care mi-o făcuse...

Nu ştiu de ce mi-am amintit toate acestea şi de ce-am simţit nevoia să le însemn, în această cameră de hotel din Buçaco. Poate pentru că plouă şi e frig. Poate pentru că aşteptam să se deschidă uşa şi să apară cineva care să mă privească lung, nedumerit, să asculte cele cîteva fraze pe care, fără îndoială, i le-aş fi spus asupra volumului pe care-l ţineam în mînă — şi să se retragă mut, înnegurat, cu paşi uşori, de pîslă, înainte ca eu să-i înţeleg bine faţa.

Luso. Sunt şi case vechi, cu temelii de granit, cu olane înverzite şi mici ferestre care par a fi desenate pentru un decor de păpuşi — alături de acest grandios hotel modern, asemenea unui solarium, care şi-a întors privirile, stînjenit, de la tot ceea ce alcătuia, pînă la înălţimea lui, adevăratul Luso: izvoarele, cele cîteva pensiuni de familie, restaurantul cu sălile de biliard şi petrecere, promenadele, grădina publică.

O moară părăsită, undeva. Şi grădina, cu chioşcuri, terase, pietriş. Lîngă bazinul în care izvorăşte, cu un uşor clocot, apa de Luso, nu se mai plimbă, acum, nimeni; deşi florile sunt încă proaspete, iarba fragedă şi arborii atît de verzi. Un orăşel de vilegiatură, după plecarea ultimului vilegiaturist.

Înţeleg acuma unda de melancolie pe care o simţeam necontenit ispitindu-mă de cînd ne-am oprit în Luso. Mă întîmpină aici nostalgia aceluiaşi paradis pierdut al lumilor înecate: Oraşe de băi de pe timpul părinţilor mei, viaţa aceea semi-reală care durează doar lunile de vară, prietenii, idile, preumblări solitare; şi muzica militară a după-amiezelor de duminică, în chioşcul din mijlocul parcului; serbările, balurile, lampioanele de hîrtie, confetti.

*

Printre multele cărţi care-şi aşteaptă rîndul la citit sunt şi două volume de Ramalho Ortigão, *a Ramalhal figura*, cum îi spunea Eça de Queiroz. A scris, între multe altele, şi două volume ciudate, un fel de „ghid al vizitatorului de băi şi al călătorului comod“, cu tot felul de informaţii utile şi precise: orariile trenurilor, preţurile hotelurilor, amănunte asupra băilor, medicilor, specialităţilor culinare. Cărţile se numesc: *Banhos de Caldas e Águas Minerais* (1875) şi *As Praias de Portugal* (1876). Se pare că sunt străbătute şi de un entuziasm nelimitat, aproape fanatic, faţă de posibilităţile ştiinţei, în special ale medicinei şi balneologiei. Astăzi, mi se spune că ghidurile lui turistice şi balneologice constituie principalul izvor de documentare asupra vieţii mondene de acum trei sferturi de veac.

•

Viseu. Trecem printr-o mare sală, fostă sufragerie episcopală, cu minunate *azulejos*: Alexandru cel Mare, Titus, Vespasian; acelaşi albastru ferm, sticlos, pe care anevoie înveţi să-l iubeşti.

De la o fereastră ne întîmpină întreg oraşul, prins între dealuri împădurite. Gorunii, brazii şi stejarii-plută coboară pînă aproape de *campo dos toiros*, de curînd clădit la marginea Viseului. Case de un roz-cărămiziu egal, cu olanele roşii şi brune. Cîteva vile albe, avînd ferestrele de culoarea granitului umed, par rătăcite aici, în împărăţia nuanţelor argilei.

Cît e de frumoasă strada aceasta de la picioarele catedralei, care cade din zid în zid, proptindu-se la răstimpuri de temeliile sau colţurile caselor, cotind brusc şi pierzîndu-se într-o învălmăşeală de coperişuri, departe, în inima oraşului...

Cel dintîi lucru pe care-l observ în Catedrală sunt nodurile manueline lipite de bolţi. Amănuntul acesta parcă mă trezeşte. Încep să privesc cu mai multă prietenie catedrala aceasta vastă, de o ascetică nuditate, şi care e totuşi caldă, apropiată.

Tînărul, cu figură şi plete proletare, îmbrăcat sărăcăcios, a privit cîtva timp absent către altar, şi acum a îngenuncheat, cu oarecare sfială, şi se roagă.

Şi mai sunt două femei, două bătrîne, care fără îndoială ne-au observat de cum am intrat, şi nu ne mai scapă din ochi, urmărindu-ne cu o amorţită viclenie în timp ce-şi recită rugăciunea şi-şi numără potolit mătăniile.

Abatele ne arată scara cea mare care duce spre cor. De sus, catedrala îşi adînceşte dimensiunile şi-şi schimbă, parcă, lumina. Un alt văzduh, un spaţiu mai incert; ca şi cum coloanele acestea granitice ar fi căpătat pe nesimţite o stranie însufleţire muzicală.

Dar ceea ce e cu adevărat extraordinar sunt jeţurile corului. Speteaza şi braţele fiecăruia sunt împodobite cu figuri şi trupuri de o rară frumuseţe; demoni, himere, ţapi, balauri, peşti, capete de damnaţi. Mîna care s-a rezemat atîţia ani de spetează a rotunjit profilul diavolului, dîndu-i o expresie şi mai sinistră. Cît e de tulburător capul acesta de bătrîn, cu gura descleştată în cine ştie ce oftat lubric, cu ochii aproape de frunte, aşezaţi atît de sus ca să vadă cît mai mult şi cît mai repede, acum, în pragul morţii. E fără de pereche curajul şi geniul cioplitorului care a însufleţit cu atîtea priviri, şi rînjete, şi monştri, lemnul tare, fără spic, al jeţurilor. Se aşezau aici, fireşte, bărbaţi plini de evlavie şi cîntau cuvios mîngîind corniţele diavolului de lîngă ei, sau figura de cinică prostie a unui călugăr vinovat, sau himera cu îndrăzneaţă coadă, sau şopîrla răsărită pe neaşteptate din lemn, sau balaurul care se trudea de ani să se desprindă de pe spetează şi să-şi caute culcuş aiurea...

Nici un chip nu seamănă cu altul. Nici o expresie nu se repetă, pe atîtea figuri care te privesc de pretutindeni. Prin ce miracol au ajuns personagiile acestea din basme, din mituri sau bestiarii, din farsele populare şi legendele monastice, în corul catedralei din Viseu? Şi ce nemărginit spirit de toleranţă, cîtă înţelegere şi ironie la clericii care au văzut cum se însufleţesc sub dalta meşterului lemnar chipurile acestea care sunt tot atîtea ispite ale virtuţilor teologiale...

Corul este, de altfel, plin de surprize. Căci deasupra fiecărui jeţ se pleacă, susţinînd o înlănţuire de coarne şi alge, cîte un trup de femeie cu pîntecul gol, bine arcuit în afară. Mă întreb cu ce ar putea semăna această femeie, al cărei pîntec îmi aminteşte idolii preistoriei, Venus din Willendorf sau oricare altă *magna mater* eurasiatică. Zadarnic îi descopăr, bine lipite de spetează, aripile de înger. Curba bulbucată a pîntecului gol, sînii de o glorioasă maturitate şi, mai ales, zîmbetul atît de feminin, atît de impenetrabil — mă împiedică să ghicesc în trupurile acestea esenţele angelice.

•

Muzeul Grão-Vasco. Sunt atîtea muzee despre care n-am însemnat nimic în acest carnet, încît nu mă îndur să uit şi muzeul Marelui Vasco Fernandes. Poate pentru că, deşi se intitulează modest „muzeu regional“, e unul dintre cele mai frumoase din Portugalia; cel mai frumos, fără îndoială, dacă la Janelas Verdes din Lisabona n-ar fi fost tripticul lui Nuno Gonçalves.

Acestui Vasco Fernandes i se atribuiau atîtea pînze încît multă vreme critica modernă a crezut că e vorba de un mit. De curînd, însă, realitatea lui istorică a fost definitiv validată. Şi în acest muzeu — instalat într-o casă din secolul al XVI-lea — au fost adunate principalele lui tablouri, laolaltă cu pînzele altor artişti ai Nordului şi cu nenumărate alte lucruri preţioase, de la o minunată cruce pectorală bizantină pînă la o ciudată colecţie modernă de acuarele şi guaşe.

Ceea ce mă tulbură, în toate pînzele lui Vasco, nu e realismul cu care tratează el subiectele — deşi şi acest realism e, în el însuşi, plin de mistere — ci mai ales urîţenia personagiilor sale. De la Mîntuitor (din pînza *Botezul*) pînă la soldaţii şi fariseii din extraordinarul *Calva*, chipurile lui Vasco oglindesc aceeaşi mare, înrăită, urîţenie. Sunt numai două excepţii, asupra cărora voi reveni. Dar m-apropii de fiecare tablou în parte, şi regăsesc geniul lui Vasco realizîndu-se în urîţenie ca într-o dimensiune spirituală predestinată. Iată, bunăoară, *Calvarul*, marea pînză care te întîmpină îndată ce intri în muzeu şi care, fără îndoială, este una din capodoperele picturii portugheze — prin îndrăzneală, prin concepţie, prin meşteşug. Dar cîtă urîţenie în aceste douăzeci şi cinci de personagii! Ce figuri schimonosite, ce rînjete opace schilodesc feţele fariseilor care trag la sorţi hainele Mîntuitorului, ce profil dospit de negustor rapace are centurionul din primul plan, înfăşurat în mantia lui roşie, şi cîtă bestială suficienţă în ochii tuturor acestor martori ai Patimilor! Tîlharul cel rău, contorsionat pe cruce, ostaşii cu chipurile asimetrice plesnind de mediocritate şi de josnicie; Longhin pe calul lui alb, aproape scăpînd lancea din mînă — (pasă-mi-te, minunea se săvîrşise în sufletul lui); pînă şi sfintele femei din primul plan, strînse în jurul Maicii Domnului, care leşină cu mîinile melancolic împreunate, — toate aceste chipuri participă la aceeaşi urîţenie amară, sinistră sau patetică, îmbuibată în patimi sau extenuată de fecunde eforturi. Căci urîţenia personagiilor lui Vasco nu e întotdeauna caricaturală şi demoniacă — asemenea chipurilor lui Bosch sau Breughel. De cele mai multe ori e numai urmarea unei munci îndelungate, e lipsa de farmec, opacitatea, îngroşarea pe care ţi-o dă viaţa grea, dorinţa de trai bun, setea de putere.

Aceeaşi optică a determinat şi celelalte nenumărate chipuri, cu excepţia Sfîntului Sebastian — înconjurat de călăi hidoşi — şi a Sfîntului Petru. Aproape toţi consideră acest tablou al Sfîntului Petru drept capodopera lui Vasco. Este, în orice caz, cel mai popular. Tronul pe care e înfăţişat Sfîntul pare un imens baldachin de despot asiatic. Mantia sa imperială cade în falduri bogate pe podeaua de mozaic. Muiat în aur, cu tiara somptuasă, ţinînd în mîna stîngă, rezemată de cartea deschisă, cheia fermecată a Raiului, şi înălţînd tihnit dreapta, într-o benedicţiune apostolică de o cutremurătoare simplitate — Sfîntul Petru ni se înfăţişează aici ca un adevărat Cosmoorator. Parcă niciodată n-a cheltuit un pictor mai mult geniu, mai mult aur, mai bogate culori, ca să omagieze victoria Bisericii Romano-Catolice, în chipul august, puţin obosit şi totuşi apostolic, al Sfîntului Petru. Totul îl arată, aici, ca pe adevăratul stăpîn al lumii, ca pe Monarhul Universal care-şi impune legea şi ordinea pretutindeni. Şi dacă nu m-ar ispiti alte reflecţii — în legătură cu arta aceasta, plină de secrete, a descoperirilor maritime — ce admirabil pretext de meditaţii pentru simbolismul arhaic al lui Melchisedek, al Regelui-Preot, al Monarhului Universal, al lui Chakravartin, cel care stă în centrul Lumii şi învîrte Roata şi prin care toate sunt posibile şi capătă fiinţă...

Vasco Fernandes, care înfăţişează oamenii, sfinţii şi chiar pe Iisus, aşa cum vede el în juru-i compatrioţii întorşi din asprele călătorii atlantice — este cel mai amar dintre realişti. Dar realismul acesta care caracterizează întreaga şcoală portugheză contemporană este şi el o creaţie, alături de atîtea altele, a spiritului epocii descoperirilor maritime. Nimic mai depărtat de plastica Renaşterii ca această pictură portugheză care, poate înainte de olandezi şi, în orice caz, independent de ei, descoperă realismul în artă. Canonul frumuseţii clasice, mediteraneene, anevoie reactualizat de Renaşterea italiană prin umanism şi educaţia gustului clasic, nu s-a popularizat în Portugalia. Secolul descoperirilor maritime a creat aici un alt canon: al Atlanticului, al lui *mar tenebrosum*. Stilul manuelin, cu toate secretele lui, cu influenţele exotice şi maritime care izbesc ochiul şi tulbură, este cea mai desăvîrşită manifestare a acestui canon.

Dar tot atît de interesant şi plin de sugestii este şi realismul picturii portugheze din secolul al XVI-lea. Căci toţi artiştii aceştia erau contemporani neînchipuitelor eforturi cheltuite pentru străbaterea oceanelor şi descoperirea lumilor noi. Mulţi dintre ei au trăit în economiile de pe coasta africană. Au văzut peisagii noi, chipuri stranii, s-au inserat în geografii primejdioase, au cunoscut viaţa aspră, au întîmpinat la fiecare pas moartea şi bolile cumplite ale Orientului, au trăit viaţa grea a marinarilor şi au văzut, peste tot, oamenii încruntaţi, opintindu-se într-un efort istovitor, încordaţi într-o luptă deznădăjduită cu necunoscutul — oameni surmenaţi, secătuiţi, îmbătaţi de glorie, de vicii, de sentimentul puterii — oameni, într-un cuvînt, urîţi. Duritatea şi bestialitatea figurilor lui Vasco Fernandes era aceeaşi pe care o întîlnea pretutindeni la contemporanul lui. Nu avea de unde să întrevadă frumuseţile serafice, contemplative, mediteraneene ale Renaşterii italiene. Nu avea unde să-şi pregătească spiritul pentru a putea ghici aceste frumuseţi liniştite. Scurtele intervaluri de creaţie ale Portugaliei erau întotdeauna între asemenea expediţii.

Un alt mare pictor contemporan lui Grão-Vasco — Mestre do Retábulo da Sé de Viseu, cum i se spunea, pînă la identificarea numelui — îşi are adunată aici întreaga lui operă. Influenţa descoperirilor maritime este, la acest Mestre do Retábulo, şi mai vădită. Unul din tablourile cele mai cunoscute, *Adorarea Magilor*, înfăţişează un indian din Brazilia sub chipul regelui negru care vine să se închine la ieslea Mîntuitorului. Este un indian din Brazilia pe care nimeni nu-l poate confunda, aşa cum se pregăteşte să îngenuncheze în costumul lui

bălţat, cu cercei şi şirag de perle la gît, cu penele lui multicolore în jurul capului, cu lancea lui de lemn. Fără îndoială, este înainte-mergătorul exotismului din pictura europeană. Prototipul „bunului sălbatic", care va obseda, peste două veacuri, imaginaţia literatorilor şi moraliştilor continentali.

Portugalia se poate mîndri că e precursoarea exotismului şi a întregii literaturi romantice. N-a lăudat oare Camões, cel dintîi dintre europeni, o sclavă indiană, Barbara, „captiva care-l ţinea captiv"? Poema *Aquela cativa*... în care se exalta culoarea întunecată a pielei (*pretidão de amor*), în dauna frumuseţii blonde, a deschis drumul unei întregi literaturi exotice, promovate victorios de romantism. Nu zadarnic iubea Chateaubriand *Aquela cativa*, în care i se părea că e validată pasiunea pentru frumuseţile extra-europene, nesofisticate, aparţinînd unor geografii pe care fervoarea lui şi a tuturor celorlalţi romantici o asimilau paradisului.

Aşa încep toate curentele devenite mai tîrziu populare, aşa începe orice modă şi orice snobism de mase: de la un mare poet sau de la un mare pictor. Căci moda, care a început să se popularizeze după anul 1920, a frumuseţii bronzate şi tuciurii, moda care sileşte tineretul continentelor albe să se „înnegrească", sau, cel puţin, să se „bronzeze" prin orice mijloc este o gravă abatere de la canoanele frumuseţii clasice, mediteraneene sau nordice, care lăuda pe blonda Elena şi feţii frumoşi cu părul de aur, pe Blanchefleur sau Margareta. Este adevărat că moda pielii tuciurii a invadat Europa o dată cu muzica neagră şi jazzul. Dar originile ei sunt în romantism şi în *pretidão de amor* a lui Camões. I-au trebuit cîteva sute de ani pînă să fie nu numai acceptată de elitele Europei şi Americii, ci şi promovată de arta, de filozofia şi de sporturile ambelor continente. Revolta împotriva „pielii albe" este, fireşte, complexă. Se pot identifica în ea şi elemente proletare, de revoltă împotriva aristocraţiei şi a canoanelor clasice. Dar ce este proletarul admirabililor visători din secolul trecut decît „le bon sauvage" al lui Rousseau multiplicat în colectivitate?

Şi oare nu este nici o legătură între apologia „primitivului“, din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, şi mesianismul proletariatului elaborat de doctrinarii socialişti în ultima sută de ani?

Vouga. De la Figueira urcăm mereu, printre păduri în care pinul sfielnic se îmbină cu mesteceni, stejari-plută şi arţari. Urcăm pe această şosea minunată cu nesfîrşite ameţitoare curbe, pătrunzînd tot mai adînc într-un peisaj de munte. Şi deodată ne întîmpină, la picioarele noastre, valea Vougăi. Se deschide chiar de aici, cîteva sute de metri la stînga podului pe care-l trecem. Şi apoi se lărgeşte necontenit, victorioasă, fertilă.

Totul se schimbă. Crestele de munţi, pleşuve, încep să semene a blocuri granitice, abrupte, dure. Întîlnim sate cu case în culori aspre, întunecate. Curînd, casele se descoperă răzleţe, sau adunate în mănunchiuri restrînse; ferme care îşi sunt lor însele îndestulătoare.

Scăpăm de ploaie. Pătrunde pînă la noi mirosul tare, proaspăt, de piatră şi pădure. Valea e lucrată în terase, cultivată. Verdele capătă aici tonuri tot mai coapte, mai puternice. Nu mai e verdele palid, gingaş, din Sud, verdele acela decolorat de soare, biruit curînd de argilă şi nisip. Aici, apele şi ploaia hrănesc o vegetaţie imperială, pe care nici seceta, nici iarna nu o stăvilesc. Ne întovărăşeşte încă văzduhul de pădure.

Berlin. 1942. G. mă duce astăzi la Carl Schmidt, care voia de mult să ştie ce este cu filozofia lui *Nae Ionescu*. O casă în Dahlem, cu mobilă foarte puţin nemţească, cîteva tablouri moderne şi o bibliotecă bogată în cărţi vechi. *Carl Schmidt* e mic, o figură puţin impresionantă, dar luminoasă, însufleţită. Vorbeşte curent franţuzeşte. Îi spun că nu cunosc de el decît *Die romantische Politik*, care a influenţat atîta pe Nae Ionescu, pe Ţuţea şi ceilalţi. Dar în loc să începem discuţia despre Nae, mă întreabă de Salazar, de Portugalia, de culturile maritime — şi vorbim trei ceasuri. El scrie o carte despre „pămînt şi mare“, şi a citit enorm în legătură cu arta, cultura şi simbolismul acuatic. Îmi spune că *Moby Dick* e cea mai mare creaţie a spiritului maritim, după *Odiseea*. Îmi arată cîteva curioase tablouri ale unui pictor modern neamţ, al cărui nume îl uit repede; viziuni submarine, cosmologie.

Cum de atîţia ani studiez şi eu asemenea probleme (*la Mandragore*) mă las antrenat în interpretări de simboluri şi mituri austro-asiatice care parcă îl interesează. Îi făgăduiesc să-i trimit *Zalmoxis* II, unde am publicat „Notes sur le symbolisme aquatique“. Ce mă impresionează la Schmidt e curajul lui metafizic, nonconformismul lui, vastitatea viziunii. Îmi aminteşte de Nae. Ne oferă o sticlă de vin de Rin. E încîntat că mă întîlneşte şi regretă că plec mîine la Madrid. Îmi spune că omul cel mai interesant, astăzi, e René Guénon. Ne conduce pînă la staţia de metrou, vorbindu-mi despre aviaţie ca simbol „terian“.

Lisabona. Cît de falsificată e viziunea istoriei, pe care noi o înţelegem exclusiv validată prin documente! O cetate medievală, pentru că avea o duzină de oameni care ştiau carte şi au lăsat cîteva sute de documente, „participă“ la istorie — iar dramele profunde ale Evului Mediu eurasiatic, tensiunea din istmul ponto-baltic sunt „neinteresante“ şi istoricii le rezumă în cîteva fraze!

De aceea, o istorie universală nu se poate face pe bază de documente scrise — ci numai pe documente spirituale: adică pe mituri şi credinţe. Europa, dar în special Occidentul, trebuie comparat Orientului şi stepelor nomazilor nu prin documentele sale, ci prin miturile sale.

Bunăoară, istoria românească trebuie omologată istoriei occidentale prin miturile noastre: Mioriţa, Meşterul Manole, baladele eroice, Făt Frumos etc...

Scriind articolul despre *Dor — A saudade romena* pentru Acção, recitesc încă o dată *Mai am un singur dor*. Credeam pînă acum că e vorba, aici, de dorinţa de reintegrare în Cosmos. Încep să cred că e altceva: dorinţa de a-şi regăsi, prin moarte, adevărata sa familie cosmică (apele, munţii, astrele, pădurile). Nu reintegrare — ci reîntoarcere acasă, la ai săi.

*

Impresia extraordinară pe care ţi-o lasă orice roman de Dostoievski se datoreşte, în bună parte, faptului că timpul e dilatat, la el, în proporţii considerabile, şi personagiile lui fiind urmărite de aproape, ca să nu-şi repete pînă la saţietate gesturile şi vorbele, izbucnesc sau se contrazic din exasperare, făcîndu-te să crezi că sunt posedate sau acţionează din „profunzime“. Oricine a scris un roman în care îşi propune să urmărească de aproape, zi cu zi, sau chiar oră cu oră, un personagiu ştie cît e de greu să-l ţină în frîu, să nu-şi ia cîmpii, spunînd sau făcînd cine ştie ce nebunie. Nu-ţi poţi impune voinţa asupra unui personagiu decît ţinîndu-l la depărtare, adică vorbind despre el oarecum „în general“, rezumîndu-i viaţa sau ideile în chip global. Dacă te apropii de el prea mult, dacă încerci, bunăoară, să scrii o scenă care se petrece într-o durată concretă (o anumită după-amiază), simţi un fel de nevroză care sfîrşeşte prin a te stăpîni, şi vei scrie atunci sub dictarea acelui personaj. E o anumită magie, provocată de faptul că încerci să dai viaţă concretă (ceas cu ceas, dialoguri etc.)unei creaţii de ale tale, că, într-un anumit chip, eşti un creator de oameni. Cred că nu există scriitor care să nu fi simţit această magie, această exasperare pe care ţi-o provoacă personagiul, şi care te sileşte să te laşi în voia lui, voie demoniacă, pentru că cel dintîi lucru pe care-l face personagiul este să te contrazică, să se anihileze pe sine (aşa cum l-ai *voit tu*). Sunt sigur că dacă vreodată aş scrie un roman care să se petreacă în 24 de ceasuri, şi l-aş scrie cu personagii inventate (nu cu amintirile mele microscopizate, gen Proust), aş scrie ceva care s-ar spune că e copiat după Dostoievski. Ar trebui într-o zi să spun clar toate lucrurile acestea, pentru că lumea vede în Dostoievski altceva decît a făcut el: în fond, geniul lui D. este că s-a lăsat posedat de propriile lui personagii, şi acest act de magie, demoniac în sine, l-a făcut să pătrundă acolo unde ceilalţi romancieri şovăiesc să păşească.

*

Am cunoscut la consilierul de presă german K. un om foarte interesant: Dr. M., corespondentul la Paris al lui *Kölnische Zeitung*. A fost corespondent al *Cuvântului* în 1938, şi îmi amintesc că odată i-am tradus chiar un articol. Evident, nu-mi amintesc numele. Îmi spunea că Nae Ionescu îi era bun prieten. I-a prezis, în ianuarie 1938 la Paris, tot ce are să se întîmple, căci el, fiind austriac, ştia cît de serioasă putea fi o represiune guvernamentală. (Şi-a pierdut cei mai buni prieteni împuşcaţi. De cine?). Era şi C.M., de la *A Voz* de faţă, şi am fost fericit auzindu-l pe acest Dr.M. spunînd că Nae Ionescu a fost unul din cei mai inteligenţi oameni ai Europei.

Am stat mult de vorbă. Vine de la Paris. Nu pare prea hitlerist. Foarte cetit, vorbind perfect franţuzeşte. Îmi cere veşti despre opera lui Nae. Îi spun că au apărut primele două volume din scrierile lui filozofice. Pare emoţionat. Îi spun de convorbirea mea cu Carl Schmidt, astă vară. E mirat că Schmidt apreciază pe Guénon. Ce mă impresionează, este că i se pare epoca pe care o trăim „pasionantă“, deşi îşi dă seama că am putea sombra într-un cataclism apocaliptic. Eu îi vorbesc de „epoca antenicopoleană“; suntem în pragul Nicopolului, cînd Europa se mai putea încă salva de turci. Dar nu văd nicăieri semne că, măcar de astă dată, vrea să se salveze.

Nu ştiu dacă a spus-o pentru că era şi C.M. de faţă, dar a afirmat că Salazar e singurul conducător de popoare pe care-l are astăzi lumea.

*

Gide îşi întemeiază morala şi filozofia epocii sale (îndeosebi *l'Immoraliste, Les Faux-Monnayeurs*) pe lecţia ştiinţelor naturale. Aminteşte-ţi paginile despre fauna sub-oceanică, „morala“ peştilor care rezistă şi la apa desărată etc., din *Les Faux-Monnayeurs*. Sunt ultimele consecinţe ale lui Darwin şi Nietzsche, purificate de incongruenţe, făcute accesibile „elitelor de mare public“. În fond, cu toate că s-a ferit să cadă în truismul „adevărurilor contemporane“,Gide este un om al epocii sale. Opera lui oglindeşte perfect efortul ştiinţei mijlocii a timpului său. Aceasta nu-i scade importanța, ci, dimpotrivă, i-o sporește; pentru că, izbutind să-și creeze puncte de contact cu epocile ulterioare, opera lui Gide rămîne în același timp un document reprezentativ al epocii 1880–1930, și încă un document de o strălucită autenticitate.

Mă gîndesc însă că morala și filozofia unui mare romancier modern, care ar vrea să oglindească în opera sa efortul de cunoaștere al contemporaneității, nu se mai poate mulțumi cu lecțiile științelor naturale, la modă pe vremea tinereții lui Gide. Ea va trebui să țină seama de tot ce au revelat un Heisenberg, un Ueskull, un Heidegger, un Frobenius — și îndeosebi de tot ce ar putea revela descoperirea lumilor arhaice, ale miturilor și ale simbolurilor.

T.C. sfîrșește de cetit *Întoarcerea din Rai* și *Huliganii*, pe care nu le cunoștea. Stăm de vorbă asupra lor, și cu acest prilej îmi amintesc și eu de romanele acestea, pe care aproape le uitasem, pînă în 1941, dar pe care le-am recitit de atunci de două ori: o dată pentru a putea relua *Viața Nouă*, a doua oară pentru a le corecta. Îmi dau seama, de data asta, de totala absența a problemei morale în ele. Eroii fac ce vor, fără nici o rezistență; fetele cedează ușor, nimeni nu se căsătorește și nimeni nu face copii. Există o problemă metafizică, poate și una socială, dar morala erotică nu apare încă. De ce? Criticul G. Călinescu se mulțumește să constate repulsia mea față de nuntă — dar nu se întreabă: de ce?! În fond, asta ar fi treaba criticului: să explice. Mai ales un scriitor de felul meu, obsedat de „probleme“. Adevărul este că, la mine, obsesia metafizicului și a biologicului nu mai lasă loc pentru nici o altă problematică. Erosul, la mine (cel de acum opt-zece ani), avea o funcție metafizică. Iubirea angaja, și implica pedepse — fără prezența indispensabilă a societății, a instituțiilor, a accidentelor (din toate aventurile personagiilor mele, un singur accident și nici un singur copil din flori).

Și mai e ceva: eu am rămas impresionat de lexicul și simbolismul misticii indiene (*vaishnava*), care exprimă iubirea mistică în termeni de *adulter* iar nu de *nuntă*, tocmai pentru a marca transcendența oricărei experiențe mistice, esența ei „străină“ acestei lumi. Dragostea, la mine, este în primul rînd o aventură de structură metafizică. Mă interesează reacția oamenilor față de ea *ca atare*, ca legată de propriul lor *destin* — și numai în subsidiar implicațiile ei morale și sociale. Personagiile mele se îndrăgostesc și fac dragoste oricum și cu oricine, pentru că pe mine, autorul lor, mă interesează exclusiv *această* experiență a dragostei, care revelează un *destin* — iar nu consecințele ei sociale.

Evident, marele critic G. Călinescu n-avea de unde să știe toate acestea: nu i-am vorbit niciodată de ele.

*

Îmi aduc aminte melancolica greață cu care am privit anticarii de pe cheiul Senei. Nici nu îndrăzneam să mă apropii prea mult de cărțile acelea moarte, îngălbenite de soare, răsucite de vînt. Din cîteva ochiri, înțelesesem; triste frunze moarte, maculatură, *efemeride* lipsite chiar de ridicol. Masa aceea mă deprima. Iubirea mea de cărți și de carte se transforma, în acea clipă, într-un dezgust profund, într-o totală repulsie față de litera scrisă și hîrtia tipărită. În asemenea momente nu mai cred în „cultură“, nu mai cred în nimic, afară de moarte. Am impresia că mă aflu într-un cimitir.

În fond, acesta este adevărul. Nimeni nu rămîne, nici o operă nu se salvează. Anticarii de pe cheiurile Senei înfățișează destinul oricărui efort cultural, al oricărei creații. Ei recepționează efemeridele secolului nostru. În biblioteci, zac efemeridele celorlalte secole. În zece mii de ani, chiar Dante, chiar Homer, ar putea fi tot atît de nesemnificativi ca un roman din 1900, îngălbenit astăzi în taraba unui anticar. Și dacă zece mii de ani vi se par prea puțini, puneți o sută, sau cinci sute de mii de ani. Tot acolo ajungeți. Numai Eclesiastul a avut curajul să mărturisească adevărul — și norocul să-l audă oamenii.

Azi noapte am visat insula mea paradisiacă din Atlantic. Mă apropiam noaptea de ea, într-o barcă; vaporul care mă adusese se oprise în larg.

Lecturi în legătură cu insula. Nostalgii. În vis, uneori, sunt fericit, regăsind-o.

*

Ca să-ţi dai seama de cît preţuieşte viaţa ta, de cum ai izbutit s-o valorifici, gîndeşte-te că mîine ar putea fi ultima zi. Dar nu ultima zi a vieţii tale — căci atunci ai mai putea găsi vreo mîngîiere: ai scris ceva, ai ajutat pe cineva, vei putea consola pe un cititor după cincizeci-şaizeci de ani de la moartea ta — sau, dacă ai activat în istorie, ai modificat istoria ţării tale, ai contribuit la înălţarea sau salvarea neamului tău etc. O asemenea moarte e consolatoare — şi totuşi ea nu validează viaţa pe care ai dus-o. Dar gîndeşte-te că mîine ar putea fi ultima zi a lumii. Că mîine pămîntul se reîntoarce la modul lui predestinat: de gaz. Vezi, atunci, ce-ţi mai rămîne din viaţa ta: doar binele pe care l-ai făcut, dragostea pe care ai împărtăşit-o, mîngîierea pe care ai dăruit-o altora.

*

Ultimele trei zile le-am petrecut cu Carl Schmidt, invitat în Portugalia pentru conferinţe. Duminică dimineaţă am fost cu el la muzeul Janelas Verdes, unde rămînem mai mult de un ceas în faţa *Ispitirii Sfîntului Antoniu* a lui Bosch. Îmi spune că descifrarea simbolismului lui Bosch e ultima vogă în Germania, că toată lumea se ocupă de el, deşi foarte puţini vorbesc şi încă şi mai puţini publică. Bombardamentele şi insecuritatea îi ajută pe nemţi să înţeleagă şi să se regăsească în Bosch, care nu e atît de „fantastic“ pe cît se crede, ci e plin de amănunte biografice şi de istorie contemporană (bunăoară, Schmidt îmi vorbeşte de societăţile secrete, care aveau protecţia împăratului, şi care executau pe magistraţii corupţi după un proces prealabil şi o condamnare la moarte după toate formele juridice: în *Ispitirea Sfîntului Antoniu*, jos, spre stînga, pasărea — simbol al justiţiei — poartă în cioc un plic închis, probabil o condamnare la moarte). Prietenul lui, Wilhelm Fraenger, lucrează de vreo zece ani la descifrarea lui Bosch, şi a scris o uriaşă monografie de peste o mie de pagini asupra lui, încă nepublicată.

*

Ortega y Gasset şi M. dejunează la mine. Ortega e în vervă. Admirabile observaţii despre „muţenia“ popoarelor sud-americane: ele scriu spaniola, dar nu o „vorbesc“, pentru că *nu au ce să spună*; pentru că aşa cum văzuse deja Hegel, continentul sud-american are o faună slabă, pentru că, acolo, nu poate fi depăşită preistoria.

Găsesc în Ortega următoarea frază: „*No creo que haya imagen más adecuada de la vida que ésta del naufragio*“[1] (*Ideas y creencias*, 1942, p.90). Îmi amintesc că aceeaşi imagine obseda pe Nae Ionescu în ultimii săi ani şi în ultimele sale cursuri. Şi nu în sensul de eveniment catastrofic, ci de condiţie general umană: omul e, de la început, o făptură căzută; luptă ca să se menţină în viaţă, să dureze şi, mai ales, să se salveze spiritual.

E semnificativ că atît Nae cît şi Ortega sunt preocupaţi de istorie, încercînd să acorde istoriei o valoare absolută.

Preocuparea mea de căpetenie este tocmai salvarea de istorie; simbolul, mitul, ritul — arhetipurile.

*

„Quel ennui d'avoir à répondre à cet idiot“, (Léon Bloy, *Le Mendiant ingrat*, 4 Avril 1892.)[2]

Iată de ce am renunţat, încă din 1934, să mă apăr împotriva criticilor care mi se aduceau — îndeosebi cele semnate de imbecili şi referitoare la scrierile mele teoretice.

Importanţa covîrşitoare a acestei observaţii: că omul nu are numai *potenţiale*, ci şi *posibilităţi*. Problema libertăţii se poate pune din nou.

---

[1] „Nu cred că există imagine mai potrivită a vieţii decît cea a naufragiului.“

[2] „Ce plictiseală să fii nevoit să răspunzi acestui idiot“.

De reţinut observaţia pe care mi-o făcea Carl Schmidt, cînd am luat masa împreună: Mommsen a jucat un rol nefast în cultura europeană; el l-a „desfiinţat“ pe Bacchofen, el l-a urmărit necruţător chiar după moarte. Istoricismul a progresat sub o stea cumplită, căci tot ce era transcendent şi simbol în istorie era desconsiderat, suspectat sau sistematic ignorat.

Louşă. În poezia primitivă, dragostea nu e niciodată „naturală“, ci consecinţa unei vrăji sau a capriciului divin. Pentru primitiv, amorul-pasiune e o patogenie, o vrajă. Cîte consecinţe nu se pot trage din această valorificare negativă a dragostei! Omul primitiv nu vrea *să se piardă*. Tot ce face, gîndeşte şi doreşte el — e centrat asupra ontologiei. Se vrea real, se vrea întreg. Dacă ritul îi cere uneori să-şi abandoneze umanitatea e numai pentru a-l solidariza cu realitatea absolută. În nici un caz nu se abandonează pentru un seamăn de-al său; pentru un alt fragment viu şi derizoriu.

Imensa revoluţie realizată de creştinism, care promovează pe orice nivel pierderea de sine.

Interesantă interpretare pe care o dă E. d'Ors demonului lui Socrate: e o compensaţie pentru Xantipa. Omul care n-a putut fi consolat şi sporit de femeie e compensat de prezenţa îngerului păzitor. Singurătatea pe care n-a putut-o alunga *nunta*, o alungă *dialogul*.

Eroarea: a rezolva o problemă prin felul de a o pune.

Abia acum înţeleg sensul profund al unui obicei indian: maestrul spiritual, în semn de mare dragoste, dă discipolului să mănînce cu propria lui mînă. Aşa îmi dădea mie *Swami*, la Rishikesh; îmi băga alunele una cîte una, în gură. Credeam că e un semn de dragoste. Astăzi înţeleg: discipolul e un nou născut, asemenea oricărui neofit al ceremoniilor de iniţiere. E, încă, un prunc; nu poate mînca singur. În multe societăţi iniţiatice „primitive“, candidatul uită să vorbească, uită să se

slujească de mîini, şi e hrănit de părinţi ca un prunc, punîndu-i-se mîncarea în gură.

Oamenii trişti nu sunt iubiţi decît dacă se lasă consolaţi, dacă pot îngădui celorlalţi rara, nobila satisfacţie de a se simţi buni, generoşi, puternici. Un om trist care refuză mîngîierea devine repede neinteresant, plicticos, obositor. Celalt nu-şi poate revela marea lui bunătate, nu-şi poate îndestula voluptatea de a mîngîia şi încuraja, adică de a se simţi puternic şi generos. Cît de agreabili sunt, dimpotrivă, cei pe care îi găseşti în lacrimi şi pe care-i părăseşti transfiguraţi de zîmbet, spunîndu-ţi: Îţi mulţumesc că ai venit, prezenţa ta mi-a făcut atît de bine; ce m-aş fi făcut dacă, în asemenea momente grele, nu te-aş fi avut pe tine ...

Citesc lamentabila *La Délivrance de Tolstoi* a lui Ivan Bunin; descusută, prolixă, alcătuită optzeci la sută din citate nu întotdeauna revelante. Dar din nou, mă gîndesc la destinul lui Tolstoi; nu la viaţa lui, atît de inuman de zbuciumată în ultimii ani — ci la destinul lui spiritual. Omul acesta a fost obsedat încă din tinereţe de ceea ce se numeşte „marile probleme“. N-a fost un ignorant (cel puţin aşa o spun izvoarele lui Bunin). Avea o bibliotecă de 14 000 volume, şi medita zilnic, lua note, se analiza în jurnale etc. Totuşi, ce extraordinare platitudini „filozofice“, ce mediocritate teoretică, în toate acele „panseuri“ tolstoiene asupra personalităţii, pierderii în impersonal etc.! Ivan Ilici anticipează întreaga filozofie existenţialistă. Dar reflexiile lui pseudo-buddhiste, elegiacele lui meditaţii în faţa vieţii şi a morţii sunt de cel mai prost gust. Acest neîntrecut Tolstoi, care ridică literatura la un instrument de cunoaştere, cînd se apucă să filozofeze „cu cuvintele lui“, parcă ar fi un seminarist. Jurnalul lui nu e interesant decît atunci cînd înseamnă fapte, stări sufleteşti, amintiri. Şi cu toate acestea, cîte eforturi de a face din acest Jurnal o carte nu numai a sincerităţii, ci şi a înţelepciunii! Îl purta pretutindeni cu sine, scria necontenit, iar în ultima lui călătorie — în fuga cea mare —

dicta fiicei sale chiar cînd zăcea în pat cu 39°C! Cîtă sete de a nu se pierde nici unul din gîndurile lui sublime…

Ţi se spune: esenţialul, în viaţă, este… Şi începe să-ţi înşire: instinctul foamei, sau sexualitatea, sau voinţa de putere, etc. etc.. Desigur, fiecare din acestea sunt esenţiale pentru specia respectivă de „viaţă“ pe care şi-a ales-o individul. Dacă te reduci la nivelul fiziologic al tuturor fiinţelor vii, şi foamea, şi sexul sunt „esenţiale“. Problema nu e aici; nu într-o regresiune a omului în nivelul zoologic. Asta e uşor, şi se tot face de cînd e lumea lume. Am văzut rezultatele. Problema e să descoperi şi să realizezi ceea ce e esenţial omului *qua homo*; ceea ce nu e „esenţial“ nici furnicii, nici maimuţei, nici arieratului mental; ceea ce numai omul, întrucît e om integral, poate realiza. Astfel văzute lucrurile, reducerile absolute la sex, foame, putere etc., îşi revelează deodată falsitatea şi absurditatea lor. Şi dacă viaţa din jurul nostru pare a valida pe cei cu foamea, sexul etc. — cu atît mai rău pentru această viaţă şi pentru noi.

„Trecutul“ pe care-l simt mereu, apăsîndu-mă, este cel mai clar semn că sunt om: adică, trăiesc în timp, am o „istorie“, exist întrucît sunt făcut din humă. Nu mă pot bucura de „clipă“. Admirabilă observaţia lui Berdiaev, că Timpul e blestemul omului decăzut; că acest om nu poate trăi plenitudinea prezentului, istovit, cum e, de propriul lui „trecut“.

De pus în legătură cu observaţiile mele asupra regenerării omului arhaic prin abolirea Timpului, prin reîntoarcerea în clipa aurorală, în *illo tempore* a începuturilor. Sensul pe care, pentru un om modern, îl poate avea *incipit vita nova*: nu repetarea cosmologiei, ca la primitivi, nu reluarea Creaţiei — ci abolirea „trecutului“, transcenderea Istoriei, în sensul că, printr-un act desperat de libertate, adică de maximă trăire a Spiritului, „denunţi“, întîi faţă de tine, toate condiţionările trecutului, toate „legăturile şi ferecăturile“, ale tale şi ale altora, şi te sileşti *să fii ca la începutul Lumii.*

Poeţii, în felul lor, fac asta prin fiecare act de creaţie. Încearcă „să spună“ aşa cum nu s-a mai „spus“ niciodată; încearcă să redescopere limbajul şi se comportă — cînd sunt „inspiraţi“ — ca şi cum limbajul n-ar fi avut o Istorie, n-ar fi fost uzat, mistuit, profanat de Timp. Privesc peste Vreme, la Dumnezeu ca şi cum ei, poeţii, ar fi contemporanii începuturilor Lumii, ar fi martori Cosmogoniei.

Cînd şi ultimul poet îşi va preda libertatea condiţionărilor Istoriei se va întîmpla, probabil, ce prevestea unul din Goncourt în *Jurnalul* lor (în legătură, cred, cu primejdiile ce vor decurge fatal din progresul ştiinţelor): Dumnezeu se va coborî pe Pămînt şi va spune: „Messieurs, on ferme… “[1]

Jurnal la Córdoba

octombrie 1944

BADAJOZ

Rămînem trei ceasuri în gara Badajoz. Luna răsare, enormă, printre salcîmi, apoi se înalţă, parcă mai rece, mai tristă, deasupra oraşului. Niciodată nu mi s-a părut o gară spaniolă atît de tristă. Aproape că nu sunt privitori. Doar o femeie cu un copil de mînă, care nu se îndură să plece din bătaia becurilor. Şi, mai departe, un tînăr în cîrjă, întovărăşit de o femeie absentă, de o obosită vîrstă. E, fără îndoială, soţia eroului. Căci, privindu-l mai bine, i-am zărit insigna marii decoraţii, de mutilat al războiului civil. Poate are treizeci de ani, sau poate mai puţin, dar cît e de nobilă oboseala care i-a ofilit obrazul şi i-a abătut fruntea! Rămîne multă vreme în penumbră, rezemat în cîrjă; femeia îi ţine braţul cu răbdarea automată cu care se poartă o geantă. Privesc amîndoi, aproape pe furiş, cum se fac paturile în vagonul de dormit. Cînd ultimul compartiment e gata, tînărul îşi răsuceşte o ţigară. O clipă, la lumina chibritului, figura i se însufleţeşte de o stranie patimă; parcă s-ar fi concentrat pînă la crispare ca să-şi potolească setea, foamea, tinereţea.

---

[1] „Domnilor, închidem…“.

REÎNTOARCERE

O revăd aşa cum am lăsat-o cu multe luni în urmă, în acea caldă după-amiază de aprilie, cînd, la capătul podului peste Guadalquivir, maşina s-a oprit ca să putem privi pentru ultima oară Puerta del Puente, cu turnul moscheii desenîndu-se singuratec către fund. Imaginea aceasta m-a urmărit multă vreme, cerîndu-şi parcă o nouă însufleţire, care s-o confirme şi s-o sporească.

Astăzi, dimineaţa de 3 octombrie, o nouă Córdobă mi se înfăţişează din trăsura vetustă cu un singur cal, care m-a luat de la gară şi mă poartă alene pe lîngă grădinile Victoriei, în înfiorata linişte a palmierilor şi eucalipţilor, cotind apoi pe Paseo del Gran Capitán, încă pustiu la această crudă oră, ca să mă aducă în ciudatul hotel *Las cuatro naciones,* în inima oraşului. O Córdobă invadată de vegetaţie, hrănită de opulente sucuri. Cele dintîi case care mă întîmpină sunt aproape moderne, cu multe caturi, uneori sobre, alteori de o timidă urîţenie, parcă şi-ar cere iertare că se află acolo, în fosta reşedinţă a califilor. Totuşi, cu cît înaintez spre centru, cu atît „modernitatea“ aceasta arhitectonică îşi pierde stridenţa. Soarele e atît de puternic şi cerul atît de albastru, încît culorile se estompează şi sfîrşesc prin a se stinge, biruite. Intervin apoi toate acele noi elemente de decor — mesele cu umbrele pe trotuare, plantele exotice, balcoanele înflorite — care atenuează trufia pietrei şi a cimentului, împingîndu-le parcă pe al doilea plan.

Impresia că te afli într-un oraş modern durează numai foarte puţine minute. Te trezeşti deodată într-o stradă pe care trăsurica o ocupă din trotuar în trotuar. Nu mai vezi decît cerul albastru deasupra, şi casele galbene-arămii, de zidurile cărora se lipesc trecătorii ca să nu împiedice pasul somnoros al calului.

GUADALQUIVIR

De data aceasta, soarele în declin, îngăduind văzduhului o transparenţă nefirească, la care lucrurile pămînteşti parcă n-ar avea dreptul. Totul se reliefează, îşi precizează profilul. Nimic nu te mai poate înşela; nu mai ghiceşti, nu mai bănuieşti; pînă departe, către roata munţilor — *vezi.*

De-a lungul Guadalquivirului se întinde o largă promenadă, Ronda de Isasa, pe care aproape nimeni nu se plimbă niciodată, pentru că nu poţi contempla de aici decît apele galbene, repezi, şi mestecenii de pe celălalt mal. Parapetul de piatră e tocmai bun pentru odihnă; te abandonezi lui şi priveşti o întreagă lume vie; malurile fluviului sunt verzi şi grase, şi păpurişul se amestecă cu grădinăriile. Iată un răzor de ceapă, pe care-l udă un băieţandru şi un bătrîn, cel dintîi scoţînd găleţile pline, şi celălalt vărsîndu-le în şănţuleţul care împrăştie apa proaspătă pe întreg răzorul. Munca e ritmică, şi ai impresia, privindu-i, că cei doi o fac ca într-un vis, şi o fac mereu de la începutul vieţii. Alături de ceapă şi pătlăgele roşii, se coc în efemera brazdă tolerată de fluviu cîteva verze, o floarea soarelui şi nenumărate salate. Cîtă bucurie, să le poţi vedea pe toate, la cîţiva metri sub parapetul de piatră, acolo unde, în curînd, se vor învolbura apele Guadalquivirului…

Pe malul celălalt, sub soarele dulce al amurgului, mai mulţi copii goi evoluează, concentraţi şi fericiţi. Lîngă ei, o fetiţă se pregăteşte să se scalde. Întoarce brusc capul; femeia care usucă rufele în iarbă o cheamă. Nu i se aude răspunsul, dar e hotărîtă să intre în şuviţa de apă care se scurge prinsă între limba de pămînt şi malul înverzit. Se opreşte însă din nou şi rămîne cu ochii pierduţi către dreapta; o luntre îşi croieşte anevoie drum pe sub mesteceni. O clipă, totul pare încremenit.

PASEO DE LA RIBERA

E în continuarea *Rondei,* şi e mai puţin pustiu. Trec pe aici foarte mulţi soldaţi. Sunt şi bănci de piatră, săpate în parapet — şi cu cîtă părere de rău le las în urmă, neîndurîndu-mă să mă aşez pe fiecare din ele, ca să privesc un alt veşnic Guadalquivir. Îmi spun: de pe această piatră, în acest ceas apropiat de seară, poţi vedea o frumuseţe care se înfăţişează o singură dată în istoria lumii, şi pe care numai tu ai putea-o vedea, pentru că te afli *aici* şi *acum,* şi eşti singur. Niciodată nu se va mai repeta lumina aceasta prea clară, şi nu vor mai trece aceleaşi luntri, şi vor alerga aceiaşi copii pe lîngă tine. Momentul acesta e unic; şi de pe fiecare bancă, ai o altfel de înfăţişare a lumii, unică şi ea. Eşti singurul, aici, care poţi salva din nimicnicenie măcar unele din revelaţiile acestea, acceptîndu-le, lăsîndu-te sporit de ele, îmbogăţindu-te. Ai să încerci mai tîrziu să reînsufleţeşti toate minunile acestea pe jumătate descifrate, şi n-ai să mai întîlneşti în memorie decît imagini aburite, suprapuse, degradate. Opreşte-te, şi priveşte-le bine: nici o înfiorare în ostrovul din mijlocul fluviului; un cer de opal; profilul aceleiaşi femei pe care nu o poţi uita; un băietan scuipă prestigios peste parapet; o frunză s-a împiedicat de palma lăsată moale pe piatră, şi a rămas.

CONSOLACIÓN

Aşa se numeşte strada pe care m-am antrenat, părăsind Paseo de la Ribera şi îndreptîndu-mă înapoi către cetate: *Consolación.* Şi e tocmai după pofta inimii mele: populară, pitorească bogată în secrete, inepuizabilă în surprize. Uneori, îngustă ca o adevărată uliţă maură, pentru ca lesne să poată fi acoperită cu rogojini întinse din terasă în terasă, în timpul cumplitelor arşiţe; alteori, croindu-şi loc victorioasă printre case, împingîndu-le de o parte şi de alta, respirînd mai în voie, oprindu-se în faţa unui zid misterios, ocolindu-l. Sunt ghivece cu flori la aproape fiecare fereastră. Şi, cu cît înaintez, cu atît casele îşi recapătă nobleţea andaluză, lăsînd să se întrevadă, printre porţile de fier lucrate în traforaj, *patio* răcoroase, cu mari vase de piatră din care se revarsă plante umede, şi cactuşi, şi aloeşi, şi lămpi grave atîrnînd în vestibule păzite de Maica Domnului. Mai peste tot domină *azulejos* albastru şi verde închis, uneori bătute cu roşul sîngelui întunecat.

Ce mă atrage către aceste străzi fără glorie, ale căror nume, şi lumini, şi umbre, şi miresme, aş vrea să le păstrez pentru totdeauna în sectorul cel mai intim al memoriei mele? De unde izvorăsc toate bucuriile acestea, atît de naive şi de exotice totodată, de cîte ori am prilejul să mă pierd, singur, într-un oraş necunoscut, pe asemenea străzi străvechi şi pitoreşti? Adesea, mă surprind mîngîind zidurile sau trecîndu-mi palma peste *azulejos,* ca şi cum aş vrea să pot cuprinde cu toate simţurile concretul pe care-l străbat. Într-adevăr, chiar mirosul acestor străzi mă fascinează, chiar zonele acestea greu aerisite îşi poartă secretul lor, faţă de care nu am rămas niciodată insensibil. Şi de cîte ori nu m-a trezit melancolia auzind o chemare, un început de cîntec, un nume...

PROPĂŞIREA ŞTIINŢELOR...

Am asistat la deschiderea Congresului luso-spaniol, care se ţine în singura mare clădire, modernă a Córdobei: Facultatea de Veterinaristică. Într-adevăr, în sala secţiei de istorie şi filologie se află, chiar la dreapta catedrei prezidenţiale, un cal de carton, mărime naturală. Cînd sunt nevoit să ascult o comunicare cu totul lipsită de interes pentru mine (despre cutare iezuit spaniol din secolul al XVII-lea, ale cărui manuscrise sunt de excepţională importanţă etc. — despre un fort portughez ale cărui ziduri, năruite în nu ştiu ce secol, sunt teribil de controversate etc.) îmi odihnesc privirile pe calul de carton, şi îmi las gîndurile să alerge în voie.

Nimic nu mă încîntă mai mult decît această frumoasă Facultate de Veterinaristică, fără îndoială cea mai mare din toată Spania. E emoţionantă perfecta continuitate întru iubirea şi desăvîrşirea calului, de la califi pînă în timpurile moderne. Aici, în Córdoba, au fost admiraţi şi slăviţi în poeme fără număr acei orgolioşi, fremătători cai arabi, de care erau geloase chiar şi femeile cele mai iubite, căci ele ştirbeau dragostea amanţilor. Şi numai în Córdoba califilor — neîntrecută în femei frumoase, bogată în biblioteci, şi scumpă poeţilor — îşi găsea înţeles acel vestit proverb, care spune că paradisul se află în ochii adînci ai iubitei, într-o carte bună şi pe spinarea unui cal arab. Mîine, citesc în programul Congresului, vom vizita faimoasa herghelie córdobeză, şi ni se vor înfăţişa cele mai pure exemplare din toate rasele hispano-arabe. Amănuntul acesta mă consolează de plictisul atîtor comunicări pe care locul pe care mi l-am ales în amfiteatru mă obligă să le ascult pînă la încheierea şedinţei.

De două zile privesc cu mare atenţie savanţii. Gîndul că odată aş putea ajunge şi eu ca oricare din ei îmi amorţeşte sarcasmul, întristîndu-mă. Oamenii aceştia, probabil, ştiu foarte mult despre foarte puţin, căci aşa definea cineva savantul: un om care ştie din ce în ce mai mult despre din ce în ce mai puţin. Unul cunoaşte tot despre anumite pietre, iar altul aproape tot despre anumite hîrtii. Sunt nişte posedaţi, şi dacă îşi cheltuiesc zilele şi nopţile în laborioase cercetări, nu o fac pentru aflarea adevărului şi înlăturarea erorii — ci, în primul rînd, pentru că nu pot face altceva şi nu pot face altfel; pentru că sunt pasionaţi de munca lor, dominaţi de o patimă egală aceleia a unui colecţionar de timbre sau de melci. Majoritatea savanţilor, din întreaga lume, sunt simpli meseriaşi, neodihniţi salahori. Pe figurile lor nu citeşti nobila oboseală a gîndului, obsesia delirantă a adevărurilor fundamentale, pasiunea pentru înţelegerea globală a lumii — ci numai surmenajul fizic, modestia sau trufia, timiditatea sau absenţa. Oare pentru fixarea şi prosperarea acestui tip uman au venit pe lume, au gîndit, s-au zbătut şi au suferit un Aristotel, un Galileu, un Leonardo da Vinci, un Leibniz?!...

Şi cît de înduioşătoare sunt micile lor manii, complexele lor de inferioritate sau de superioritate, conduita lor socială! Îndeosebi mă fascinează un foarte demn savant bătrîn, fără îndoială un foarte mare învăţat într-una din numeroasele ştiinţe care se cultivă astăzi în lume. E mărunt, umblă ţeapăn ca să se ştie că este încă zdravăn, poartă ochelari pince-nez şi un înfricoşător guler alb în care gîtul aproape i se pierde — şi, fireşte, redingotă. L-am zărit întîia oară la recepţia congresiştilor, la Ayuntamiento, în faţa unei mese încărcate, cu un aer demn şi absent totodată, silindu-se parcă să pară numai întîmplător acolo, alături de sandvişuri, aperitive şi dulciuri. Din fericire, mîndra lui soţie îi purta de grijă, şi, la răstimpuri decente, îi strecura cîte o bomboană pe îndelete aleasă, pe care savantul o primea detaşat şi mesteca plictisit, privind către fereastră, singularizîndu-se cu încăpăţînare în forfoteala aceea de oameni lacomi, însetaţi sau pur şi simplu grăbiţi. Nu ştiu ce mă atrăgea în statura micşorată a savantului, dar lungi minute nu mi-am putut dezlipi ochii de el; ce ştiinţă o fi stăpînind? mă întrebam. Cu uşurinţă aş fi putut afla, dar voiam să prelungesc cît mai mult misterul, să-l contemplu cît mai multă vreme în condiţia lui generală, de savant. Astăzi, l-am întîlnit în curtea Facultăţii, conversînd ţeapăn cu doi preoţi. Trebuie să fie istoric, lingvist sau filozof, mi-am spus. Dar, mai tîrziu l-am întîlnit la secţia ştiinţelor naturale. Începe să mă recunoască, şi, de cîte ori mă vede, are o sclipire de jignită surpriză în priviri. Fără îndoială, îşi spune: necunoscutul ăsta habar n-are cine sunt eu; trece pe lîngă mine şi mă priveşte în ochi, ca şi cum aş fi un domn oarecare, de o anumită vîrstă, unul din miile de domni care se plimbă în neştire pe stradă, fără preocupări serioase, fără gînduri adînci. Acest tip impertinent îmi priveşte întotdeauna insigna de congresist, pe care o viaţă de muncă ştiinţifică îmi dă dreptul să o port cu onoare la butoniera redingotei mele, îmi priveşte insigna cu un surîs ridicol pe buze. Cine crede el că sunt eu? Cum de n-a aflat încă de mine, cum nu i-a spus nimeni numele, autoritatea şi specialitatea mea? Căci, în insistenţa cu care mă priveşte, nu descopăr nici admiraţie, nici respect...

UN ÎNŢELEPT

Pe coridor, întîlnesc cu surprindere pe amicul din vagonul restaurant, omul căruia nimeni nu-i cunoaşte numele şi care, profitînd de faptul că e membru al nu ştiu cărei asociaţii culturale portugheze (ceva cu progresul farmacopeei coloniale, dacă am înţeles bine), s-a înscris pe tabloul congresiştilor la Córdoba. Am mîncat de mai multe ori la aceeaşi masă, în vagon şi la „Cuatro Naciones“. Este un bărbat care se apropie de şaizeci de ani, dar nu vrea încă să renunţe la călătorie, la aventură, la neprevăzut — ca orice om care şi-a petrecut tinereţea în colonii. Ştiam că nu va ceti nici o comunicare, pentru că, aşa cum pe bună dreptate comentase el, „şi comunicările acestea se fac la vremea lor... Acum, în al cincilea an de război european, cui îi mai arde?!...“ De aceea, nu-mi ascund mirarea întîlnindu-l la Facultate. Oare la ce secţie vrea să urmărească dezbaterile? Dar, cu o sinceră promptitudine, mă desluşeşte. Să nu cred, cumva, că a venit pînă aici ca să asculte vreo comunicare. Nu; ci pur şi simplu, a venit să-şi ridice insigne de congresist, şi să se intereseze de posibilităţile excursiilor în împrejurimi, sau chiar pînă la Sevilla. În programul tipărit sunt menţionate numai cîteva excursii, şi nici una din ele prea departe. Asta să fie oare tot ce a organizat Congresul? Atunci — rămîne între noi — e prost organizat...

LIBERTATE

După ceasul şase, aproape nu mai poţi înainta pe Conde Gondomar. Este o neobişnuită afluenţă de tineri şi tinere, care se plimbă în grupuri compacte, ajung pînă în piaţa José Antonio, se reîntorc pe Gondomar, se opresc o clipă la celălalt capăt al străzii, în frumoasa şosea Paseo del Gran Capitán şi se reîntorc — de zece, de douăzeci, de cincizeci de ori. Ai impresia că tot tineretul Córdobei se adună la căderea serii pe aceeaşi stradă. Şi, privind trecînd nenumărate perechi sau grupuri de fete, te întrebi dacă nu cumva Córdoba se poate mîndri cu numărul cel mai mare de femei frumoase. Majoritatea, brune, de accentuat tip andaluz (oare unde sunt roşcatele de care pomenesc scriitorii arabi?) — dar parcă frumuseţea lor e mai gravă decît a sevillanelor. Chiar atunci cînd rîd, mai rămîne o perdea, grea, în privirile lor.

Dar cîtă sete de libertate în plimbările acestea rituale de fiecare seară! Cîtă fericire, să se poată opri în faţa vitrinelor luminate, să-şi întîlnească ochii în lăcomia altor nenumăraţi ochi, să fie singure, la căderea nopţii, în inima cetăţii! Suferinţele căror strămoşi răzbună libertatea aceasta castă, mărturisită ca un preţios trofeu pe calle Conde Gondomar?...

MOSCHEEA

Nu mă pot hotărî să-i spun „Catedrală“, aşa cum scrie în ghid, aşa cum îi spun foarte mulţi spanioli (dar nu toţi cordobezi). Pentru că nu e o catedrală. Nu are nimic din amploarea şi rezonanţa spirituală a unei catedrale. Cu toate monstruoasele deteriorări şi, s-o spun făţiş, criminala înserare a unui sanctuar catolic în inima ei — a rămas ce-a fost; cea mai frumoasă moschee din Spania, şi cea mai mare din lume după *Kaabah*— din Mecca (pe care n-o cunosc). Zadarnic au fost zidite arcadele lăsîndu-i-se numai cîteva porţi, zadarnic au fost aduse tablouri celebre, zadarnic se înalţă, chiar în mijloc, impozantul Cor şi frumoasa capilla mayor. De cum intri, ai sentimentul că te afli în sanctuarul paradisiac al unui cult exotic, la care nu poţi participa, care îţi rămîne străin. Nu mă miră că se roagă totuşi aici, de sute de ani, cordobezii; pentru că, dacă nu putem şti nimic precis despre amestecul etnic al Córdobei, nimeni nu poate pune la îndoială pluralitatea tradiţiilor spirituale care au coexistat secole de-a rîndul şi, abia tîrziu, s-au contopit într-o singură sinteză, spiritualitatea cordobeză. Aceşti oameni se pot ruga în „catedrala“ lor, aşa cum strămoşii lor, numai pe jumătate convertiţi la islamism, se rugau în „moschee“. Sute de ani *maulas*, şerbi convertiţi la mahomedanism ca să-şi dobîndească libertatea, şi *muladies*, copii din tată musulman şi mamă creştină, proslăveau pe Mahomed rugîndu-se în ascuns lui Christos. Dintre *mozarabi* (creştini aflaţi sub stăpînirea maurilor) şi *mudejari* (musulmani căzuţi sub stăpînirea principilor catolici), foarte mulţi erau siliţi să îmbrăţişeze, cel puţin provizoriu, într-o mare criză politică, religia vrăjmaşilor. Convieţuirea aceasta însă s-a transformat pe nesimţite într-o simbioză — şi rasială, şi culturală, şi religioasă. Un cordobez de astăzi, oricît ar fi de bun spaniol şi bun catolic, se mîndreşte în primul rînd de trecutul maur al cetăţii sale. Pentru el, moscheea e catedrală, rămînînd totuşi „Moscheea“.

Revin de nenumărate ori, pătrunzînd prin Puerta del Perdón, şi întotdeauna ocolesc frumoasa grădină a portocalilor, Patio de los Naranjos, în care aleargă aceiaşi copii, şi aceleaşi femei vin să scoată apa din fîntînă, şi aceiaşi bătrîni stau la taifas pe băncile de piatră. Viaţa n-a încremenit aici, ci numai durează — aceeaşi de veacuri. O viaţă sanctificată numai indirect, prin vecinătatea locului de rugăciune; căci, dacă bagi bine de seamă, te afli într-o grădină de portocali, într-un paradis vegetal cu cinci fîntîni şi străbătut cu multiple şanţuri prin care apa se scurge şi circulă ca într-o oază bogată în irigaţie. Sentimentul acesta de paradis vegetal l-am avut de cum am intrat în Patio de los Naranjos, în acea caldă după-amiază din mai 1943. Şi, trecînd din grădină în moschee, nu te poţi opri să nu remarci o stranie simetrie; numai că, moscheea nu e un paradis de portocali, ci o pădure de palmieri. Nici o altă formulă nu poate rezuma mai clar unicitatea tulburătoare a moscheii din Córdoba, în afară de această comparaţie; căci sutele de coloane care o susţin, cu dublul arc în cărămidă albă şi roşie, îţi dau, halucinant, impresia trunchiurilor zvelte de palmieri cu ramurile arcuite artezian. Şi, poate, pentru că spaţiul „aleargă“ aici în două dimensiuni, în loc să se înalţe vertical (cum, bunăoară, se întîmplă în catedralele gotice), lăsîndu-ţi o vagă impresie de opresiune; poate, de asemenea, pentru că pădurea de coloane te împiedică să realizezi, clar, într-o singură ochire, limitele, să „vezi“ zidurile, ispitindu-te cu iluzia că poţi parcurge indefinit moscheea fără să-i dai de capăt; poate, în sfîrşit, din cauza penumbrei aproape totale care domneşte aici (agravată, fără îndoială, de zidirea arcadelor de către cuceritorii catolici), — anevoie te poţi apăra de gîndul că te afli într-o oază de palmieri.

Mult trebuie să fi suferit oamenii aceştia de sete, atîtea sute de ani de viaţă nomadă în nesfîrşitele deşerturi, dacă nu şi-au putut închipui altfel paradisul şi lăcaşul de rugăciune decît ca o oază bogată în izvoare şi bine umbrită de palmieri! Şi ce calm era beduinul îngenuncheat în moscheea lui ca lîngă trunchiul unui palmier! Dumnezeu *există*, şi e adevărat, şi e atot-

puternic şi bun — dacă a făcut asemenea locuri, unde nu se mai moare de sete, unde soarele nu mai ucide…

Nu ştiu dacă Patio de los Naranjos exista, întocmai ca acum, cu toate fîntînile şi toate micile canale de irigaţie, pe vremea Califatului. E foarte probabil că ea a rămas, structural, neschimbată, deşi au trecut de atunci aproape o mie de ani. Arabii au plecat de mult, şi sîngele maur de mult s-a pierdut în etnia spaniolă. Dar copiii continuă să se joace şi astăzi în acelaşi paradis al portocalilor, neştiutori şi fericiţi. Căci a lor a fost şi a rămas Împărăţia Cerurilor…

CAI ŞI ARMĂSARI

Suntem invitaţi la Depósito de Sementales, ca să ni se arate cîţiva din cei mai frumoşi cai pe care îi are Córdoba. Aici se află faimoşii armăsari de prăsilă, şi exhibiţia debutează cu unul din aceştia — sur, cu picioarele scurte, cu spinarea joasă, monstruos, dar teribil. Cînd îl poartă în pas repezit, alergînd alături de el, un vizitiu — parcă se cutremură pămîntul. Dar cît este de dizgraţios! Pe lîngă el, caii arabi şi iberici, care ni se înfăţişează în urmă, par exemplarele unei alte specii animale. Fiecare dintre ei are frumuseţea lui, un alt stil, altă vocaţie — dar e atîta nobleţe bărbătească în profilul şi privirile lor! Armăsarul de prăsilă este un specialist. Redus la o singură funcţie, cea genezică, se urîţeşte. Vocaţia lui îi suprimă pe rînd toate celelalte virtuţi hipice. La ce bun frumuseţea, eleganţa, zvelteţea, acuitatea privirilor, precizia olfactivă, inteligenţa, siguranţa pasului — cînd el e redus la teribila funcţie a neodihnitei reproduceri? Forma lui tinde către aceea a unei larve zdravene. Este un predestinat al întunericului, al adîncurilor telurice, unde se revelează, de la începutul timpurilor, misterul naşterii şi reproducerii vieţii. Am o clipă impresia tulburătoare că armăsarul din faţa mea numai printr-o greşeală se află în plin soare, sub cerul clar, într-o lume a „formelor“. Locul lui este în întuneric, în străfundurile materiei vii, în căldura începuturilor. Creator neodihnit de viaţă, e o victimă a propriei lui forţe genezice şi, ca atare, proiectat pe nivelul vital al larvelor.

Cînd, după ritualul exhibiţiei, este purtat înapoi către grajd, am impresia că e dus foarte departe; cu milioane de ani îndărăt, în mîlul cald unde se dospea, în neştiinţă, viaţa.

SAN ANDRÉS, 50

Aceasta este, fără îndoială, cea mai frumoasă casă din Córdoba. Inima deschisă a cordobezilor mi-a îngăduit să intru în nenumărate case, să mă plimb în voie prin nenumărate *patios* — dar nici una nu se poate compara cu minunea din colţul străzii San Andrés. A fost clădită în secolul al XVI-lea, şi, printr-o fericită întîmplare, actualul ei proprietar, bijutier şi meşter în lucrarea fierului, a restaurat-o, acolo unde a fost nevoie, cu ajutorul celui mai erudit arhitect. Nu e un palat, ca cel al Marchizului de Viana. Cînd intri, rămîi însă încremenit de cîtă frumuseţe poate fi adunată într-un *patio;* mozaicul pardoselii, fîntîna arteziană în mijloc, în coapsa căreia se înalţă pînă la etaj un lămîi: vasele de flori din lut ars şi scoicile enorme — nici un detaliu de prisos, nici o nuanţă stridentă. Scara de marmură urcă, înflorită cu glicine, către galeriile de la etaj. Aştept să răsară acolo un chip care să abolească veacul, să valideze decorul...

Nu e nevoie să baţi la uşă, ca să fii poftit. Don Domingo González del Campo îşi jertfeşte mai multe ceasuri pe zi pentru lămurirea vizitatorilor. Iar dacă i se pare că prea ai venit de departe ca să-i admiri minunea, deschide cu grijă o cămăruţă şi, dintr-un nobil butoi, îţi umple un păhăruţ cu vin de portocale. Şi parcă ai fi ispitit să ridici paharul în faţa scării, şi să-l goleşti în cinstea ei, şi a curţii, şi a casei.

AMĂNUNTE

Un jurnal intim sporeşte atenţia. Scriind, vezi mai clar lumea din jurul tău, şi îi uiţi mai anevoie culorile. Şi apoi, cîtă bucurie să poţi izola acele „experienţe indistincte“, din care e alcătuită în bună parte viaţa oricărui om, să le poţi istovi toate înţelesurile, stăpînindu-le, memorizîndu-le!...

Am scris rîndurile de mai sus aşezat pe o bancă de marmură albă în Plazuela de Capuchinas. Sunt acolo trei bănci şi cîţiva arbori; în faţă, poarta catedralei San Pablo. Soarele a răzbătut deodată din nori, amuţindu-mă. De unde a izvorît liniştea aceasta dulce şi gravă, aceeaşi în văzduh, în pietre, în suflet?...

Să-mi mai amintesc şi perechea tînără pe care am zărit-o, îngenuncheată, în catedrală. Mulţumeau, fără îndoială, unei dorinţe care se împlinise. Privindu-i, paşii vizitatorilor mi se păreau mai depărtaţi, mai nefireşti; parcă veneau din alte vremi. Sentimentul atemporal care m-a învrednicit o clipă.

JUDERÍA

Îmi place să revin aici, în fiecare zi, la felurite ceasuri. Am început să recunosc anumite figuri: o femeie bătrînă din Calle de Maimónides, care stă întotdeauna la fereastră şi cîrpeşte ciorapi; fata aceea uluitor de frumoasă, cu o pată brună sub ochi, pe care am zărit-o întîi într-un grup de curioşi adunaţi să privească zgomotosul cortegiu al congresiştilor, şi pe care o întîlnesc de atunci mereu în Plazuela de Maimónides; un solitar, căruia i-am dat ţigări. Toţi de un ferm, neştirbit tip iudaic. Pe care, de altfel, nu-l identific numai în Judería, ci pretutindeni în Córdoba. Ce Sulamită mai autentică decît tînăra aceea cu părul negru, în mărunţi cîrlionţi, căzut pe umeri, cu ochii de păcură, migdalaţi, oblic înălţaţi către tîmple, cu figura palidă, gura nesăţioasă, prea roşie, crudă, despicată de albul sălbatic al dinţilor? Întrebînd de numele ei, am aflat că aparţine uneia din cele mai vechi şi mai aristocrate familii cordobeze. Străbunii ei aveau locuri de rugăciune în catedrala San Pablo. Evident!...

Judería se deosebeşte de toate celelalte cartiere arhaice şi pitoreşti ale Córdobei; poate pentru că lumina soarelui, căzînd pieziş, îngroaşă volumele şi prelungeşte umbrele; poate pentru că grădinile sunt mai ascunse, mirîndu-te mai mult de parfumul de iasomie care te întîmpină uneori de deasupra zidurilor.

Vechea şi părăsita sinagogă păstrează încă fragmente de rafinatul ei tapet de *azulejos*. Pătrunzi în ea trecînd întîi printr-o minusculă curte, cu ziduri înalte, în care cresc ficuşi, bougainvilluri şi glicină. E o mare linişte, tulburată la rari intervaluri de zvonul unor porumbei nevăzuţi. Aici parcă nu mai trece timpul…

În apropiere, casa unde a trăit Moise Maimónides. Un foarte modest *patio* pardosit cu pietre mărunte; flori de iasomie şi un portocal crescut anevoie, la umbră; treptele vechi care urcă spre încăperile unde, în 1135, s-a născut învăţatul rabin. Aici, plimbîndu-mă într-o seară şi silindu-mă să-mi amintesc interpretarea, atît de stranie şi de curajoasă, pe care o dădea Maimónides profeţiei — am întîlnit pe Don Eugenio, „cel nobil născut“, cum îşi interpreta el, etimologic, numele. Dar despre această întîlnire, cu alt prilej…

UN ARTIST

Cu G. de M. la Rafael Bernier Soldevilla, în Encarnación, 8, aproape de catedrală, ca să vedem cum se lucrează pielea de Córdoba. Uşa de la intrare o deschide, cu un ingenios sistem de frînghii şi sfori care traversează curtea interioară, o fetiţă de la etaj. Urcăm treptele de marmură către atelier, în gamele minore ale unei şcolăriţe sîrguincioase — fata cea mică, şi cea mai înzestrată, a maestrului, ni se spune.

Atelierul e alcătuit într-o luminoasă încăpere de la etaj, cu o bogată bibliotecă în care zăresc elegante ediţii şi cele mai amănunţite istorii ale artelor cîte au apărut în Spania (şi Dumnezeu ştie că au apărut destule!), şi o masă acoperită cu scule, burghiuri, ace de toate mărimile, lămpi de alcool, creuzete şi mojare. Maestrul este fără îndoială un artist; lucrează nu mai mult de cîteva piese pe an, şi numai de comandă. Înainte de război, ne spune, primea comenzi din Olanda şi America. Nu ne poate arăta decît piesele în lucru: o cutie de bijuterii în lemn acoperită în piele; o legătură de carte şi o minusculă tabacheră de doamnă. Toate, lucrate după modele autentice cordobeze, şi, ne asigură, cu o tehnică dispărută din atelierele spaniole

încă din secolul trecut. Lucrează uneori cu gîndul la anumiţi oameni, vii sau morţi.

„Am făcut o mapă pentru Théophile Gautier [sic], întocmai aşa cum ştiam eu că i-ar fi plăcut. Am ţinut-o aici patru ani. La urmă, n-am avut ce face, şi am vîndut-o, cu opt sute de pesetas, în timpul războiului civil. Am făcut de asemenea o tabacheră pentru Berenson, asta mai de mult; dar n-a venit prin Córdoba, aşa că n-a ştiu niciodată de ea, şi a luat-o un străin, un colecţionar belgian. “

ARRUZAFA

Este o veche mînăstire în apropierea Córdobei, pe cale de a fi transformată într-un pitoresc restaurant şi casă de odihnă. Ajungem înainte de apusul soarelui. Grădinile au fost împodobite cu flori de foiţă colorată şi lampioane. La umbra portocalilor şi a eucalipţilor, s-au aşezat mese, scaune, bănci — căci, aşa cum am fost anunţaţi, va avea loc o *fiesta* în cinstea noastră. Gonesc necontenit camionetele cu invitaţi, şi cum aproape toată lumea se cunoaşte, noii veniţi se strigă, se cheamă, se îmbrăţişează. Grădinile coboară în terasă, şi eşti surprins de nesfîrşitul lor; parcă au fost într-adins astfel făcute, încît toate călugăriţele să se poată plimba în acelaşi timp, fără să se vadă una pe alta.

Ce admirabil loc de odihnă! Sunt atîtea case tupilate sub arbori, încît nu ştiu unde se află inima fostei mînăstiri, unde e ascunsă biserica. Să poţi trăi aici o toamnă întreagă, să vezi cum se singularizează verdele întunecat al portocalilor şi al eucalipţilor în revărsarea necuprinsă de frunze dogorîte, însîngerate, ruginite…

Pe o estradă, un tînăr poet, Juan Correa, recită poeme arabico-andaluze. Sunt vechi *romances* populare, şi traduceri din poeţi arabi, şi versuri întocmite de el, toate rostite cu o bărbătească fervoare, clar, cu gesturi puţine. Dar după un sfert de ceas de poezie, unii dintre ascultători îşi mai pierd răbdarea; în scurtele pauze ale rapsodului, bat din palme şi comandă sandvişuri şi vin de Manzanilla, să se dezmorţească. A apus soarele. Lămpile încă nu se aprind. E destulă lumină, dulce filtrată în frunzişul arborilor. Juan Correa recită *Romance de Abenámar y el rey don Juan*. Cînd ajunge la cunoscutul şi, în Granada, mult repetatul vers:

Si tu quisieras, Granada,
contigo me casaría;
daréte en arras y dote
a Córdoba y a Sevilla[1] ,

unii dintre cordobezi protestează, s-ar zice în glumă. Era într-adevăr nebun regele don Juan ca să îmbie ca zestre Granadei, dacă ea l-ar fi acceptat de soţ, Córdoba şi Sevilla?...

Pe estradă, la retragerea definitivă a rapsodului (recitase versuri aproape un ceas...), se aşează turceşte pe o saltea, cu alăute şi tobe, patru muzicanţi mauri. Sunt meşteri lăutari din Maroc, şi îşi încep tînguirile lor monotone, pe care la început lumea le ascultă cu încîntare, apoi cu plictiseală, şi în cele din urmă cu o indefinită tristeţe. Indiferenţi, aproape orbi, muzicanţii îşi continuă plîngerea şi după ce lampioanele s-au aprins, vîntul a început să tremure florile de foiţă colorată, şi unele grupuri, după ce au golit ultima sticlă de Manzanilla, se ridică să plece. Ei rămîn acolo fără să vadă şi fără să audă nimic, pierduţi în lumea lor nevăzută, consolaţi de aceeaşi generoasă, prea clară logodnică, Melancolia...

REGI ŞI POEŢI

Aşa e Córdoba, îmi spunea simpaticul profesor de latină, văzîndu-mă că, îngîndurat, privesc cerul întunecîndu-se şi ameninţînd a ploaie. Aşa e Córdoba; seninul şi norii îşi lasă unul altuia locul de mai multe ori pe zi; în zilele de ploaie, se înţelege.

Astăzi este, fără îndoială, o zi de ploaie. Mă închid în camera mea, reîntorcîndu-mă la istoria poeziei arabo-andaluze.

---

[1] „Dacă-ai vrea şi tu, Granada, / eu m-aş însura cu tine, / şi ţi-aş dărui ca zestre/ şi Cordoba, şi Sevilla."

Cît regret că E. C. nu o cunoaşte! Nu atît pentru valoarea ei strict poetică (oare ce poezie rezistă unei traduceri?), cît mai ales pentru viaţa celor care au scris-o, pentru epoca în care a înflorit ea. Epocă, politiceşte vorbind, de mare decadenţă, căci poezia andaluză a prosperat şi, mai ales, a devenit un stil de viaţă, imediat după prăbuşirea califatului, în interregnul *taifas*, al principilor-emiri autonomi. În timp ce dincolo de strîmtoarea Gibraltarului africanii pregăteau în deşerturile lor un nou imperiu, principii aceştia ai secolului al XI-lea, „debili şi fastuoşi", se întreceau în intrigi, calomnii, erudiţie, crimă şi poezie. Cum de n-a scris nimeni istoria romanţată a acestui interregn aproape neverosimil, în care fiecare principe îşi avea specialitatea sa (unul erudiţia, altul muzica, altul ştiinţele etc.), cînd poeţii erau invitaţi din palat în palat, erau primiţi în audienţe, li se acordau considerabile gratificaţii, cînd „un impromptu putea preţui un vizirat" (García Gómez)? Nu cred că a mai fost o altă epocă în care poezia şi poeţii să se fi bucurat de un regim atît de excepţional. Adevăraţii stăpîni ai Andaluziei erau Muzele. Chiar insultele personale şi declaraţiile de război se făceau în versuri. „Înaltele personaje — regi, viziri, magnaţi, ambasadori — se invitau, se scuzau, se insultau, îşi trimiteau daruri, îşi rezumau biografia în bileţele poetice, în care se comparau cu astrele sau cu florile. Totul era poezie!" (García Gómez). Emirii aveau în programul lor de audienţe zilnice ascultarea noilor poeme — a „acestor delicioase arabescuri literare, adevărate Alhambre literare, care sunt poemele andaluze"; uneori, producţia era atît de abundentă, încît emirul era silit să declare că nu poate asculta decît primele două versuri din fiecare poem.

Şi cine erau poeţii!! Un intelectual de surprinzătoare rezonanţă modernă ca Ben Suhayd (992–1035); un elegant Don Juan şi conspirator, grav dialectician, polemist şi neîntrecut în ironie, teolog, jurist şi poligraf, ca Ben Hazm (994–1063), autor al *Cărţii Amorului* (sau *Gîtul Porumbelului*), pe care García Gómez o numeşte o *Vita Nova* andaluză, autor, de asemenea, al unei *Istorii a Religiilor,* al unor aspre şi profunde

Confesiuni, al unei ciudate cărţi intitulate *Om polemist;* un Ben Zaydum (1003-1070) care a fost, în ştiinţa tuturor, amantul principesei Wallada, fiică de calif (şi cît de amar plînge în versuri cînd l-a părăsit principesa!)...

Acestor destine regale de poeţi le corespundeau vocaţiile, prin excelenţă poetice, ale regilor. Aproape toţi regii *taifas* făceau versuri, dar unii dintre ei erau cu adevărat poeţi. Mutamid, regele Sevillei (1068-1091), era fiul unui teribil despot, poet el însuşi, iar fiii lui au fost la rîndul lor poeţi. Viaţa lui Mutamid însă nu-şi găseşte egal nici măcar în neverosimila epocă în care a trăit. Şi-a petrecut tinereţea ca principe de Algarve, unde guverna în numele părintelui său. Acolo a cunoscut un poet aventurier, Ben Amar, şi şi-a legat destinul de al lui. Cînd a ajuns rege al Sevillei, Mutamid a iluminat Guadalquivirul cu zeci de mii de lumînări şi facle, şi în albele palate ale emirului au început serbările care aveau să ia sfîrşit peste un sfert de veac, o dată cu căderea cetăţii. Amîndoi poeţi, Mutamid şi Ben Amar, ajuns vizir, împărţeau regatul, duceau războaie şi îmbogăţeau pe poeţii întregii lumi arabe. Mergînd odată Mutamid pe stradă şi căutînd sfîrşitul unui vers, îl află improvizat de o sclavă, Itimad, numită Rumaykiyya, pentru că era roaba unui oarecare Rumayk. A doua zi, Itimad ajunge regina Sevillei, şi pe această soţie inteligentă, artistă, fantastă, a iubit-o Mutamid pînă la moarte. Rumaykiyya cînta frumos şi spunea admirabil versuri, dar fanteziile ei sleiau vistieria regatului.

Treceau anii şi prietenia între Ben Amar şi Mutamid se dovedea tot mai strînsă. De fapt, vizirul domnea în numele regelui, nu pentru că Mutamid ar fi fost incapabil, ci pentru că era mai categoric poet decît prietenul lui. Dar, socotind într-o zi că vizirul îl trădează, dădu ordin să fie închis şi bine păzit într-o fortăreaţă. Ben Amar evadează totuşi şi se răzbună, în stilul epocii, scriind mai multe satire împotriva lui Mutamid şi a Rumaykiyyei. Regele răspunde şi el prin alte satire, în care face aluzie la originea fostului vizir. Dar, polemica înrăutăţindu-se şi intervenind şi intrigile Curţii, Mutamid ajunge

să-şi urască de moarte prietenul. Cînd Ben Amar e făcut prizonier de un alt prinţ şi e vîndut pe preţ mare regelui Sevillei, acesta îl omoară cu mîna lui prin lovituri de secure.

Imposibil de rezumat aici viaţa dramatică a lui Mutamid. Destul de amintit că, în aceşti ultimi ani ai epocii *taifas,* puterea regelui Castiliei, Alfons al VI-lea, devine atît de mare, încît toţi emirii au fost nevoiţi să cheme în ajutor pe un şef berber din Maroc, Yusuf Almoravidul. Acesta va birui pe Alfons, dar se va înscăuna el Sultanul Andaluziei, instaurînd o nouă dinastie, a Almoravizilor, şi nimicind pe rînd pe toţi emirii care-l chemaseră în ajutor. Unul din ei era chiar Mutamid, care l-a invitat pe Yusuf la Sevilla şi, după obicei, i-a oferit un recital de muzică şi poezie. Yusuf, sălbatic din munţii Maghrebului, abia pricepea araba. Întrebîndu-l Mutamid dacă a înţeles pe poeţi, Yusuf îi răspunde: „Nu i-am înţeles, dar ştiu că cer pîine!“

Yusuf, care a adus cămile în Spania şi a inaugurat africanizarea Andaluziei, s-a războit şi cu Mutamid; mai ales că împotriva nefericitului rege al Sevillei se ridicau acum toţi zeloşii, plîngîndu-se de luxul şi libertinajul lui. Zadarnic cere Mutamid ajutor duşmanului de moarte al Islamului, lui Alfons al VI-lea. Sevilla e atacată, e cucerită prin trădare şi el, împreună cu toată familia, e făcut prizonier şi e dus în fortăreaţa Agmat, în munţii Atlas. Acolo a scris ultimul poem, închinat lanţurilor lui — şi devenit celebru în literatura arabă — şi a murit cu gîndul la palatul alb din Sevilla, închinat poeziei.

Şi totuşi acest nefericit Mutamid a fost răzbunat. Chiar almoravizii, berberi cum erau, au sfîrşit prin a se civiliza, prin a deveni spanioli, cetăţeni ai Andaluziei, adică, în primul rînd, iubitori de frumos, de poezie, de lux. Urmaşii lui Yusuf invită poeţi la curte şi umplu cancelariile cu ei, ca pe vremurile *taifilor.* Se repetă acelaşi fenomen al civilizării nomazilor, pe care-l întîlnim repetat în istoria Chinei, a Persiei, a Indiei. Şi la recitalurile almoravizilor se rosteau poemele lui Mutamid, şi sultanii lăcrimau auzind tînguirea lanţurilor. Iar după un veac, almoravizii devenind prea „civilizaţi“ şi la rîndul lor fiind şi ei acuzaţi de luxurie şi libertinaj, sunt răsturnaţi de alţi berberi, încă mai sălbatici decît cetele lui Yusuf, almohazii din munţii Atlas.

Şi, cu fulguranta stăpînire a acestor berberi, se stinge puterea maurilor în Andaluzia.

AVENTURA

Neuitată noapte! Am plecat îndată după cină. Întîi, în parc. Răcoarea, ploaia care căzuse cu puţine ceasuri înainte, trupa sevillană a Carmenei de Triana care adunase foarte mulţi noctambuli în teatrul de varietăţi — contribuiseră să purifice parcul, să-i redea tăriile lui primordiale, să-i restaureze magia. Nu se zărea nici o umbră de om, nu se auzeau paşi. Către miezul nopţii, vegetaţia biruie întotdeauna lucrarea omului şi o încorporează. Îndată ce te îndepărtezi de lumina palidă a felinarelor, ai sentimentul că ai ieşit din oraş, că ai scăpat de piatră şi cărămidă. Toate revelaţiile devin acum posibile. Fiecare trunchi, legănarea oricărei liane, şoapta cea mai înfiorată dobîndesc semnificaţii, îţi descifrează mesagii.

Am coborît către fluviu, să văd răsărind luna — de astă dată bolnavă, galbenă, înfricoşată. Este drumul meu de fiecare noapte. Pe pod trec acum cîţiva întîrziaţi, agale, oprindu-se uneori să-şi reaprindă ţigara. Guadalquivirul îşi continuă drumul, prin bulboane, prin ochiuri repezi de apă în care luna tremură şi se abureşte. Dincolo, pe celălalt mal, în Campo de la Verdad, s-au stins aproape toate luminile.

Ocolesc moscheea şi apuc, la întîmplare, pe una din străzile din Judería. Credeam că le cunosc destul de bine, pentru că am venit adesea în acest colţ de cetate maură, la felurite ceasuri sub lumina crudă a nămiezii, în amurg, după căderea serii. Abia tîrziu, după miezul nopţii, mi-am dat seama că pătrund în ulicioare încă neumblate, în care vegheau din loc în loc felinare bolnave, asemenea opaiţelor. Mă lăsam dus de paşi, îngînat de propria mea singurătate, ispitit de melancolie. Străbăteam uliţe în care abia ar fi avut loc să treacă doi oameni şi mă opream în faţa ferestruicilor zăbrelite, în faţa porţilor,

ca şi cum în orice clipă aş fi aşteptat să mă întîmpine o nemaivăzută arătare, să mi se reveleze marele secret pentru dezlegarea căruia am fost trimis în lume, să mi se deschidă un drum fără întoarcere, să mi se arate locuri niciodată arătate unui muritor. Căci, nu mă îndoiesc, în asemenea nopţi cu lună, şi în asemenea locuri în care istoria nu şi-a interzis nici o dramă, nici o crimă, nici o plenitudine, se pot întîmpla nefireştile ghiciri care echivalează cu o transmutare a întregii fiinţe spirituale. Nu mi-e frică de noapte. Iubesc nu numai faptul cosmic în sine, ci însuşi regimul nocturn al spiritului, abandonarea în matricea tuturor virtualităţilor şi a odihnelor. Nu mi-e dor de întunericul adîncurilor calde, telurice — ci de acest Univers germinal, redus numai la funcţiile fundamentale, la dragoste, la somn, la mit...

Auzeam, la început, rîsete, voci, radio. Apoi, numai şoapte. În faţa unei ferestre ferecate, un geamăt. Şi parcă mă pierdeam mereu, reîntorcîndu-mă pe lîngă aceleaşi case, neizbutind să mă smulg din labirintul formelor deja cunoscute — aşa cum se petrec lucrurile în nuvela mea *Nopţi la Serampore*. Pentru a doua oară în viaţă, am avut, cîteva ceasuri, sentimentul că nu mă pot rupe dintr-un cerc vrăjit, că nu-mi mai găsesc drumul, că, oricum m-aş învîrti şi în orice direcţie aş apuca-o, mă întorc cu necesitate în acelaşi loc de unde plecasem cu un sfert sau o jumătate de ceas înainte. Îmi spuneam: mi se arată *ceva*, pe care nu-l pot cuprinde, nu-l ştiu înţelege. Mă opream uneori să-mi trag răsuflarea, căci mergeam numai prin mijlocul drumului, printre pietre — şi întotdeauna, ridicînd ochii, regăseam aceleaşi case binecunoscute, cu acelaşi portal ferecat. S-a întîmplat ceva aici, am fost cîndva pe aici, poate, mai de mult, îmi spuneam. Dar ştiam că nu *aceasta* voia să mi se reveleze, nu o simplă aducere aminte dintr-un vis sau altă viaţă, a altcuiva...

Am regăsit brusc drumul, cînd eram la capătul puterilor. Şi, pe binecunoscuta Angel de Saavedra, am ajuns în piaţă. Nu se stinseseră, încă, toate lămpile. Şi mai erau taxiuri care aşteptau, în neştire, fără somn.

MEDINA AZ ZAHRA

Neprevenit, ai impresia că ai venit aici ca să vizitezi o casă de țară, o *finca* ascunsă la poalele Sierrei Morena. Camioneta te lasă la cîțiva pași de un zid modest, înapoia căruia nu poți bănui nimic vetust, nici glorios. Intrînd, nu înțelegi bine dacă te afli într-o grădină încă nedeslușită sau într-un prea curios muzeu în aer liber. Ajungi pe o vastă terasă, de unde se deschide, largă, valea, repede pierdută în cîmpie. În fund, departe, se distinge Córdoba. La dreapta, atelierul în care se adună, se curăță și se reconstituiesc cioburile de oale și mozaicuri date la iveală de săpători. La stînga, se întind cîteva alei umbrite, cu bănci scunde de marmură, deasupra cărora atîrnă ciorchinii de glicină și zorele. Din loc în loc, sădit chiar deasupra zidurilor exterioare, un chiparos își înalță melancolic întunericul, decupîndu-și profilul în cerul roz al amurgului. Abia coborînd din terasă în terasă, înțelegi că pătrunzi din ce în ce mai adînc în inima unei cetăți pustiite, că te plimbi printre ruine. Săpăturile începute cu mulți ani în urmă au scos la lumină palatul-cetate clădit de Abderrahman al III-lea pentru soția lui favorită, Az Zahra. Mai precis, au dezgropat o parte din ziduri și urmele sălilor, ale iatacurilor, ale grădinilor — căci palatul a fost devastat cu furie și ars din temelii în timpul unuia din acele războaie civile care istoveau periodic lumea hispano-arabă.

Oricît de exhaustiv se vor continua săpăturile, oricît de mare ar fi grija cu care se vor despărți încăperile una de alta, palatul nu va putea fi adus niciodată la viață. Zece veacuri a stat îngropat sub cenușă, și din marmura coloanelor lui s-au clădit și împodobit nenumărate catedrale, și palate, și vile. Unde sunt cele 4 300 de coloane de marmură albă italiană și marmură verde de Tunisia, de care vorbesc analele contemporane? Aproape că nu-ți vine să crezi că 10 000 de lucrători musulmani și creștini au muncit aici douăzeci și cinci de ani, că se cheltuiau anual 300 000 de dinari de aur, și că palatul, cu toate comorile și dependințele lui (căci puteau locui aici 12 000 de oameni), a costat peste un miliard de franci aur. Unde au dispărut toate aceste minuni exaltate de cronografii mauri, și de realitatea cărora s-au îndoit multă vreme erudiții?

Astăzi, nu mai întîlnești decît jumătăți de ziduri, cioburi de mozaic, cîteva trepte sfărîmate — și doar urmele marilor saloane de recepție, ale gineceului, ale grădinilor, ale odăilor favoriților și corpului de gardă. Săpăturile sunt încă departe de a fi sfîrșite. Movile morocănoase așteaptă alături. Cînd ajungi pe cea din urmă terasă și privești înapoi, spre Sierra Morena, nu vezi decît piatra arsă a zidurilor — și ulmii, chiparoșii, care străjuiesc, sus, pregătind un alt peisagiu și germinînd melancoliile privitorilor de peste treizeci de ani.

De aici, din vale, se aud anevoie alăutele orchestrei maure, care și-a improvizat un divan din covoare și perne în colțul unui mare salon. Sunt aceiași patru cîntăreți ai Conservatorului hispano-marocan din Tetuan, invitați într-adins pentru a însufleți cu muzica lor stridentă și monotonă totodată pustiul acestui crepuscul printre ruini.

ABDERRÁMAN ȘI AZ ZAHRA

Medina — adică „cetatea“ — Az Zahrei, favorita celui mai mare principe ommeyad, Abderramán al III-lea. Ca și Tàj-Mahal, Medina Az Zahra a fost zidită pentru o femeie; de astă dată, însă, nu întru amintirea ei, ci întru istovitoarea ei desfătare. Cînd, de la fereastra alcazarului din Córdoba, califul i-a arătat minunea de marmură care se ridica pe fondul întunecat al Sierrei Morena, Az Zahra, se spune, ar fi exclamat: „Pare o dalbă fecioară în brațele unui negru etiopian“. Abderráman a poruncit atunci să se sădească îndată migdali, măslini și portocali, ca să înveselească sumbra nuditate a muntelui. Ar fi vrut, se mai spune, să abată, prin ciclopice munci, întreaga coamă a Sierrei Morene, dar unul din miniștri l-a oprit: „Ceea ce Dumnezeu a făcut, numai El mai poate schimba!“

Opt ani după începerea palatului, califul a început să primească ambasadori și oaspeți acolo. De la o reședință de vară pentru desfătarea Az Zahrei, s-a ajuns repede la locuința permanentă a Califului. Cu timpul, Abderráman nu cobora în

Córdoba decît o dată pe săptămînă, vinerea, ca să conducă rugăciunea în marea moschee. Uneori, uita să vină chiar în acea zi sfîntă — spre secreta indignare a zeloşilor. An după an cetăţuia îşi sporea comorile. Principii şi ambasadorii creştini care o vizitau rămîneau înmărmuriţi de atîta luxurioasă frumuseţe şi rafinată bogăţie. Aici au fost primiţi în audienţă de supunere sau de alianţă regina Tota de Navarra cu nepotul ei Sancho el Craso, a cărui obezitate i-a fost lecuită de medicii palatului; ambasada regelui german Otto condusă de călugărul Ioan de Gorz, solii împăratului Bizanţului, care aduceau în dar un preţios manuscris, al lui Dioscoride. Iar în timpul califului Alhakem al II-lea, fiul lui Abderráman, au mai venit Ordono al IV-lea al Galiciei şi alţi nenumăraţi regi şi prinţi creştini sau berberi. Medina Az Zahra ajunsese pentru califatul din Córdoba ceea ce va fi mai tîrziu El Bardo sau Granja pentru regii Spaniei, sau Versailles şi Potsdam pentru suveranii Franţei şi ai Prusiei.

Şi totuşi, minunea aceasta a artei hispano-arabe a avut cea mai efemeră existenţă pe care o cunoaşte istoria arhitecturii. De ea s-au bucurat Abderráman al III-lea, fiul său (Alhakem al II-lea) şi nepotul său, Hixem al II-lea, acesta din urmă fiind, de fapt, timp de douăzeci de ani prizonierul primului său ministru, Almanzor, în paradisul de artă şi luxurie al Medinei Az Zahra. Începută în 936, la 1010 a fost incendiată şi nimicită în urma războiului civil. Alţi califi au încercat să o readucă la viaţă, dar distrugerea fusese prea radicală. Decăzînd califatul de Córdoba, Medina Az Zahra a devenit cîtva timp adăpostul vagabonzilor, apoi a sombrat definitiv sub cenuşă şi pămînt.

¡AY DE MI ALHAMA!

Rătăcind printre aceste melancolice ruine, am înţeles miracolul care a salvat Occidentul de totala cucerire a Islamului: periodicele crize de anarhie ale conducerii politice musulmane. Nu exista putere militară europeană care să se poată opune cu succes uraganului dezlănţuit de Mahomed. Nordul Africii fusese cucerit în cîţiva ani. În 711, şapte mii de berberi trec

strîmtoarea Gibraltar sub comanda lui Tarik, iar în anul următor întreaga Spanie e supusă semilunei. În 720 cuceresc Narbonna şi asediază Toulouse. În 732 emirul Abderráman I străbate din nou Pirineii, şi dacă e bătut de Charles Martel la Poitiers, nu înseamnă că pericolul islamic a fost conjurat, căci în 737 arabii cuceresc Avignon şi pustiesc pînă la Lyon, iar raziile se continuă zeci de ani în urmă.

Nici măcar Carol cel Mare nu izbuteşte să restabilească echilibrul de forţe. Îndată ce trece Pirineii, e bătut. Lipsit de flotă, nu poate fructifica acele cîteva victorii dobîndite cu mare greutate. Singurul lui aliat preţios — ca şi al tuturor regilor creştini din Occident — este războiul civil latent care surpă granitul musulman. Declararea autonomiei califatului de Córdoba la 765, împotriva dinastiei abbasizilor, care domneau la Bagdad, a salvat Occidentul. Abderráman I (755-788) a fost, de fapt, cel dintîi „spaniol“ pe care l-a dat lumea arabă, adică, cel dintîi occidental. El a rupt Spania de Orient, detaşîndu-se de tutela califatului din Bagdad. Restaurînd în Occident dinastia ommeyazilor — cea dintîi care a domnit după stingerea Profetului — Abderráman I a sfărîmat unitatea religioasă şi politică a Islamului. El, arabul „pur sînge“, salvîndu-se miraculos din masacrul întregii familii şi refugiindu-se în Spania, a pus capăt supremaţiei arabe în Occident. Islamul va conta de aici înainte, în aceste părţi ale lumii, pe populaţiile barbare ale Africii de Nord şi pe masa etnică încă imperfect amalgamată a Spaniei. A fost cea dintîi ruptură în unitatea nezdruncinată a Islamului. Vor urma, după aceea, altele multe. Vor urma, mai ales, crizele, războaiele civile, uzurpările — care au îngăduit Occidentului romano-germanic să respire, să supravieţuiască, şi, mai tîrziu, să treacă la contraofensivă. Lunga şi sîngeroasa epopee a „recuceririi“ Peninsulei Iberice nu poate fi înţeleasă fără ajutorul permanent pe care l-au adus principilor şi regilor spanioli disensiunile şi conflictele periodice ale musulmanilor continentali. Nici o mare victorie creştină n-ar fi fost posibilă dacă maurii nu aveau, de mai multe ori pe secol, grave socoteli de regulat între ei.

TREI DESTINE

Iată, bunăoară, această Medina Az Zahra, ale cărei ruine povestesc cît o întreagă bibliotecă. A fost clădită de cel mai mare principe ommeyad, Abderráman al III-lea, despre care Dozy scria: „Acest bărbat fin şi sagace e mai degrabă un rege din timpurile moderne decît calif din Evul Mediu... Inteligenţă universală, căruia nimic nu-i scapă şi care se dovedeşte tot atît de desăvîrşit în cele mai mici detalii ca şi în cele mai sublime concepţii.“ El a salvat Andaluzia de războiul civil şi de ameninţările din afară, a îmbogăţit şi a înfrumuseţat Córdoba, de se putea întrece cu Bagdadul. A fost aproape întotdeauna victorios, şi împotriva spaniolilor de Nord, şi împotriva berberilor din Africa. Şi a gîndit, a trăit, a acţionat întotdeauna regeşte. Faţă de el, o spune un tînăr arabizat spaniol, regii creştini din Nord duceau o viaţă de sat...

Fiul său, Alhakem al II-lea, era un mare bibliofil, dar priceput şi în meşteşugul războiului. A continuat tradiţionala politică a ommeyazilor, de a se apăra de abbasizii din Orient apropiindu-se tot mai mult de Spania, devenind autohtoni europeni. Căci, aşa cum observă García Gómez, „adevăraţii regi ai Spaniei erau stăpînii Córdobei“. Islamul iberic se deosebeşte tot mai accentuat de cel oriental. Dacă n-ar fi, bunăoară, decît libertatea pe care şi-o dobîndiseră în Spania femeile musulmane, mai aproape, în această privinţă, de surorile lor din Provenţa şi Aquitania, decît cele din Persia.

Fiul lui Alhakem şi nepotul marelui Abderráman, Hixem al II-lea, a domnit treizeci şi doi de ani (976–1008), dar califatul lui a fost, în realitate, o lungă captivitate în deliciile Medinei Az Zahra. Era, fără îndoială, un abulic, dar a avut nenorocul ca sultana lui favorită, Aurora, să remarce de timpuriu, să iubească şi să protejeze pe fostul ei intendent, devenit mai tîrziu prim-ministru şi conducător de fapt al Córdobei — Almanzor. Este acest Almanzor figura cea mai interesantă a Spaniei musulmane; un Cezar Borgia arab, de o nemăsurată ambiţie, de o prudentă cruzime, inteligent, realist, militar de geniu, neîntrecut politician. Dintr-o familie nobilă, a Beni Abiamirilor, ar fi dus o modestă existenţă de administrator, dacă n-ar fi fost exaltat de nebuneasca ambiţie de a ajunge prim-ministru. Încă foarte tînăr, Almanzor îşi cunoaşte drumul, şi nu şovăie în faţa nici unui compromis, nici unei trădări şi a nici unei crime ca să ajungă mai repede şi mai sigur la ţintă. Iubirea Aurorei îl ajută să urce vertiginos treptele măririi; dar iubirea aceasta regală nu i-ar fi putut dobîndi locul de adevărat stăpîn al Califatului de Córdoba, dacă Almanzor n-ar fi ştiut să se facă adorat de soldaţi şi temut de generali, dacă n-ar fi îndrăznit să trădeze prietenii şi rudenii, să întindă cursele în care cădeau unul după altul marii viziri şi iluştrii generali, să ucidă, să chinuie, să surghiunească. Iubirea Aurorei se transformă cu timpul în ură; sultana nu-i putea ierta că, alături de soţul ei, abulicul calif Hixem, era ţinută prizonieră la Medina Az Zahra, paradis dincolo de zidurile căruia le era interzisă trecerea. Almanzor, de altfel, nici măcar nu se mai oboseşte să-şi viziteze suveranul. Stăpîneşte singur, după pofta inimii sale. Îşi clădeşte o altă rezidenţă somptuoasă la Medina Zahra, unde primeşte ambasadorii şi organizează fastuoase recepţii. Admirabil general, este aproape întotdeauna victorios, şi regii creştini i se supun pe rînd.

Ce l-a împiedicat să detroneze pe Hixem şi să se proclame el însuşi calif? Fără îndoială prestigiul fabulos al legitimităţii ommeyazilor. Înlăturarea lui Hixem ar fi dezlănţuit în cîţiva ani războiul civil. Mulţumindu-se cu titlul de prim-ministru, Almazor amînă războiul civil pînă după moartea lui. Zadarnic asaltează Barcelona şi pradă principatul León, ajungînd în Asturii; zadarnic năpăstuieşte Santiago din Galicia, ale cărei porţi sunt purtate în spate de prizonieri pînă la Córdoba. Cînd moare el (1002), apune definitiv steaua islamului occidental. Izbucneşte războiul civil, şi nici o mînă, oricît ar fi ea de puternică, nu mai poate salva califatul iberic. În 1010, berberii devastează şi ard Medina Az Zahra — după ce alte triburi, alte grupuri, alte bande, au devastat Córdoba şi toate celelalte cetăţi maure. Radicala distrugere a Medinei Az Zahra e o funestă prevestire. În 1031, vizirii declară abolit califatul de Córdoba. De aici înainte, fiecare emir domneşte de capul lui în cetatea sau provincia pe care se întîmplă să o stăpînească. E domnia aşa-numiţilor *taifas*, a „partidelor". Forţa de expansiune a maurilor este pentru totdeauna secătuită. Dacă Islamul s-a mai menţinut încă multe secole în peninsulă, faptul se datoreşte slăbiciunii principilor creştini şi intervenţiunii unui nou factor istoric: berberii din Nordul Africii ajung stăpînii Andaluziei. Spania musulmană, pentru a putea rezista presiunilor creştine, se africanizează.

Dar oricum s-ar fi desfăşurat lucrurile, Islamul nu mai putea fi o primejdie pentru Occident. Îi lipsea continuitatea efortului. Patruzeci de ani după moartea lui Abderráman al III-lea, Spania musulmană ajunge prada războiului civil şi, ca să-şi menţină privilegiile, *taifas* se închină pe rînd principilor creştini. Cine ar fi bănuit o asemenea surpare a prestigiului islamic în timpul lui Almanzor, spaima creştinătăţii apusene?...

Mă despart de aceste melancolice ruine cu o stranie linişte, o neaşteptată împăcare. Astfel a supravieţuit încă o dată Europa, îmi spun; nu numai prin virtuţile şi eforturile ei, ci mai ales prin slăbiciunea providenţială a forţelor care năzuiau s-o suprime, convertind-o la ceea ce ea, Europa, structural, nu putea niciodată să fie.

Paris, 17 septembrie 1945

... Am sosit ieri dimineaţă, duminică 16 septembrie. Cioran ne-a rezervat două camere la Hôtel de l'Avenir, 65 rue Madame. Azi dimineaţă am trecut pe la Legaţie. Lungă discuţie cu Bianu — amintirile iernii 1940-1941 de la Oxford şi Londra.

Plictiseli: înscriere la poliţie şi primărie, cartelele de alimente etc.

18 septembrie

Ce sentiment ciudat, să mă închipui scriind în altă limbă! Va trebui să încep a scrie în franceză înainte de a o cunoaşte bine. Dar ce mă preocupă mai mult: nu cunosc deloc publicul căruia mă adresez. Să spunem că voi avea cîţiva cititori: *cine* sunt?

Cîte curaje îmi îngăduiam în româneşte, numai pentru că îmi cunoşteam cititorii!

19 septembrie

Pentru întîia oară la Luvru. Văzută la 38 de ani, Venus din Milo nu mă entuziasmează. Şi totuşi, nu mă pot hotărî să mă depărtez; parcă tot aş aştepta să-mi „reveleze secretele". Capul, care la început nu-mi plăcuse, începe să mă farmece. Privirile acelea, care trec pe deasupra noastră, nu pornesc dintr-o pupilă umană şi sunt inadecvate obiectelor în necontenită devenire; ele nu surprind decît formele ideale, arhetipale. De aici acea stranie expresie de ironică beatitudine, pe care o revelează chipul zeiţei după cîteva minute de concentrată contemplaţie. Aceeaşi expresie o au şi divinităţile indiene, şi asceţii în profunda meditaţie. De comparat cu expresia figurilor umane în extaz erotic sau mistic, în „transe" de tip yogic. Pupilele sunt excesiv de deplasate, aproape dispărînd în orbită. Anumite morţi provoacă acelaşi fenomen. Ieşirea din lumea formelor şi a devenirii anulează pupila. Orice extaz tinde să abolească privirile. Extazul — penetraţie fulgurantă în universul ideilor, al „formelor perfecte", divine.

De notat pe larg într-o zi tot ce mi-a spus Cioran despre femeia care, sub ocupaţie, făcea bursă neagră cu coşciuge.

26 septembrie

De cînd am sosit, n-am citit nici un jurnal. Încerc să mă detaşez complet de evenimente, să mă concentrez exclusiv în lucrul meu. Cînd nu voi mai avea nici un ban, voi vedea ce voi face. Pînă atunci, sunt un scriitor, orientalist şi istoric al religiilor, silit să trăiască o viaţă de student — dar nu neapărat de emigrant.

27 septembrie

Vizită la Elencuța Văcărescu. Împlinește zilele acestea, spune ea, 81 de ani. Și totuși, cîtă grație, cîtă poză, cîtă dorință de a place, de a impresiona, de a copleși! Începe prin a-mi lăuda cărțile mele despre India, deși știam bine că nu citise un singur rînd, că aflase toate acestea de la M.B. Rostește o seamă de banalități pretențioase despre muzică, latinitate, religie etc. În primele cinci minute ne-a mărturisit (eram cu Cioran) logodna ei cu prințul Ferdinand. I-au luat apărarea suveranii Angliei și numai această înaltă protecție a salvat-o. Pentru că, îndată ce s-a aflat de logodna ei cu Ferdinand, Regele Carol și toate familiile regale și princiare germane au izolat-o complet, au urzit în jurul ei o tăcere de moarte etc. De aceea urăște pe nemți... În Franța și-a putut cîștiga viața datorită „talentului meu oratoric“. Dar nu și-a pocit pronunția, ca atîtea românce care, după cîțiva ani la Paris, „își fac gura cur de găină“ și ciripesc așa cum cred ele că fac franțuzoaicele.

„Quelle destinée!“, a exclamat de mai multe ori. Ceea ce a ținut-o în viață a fost munca. În acești patru ani de ocupație a scris foarte mult — poezii, nuvele, și și-a încheiat *Memoriile*, care nu vor putea fi publicate integral decît după moartea ei.

Admirabile anecdote despre Barrès, Proust, Contesa de Noailles etc. Probabil că fac parte din programul primei întîlniri cu un scriitor.

2 octombrie

Recitesc *L'eau et les rêves*. Bachelard vorbește, foarte frumos, de „l'imagination de la matière“. Aș vrea să arăt (poate într-un eseu: *L'eau, les rêves et les symboles*) că imaginația constituie un instrument de cunoaștere, căci ne dezvăluie în chip inteligibil și coerent modurile realului. Bachelard crede că un simbol are o istorie psihologică. Lucrul poate fi adevărat; dar pe mine mă interesează faptul că, odată constituit, simbolul e investit cu o dublă funcție, „existențială“ și cognoscitivă. Pe de o parte, un simbol unifică sectoare diverse ale realului (simbolismul acvatic, bunăoară, revelează solidaritatea structurală între Ape, Lună, devenire, vegetație, feminitate, germeni, naștere, moarte, re-naștere etc.); pe de altă parte, simbolul este întotdeauna *deschis*, în sensul că e susceptibil de a dezvălui semnificații „transcendente“, care nu sunt „date“ (*nu sunt evidente*) în experiență imediată; bunăoară, riturile baptismale revelează un alt nivel al realului decît cel bio-cosmic (naștere-moarte-re-naștere), revelează „nașterea spirituală“, re-nașterea la un mod de a fi transcendent („mîntuirea“ etc.). Simbolul acvatic nu e numai o „fidelitate la un temperament oniric fundamental“ (Bachelard), ci și un mijloc de a intui realul în totalitatea lui, căci revelează unitatea fundamentală a Cosmosului. Un simbol devine autonom în clipa cînd s-a constituit ca atare, și polivalența lui ne ajută să descoperim omologări între diferite moduri de a fi; omologări pe care simpla „imaginație a materiei“ nu le-ar putea face posibile.

4 octombrie

După-amiază petrecută cu Eugen Ionescu. Lungă discuție. Îmi spune că a mai scris în acești ani cîteva sute de pagini din *Jurnalul* lui, dar pe cine va mai interesa oare? În România, ca și pretutindeni, se ridică o altă generație. Generația noastră e terminată... Îi răspund că un *Jurnal* interesează oricînd; căci este un „document“ și totodată un „témoignage“.

5 octombrie

În Jardin de Luxembourg, citesc *Extraits d'un Journal* al lui Charles du Bos. Pe o bancă, în plin soare, într-un ceas de aproximativă liniște — simțind laolaltă și toamna, și Parisul, și miracolul existenței.

Evident, *Jurnalul* lui Ch. du Bos e mai mult un carnet de atelier, bogat în citate, scris sau dictat pe îndelete și ocupîndu-se cu exclusivitate de cărți, autori, „creatori“. Am impresia că pentru Charles du Bos viața însemna în primul rînd posibilitatea de a citi, reciti, comenta și *înțelege*. Este, totuși, pasionant. Lucruri inteligente și spuse cu sensibilitate și precizie. Dar recunosc că prefer *Jurnale* în care abundă notațiile oarecare, însemnări în legătură cu vizite banale, plictiseli, visuri, iluzii — semn că autorul îşi scria *Jurnalul* şi pentru sine.

6 octombrie

Comentînd un text evanghelic, „Sunteţi toţi ca fraţii“, Ch. du Bos observă că Iisus nu spune „sunteţi toţi egali“. Oamenii sunt egali doar în sensul „l'égalité des âmes par rapport au salut“[1]. Şi această admirabilă observaţie: „Ne pourrait-on même soutenir que c'est parce que les hommes sont inégaux qu'ils ont d'autant plus besoin d'être frères?“[2] (p. 92).

7 octombrie

Seara, la Vieux Colombier, *Meurtre dans la Cathédrale*. Mare emoţie ascultînd, în actul II, corul lamentîndu-se, evocînd neantul ce va înghiţi, după Judecata din urmă, pe cei nemîntuiţi. Vidul, neantul, roata care se învîrteşte la infinit, anotimpurile care se continuă în neştire — sunt sigur că l-au obsedat pe T.S. Eliot, l-au terorizat pînă în clipa convertirii. (Dar oare numai pînă atunci?...)

8 octombrie

Încep redactarea în franţuzeşte a unei cărţulii, *Techniques du Yoga*, bazată în bună parte pe teza mea din 1936 — care astăzi mi se pare ilizibilă şi prost construită.

9 octombrie

La Cioran întîlnesc un tînăr francez, scăpat din lagărul de la Buchenwald. Din numeroasele amănunte pe care le aflu, notez doar aceste două: cine avea un păduche trecea la etuvă şi nu lucra o zi întreagă. O zi de odihnă ispitea pe toţi. Şi astfel a luat fiinţă o bursă neagră a păduchilor. Se vindea o marcă bucata, pe ascuns, bineînţeles. Dar cumpărătorul avea grijă să poarte păduchele la vedere, ca să treacă la etuvă.

Într-un lagăr de femei, din nu ştiu ce localitate, s-a introdus şi un bordel. Au fost aleşi şase francezi. Maximum ce puteau avea, era patru femei pe zi. După o lună s-au întors, complet secătuiţi, şi aproape toţi au murit curînd după aceea.

S-ar putea vreodată face literatură cu asemenea fapte, în care demenţa şi bestialitatea nu e întrecută decît de grotesc şi de absurd?

16 octombrie

Cerul e atît de albastru, parcurile atît de melancolice, încît anevoie pot rămîne în odaia mea să lucrez.

18 octombrie

Puţinele ceasuri petrecute în camera Nr. 18, etajul III, Hôtel de l'Avenir, le dedic cărţii *Techniques du Yoga*. Scriu oarecum în silă, reproducînd pagini întregi din *Yoga* (1936). Nu vreau să-i consacru prea mult timp; sunt atîtea alte cărţi, pe jumătate scrise sau abia începute, care aşteaptă; cărţi ce mi se par mult mai importante, şi mai *ale mele*.

Astăzi, la dna Rosetti-Roznovanu am întîlnit pe Ilarie Voronca, pe care nu-l mai văzusem din 1933. Îmi vorbeşte despre tragedia lui de a scrie poezie în altă limbă decît cea maternă. Cum îl înţeleg! Dificultăţile mele de a scrie eseuri şi proză ştiinţifică în franţuzeşte mi se par nimica toată faţă de cele pe care le-a înfruntat el. Cum Dumnezeu reuşeşte? Dar este evident că poezia lui Voronca de limbă franceză este *altceva* decît ar fi scris, dacă ar fi continuat să se exprime în româneşte.

25 octombrie

Georges Dumézil îmi propune din nou, astăzi, să ţiu cursuri la École des Hautes Études, despre orice subiect vreau eu. Sosind la Paris prea tîrziu, anul acesta nu voi fi retribuit, dar voi fi sigur, deşi modest, la anul.

---

[1] „egalitatea sufletelor în faţa mîntuirii“.

[2] „Nu s-ar putea chiar susţine că tocmai inegali fiind oamenii au cu atît mai multă nevoie să fie fraţi?“

Mare bucurie — pentru că este o cinste nesperată, şi în acelaşi timp o confirmare că ce-am lucrat pînă acum în ţară e ştiinţificeşte valabil şi peste graniţă. Dar şi o mare îndoială, pentru că mi-e frică să mă las antrenat în erudiţie şi cultură universitară, în care cred din ce în ce mai puţin.

1 noiembrie

Invitaţi la masă de Lică C., împreună cu Cioran şi Herescu, întîlnesc pe Directorul Cinematografiei şi pe un regizor, amîndoi cu vaste experienţe de lagăr şi închisori. Regizorul, evreu, a trecut pe la Buchenwald şi Dachau; a evadat cînd ajunsese la treizeci şi nouă de kilograme. Amîndoi spun că au descoperit o nouă „condiţie umană“ în închisoare; s-au convins, acolo, că omul este şi *altceva* decît crezuseră pînă atunci; că există o realitate spirituală, că există „stări“ indescriptibile. Directorul Cinematografiei ţinuse să mă întîlnească tocmai ca să-mi spună toate acestea, să afle dacă „stările“ pe care le cunoscuse au vreo legătură cu Yoga.

Ce păcat că asemenea experienţe nu sunt înregistrate în jurnale intime sau memorii, nu sunt comunicate, discutate, interpretate! Cîteva milioane de europeni au străbătut de curînd un itinerariu pe care colectivităţile nu l-au mai cunoscut din Evul Mediu. S-au convins de realitatea unor „stări“ de care ar fi zîmbit cu cîţiva ani înainte. Sceptici sau laşi înainte de a fi închişi, au dus în lagăre şi închisori o viaţă de sacrificiu, au ajuns să creadă într-o realitate spirituală care îi depăşea, dar în acelaşi timp îi consola, îi ajuta să supravieţuiască. Acum, cum mărturisesc amîndoi, ar leşina dacă cineva ar descărca un revolver, pe neştiute, în spate. Nu le-au rămas, spuneau, decît amintirea unui „absolut“ şi certitudinea existenţei lui. Şi toată această magnifică experienţă se va pierde. Capacitatea omului de a uita este nesfîrşită.

3 noiembrie

La Conservator, concertul de muzică veche „Ars Rediviva“ organizat de Claude Crussard. Cîteva bucăţi de Bach, printre care *Fuga Nr. IV* şi *Simfonia* pentru vioară şi orchestră (pe care sunt incapabil să-mi amintesc cînd am auzit-o prima oară — dar era desigur în adolescenţă: îmi dădeam foarte bine seama de calitatea „adolescentină“ a emoţiilor). Uluit de *Concerto pentru vioară şi orchestră în Si bemol* al lui J.M. Leclair, în primă audiţie. Nu ştiam nici măcar numele acestui compozitor francez, al cărui Concert nu şovăiesc să-l aşez alături de cele mai bune bucăţi ale lui Vivaldi.

23 noiembrie

Mă concentrez, fără glorie, în redactarea cărţuliei *Techniques du Yoga*. Transcriu multe pagini din teza de doctorat, sărmană lucrare de tinereţe. Cred totuşi că am reuşit să exprim mai clar actuala mea înţelegere a structurii şi funcţiei acestor tehnici indiene. Yoga se înscrie şi ea alături de atîtea alte încercări religioase paradoxale de a dobîndi, aici, pe pămînt, coincidenţa între fiinţă şi nefiinţă, de a deveni „zeu“ rămînînd totuşi om. Paradoxul „eliberatului în viaţă“ (*jivanmukta*): a obţinut „libertatea absolută“, este cu totul „de-condiţionat“, şi totuşi continuă să trăiască în durata temporală.

24 noiembrie

Seara, împreună cu Ştefan Lupaşcu, la tînărul pictor Mario Prassinos. Ne arată numai vreo şapte-opt pînze, dintre care o admirabilă Maddalena şi un uluitor portret de fată, poate lucrul cel mai reuşit pe care l-am văzut în atelierul lui. Dar toate pînzele m-au interesat.

Lupaşcu se mira că-mi place atît de mult un tablou în care, spunea el, „văd“ lucruri şi simboluri nevăzute celorlalţi. I-am răspuns că văd asemenea simboluri pentru că ele *sunt* acolo. Dacă altul nu le vede, nu înseamnă că *nu sunt*, ci pur şi simplu că nu le poate vedea.

Tot lui Lupaşcu îi spuneam că familiaritatea cu plastica folclorică asiatică şi artele popoarelor „primitive“ îmi facilitează înţelegerea anumitor pictori contemporani. Iată această hidoasă femeie bătrînă a lui Prassinos (care nu plăcuse nimănui, datorită mai ales verdelui cochit al ridurilor care-i brăzdau adînc obrazul): cred că o asemenea femeie *poate să fie*, cred în realitatea ei, pentru că am văzut destule măşti africane şi melaneziene în care cei care le făcuseră *credeau*. E adevărat, un melanezian sau un african, dînd cu ochii de o asemenea mască, ştie că vede un duh, un strămoş, cineva care nu aparţine acestei lumi. În timp ce femeia de acolo este „masca" unui personaj încă în viaţă. Dar de unde ştim noi că Prassinos n-a văzut tocmai *acest fel de moarte* în chipul bătrînei? Că i-a făcut o mască hidoasă tocmai pentru că i se părea singura expresie plastică autentică pentru o fiinţă care participă numai fizic acestei lumi, care, în realitate, e vidată de viaţă şi îşi supravieţuieşte numai prin carcasă?

25 noiembrie

Duminică. La două mă duc la Louis Renou care, împreună cu Dumézil, mă va prezenta la *Société Asiatique*. Renou locuieşte în rue Emile Faguet, la Porte d'Orléans. O casă modernă, la etajul V. Îmi deschide chiar el; între două vîrste, luminos, simpatic, neglijent îmbrăcat (cît i-am admirat pantalonii lustruiţi!), îmi vorbeşte cu pricepere şi admiraţie despre *Yoga* (1936). Într-un birou-bibliotecă, cu fişiere uriaşe, arde o sobă de tuci. O mare fereastră cuprinde tot cerul. Curînd apare dna Renou şi ne serveşte cafea, iar puţin timp în urmă uşa se deschide şi intră de-a buşilea un copilaş. „Este singura cameră caldă, şi stăm cu toţii aici", explică dna Renou.

Veşti senzaţionale despre Dasgupta. (Îmi dă de altminteri să citesc o lungă scrisoare a lui din Cambridge.) Dasgupta s-a stabilit de vreo trei-patru ani în Anglia. Speră să i se ofere catedra de sanscrită a lui A.B. Keith, la Edinburgh. Aşteaptă apariţia celui de-al patrulea volum din *A History of Indian Philosophy*. Dar — şi aceasta e partea senzaţională — anunţă că a mai scris (citez numai cîteva): o istorie a literaturii sanscrite în 900 de pagini; o istorie a filozofiei occidentale moderne în 1 500 pagini, o istorie a religiilor şi a filozofiilor religioase în 1 500 pagini, un sistem de filozofie în 1 500 pagini; un roman în bengaleză, deja publicat, şi 4 000 poeme, din care numai o parte au fost publicate, apoi o dramă etc. etc... Renou era uluit. Eu, mai puţin. Căci îmi aduceam aminte de cum lucra, şi cum scria, în 1930.

Şi, ca şi în 1930, obsesia bolii. Suferă de inimă şi de alte multele şi se întreabă dacă va trăi să-şi vadă tipărită opera întreagă. Probabil toate aceste lucrări voluminoase au fost dictate — aşa cum îmi dictase mie, în vara 1930, cartea despre Upanişade. Curgătoare, prolixă, cu numeroase şi lungi citate, cartea creştea cu o medie de treizeci de pagini pe zi. Avînd unul sau mai mulţi secretari englezi, producţia lui Dasgupta ar putea bate toate recordurile...

2 decembrie

Primesc o scrisoare de la dna Sassoon în care mă anunţă că toate cărţile mele lăsate în păstrarea ei, la Oxford, în februarie 1941, s-au pierdut! Prima mea bibliotecă de care sunt, acum, *sigur* că am pierdut-o. Peste cinci sute de volume — pe care niciodată nu voi mai fi în stare să le cumpăr, pe care nici nu ştiu dacă le-aş mai găsi, pentru că le adunasem în bună parte pe la anticarii din Oxford şi Londra. O simplă scrisoare care mă informează că această bibliotecă s-a pierdut în cursul a patru mutări...

13 decembrie

Mă duc la dr. P.L. Couchoud, care-i spusese lui Dumézil că vrea să mă întîlnească, pentru o eventuală colaborare la colecţia lui „Mithes et Religions". Un bătrîn cu barbişon, grăscean, simpatic, vioi. Auzisem mai demult cum şi-a pierdut Couchoud, pe cînd era tînăr, solida lui credinţă catolică: în voiajul de studii, oprindu-se prea mult în Japonia, a stăruit cîteva luni în preajma gheişelor. S-a întors de acolo sceptic, tînăr şi ferice. De atunci e ce e: un inteligent, adesea sclipitor, diletant.

Ascultîndu-l vorbindu-mi de mitul „Zeului Christos", îmi aminteam de anii 1923–1924, cînd îi citisem cărţulia de curînd apărută *Le Mystère de Jesus*. E cu adevărat fermecător. Îmi repetă ce-i spunea R.P. Lagrange la Ierusalim: „D-ta şi cu Renan, împreună, aţi putea prezenta o foarte exactă imagine a lui Iisus“. Pentru că Renan istoricizase pe Iisus, iar Couchoud l-a înălţat din nou foarte sus, situîndu-l printre zei. De aceea, adaugă, catolicii îl atacă, dar nu prea; în schimb savanţii protestanţi şi evrei nu-l iartă. Robert Eisler a fost fericit că a putut reconstitui ceea ce în opinia lui prezenta *portretul fizic* al lui Iisus. Un om, un omuleţ, ca Iisusul lui Eisler, asta pot accepta; ca să poată respinge, liniştiţi, creştinismul, religie creată de un om ca toţi oamenii. Dar un Zeu, unul care să se asemene lui Iahve, e o impietate de neconceput!... Astfel îşi explică P.L. Couchoud atacurile savanţilor evrei. Cît priveşte pe protestanţi, ei preferă un om simplu şi o serie de „fapte istorice“. Teologilor liberali le e ruşine de un zeu...

16 decembrie

Citind astăzi, în plină dimineaţă însorită, cîteva pagini din Henry Michaud, bucuria de a fi descoperit un nou mare poet mi-a fost întunecată de sentimentul depărtării mele reale, concrete, de literatură. Sunt trei ani de cînd n-am mai scris aproape nimic. Mă voi trezi într-o zi bătrîn, şi cu un raft de cărţi savante alături: opera mea. Oare acesta mi-a fost destinul?...

Dar ce-aş putea scrie altceva într-o limbă pe care n-o cunosc bine, care mi se refuză îndată ce încerc să-mi „imaginez“, să „visez“, să mă „joc“?

31 decembrie

Lucrez toată ziua pe manuscrisul traducerii franceze a cîtorva capitole din *Prolégomènes à l'histoire des religions*. Ca şi cum aş fi vrut să închei anul printr-un efort încărcat de semnificaţii.

19 ianuarie 1946

Am lucrat aproape tot timpul la corectarea primelor capitole din *Prolegomene*, care vor constitui şi primele lecţii la

Hautes Études. Am renunţat să scriu lecţia de deschidere, mulţumindu-mă cu cele cîteva pagini introductive, după care voi intra direct în prezentarea hierofaniilor celeste.

Brice Parain mă sfătuieşte să refac anumite capitole din *Techniques du Yoga*, şi să adaug mai multe pagini de analiză şi comentariu, care să permită cititorului occidental să pătrundă nu numai în universul gîndirii indiene, ci şi în lumea tehnicilor mistice, a speranţelor, nostalgiilor.

20 ianuarie

Recitesc cărţile lui Schebesta şi Trilles despre cultura pigmeilor din Pădurea tropicală. E uluitoare *trăirea în prezent*, în „clipă“, a acestor fericiţi. Incapabili să se concentreze, să-şi amintească angajamentele luate, să anticipeze viitorul. Faza paradisiacă a omenirii. Trăiesc ca paserile cerului, din ce pot culege femeile lor în pădure, din ce pot vîna ei cu arcul. Nomazi, nu se leagă de nimic. Trăiesc numai în prezent, în afară de „istorie“. Dansează zi şi noapte, fără să urmărească un scop religios. *Homo ludens*. Tamburul îl împrumută din satele negrilor vecini, ca să nu-l mai poarte în rătăcirile lor. Ornamentele sunt alcătuite în bună parte din frunze. Tot ce e frumos, e provizoriu, e efemer. Nu cunosc pictura, ca boşimanii. Nu-şi decorează campamentele.

21 ianuarie

Prins de foarte multe treburi, neglijez acest jurnal. Şi atunci cînd scot caietul din sertar, abia dacă îi „consacru“ mai mult de două-trei minute. Respectul meu superstiţios pentru „timpul util“, adică timpul dedicat muncii propriu-zise, lecturilor savante, notelor, scrisului. Şi din tot acest „timp util“, metodic consumat, ce rămîne? Cîte amintiri, ce fel de înţelegere (era gata să scriu: ce *revelaţii*)?... În plus, lenea de a scrie. După atîtea concerte (numai în ultima săptămînă am ascultat două concerte de Bach), aş fi putut să notez cîteva observaţii, sau măcar programele, pentru bucuria de a mi le aminti mai tîrziu.

Dar trebuia să deschid sertarul, să scot caietul, să-mi caut stiloul...

22 ianuarie

Cu cît cunosc mai bine istoria religiilor cu atît mă conving că omul nu e făcut pentru religie (în sensul plenar şi nobil al termenului). Societăţile cele mai „primitive", bunăoară australienii, fuegienii, pigmeii etc., au cunoscut Fiinţe Supreme atotputernice, creatoare, „elevate". Dar nicăieri credinţa aceasta n-a rodit, nici n-a transformat omul. Dimpotrivă, credinţa în Fiinţe Supreme se află pretutindeni în decadenţă (cînd nu este cu totul uitată) şi la loc de cinste apar forme inferioare de experienţă religioasă, totemism, manism, animism etc. Omul „primitiv" — ca şi cel civilizat — afecţionează forţele demonice, orgiastice, figurile divine spectaculare, extravagant patetice. Nu-şi aminteşte de „Dumnezeu" decît după ce se convinge că nici una din aceste forţe sacre nu-l poate ajuta. Aşadar, şi în lumile arhaice se ajunge la Dumnezeu din disperare. S-ar putea compara disperarea lui Kierkegaard şi refugiul lui în Dumnezeul absolut al lui Avram cu deznădejdea africanului care, după ce a bătut la toate uşile sacrului, se îndreaptă către Fiinţa Supremă (pînă atunci, abia amintită) ca la ultima scăpare.

8 februarie

Am deschis astăzi cursul la Hautes Études. În afară de cîţiva români, doar G. Dumézil şi tibetanista Marcelle Lalou. Am citit, destul de prost, textul pregătit (un fragment din capitolul despre zeii cerului, din *Prolegomene*). În fond, e vorba numai de un ritual academic. Mi-ar fi plăcut să poată fi şi altceva; bunăoară „joc" (lîlâ), adică „spontaneitate creatoare", confruntări, dialog.

1 martie

A început să ningă de ieri. Astăzi am văzut bulevardul St. Germain bine troienit, şi studenţii bătîndu-se cu bulgări în faţa Sorbonei. Mă duceam să-mi ţin cursul. Zăpada, pe care n-am

mai văzut-o de şase ani, m-a zvîrlit înapoi, în iernile bucureştene...

4 martie

Mă duc astăzi la Paul Masson-Oursel, 12 rue de l'Étoile, ca, în sfîrşit, să-l cunosc personal. E un bătrînel extrem de simpatic, amuzant, vioi, îmbrăcat în haine negre, în pantaloni de pîslă. Mi-a strîns mîna cu căldură şi m-a asigurat că contează pe „luminile" mele ca să publicăm lexicul comparat al „misticităţilor". Apoi mă conduce în odaia lui de lucru, unde se aflau o profesoară de muzică şi un critic literar. Pe o etajeră, cărţi de ocultism, iar pe alta un craniu, o litografie gen Saint-Sulpice, un horoscop. Profesoara îi cerea indicaţii în legătură cu un curs, pe care intenţiona să-l ţină, despre „logica muzicală", dar nu ştia prea bine de ce fel de informaţii avea nevoie. Masson-Oursel îşi nota observaţiile pe hîrtie, promiţînd că se va gîndi şi îi va răspunde.

Privindu-l cum o ascultă şi cum îşi notează întrebările, aveam impresia că mi se revelează, în această scenă, viaţa lui întreagă: o neobosită, continuă curiozitate, dar negăsind timp să se concentreze asupra problemelor care-l interesau; multilateral, ştiind enorm de multe lucruri mărunte şi precise, dar pasionat de sinteză. De aceea îi place să scrie articole scurte, scurte, unele doar de cîteva pagini. Probabil, nu găseşte timp, sau i se pare inutil, să se concentreze, să persiste, să epuizeze problema pe care o discută.

11 martie

După frigul şi zăpada de la 1 martie, astăzi, brusc, văzduh de primăvară. În drum spre Institutul de Civilizaţie Indiană, descopăr acest lucru simplu: că poţi *recunoaşte* primăvara oriunde, chiar aici, în preajma Sorbonei.

12 martie

Astăzi am fost la vamă să-mi aduc lada cu cărţi expediată de la Londra; tot ce mi-a rămas din anul petrecut în Anglia.

Desfăcînd pachetele, îmi aminteam de primăvara şi vara 1940, de după-amiezile petrecute la British Museum, de primele bombardamente… N-am putut face nimic toată ziua. Răsfoiam cîte o carte, apoi o aşezam la loc în ladă. Cărţile acestea sunt pentru mine, *timp concentrat*, istorie. Am dat peste o antologie de nuvele detective, şi am recitit o nuvelă de Chesterton. Mi-am amintit cînd şi cum am citit-o: în Cromwell Road, între două şi patru dimineaţa, prin august 1940, în timpul alarmei. Artileria antiaeriană nu mă lăsa să dorm. Îmi era, dacă nu frică, cel puţin grijă — nu cumva să mă culc de-a binelea şi să înceapă bombardamentul chiar în cartierul nostru.

Îmi amintesc de noaptea de 9 spre 10 septembrie, cînd a început Blitz-ul. Ne-am refugiat, pe la zece, la Vardala; hotelul lui avea multe etaje şi un admirabil adăpost. A doua zi dimineaţa, întorcîndu-ne acasă, am găsit Muzeul şi cîteva case vecine arzînd, iar concierja nu îndrăznea să dea ochii cu noi, căci, ne-a mărturisit mai tîrziu, „avusese un şoc teribil“ cînd au căzut bombele incendiare la cîţiva metri de casă…

15 martie

Răsfoiesc cărţile de la Londra. Recitesc *Cumaean Gates* a lui Jackson Wright, cu toate însemnările pe care le făcusem asupra labirintului. Mă gîndeam atunci, prin mai 1940, să scriu o carte, *Anthropocosmos*. Am adunat foarte mult material, cred că am înţeles cum trebuie pusă problema pentru ca toate aceste simboluri, rituri, credinţe în legătură cu labirintul, *mandala*, fundarea cetăţilor, orientarea meterezelor şi fortificaţiilor, omologarea peşterilor cu geografia infernală etc. să-şi reveleze semnificaţiile profunde şi solidaritatea lor structurală — dar n-am scris aproape nimic.

27 martie

Ţin o comunicare la Institutul de Civilizaţie Indiană despre *Lexicul şi tehnicile Yoga*. Sunt de faţă Puech, Jeanmaire, Ph. Stern, M. Leenhardt, Masson-Oursel şi vreo zece studenţi şi profesori, printre care Jacques Bacot. Îl cunoscusem la Calcutta, în vara 1931, în Biblioteca Societăţii Asiatice; mă prezentase Van Manen. Mi se pare neschimbat. Şi, ca şi atunci, în 1931, mi se pare că descinde din altă lume. *La vieille France.*

6 aprilie

Ieri, la Paul Vulliaud, autorul celor două volume *La Cabale Juive*, care au avut atîta importanţă în adolescenţa mea. Un frumos şi falnic bătrîn, certat cu aproape toată lumea.

Aflu de sinuciderea lui Ilarie Voronca şi de crizele care au precedat-o. N-a putut scăpa destinului: a trăit patru ani sub teroarea camerei de gaz, şi se sinucide, un an după victorie, tot cu gaz.

29 mai

Primesc prima scrisoare de la A.R. Foarte pesimistă în tot ce m-ar privi pe mine: în ţară nu e nimic de făcut. Nu crede că aş putea obţine o catedră. Ar fi mai bine să mă stabilesc în India etc.

6 iunie

Seara, invitat la masă de Louis Renou, cunosc pe Paul Mus, abia sosit din Indochina (poartă încă uniforma de maior). Îmi mărturiseşte că studiul pe care l-am publicat acum vreo zece ani despre extraordinarul lui *Barabudur* l-a ajutat foarte mult. Pe atunci lucrarea nu convinsese pe nici unul din orientaliştii francezi; era deprimat de lipsa de ecou a muncii sale şi primirea studiului unui indianist român i-a redat curajul (a citit articolul cu ajutorul unui dicţionar de buzunar român-francez pe care l-a găsit într-o librărie din Hanoi).

Paul Mus face războiul din 1939. A luptat cu un regiment de senegalezi, în Franţa, s-a retras apoi la Dakar, a fost doi ani în India, a luptat împotriva japonezilor în Indochina, a fost făcut prizonier dar a izbutit să evadeze etc. De şapte ani, n-a mai deschis o carte ştiinţifică; a trăit (evident, asta n-o spunea el) în aventură. Şi aşa cum era de aşteptat, acest orientalist miop a întrecut, pînă la urmă, în curaj şi rezistenţă fizică pe mulţi camarazi de ai lui, sportivi, oameni de lume sau militari.

8 iunie

Citesc fragmentele din *Jurnalul* lui Gide intitulate *La délivrance de Tunis*. Mă întreb în ce măsură se poate ţine un Jurnal propriu-zis în momentele de maximă intensitate; dacă nu sunt mai eficiente notaţiile scurte într-o agendă, cîteva date, cîteva cuvinte-cheie, cîteva nume. O asemenea stenogramă poate fi „developată“ mai tîrziu, şi va fi mai autentică decît enumerarea atîtor „detalii concrete“ a unei situaţii istorice care se modifică vertiginos.

12 iunie

Ce curioasă e structura Universităţii franceze! Am asistat astăzi la doctoratul lui Jean Filliozat — acest medic tînăr, deja orientalist celebru, cunoscător a nu ştiu cîte limbi, printre care sanscrita, tibetana, tamula, kuceeana, autor al multor volume şi studii solide, Secretar al Societăţii Asiatice, profesor de mulţi ani la École des Hautes Études. Dar nu avea încă doctoratul! Preşedintele comisiei, G. Bachelard, se miră că psihanaliza e absentă în tezele lui Filliozat, apoi ascultă cu o răbdare de înger observaţiile lui Jules Bloch, Renou, Masson-Oursel şi E. Benveniste, purtînd asupra celor mai rafinate subtilităţi filologice. Teza principală e intitulată *La doctrine classique de la médecine indienne* — dar în comisie nu se afla nici un istoric al medicinii.

20 iunie

Mă trudesc de cîteva zile să redactez studiul „Le Problème du Chamanisme“, promis lui Puech pentru *Revue de l'Histoire des religions*. Îmi spun că nu mai am dreptul să păstrez numai pentru mine tot ce-am adunat, de atîţia ani, în cele aproape o mie de pagini de note; şi, mai ales, trebuie să prezint şamanismul în perspectiva generală a Istoriei religiilor, iar nu ca un fenomen aberant aparţinînd mai degrabă psihiatriei (de aceea mă voi concentra asupra cărţii lui Ohlmark criticîndu-i presupoziţiile metodologice).

3 iulie

A treia zi de teribile călduri, după aproape două luni de ploaie. Îmi aduc aminte de prima vară la Calcutta — dar acolo, în Ripon Street, aveam un ventilator uriaş în cameră, şi pereţii erau de piatră. Lucrez pînă la trei dimineaţa la studiul pentru *Revue de l'Histoire des Religions*. Obosit, extenuat — şi totuşi mi-e peste putinţă să adorm.

13 iulie

Astă-seară, Herescu e negru de supărare. Veştile din ţară sunt grave: 17 000 de arestări. A început valul de teroare pentru alegeri; lui H. îi e frică să nu înceapă şi deportările.

Umblăm pe străzi vreo trei ceasuri. Ploaia a gonit multă lume, dar în Cartierul Latin şi la Operă se dansează încă. Ne oprim la cîteva cafenele, tăcuţi amîndoi. La întoarcere, pe malul Senei, privesc tot timpul o lună palidă, zăcînd ostenită deasupra unei triste perdele de nori.

14 iulie

Timp întunecat, ploaie, aproape toată ziua. Doar pe seară se limpezeşte cerul. Dar e frig, şi lume destul de puţină pe străzi. Îi privesc cum dansează. Teribile melancolii, pe care articolul despre şamanism, prelungit peste măsură, nu izbuteşte să le exorcizeze. A trecut de trei dimineaţa şi încă lucrez — trist, fără geniu, fără spor.

17 iulie

La Montmorency, invitaţi — Cioran, Giza şi cu mine — de simpaticul Maxime Némo. Doar paisprezece kilometri de Paris, şi douăzeci de minute de la Gare du Nord, şi parcă m-aş fi aflat într-un oraş de băi. Acele cîteva ceasuri petrecute la Némo, plimbarea prin orăşel, multele vile pe care le-am privit cu admiraţie şi melancolie, ploaia fină, insinuantă, soarele care a apărut către seară pe un cer neverosimil de albastru, după trei zile de ploaie — nu ştiu de ce să leg sentimentul intens, de „timp schimbat", care m-a stăpînit ziua întreagă. Cînd am luat autobuzul din Gare du Nord spre St. Germain des Prés, aveam impresia că reintram în Paris după o absenţă de cel puţin o săptămînă.

Am văzut faimoasa casă a lui Jean-Jacques Rousseau. E o ruină, cu acoperişul spart, cu bîrnele căzute după atîtea ploi, cu tapetul rupt şi grădina năpădită de urzici şi buruieni. De la fereastra etajului I se vedea, în fund, Turnul Eiffel şi Sacré Coeur. Vizitînd camerele, căutam cu Cioran jurnale vechi. Cele mai proaspete erau din 1928–30. Ne amuzam să citim cronicile de politică externă.

Aş fi vrut să ştiu ceva mai mult despre Jean-Jacques decît ce-am învăţat în acea vară din 1922 sau 1923, cînd citeam *Émile*, luînd note copioase. Era o vară extraordinar de fierbinte. Citeam în odaia din subsolul casei din Strada Melodiei. Dar şi acolo se făcuse cald, şi îmi răcoream mereu capul şi pieptul în baie. Lucram aproape gol. După *Émile* am citit *Confesiunile* şi am început *La Nouvelle Héloïse*. Voiam să scriu mai multe articole — cinci sau şase — pentru *Ziarul Ştiinţelor Populare* care să „epuizeze" subiectul, şi astfel să nu se mai revină niciodată asupra lui Rousseau, cel puţin în acea revistă. Îmi spuneam, probabil, că dacă muncisem atîta, şi suferisem atîta de nemaiîntîlnita, teribila zăpuşeală a acelei vacanţe de vară — trebuia să mă aleg măcar cu ceva *definitiv*...

18 iulie

Tînărul O. Vuia, care soseşte de la Freiburg, îmi dă o seamă de amănunte despre Heidegger, care i-a fost profesor şase ani. Nu e adevărat că e neurastenic; a fost într-un sanatoriu ca să se odihnească (de fapt, mai mult pe motive politice). A scris o imensă carte despre Nietzsche, şi alte multe lucruri, dar nu publică nimic, deocamdată, de teamă să nu fie înţeles de-a-ndoaselea.

Cum mărturiseşte că a fost înţeles pînă acum şi de Waehlens, şi de Sartre, şi de toţi ceilalţi.

Mă tot întreb de-atunci, în ce măsură un mare filozof are dreptul să invoce un asemenea motiv: că nu va fi înţeles...

19 iulie

Omul religios tinde periodic către arhetip, către stările „pure"; de aceea tendinţa de reîntoarcere la clipa dintîi, de repetiţie a ceea ce a fost *la început*. Atît timp cît nu se înţelege funcţia „simplificatoare", „arhetipizatoare" a *reîntoarcerilor*, a *repetărilor*, a *reluărilor* — nu se înţelege cum e posibilă experienţa religioasă şi continuitatea formelor divine; într-un cuvînt cum e posibilă *istoria* şi *forma* în „religie".

20 iulie

De cînd am terminat, acum patru zile, *Le Problème du chamanisme* mă simt ca un şcolar în vacanţă. Liber, deschis, disponibil, fără program zilnic. Lucram la acest studiu din mai. Înainte, lucrasem la *Techniques du Yoga*, iar mai înainte, la *Prolegomene*. Aşa că de-abia acum simt şi eu vacanţele, libertatea, Parisul.

De ce trebuie să mă feresc: ispita literaturii. Ar fi absurd să mă las antrenat în scrierea unui roman în româneşte, deci pentru cititorii de „mîine".

21 iulie

A venit din nou, pe seară, bătrînul aventurier cu barbă. Cînd l-am cunoscut, nu ştiam ce trebuie să cred din tot ce-mi spunea: că suntem „colegi", el fiind orientalist şi profesor la Universitatea din Roma; că a fost în Afganistan şi Indochina şi a făcut „rezistenţă" în Italia; că Mistral a scris despre primul lui volum de versuri etc. Dar după un ceas, am înţeles — şi mi-a fost milă: se zbate să-şi cîştige viaţa, a lui şi a familiei, căci a doua lui soţie, cu mai mulţi copii încă mici, se află în Italia, unde el aşteaptă să fie numit într-o nouă misiune universitar-diplomatică. Întrebîndu-l dacă ştie ceva despre Papini mi-a răspuns, mirat, că e mort de mult, că e un scriitor din secolul al XIX-lea! Şi cîte altele, cu Amanulah, cu situaţia pe care o avea la Saigon, cu memoriul înaintat generalului de Gaulle, cu trecerea lui în liniile americane…

Astă-seară, se făcuse ceasul opt şi jumătate şi tot nu pleca. Noi nu aveam nimic de mîncare (cîteva roşii, o sardea, două caise), şi după cină venea Mihai N., pe care nu-l mai văzusem de mult. Bietul meu „coleg“ atîrna, cum se spune, la masă. Am avut cruzimea să mă îmbrac şi să plec cu el, pretextînd că mă duc să mănînc la un prieten. M-am întors apoi acasă, pe furiş — şi teribil de jenat. L-aş fi invitat poate, să împărţim împreună roşiile, sardeaua şi caisele — dar nu ştiu de ce mi se părea, astă seară, insuportabilă mitomania lui, falsa, stridenta lui elocvenţă. Ceea ce m-a scos din sărite a fost *plictiseala*; nu-l mai puteam asculta; tot ce-mi spunea era cenuşiu, fals, neinteresant…

Pe urmă, evident, mi-a părut rău.

22 iulie

Brice Parain îmi spune că *Techniques du Yoga* va intra sub tipar în octombrie. Tot atunci voi lua un avans important.

25 iulie

Plimbîndu-mă aseară pe malul Senei, între Châtelet şi Luvru, mă opream în faţa fiecărui vaporaş ancorat lîngă chei, şi stimulat de o glastră cu flori, de o oală în care se fierbeau legume, de un coş fumegînd somnoros — retrăiam momente disparate din adolescenţă şi tinereţe. Retrăiam, e prea sumar spus: le provocam, le nutream, aceste momente izolate în timp, dar legate între ele prin acelaşi „subiect“: fluviul, vaporul. Ţin minte o călătorie pe Dunăre, între Brăila şi Tulcea, prin 1921, cu cîţiva prieteni, cercetaşi. Se făcea seară, şi-mi plăcea să privesc în neştire valurile galbene, copleşit de o bucurie secretă, cu neputinţă de mărturisit celorlalţi — căci mă credeam, atunci (eram încă sub vraja primelor cărţi citite despre Mesopotamia) suind aievea apele Eufratului… Am trecut apoi, aproape fără tranziţie, la primele călătorii pe Gange, lîngă Calcutta. Vedeam din nou, cu o precizie halucinantă — aşa cum îl văd din 1932 încoace — podul peste Hoogli, din faţa gării Calcutta. Apoi, călătoria pe Rin, în 1937, de la Heidelberg la Colonia, călătorie a cărei amintire m-am trudit s-o „salvez“, notînd pe loc, în carnetul de buzunar, tot felul de amănunte concrete şi, de asemenea, tot ce-mi trecea prin cap, atunci, în legătură cu aceste amănunte.

14 august

A.R. vine să mă vadă în cursul după-amiezii, şi avem iarăşi o lungă convorbire, la mine. Ca întotdeauna, pesimist; îmi spune că trebuie să uit că sunt român, să scriu numai franţuzeşte, să mă obişnuiesc cu gîndul că nu mă voi reîntoarce în ţară etc. Ce interes poate avea România, cultura românească, literatura românească?

22 august

Seceta din ţară, de care aflasem de mult, dar despre care ziarele vorbesc astăzi ca de o catastrofă fără precedent, mă nelinişteşte şi mă deprimă. Pînă şi Cosmosul ne este duşman…

23 august

După asasinarea lui García Lorca, guvernul din Madrid a voit să execute, ca represalii, un artist bănuit de sentimente pro-Franco. A fost ales Muñoz Seca, actor şi epigramist, care îşi bătea joc de toată lumea, deci şi de guvernamentali. Cînd au venit să-l aresteze, Muñoz Seca a exclamat: „Îmi puteţi lua toate bunurile, îmi puteţi lua libertatea, dar este un lucru pe care niciodată nu mi-l veţi putea lua: e frica teribilă care m-a cuprins din clipa cînd aţi intrat pe uşă!“

Spre mirarea mea — mirarea unui om care credea că cunoaşte „sufletul spaniol“ — actorul a fost totuşi împuşcat. Nu pe loc — ci şase luni mai tîrziu.

27 august

Cred că nu sunt singurul pentru care repetatele eșecuri, suferințe, melancolii și deznădejdi pot fi depășite în clipa cînd, printr-un efort de luciditate și voință, înțeleg că ele reprezintă, în sensul concret, imediat al cuvîntului — *o coborîre în Infern.* Îndată ce te „trezești“, *realizînd* această rătăcire labirintică în infern, simți din nou, înzecite, acele forțe spirituale pe care socoteai că le pierduseși de mult. În acea clipă, orice suferință devine o „încercare“ inițiatică...

28 august

Cîteva zile proaste, de mare oboseală. Insomnii — iar dimineața mă deșteaptă felurite zgomote ale acestei vaste clădiri necunoscute din Rue des Saints Pères în care se află și apartamentul, pe trei sferturi nemobilat, al gazdei noastre. Cineva care ascultă Jurnalul Radio la opt; sau concierjul care sună la toate ușile ca să împartă corespondența; camioanele militare oprite chiar în fața ferestrelor noastre. Zilele acestea a venit din vacanță și fiul gazdei, un tînăr de douăzeci și doi de ani, bronzat și vesel, care umblă prin casă în pantaloni de pijama, cîntă și dă întruna telefoane. De cînd a venit, nu mă mai simt la mine acasă și parcă aș fi invitat la niște oameni străini, și am necontenit sentimentul că-i deranjez.

Azi noapte, prima încercare de a dormi cu tampoane de ceară înfundate în urechi. La început, o senzație aiuritoare — că sunt izolat de lume, că sunt *singur*, și lîngă mine se petrec lucruri stranii. Scot tampoanele din cinci în cinci minute; liniște. Le pun din nou și aud zgomote neverosimile: un țînțar care se apropie, îmi dă tîrcoale (așa cum auzeam în primele nopți, la Calcutta); un tren, gemete, fragmente din al doilea concert brandenburghez. Dar mă încăpățînez, și izbutesc să adorm cu urechile înfundate.

31 august

Din nou acel vis straniu, din care nu-mi pot reaminti nimic altceva în afară de o strivitoare tristețe, o tristețe revelată atît

de total și de transparent încît, în adîncimile somnului, ființa mea întreagă părea istovită în plîns. Știu că mă aflam într-un peisaj deja cunoscut, cu multe ape. Acolo, printr-o serie de întîmplări de care nu-mi amintesc, *îmi reposedam întreaga mea viață ca un „trecut“ redevenit prezent.* Foarte greu de a reda, chiar aproximativ, paradoxul acestei revelații: dar știam că tristețea care mă risipea nu era legată de nici un eveniment, de nimic localizabil în timp și în spațiu, ci de o plenitudine nemaiîntîlnită, de o regăsire totală a întregii mele vieți, pe care izbuteam s-o am din nou *laolaltă*, deși știam că ea nu mai „este“, că ea e *trecutul* meu. În clipa aceea încercam o nouă dimensiune a tristeții, peste putință de suportat. Fără a plînge în chip concret, mă știam plîngînd așa cum niciodată n-am făcut, în viață, treaz.

1 septembrie

Emil Cioran nu înțelege interesul meu pentru „aspectul obiectiv“ al religiilor. Pe el îl interesează numai modalitățile personale, existențiale ale felurițilot sfinți, mistici și Boddhisattva.

Atitudine, evident, cît se poate de modernă; vezi, bunăoară, succesul existențialismului. Dar mă întreb dacă în obsesia aceasta „existențialistă“, „personalistă“ nu se poate descifra și altceva, și anume regăsirea în sine însuși a unei dimensiuni pierdute de omul modern, dimensiunea cosmologică. Pînă la Renaștere (iar de atunci exclusiv în straturile populare) omul se simțea integrat într-un Cosmos pe care-l asuma și îl exprima în imagini mecantropice. Feluritele modalități existențiale erau, atunci, trăite pe un nivel cosmic; pentru un modern, asemenea experiențe pot părea „alienate“, „obiectivizate“, dar pentru omul societăților tradiționale există o perfectă *porozitate* între toate nivelurile cosmice; experiența unei nopți înstelate, bunăoară, echivala cu o foarte intimă experiență personală a unui contemporan. Proiectîndu-se sau omologîndu-se pretutindeni, omul pre-Renașterii nu se trăda pe sine, nu se „înstrăina“ în heideggerianul *man.* Nu e nimic „impersonal“ (în sensul pe care-l capătă termenul în existenţialism) în întreaga experienţă antropocosmică a omului societăţilor arhaice şi tradiţionale. De aceea mă pasionează să-i descifrez simbolurile, să-i precizez modalităţile: căci regăsesc toate nostalgiile şi elanurile mele de om modern, împuţinat şi „interiorizat“.

6 septembrie

... A trecut vara fără să fi izbutit a lucra temeinic la *Prolegomene*. E drept, luna august a fost confiscată de prieteni, cheltuită în întîlniri şi discuţii. Dar, pe de altă parte, istoria contemporană nu e făcută pentru a mă stimula. Războiul, după credinţa aproape unanimă, pare inevitabil. Se dau şi termeni: cel mai tîrziu 1949–1950... Am uneori impresia că-mi pierd timpul de cîte ori lucrez la o carte a cărei apariţie nu e iminentă. Este destinul generaţiei noastre, imobilizată, sterilizată din 1938. Cine, în România, a mai făcut ceva important, fundamental, din acel an?

Şi totuşi, iminenţa unui nou conflict ar trebui să mă stimuleze ca să-mi termin măcar lucrările începute; căci, în fond, datoria oricărui om este *să facă* ceea ce ştie să poată face *bine*.

7 septembrie

Regăsesc un carnet pe care-l purtasem cu mine în mai–iunie 1938, la Bucureşti. Nu-l mai răsfoisem de mult şi fiecare însemnare îmi amintea de anumite împrejurări sau anumite probleme care mă preocupau atunci. Mă pasiona în acel început de vară problema reintegrării contrariilor, pe care am tratat-o într-o serie de articole în 1938, reeditate în volumaşul *Mitul reintegrării* (1942). Alte notiţe au fost elaborate în 1939. Dar sunt atîtea altele care ar merita să fie meditate, adîncite, reluate în cîteva eseuri. Bunăoară, tot ce scriam în legătură cu conceptul de fiziologie la medicul romantic Göress, care se încumetase să afirme că „scopul fiziologiei este să demonstreze proiectarea arhitecturii lumilor în organism şi să transporte raporturile individuale ale Vieţii în mari raporturi cosmice, pentru ca intuiţia să culeagă şi aici relaţiile mai universale ale

concretului, să poată astfel citi luminos şi clar în ceea ce aici jos se ascunde în întunericul materiei pămînteşti“. Sau observaţiile în legătură cu Novalis: regenerarea Naturii prin om; sensul fecund, mistic, al morţii; pasiunea pentru moarte, pe care o identifică atît de just cu Eros, cu totalitatea Vieţii. Iubeşti noaptea pentru că vrei să te eliberezi de „individualitate“. Orice reintegrare este o „totalizare“...

8 septembrie

La Dr. Paul Rivet. Duminica e zi de primire. Vreo douăzeci de persoane majoritatea sud-americani şi spanioli republicani; dar nu întîlnesc nici un etnolog.

Neuitat amurg, privit de la fereastra biroului lui Rivet, la ultimul etaj al Muzeului Omului. *Mira ahora!* strigă bătrînul Rivet, şi toţi ne repezim la ferestre, să zărim soarele dezlipindu-se din nori, încă destul de puternic ca să înfierbînte culorile Parisului.

10 septembrie

După ce am răsfoit cele două *Tropice* ale lui Henry Miller: nu sunt deloc convins de valoarea acestui scriitor. Pornografia e înecată într-o proză scabroasă, pretenţios nihilistă. În fond, Miller crede că „merge pînă la capăt“ dacă scrie şi repetă toate acele cuvinte zise secrete. Disperarea pe care pretinde că o cunoaşte e doar o epuizare seminală. Mi-e teamă că e un scriitor ratat care a încercat să dobîndească gloria şi succesul prin scandal — şi a reuşit.

18 septembrie

La Expoziţia *Foucauld l'Africain* (Invalizi). Un detaliu pe care-l ignoram, şi care va interesa pe români: Charles de Foucauld aparţinea promoţiei de ofiţeri Plevna, 1876-1878. Admir migala manuscriselor sale. Dormea numai cinci ceasuri pe noapte. Admirabilele peisaje din Hoggar; mă surprind visînd la Africa berberă, la Sahara, la atîtea locuri necunoscute. Mă pasionează rupturile de nivel din viaţa lui Foucauld: de la ofiţer nedisciplinat şi „plin de viaţă" la cercetător auster şi cast, apoi călugăr trapist, apoi grădinar, misionar, pustnic.

Înţeleg setea lui de solitudine. Înţeleg experienţa trapistă, şi chiar „aventura" pe care a însemnat-o crearea unei grădinării în apropierea schitului de Carmelite. Ceea ce înţeleg mai greu este misionarismul lui. N-aş fi schimbat cu inima uşoară viaţa contemplativă a Trapei cu caznele pe care i le-a cerut convertirea cîtorva tuaregi la catehism.

20 septembrie

În discursul de la Zürich, Churchill cere federalizarea statelor europene (numai a celor occidentale, bineînţeles!) şi propovăduieşte împăcarea Franţei cu Germania, a cărei „mărime spirituală" o descoperă. Cînd noi, cei cîţiva din Răsăritul Europei care mai puteam vorbi încă liberi, sugeram acelaşi lucru, eram priviţi cu suspiciune; aproape că eram acuzaţi de nazism ... Dar este totuşi tulburător să auzi pe Churchill, autorul ofensivei aeriene asupra oraşelor germane, vorbind atît de patetic despre „mărimea spirituală" a Germaniei.

22 septembrie

Pasiunea mea pentru Jurnalele intime m-a făcut să cumpăr *Jurnalul* lui Ramuz. Dar, tăindu-i foile, am început să mă căiesc. În fond, nu oricine poate ţine un jurnal interesant, semnificativ. Talentul de scriitor nu joacă, în acest caz, aproape nici un rol. Ai sau nu ai „bossa" jurnalului intim, după cum o ai pe aceea a nuvelei sau a povestirii fantastice. Bunăoară, Julien Green e întotdeauna pasionant, chiar cînd înregistrează amănunte nesemnificative. E „făcut" pentru un asemenea fel de a scrie; ghiceşti bucuria cu care se plimbă pe străzile Parisului şi revede anumite tablouri de la Luvru, emoţia cu care îşi aminteşte întîmplări din copilărie; ghiceşti, mai ales, nevoia de a salva timpul concret, secundele acelea ireversibile ale amurgurilor, ale umbrelor evanescente, încărcate de revelaţii. Gide, de asemenea, mă fascinează prin tot ce priveşte meşteşugul de scriitor. Chiar paginile cele mai vide din ultimul lui jurnal pot fi citite, deşi nu aduc nimic nou; dar atîtea amănunte banale şi observaţii mediocre par înnobilate prin simplul fapt că au fost înregistrate, au fost „scrise"...

25 septembrie

La Luvru, astăzi, mă mulţumesc cu *Coborîrea de pe cruce* a lui Veronese. Obsedat multă vreme de galbenul veşmîntului Maicei Domnului. Cîtă ştiinţă, şi cît curaj, în această compoziţie grupată exclusiv în partea stîngă a pînzei, lăsînd o jumătate de tablou aproape liberă, dominată de Cer, ca şi cum artistul ar fi vrut să despartă „Natura" şi „miracolul", Cosmosul şi Istoria.

26 septembrie

Poate din cauza neaşteptatei călduri de miez de vară, n-am putut lucra deloc toată ziua de astăzi. Am fost la Emil Cioran. Între altele, îmi spunea că de mai multe ori a fost ispitit să-şi ardă cărţile şi manuscrisele, ca să facă ceva *ireparabil* împotriva lui însuşi...

... E aproape miezul nopţii, şi nu mă îndur să renunţ. Mi s-ar părea că m-am furat pe mine însumi, lăsînd să treacă o zi întreagă fără un rînd scris. Vin de la un cinematograf de cartier, unde am văzut un film mediocru. Ferestrele sunt deschise; e cald, ca într-o noapte de vară. *Trebuie* să mă apuc de scris, împotriva tuturor împiedicărilor şi deznădejdilor.

*

Ora două dimineaţa. Am scris trei pagini. Sunt destul de mulţumit, pentru că „am văzut" sfîrşitul capitolului. Şi e capitolul prim din *Prolegomene*, care îmi dă cel mai mult de lucru.

27 septembrie

Cald şi cerul e prea senin; zi de vară. La Luxembourg, aud cum sunt chemate prin amplificatoare maşinile diplomaţilor. Mă opresc o clipă să văd trecînd maşina delegaţiei chineze. Pe rue Bonaparte, castanii sunt deja arămii, şi au căzut prea multe frunze ca să nu simt toamna, oricît ar fi de cald afară. În vitrina librăriei Picard, aceleaşi cărţi decolorate de soare. Pe această bancă am stat de vorbă cu Emil Cioran, în prima noapte a sosirii mele la Paris.

Dar, trecînd alene prin acest cartier St. Sulpice, nu-mi pot reţine melancolia, nici iritarea, în faţa vitrinelor cu obiecte religioase. Cît fetişism, cîtă degradare în vulgar sentimentalism şi infantilism, toate acele iesle cu prunci, cu măgari, Fecioare şi Sfinţi în ipsos, aşezaţi unul lîngă altul ca la un joc cu păpuşi şi soldaţi de plumb! Cum să nu indigneze o asemenea religiozitate infantilizată. Îmi spun că pe noi, răsăritenii, *icoanele* ne-au ferit de fetişismul imaginilor antropomorfice. Naturalismul fals-naiv al acestor statuete şi păpuşi îmi aminteşte suspecta devoţie vişnuită, atît de adesea debordată de sentimentalism şi erotică, sau cultul elementar al imaginilor din satele indiene.

Dar concepţia indiană despre hierofanii e mai profundă decît cea a creştinismului decadent de astăzi. Şi totuşi, misionarii le spun că *ei*, indienii, sunt fetişişti, în timp ce creştinismul este etc. etc. Vitrinele din cartierul St. Sulpice nu au nici măcar scuza că sunt întocmite pentru nişte bieţi „păgîni", neluminaţi încă de mesajul evanghelic...

Am scris mai de mult cîteva pagini în *Prolegomene* despre sensul icoanelor şi al „idolilor". Pentru un „primitiv", imaginea sau idolul participă la sacru, îl încorporează. Pentru devoţia catolicilor de obedienţă St. Sulpice, imaginile sacre „povestesc" în chip profan şi „pe înţelesul tuturor" miracolul Nativităţii şi misterul sfintelor Patimi. Povestesc toate acestea ca o legendă pentru copii; nici măcar ca o mitologie. Totul e naturalist şi edulcorat „spontan" şi totuşi artificial (acea falsă „stilizare" a figurii Sfintei Fecioare, a lui Iisus etc.), aşa ca să înţeleagă copiii de oameni cu stare, curaţi şi bine crescuţi.

1 octombrie

Vechiul meu student din 1936-1938, Mihail Şora, îmi amintea astăzi impresia dezastruoasă pe care am făcut-o lui Schileru, cînd, prin 1936, venisem să ţin o conferinţă la Brăila. Schileru era atunci elev de liceu. M-a întîmpinat la gară şi mi l-a prezentat Mihail Sebastian. Ştiu că am luat toţi trei tramvaiul, şi băieţelul îmi vorbea mereu; spunîndu-mi, între altele, că, după impresia lui, Aldous Huxley nu scrie romane, ci eseuri romanţate etc. (Ne-am amuzat, mai tîrziu, cu Sebastian de teribilismele acestea, pe care le cunoscusem şi noi în liceu.) Eu nu aveam chef de vorbă. Eram obosit de noaptea petrecută în tren şi voiam să rămîn singur cu Sebastian. Uitasem cum am scăpat de Schileru. Mi-a amintit-o Şora, care o ştia direct de la el. În timp ce Schileru îşi legase nu ştiu cîte iluzii de întîlnirea cu mine şi încerca să creeze între noi un climat favorabil, adică „spiritual" — eu m-am întors către Sebastian şi l-am întrebat: „Unde se poate mînca o ciorbă bună de peşte în Brăila?" Bietul băiat s-a prăbuşit.

Cred că n-am făcut bine purtîndu-mă astfel. Dar nu era vina mea dacă prea învăţatul adolescent mă întîlnise într-un „moment nespiritual"...

3 octombrie

De cîtva timp, înainte de a adormi, mă ispiteşte din nou piesa de teatru pe care am „văzut-o" într-o seară, plimbîndu-mă singur pe terasele pustii ale Estorilului, în decembrie 1944. Uneori, ispita e atît de puternică încît rămîn mai mult de un ceas cu ochii deschişi, în întuneric, urmărind personagiile, ascultîndu-le, încercînd să le văd cît mai clar figurile. Dacă m-aş apuca, cred că aş scri-o în cîteva zile. Dar mi-am făgăduit să nu fac nimic pînă ce nu voi încheia primul capitol din *Prolegomene*.

4 octombrie

După-amiază pierdută pe culoarele Prefecturii, în aşteptarea cărţii de identitate. Ajung înainte de două, dar izbutesc să-mi iau cartea la cinci, *ultimul*. Mi-au trecut înainte cel puţin cincizeci de persoane.

*

Îmi cumpăr *Journal 1921-23* de Charles du Bos. Din prefaţă aflu că între 1908 şi 1921, du Bos îşi scria *Jurnalul*, dar manuscrisele erau indescifrabile chiar pentru el. De aceea publicarea textului complet începe cu anul 1921; din acel an, Charles du Bos şi-a dictat jurnalul. Asta explică tot. Este mai degrabă un exerciţiu de atelier, un pre-eseu. Aproape întotdeauna interesant, fireşte, pentru că îl dicta du Bos — dar niciodată intim, aluziv, succint. Am impresia că citesc pagini din *Approximations*. Primele 30 de pagini sunt consacrate lui Amiel. Admirabile. Bunăoară, despre stilul lui Amiel: „Il y a quelquefois jusqu'à l'image tout à fait banale, jusqu'à la chromolithographie: il lui a toujours manqué cette épuration du goût par le contact incessant avec les chefs-d'oeuvre de la peinture grâce à laquelle peu à peu de telles images ne se présentent même plus à l'esprit"(p.14)[1]. Tot despre Amiel: „le côté distinction banale" (p.16)[2]; „son absence de goût est celle — la même de l'adolescence... Son goût unit à la fadeur de l'enfance la sentimentalité de la première vieillesse"(p.19)[3].

8 octombrie

De două zile e senin, dar e frig. Toamna a venit atît de repede încît mi se pare firesc să fac planuri pentru Crăciun...

*

Admirabilă observaţia lui Percy Lubbock pe care o notează Charles du Bos în *Journal*: „le livre ou l'article que l'on n'est pas en train de faire, que l'on se propose de faire après, est

---

[1] „Există acolo cîteodată imagini cu totul banale, chiar pînă la cromolitografie: i-a lipsit întotdeauna acest rafinament al gustului format în urma contactului permanent cu capodoperele picturii, datorită căreia, încetul cu încetul, asemenea imagini nici nu se mai înfăţişează minţii" (p.14)

[2] „aspectul de distincţie banală" (p.16)

[3] „lipsa sa de gust este chiar cea a unui adolescent... Gustul său îmbină insipidul copilăriei cu sentimentalismul primei bătrîneţi" (p.19)

toujours le seul arbre en fleurs du verger de l'esprit"[1]. Întotdeauna am iubit mai mult cartea pe care o plănuiam în timp ce eram silit să lucrez la alta.

9 octombrie

Din ce în ce mai frig. Vîntul care a bătut azi noapte a rupt curioasa plasă pe care un enorm păianjen o ţesuse între vîrful felinarului şi ulucile clădirii neterminate din rue des Saints-Pères. Mă opream adesea, mai ales către asfinţit, ca să urmăresc lenta, eleganta rotire a păianjenului pe acel neverosimil istm de fire şi de praf la doi metri deasupra trotuarului.

*

La Luvru, pentru „Moartea Fecioarei Maria" de Caravaggio, pe care nu o privisem niciodată cu atenţie. Pînza pierde mult prin lipsa de relief a primului plan, îndeosebi a grupului din stînga; figuri aburite, fără „greutate". Dar e impresionantă Fecioara; un obraz veştejit de durere, abia liniştit de atingerea morţii, şi acea extraordinară mînă care cade; aurul trist al acestui divin cadavru odihnindu-se în faldurile celor mai calde tonuri de roşu.

10 octombrie

Trebuie să fac un mare efort ca să termin primul volum din *Prolegomene* pînă la 31 decembrie. Voi deveni atunci liber, şi mă voi putea reîntoarce la creaţia literară. Anii aceştia din urmă, în care am scris tot mai puţină literatură, m-au împuţinat şi m-au sărăcit. Dar sentimentul că romanul sau nuvela pe care aş scri-o va rămîne în dosare mulţi ani de-a rîndul, mă paraliza. Mi se părea inutil să-mi pierd timpul cu o „operă" pe care nu o va citi nimeni...

---

[1] „cartea sau articolul pe care nu eşti pe cale să le scrii, pe care îţi propui să le faci mai tîrziu sunt întotdeauna singurul pom în floare în livada spiritului".

11 octombrie

Primesc de la Bucureşti *Revista Fundaţiilor Regale* 1945–47, şi citesc cu cea mai mare emoţie paginile din *Jurnalul* lui Mihail Sebastian. Sunt din anul 1936, cînd scria prima lui piesă, *Jocul de-a vacanţa*. O sumă de amănunte aburite, pe jumătate uitate, îşi recapătă fermitatea; drumurile lui la Breaza, de cîte ori avea cîteva zile libere, ca să lucreze la piesă; convorbirile cu Ionel Teodoreanu, la Ghilcoş etc. Nu pot identifica personajele ascunse sub iniţiale. Nu voi şti niciodată care au fost femeile iubite de el. Mihai era extraordinar de discret...

Ce milă mi-a fost de imensele lui eforturi, de suferinţele cu care plătea fiecare pagină scrisă!... Nu mă voi consola niciodată că nu l-am revăzut în august 1942 cînd m-am întors, pentru o săptămînă, la Bucureşti. Mi-era, atunci, ruşine de mine — consilier cultural la Lisabona — şi de umilinţele pe care le îndura el, pentru că se născuse, şi voise să rămînă Iosif Hechter. Acum, mă zbat, inutil, în iremediabil.

12 octombrie

Aseară am suferit o groaznică criză de deznădejde. Provocată probabil de lectura jurnalului lui Sebastian şi de însemnările doctorului Ulieru, publicate tot în *Revista Fundaţiilor Regale*: lectura mi-a dezvăluit deodată înstrăinarea de *adevărata* mea vocaţie, aceea de scriitor *român*. Am avut, cîteva ceasuri, sentimentul că aceşti ultimi şase ani de străinătate m-au îndepărtat de izvoarele creativităţii mele, m-au scos din traiectoria care-mi fusese ursită — şi că, *orice* aş face de-aici înainte, aceşti şase ani sunt iremediabil pierduţi. Mai mult: că ei m-au zvîrlit pe un drum din care nu mai mă pot întoarce. Teroarea ireversibilului! Pentru întîia oară în viaţă, m-am putut *vedea*, m-am putut *accepta*, ca un ratat...

*

Primesc o scrisoare de la Ananda Coomaraswamy; cea dintîi din 1940. Mă anunţă că-mi trimite cărţile şi studiile publicate între timp, şi că mă aşteaptă să ne întîlnim în Statele Unite, în 1947–48. Căci, adaugă, în decembrie 1948 se va întoarce definitiv în India. Adică, glosez eu, va pleca îndată ce va împlini şaptezeci de ani; va renunţa la scris, la publicat, la contactul cu lumea şi cultura, inaugurînd ultima etapă pe care o cunoaşte tradiţia indiană, *vanaprasthā*, retragerea, izolarea „în pădure".

13 octombrie

Alaltăieri am avut o dimineaţă proastă. Au venit doi detectivi ca să ancheteze cazul unui ucrainean găsit mort (nu ne-au spus unde); drept singur indiciu, o carte de vizită fără nici un nume, dar cu adresa noastră: 55 rue des Saints-Pères. Au întrebat concierjul ce străini locuiesc în imobil şi i-au trimis la noi. Li se părea foarte curioasă mirarea noastră, a dnei Chernass, a Gizei şi a mea. Unul din ei a observat, zîmbind cu înţeles: „Nu sunt prea tare în geografie, dar e curios! Ştiu că Rusia, Ucraina şi România sunt vecine!" Şi gazda, care e rusoaică, şi noi ne intimidaserăm. Groaza de a fi tîrîţi pe la poliţie, de a face declaraţii, de a comunica numele şi adresele francezilor pe care-i cunoaştem. Îmi închipuiam capetele lui Dumézil, Renou şi celorlalţi cînd vor fi interogaţi cu privire la un cadavru ucrainean cu adresa lui Mircea Eliade...

*

Din confidenţele lui B.S. către Emil Cioran: Cel mai mare muzicant sovietic a venit în România şi a cîntat la vioară *Carmen*.

O ziaristă sovietică se fixează în România. B.S. o întreabă ce a făcut-o să abandoneze admirabila situaţie pe care o avea la Moscova. „M-am săturat să tot scriu de douăzeci de ani acelaşi articol!", i-a răspuns.

Profesorul de Istoria Artelor de la Universitatea din Moscova pretinde că ultimul mare pictor francez e Corot.

B. e de acord că Mareşalul Antonescu a devenit un mit. Stenograma ultimei şedinţe la tribunal a fost distrusă, într-atît de extraordinară li s-a părut lor, judecătorilor, apărarea lui Antonescu.

15 octombrie

Încep să văd „spectrul" sărăciei în faţa mea. Rezervele cu care venisem în Franţa, adunate din vînzarea bibliotecii din Lisabona şi economiile făcute în iarna 1944–45, sunt pe sfîrşite. Dacă voi reduce încă bugetul lunar, mai am bani pînă la primăvară. După aceea va trebui să vînd din lucruri; o brăţară de aur, pantofi, haine, cărţi. Dar pînă la primăvară contez pe aconturile de la Gallimard şi pe traducerile şi conferinţele la B.B.C. de care mi-a vorbit Cristea. Dacă nu izbutesc nimic, trebuie să renunţ la munca ştiinţifică şi să încerc altceva: articole, traduceri, sau chiar vreo slujbă (mi s-a spus că Ripolin angajează „intelectuali" fără nici o practică...).

16 octombrie

Mă deşteaptă, dimineaţa, poliţia judiciară venită pentru anchetă; văd bileţelul pe care fusese scrisă adresa noastră, şi cuvîntul „ucrainean", şi fotografiile (locul unde a fost găsit cadavrul etc.). Dna Chernass, Jacques Chernass, Giza şi cu mine suntem anchetaţi pe rînd. Asta durează pînă la douăsprezece, dar ancheta reîncepe la două treizeci şi se prelungeşte pînă la patru treizeci. Între timp sună L.C. Giza spune „Poliţia!" şi el o zbugheşte. Sentimentul de totală insecuritate pe care mi-l dă prezenţa poliţiei, interogatoriile, percheziţiile.

Ducîndu-mă apoi la librăria „Les Belles Lettres" să cumpăr nişte cărţi pentru Anton Golopenţia, mă trezesc gîndindu-mă la piesa mea (*Eurydice?*) cu o intensitate care aproape îmi făcea rău. Dar, deodată, „văd" acţiunea modificîndu-se, şi într-un chip care nu-mi convenea. Pentru a putea pune lucrurile la punct, plec din nou să mă plimb, şi cînd mă întorc, la şapte şi treizeci, aveam piesa scrisă în gînd de la prima la ultima scenă. Dar acasă găsesc pe Anton, care ne invită la cină şi apoi la cinematograf. Altminteri aş fi început să scriu. Căci am hotărît să lucrez, de azi înainte, la ceea ce voi avea poftă, să nu mă mai chinui încăpăţînîndu-mă să continui cărţi gîndite şi începute demult, şi care nu mă mai interesează.

17 octombrie

Ieri, la anchetă, unul din tinerii detectivi descoperă dicţionarul meu ruso-englez.

— Va să zică, ştiţi şi dvs. ruseşte!, exclamă el.

Calm, îi arăt celelalte dicţionare — sanscrit, grecesc, german — şi explic: „Eu sunt comparatist."

— Ah!, bun, în cazul acesta...

Nu ştiu ce-o fi înţeles el.

*

La douăsprezece noaptea am început piesa. Pînă la unu şi jumătate am scris trei pagini. Mă opresc, nedumerit de descoperirile pe care le fac.

21 octombrie

E greu să lucrez cu două, trei vizite pe zi, dar lucrez.

25 octombrie

Noapte proastă, insomnie pînă aproape de patru dimineaţa. Aud din nou şoricelul din odaie. Căuta probabil ceva de mîncare, şi căuta prin toate colţurile. Obosit, îmi înfund boulles Quies în urechi, şi dorm aşa, pecetluit, pînă la 11 dimineaţa. Apoi, prima plimbare de mai multe săptămîni pe malurile Senei. Frigul ultimelor zile a îngălbenit şi rărit brusc frunzele platanilor. Iedera a căzut aproape cu totul. Mă opresc în faţa vitrinei unui anticar din rue Bonaparte să privesc un Utrillo. Dar stau şi mă întreb: este una din cele 3 500 pînze autentice ale pictorului — sau face parte din cele *30 000* de perfecte imitaţii, care circulă de cîţiva ani pe tot globul, datorită laborioasei aplicări a unei amatoare? Mi-a plăcut răspunsul ei la primul interogatoriu; „Prefer să copiez «clasici», decît să pictez lucruri mediocre în conformitate cu viziunea şi cu posibilităţile mele."

26 octombrie

Ploaie, trist, întuneric. După-masă mă duc la *Société Asiatique* să înapoiez cărţile împrumutate şi mă întorc cu altele.

Răsfoindu-le acasă, îmi inoculez în suflet otrăvita pasiune a erudiţiei. Vine apoi Herescu şi stăm de vorbă pînă la cinci. După o jumătate de ceas aprind lampa şi încep să transcriu actul întîi. Nu am nici un chef, dar ştiu că dacă întrerup scrisul o zi, două — biata mea piesă riscă să mai aştepte cîţiva ani pînă aş termina-o. Aşa se explică multele, nenumăratele lucrări începute — de la indianistică, istoria religiilor şi folclor, la filozofie, roman şi teatru — care zac abandonate în dosare. M-am trezit odată spunîndu-mi: În fond, ce bine ar fi, dacă un incendiu...

28 octombrie

Ieri şi azi n-am lucrat nimic. Prea multe vizite, prea multe treburi — şi interesul pentru piesă a scăzut pînă aproape de punctul limită. Îmi propun s-o întrerup cîteva zile, apoi să recitesc tot ce-am scris.

L-am văzut pe Alphonse Dupront, fostul Director al Institutului Francez din Bucureşti. Foarte amabil, se oferă să „mărturisească" pentru mine la Sorbona, să pună la punct cabala lui Stoilov şi a confraţilor. Îmi vorbeşte de opera care-l pasionează pe el de cîţiva ani: restaurarea omului occidental. Au organizat echipe, fac „retraites", plănuiesc contacte personale între „ elitele" întregii Franţe. E interesant că tehnicile de „autorecuperare" pe care le aplică seamănă cu metodele indiene. A remarcat şi el, pe propriul lui corp, că occidentalul trebuie să se încarneze, să *ocupe* cu adevărat trupul pe care-l are, să se încorporeze în el însuşi. (Îi spun că acesta e cel dintîi exerciţiu pe care ţi-l impune practica Yoga.)

Mi-a vorbit de boala lui, mai ales de insensibilitatea picioarelor: nu-şi simţea tălpile, pulpele, genunchii — şi cînd umbla, avea strania senzaţie că pluteşte. Îi amintesc în treacăt (căci lucrurile acestea nu pot fi spuse oricum) despre exerciţiile indiene de „sensibilizare" şi „ocupare" a regiunilor epidermice „opace" (talpa, călcîiul). Era de acord că Orientul ne poate învăţa acest lucru capital: cucerirea propriului nostru corp — dar cere Orientalilor să nu-i vorbească filozofie, „pentru că nu avem acelaşi vocabular teoretic... "

30 octombrie

N-am scris nimic — dar în rarele ceasuri de linişte (cînd nu am vizite) mă gîndesc la *Aventură spirituală* (probabil că acesta va fi titlul piesei). Mă întreb de ce n-aş avea curajul de a îmbina şi aici, în teatru, comicul şi „fantasticul", aşa cum am făcut-o în anumite nuvele şi romane.

31 octombrie

Bostanian îmi spunea, cînd a fost la mine să mă vadă, că odată, în Spania, a trebuit să ascundă, singur, o ladă cu 400 kg aur. A dus-o cu o maşină pînă în faţa unei vile de ţară, pe care o închiriase din vreme. A săpat o groapă, şi a tîrît lada pe nişte şine de lemn, în miez de noapte, tremurînd de frică, nu cumva să fie observat de vreun vecin. I-a dat apoi drumul în groapă, ridicînd-o cu o pîrghie, şi a îngropat-o.

Aveam impresia că ascult neverosimila confesiune a unui asasinat.

*

Am reluat lucrul la actul al II-lea, azi după-amiază, şi pînă la unu noaptea am scris douăsprezece pagini. Aş mai avea doar o pagină ca să închei actul, dar mă opresc de teamă să nu-i clatin frumuseţea.

*

1 noiembrie

Explicam unui tînăr român, născut şi crescut într-un orăşel de provincie, ce-a însemnat gruparea *Criterion*, în Bucureştii anilor 1933-37, şi în ce măsură poate fi comparată popularitatea pe care o dobîndiseră acei cîţiva tineri scriitori şi filozofi cu voga existenţialistă a Parisului de astăzi. Ca şi J.P. Sartre, Camus, Simone de Beauvoir, membrii *Criterionului* se manifestau pe planuri multiple — conferinţe publice, articole în reviste săptămînale şi ziare de mare tiraj, romane, filozofie, critică literară şi teatrală, eseistică. *Criterionul* a însemnat depăşirea momentului universitar în cultură, coborîrea intelectualului în arenă, contactul direct cu publicul, îndeosebi cu tineretul; exact ceea ce au încercat, şi izbutit, existenţialiştii parizieni. Sartre are, şi îşi impune, un „sistem de filozofie“; noi nu aveam, dar majoritatea criterioniştilor erau un fel de „existenţialişti“ care se ignorau. Ceea ce îi interesa în primul rînd era „autenticitatea“, experienţa imediată, concretul de ordin autobiografic; de aici pasiunea pentru jurnalele intime, pentru confesiuni şi „documente“. Dacă *Criterionul* ar fi avut un alt instrument de expresie decît limba română, ar fi fost considerat drept cel mai interesant precursor al existenţialismului francez de astăzi.

3 noiembrie

Nu mă pot apuca de scris decît la zece noaptea. După-amiază am transcris din actul al II-lea. Lucrez acum la actul al III-lea, care mi se pare cel mai greu.

6 noiembrie

Am lucrat azi-noapte pînă la cinci dimineaţa ca să transcriu actul al IV-lea. Şi totuşi nu-mi vine a crede că piesa e încheiată...

7 noiembrie

Anti-climax. Melancolie, oboseală, detaşare — şi de piesă, şi de literatură, şi de viaţă. Îmi propusesem să citesc întreaga piesă şi să scriu aici, în caietul ăsta, interpretarea din urmă, care singură mi se pare valabilă. Dar nu sunt în stare să fac nimic. Nici măcar să mă amuz. Am fost la un cinematograf din cartier, unde am căscat tot timpul.

10 noiembrie

Aseară am recitit piesa. Nemulţumit de actul întîi, mulţumit de actele al II-lea şi al III-lea, entuziasmat de actul al IV-lea.

12 noiembrie

Lucrez la simplificarea actului întîi. Cred că am învăţat un singur lucru: că un text bun trebuie scris în trei timpuri (de elaborat mai tîrziu). Inutil să-mi mai fac iluzii: nu pot consacra unei piese mai puţin de cinci-şase săptămîni. Dar cum nu voi mai dispune de asemenea săptămîni pe de-a-ntregul *ale mele*, va trebui să renunţ...

13 noiembrie

Vuia îmi povestea astăzi că Heidegger, pe cînd se aştepta să fie epurat ca „hitlerist“, i-a arătat maldărul de manuscrise şi i-a spus: „Dacă germanii îmi vor aduce o asemenea insultă, am să-mi ard întreaga mea operă inedită!“ Care este, se spune, şi cea mai interesantă...

14 noiembrie

Orgie de lecturi în legătură cu *Prolegomenele*, prelungită pînă la două dimineaţa.

15 noiembrie

Astăzi încasez primii bani cîştigaţi, ca drepturi de autor, în Franţa: 4 000 de franci de la Gallimard, reprezentînd prima mensualitate în contul cărţii *Techniques du Yoga*.

25 noiembrie

Yvonne Wright mă duce astă-seară la Robert Desoille, inventatorul psihosintezei. Nu cunoşteam de el decît capitolul pe care i-l dedicase Bachelard în *L'Air et les songes* şi primele treizeci de pagini din cartea *Le Rêve éveillé*, pe care mi-o cumpărasem azi dimineaţă. Mă interesa Desoille pentru că folosise tehnica reveriilor ascensionale, utilizînd simbolismul zborului, al escaladei etc. — adică tocmai simbolurile, miturile şi riturile pe care le discutasem şi eu în *Le Problème du chamanisme*. Deci, el vindecase psihastenii şi maladii mentale folosind (fără să le cunoască) elemente din ritualele şi simbolismul ascensional „şamanist“ (care aşa cum am arătat în studiul meu, înseamnă cu totul altceva decît o practică magică „primitivă“). Voiam să aflu mai mult despre metoda pe care o aplicase. Din nenorocire, Desoille şi-a pierdut soţia acum un an, şi nu-şi mai poate reveni de-atunci. Cum, după spusa dnei Wright, soţia lui îl susţinea, îi dădea curaj, îl ajuta în toate experienţele, Desoille, rămas singur, nu-şi mai găseşte sprijin decît în comunism. Vorbeşte despre marxism ca un Sfînt Francisc. Crede că revoluţia rusă va elibera omenirea de rău, păcate şi ignoranţă. Scrie acum o carte: *Le Rêve éveillé et le marxisme*. Discutăm cîtva timp despre Yoga, ocultism, psihanaliză — însă mă despart de el dezamăgit. Este un om foarte bun, cu o mare sensibilitate, care încearcă să se salveze, inventînd o „mistică exterioară“.

6 decembrie

Seara, la concertul de muzică veche *Ars rediviva*. Concertul în si major al lui J.M. Leclair, inedit, mă încîntă, ca şi concertul pentru vioară şi orchestră auzit anul trecut. Sunt din ce în ce mai cucerit de acest compozitor francez pe care-l ignoram cu totul. Cantata lui Bach, *Bleib bei uns*, mi s-a părut că mi se adresează — şi mă exprimă, totodată, pe mine cel de astăzi. Regăsesc concertele organizate de Claude Crussard ca pe un exerciţiu spiritual abandonat de mult. „Largo“ din *Concertul în sol major* al lui G.Ph. Telemann, inedit şi în prima audiţie, mi-a confirmat tot ce-am învăţat anul acesta referitor la procesele de reintegrare (şi despre care va trebui să scriu într-o zi...).

7 decembrie

Visul de azi noapte: noapte cu lună, pe o pajişte, cu mulţi copii de şase-şapte ani lîngă mine. Privim cu toţii luna. Şi deodată se desprinde o jerbă de stele căzătoare, de o stranie, nemaiîntîlnită frumuseţe. Stelele se apropie tot mai mult. Ne e teamă să nu ne strivească. Apoi le vedem cum cad în jurul nostru, ca nişte mere de aur. Dar sunt mai mici şi calde. Şi le

mîncăm, în timp ce eu, cu una încă fierbinte în mînă, încep să alerg strigînd: „profitaţi repede, fiecare din voi, căci sunt stele căzătoare, şi ne poartă noroc!“.

14 decembrie

Acum cîteva zile l-am întîlnit pe Theodore Besterman, directorul secţiei Biblioteci şi bibliografie de la UNESCO. Lungi discuţii despre ce-am făcut, fiecare din noi, în aceşti şase ani (ultima oară îl văzusem la Oxford, în decembrie 1940). Azi, după ce-am dejunat împreună, colindăm prin librării şi anticării, căutînd orice „carte de, sau despre, Voltaire“. Căutam mai ales bibliografia operelor lui Voltaire, întocmită de Bengesco, pe care Besterman o admiră mult, şi din care aveam şi eu un volum, la Bucureşti. (Cumpărat prin 1922, în clasa a V-a de liceu, cînd citeam şaisprezece-optsprezece ore pe zi şi mă credeam voltairian pentru că eram polihistor şi grafoman; admiram imensul talent literar al lui Voltaire, multilateralitatea geniului lui, fantastica lui bibliografie.) Am ajuns la librăria-cafenea Arc-en-Ciel încărcaţi cu pachete, şi ne-am odihnit acolo o jumătate de ceas, la o cafenea făcînd planuri. I-am mărturisit lui Besterman că ar fi absurd să întreprindă traducerea operei integrale a lui Voltaire, că ar fi mai bine să se limiteze la capodopere. Şi că ar trebui să se apuce imediat de lucru, nu cumva şi planul acesta gigantic să rateze (aşa cum au ratat alte proiecte; bunăoară cartea despre America, în patru volume, monografia despre reîncarnare etc.).

15 decembrie

Îmi cade sub ochi o cronică din *Combat* despre jurnalele lui Gide, Julien Green şi Charles du Bos. Autorul se miră că, după ce-şi dă atîta osteneală să se observe şi să se analizeze, un scriitor de jurnal nu se revelează pe sine mai eficace ca în oricare altă carte a sa, că în nici un caz nu se „cunoaşte pe sine“ şi nici nu se mărturiseşte total, aşa cum ne-am aştepta să se petreacă lucrurile într-o confesiune. Deci, pentru cunoaşterea unui scriitor, Jurnalul e mai puţin adevărat decît Memoriile sau o autobiografie sinceră, scrisă în amurgul vieţii.

Dar mă întreb dacă acesta ar fi rostul Jurnalului: să mă cunosc mai bine şi să mă destăinuiesc cu mai multă îndrăzneală eventualului cititor. În liceu, am avut şi eu, ca toţi adolescenţii, obsesia „cunoaşterii de sine“ prin lungi auto-analize gen Amiel. Dar cînd, mai tîrziu, am redeprins gustul jurnalului, cu totul altceva mă interesa: să notez, în primul rînd pentru curiozitatea mea de *mai tîrziu*, şi pentru anumite verificări ulterioare, o serie de amănunte şi impresii în legătură cu viaţa şi experienţele acelor zile. Aproape niciodată n-am simţit nevoia de a mă „mărturisi“ integral într-o pagină de jurnal. De altfel, cred că un autoportret cu adevărat sincer, pînă în cele mai mici amănunte, nu ar putea interesa decît integrat într-o confesiune exemplară, cu un anumit sens moral sau profetic. Mi se pare că un jurnal e şi mai realizat (ca gen literar) şi mai instructiv (pe plan etic, psihologic, istoric) dacă autorul înregistrează, în curgerea orelor, anumite imagini, situaţii, gînduri; dacă, aşa cum scriam cu alt prilej, salvează, „îngheţîndu-le“, fragmente de *timp concret*.

17 decembrie

Intrînd astă seară la „Café de Flore“ ca să-mi cumpăr ţigări, întîlnesc pe Lavastine cu un tip aproape beat, care se prezintă *abbé défroqué surréaliste*[1]. A fost primul preot suprarealist; se plimba pe străzi cînd în sutană, cînd în rochie. L-am ascultat un sfert de ceas, încercînd să-i urmăresc gîndul. Vorbea cînd de călătoria lui în India şi Tibet (unde a descoperit călugări budişti care erau în corespondenţă cu benedictinii din Europa), cînd de divizia Leclerc, în care a luptat. Vorbea de asemenea de o moştenire de cincisprezece milioane, dar am înţeles mai tîrziu că asta nu-l privea pe el, ci pe un prieten, care, neştiind ce să facă cu banii, s-a hotărît să publice o revistă literară.

---

[1] Preot răspopit suprarealist

La ieşire, Lavastine evoca ziua de 23 august 1944 cînd, într-o cameră unde se aflau Brasillach, Rebatet şi alţi colaboraţionişti, toţi foarte gravi, fostul abate a început să strige: „Ce staţi aici, cu mutrele plouate? Luaţi armele şi urmaţi-mă. Să-i împiedicăm pe oamenii lui Leclerc să intre în Paris!“ Majoritatea celor cărora li se adresau aceste cuvinte au fost executaţi sau sunt în închisoare. Abatele suprarealist pretinde, însă, că a fost decorat de Generalul Leclerc, „care este un adevărat creştin…“

20 decembrie

De mulţi ani, îmi place să recitesc, în preajma Crăciunului, legendele, ritualele şi obiceiurile celor Douăsprezece zile (între Crăciun şi Bobotează): măştile animaleşti, ceremoniile de tip Carnaval, legendele cailor fără cap care apar în noaptea Anului Nou etc. Asemenea mituri şi scenarii rituale se găsesc nu numai în societăţile indo-europene, dar şi în Japonia, China, la Ainu şi în alte multe locuri. Pretutindeni, cele douăsprezece zile care preced şi se succed Anului Nou constituie un moment decisiv în viaţa comunităţii: atunci sufletele morţilor vizitează pe cei vii, atunci au loc iniţierile adolescenţilor etc. Toate astea se ştiau de mult. Dar de ce venirea morţilor are loc *numai* şi *pretutindeni*, în preajma Anului Nou? Pentru că Anul Nou reprezintă nu numai momentul critic al anului („haosul“ care se instaurează îndată după încheierea unui ciclu temporal), ci şi un moment cosmogonic. Anul Nou repetă Creaţia; cu fiecare An Nou, lumea reîncepe, renaşte, mai precis: e *făcută din nou*. (Vezi, bunăoară, recitarea ceremonială a Poemului Creaţiunii, în Mesopotamia, reactualizarea rituală a conflictului care a precedat şi înfăptuit Creaţia, ca în Egipt şi în atîtea alte locuri — scenariul care supravieţuieşte în credinţele şi obiceiurile populare sud-est europene.) În intervalul între Anul care se încheie (i.e., Lumea veche care dispare) şi Anul Nou (i.e., Cosmosul pe cale de a fi re-creat), sufletele morţilor se apropie de cei vii pentru că speră într-o *repetare* (chiar efemeră) a existenţei (ei apar din nou, „întrupaţi“ in măşti şi animale) sau speră, implicit, într-o *abolire* a Timpului, deci într-o transcendere a propriei lor condiţii de umbre. Voi dezvolta toate acestea în cărţulia la care lucrez de cîteva săptămîni, *Archétypes et répétition* (în româneşte, îi spuneam la început *Cosmos şi Istorie*.)

26 decembrie

Aseară l-am întîlnit pe Harold King. Foarte pesimist. Poate vom trăi treizeci de ani de dictatură proletară, apoi va veni războiul, care va aduce sfîrşitul continentului nostru. Către mine:

— Şi toate astea din cauza D-voastră, a savanţilor. Căci aţi dat ştiinţa pe mîna oricui!...Well, well, well!

27 decembrie

Georges Dumézil, care a binevoit să citească şi să corecteze traducerea franceză a *Prolegomenelor*, îmi mărturiseşte entuziasmul lui pentru această carte. Prevede că voi fi „imitat, plagiat, furat“. Deocamdată îmi mai rămîn de scris trei capitole. Şi apoi, problema editorului. Gallimard mi-a cerut-o, dar ezit. Mi s-a spus ca au tone de manuscrise care aşteaptă să fie tipărite.

7 ianuarie, 1947

La Besterman, ca să mîncăm apoi împreună cu soţii Roberts, într-un restaurant din Montparnasse. Besterman îmi povestise ce e cu acest Roberts: pînă la vreo cincizeci de ani a scris peste şaizeci de volume, de orice fel şi în toate direcţiile. A debutat cu o călătorie în India, la optsprezece ani, ca să găsească „adevărul“ pe care i-l revelaseră numai pe jumătate cărţile dnei Blavatsky. Şi-a încheiat cariera de scriitor cu romane detective, şi cariera de sfînt în cinism, chefuri şi facilă filozofie nihilistă. Între aceşti doi poli a avut timpul să călătorească în Rusia şi bucuria să poată descoperi şi fotografia actul de căsătorie al dnei Blavatsky şi actul de naştere al copilului ei — punînd astfel capăt legendei Fecioarei Inspirate. (A scris, evident, şi o biografie a dnei Blavatsky.)

După masă, Roberts a vrut cu tot dinadinsul să mă convingă că Parisul e un oraş mort, că degeaba se protestează împotriva închiderii cafenelelor la miezul nopţii — pentru că mult înainte de miezul nopţii localurile sunt pustii. Am fost deci la Flore, la Deux Magots (unde i s-a părut neinteresant) şi apoi, împreună cu soţia lui (pe Bestermani îi dusesem acasă) la Dupont. Era într-adevăr o tristeţe să te apuce neurastenia, deşi nu era încă miezul nopţii. „Unde sunt studenţii d-tale, care nu-şi pot continua discuţia despre Hegel pentru că îi dă patronul afară la miezul nopţii?!“

Într-adevăr — unde sunt? Doar cîteva mese ocupate, cu tineri ofiliţi, neraşi, fără nici o discuţie pasionantă care să-i încălzească.

10 ianuarie

Mă voi muta la 1 februarie, probabil într-un hotel. Cărţile le voi depune în lăzi la un garde-meubles. Comunicîndu-i lui Dumézil hotărîrea mea, a exclamat: „Cît eşti de sănătos!...“

25 ianuarie

Guy Bernard a vorbit astă seară la l’Arc-en-Ciel despre textele cosmogonice egiptene, asupra cărora şi-a trecut de curînd teza de doctorat. La discuţie a luat parte Marcel Griaulle, abia întors din Africa. Am fost fericit să-l ascult (cartea lui despre măştile africane îmi lămurise multe lucruri obscure). Am continuat apoi discuţia, en petit comité, în biblioteca lui Lavastine (pînă la unu şi jumătate dimineaţa). Griaulle ne spunea că a petrecut nu ştiu cîţi ani în Africa, unde a făcut cincisprezece expediţii. Era aproape sigur că „înţelesese“ sistemul religios şi social al dogonilor şi bambara. Ultima oară, cu şase luni înainte de a părăsi Africa, întîlneşte un bătrîn cu care stă de vorbă 150 de ore, cu foarte mici intervale de repaus. „Şi după a 150-a oră, întregul meu sistem era la pămînt. Tot ce citisem şi scrisesem pînă atunci începea să se clatine. Nu ştiu ce să mai cred, acum am doar impresia că suntem la o cotitură a studiilor africane. Acei nefericiţi de negri mi-au revelat înţelesul logosului platonician! Simbolismul lor era atît de formidabil şi de coerent, încît numai studiul pe viu al unei asemenea tradiţii arhaice ne va putea ajuta să înţelegem celelalte religii moarte.“

Nu credeam că voi avea atît de curînd verificarea, din partea celui mai ilustru africanist francez, a întregii mele „teorii“ asupra simbolismului primitiv.

26 ianuarie

O criză de nebunie aproape violentă a nefericitei noastre gazde ne obligă să ne mutăm mîine sau poimîine, iar nu la 31 ianuarie. Interzicîndu-ne bucătăria, nu mîncăm la prînz. Ne apucăm să facem bagajele. Umplu două lăzi mari cu cărţi, şi mai fac şi cincisprezece pachete. Muncim aşa, pe brînci, pînă la miezul nopţii.

28 ianuarie

M-am mutat azi dimineaţă, la Hôtel de Suède, 31 rue Vaneau. Am o foarte spaţioasă cameră (Nr.17). Ieri şi alaltăieri am trăit în frig, terorizaţi, bînd numai ceaiuri (căci nu mai aveam „acces la bucătărie“) şi făcînd pachete. În sfîrşit, azi dimineaţă am scăpat! Giza a găsit o cămăruţă la Hôtel des Étrangers, pe rue de Beaune. Dejunăm la restaurantul Pascal, în faţa Senatului. Seara, bem ceai.

Alături de mine, un tînăr menaj cu chef de vorbă. Imposibil să dorm şi aleg din grămada de cărţi un volum de *Ensayos* al lui Unamuno. Recitesc „Lectura y interpretación del Quijote“, articolul din 1905 care a provocat atîta scandal la apariţia lui în *La España moderna*. Ieşirea lui Unamuno împotriva lui Cervantes este cu totul îndreptăţită. Dacă n-ar fi descoperit pe Don Quijote, Cervantes ar fi fost un scriitor de mîna a cincea. Pe bună dreptate remarcă Unamuno că Don Quijote este singura capodoperă care nu pierde — ci, dimpotrivă, cîştigă — fiind tradusă, atenuîndu-se astfel artificialitatea şi preţiozitatea stilului. Se vede clar că Cervantes nu şi-a înţeles eroul în tot

ce avea el grandios şi excepţional. Autorul se grăbeşte uneori să-şi precizeze poziţiile faţă de personaj — şi poziţia asta este a omului de pe stradă, a „bunului simţ“. Aşa, bunăoară, Unamuno aminteşte episodul discursului despre Vîrsta de Aur, discurs pe care cavalerul îl adresează păzitorilor de capre — şi Cervantes îşi spune părerea: că e un „inutil rezonamiento“. Dar, remarcă Unamuno, păzitorii de capre l-au ascultat „embobados y suspensos“[1], şi l-au răsplătit pe Don Quijote cu cîntece păstoreşti. Deci, *ei* l-au înţeles şi le-a plăcut tot ce-au aflat despre Vîrsta de Aur.

31 ianuarie

Am continuat azi noapte lectura *Ensayos*-elor lui Unamuno. *Sobra la erudicion y la critica* este de un curaj, de o luciditate şi de o „actualitate“ uluitoare. Astă seară, reiau cîteva articole din *Contra esto y aquello*. Solidarizîndu-se cu Flaubert contra prostiei umane, Unamuno scrie: „Vulgaritatea cea mai modernă, vulgaritatea modei, mă supără mai mult chiar decît cea veche, tradiţională. Locul comun din dimineaţa asta e şi mai iritant decît cel de ieri, pentru că îşi dă aere de noutate şi de originalitate. De aceea prostia anarhistă mi-este mai supărătoare decît prostia catolică“ (*Ensayos*, II/974). Admirabil!

1 februarie

La Orangerie, ca să văd Expoziţia Vincent Van Gogh. Senzaţională. Nu cunoşteam decît cele două tablouri de la Luvru — restul numai din reproduceri. Pentru prima oară mă pot *plimba* cîteva ceasuri numai printre Van Gogh. Preferinţele mele se îndreaptă către pînzele de la Arles, îndeosebi strada cu cafeneaua unde a locuit pictorul, şi livezile. Vădită influenţa lui Gauguin — şi cîtă rezistenţă! Ar fi interesant de urmărit această capacitate, exclusivă geniilor, de a accepta o influenţă, de a asimila o tehnică sau o vocaţie exterioară, şi, în chiar opera „influențată“, de a rezista și *reacționa* împotriva influențatorului.

---

[1] „uluiţi şi stupefiaţi“

3 februarie

În avionul căzut aproape de Sintra, și-au pierdut viața Claude Crussard și alte opt muzicante de la „Ars Rediviva“. Rareori m-a impresionat un accident ca acesta. Parisul rămîne, pentru mine, păgubit de cea mai importantă asociație muzicală.

5 februarie

Ieri, aproape n-am văzut lumina zilei. De cînd m-am deșteptat, cerul era galben-întunecat, așa cum este uneori cerul Bengalului, în preajma musonului. Nu puteai lucra decît la lumina lămpii (așa și-a ținut cursul Dumézil, de la zece la douăsprezece). Iar pe stradă, oamenii aveau fețe pămîntii, uneori vinete. Către Sorbona, unde mă duceam să ascult pe Dumézil, mergeam cu sentimentul că o catastrofă apocaliptică ar putea avea loc dintr-o clipă într-alta. Văzduhul devenise o kratofanie...

6 februarie

Îl văd pe Al. Rosetti, venind în trenul ministerial al Comisiei care va semna tratatul de pace, ca să țină trei conferințe la Collège de France. Tot ce-mi spune despre situația din țară mă înspăimîntă. Dacă un guvernamental afirmă că mor oamenii de foame, ce trebuie să fie!...

8 februarie

Seara, la L'Arc-en-Ciel, conferința lui Marcel Griaulle - despre simbolismul african. Uluit, și aproape obosit, de bogăția copleșitoare a acestui simbolism, nu rezist mai mult de un ceas. Mă întrebam, pe drum, cum e posibil ca aceiași oameni care „văd“ pretutindeni simbolismul aritmetic al Gemenilor, 4+3+1, 7+1 etc., care omologhează chiar cele mai mărunte gesturi cotidiene zodiacului, simbolismului țesătoriei, al metalurgiei și topitoriei etc., să adoarmă cînd li se cere să numere pînă la 5... Pur și simplu pentru că nu-i interesează *să numere*.

Foarte probabil că un intelectual european, pasionat de cele mai abstruse pagini ale lui Heidegger, ar începe să caște după zece-cincisprezece minute, dacă ar fi silit să urmărească implicațiile grupului 4+3+1, baza întregului simbolism aritmetic al populațiilor bambara și dogon.

9 februarie

Profit de neașteptata și extraordinara dimineață de primăvară de astăzi, ca să revăd expoziția Van Gogh. Identific pînzele lucrate sub influența lui Gauguin. Și mi se pare, cred, că *simt* manierismul lui Van Gogh din ultima sa etapă. Nu este, totuși, mai puțin un admirabil pictor, căruia nu îi e teamă de perspectiva aproape exagerată, cu o a treia dimensiune ametițoare — nici de un spațiu de două dimensiuni, oarecum artificial, dar pe care trebuie să-l accepți ca pe o creație a propriei sale retine.

Seara, vedem *Electra* lui O'Neill, cu Marguerite Lamois și Valentine Tessier. E rezumată, și ține numai trei ceasuri — dar e atît de abil rezumată, și atît de bine jucată, încît mă cucerește, deși aveam textul integral destul de proaspăt în amintire. Ceea ce mă surprinde este sala. Numai pe jumătate cucerită. Bilete se găsesc la casă chiar o jumătate de ceas înainte de spectacol, în timp ce la piesele bulevardiere trebuie să le cumperi cu cîteva zile înainte. Și aplauzele de la „Le Secret“... Giza îmi spune că atunci cînd s-a jucat *Electra* la București, text aproape integral, se făceau cozi de două sute metri, de dimineața de la opt. Și rușii erau la Iași, și se jucau încă alte cîteva piese de O'Neill la București. Să fi fost numai snobism? Sau, realmente, publicul românesc este, calitativ, superior și mai deschis capodoperelor decît publicul parizian?...

14 februarie

Vine să mă vadă, după ce aflase adresa mea de la Legație, un tînăr funcționar la Ministerul de Lucrări Publice, Marin.

Fără palton, numai cu un basc pe cap, intră destul de curajos în odaie. Avea şi de ce: de patru ani caută *Yoga* prin toate librăriile şi anticăriile din Paris şi provincie. În 1944 a văzut-o anunţată în catalogul unei anticării din Lyon. A luat trenul şi s-a dus să-şi cumpere cartea. Se vînduse. În sfîrşit, anul trecut, s-a hotărît, a început s-o transcrie, pagină cu pagină, de pe exemplarul pe care-l găsise la Biblioteca Muzeului Guimet. Dar el, fiind funcţionar, nu are libere decît după-amiezele de sîmbătă, şi n-a izbutit să transcrie pînă acum decît vreo 150 de pagini (cu note cu tot). L-am liniştit, asigurîndu-l că în curînd va apare cartea de la Gallimard, iar într-un an, doi, o nouă ediţie, revizuită şi completă, din vechea *Yoga*. Era atît de încîntat, încît m-a rugat să iau împreună cu el un aperitiv la bodega din colţ.

16 februarie

O admirabilă scrisoare de la Dinu Noica, în care mă regăsesc purificat, înălţat, îmbogăţit. „E marele nostru privilegiu de necăpătuiţi, de neajunşi pe plan social, să putem spune viaţa mea începe mîine".

20 februarie

Primesc de la B.C. 30 000 franci, împrumut pe termen lung. Banii au venit la timp. Rezervele erau pe sfîrşite. De trei săptămîni mîncăm la prînz în restaurante sordide, cu mai puţin de 100 fr. de persoană, şi seara bem ceai. Cînd îmi oferă cineva o ţigară americană, îmi reţin cu greu un ţipăt infantil de încîntare.

27 februarie

G. Dumézil îmi spune că *Le Problème du chamanisme* marchează o dată în istoria religiilor, că e fericit că are şi el un articol în acelaşi număr din *Revue de l'Histoire des Religions*. Roşesc ascultîndu-l, dar cred că ceva e adevărat: cu toate imperfecţiile, studiul meu are meritul de a prezenta, întîia oară, fenomenul şamanismului în *singura* perspectivă în care devine inteligibil: acea a istoriei religiilor.

1 martie

Mă deşteaptă o lumină crudă, sticloasă. Niciodată n-am văzut soarele, de la ferestrele mele din rue Vaneau, atît de aprig şi strălucitor. Deschid fereastra şi las să intre un văzduh îngheţat de iarnă. De ce mă simt totuşi atît de încrezător, atît de mulţumit? Poate pentru că azi noapte am lucrat, pînă foarte tîrziu, la capitolul al II-lea din *Archétypes et répétition* şi îi prevăd sfîrşitul.

Pauwels îmi scrie că *Secretul D-rului Honigberger* l-a pasionat şi îl crede „susceptible d'accrocher un vaste public, mais de la bonne façon, car vous offrez moins à la distraction qu'à la méditation"[1]. Dar traducerea lui J. C. i se pare „très en dessous de ce que l'on devine du texte original, et dessert beaucoup l'ouvrage. Il y faudrait un style aussi élégant et serré que celui de Merimée"[2]. Şi apoi, nu înţelege prea bine sfîrşitul...

5 martie

Joachim Wach, astăzi profesor la Universitatea din Chicago, îmi scrie ca să mă invite să ţin un curs, sau o serie de lecţii, la secţia de istoria religiilor de la Facultatea sa. Numai dacă aş putea obţine viza...

11 martie

Îl întîlnesc pe Puech, care mă felicită pentru „curajul de a pune o problemă" (e vorba de *Le Problème du chamanisme*).

---

[1] „apt de a strînge un public vast, dar de bună calitate, pentru că D-stră oferiţi mai puţin amuzamentului decît meditaţiei".

[2] „mult sub ceea ce se ghiceşte din textul original şi face un mare deserviciu lucrării... I-ar trebui un stil la fel de elegant şi concis ca al lui Merimée".

18 martie

Citesc cartea lui Maurice Nadeau, *Histoire du surréalisme*. Uimit de cîte din problemele de istoria religiilor şi orientalistică, cu care mă lupt de atîţia ani, le regăsesc (evident, în altă perspectivă) în scrierile, concepţiile şi nostalgiile lui André Breton. În *Les Vases communicantes* proclamă că poetul ştie „méler l'action au rêve... confondre l'interne et l'externe... retenir l'éternité dans l'instant... fondre le général dans le particulier"[1]. Este exact ceea ce işi propun yoghinii, tantricii şi atîţia alţi „mistici" orientali. (cf. *Techniques du Yoga*). Redescoperirea miracolului cotidian (obsesia lui Breton) este o atitudine familiară societăţilor religioase „primitive". Suprarealiştii văd în mişcarea lor nu o nouă şcoală literară, ci un mijloc de cunoaştere a „continentelor ne-explorate" (visul, subconştientul); o asemenea ambiţie nu va putea fi bine înţeleasă decît de cineva care cunoaşte tehnicile meditative orientale (căci ce au urmărit ele altceva decît explorarea, dominarea şi „transmutarea" dinamismelor subconştientului?). Într-un manifest, Breton vorbeşte chiar despre posibilitatea de a fuziona „*deux états qui ne sont contradictoires qu'en apparence, atteindre la realité absolue, la surréalité*"[2]. Nu cunosc alt text occidental (recent!) care să exprime mai adevărat străvechea nostalgie a spiritului indian, pe care tehnicile yogice şi tantrice se străduiesc să o realizeze. Obsesia „eliberării totale a spiritului" este de asemenea o caracteristică specifică întregii culturi indiene.

5 aprilie

La muzeul Cernuschi pentru frescele de la Ajanta, admirabil copiate de un tînar pictor persan. Senzualitatea acestor imagini fabuloase, importanţa neaşteptată a elementului feminin. Cum putea călugărul budist să se „libereze" de tentaţiile cărnii în preajma atîtor trupuri goale, superbe, triumfătoare în plenitudinea şi beatitudinea lor? Numai într-o versiune tantrică a budismului putea avea loc un asemenea elogiu al femeii şi al senzualităţii. Se va înţelege într-o zi ce rol important a avut tantrismul, între altele şi pentru că a revelat, şi a impus în conştiinţa indiană, valoarea „formelor" şi a „volumelor" (triumful celui mai languros antropomorfism împotriva aniconismului originar).

10 aprilie

Descopăr în *Sein und Zeit* cîteva pagini despre „repetiţie", care îmi confirmă reflecţiile pe care le făceam în legătură cu ontologia şi antropologia populaţiilor arhaice. O veche ambiţie a mea: să scriu într-o zi o Metafizică şi o Etică utilizînd *exclusiv* documente din civilizaţiile „primitive" şi orientale.

2 mai

Virgil Ierunca, sosit de curînd din ţară, îmi spune că „existenţialismul" este, în România, singura diversiune politică posibilă, singura rezistenţă anticomunistă oarecum tolerată. De aici imensul lui succes, mai ales printre tineri; de aici atacurile din partea intelectualilor guvernamentali (nu pot să-i numesc altminteri, căci nu sunt marxişti, nici comunizanţi, ci pur şi simplu oportunişti). Mihail Ralea, în două conferinţe la Fundaţie, a atacat pe „bîlbîitul" de Kierkegaard, şi pe „existenţialiştii români", Nae Ionescu, Mircea Eliade şi Emil Cioran.

9 mai

Împrumut cinci sute de franci de la Emil. Dacă nu m-ar urmări cu atîta înverşunare nenorocul şi dacă n-ar trebui să mă întreb în fiecare luni cu ce voi plăti hotelul la sfîrşitul săptămînii, poate că aş putea termina *Archétypes et répétition*.

---

[1] „să amestece acţiunea cu visul... să contopească interiorul cu exteriorul... să prindă eternitatea în clipă... să topească generalul în particular".

[2] „două stări care nu sunt contradictorii decît în aparenţă, de a atinge realitatea absolută, suprarealitatea".

12 mai

Duc argintăria la Muntele de Pietate. Cu un mare efort, închei capitolul al III-lea din *Archétipes et répétition*. Trebuie să rezist tentaţiei de a transforma acest eseu într-o monografie. Sensul lui e să deschidă problemele, nu să le rezolve.

13 mai

Îmi împrumută azi Jullian o mie cinci sute de franci şi pot plăti o săptămînă de hotel, rămînîndu-mi şi bani pentru o masă.

*

Înaintînd în lectura *Lecţiilor de filozofie a Istoriei* ale lui Hegel, găsesc la tot pasul „inexactităţi" şi neînţelegeri, dar cît e de admirabilă această încercare de a cuprinde *totul*, de a da seama de tot şi de a valorifica tot! De multe ori Hegel se înşeală, fie pentru că ştiinţa timpului lui îl înşela (bunăoară, în cazul Chinei, al Indiei), fie pentru că *voia* sau *trebuia*, să se înşele ca să poată integra (cu forţa!) toate acele materiale care îi fuseseră accesibile în sistemul lui. Dar ce importanţă poate avea aceasta? Citindu-l pe Hegel, nu numai că eşti invitat să vezi în istoria universală un *sens*, dar, în primul rînd, vezi că se poate vorbi de o istorie universală care să nu fie numai o juxtapunere de capitole izolate. Cît e de deprimantă fracturarea şi fragmentarizarea excesivă a viziunii noastre istorice! Ştim, evident, mai mult şi mai multe decît ştia (sau voia să ştie) Hegel. Dar cine *integrează* aceste nesfîrşite cunoştinţe, cine realizează, *în propria lui conştiinţă*, că există o Istorie Universală? Mă împotrivesc cu toată puterea viziunii „istorice" a lui Hegel (şi în *Archétypes et répétition* arăt de ce), dar nu mă pot împiedica să nu-i admir opera.

8 iunie

Sub aceste ploi care mă trezesc dimineaţa, îmi întunecă zilele şi mă leagănă mahmur pînă tîrziu după miezul nopţii, întrerupîndu-se doar atîta timp ca să-mi îngăduie să privesc cerul tomnatic — fiinţa mea întreagă e somnoroasă. Dar, să fie de vină numai trecerea bruscă de la arşiţă la ploaie? sau sunt astfel făcut încît unui lung şir de zile cînd pot lucra, fără să simt oboseala, cincisprezece – şaisprezece ore aproape fără întrerupere — îi urmează inevitabil zilele vegetative, în care chiar cea mai oarecare pagină mi se pare greu de scris? De mulţi ani îmi spun că, atunci cînd voi rezolva „misterul" acestei alternanţe, voi reuşi să-mi organizez producţia.

13 iunie

Termin capitolul despre Soare şi religiozitatea solară din *Prolegomene*. Aş fi vrut să încep un alt capitol (despre spaţiul sacru), dar trebuie să închei cu orice preţ *Archétypes et répétition*, să scriu acel scurt capitol final pe care îl tot amîn. (În plus mai am de redactat încă două studii...)

21 iunie

Acum cîteva zile, dna N. Caranfil mi-a citit un fragment dintr-o scrisoare primită din ţară. Într-un sat de lîngă Dunăre, o ţărancă mărturiseşte, în mare taină, celei ce-i scria: „Noi, femeile, ne-am vorbit să nu mai lepădăm de acum încolo nici una. Căci ne piere neamul...".

Hotărîrea au luat-o în timp ce copiii din sat se hrăneau cu floare de salcîm.

23 iunie

Puech îmi spune că cererea mea de bursă, trimisă la Caisse des Recherches Scientifiques, nu i-a căzut în mînă, şi nici nu ştie la ce Secţie a fost distribuită — dar că va vorbi cu G. Le Bras. De altfel, el s-a gîndit mai de mult să-mi aranjeze ceva, un post de conferenţiar provizoriu la Hautes Études. „Nu înţeleg cum de nu ştim să profităm de marele noroc de a avea un om ca D-ta în Franţa! Am impresia că politica va sfîrşi prin a ne imbeciliza complet" etc. etc.

29 iunie

Am încheiat azi noapte studiul despre opera lui Dumézil, iar astă seară, lucrînd necontenit, am terminat de transcris. Are douăzeci şi patru de pagini. Şi, ca de obicei, nu încep să scriu bine franţuzeşte decît cînd mă apropii de sfîrşit...

30 iunie

A fost alaltăieri seară o nouă furtună. Ducîndu-mă să închid o fereastră care dădea pe scară, şi care ameninţa să se spargă, una din vecinele mele, o foarte distinsă bătrînă care a fost prietena lui Maurice Barrès şi are „cultul limbii franceze" — deschide uşa şi mă cheamă să văd, de la ea, cum se frîng arborii imenşi din parcul de alături. Într-adevăr, era de o mare frumuseţe. „Je vis avec cet arbre!", exclamă bătrîna, în extaz. „Et puis, moi, j'adore la tempête!"[1]...

1 iulie

Recitesc cîntul IV din *Iliada*. Scena duelului Paris-Menelaos este de un comic şi de o graţie inimitabile. Apoi, dus în chip miraculos de Afrodita în iatacul Helenei, Paris îi mărturiseşte că niciodată n-a dorit-o mai mult ca acum, nici atunci cînd a avut-o pentru întîia oară, după ce-a răpit-o, în insula Cranae. Să fie oare numai pentru că îl înflăcărase Afrodita? Sau pentru că fusese atît de aproape de moarte, şi îi fusese frică, şi iminenţa morţii îi exacerbase toate posibilităţile lui erotice?

7 iulie

Am început de cîteva zile un nou studiu pentru *Revue d'Histoire des Religions*: „Le «Dieu lieur» et le symbolisme des noeuds". Într-un anumit fel, e un pretext pentru a ilustra, pe baza unor documente sigure şi destul de bine cunoscute, metoda mea hermeneutică.

10 iulie

La reuniunea intimă de la „Arc-en-Ciel", organizată de Lavastine ca să discutăm programul conferinţelor din toamnă, ia cuvîntul şi un tip ciudat, îmbrăcat într-o haină aproape roşie, părînd mai tînăr decît îl arată mustaţa-i căruntă, şi care mărturiseşte că de zece ani nu citeşte ziarele, nu ascultă radio, nu cumpără nici nu citeşte vreo carte (se mulţumeşte cu cele zece volume pe care şi le-a ales în tinereţe), nu votează, nu plăteşte impozite, nu se duce la nici un spectacol şi nu face vizite. De ce a venit la Arc-en-Ciel? Ca să vadă dacă e vorba de o „adevărată iniţiere". Nu a mai intrat la Notre-Dame de cînd a văzut fîlfîind deasupra catedralei drapelul tricolor. „Pentru că ăsta-i drapelul unui partid, nu al Franţei!" (Desigur, domnul e monarhist.)

La ultima conferinţă a lui Lavastine cunoscusem un doctor care studiază de treizeci de ani problema circumciziei. A ajuns la concluzii senzaţionale: nu există o rasă semită. „Semiţii" sunt creaţi prin circumcizie — ca şi anumiţi negri, ca şi anumiţi austro-asiatici care, pretinde el, au tipuri şi caracter „semit". Toate acestea mi se păreau — şi mi se par încă — fantastice. Astăzi, doctorul îmi expune un sfert de ceas originea rasei mongole: intoxicîndu-se, din cauza aplecării lor către putreziciuni, cu un exces de ptomaine, chinezii *arată moartea* (capul lor scheletic) prin însăşi forma figurii lor. Tipul mongolic este *craniul făcut transparent*, anticiparea unei „situaţii" post-mortem.

Nu ştiu ce poate fi adevărat într-o asemenea ipoteză, dar cît e de „poetică"!: să-ţi trădezi prin pomeţii scheletici şi pielea galbenă „familiaritatea cu moartea", la care ai ajuns nu printr-o detaşare spirituală, ci printr-o intoxicare prelungită prin mortăciuni!

13 iulie

Îmi amintesc că anul trecut, pe vremea asta, mă luptam să închei *Le Problème du chamanisme*. Fac exact acelaşi lucru după un an: încerc să termin azi, mîine, *Le «Dieu lieur» et le simbolysme des nœuds*. Dacă nu m-aş fi încăpăţînat să-l scriu acum, pînă ce nu pleacă Puech în vacanţă, cu cîtă bucurie m-aş fi abandonat „literaturii"! Dar, deocamdată, „literatura" mi-e

---

[1] „Trăiesc cu acest arbore. Şi, de altfel, ador furtuna".

interzisă. Mai am de scris: ultimul capitol din *Archétypes et répétition*, două capitole din *Prolegomene* şi studiul introductiv, despre literatura orală, pe care mi l-a cerut Queneau pentru *Istoria Literaturii Universale* (în *Encyclopédie de la Pléiade*).

15 iulie

Primesc o admirabilă scrisoare de la Dinu Noica. Vorbindu-mi despre paralizia totală a activităţii intelectuale în România, adaugă: „Încep să înţeleg că societatea românească a trăit şi trăieşte prin poussé-uri; principalul e să ne păstrăm intacţi pentru cel viitor. Mă gîndesc cît de privilegiaţi suntem că ne-am putut împlini culturaliceşte. Şi cît de utili vom putea fi!"

Am trăit şi trăim aşa datorită geografiei şi destinului nostru istoric. Generaţia mea a avut marele noroc să se dezvolte şi să-şi înceapă creaţia după 1918, adică după prăbuşirea celor două imperialisme, rus şi german. Douăzeci de ani de libertate, atîta ne-a fost îngăduit!...

21 iulie

Termin azi după-amiază de transcris studiul pentru *Revue d'Histoire des Religions*. Are cincizeci de pagini.

*

Este aproape două noaptea, şi nu am încă chef să mă culc. Vacanţă...

De mai mult timp aud, cînd strada se linişteşte, un ţăcănit de maşină de scris care vine de departe, din altă clădire. Acum am văzut de unde vine: de la mansarda unui imobil din faţă. Cineva lucrează acolo, bătînd cu un deget, cu eforturi. Cine-o fi şi ce-o fi scris? Privesc din odaia mea ferestruica luminată a mansardei şi nu-mi pot lua gîndul de la această neverosimilă muncă, la două dimineaţa, într-o cameră de bonă.

25 iulie

Primesc, în sfîrşit, extrasele din *Le Problème du chamanisme*. Pierd aproape toată ziua cu semnarea şi expedierea lor.

Scriu apoi mai multe scrisori. Din nou, un S.O.S. lui Coomaraswamy, să-mi găsească un post, cît de modest, într-o universitate americană.

2 august

După o după-amiază proastă, întretăiată de vizite, extenuat de căldură, încep, noaptea, capitolul despre „Spaţiul sacru", şi scriu trei pagini. Fără efort, dar şi fără sclipire.

7 august

Zile mediocre, în care abia izbutesc să-mi smulg cîteva pagini, prost scrise, inerte, deşi problema „spaţiului sacru" mă pasioneaza de ani de zile. Cînd eram obligat să lucrez la altceva îmi spuneam: cît n-aş da să pot scrie, acum, capitolul din *Prolegomene* despre „spaţiul sacru"...

8 august

Louis Renou îmi scrie despre competenţa mea „sans égale" în domeniul religiilor comparate, şi mă îndeamnă să stărui şi să public. Dar cum? Nu mai am nimic de dus la Muntele de Pietate...

9 august

Coomaraswamy îmi răspunde la scrisoarea S.O.S. pe care i-am trimis-o acum două săptămîni. Mi-a găsit un post la un Colegiu care se clădeşte acum şi va începe cursurile în toamna 1948: The Verde Valley School, Sedona, Arizona. Nu e o universitate, bineînţeles. Şi voi preda, la început... franceza. Dar în afară de casă, masă, lumină etc., am 2 800 dolari pe an, şi voi fi liber să mă ocup şi cu alte lucruri. În plus, după prospectul pe care mi-l trimite, aş locui într-o regiune fără pereche de frumoasă, lîngă fluviul Colorado, în Pădurea Pietrificată. Am acceptat pe loc. E singura posibilitate de a căpăta viza americană.

11 august

De trei zile visez la Verde Valley, şi mă lupt să termin capitolul despre „spaţiul sacru“.

Fiecare „zi grea“ nu-şi limpezeşte înţelesul decît dacă privesc viaţa mea ca o iniţiere labirintică. (Va trebui să mă hotărăsc într-o zi să scriu tot ce înseamnă a pătrunde, *fără a te rătăci*, într-un labirint. Înţelesul acestei probleme iniţiatice s-a pierdut în Occident de cînd a intervenit episodul „firul Ariadnei“...)

13 august

Emoţia cu care am descoperit astăzi, încercînd să închei capitolul despre spaţiul sacru, nostalgia omului arhaic pentru paradisul pierdut! Cîte lucruri nu mi se luminează deodată!...

14 august

Am reîntîlnit aseară la Bestermann pe asistentul lui de la UNESCO, suedezul comunizant, prieten al lui Ziliacus. Îmi spune că războiul e inevitabil din cauza Americii, care are bomba atomică etc. „Dar Rusia?“ întreb eu. „Rusia face greşeli din cauza fricii!“, o apără el. Văd în aceste cîteva cuvinte formula lui Ziliacus şi a celorlalţi din grupul „Keep left“. La unsprezece îmi propune să mergem la *Tabou*. Şi pe drum îşi continuă profesiunea de credinţă : e marxist, dar nu comunist, crede în onestitate, e împotriva primatului spiritualului şi umanismului lui Léon Blum, contra egotismului lui A. Huxley etc. etc. Dar e aproape beat, şi odată intraţi la *Tabou*, îşi face loc lîngă zinc, comandă două coniacuri şi începe să bea, de unul singur. Omul care credea în onestitate etc. — mă uitase. Găsesc şi eu un loc la o masă, şi comand o citronadă. După un sfert de ceas, îi fac semn, vine, se aşază lîngă mine, şi tace profund. Se apropie de noi un tînăr cu plete, cu cămaşa scoasă afară, în sandale — şi-mi cere o sută de franci. „De ce?“ — „Ca să pot pleca mîine în vacanţă!“Îi dau. Suedezul mormăie indignat:„vacanţe...vacanţe...parcă eu n-aş avea nevoie de vacanţe...“ Apoi, fără să-mi spună un cuvînt, se scoală şi coboară în pivniţa unde se dansează; şi unde, la venirea noastră, paznicul de la portiţă ne-a interzis intrarea aflînd că nu suntem „membrii Clubului“. De cîteva minute, paznicul dispăruse. Am rămas la masa mea, începînd să-mi aştept tovarăşul. Nu mă plictiseam singur. Cei care ieşeau din pivniţă, împleticindu-se, erau toţi personagii curioase: pederaşti, „existenţialişti“, băieţi în maiou de baie, fete în pantaloni (suflecaţi, ca la yachting), babe, sud-americani, oameni cu barbă etc. Totul în acest *Tabou* era strident şi artificial, şi asta mă încînta. „Priviţi ce liberi şi săraci suntem“, parcă-mi spuneau toţi tinerii aceia în sandale, cu haina pe umăr, cu cămaşa descheiată. „Săraci, dar artişti... Şi iată ce viaţă interesantă, sofisticată, ducem noi, aici, la Paris...“

După o jumătate de ceas, chelnerul a venit la plată. Suedezul meu nu se întorsese. Am plătit — şi consumaţia lui — şi am coborît jos, în cavă, să-l caut. L-am găsit dansînd, beat de-a binelea. I-am strîns mîna, şi m-a asigurat că-mi va telefona într-o zi, ca să-i cunosc prietenul de care vorbisem. Căci asta mă adusese la *Tabou* ; prietenul lui, un suedez care locuieşte de şapte ani în Franţa, este un mare cunoscător al lui Strindberg, şi pregăteşte o teză despre Strindberg la Paris. Or, Strindberg a fost şi a rămas una din marile mele pasiuni...

20 august

După o după-amiază trudită, şi un film oarecare văzut seara, încep la miezul nopţii capitolul despre timpul sacru, şi scriu în mai puţin de un ceas două pagini. E unul din capitolele pe care le „posed“ cel mai bine (căci e problema centrală din *Archétypes et repétition*), şi mi-e teamă că-l voi scrie oarecum în silă, aşa cum mi se întîmplă de cîte ori sunt silit să repet, să rezum sau să reiau lucruri deja spuse.

21 august

Mănînc cu Antoine Bibesco, pe care nu-l cunoşteam, la clubul Union, Bd. de la Madeleine. (Club ultrareacţionar, precizează Antoine.) Mă întreabă o mie de lucruri: ce-am căutat în India, ce cărţi am scris la Paris, unde le public, pe cine cunosc, dacă am făcut înconjurul lumii etc.

22 august

După o zi întreagă de ploaie, perdeaua gri de nori începe să se deşire. Deasupra Invalizilor, un crîmpei de cer îşi descoperă, timid, albastrul aburit de depărtare. E unsprezece dimineaţa. Am de lucru — dar mi-e peste putinţă să mă întorc la manuscrisul abia început despre timpul magico-religios. Mă gîndesc că trăiesc la Paris de aproape doi ani, şi a trebuit să lucrez într-un domeniu atît de puţin „local"; în loc să fi avut libertatea de a mă întoarce la literatură, de a putea reciti pe Balzac, pe Proust...

24 august

M-au trezit, în apropierea zorilor, cucuvăile. Le-am mai auzit şi în alte nopţi, dar niciodată atît de strident, şi atît de numeroase. Erau, cred, un întreg stol — şi-şi răspundeau una alteia prin stranii şi neverosimile gemete.

25 august

Mi se spune: trebuie să fii solidar cu momentul d-tale istoric. Astăzi suntem dominaţi de problema socială; mai precis, de problema socială *aşa* cum au pus-o marxiştii. *Trebuie*, deci, să răspunzi prin opera d-tale, într-un fel sau altul, momentului istoric în care trăieşti... De acord, dar voi încerca să răspund aşa cum au răspuns Buddha sau Socrate: depăşind momentele lor istorice şi *creînd* altele noi, sau pregătindu-le.

27 august

Ceea ce mă împiedică *să trăiesc* aşa cum mi-ar place, este conştiinţa că *trebuie* să fac ceea ce oricine altcineva ar face mai puţin bine ca mine. În fond, e un sentiment paralizant şi umilitor. Idealul pe care mi se cere să-l împlinesc ar fi acesta: să încetez de a mai exista ca om viu, pentru a mă limita exclusiv în funcţia de producător al „operei". Îmi aduc aminte că aşa vorbea Blaga despre sine: că se consideră un simplu „organ" prin intermediul căruia ia fiinţă, se realizează, „sistemul" lui filozofic. Nu ştiu ce mai crede el astăzi despre misiunea aceasta de „purtător de Sistem". Pentru mine, ea devine uneori insuportabilă. Nu mă gîndesc numaidecît la timpul cheltuit cu pregătirea şi redactarea „operei". Timpul se „pierde" orice am face; e preferabil să fie pierdut în meditaţii şi scris, decît la cafenea. Nu de timpul consacrat „operei" mă plîng — ci de libertatea mea pierdută. Cîte alte libertăţi nu mi-aş fi îngăduit, dacă nu m-aş simţi legat de cărţile pe care *nu* le-am scris!

28 august

Visam, către dimineaţă, că devenisem din nou balzacian şi mă aflam în librăria din rue Bonaparte, în faţa căreia de multe ori mă opream admirînd volumele de, şi despre Balzac, expuse în vitrine. Atunci regretam — şi mă felicitam, totuşi, căci ce m-aş fi făcut cu sărăcia mea? — că nu mai sînt balzacian, că nu am insomnii la gîndul că nu-mi pot procura o anumită carte cu inedite, corespondenţă etc. În visul meu, mă întreţineam cu librăreasa despre volumul lui Bardèche, de care îmi vorbise ea odată (cînd intrasem acolo cu Besterman, pentru un Voltaire). M-am deşteptat cu o poftă nebună de a reciti *La Cousine Bette*, şi cu amintiri despre Mihail Sebastian, căruia atîţia ani încercasem să-i insuflu pasiunea balzaciană, ca să aud că devenise balzacian în ultimii lui ani de viaţă.

29 august

Reîncep lucrul la capitolul despre timpul sacru, dar mă doboară, către seară, descurajarea. Mă gîndesc că a trecut vara şi încă n-am primit corecturile de la Gallimard. Cînd vor putea apare *Prolegomenele*? Unde, şi cînd, voi publica *Archétypes et répétition?*

Deprimat, plec să mă plimb pe cheiuri. Caut o carte de Balzac, şi găsesc *Le Cousin Pons*, ediţia Garnier (prefaţată şi adnotată de Maurice Allem). Noaptea încep s-o citesc. Din fericire, mi-o aduceam destul de bine aminte (din fericire, căci altminteri aş fi abandonat iar *Prolegomenele*...).

E curios, totuşi, că gustul subit de a-l reciti pe Balzac îl datoresc visului de ieri.

31 august

Înaintez încet în *Le Cousin Pons*. M-ar interesa nespus să văd, pe şpalte şi în manuscrise, cum a lucrat Balzac romanul acesta, cum a transformat nuvela de care vorbea dnei Hanska, într-un destul de lung roman. O serie de adăugiri sunt transparente: bunăoară, capitolul al XXXII-lea „Traité des sciences occultes“, şi probabil capitolele imediat următoare cu „le grand jeu“, cu descrierea casei lui Elias Magus. Mă întreb ce-ar fi dat romanul dacă ar fi păstrat proporţiile plănuite la început de Balzac. Aşa cum este, începe să te obsedeze îndată ce Pons e dat afară de dna Camusot. Nu-l mai poţi lăsa din mînă.

Citind capitolul al XXXII-lea îmi aminteam de conferinţa mea de la Dalles, cînd vorbisem de Balzac mistic şi visător. De fapt, mă limitasem, atunci, mai ales la *Séraphita* şi la elementele swedenborgiene ale operei lui. Dar ar fi interesant de reluat problema în ansamblu. (Probabil acest proiect va deveni una din numeroasele cărţi pe care nu le voi scrie niciodată!)

Cruzimea lui Balzac, sadismul lui — se datoresc oare numai admirabilei sale „pătrunderi psihologice“ — sau răspund unei nevoi nemărturisite de a face rău, de a *acţiona* asupra oamenilor? Ce-ar fi fost Balzac, *omul*, dacă n-ar fi fost scriitor?

*

Mă gîndeam să însemn într-un caiet special fapte, impresii, citate. Dar îmi spun că un asemenea caiet, rupt din orizontul preocupărilor mele actuale, ar risca să devină un dosar inert. Prefer să însemn aici, chiar numai la întîmplare, unele din aceste impresii de lectură. Mă va amuza să le recitesc (cîndva...) împreună cu puţinele note balzaciene din jurnalul meu 1933–40.

*

Recitit în 1947, după tot ce-am cunoscut în ultimii ani, *Le Cousin Pons* mă cucereşte prin autenticitatea monştrilor lui. De-abia de curînd am *văzut* ce înseamnă ambiţia, pasiunea omului, intriga, parvenitismul, dorinţa de a ajunge cu orice preţ. Cînd îl citeam pe Balzac în adolescenţa şi tinereţea mea, paginile acestea mi se păreau „literatură“; mă cucereau pentru că izbuteau să mă obsedeze — dar *nu credeam* în acei oameni. Acum, cînd i-am cunoscut, mă înfioară clarviziunea lui Balzac. Ce adînc şi ce exact a văzut el societatea secolului al XIX-lea, îmbolnăvită de cupiditate, dominată de setea de putere, de ambiţie, de dorinţa de a parveni social şi politic! Infernul din care se ridicau necontenit noile promoţii ale burgheziei.

2 septembrie

Mă gîndesc uneori să scriu o carte care să mă exprime *în întregime*. Să mă retrag, pentru cîteva săptămîni într-un loc izolat — o insulă, o cabană, într-un vîrf de munte (idealul ar fi Ţara Focului!), fără cărţi, fără manuscrise. Natura neprezentînd nici un interes, aş începe să-mi amintesc viaţa, ca să „populez“ acest pustiu. Aş scrie un fel de Jurnal, dar fără nici o ordine, de nici un fel. Amintiri, reflecţii, comentarii asupra propriei mele gîndiri, asupra cărţilor mele etc. În acea desăvîrşită singurătate, în acel deznădăjduit peisaj, aş încerca să mă arăt în întregime, cu toate pasiunile mele: literatura, filozofia, istoria religiilor, orientalistica, mistica, aventura.

4 septembrie

Azi noapte, nemaiputînd continua lucrul la capitolul „timpul sacru“, am citit pînă aproape de trei *Le Père Goriot*. Cred că este a opta sau a noua lectură a acestui formidabil roman (pe care îl prefer, ca roman „realist“, din toată opera lui Balzac). Îmi amintesc prima lectură, pe la zece ani. Cîţiva ani în urmă, l-am recitit îndată ce terminasem lectura lui *Gobseck*. În acea zi (prin 1919–1920) am devenit „balzacian“: descoperisem cum se leagă personagiile din *Comedia umană*. Şi, împreună cu un coleg, M., de curînd convertit şi el la balzacianism, am început să colindăm anticăriile. Nu se găsea aproape nimic. (Ce bucurie cînd unul din noi a căzut peste *Le Centenaire!*) Ne-am gîndit, chiar, să-i traducem, noi doi, întreaga operă. Cred că m-am apucat să traduc *Louis Lambert*. Pasiunea aceasta a durat tot timpul liceului. A doua mare epocă balzaciană a fost prin 1934-37. I-am citit, atunci, întreaga operă. Dar, mai ales, l-am recitit. Într-o singură vară, am recitit de două ori *Le Père Goriot*... Bucuria mea de a-i putea identifica, acum, peisagiile pariziene! Cu cîtă emoţie am descoperit că Gobseck îşi avea dugheana pe actuala rue Cujas!...

*

Îmi dau cîteva zile de concediu la *Prolegomene*. Citesc pe nerăsuflate *Les débuts littéraires d'Honoré de Balzac* a lui L. J. Arrigon, şi încep *Les années romantiques de Balzac* de acelaşi autor. Pasiunea mea pentru măruntele amănunte concrete e pe deplin satisfăcută.

5 septembrie

Termin astăzi *Les années romantiques de Balzac* şi *Père Goriot*. Cred că în ultimele două zile am citit mai mult de 32 ore Balzac; dominat de febra care-mi aminteşte de adolescenţă. E ora 1 noaptea, şi nu mai am nimic de citit. Nu pot face nimic altceva, nu pot citi nici o altă carte.

*

În 1821 Balzac scria surorii sale Laure:„... je n'ai que deux passions: l'amour et la gloire, et rien n'est encore satisfait, rien ne le sera jamais.“[1]. (Text incorect; vezi ediţia lui Hastings pentru lectura exactă.) Penibilele debuturi ale lui B. Lipsa lui de cultură, de gust, de talent; teribila lui suficienţă. Influenţa contemporanilor, a gustului şi modelor zilei. Scrie

---

[1] „nu am decît două pasiuni: dragostea şi gloria şi nici una nu a fost încă împlinită, şi nici nu va fi vreodată“.

ce *se* scrie, ce *se* citeşte... Şi cu toate acestea încet, încet, s-a regăsit şi a devenit titanul fără pereche. De urmărit această cucerire de sine, care mi se pare mai extraordinară decît chiar geniul.

Primele *adevărate* opere balzaciene au fost prost primite de critică. În schimb, cînd încă dibuia şi scria romanele rocamboleşti şi fantastice pe care nu le semna, avea uneori norocul să fie apreciat. „*Le Pilote* publia un article très élogieux sur la *Dernière Fée* qu'il comparait au *Diable amoureux* de Cazotte et au *Mari Sylphe* de Marmontel“[1]. (*Les débuts littéraires*, p.152.)

6 septembrie

La Maison Nucingen, pe care nu o citisem decît o singură dată, fără să mă cucerească, nu m-a cucerit nici de data aceasta. Scrisă în noiembrie 1837, menţionează astfel pe Stendhal: „Un des hommes les plus spirituels et les plus profonds de cette epoque...“[2] Şi două reflecţii ale spiritualului Blondet: „Tout homme supérieur doit avoir, sur les femmes, les opinions de l'Orient...“[3] „L'amour est la seule chance qu'aient les sots pour se grandir...“[4]

7 septembrie

„La maison de Balzac“, rue Raynouard 47, Passy. Credeam că am să găsesc un adevărat muzeu Balzac, cu manuscrise, obiecte, cărţi. Un singur autograf: scrisoarea prin care comunica editorului planul „Comediei umane“. O seamă de tablouri şi portrete, majoritatea reproduceri. Foarte multe busturi, macheta frescei „Comediei umane", din 1901, mediocră şi nebalzaciană. Cafetiera, călimara. Odaia de lucru. (Mobila a fost vîndută de creditori.) Mîna lui Balzac. Îngrijitoarea îmi arată cît era de scofîlcită: „A început să se descompună foarte repede. Abia s-a putut prinde ghipsul. Şi se spune că nimeni nu putea să rămînă mult timp în odaia mortuară".

---

[1] „*Le Pilote* a publicat un articol foarte elogios asupra *Ultimei zîne*, pe care o compară cu *Diavolul îndrăgostit* de Cazotte şi cu *Mari Sylphe* de Marmontel“.

[2] „Unul dintre oamenii cei mai spirituali şi mai profunzi ai acestei epoci“.

[3] „Orice om superior trebuie să aibă despre femei părerile care circulă în Orient“.

[4] „Dragostea este singura şansă dată proştilor pentru a se da mari“.

Grădina lui cu vedere spre Sena. În faţă, un palat pe care B. spera să-l cumpere cu 200 000 franci. Azi e ocupat de Legaţia Turciei. În grădină: o mică viţă, în fund: soc, trandafiri sălbatici. Impresie de grădină părăsită. Aici, în Passy, a locuit B. între 1840–46, anii lui cei mai creatori. Aici a trăit infernul celor optsprezece ore de muncă pe zi. Şi am văzut trapa prin care fugea într-o uliţă de sub grădină, cînd era căutat de creditori.

Cînd am sosit, la două şi jumătate, nu era decît o singură vizitatoare; bătrînă americană, odihnindu-se pe banca din grădină şi fumînd. A întrebat apoi pe îngrijitoare dacă are o carte cu semnături, şi a început să o răsfoiască; a găsit pe Joffre, pe P. Bourget, pe Zweig. Căuta, însă, numele unui mare balzacian american, pe care, pînă la urmă nu l-a găsit.

*

„Elle pensa que les hommes de génie devaient aimer avec beaucoup plus de perfection que n'aiment les fats, les gens du monde, les diplomates et même les militaires; qui cependant n'ont que cela à faire (*Les Secrets de la princesse de Cadignan.*)[1] Reflecţia o face după ce scriitorul d'Arthez îi sărută mîna, „avec une si délicate volupté que la princesse inclina la tête en augurant très bien de la littérature"[2]. Autobiografie balzaciană.

---

[1] „Ea socotea că oamenii de geniu trebuie să iubească cu mult mai multă pricepere decît înfumuraţii, oamenii de lume, diplomaţii şi chiar militarii, care totuşi n-au altceva de făcut."

[2] „cu o voluptate atît de delicată, încît prinţesa îşi înclină capul, făcîndu-şi o bună părere despre viitorul literaturii".

8 septembrie

Mă reîntorc la *Prolegomene* şi scriu cinci pagini, aproape încheind capitolul despre timpul sacru.

Seara, încep *Honorine*. „Il cultivait Dieu comme certaines honnêtes gens cultives un vice, avec un profond mystère."[1]

11 septembrie

Barbu, venit din ţară la 5 august, mă caută azi dimineaţă. Tot ce-mi spune despre teroarea din România mă deprimă şi totodată mă îndîrjeşte.

16 septembrie

Poate, totuşi, voi scrie cîndva un lung eseu despre Balzac. De aceea, recitind *La Peau de chagrin* am început să-mi iau note pe pagini separate. Citesc în acelaşi timp *Les orientations étrangères chez H. de B.* şi *Balzac et le monde slave*, simplă teză de doctorat, aproape insipidă alături de admirabilul Baldensperger.

20 septembrie

G. Tucci îmi scrie că pleacă în ianuarie în Tibet. E de perfect acord cu tot ce-am scris despre şamanism. O sumă de lucrări despre Bon-pa, sub tipar sau în pregătire, mă confirmă.

21 septembrie

În ultimele zile am citit exclusiv Balzac (revelaţia a constituit-o primul tom din corespondenţă). Am umplut cîteva caiete cu note şi extrase.

23 septembrie

... Intru azi pentru prima oară în librăria Georges Courville, 88, rue Bonaparte. Stăpîna mă recunoaşte şi, aflînd că sunt istoric al religiilor şi orientalist, începe să-mi vorbească despre experienţele ei „spiritualiste“ în „planul mental“. Are aproape 50 de ani, e grasă, cu o faţă calmucă — şi azi obrazul îi strălucea pentru că, aşa cum s-a grăbit să mă informeze şi să se scuze, urmează un tratament cu penicilină („exterior, se înţelege“). E un foarte bun „mediu“, îmi spune. Vindecă oamenii de la depărtare, prin simplă concentrare. Îndată ce se concentrează trece „în alt plan“. E „ghidată“ direct. N-a avut maeştri, dar o bolnavă care a fost în India (unde, catolică practicantă, a pierdut credinţa şi s-a ales cu o gravă psihoză) şi a avut „revelaţia unei fraze a lui Vivekananda“ (?!), i-a spus că prima frază pe care i-a adresat-o librăriţa mea era exact cea auzită în India... Şi alte lucruri de acelaşi calibru, pe care le-am ascultat cu zîmbetul pe buze şi aprobînd-o de cîte ori puteam, pentru că îmi spusese că „persoanelor de încredere“ le poate arăta colecţiile ei balzaciene şi le îngăduie chiar să lucreze într-o odaie din fundul librăriei.

---

[1] „El slujea pe Dumnezeu aşa cum unii oameni de bine se dedau unui viciu, într-o profundă taină."

28 septembrie

După trei zile de frig — deodată lumina de toamnă. Pe cheiuri, azi dimineaţă. Nu mai sunt aburii Parisului, ci numai dogoarea blîndă a unui cer de care te miri că mai poate fi atît de albastru. Te-ai aştepta să-l vezi de aur.

Am lucrat cîte cincisprezece-şaisprezece ore pe zi, şi am epuizat, acasă şi la biblioteci, esenţialul documentării asupra colegiului din Vendôme şi a adolescenţei lui Balzac. Ieri am schiţat în cinci pagini această tristă şi patetică adolescenţă. Azi, cu toată frumuseţea care mă îmbie la ferestre, am de gînd să lucrez aceste pagini şi să dau un text aproape definitiv. Pentru că nu mai ştiu cît timp voi mai fi liber să mă las mînat de pasiunea mea balzaciană. Şi ar fi păcat să se piardă atîtea entuziasme şi atîta muncă.

29 septembrie

Mi-e teamă, totuşi, să mă las antrenat în această aventură. Trebuie să sfîrşesc, mai întîi, *Prolegomenele* şi celelalte studii începute. Dar voi continua lecturile balzaciene şi voi pregăti documentarea, pentru mai tîrziu.

1 octombrie

Am fost la Jamati, director la Centre de la Recherche Scientifique. Am aflat că mi s-a acordat un „ajutor de savant“ de 25 000 franci, pe care-i voi primi curînd. În privinţa alocaţiei lunare pe care o cerusem, ea va fi examinată în octombrie. (Adevărul este că, în sesiunea din iunie, cererea a fost respinsă, sau poate — sper! — numai amînată, „pe motive politice“.) În orice caz, cei 25 000 franci mă scapă din multe încurcături.

11 octombrie

Festy, directorul „fabricaţiei“ la Gallimard, îmi scrie că *Techniques du Yoga* a întîrziat pînă acum pentru că tipografiile de care dispun ei nu au semne diacritice. Şi pentru „semnele“ acelea, care puteau fi foarte bine înlocuite cu litere cursive, am pierdut un an!...

12 octombrie

Am fost la Masson-Oursel pentru a-l ruga să mă recomande la Centre de la Recherche Scientifique. Am vorbit între altele despre Dasgupta. A doua lui soţie, foarte tînără, se pare, s-a înscris la doctorat la Sorbona. Toţi sunt foarte curioşi s-o cunoască. Masson-Oursel adaugă: „Se pare că ea l-a îngrijit în timpul bolii. De aceea a luat-o. Dar dacă i-a scăpat viaţa, are toate meritele!“

13 octombrie

Toată noaptea am fost obsedat de „revelaţiile“ făcute de Octave Mirbeau asupra agoniei şi morţii lui Balzac. Dar ezit totuşi să le cred. Va trebui să văd întreg dosarul. În orice caz, chiar inventate, „revelaţiile“ acestea alcătuiesc cea mai balzaciană moarte pe care ar fi putut-o avea autorul *Comediei umane*.

Puech îmi spune că va fi raportor la cererea mea pentru Recherche Scientifique. Este o veste bună...

21 octombrie

Ce-am făcut în toate aceste zile de glorioasă şi neverosimilă toamnă? Euforie balzaciană, vizite pentru asigurarea bursei la Recherche Scientifique, plimbări într-un Paris aglomerat şi agitat din cauza grevei metroului şi autobuzelor. Văd Expoziţia Bonnard, la Orangerie. Îmi plac numai cîteva pînze: naturile moarte, florile, acolo unde domină albul, galbenul, portocaliul. Continui să redactez (mai mult pentru propria mea bucurie) eseul biografic despre Balzac. Am ajuns în anii 1819–20, la mansarda din rue Lesdiguières. Fericit că-i pot cunoaşte atît de bine „cartierul“, şi pe o astfel de toamnă — s-ar spune întocmai toamnei din 1819, caldă şi lungă, cînd şi-a descoperit Honoré libertatea.

Astă-seară, recital Chopin cu Dinu Lipatti la Champs Élysées. Finalul din *Sonata op. 58 în si minor* mi-a amintit, brusc, anii 1922–23, cînd descifram melodia aceasta obsedantă, şi o fluieram apoi colegilor de liceu, în recreaţii.

22 octombrie

Puech îmi dă vestea cea bună că am fost propus pentru postul de maître de recherches, circa 250 000 franci pe an.

27 octombrie

Vine să mă vadă un tînăr, Neguţ. Figură donquichotescă, nasul mare, părul negru, creţ — şi un glas de dascăl, care ţi se pare la început atît de mucalit, încît îl asculţi zîmbind, pînă te convingi că e glasul lui „natural“. E un fel de sculptor, dar e preocupat îndeosebi de problemele religioase. Citeşte, adică, *Noul Testament* — una din cele patru cărţi pe care mărturiseşte că le-a citit în viaţa lui. Cred că a patra a fost *Insula lui Euthanasius*, care l-a şi îndemnat să vină să mă vadă. (Ceva în legătură cu Parsifal şi „miturile universale“, spre deosebire, zice el, de *Mioriţa*, care e un „mit local“.) A făcut două clase la Academia Comercială, a rămas repetent, a pierdut vreo patru luni tăind hîrtie (da, da tăind, de dimineaţa pînă seara, jurnale cu foarfeca, în fîşii din ce în ce mai fine. Nervos, nu-şi găsea calmul decît cu jurnalul în faţă şi foarfecele în mînă. Şi cum îmi spune că tot cam atunci voise să-şi omoare părinţii, mă gîndesc ce pasionant subiect ar fi, pentru un psihanalist, mania asta a tăiatului...). A hoinărit aproape tot timpul, fără prieteni, fără să simtă nevoia să citească. De doi ani jumătate a venit clandestin la Paris. Dar încă nu ştie franţuzeşte pentru că nu cunoaşte pe nimeni. A trăit zugrăvind, şi dormind pe la prieteni. Acum stă la Fontenay-aux-Roses. S-a legat mai ales cu copiii fostului consul la Paris, Constantinescu, un băiat de optsprezece ani şi o fată de şaptesprezece. Pe care o iubeşte acum, şi pe care speră s-o ia de nevastă după ce o va fi „ridicat pînă la el“.

9 noiembrie

Aflînd de la nepotul ei, Andrei Costin, că sunt la Paris, Maruca Cantacuzino Enescu m-a invitat astăzi s-o văd la Bellevue. Îmi trimisese deja vorbă că de doisprezece ani vrea să mă cunoască, şi-mi repetă acest lucru îndată ce intru. Urc cu oarecare emoţie scările acestei vile întristate în preajma crepusculului. Mulţi pomi, umezeală, miros de frunze veştede. Cît de bine se integrau toate aceste melancolii în tot ce avea să urmeze... Căci Maruca începe îndată să-mi povestească despre Nae. Mă întreabă dacă-mi amintesc de „Vila Brazilor“ de la Şosea. Cum să nu! Dar acest trecut nu mai e obsedant, nici deprimant pentru ea. La 68 de ani (îi dai abia 58) amintirile nu mai fac rău, ca la 20 sau la 40 de ani. O văd că e încă fericită că i s-au întîmplat ei toate acestea, că l-a cunoscut pe Nae, că l-a iubit. Doar odată, evocînd nu ştiu ce gest, am surprins-o emoţionată, aproape să-i dea lacrimile. Din nenorocire mai erau destui invitaţi de faţă, şi n-am putut vorbi prea mult despre Nae. A urmat inevitabila discuţie generală despre mistică, religie, ocultism, extaze — şi Ana Pauker, plus dezastrele din ţară. Vorbeşte în majuscule: Absolut, Viaţă, Ideal. Spirit de observaţie, expresii surprinzătoare. Şi, ceea ce mă încîntă, vanitatea femeii care vrea cu orice preţ să rămînă superioară, înconjurîndu-se exclusiv cu oameni superiori, dirijînd discuţiile către „culmi". O văd foarte bine într-un salon, dominînd o capitală, schimbînd guvernele, numind miniştri. Căderea lui Nae i s-a tras, se pare, din neînţelegerea şi ostilitatea între Maruca şi Lupeasca.

Îmi dă, la plecare, două manuscrise bătute la maşină, printre care şi *Silhouette*, dedicată: À Mr. M. Eliade, Abîmes... et Flamme. E portretul lui Nae. Şi nu e deloc rău. Accentuează demonismul lui Nae, teroarea neantului, nihilismul lui. Mărturiseşte că adesea vedea în el pe Diavol, şi că numai în primii doi ani „de notre ethérique compagnonnage dans le domaine de l'Esprit et de l'exaltation métaphysique"[1] Nae Ionescu a cunoscut o unitate relativă a fiinţei sale. Deşi adaugă la sfîrşit că ultimii doi ani de viaţă ai lui Nae au fost iluminaţi de una „des plus intelligentes et des plus séduisantes"[2] femei pe care o cunoaşte, i.e. Cella Delavrancea.

La plecare, întîlnesc jos, la capul scării, pe Maestru, căruia mă prezintă Maruca. E mult mai gîrbov şi mai ruinat decît mi-l închipuiam. Şi cu toate acestea, cutreieră Franţa, dînd concerte în fiecare zi, doarme numai patru ore pe noapte şi scrie tot timpul.

Andrei Costin îmi comunică pe drum că Maruca l-a întrebat cum mi-ar putea fi de ajutor, şi dacă aş avea nevoie de bani. I-am răspuns că-i mulţumesc, dar că sper să mă pot descurca singur.

15 noiembrie

La dejun la Bellevue, Maruca Cantacuzino Enescu îmi citeşte actul de danie a moşiei şi casei Teşcani Statului român. Apoi, îmi arată scrisoarea pe care o trimisese administratorului, ca să explice sătenilor de ce-a făcut dania. Scrisoare care m-a emoţionat prin toate melancoliile pe care le trezea. Administratorul a primit-o, a citit-o sătenilor — şi trei zile în urmă a murit, pe neaşteptate, în patul lui.

19 noiembrie

Pentru prima oară de vreo două luni, întrerup astăzi lucrul la eseul despre Balzac ca să corectez copia dactilografiată a celor trei capitole din *Prolegomene*, lucrate şi traduse astă vară. Dosarul aştepta pe masa mea de cîteva săptămîni, dar ca de obicei, cînd sunt prins de un lucru, nu mai pot face nimic altceva.

28 noiembrie

În aceste ultime zile de cînd am întrerupt eseul despre Balzac pentru a scrie mai multe studii de istoria religiilor, de atîta vreme amînate, în aceste zile de trecere de la toamnă la iarnă (chiar acum cînd scriu, a început să ningă...) am trăit într-o continuă alternanţă. Cînd *vedeam* în faţa mea nenumărate proiecte de opere şi perspective elixirante, cînd priveam *numai* înapoi, şi vedeam viaţa mea de pînă acum ca o serie de eşecuri şi dezastre, înţelegeam tot ceea ce *n-am făcut* şi *n-am trăit* în ultimii douăzeci de ani. „Criza" aceasta mă încearcă cel puţin o dată pe zi. Şi apoi, aproape brusc, mă trezeam într-un alt „orizont", unde cei patruzeci de ani pe care îi am, „istoria" pe care o simt în urma mea nu jucau nici un rol, aproape că *nu existau*. Dimpotrivă, simţeam că *timpul* de-abia de acum înainte devine vrednic de a fi cunoscut; de-abia de acum înainte *a exista în timp* începe să însemne ceva preţios, şi mai ales, începe să dobîndească o valabilitate teoretică. (Toate acestea sunt mult mai complicate decît încerc să le descriu aici. Va trebui să revin într-o zi.)

30 noiembrie

La George Enescu la masă. Maestrul pare mai puţin obosit şi mai puţin cocîrjat ca data trecută. Conversaţie oarecare în timpul prînzului. Apoi, la cafea, în salonul încă îngheţat (aprinsesem eu focul, cînd venisem), cu picioarele întinse pe un scăunaş, cu Mutzi în braţe, îşi îngăduie cîteva calambururi şi glume. În timpul digestiei, spune, nu-i place să fie „transcendent“. De fapt, ca orice om care lucrează şi creează, îi place destinderea „în lume“. Evocă Parisul din 1910, şi pe Vaschide, care s-a omorît încercînd să fie în acelaşi timp savant şi monden, şi ajungînd să doarmă numai trei ceasuri pe noapte.

---

[1] „ai etericei noastre ucenicii în domeniul Spiritului şi al exaltării metafizice".

[2] „dintre cele mai inteligente şi mai seducătoare".

Cred că Maestrul, ca şi Maruca, de altfel, e destul de cumpătat. Nenumăratele lui concerte le dă exclusiv pentru bani, căci, îmi mărturiseşte, nu poate suferi să se deplaseze, ar vrea să rămînă cît mai mult în casă, să lucreze, să scrie etc.

3 decembrie

Încă un trăznet, căzut cînd nu mai mă aşteptam. Directorul de la Centre de la Recherche Scientifique mă anunţă că cererea mea n-a fost reţinută!...

4 decembrie

Puech nu înţelege ce s-a întîmplat. Eram al doilea pe listă! Va vorbi cu Le Bras, care face parte din directoriu, şi dacă nu mi se va da satisfacţie, îşi va înainta demisia din comisie. Nu înţelege la ce mai serveşte avizul lor, dacă Directorul decide după plac.

Dumézil, indignat, mă asigură că nu poate fi la mijloc decît o intrigă politică. Aşteaptă întoarcerea lui Lucien Febvre din Mexico pentru ca să afle ce s-a întîmplat şi să vadă ce se mai poate face.

Eu, în schimb nu-mi mai îngădui nici o iluzie.(1) Ştiu că şi asta face parte din destinul meu.

6 decembrie

... Şi totuşi nu sunt trist. Nu ştiu de ce, ultima lovitură primită, cea de la Recherche, mă îndîrjeşte. Rezistenţa tot mai mare pe care o simt în jurul şi în faţa mea începe să mă flateze. Ar fi trebuit să scriu mai mult asupra acestui stenic sentiment pe care-l încerc de cîteva zile, dar am abandonat de atîta timp obiceiul de a scrie un jurnal ca lumea, încît nu mai am nici un chef să reviu acum. Răsfoind acest caiet, îmi dau seama cît de mult mă trădează. Nu regăsesc aproape nimic din tot ce a însemnat pentru mine toamna 1947; nici *mitul* diasporei româneşti, care dă sens existenţei mele de exilat, nici concepţia biografiei (cu prilejul eseului despre Balzac, la care lucrez), nici importantele preciziuni făcute asupra religiei „primitive“ (în urma studiilor asupra dayacilor din Borneo).

9 decembrie

Puech îmi spune că Lucien Febvre şi G. Le Bras au de gînd să protesteze energic la Directoriu, împotriva imixtiunii poliţiei (pentru că, în cele din urmă, de aşa ceva e vorba: de intervenţia poliţiei româneşti ca să nu mi se acorde bursa de studii...).

La Payot, ca să-i arăt manuscrisul *Prolegomenelor*. Voi avea rezultatul în cîteva zile.

11 decembrie

Payot îmi telefonează azi dimineaţă de două ori, ca să mă convoace de urgenţă la editură (pe loc, dacă se poate!), şi, a doua oară, să mă întrebe în cîte zile pot pune manuscrisul la punct, căci are disponibil un tipograf din Paris.

Îl văd după amiază, la ora patru. Cartea e angajată. Va apare în primăvară (dar mai am două capitole de scris!). Dacă îi predau manuscrisul în opt zile, semnăm contractul şi încasez un avans de 60 000 franci. Mi se pare că visez! Şi cartea aceasta pe care o port cu mine de opt ani, la care lucrez de aproape patru ani, de atîtea ori reluată şi lăsată — va trebui sfîrşită în cîteva săptămîni.

13 decembrie

Am lucrat toată ziua de ieri şi toată noaptea, pînă la şase dimineaţa (ca în timpurile bune ale tinereţii mele!). La deşteptare găsesc scrisoarea cu contractul lui Payot: la predarea manuscrisului voi încasa un acont de 75 000 franci! Mi se pare fabulos.

---

(1) Nu mă înşelam. Nu s-a putut face nimic (1971). M.E.

Scriu aceste rînduri către patru dimineaţa. Corectarea manuscrisului şi punerea la punct a bibliografiei merge totuşi încet.

18 decembrie

M-am uitat în calendar ca să văd în ce zi suntem. De o săptămînă lucrez ca un nebun, pînă la şase dimineaţa. Cum mă deştept, vrînd nevrînd, la unsprezece-doisprezece, am vreo douăzeci de ore deficit de somn. Dar, azi, în sfîrşit, am terminat de revizuit manuscrisul, cu bibliografiile, titlurile, subtitlurile etc. L-am dus la Payot, care mi-a înmînat cecul de 75 000 fr. Îmi cere, în cincisprezece zile, restul: adică prefaţa, prefaţa lui Dumézil, şi cele două capitole finale (de care, evident, m-am ferit să-i spun că nu sunt încă scrise...). Aşa că, o zi de odihnă, şi apoi încep din nou.

30 decembrie

N-am avut noroc! De cinci zile, mă zbat cu o nouă criză de vagotonie. Nu pot lucra decît cu un imens efort, cîteva pagini proaste pe zi. Am scris doar douăsprezece pagini, din cele şaizeci care trebuiesc prezentate, dactilografiate şi corectate de Dumézil, la 15 ianuarie.

1 ianuarie 1948

Simt că mă lasă vagotonia. Prima zi fără nici o durere, şi fără somnolenţă. Va trebui să cîştig, înţelept şi fără un efort prea mare, timpul pierdut.

10 ianuarie

Deşi mai am de scris ultimul capitol, despre simbol, pierd toată ziua şi noaptea de astăzi citind Balzac, trecînd de la *Contes drolatiques* la *L'Enfant maudit*. Face şi asta parte din paradoxul existenţei mele, şi trebuie să mă supun...

24 ianuarie

Termin, în sfîrşit, ultimul capitol din *Prolegomene*.

10 februarie

Recitesc cu o încîntare crescîndă *La Fille aux yeux d'or*, hotărît una din cele mai frumoase creaţii ale tînărului Balzac. Descrierea „cercurilor" pariziene — în sensul dantesc al termenului — mi se pare, de data aceasta, admirabilă. Ce mîndră era misiunea scriitorului pentru Balzac!...

Sunt atîtea rînduri pe care aş vrea să le transcriu. Renunţ. „... bientôt fatigués de donner sans recevoir, ils (les quelques hommes valides) restent chez eux et laissent régner les sots sur leur terrain."[1]

13 februarie

O sumă de reflecţii despre *diaspora* românească. Atîtea probleme care se pun în legătură cu dezvoltarea noastră spirituală. Dramele inevitabile, legate de însăşi condiţia de „emigraţie politică", riscă să ne sterilizeze şi să ne risipească. Ce măsuri putem lua ca să ne menţinem „vii, sănătoşi şi creatori" (cine a utilizat formula asta)?

14 februarie

Hamilton îmi scrie de la Verde Valley School că, neavînd posibilitatea să mă întîlnească şi să mă cunoască personal (căci a renunţat la plănuita călătorie în Europa) nu mă poate angaja, deocamdată, ca profesor. Deci, încă o iluzie...

18 februarie

Primesc corecturile de la *Techniques du Yoga*. Textul a fost terminat acum doi ani, dar sunt şi pagini luate din teza mea de doctorat, pe care le-am redactat în *1930*, la Calcutta...

---

[1] „obosiţi curînd să dea fără să primească nimic, ei (cei cîţiva bărbaţi valizi) rămîn acasă, lăsîndu-i pe proşti să domnească pe terenul lor."

25 februarie

N-am mai scris nimic în acest caiet, obosit şi de boala mea (somnolenţă, migrene, gripă), şi de nenumăratele întîlniri şi discuţii. Am revizuit şi expediat corectura studiului pentru RHR: „Le «Dieu lieur» et le symbolisme des noeuds". În sfîrşit, un text care nu mă dezamăgeşte recitindu-l!...

26 februarie

La „Collège Philosophique" vorbeşte Georges Bataille despre... istoria religiilor. După observaţiile pe care le fac în timpul discuţiei, îl cunosc şi stăm puţin de vorbă. Mă invită să colaborez la *Critique*. Îmi fixează întîlnirea pe una din zilele săptămînii următoare.

4 martie

Vine să mă vadă Georges Bataille. Îmi cere să scriu o carte despre tantrism, pe care mi-ar publica-o imediat. De altfel, ceasul pe care-l petrecem împreună este în bună parte „confiscat" de tantrism. Îmi povesteşte cum, după o cercetare de trei ani la Biblioteca Naţională, unde era funcţionar, a avut surpriza să descopere cea mai clară expunere asupra tantrismului într-o carte publicată la Bucureşti (*Yoga* mea din 1936).

5 martie

Diaspora românească — prelungire şi amplificare a transhumanţei păstorilor români. Rolul nomadismului pastoral în spiritualitatea populară românească; opoziţia faţă de „lumea închisă" a plugarilor sedentari. „Dorul", *Mioriţa*, şi cîte alte din cele mai frumoase balade — creaţia acestui nomadism. Se va preciza cîndva, în viitor, tensiunea între diaspora (emigraţia) şi zeloţii (rezistenţa interioară). Va trebui să ştim cum să ne apărăm împotriva provincialismului neo-patriotard...

*

Extrema specializare a ştiinţelor coincide, în secolul al XIX- lea, cu naşterea şi triumful naţionalismelor şi ale statelor naţionale. Concepţiilor imperiale şi sistemelor „federale" le corespundeau viziunile spirituale globale. Lumea de mîine: „federalisme" şi imperii. Idealul spiritual al acestei lumi va trebui să depăşească „specializarea" şi fragmentarizarea cunoştinţelor. Modelele: Leonardo, Leibniz, Goethe.

12 martie

Trec pe la Payot, să-l întreb cînd voi primi corecturile. Şi aflu că, în urma ridicării prodigioase a costului hîrtiei şi tiparului, editura şi-a retras toate manuscrisele. Voi aştepta încă trei luni, sau poate şase...

*

Seara sunt invitat la masă de către Prinţul Raymond de Thurn et Taxis, actualul posesor al Castelului din Duino. (Îl cunosc prin Jean Gouillard.) Un tinerel simpatic, vorbind limbile celor cinci aristocraţii europene, cu o egală facilitate şi totuşi cu o afectată nesiguranţă de accent. A călătorit în toată lumea, şi călătoreşte mereu. Sosit de cîteva zile de la Londra, pleacă săptămîna viitoare în Italia. Se va „invita" şi la Duino, actualmente locuit de englezi. Apoi, pentru că i s-a făcut dor de Suedia, va pleca într-acolo. Pe vremuri a fost la Fatehpur-Sikhri, în Fidji (unde a asistat la mersul ritual pe jăratec), în Japonia... vorbim despre religiile orientale şi Yoga, pentru că de asta voise să mă cunoască: să afle cum se poate deveni yoghin fără a fi nevoit să se fixeze în Himalaya.

După cină, Prinţul ne arată fotografiile Castelului. Uite, aici, pe promenada aceasta, a avut Rilke inspiraţia primei Elegii etc. Urmează inevitabilele poveşti cu fantome. Soseşte pictoriţa Lou Lasarus, care a fost în India, în 1937, cu Lanza del Vasto, şi a locuit cîteva săptămîni în Rishikesh. A tradus, admirabil, Elegiile duineze, şi le recită cu foarte mult gust. Amintiri şi observaţii despre Rilke: tendinţele lui contradictorii către solitudine şi prezenţă, sentimentul că şi-a ratat viaţa, pasiunea pentru femei etc. Se aprindea repede pentru orice femeie întîlnită, şi tuturor le repeta cam acelaşi lucru. Despre fata lui legitimă spunea: „qu'est-ce qu'il me fait cet objet hollandais?“[1]

13 martie

În discuţia de astă-seară de la Lizica Codreanu, propun celor cîtorva psihanalişti care erau de faţă o interpretare paralelă, în termeni cosmologici şi metafizici, a erotismului infantil. Bunăoară: atracţiei băiatului către mamă şi a fetiţei către tată îi corespund, în mitologii şi cosmologii, „tendinţa“ Spiritului către Materie şi atracţia Materiei către Spirit. Evident, infantul poate fi omologat unui phalus încercînd să reintegreze matricea maternă, dar *trebuie* de asemenea comparat „Spiritului“ tinzînd să reintegreze Substanţa primordială, restaurînd astfel unitatea *esse-non-esse* de dinainte de Creaţie. Sexualitatea infantilă trebuie de asemenea interpretată în perspectiva revelată de simbolismul androginului, prezent — şi activ! — în orice făptură umană. Rupt din sînul matern, pruncul tinde să redobîndească unitatea prenatală, un fel de androginie larvară. Fata, dimpotrivă, se simte atrasă de ceea ce nu era, încă (în sînul matern), de ce *fusese* doar în clipa concepţiunii…

15 martie

Comportamentul uman văzut într-o perspectivă organică: sunt anumiţi oameni care se comportă în viaţă ca un stomac, alţii ca un ficat, alţii ca un sex, ca un creier etc. De remarcat numărul considerabil de oameni care se comportă ca organe minore sau obscure, ca un apendice, bunăoară, sau ca un nas.

10 aprilie

Ieri seară, la „Centre des Recherches Spirituelles“, discuţie publică cu Paul Masson-Oursel asupra misticii indiene.

Azi dimineaţă, o dată cu corectura articolului pentru *Critique*, pe care i l-am trimis acum două săptămîni, Georges Bataille îmi scrie că mă pot apuca imediat de cartea despre tantrism… Dar mai am atîtea lucruri de terminat înainte de a mă putea consacra tantrismului. În primul rînd, lecţiile de la Hautes Études, pe care le-am tot amînat.

22 aprilie

Prima conferinţă despre *Techniques du Yoga* la „Centre des Recherches spirituelles“, în mica sală din fundul librăriei Vibade, 13, rue de l'Odéon. Multe doamne d'un certain âge[1], pasionate de Spirit, de India, de ocultism etc., şi cîţiva medici psihanalişti din cercul doctorului Winter.

Amuzantă intervenţie a prinţului Galitzin, cu figura lui prelungă şi mustăţile negre, groase, pe oală, ca un personagiu din Eça de Queirós.

29 aprilie

A doua conferinţă la „Centre des Recherches“. Printre cei care iau parte la discuţie, remarc — la început, cu cîtă tulburată mirare! — un sergent de stradă, un *flic* cu foarte frumoşi ochi albaştri. Îmi pune, de altfel, întrebările cele mai interesante, în legătură cu aneantizarea eului în buddhism.

3 mai

Primesc azi dimineaţă primul exemplar din *Techniques du Yoga*. Apariţia cărţii nu-mi provoacă bucuria aşteptată. Vine prea tîrziu… Cît aş fi de fericit dacă aş şti că vor apare curînd *Prolegomenele*.

13 mai

Văd filmul documentar *1900* (au fost alese fragmente din 700 de filme de epocă!). Ce oameni urîţi, şi cît de depărtată mi se pare această epocă „paradisiacă“, de care nu ne despart, totuşi, decît patruzeci-cincizeci de ani! Scenele de la Comedia

---

[1] „ce-mi pasă mie de acest obiect olandez?“

[1] de o anumită vîrstă

Franceză, deşi jucate de luceferii timpului, sunt pur şi simplu groteşti. Numai ogarii lui D'Annunzio şi monumentele Parisului nu „datează“. După atîţia oameni cu barbă şi femei încorsetate, acei cîţiva ogari ageri şi nerăbdători: numai ei semănau cu ei înşişi, numai ei rămăseseră nemodificaţi de „istorie“. Nu cred că e vorba numai de costume, de bărbi, de imperfecţiunile peliculei sau ale aparatului. Oamenii de la 1900 „datează“ chiar prin comportamentele, filozofia sau beatitudinile lor. Nu mai putem folosi nimic din viaţa lor, deşi putem învăţa atîtea din viaţa unui poet romantic, sau a unui autor din secolul al XVII-lea, sau a unui grec din secolele de aur.

24 mai

Surprins, şi încîntat, de reacţia atît de pozitivă a primilor cititori ai *Techniques du Yoga* (Puech, Gaston Bachelard etc.). Louis Renou îmi scrie, „Dans la masse de littérature insipide ou fausse relative au Yoga, vous avez réussi le premier à écrire un livre exact, bien documenté, vigoureusement pensé.“[1] Transcriu aceste cîteva rînduri ca o blîndă mustrare adresată lamentărilor cu care am acoperit atîtea pagini, pe cînd redactam cartea.

26 mai

La Vera Daumal. Îmi vorbeşte de soţul ei; admirabilele lui eforturi de a realiza o viaţă interioară. S-a despărţit de Leconte cînd acesta, pe motivul că vrea să meargă pînă la extrema limită a experienţei, se lăsase dominat de droguri. René Daumal el însuşi se drogase pe la optsprezece ani, ca să dobîndească o „experienţă supra-profană“. Dar s-a lăsat brusc, de la o zi la alta, observînd că i se întunecă alte sectoare ale conştiinţei.

Vera Daumal îmi arată caietele cu traducerile din sanscrită, şi acea prodigioasă gramatică pe care René şi-o alcătuise singur şi cu ajutorul căreia, spune ea, o prietenă a învăţat sanscrita în trei luni (!).

27 mai

Încep, în sfîrşit, seria de conferinţe de la Hautes Études, despre „la structure des mythes“. Vin, apoi, să-mi vorbească diferite persoane. O doamnă se apropie cu un pachet în mînă: sunt operele Mariei de Naglowska despre sexualitate, *La Lumière du sexe, Le Mystère de la pendaison* şi colecţia revistei *La Flèche*. Doamna mă roagă, insistent, să am mare grijă de ele, să le ascund în dulap sub cheie, căci e vorba de „texte iniţiatice foarte primejdioase“ etc. Răsfoindu-le acasă, mă deprimă vidul lor absolut.

10 iunie

... Noaptea, stau multă vreme la fereastră, privind întunericul, ascultînd foşnetul arborilor din grădina vecină. S-a făcut aproape frig, după două zile de bruscă arşiţă. Pot respira; mă regăsesc, pot „gîndi“. Îmi amintesc din nou de Goethe; miracolul existenţei sale, de a cărei povară „istorică“ n-a suferit niciodată. A putea trăi integral fără a te lăsa trăit de „timp“ *numai* în clipă, a nu te lăsa otrăvit, nici strivit, de trecut, de „istorie“...

15 iunie

La „Arc-en-Ciel“, Aimé Patri vorbeşte despre Malcom de Chazal şi André Breton citeşte texte din *Sens plastique*. Prezentat lui Breton (neaşteptat de blînd şi de modest, de o nobilă, puţin obosită frumuseţe), ascult cele mai uluitoare „complimente“. La sfîrşitul conferinţei, lungă discuţie despre natura experienţelor supra-sensibile şi poetice ale lui Chazal.

26 iunie

Astă seară, la Dr. Hunwald, vin soţii André Breton, Peret şi Aimé Patri. Discuţia alunecă asupra alchimiei şi magiei.

---

[1] „În masa literaturii insipide sau eronate cu privire la Yoga, sunteţi primul care a reuşit să scrie o carte exactă, bine documentată, riguros gîndită.“

Deşi dispus să le utilizeze ca izvoare de inspiraţie poetică, Breton nu crede în „realitatea“ fenomenelor paranormale, nici a tehnicilor oculte. Pentru autorul unui text ca *Sur le peu de réalité*... atitudinea aceasta este derutantă şi bizară. Dar bănuiesc că Breton joacă oarecum teatru în noua lui atitudine carteziană şi „pozitivistă“, cînd, bunăoară, tăgăduieşte stigmatele, chiar pe cele de natură isterică, pe motivul că „isteria nu există ca realitate autonomă“, ci a fost cultivată şi promovată la Salpetrière etc. Breton e speriat de încercările cîtorva „spiritualişti“ de a-i incorpora mesajul. Claude Mauriac pregăteşte o carte *Saint André Breton*, şi i-a trimis de Crăciun o ilustrată cu un crucifix... Breton se apără simulînd că e fericit să redescopere „materia“.

5 iulie

Georges Bataille, întors din Anglia, vine să mă vadă, şi rămînem două ceasuri de vorbă. De data aceasta, izbutim o convorbire mai coerentă, ajutîndu-ne unul pe altul să vedem mai clar problemele şi soluţiile... Nu voi nota decît un detaliu. Vorbind despre necesitatea „orgiei“, îmi povesteşte această experienţă: e invitat într-un apartament mediocru, de strălucitor prost gust, printre burghezi crispaţi, anxioşi (doar ştiau ce are să urmeze!) privind tablourile de pe pereţi şi făcînd observaţiile de rigoare etc. Atmosferă penibilă: angoase, crispare. Urmează beţia şi, în cele din urmă, „orgia“. Şi, ca prin miracol, aceşti oameni fazi, artificiali, crispaţi, vizi, încetează de a mai fi „ei înşişi“, devenind, fulgurant, fiinţe vii, de o nobilă şi neaşteptată prezenţă. Regresiunea în „orgie“, abolindu-le categoriile lor de mici burghezi, i-a regenerat, le-a redat prezenţa umană.

Interesante observaţiile lui Bataille asupra angoasei care precede „orgia“, ultima rezistenţă a „fiinţei“ contra „neantului“ ce trebuie să urmeze. Angoasă care se reîntîlneşte în preliminariile oricărei profunde şi autentice experienţe religioase.

20 august

De cîtva timp, înlocuiesc pe un funcţionar belgian la UNESCO. (Post provizoriu, aranjat de Besterman.) Am înţeles, în sfîrşit, de ce, cu toată buna lor voinţă, oamenii care au o „slujbă“ aproape că nu mai pot face nimic; cel puţin după o anumită vîrstă.

29 august

Ne întîmpină soarele Marsiliei, după o noapte nedormită în vagonul de clasa a treia, Giză, Martha Voiculescu şi cu mine. În gară, refugiaţii emigranţi IRO rămîn la urmă, umplînd o bună parte din peron.

Căutăm un hotel. Fetele îşi găsesc o cameră la Hôtel Nice-Paris; ultima cameră liberă. Eu mă mulţumesc cu o cămăruţă la subsol, în care trebuie să aprinzi lumina. (Aflu de la gerantă că aici fusese adăpostul anti-aerian.) Mîncăm în port, în strigătele, chemările şi armonicile marinarilor care se trudeau să atragă călători pentru Château d'If.

După-amiază urcăm cu funicularul către Notre-Dame-de-la-Garde. În capelă, se vînd felurite amintiri şi obiecte-fetiş. „Non, pour les aviateurs nous n'avons rien pour l'instant!“[1], spunea călugăriţa fetei întristate de lîngă ea.

Coborîm cu piciorul pînă în port.

30 august

La Hôtel Saint-Louis, să ne interesăm la ce oră va sosi autobuzul IRO, să ducă pasagerii în port. La douăsprezece şi jumătate Giza se îmbarcă în autocar; noi nu avem voie s-o întovărăşim. Ne trebuiesc două ceasuri ca să obţinem un *laissez-passer*. Ajungem în port la patru. *Campana* e un vapor enorm: aproape o mie de emigranţi pentru Argentina îşi aşteaptă rîndul la îmbarcare. Giza e curajoasă. Odată ajunsă sus, pe punte, ne întreabă de mai multe ori: „Cînd o să ne revedem?“ Curînd se aud sirenele, şi *Campana* se desprinde încet de chei. Îi recunoaştem multă vreme rochia ei verde deschis în mulţimea aceea masată compact pe punte, fîlfîindu-şi batistele.

---

[1] „Nu, pentru aviatori nu avem nimic deocamdată!“

8 septembrie

Primesc primele corecturi ale *Prolegomenelor*, al căror titlu va fi, la insistenţa lui Payot, *Traité d'Histoire des Religions*. Trec pe la editură. Payot mă presează să-i dau *Le Chamanisme* la primăvară. Orice s-ar spune, este un om ciudat. După ce, în decembrie trecut, mi-a cerut să-i aduc manuscrisul în cîteva săptămîni, (şi i l-am adus, făcînd un efort de care m-am resimţit mult timp după aceea), l-a păstrat în sertar şase luni!...

26 septembrie

La R.B., să-mi iau rămas bun de la N.M., care pleacă mîine cu avionul la Buenos Aires. Vreo cincisprezece-şaisprezece refugiaţi, şi nu se vorbeşte decît despre asta: în ce continent se poate emigra; şi cît de repede se poate obţine viza de emigrant. Toţi sunt de acord că *trebuie* să părăsim Franţa; că în curînd, poate în cîteva luni, cel mult un an, ruşii vor ocupa întreaga Europă.

Octombrie

Reiau *Le Mythe de l'Éternel Retour*. Înţeleg tot mai clar sensul ultimului capitol, dar ezit să deschid aici, în cîteva pagini, „problema *Istoriei*“. Şi totuşi va trebui s-o fac. În jurul meu, toţi se întreabă *cît timp* mai ne este îngăduit, *cînd* „vor veni“...

*

La Saulchoir, ca să-l întîlnesc pe P. de Menasce şi să cunosc grupul „Eau vive“. Pădurile în amurgul înnourat. Vizitez mînăstirea: sunt aici două sute de călugări, şi nu se aude nici un pas, nici o voce. O tăcere neverosimilă, *totală*. P. de Menasce îmi spunea că numai aici, la Saulchoir, regăseşte liniştea şi, mai ales, „spiritul liturgic“, fără de care existenţa ar deveni aproape insuportabilă.

Noiembrie

De cîteva zile e atît de frig, încît orele de lucru în odaia mea de la Hôtel de Suède sunt de-a dreptul penibile. După o jumătate de ceas, îngheţ. Tocmai acum, cînd redactez sfîrşitul ultimului capitol din *Le Mythe de l'Éternel Retour*.

18 noiembrie

Acum douăzeci de ani, pe la orele trei şi jumătate (cred!), plecam din Gara de Nord spre India. Văd şi acum despărţirea: pe Ionel Jianu cu cartea lui Jacques Rivière şi cutia de ţigări, ultimele lui daruri. Aveam două mici valize. Influenţa acestei călătorii, cînd nu împlinisem încă douăzeci şi doi de ani... Cum ar fi decurs viaţa mea fără experienţa indiană la începutul tinereţii? Şi siguranţa pe care am păstrat-o de atunci, că *orice* s-ar întîmpla, există întotdeauna o peşteră în Himalaya care mă aşteaptă...

18 ianuarie 1949

Fac serviciul de presă la *Traité d'Histoire des Religions*, apărută azi după-amiază în primele librării.

24 ianuarie

Brice Parain e entuziasmat de *Maitreyi*, pe care a citit-o în traducerea germană. Mîine e consiliul editurii, şi mă asigură că va insista ca romanul să fie reţinut şi tradus imediat.

Mă întreb totuşi dacă fac bine încercîndu-mi „norocul literar“ în Franţa de astăzi printr-un roman scris în 1932, şi care nu reprezintă nici măcar experienţa mea indiană în totalitatea ei, ca să nu mai vorbesc de totalitatea producţiei mele literare. *Maitreyi* îşi are locul alături de celelalte şase-şapte romane, dar cîte din ele vor avea norocul să fie traduse? Brice Parain mă îndeamnă să-mi „recuperez opera scrisă în româneşte“ — dar cum? Cine ar traduce cîteva mii de pagini? Eu, în orice caz, nu m-aş încumeta. Mi se pare mult mai important — şi mai urgent — să scriu cărţile pe care le „am în cap“ şi pe care le-am tot amînat de atîţia ani...

10 februarie

„...Voilà que nous avez donné enfin un *Traité d'Histoire des Religions* conçu à un point de vue religieux!... C'est un ouvrage de premier ordre, dont on peut maintenant envisager l'importance“[1] etc. etc., îmi scrie bătrînul meu maestru R. Pettazzoni.

Îmi amintesc acele dimineţi din 1925, cînd descoperisem *I Misteri* şi mă lansam în istoria religiilor cu pasiunea şi încrederea băiatului de 18 ani. Îmi amintesc vara 1926, cînd, după ce începusem corespondenţa cu Pettazzoni, primisem în dar *Dio*, pe care-l citeam subliniind aproape fiecare rînd. Îmi amintesc...

16 februarie

Întîlnire în camera mea de hotel, cu vreo cincisprezece intelectuali şi studenţi români. I-am chemat ca să stăm de vorbă asupra acestei probleme: sunt sau nu de acord că *astăzi*, şi mai ales *mîine*, „intelectualul“, prin simplul fapt că are acces la concepte, este, şi va fi tot mai mult, considerat adversarul numărul unu, şi că istoria îi încredinţează (pentru a cîta oară?) *o misiune politică*? În războiul religios în care ne aflăm angajaţi, adversarul nu se împiedică decît de „elite“; care, pentru o poliţie bine organizată, au meritul că pot fi relativ uşor desfiinţate. Deci, astăzi, „a face cultură“, este singura politică eficientă la îndemîna exilaţilor. Poziţiile tradiţionale sunt răsturnate: nu „politicienii“ se găsesc în centrul concretului isto-

---

[1] „Iată că ne-aţi dat în sfîrşit un *Tratat de istorie a religiilor*, conceput dintr-un punct de vedere religios... E o lucrare de primă mărime, a cărei importanţă poate fi întrevăzută de pe acum“.

ric, ci cărturarii, „elitele intelectuale“. (Lungă discuţie, pe care va trebui s-o rezum într-o zi.)

19 februarie

La Dr. Hunwald cunosc pe Franck Duquesne, autorul mult discutatei cărţi *Cosmos et Gloire*. Evreu, descendent, după mamă, din H. Heine, totuşi născut creştin, şi antisemit pe la cincisprezece ani, descoperă iudaismul cînd regăseşte credinţa. A fost greco-ortodox, acum e catolic, dar e pasionat de ezoterism. Lasă să se înţeleagă că misiunea lui ar fi să reanimeze simbolismul ezoteric în catolicism. Imense lecturi, dar cu scăderile şi insuficienţele autodidactului. Găseşte prea repede coordonate, simetrii, influenţe. Memorie prodigioasă, imaginaţie, elan. Dar cîte cărţi proaste a înghiţit în tinereţea lui, pe care nu izbuteşte să le uite!

Gros, cu figură de abate, destul de energic, cu gesturi bruşte, de taur; şi-a scos haina de căldură, şi-a suflecat mînecile şi fumează dintr-o enormă pipă belgiană; îşi pierde repede răbdarea: îndată ce nu mai vorbeşte el...

21 februarie

Sinologul Paul Demieville îl întreabă pe Puech: „Où trouve Eliade toutes ses références?“[1] Într-adevăr, adaugă Puech, care e sistemul D-tale de lucru? Cum te documentezi? Laşi impresia că nu-ţi scapă nimic, că ai parcurs tot şi ai citit tot. Cum faci? I-am explicat: aparţinînd unei culturi minore, unde diletantismul şi improvizaţia sunt aproape fatale, am intrat în viaţa ştiinţifică plin de complexe, terorizat necontenit de teama de a nu fi informat „la zi“. Asta m-a împiedicat, de cînd mă ştiu, să trimit un manuscris la tipar înainte de a fi sigur că am citit cam tot ce s-a scris asupra problemei. Groaza de a nu „descoperi“ lucruri de mult ştiute, de a nu repeta observaţii făcute de alţii; teroarea, mai ales, de a ignora vreun document fundamental, îngropat în nu ştiu ce colecţie, inaccesibilă în bibliotecile din România. De aceea nu îndrăzneam să public un text decît după ce petreceam o parte din vară într-una din marile biblioteci europene.

---

[1] Unde îşi găseşte Eliade toate referinţele?

3 aprilie

De dimineaţă, la Gare de Lyon, cu *Traité* sub braţ — ca să fiu identificat — l-am întîlnit pe R. Pettazzoni (el purta *La religione nella Grecia antica*). În sfîrşit, după aproape un sfert de veac de corespondenţă, l-am cunoscut. Stăm de vorbă pînă la trei după-amiază, cînd a trebuit să ia trenul pentru Bruxelles. Ca un adevărat „istoricist“, rezistă încercării mele de a izola şi descrie structurile fenomenelor religioase; dar se scuză mereu, adăugind că o asemenea încercare va reînnoi studiile istoric-religioase.

18 mai

N-am mai scris nimic în acest caiet pentru că de cîteva săptămîni sunt cu totul cufundat în analiza, clasarea şi completarea materialelor despre şamanism, adunate în ultimii nouă ani. În fiecare zi la Musée de l'Homme. Am deschis caietul ca să notez că astăzi am primit exemplarul justificativ din *Le Mythe de l'Éternel Retour*.

25 mai

Continuu lucrul, zi şi noapte, la şamanism. Uneori, mă simt aproape strivit de masiva producţie etnografică sovietică. Şi cum nu pot vedea clar o problemă decît cînd o văd întreagă, amîn redactarea pînă în ultimul moment, după ce am verificat şi cele mai mărunte amănunte. (Verificări adesea inutile, — pentru că nu le folosesc; cel mult, mă mulţumesc cu o aluzie, într-o notă.) Alt risc: uneori „entuziasmul“ se istoveşte în cercetarea propriu-zisă, şi cînd mă hotărăsc să redactez, scriu oarecum în silă, pripit, folosind numai o mică parte din documentaţia pe care am adunat-o şi am meditat-o zile întregi.

Tendinţa mea de a pune în lumină „le côté spirituel“[1], simbolismul şi coerenţa interioară a fenomenelor religioase etnologice; nu pentru că aş nega sau aş minimaliza celelalte aspecte — „material“, economic, istoric etc. — ci pentru că acestea din urmă mi se par evidente, în timp ce „le côté spirituel“ trebuie citit ca în filigrană. În plus, s-a scris deja atît de mult despre aspectele exterioare, adesea parazitare ale fenomenului religios...

26 mai

Observaţiile lui A. Geholen despre mîna maimuţei: e adaptată arborelui mai desăvîrşit decît mîna omului, însă nu e „inventivă“; e o perfecţiune oprită pe loc. O formă perfectă care nu se mai poate dezvolta — faţă de mîna omului, formă imperfectă „deschisă“, creatoare tocmai prin eşuările şi reuşitele ei aproximative.

De comparat cu „cărţile perfecte“: au spus tot, au epuizat tot prin propria lor apariţie. Operele imperfecte, contradictorii, chiar confuze — deschid uneori drumuri către o *altfel de cunoaştere*, nebănuită pînă atunci.

4 iunie

Nimic nou, în afară de lucrul istovitor la şamanism. Am încheiat capitolul despre simbolismul costumului şamanic. Cred că am izbutit să arăt că asemenea costume constituie nu numai o hierofanie, ci şi un microcosmos. Cînd şamanul îşi îmbracă costumul, părăseşte lumea „profană“; cînd începe să-şi bată ritual toba, e deja foarte departe, „aleargă“ sau „zboară“ spre Centrul Lumii... Mi-ar place ca această carte, *Le Chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, să fie citită de cîţiva poeţi, de dramaturgi, critici literari, pictori. Poate că unii din ei ar profita mai mult din lectură decît anumiţi orientalişti şi istorici ai religiilor...

---

[1] „latura spirituală“

6 iunie

Mă trezesc azi dimineaţă la început de vară. Cerul e de cristal. După atîta ploaie, îmi tremură pleoapele la lumină. Privesc cu nesaţ parcul din faţa odăiţei mele. Cît mi-e de dor de „natură", de arbori mari, cu uriaşe ramuri. Mă gîndesc cu nelinişte la *Le Chamanisme*. Cît am să mai pot lucra?... Mi-am făgăduit s-o reîntîlnesc pe C. la Capri, către sfîrşitul lunii.

16 iunie

Primesc o carte poştală de la Benedetto Croce, prin care-mi mulţumeşte pentru *Le Mythe de l'Éternel Retour* şi-mi atrage atenţia că nu trebuia să acord importanţă acelui opuscul al lui Adriano Tilgher, împotriva istoricismului. Îmi trimite şi un articol recent, un mic „roman-filozofic" despre ultimele luni din viaţa lui Hegel; „roman" pe care, îmi scrie, s-a amuzat să-l compună la 84 de ani.

Am mai primit scrisori entuziaste de la H. de Lubac şi Karl Meuli, şi una, plină de rezerve, asupra „miturilor perimate" care au astăzi „atîta succes", de la Bréhier.

21 iunie

Solstiţiul de vară şi noaptea de Sînziene îşi păstrează, pentru mine, toate farmecele şi toate prestigiile. *Se întîmplă ceva* — şi ziua aceasta mi se pare nu numai cea mai lungă, ci pur şi simplu, *alta* decît cea de ieri sau cea de mîine.

Cîndva, în Portugalia, imaginasem un fel de poveste cu miracolul regenerării şi tinereţii veşnice dobîndite într-o noapte de Sînziene. Imaginasem, e puţin spus. Multe zile de-a rîndul am trăit parcă sub vraja acestui mister. Trăiam aşteptînd: să mi se întîmple ceva, să mi se dezvăluie ceva.

*

Am reluat lucrul, pînă la patru dimineaţa, la *Şamanism*. Am terminat de transcris capitolul despre simbolismul costumului şamanic. Alte capitole schiţate, şi în parte scrise. Ca de obicei, paralizat în „momentul critic", cînd se îngînă amurgul cu seara, după opt şi jumătate şi pînă la nouă şi jumătate. Teribilă melancolie; solitudine, şi gustul zădărniciei în întreaga fiinţă, parcă ar fi purtat de sînge (...) De abia cînd reîntîlnesc noaptea deasupra mea îmi vin în fire. Împăcat, reîncep lucrul.

26 iunie

Duminică. *Glorious Day.* După-amiaza, la Abbaye de Royaumont, invitat de Mme de F. să ascult ultimul concert din ciclul *Semaines musicales internationales.* Drum cu autocarul, printre lanuri bătute cu maci; şi deodată mă trezesc, ca dintr-un vis, emoţionat, căci mă întîmpină peisajele copilăriei mele, regăsesc cerul şi cîmpul românesc. Înţeleg încă o dată cît de mult mă apără munca şi erudiţia de dorul pămîntului şi al văzduhului din care am fost desprins.

Liniştită, grea zi în parcul acestei *Abbaye* amuţită în ruinele ei. Concertul are loc în fostul refectoriu. Dar nimic din tot ce am ascultat n-a putut aboli emoţia de la început, brusca incursiune în Pădure şi în Vară. Cartea despre şamanism mi se pare, de aici, derizorie şi — ceea ce şi e, în fond — o amară, deznădăjduită luptă împotriva timpului. La întoarcere, în autocar, „văd" un roman, care mă încîntă într-atîta, încît mă întreb dacă n-ar trebui să încep imediat să-l scriu. La început, îmi propusesem să profit de această eliberare de ştiinţă ca să văd ce s-ar putea face cu manuscrisele mele de mult întrerupte, în special cu *Apocalips*. Dar încercarea m-a dezamăgit, şi a trebuit să inventez *ad hoc* un roman, cu filmarea căruia am petrecut pînă la intrarea în Paris.

27 iunie

Toată ziua de azi, oarecum în *état de grace*. „Văd" admirabil începutul şi sfîrşitul romanului. Ştiu doar destul de vag ce se va întîmpla între acest început şi sfîrşit (1936–37 — 1948–49). Doisprezece ani de viaţă românească; aş vrea să utilizez mult din ce-am văzut şi am auzit de la alţii, dar mai ales să mă las purtat de imaginaţie şi să regăsesc, ca într-un vis, acel timp paradisiac al Bucureştiului tinereţii mele.

Încep chiar capitolul întîi. Scriu trei pagini. Desperat că merge prea repede, că-mi aleargă creionul pe hîrtie. Neavînd de gînd să scriu mai mult de şase sute de pagini, trebuie să găsesc o cadenţă lentă, o proză condensată. Dar la şase şi jumătate mă întîlnesc cu Michel Carrouges. La opt, mănînc la Turdeanu. La 11 noaptea îl văd pe Herescu. Ajung acasă după miezul nopţii. Din fericire, vecinul de la No. 18 s-a culcat. Nu mai risc să-l aud făcîndu-şi toaleta, tuşind, spălîndu-şi dinţii. Nu mă simt obosit, dar sunt prea surescitat ca să pot scrie. Încerc să încheg capitolele următoare, însemn cîteva amănunte. Aproape de unu, mă apuc de *Şamanism*.

Dacă aş putea lucra la ambele cărţi deodată! Să consacru, bunăoară, după-amiezile *Şamanismului* — iar după miezul nopţii, să scriu la roman.

28 iunie

În drum spre Musée Guimet, am descoperit cum aş putea integra în *Noaptea de Sînziene* (căci aşa se cheamă noul meu roman) o bună parte din *Apocalips*; adică, toate episoadele semnificative. Renunţ la toată partea întîi, Vădastra în liceu şi Universitate. Întîlnirea cu Ştefan, posibilă doar prin vecinătatea camerelor de hotel (voi folosi o parte din experienţa mea cu Nr. 18). Scap, astfel, de un „work in progress“ care mă obseda de mulţi ani. Şi salvez totuşi măcar o sută–o sută douăzeci de pagini din cele peste trei sute scrise. (N.B. *Apocalips*, început la 12 decembrie 1942, fusese definitiv abandonat în primăvara 1944.)

Aş fi scris destul de bine astăzi (căci abia ajuns în faţa Muzeului, mi-am amintit că marţea e închis), dacă nu aveam vizita lui Lucentini, pe la şase, şi nu mă prindea la telefon, pe la opt, M.F., în trecere prin Paris. Mă duc s-o văd la zece, la Hôtel Terminus, lîngă St. Lazare. Mai erau Paul Mus şi Chandra, ataşat de presă la ambasada Indiei. Discuţii despre nimicuri ştiinţifice şi abisuri metafizice. Zîmbetul de timid martirizat al lui Paul Mus. Abia după miezul nopţii mă reîntorc acasă. Mă întreb ce-aş mai putea face.

3 iulie

Am întrerupt cartea despre şamanism şi lucrez tot timpul la *Noaptea de Sînziene*. Mi-am cumpărat adineaori acest stylo-bille, căci în ultimele zile consumasem trei creioane. Încerc astfel să-mi salvez manuscrisele, care deveneau ilizibile în cîteva luni.

Mulţumit de ce-am lucrat. Peste treizeci de pagini mari. M-am oprit la tehnica din acel capitol al *Huliganilor* care îi plăcea atît de mult lui Mihail Sebastian: scene extrem de concentrate, aproape fragmente. Numai aşa aş putea parcurge doisprezece ani în şapte-opt sute de pagini. Primejdie să mă las antrenat de frînturi dialogate cu „sens filozofic“. *Trebuie să fac efortul de a părea mediocru*, trecînd pe lîngă „subiectele grase“, fără să le adîncesc. Altminteri, mi-ar trebui două mii de pagini.

5 iulie

Îmi aduc deodată aminte că exact acum douăzeci de ani, pe teribilele călduri din Calcutta, scriam capitolul „Visul unei nopţi de vară“ din *Isabel*. Acelaşi vis solstiţial, cu o altă structură şi desfăşurîndu-se pe alte niveluri se află şi în centrul *Nopţii de Sînziene*. Să fie oare numai o coincidenţă? Mitul şi simbolul solstiţiului mă obsedează de foarte mulţi ani. Uitasem, însă, că mă urmărea de la *Isabel*...

9 iulie

Scoaterea unei măsele îmi întrerupe lucrul la roman. Mai am, de altminteri, o seamă de mici lucruri de terminat. Mă apuc de prefaţa cerută de Payot pentru cartea Laviosei Zambotti. În program: articolul pentru *Critique* şi recenzia monografiei *The Gate of Horn* pentru *Bibliotheca Orientalis*. Apoi, Capri.

13 iulie

Plec mîine seară la Capri. De cîteva zile nu mai scriu la roman. Încă n-am terminat lectura traducerii *Maitreyi* pe care mi-a adus-o acum cîteva zile A. Guillermou.

Iau al IV-lea tom din *Journal*-ul lui Julien Green şi răsfoiesc începutul anului 1943, încercînd, ca de obicei, să-mi amintesc întîmplările şi reacţiile mele de atunci. Cad peste această frază: „Je ne sais pourquoi je note ces petites choses; c'est peut-être l'éternel désir d'emprisonner avec des mots l'instant qui passe...[1] (p. 15) Cred că în setea aceasta de a „salva" clipele stă tot secretul şi farmecul *Jurnalului* lui Green. Altminteri, paginile lui, mai ales în ultimele două volume, sunt destul de oarecare.

15 iulie

Genova. Leandrii adolescenţei mele. Regăsesc Italia şi mă întreb cum am putut lăsa să treacă atîţia ani fără a o revedea...

12 septembrie

M-am reîntors alaltăieri. Am purtat cu mine acest caiet aproape două luni, fără să însemn nimic.

La Capri, aproape că n-am avut vacanţă. Cîteva zile după sosirea mea, m-am reapucat de roman. În cele vreo patruzeci de zile de lucru, am ajuns la pagina 302: bombardamentul de la Londra. Aveam, cred, vreo patruzeci-cincizeci de pagini deja scrise la Paris; şi am salvat în total vreo optzeci de pagini din *Apocalips*.

13 septembrie

Nu m-am dus, cum anunţasem, la Royaumont. Toată ziua bolnav. Nu m-am reînvăţat cu regimul de restaurant ieftin. Încerc să corectez romanul. Merge, dar destul de greu. Mi se pare mult mai puţin bun decît mă aşteptam. Dar mi-e teamă că impresia asta ar putea însemna şi altceva, ar putea fi semnalul că mă detaşez de literatură.

---

[1] „Nu ştiu pentru ce notez aceste mărunţişuri; e poate eterna dorinţă de a încătuşa în cuvinte clipa care trece"

Toată ziua, înnourat, apăsător. La căderea nopţii, o ploaie lungă şi repede, de vară tîrzie; dar parcă totuşi şi de toamnă. Stau multă vreme la fereastră. Apoi aud vecinul de la Nr. 18, şi mă reîntorc la birou. Am de scris un număr considerabil de scrisori.

14 septembrie

La Royaumont. Iau parte la prima discuţie. Plouă. Mă închid devreme în odaia mea şi corectez romanul. Uneori, descurajat de anumite pasagii, ratate. Vor trebui refăcute în întregime.

15 septembrie

Am dormit destul de prost, cu luna în faţă şi necăjit de ţînţari — dar mai ales nemulţumit de tot ce citisem seara. Urmărind textul de aproape, ca să-l corectez frază cu frază, nu-mi dau încă seama în ce măsură dezamăgirea mea se datoreşte neîndemînărilor de detaliu sau mediocrităţii întregului. Mi-e teamă că acţiunea în prima sută de pagini e prea fragmentată, aproape pulverizată în mici şi mărunte episoade. Apoi — şi asta mi se pare grav — e o discrepanţă strigătoare între episodul Vădastra (scris în 1942) şi restul romanului; primul, elaborat, „realist" — restul sumar, aluziv. Va trebui să reiau operaţia de la Capri, să reduc din „grosimea" lui Vădastra, să-l nivelez.

Acţiunea se va încheia la 21 iunie 1948, în loc de 1949. Un ciclu perfect, de doisprezece ani. În traducerea franceză romanul ar putea avea ca titlu: *La Grande Année*.

27 septembrie

Zi proastă. Citisem *Nineteen Eighty Four* a lui Orwell, care m-a întristat pînă la măduvă. De ieri, am reluat corectarea romanului. Mă detaşasem de el pentru că mă poticnisem în două, trei episoade mediocru şi artificial scrise. Va trebui să renunţ la ele.

3 octombrie

Am terminat corectarea şi completarea romanului.

Azi a venit să mă vadă Père Bruno, de la *Etudes Carmélitaines*, ca să mă invite la congresul despre "chasteté et états mystiques", din septembrie 1950.

Eugenio d'Ors îmi trimite încă un articol despre *Le Mythe de l'Éternel Retour*. Titlul: „Si trata de un libro muy importante..."[1] Mai mult ca oricare altul dintre criticii ale căror comentarii mi-au căzut sub ochi, E. d'Ors este entuziasmat pentru că am pus în lumină structura platoniciană a ontologiilor arhaice şi tradiţionale („populare"). Dar aştept să se înţeleagă şi cealaltă parte a interpretării mele, privind abolirea rituală a timpului, şi, deci, necesitatea „repetiţiei". Discuţiile pe care le-am avut pînă acum m-au dezamăgit.

5 octombrie

Lucrez la roman, dar destul de puţin. Hărţuit de articolele şi studiile care trebuiesc scrise pînă la sfîrşitul săptămînii. Şi capitolul din *Le Chamanisme*, de corectat şi transcris pentru Dumézil.

20 octombrie

Descopăr că în timpul nopţii am fost prădat. Toate costumele care-mi rămăsese din Portugalia, şase cămăşi — luate cu geamantan cu tot — şi cele două stilouri găsite pe birou. Hoţul a lucrat în linişte, a deschis geamantanele, şi-a ales lucrurile care-i plăceau, a lăsat pe pat două haine de vară şi o cămaşă de smoking care nu-l interesau — şi a coborît fără să-l tulbure nimeni. Pagubă pe care sunt incapabil s-o evaluez. Şi bătaia de cap la Comisariat, unde gerantul hotelului mă trimite să depun plîngerea etc.

---

[1] „E vorba de o carte foarte importantă..."

21 octombrie

Încă n-a venit nimeni la anchetă, douăzeci şi opt de ceasuri după ce-am depus plîngerea la comisariat. Nu pot pleca de acasă. Aştept. Cîteva zile înainte de acest accident, lucrasem foarte bine la roman.

23 octombrie

Frig şi ploaie de cîteva zile. Toamna a trecut înainte de a prinde de veste. Seara, la Henry Corbin. M-a căutat de mai multe ori săptămîna trecută. L-am văzut pentru întîia dată în ziua furtului, dar n-am apucat să vorbim serios — aveam prea multe să ne spunem. Azi îmi arată *Traité şi Le Mythe*, citite şi subliniate. Crede că ar trebui să reluăm, în colaborare, *Zalmoxis* — revistă pe care o cunoaşte; îmi aminteşte că am publicat acolo lungul articol despre alchimie, mulţi ani înainte ca Jung să descopere importanţa acestei probleme. Blînd, extraordinar de erudit şi pasionat de angelologie. Se întoarce curînd la Teheran, unde locuieşte de mulţi ani. Nu pare ispitit de Paris.

27 octombrie

Gripat, hărţuit din toate părţile, am continuat să scriu aproape în fiecare zi, cu eforturi, cu îndărătnicie. Azi am început corectarea copiei dactilografiate. Destul de mulţumit. Va trebui să scriu încă o dată primele zeci de pagini.

M-am gîndit mereu în ultimele zile la „arta romanului". Atîta vreme cît voi continua să scriu aşa cum scriu, nu am nici o şansă. Eu, cînd „văd" un roman în liniile lui mari (mai precis, cînd văd începutul şi personajul principal), mă şi apuc să-l scriu. Şi romanul se face pe măsură ce înaintez în redactarea lui. De aici, mai ales în vechile mele romane, şovăiri, inconsistenţe — şi multă umplutură. Improvizez în fiecare seară ceea ce va trebui să scriu în timpul nopţii. Uneori încep capitolul fără să ştiu ce se va întîmpla, ce personagii vor interveni etc.

Dacă aş avea răbdarea să scriu un roman de două ori, sau să-mi pierd multe ore filmîndu-l mental şi alegînd episoadele cele mai semnificative, cele mai intense, aş deveni poate şi eu un „adevărat romancier". Dar, ca şi la cursurile şi conferinţele mele, eu nu sunt „inspirat" decît cînd văd un lucru *pentru întîia oară*. Tot ce e chibzuit, filtrat, revizuit — mi se pare artificial. Va trebui să mă dezbăr de acest rest de imaturitate, de această superstiţie a „autenticităţii" cu orice preţ. (Autenticitatea emoţiei mele estetice, vreau să spun: nu pot scrie dacă am făcut în prealabil, mental, „repetiţia generală" a scenei care trebuie scrisă. Emoţia estetică, epuizată de „repetiţia generală", şi-a pierdut pentru mine autenticitatea, spontaneitatea.)

29 octombrie

Zi superbă — dar rece. O lumină de aur. Văd pentru a doua oară expoziţia Gauguin. Îmi amintesc emoţia cu care am privit, acum patru ani, prima pînză a lui Gauguin, la Luvru.

Citesc mai multe cronici despre *Le Mythe de l'Éternel Retour*, toate excelente. Dar am impresia că teza cea mai importantă — necesitatea „repetiţiei", i.e. recrearea periodică a lumii — nu este clar înţeleasă. *Funcţia repetiţiei (prin rituale) e existenţială*: e voinţa de *a continua viaţa*, speranţa de a o prelungi *ad infinitum*.

31 octombrie

De două zile este atît de frig, încît îmi îngheaţă mîna pe stilou. Ţin o sticlă cu apă caldă pe genunchi, să-mi desmorţesc, din cînd în cînd, degetele.

Am lucrat puţin şi prost la roman. Dar am izbutit să văd clar anumite scene. Şi, ceea ce mi se pare important, am văzut unde stă primejdia şi cum trebuie să mă apăr. În nici un caz nu mai trebuie să scriu la întîmplare, episoade şi fragmente, aşa cum mă duce „inspiraţia". Dacă aş fi un scriitor care se respectă, ar trebui să refac tot ce-am scris pînă acum.

3 noiembrie

A venit Stig Wikander la Paris. Stă la hotelul meu. Asta înseamnă că vom discuta indianistică pînă la miezul nopţii, în fiecare seară, şi voi neglija romanul. Sunt incapabil să exist

concomitent în două universuri spirituale: al literaturii şi al ştiinţei. Asta e slăbiciunea mea fundamentală: nu mă pot menţine treaz şi totodată în vis, în joc. Îndată ce „fac literatură", regăsesc un alt univers; îl numesc oniric, pentru că are altă structură temporală şi, mai ales, pentru că raporturile mele cu personagiile sunt de natură imaginară, nu critică.

13 noiembrie

Ieri şi azi am scris acele cîteva pagini care încheie episodul Ştefan la Lisabona. M-am minunat observînd, *après coup*, că imaginile care au dominat aventura Ştefan-Stella Zissu, repetă într-un anumit sens episodul Ulise-Calypso.

23 noiembrie

În ultima săptămînă am scris destul de bine, cîte trei-patru pagini în fiecare zi. Am atins, cred, 450 pagini de manuscris. Am întrecut astfel cel mai gros dintre romanele mele, *Huliganii*! Va trebui să fiu mai atent, să condensez cît voi putea de mult.

29 noiembrie

De cîteva zile, paralizat de o nouă criză de vagotonie. Somnolenţă, abulie. Am întrerupt romanul tocmai cînd eram mai „inspirat".

2 decembrie

Prins, solicitat, surmenat — nu apuc să scriu decît douătrei pagini pe zi, între două şi patru dimineaţa.

Spaltmann îmi scrie impresiile despre primele 360 pagini dactilografiate. Pare mulţumit — dar nu entuziasmat. Remarcă, pe bună dreptate, că Vădastra e cel mai reuşit dintre toate personagiile. Îi răspund pe loc de ce: l-am luat de-a gata din *Apocalips*, şi i-am acordat, lui singur, aproape o treime din cele 360 de pagini. Toate celelalte personagii par sumare alături de el.

9 ianuarie 1950

Căsătoria noastră, astăzi; martor fiind N.I. Herescu, naşi Sibylle şi Emil Cioran. Apoi, în 4 rue Mignard. Printre invitaţi, soţii Dumézil, Puech şi Stig Wikander. Serviciul religios celebrat în salon (biserica românească fiind încă închisă). Am închiriat încă o cameră la Hôtel de Suède.

ianuarie

Conferinţe la Collège Philosophique (13 şi 20 ian.) despre „la structure des mythes“ şi „le mythe dans le monde moderne“.

Dejun la „Études“, 15, rue Monsieur, ca să-l cunosc pe P. Teilhard de Chardin (23 ian.). Apoi, în odaia lui, două ceasuri de discuţie; mai erau P. P. Fessard, Daniélou, Bernardt. Notez în altă parte tot ce-mi spune P. Teilhard despre valoarea religioasă („christică“) a ştiinţei şi tehnicii, despre argumentele „ştiinţifice“ care pot fi aduse pentru a demonstra *necesitatea* nemuririi sufletului; şi, mai ales, despre marea lui încredere în viitorul şi progresul omenirii etc. Îi spun, zîmbind, că viziunea lui christologic-cosmică e mai îndrăzneaţă decît cele mai fantastice creaţii mahayanice (milioane de universuri, milioane de reîncarnări, milioane de Boddhisattva etc.) — şi îmi dă dreptate; aşa e: „Ştiinţa“ şi Logosul creştin întrec în profunzime şi curaj tot ce s-a gîndit şi s-a imaginat pînă acum... La plecare, îmi dăruieşte cîteva texte dactilografiate, unele în mai multe exemplare, ca să le împart prietenilor. Texte, precizează, care nu pot fi încă *publicate*; ci doar multiplicate şi difuzate în cercuri restrînse.

*

Am întrerupt romanul aproape toată luna decembrie şi luna ianuarie în întregime. Lecturi: şamanism, Goethe. Dar multe conferinţe (mai ales pentru români; singura mai interesantă — despre Eminescu).

Februarie

Tot veşti proaste în ultimul timp. Din ianuarie, generalul Rădescu a încetat subvenţiile pentru intelectuali şi studenţi.

*

Lucrez cu entuziasm, şi uneori cu exasperare, la *Şamanism*. Ca să nu mă rătăcesc în zecile de dosare, cu peste două mii de pagini cu note şi extrase, mă hotărăsc să distrug documentaţia fiecărui capitol după ce-l corectez şi-l transcriu.

1 martie

Aşteptam să primesc exemplarul justificativ din *Maitreyi*, cînd Brice Parain îmi scrie azi că titlul nu le place, şi-mi propune *Amour bengali* sau cam aşa ceva. Înţeleg că volumul n-a fost încă tipărit, că nu va putea apare înainte de mai... Şi trebuie să găsesc un titlu!

5 martie

Întrerup lucrul la carte, ca să redactez cele două conferinţe pe care le voi ţine la Roma: „le Chamanisme“ (la Universitate, invitat de Pettazzoni), „le Tantrisme et le Chamanisme“ (la Institutul Oriental al lui Tucci).

Roma, 23 martie

ISMEO(Instituto per il medio ed Estremo Oriente) ne găzduieşte la Pensione Huber, pe Via Paisiello, la doi paşi de Villa Borghese. A doua zi după sosirea noastră, grevă generală de douăsprezece ceasuri. Nu-l pot vedea pe Tucci. Dar izbutesc totuşi să ajung pînă la Pettazzoni. Îmi spune că voi ţine conferinţa în Aula Prima, şi că va veni Rectorul, şi alţi mulţi colegi. Şi într-adevăr, a venit destulă lume; am reîntîlnit sau cunoscut o sumă de orientalişti, etnologi, clasicişti, istorici ai religiilor. În acea dimineaţă îl revăzusem pe Tucci, la Universitate. E neschimbat. Aceeaşi exuberantă şi totuşi lucidă energie pe care i-o cunoscusem la Calcutta, în 1928–31. (Ultima oară îl văzusem pe vapor, la întoarcerea noastră în Europa, în noiembrie

1931.) După conferinţă, ne invită la el acasă. O imensă bibliotecă-muzeu. Treci din încăpere în încăpere — şi parcă te-ai afla într-un templu tibetan. Trăieşte aici singur (s-a separat de soţie), cu un servitor şi un căţel, care parcă îi pune şi mai mult în evidenţă singurătatea. Mi-a arătat cărţile mele, legate. Îmi propune să scoatem *Zalmoxis* împreună, editat de ISMEO. În invitaţia la conferinţa pe care am ţinut-o la Institut, Tucci a scris o scurtă şi măgulitoare prezentare; care, într-un anumit fel, mă tulbură, pentru că mă „angajează", mă obligă să mă consacru exclusiv orientalisticii. Îi spuneam Christinei: ce bine că nu stăm la Roma! M-aş fi reîntors la indianistică, m-aş fi reapucat de tibetană.

... Dar, din fericire, am revăzut Forurile, şi ruinele, şi Villa Borghese...

Paris, 24 aprilie

Redeschid acest caiet în care am neglijat să însemn atîtea lucruri (dacă n-ar fi fost decît săptămîna de vacanţă, la Roma, după conferinţe, pe care i-o datorez lui Tucci) ca să însemn încă un accident: acum două zile, femeia de serviciu a incinerat, oarecum şi din vina mea, trei dosare imense, cu toată corespondenţa primită în ultimele luni, cu toate manuscrisele pentru viitoarele numere ale *Luceafărului*, şi alte hîrtii al căror număr şi conţinut încă nu-l ştiu. Cîteva kilograme de scrisori, manuscrise şi note, pe care le aşezasem pe coşul de hîrtii ca să fac loc pe birou unei ceşti de ceai — şi pe care le-am uitat acolo! Regret în special cele vreo şaizeci-şaptezeci de scrisori de la savanţi şi cititori necunoscuţi, cărora nu le răspunsesem decît în parte.

Veneţia, 30 mai

De trei zile aici, invitat să iau parte la Adunarea Constitutivă a Societăţii Europene de Cultură. Găzduiţi în acest prea luxos hotel Bauer-Grünwald (în care aproape toţi ne simţim stînjeniţi). M-a apucat deodată tristeţea. Am trecut ultima oară prin Veneţia în vara 1937, în drum spre Berna, unde mă duceam să-l văd pe Blaga. Toţi aceşti ani trăiţi departe de Italia mi se par sterili, pierduţi...

Adusesem acest carnet cu speranţa că-l voi deschide cît mai des. Dar de-abia azi, după trei zile, mă învrednicesc să însemn cîteva amănunte. Am cunoscut, printre alţii, pe Ungaretti, L. Guilloux, Benda, Mario Praz, Lescure etc. Lungi discuţii cu Abbé Morel, Jean Amrouche şi Jean Wahl.

Mă caută Evel Gasparini, profesor de slavistică la Universitate, care de mulţi ani e pasionat de etnologie. Îmi spune că nici o carte nu l-a învăţat atîta cît *Traité*. Stăm o seară întreagă de vorbă, pe Riva degli Schiavoni.

1 iunie

De dimineaţă, Amrouche îmi înregistrează un comentariu la ritul iniţiatic al labirintului (à propos de labirintul din Stra).

15 iulie

O lună şi jumătate n-am mai deschis caietul acesta. În tot acest timp, în afară de lucrul intens la şamanism, multe plictiseli. *La Nuit bengali* (=*Maitreyi*), gata tipărită de cîteva luni, şi care trebuia să apară în mai, apoi în iunie, apoi în iulie — a fost amînată pentru septembrie. Dar cum de două luni a izbucnit războiul în Coreea, Dumnezeu ştie ce se mai poate întîmpla pînă la toamnă. Nu mai am deloc bani; i-am scris acum trei săptămîni lui M., rugîndu-l să-mi acorde un împrumut pe cinci-şase luni, dar n-am primit încă nici un răspuns... Peste toate acestea, o nouă criză de „vagotonie" (de cînd mi s-a spus că nu este o afecţiune propriu-zisă, adaug întotdeauna ghilimelele...).

Briançon, 21 iulie

De ieri, în această vastă şi ciudată casă din 15 Grande Courbe, la Briançon, Hautes Alpes. O imensă terasă-balcon, iar în faţa noastră valea, casele, şoseaua.

Din fericire, mi-a trecut „vagotonia". Printre dosarele pierdute acum cîteva luni se află şi jurnalul meu din Córdoba, din toamna 1944. Uneori mă trezesc din somn, şi-mi aduc aminte de acest text incinerat. Mi se pare că era tot ce scrisesem mai bun. În orice caz, era cel mai reuşit „carnet de drum“ din multele pe care le-am scris şi publicat. Cîndva, Eugenio d'Ors avea obiceiul să-şi ardă în fiecare noapte de An Nou o pagină inedită — *cea mai frumoasă*, spunea. Era felul lui de *a sacrifica*. Dar în cazul dosarelor mele, „sacrificiul“ a fost involuntar.

23 iulie

Oraşul strîns între zidurile fortăreţei. Strada principală, la Gargouille, coboară în pantă abruptă; în mijloc, un canal îngust; copiii dau drumul la gogoloaşe de hîrtie, şi apa le poartă ameţitor de repede.

Ajungem pînă sus, urcînd printre metereze fortificate. Un spital militar, şi un sanatoriu de tuberculoşi alături. Cîţiva bolnavi, la „cură“ pe terasă, joacă cărţi. O mare şi urîtă statuie priveşte către o culme de munte. Ni se spune că statuia a fost dăruită de americani oraşului Bordeaux, dar municipalitatea a refuzat-o pe nu mai ştiu ce motiv, şi, în cele din urmă, a ajuns la Briançon.

*

Cum n-am notat aproape nimic în jurnal de nu mai ştiu cît timp, n-am notat nici vizita pe care i-am făcut-o lui Lavastine într-una din ultimele zile din iunie. Îl întîlnisem întîmplător la Deux Magots. Eram cu Christinel şi Herescu, pe la trei, şi luam cafeaua. Lavastine m-a văzut şi s-a apropiat. Era cu nelipsitul lui ghiozdan, plin cu cărţi; le cumpărase tocmai atunci, vreo trei mii de franci. I-am oferit o cafea. M-a întrebat dacă poate lua o cafea cu lapte. Şi, după un minut, dacă poate lua şi un croissant, căci nu mîncase nimic. Îşi cumpărase cărţi…

Am trecut apoi pe la el, să-mi înapoieze un volum împrumutat în 1947. M-a anunţat, pe drum, că s-a despărţit de a doua lui soţie — care a plecat, cu copiii, în Statele Unite. Apartamentul arăta mai îngrijit; s-au adăugat alte, noi biblioteci. Doar în odaia lui de lucru mai sunt vreo cîteva sute de volume pe podea: cărţile pe care le consultă el pentru pregătirea conferinţelor (căci trăieşte de pe urma acestor conferinţe săptămînale, care îi aduc patru-cinci mii de franci fiecare).

M-a rugat să viu din nou, peste cîteva zile, să întîlnesc un tînăr amic care, îmi spune, se află sub „influenţa nefastă“ a unei femei ocultiste. Era o noapte foarte caldă. M-am dus, şi n-am regretat. Era o noapte foarte caldă. O tînără brună, frumoasă, cu ochii negri, ameţitori. Era şi „elevul“ cu ea: mare, prostănac. Maestra povesteşte foarte calmă, zîmbind, cum se dedublează, în timpul somnului, şi apare, cunoscuţilor, la mari distanţe şi fără să-şi dea întotdeauna seama. E o „mare iniţiată“. Ştie tot despre „misterele egiptene“, fără nici o lectură, numai prin intuiţie. Îşi cunoaşte multe din ultimele ei reîncarnări. A trăit, acum vreo 4 000 de ani, în Egipt. Adesea, se dedublează în egipteancă. Ce e şi mai interesant: în Africa, există o societate secretă, şi iniţiaţii au văzut-o într-un fel de aură, semănînd cu Nefertiti, dar cunoscîndu-i totuşi adevărata ei identitate (i.e. cea actuală). Cîţiva dintre aceşti „iniţiaţi“ „negri foarte cultivaţi şi întreprinzători“, au plecat s-o caute în lume. După ani de cercetări, au descoperit-o aici, la Paris, într-un apartament foarte elegant şi cu vreo patruzeci de discipoli (fiecare plătind circa 10 000 franci cursul de iniţiere, îmi spunea L.). Dînsa a acceptat să fie marea preoteasă a societăţii secrete africane. Îşi transmite mesagiile prin „dedublare“…

Toate acestea, în Parisul anului 1950, sunt nu numai posibile, dar şi foarte rentabile.

26 iulie

Cu telefericul, urcăm la 2 500 metri şi apoi, pe culme, ajungem pînă la bisericuţa de lemn, Notre-Dame-des-Neiges. Intrăm. Miros de staul. Iarna, probabil, se adăpostesc aici turmele de capre. Bisericuţa ar fi înălţat-o o doamnă care, avînd un accident pe locul acesta, i-a făgăduit Fecioarei un lăcaş dacă va scăpa.

Coborîm, apoi, prin păduri pînă la Briançon. Îmi aduceam aminte de excursiile mele în Carpaţi, din adolescenţa şi tinereţea mea. Şi mi-am dat deodată seama că aproape toţi prietenii cu care urcam verile pe munte au murit — pe front, în lagăre, în închisori. Mă număr printre cei doi, trei supravieţuitori dintr-un grup de peste douăzeci de tineri (în 1933-34, nimeni nu împlinise treizeci de ani...).

28 iulie

Aş vrea să mai pot scrie măcar o carte, în afară de cele deja începute (romanul şi *Le Chamanisme*): *L'Homme comme symbole*. Nu mai mult de 250 pagini; fără referinţe, doar o simplă notiţă bibliografică la sfîrşit. Aş arăta nevoia omului de a trăi în conformitate cu simbolul, cu arhetipul. Aş insista asupra funcţiei de tehnică spirituală, de împlinire, echilibru, rodnicie, pe care o are imaginaţia (exemplele bine cunoscute: acei neurastenici şi psihopaţi care se însănătoşesc pe măsură ce izbutesc să regăsească, prin imaginaţie, *simbolismul propriului lor corp*. Şi un exemplu mai puţin cunoscut: L.C. vindecă un caz disperat de constipaţie cronică sugerînd pacientei să-şi imagineze o defecaţie de proporţii cosmice). În măsura în care omul societăţilor moderne se regăseşte pe sine în simbolismul arhaic antropocosmic, redobîndeşte o nouă dimensiune existenţială. Aşadar, regăseşte un mod de a fi autentic şi major, care îl apără de nihilismul istoricist fără să-l scoată totuşi din „Istorie". S-ar putea, chiar, ca Istoria să-şi reveleze adevăratul ei sens: de epifanie a unei condiţii umane „glorioase".

30 iulie

Un sfert de ceas pe o bancă, în parcul din Champ de Mars, ascultînd fanfara municipală. Era lamentabilă, şi totuşi de o infinită, tristă graţie. Parcă m-aş fi trezit într-un oraş de băi din 1900. Îmi aduc aminte că am regăsit aceeaşi emoţie ascultînd, în primăvara 1945, o fanfară municipală în grădina acelui orăşel portughez în care aşteptam, de la un ceas la altul, vestea capitulării Germaniei. Cîte planuri de „viaţă nouă" ne făceam, pe-atunci, fiecare din noi... N-au trecut decît cinci ani, şi iarăşi stăm agăţaţi de ultimele telegrame (de data asta, de pe frontul coreean...).

*

Marie-Madeleine Davy îmi spunea că a fost cîndva secretara lui Julien Benda. Nu avea prea mult de lucru; cîteva ceasuri pe zi, trebuia să-i citească lui Benda — întins pe canapea, cu ochii închişi — propriile lui texte. Era marea lui pasiune: să se asculte *pronunţat* de altul. Asculta, încîntat, şi clătina uneori din cap. Apoi se ridica — şi secretara era liberă.

1 august

Neliniştea pe care o am faţă de „evenimente", adică faţă de eventualitatea unui al treilea război mondial, e necontenit, şi subteran, alimentată de sentimentul de culpabilitate că mi-am bătut joc de posibilităţile mele, de şansele, nenumărate, pe care le-am avut de a spune *ce trebuia spus*, de a face ceea ce *fusesem pregătit să fac*. Sentimentul, penibil, că n-am fost în stare să-mi împlinesc vocaţia, deşi am recunoscut-o de timpuriu...

2 august

Balzac mărturisea: „Il m'est impossible de travailler quand je dois sortir et je ne travaille jamais seulement pour une ou deux heures."[1] Este exact cazul meu. Am ţinut, cred, aproape o mie de lecţii şi conferinţe în viaţa mea, şi fiecare a reprezentat cel puţin o după-amiază pierdută pentru lucrul meu. În preajma conferinţei, lecţiei, seminarului sau vizitei nu puteam decît citi; rareori luam note. Cît îl invidiam pe Iorga, care-şi continua redactarea cărţii pînă în ultimele minute — şi apoi pleca pe jos să-şi ţină cursul la Universitate, sau discursul la Camera Deputaţilor, sau se urca în maşină şi se ducea să prindă trenul spre Văleni sau spre Paris, şi reîncepea să scrie — evident, altceva! — îndată ce pornea locomotiva...

---

[1] „Mi-e imposibil să lucrez cînd trebuie să plec de-acasă şi nu lucrez niciodată doar pentru una sau două ore."

Paris, 5 august

M-am întors ieri dimineaţă, singur. C. a rămas la Briançon, cu familia. Odaia în care, de acum înainte, va trebui să vieţuim mi se pare deodată mai mică, mai tristă. În odăile vecine, din dreapta şi din stînga, care au fost cîtva timp ale noastre, sunt acum locatari necunoscuţi. Îi aud necontenit vorbind. Încerc să nu-i ascult.

6 august

Îi spuneam azi lui Herescu că, în asemenea momente de criză şi tensiune internaţională, noi, exilaţii din ţările de Est, ar trebui *să facem ceva*. Bunăoară, să informăm guvernul francez de hotărîrea noastră de a ne bate, în caz de agresiune, pe pămînt francez; nu numai pentru Franţa, ci pentru Occident. H. nu e deloc de acord cu sugestia mea. Dacă ar mai fi astăzi posibil să izolezi „Franţa“ de „Occident“ — s-ar bate pentru ea, pentru motive sentimentale şi din recunoştinţă (tot ce-a făcut Franţa pentru noi în trecut...). Dar nu vrea să moară pentru un „Occident“ care ne-a trădat (nu numai pe noi, românii, ci pe toţi cei din Europa Orientală), şi care nici măcar nu e dispus să se apere.

7 august

Astă seară vine să mă vadă tînărul Henri Espieux, care-mi scrisese mai de mult, cerîndu-mi o întrevedere. Recitind cu fervoare anumite poeme în langue d'oc, simţise o euforie de natură mistică. Nu cumva regăsise, fără să ştie, anumite *mantra*?, îmi scria.

E un tinerel simpatic. Poet occitan. Vorbim puţin despre *mantra*, yoga etc. — apoi îl întreb despre poezia lui. Scrie în langue d'oc; refuză să scrie în franceză. Speră într-o autonomie culturală a Sudului. Luptă ca să fie introdusă limba d'oc în şcoli. Îmi arată şi-mi dăruieşte diferite publicaţii occitane.

Şi-a regăsit limba lui maternă cînd avea 16 ani. O învaţă, după texte şi dicţionare, căci e funcţionar într-o bancă pariziană şi se află departe de „izvoarele vii ale limbii“. Idealul lui: să publice în occitană...

Îndrăznesc să-l contrazic, vorbindu-i de atîţia mari poeţi de prin părţile noastre — Eminescu, Blaga, Petőfi etc. — condamnaţi să rămînă necunoscuţi sau, în cel mai bun caz, simple *nume* în *Larousse*, numai pentru că au scris în limbi provinciale, fără circulaţie. Iar el, care are norocul să se poată exprima într-o limbă universală, franceza, îi întoarce spatele şi scrie în occitană... Îi amintesc de Bernard Shaw, Yeats, James Joyce: ar fi ajuns scriitori universali dacă ar fi scris în irlandeză? Exemplele nu-l impresionează. Occitana e destul de răspîndită, precizează: o vorbesc cel puţin zece milioane, şi aproape 10 000 o pot citi... De altfel, nu e intransigent. Vrea, ca şi Mistral, ediţii bilingve ale marilor poeţi occitani şi, poate, chiar ale poemelor lui...

11 august

Am început redactarea celor două conferinţe pentru „Eranos"-ul din Ascona (de fapt, una singură — care va trebui să dureze două ceasuri), dar lucrez fără chef, întrebîndu-mă mereu dacă n-aş putea utiliza cutare sau cutare text deja scris, sau chiar publicat. Rezistenţa pe care o întîmpin de cîte ori sunt silit să scriu despre probleme deja discutate în lucrări anterioare. (Numai Croce are geniul de a spune mereu acelaşi lucru fără să se repete, în sensul că nu reproduce întocmai texte deja scrise, ci le scrie din nou, *altfel*...)

Ascona, 20 august

Instalat de „Eranos“ la Casa Tamoro, în faţa lacului Maggiore.

Întîlnesc şi cunosc pe prof. Scholem, de la Universitatea din Ierusalim, ilustrul specialist în Cabală. Foarte flatat că mi-a citit toate cărţile: chiar şi *Yoga* din 1936... O figură destul de simpatică, cu urechile mari şi autonome. Vorbeşte englezeşte aproximativ, cu un accent irezistibil. Îmi spune o sumă de lucruri interesante, şi am să încerc să notez chiar acum unele din ele.

Îl întreb de Gustav Meyrink. L-a cunoscut cînd era tînăr; l-a dus la marele scriitor ermetist chiar R. Eisler. Meyrink l-a rugat să-i explice ce-a vrut să spună în *Der Golem*; căci el scrisese anumite pagini inspirîndu-se din izvoare ezoterice iudaice (proaste!, adăugă Scholem), dar fără să înţeleagă ce sens ar putea avea. Scholem i-a explicat: fiind lucruri inventate de autori mediocri, fără legătură cu izvorul tradiţiei autentice, n-aveau nici un sens...

Într-o zi, Meyrink îl întreabă: „Ştii unde locuieşte Dumnezeu?!“. Scholem nu ştia. „La baza coloanei vertebrale!“, exclamă Meyrink. Citise *The Serpent Power*, a lui Avalon, şi se convinsese. Dumnezeu era *kundalini* — iar *kundalini* se afla, încolăcită, la baza coloanei vertebrale.

Scholem nu ştie nici acum, cu certitudine, dacă Meyrink credea întotdeauna în scrierile lui ezoterice — sau se amuza; căci nu era lipsit de umor.

*

Seara, cunosc pe prof. P. Radin. Mutră de negustor, cu o burtă enormă, foarte bine dispus. Rîde întruna. Îmi spune că a cumpărat *Le Mythe de l'Éternel Retour*. Soţia lui îmi spune că anul trecut, tot la Ascona, a văzut într-o noapte, uitîndu-se de pe terasă în grădină, un balaur. Era foarte frumos şi avea aerul „amiable“. Nu l-a văzut în nopţile următoare. Ziua, s-a uitat mereu şi n-a zărit nici o umbră, nici un obiect care ar fi putut crea iluzia unui balaur. Mai ales a unui balaur „amiable“, a adăugat profesorul Radin.

21 august

Azi dimineaţă, la Casa Gabriella a bătrînei doamne Olga Froebe-Kapteyn. Admirabilă vilă, chiar pe malul lacului; alături, Casa Eranos, unde au loc conferinţele. Atmosferă pe jumătate mondenă, pe jumătate teozofică. Kerényi vorbeşte fără note, rar, cu emfază, teatral, inteligent — şi e urmărit de toată

lumea, într-o reculegere suspectă. Doamna Froebe mă opreşte apoi la dejun. În grădină, în jurul unei mese rotunde, ne aşezăm paisprezece persoane, majoritatea de limbă germană. Urmăresc conversaţia cu oarecare dificultate. La sfîrşitul mesei o secretară anunţă că Maestrul (Jung) va sosi în cursul după-amiezei.

*

Iarăşi o lungă plimbare cu sfătosul Scholem. Îmi vorbeşte de practicile erotico-nihiliste ale anumitor secte cabalistice, şi îmi cere lămuriri asupra tantrismului. Dar îmi povesteşte mai ales întîmplări cu Moses Gaster. Cum, într-o zi, Gaster şi cu el se duc la British Museum — şi, odată ajunşi, bătrînul bate din palme şi strigă: „Sunt doctorul Gaster şi sunt orb. Aş dori să fiu condus la directorul Departamentului Oriental!“ Imediat se apropie doi asistenţi, îl iau la braţ, şi-l conduc. Dar bătrînul, pe vremea aceea, vedea foarte bine. Venise, de altfel, cu Scholem, cu autobuzul şi pe jos, şi vorbise tot timpul despre tot ce se întîmpla în jurul lui. Ochii nu i-au slăbit decît mulţi ani după aceea.

22 august

Îl zăresc astăzi pe Jung, ascultînd în dreptul unei ferestre, pe terasă, într-un chaise-longue, conferinţa lui Scholem. Pentru un bătrîn de şaptezeci şi cinci de ani, arată excelent. Aflu de la doamna Corbin cîteva din zvonurile care circulă în jurul marelui om. Jung e foarte mîncăcios şi e mare meşter în ale bucătăriei. Ştiind că la doamna Froebe-Kapteyn se mănîncă mediocru, îşi cumpără în ascuns unele bunătăţi şi se înfruptă singur, noaptea, în cameră. Dar, pînă la urmă, s-a aflat — şi una din admiratoare, din Ascona, i-a trimis ieri seară, tot în ascuns, un pui fript.

Jung îi spunea lui Corbin că e dezolat de existenţa reală a „farfuriilor zburătoare“. Întotdeauna a crezut în importanţa simbolică a cercului şi rotundului; acum, cînd „cercul“ pare a fi într-adevăr „realizat“, nu-l mai interesează. I se părea infinit mai *real* în vise şi mituri.

*

Dejunez la prînz într-o *trattoria,* invitat de Joachim Wach. E foarte mic, subţire, pirpiriu. Îmi spune că în seminarul lui din Chicago interpretează *Le Mythe* şi *Traité.* Ar vrea să facă ceva ca să mă invite în S.U.A., dar nu prea ştie ce şi cum. Îmi povesteşte lucruri deprimante despre nivelul teoretic al universităţilor americane. Profesorii de sociologie descoperă acum opera şi gîndirea lui Max Weber...

23 august

Mănînc cu Jung, la stînga lui, şi stăm de vorbă de la douăsprezece şi jumătate la trei d.a.

E un bătrîn încîntător, deloc preţios, căruia îi place să vorbească şi să asculte cu aceeaşi bucurie. Ce-aş putea nota mai întîi din această lungă conversaţie? Poate amara lui mărturisire în legătură cu „ştiinţa oficială“. Nu e luat în serios în mediile universitare. „Savanţii nu sunt oameni curioşi“, repetă el, după Anatole France. Profesorii se mulţumesc să rezume ce-au învăţat în tinereţea lor şi, mai ales, ceea ce nu le tulbură micul lor univers mental în echilibru. Etc., etc... Dar simt că, în fundul sufletului, Jung suferă puţin de această indiferenţă. De aceea e atît de interesat de orice „savant“, din orice disciplină ar descinde, care îl ia în serios, îl citează, îl comentează.

25 august

Abia azi noapte mi-am terminat de scris conferinţa (cuprind cît am putut de mult din cărţile mele). Am ţinut-o azi dimineaţă: două ceasuri — şi am avut un „succes răsunător“. Asta mă nelinişteşte puţin. Atîţia savanţi-conferenţiari de faţă...

Rămîn din nou la dejun cu Jung. Îmi vorbeşte de India. Doamna Jung mă întreabă ce înseamnă „en situation“ — şi începem un curs elementar de existenţialism.

Întîlnire cu Barrett, de la Bollingen Foundation. Corbin îi vorbise de sărăcia mea. S-ar putea să obţin, la anul!..., o bursă. Evident, la anul!

28 august

Aproape că n-am avut timp să rămîn singur un ceas în toate aceste ultime zile. Nesfîrşite discuţii cu soţii Corbin, Scholem, Radin şi Jung.

Aseară, mănînc cu Massignon. Vorbim cîteva ceasuri. Teribilă volubilitate. E, totuşi, obsedat de pederastie; de nenumărate ori aduce vorba despre „tineri prostituaţi“ etc. Îmi spune că e mai interesat de *Yoga* mea decît de celelalte cărţi de istoria religiilor pentru că, în ele, nu găseşte „omul“. Ce m-a făcut să mă apropii de „primitivi“, de „arhaici“? Nu e, oare, umanismul? Nu sunt oare „arian“? El e „semit“ (e chiar circumcis, îmi mărturiseşte). Îi explic (e prea lung să mă rezum aici) şi cred că l-am convins.

Nenumărate amănunte care ar trebui notate. Bunăoară: a văzut singurul dosar Huysmans care nu va fi niciodată dat publicităţii: corespondenţa lui cu preotul care l-a convertit. Preotul era satanist. Aflînd, mai tîrziu, Huysmans se ruga să plătească el pentru păcatele preotului. Avea, atunci, acel cancer la gît care l-a omorît în trei ani. Imensa lui durere o oferea ca răscumpărare a păcatelor preotului. Dosarul l-a dus Massignon la Vatican.

Amsterdam, 5 septembrie

Prea puţine amintiri din aceste două zile olandeze. Aventura din prima seară, cînd, ajungînd cu taxiul la adresa gazdei mele, găsesc casa închisă şi încep să caut un hotel. (Am aflat a doua zi că familia nu se întorsese încă din vacanţă...) Sunt, de altfel, destul de mediocru găzduit: o cameră de bonă, cu un pat de campanie, fără masă de scris etc. — şi dimineaţa mi se dă numai de ruşine un ceai.

Aproape nimic de notat în legătură cu Congresul de Istoria Religiilor. Plouă mereu. Doar acum, cînd scriu rîndurile acestea pe o bancă, lîngă *Institutul Indian,* în faţa Canalului, se limpezeşte cerul. Stranie deşteptare la lumină şi culoare. Oraşul parcă începe să mi se arate altfel.

Ţin o comunicare improvizată despre *Mythes cosmogoniques et guérisons magiques,* cu cîteva observaţii interesante. Filliozat e încîntat. Mă îndeamnă să redactez comunicarea — şi s-o public cît mai repede. (Probabil că ştie el de ce...)

Amsterdam, 6 septembrie

Seara, recepţie la Rijksmuseum. Urmează, din fericire, vizitarea sălilor mai importante. Cele trei admirabile tablouri de Vermeer. Am norocul să găsesc, în colecţiile împrumutate de Muzeul din Berlin, încă două Vermeer, pe care mi le aminteam destul de vag.

Văd, totuşi, prea multe tablouri ca să profit cu adevărat. Ruysdael, A. van Ostade şi Jan Steen (în special „bolnava" şi „medicul dentist") mă încîntă. De revenit aici după încheierea Congresului.

8 septembrie

De la 9 dimineaţa pînă la 10 noaptea, cu autocarul către Nord. Alkmaar şi tîrgul de brînză. Biserica. Din nou sentimentul că mă întorc într-un timp scăpat, ca prin minune, de istorie. Spre „Wieringermeer", parte din ce-a fost pe vremuri Zuyderzee, astăzi pămînt fertil şi cultivat. Urmele distrugerilor provocate de inundaţia din 1945, cînd germanii au dinamitat digurile. Culoarea de plumb şi cărbune a mării. Admirabila biserică din Edam. Izbutesc să rămîn cîtva timp singur. Seara, ne oprim şi mîncăm la Volendam, de un pitoresc aproape suspect. Cineva îmi povesteşte cum pictorii şi turiştii au impus acest costum propagandei olandeze. Mîncăm la Hotel Spaander, după o lungă plimbare în port împreună cu Pincherle. Vorbim despre Buonaiuti. Aflu că, respectîndu-i-se testamentul, s-au ars toate hîrtiile. Deci şi acele scrisori ale mele din India, îndeosebi una din ele în care-i vorbeam de teroarea pe care o înduram atunci — era în vara 1929 — trăind, *simţind* „cum trece timpul". (E curios că numai în scrisoarea către Buonaiuti am îndrăznit să vorbesc de acea experienţă a cărei importanţă nu am înţeles-o decît mult mai tîrziu.)

14 septembrie

Fac serviciul de presă la *Nuit Bengali.*

2 octombrie

Vine să mă vadă Dr. Roger Godel, cardiologul de la Ismailia, care-mi scrisese anul trecut o lungă şi interesantă scrisoare în legătură cu lucrările mele. Îmi aduce un manuscris, *Essai sur l'expérience libératrice.* Îmi spune că e preocupat de *l'expérience de l'immortalité*[1], pe care o ghiceşte la bolnavii lui cardiaci în preziua morţii: înseninare, „centrare" etc. A remarcat o serie de omologări ale ritmurilor cardiace cu simbolurile arhetipale. Una din ideile pe care le dezvolta în *Essai:* întocmai cum nucleul joacă un rol esenţial în fizica atomică, tot aşa „Centrul" e capital pentru meta-psihologia „omului eliberat"; nu se poate înţelege modul de a exista al unui *jivan-mukta,* al unui „eliberat în viaţă", decît ţinînd seama de simbolismul Centrului.

11 octombrie

Henry Corbin, pe care l-am văzut de mai multe ori în ultimul timp, îmi povesteşte un vis terifiant. Află că am avut un accident şi că am murit. E dezolat. O foarte mare tristeţe. (Mă întîlnise chiar în noaptea aceea. Îi vorbisem despre „l'expérience de l'immortalité".) Apoi vine cineva şi îi spune că nu e sigur că sunt mort, că mai sunt mici speranţe. Aşteptare, emoţii. În cele din urmă soseşte vestea că sunt salvat... Ceva mai tîrziu, în acelaşi vis, mă întîlneşte. Sunt întins pe o canapea — mort! De astă dată, nici o îndoială. O mulţime de oameni în jurul meu. Cineva se apropie şi zornăie lîngă ureche nişte metale. Reînviez...

12 octombrie

D-rul René Laforgue, cu care am avut lungi convorbiri la Fontainebleau, pleacă pentru trei luni la Casablanca — şi îmi cedează apartamentul lui din 62 bis rue de la Tour. M-a poftit la dejun şi mi l-a arătat. Nu-mi vine să cred! Să pot lucra fără vecini... Mă voi putea muta zilele astea. Nu ştiu încă dacă voi lăsa camera Nr. 17 din Hôtel de Suède...

---

[1] „experienţa imortalităţii"

27 octombrie

De două săptămîni în rue de la Tour. Venisem aici fericit — şi sigur că am să mă pot reapuca de *şamanism*. Dar lucrez mereu la alte lucruri: articolul pentru *Études Carmélitaines* (comunicarea mea de la Fontainebleau), articolul pentru *Critique* şi alte mărunţişuri. De cîteva zile s-a luminat cerul, s-a făcut foarte frig. Îmi încălzesc mîinile suflînd în pumni.

N-am lăsat camera de la Hôtel de Suède. Din cînd în cînd trec pe-acolo să-mi iau corespondenţa sau cîteva cărţi. Crizantemele nu şi-au scuturat încă petalele; le regăsesc mereu aşa cum le-am lăsat, în vasul de lîngă oglindă. Dar mi se pare atît de nudă, de sărăcăcioasă camera în care m-am simţit atît de bine aproape patru ani...

28 octombrie

Într-un raft din biblioteca doctorului, găsesc traducerea franceză din *Război şi Pace*. O răsfoiesc cu melancolie — şi luptînd totodată cu ispita de a o reciti. Exact acum zece ani, la Oxford, o recitisem. Curînd după aceea mă apucasem de *Viaţă Nouă*. Cîte iluzii, cîte planuri, şi mai ales cîtă muncă — înecate toate în acelaşi naufragiu care ameninţă parcă orice întreprindere majoră la care mă încumet. În ultimii zece ani am revenit de trei ori la roman — şi am abandonat după cîteva luni de scris. *Viaţă Nouă*, în 1940-1941; *Apocalips*, în 1942-44. Acum, *Noaptea de Sînziene*. Nu mai am respiraţia lungă? „Vîna“ mea „epică“ a secat? Parcă nu-mi vine să cred. Dar am nefericitele mele cărţi ştiinţifice de terminat.Şi chiar pentru ele găsesc tot mai puţin timp liber. De cînd m-am mutat în rue de la Tour, muncesc mereu, cîte douăsprezece - paisprezece ore pe zi — tot pentru studii, articole, conferinţe. De-abia m-am reapucat de *Şamanism*. Încă nu-mi dau seama cînd voi redeveni liber pentru roman...

Cîte posibilităţi risipite în lucruri de minimă importanţă. Ce neghiob mă port cu mine însumi, în aceşti ultimi ani de libertate care, prin miracol, mi-au fost dăruiţi. În loc să mă concentrez exclusiv asupra cărţilor mele majore, şi în primul rînd asupra romanului, mă cheltuiesc în conferinţe, studii şi articole. Cît are să-mi pară de rău mai tîrziu!...

17 noiembrie

Ieri seară am primit o scrisoare de la René Dussaud, cu un cec de două mii de franci! Plata anticipată a celui de-al doilea volum din *Traité*, îmi spune... E un fel elegant de a mă ajuta. Îi scrisesem ca să-l rog să-mi susţină cererea la Recherche Scientifique — şi îi spusesem adevărul (fără să-i vorbesc de datoriile pe care le am...) Acum, se pune problema: cum îi înapoiez cecul fără să-l jignesc? Dacă voi fi acceptat la Recherche, voi găsi poate o modalitate... Am fost teribil de trist: deprimat, umilit...

25 noiembrie

Am început lucrul la *Chamanisme* luni, 20 noiembrie. Am lucrat de atunci destul de bine. Dar abia dacă am scris şi transcris douăzeci de pagini, muncind între douăsprezece şi paisprezece ore pe zi. Îmi amintesc ce-mi spunea Ioan Coman, prin 1938: Iorga, în timp ce lucra la *Istoria Românilor* în zece volume, îi mărturisise odată: „Scriu foarte încet, d-le Coman. Abia cincisprezece pagini pe zi...“ Cincisprezece pagini de tipar in octavo! Şi pe de lături mai scria nu ştiu cîte cărţi şi articole, şi ţinea lecţiile la Universitate şi conferinţe fără număr.

1 decembrie

De cîteva zile, ofensiva chineză în Coreea a lansat din nou panica iminenţei războiului. Îmi dau deodată seama că am pierdut încă cinci luni cu mărunţişuri, în loc de a fi avut curajul de a refuza totul şi a termina *Le Chamanisme.*

9 decembrie

Ieri, terminasem ultimii bani împrumutaţi (din cîte părţi?!...). Christina s-a dus aseară să mai caute şi a împrumutat încă cinci sute de franci de la L.Z. Mi se părea că pot respira măcar cîteva zile.

Dar azi dimineaţă primesc o scrisoare prin care sunt anunţat că am fost acceptat ca bursier al Bollingen Foundation, cu două sute de dolari pe lună, începînd de la 1 ianuarie 1951, timp de trei ani. Aproape că nu-mi vine să cred... Nu mai rămîne, acum, decît să izbucnească războiul — căci aşa s-a întîmplat şi în 1940: eram la Londra, aveam bani, dar nu mai aveam ce face cu ei...

23 decembrie

N-am mai deschis de mult caietul acesta. Semn bun! Am lucrat tot timpul, şi din ce în ce mai bine. Într-o lună de zile am scris, corectat şi transcris două capitole, totalizînd aproape o sută de pagini mari. După-amiezile mi le petreceam la Musée de l'Homme completîndu-mi informaţia şi verificînd documentaţia adunată cu ani în urmă.

31 decembrie

Ultima zi a anului, şi mă prinde lucrînd la *Chamanisme.* În săptămîna aceasta, cu toate că au fost Sărbătorile şi am avut destule plictiseli (căci dacă am scăpat de mizerie, n-am scăpat încă de boală) am lucrat necontenit şi cu destul spor. Media de trei pagini pe zi am păstrat-o cu încăpăţînare.

Încerc să fac repede, în minte, bilanţul anului 1950. Lungi perioade de „vagotonie“ (ameţeli, somnolenţă, vitalitate diminuată etc.), în care nu izbuteam să lucrez. Apoi, nenumăratele articole, recenzii şi conferinţe care mi-au înghiţit un timp enorm. În sfîrşit, cele patru călătorii. Şi cu toate acestea, acum, cînd fac bine socoteala, văd că tot am scris trei sute de pagini la *Chamanisme.* Dar dacă aş fi ştiut să-mi organizez mai bine munca, aş fi terminat cartea în iarna trecută şi ar fi fost acum tipărită. Aş fi fost liber să mă concentrez asupra romanului...

25 martie 1951

Paştele. Sper să putem pleca diseară în Italia. Christina s-a dus la gară să oprească locuri. Greva căilor ferate a luat sfîrşit abia ieri noapte.

Alaltăieri am terminat „Concluziile“ la *Şamanism.* Volumul era gata de o săptămînă. Îl dusesem lui Payot la 20 martie. Şapte sute de pagini dactilografiate...

Ce carte bună ar fi fost dacă, înainte de a mă fi apucat de „concluzii“, n-aş fi fost doborît de oboseală şi dezgust... Am scris acele ultime cincisprezece pagini cu un imens efort. Au ieşit mediocre, aproximative. Şi, din nefericire, poartă titlul pretenţios de „Concluzii“. Mulţi se vor mulţumi să citească doar aceste pagini — şi vor ignora restul cărţii, unde se găsesc, totuşi, capitole admirabile.

Destinul tuturor cărţilor mele: să le închei în mare grabă. Dar nu mai puteam aştepta. Voiam să mă eliberez. Nu mai am nici un plan de viitor. Ştiu doar că plecăm în Italia, în Sicilia.

Singurul eveniment important din iarna asta: moartea lui Gide.

*

Surprinzător spectacol, pentru o zi de Paşti: seninul dimineţii s-a întunecat pe nesimţite — şi acum ninge. Ninge greu, spornic, aşa cum n-am mai văzut de mult ningînd.

Roma, 28 martie

Mi-am cumpărat dintr-o tutungerie de lîngă librăria Hoepli acest carnet de buzunar. Hotărît să însemn de aici înainte tot ce-mi va trece prin minte. Pulberea unui timp care, de două zile, şi-a schimbat ritmurile. (De ce tot amîn „explicitarea“ acelei idei care mă obsedează de mult: transformarea timpului trăit prin *schimbarea peisajului* familiar?...)

*

Îl văd pe R. Pettazzoni — şi, din nou, pasiunea pentru istoria religiilor, interesul pentru erudiţie. Cînd mă gîndesc la eforturile pe care le făceam, acum două-trei săptămîni, ca să închei *Le Chamanisme,* şi la acele „Concluzii“ improvizate într-o seară... Pettazzoni încă n-a terminat cartea despre omniştiinţa lui Dumnezeu, începută în 1938.

Napoli, 29 martie

La Pensione Marguerita, pe via Cimarosa; avem cameră la ultimul etaj, cu fereastra deasupra golfului. Noaptea, Giaccomo ne ia cu maşina spre Pozzuoli şi lacurile din craterele vulcanice. Sinistra lumină, plumburie, a apelor reci; ar fi trebuit să parcurg această regiune cu Vergilius în mînă. Sîrma ghimpată şi placardele care anunţau că terenul e minat: tot ce-a mai rămas, aici, din ultimul război. Napoli înghite rînd pe rînd „evenimentele istorice“ şi le mistuie în corpul lui mitic, multidimensional.

31 martie

Cu o jumătate de ceas înainte de Villa San Giovanni, trenul rămîne mult timp într-o gară al cărei nume nu-l pot zări. Călătorii încep să coboare. Aflăm motivul: cineva s-a sinucis cu puţine minute înainte, aruncîndu-se sub locomotivă.

Se zăreşte, nu prea departe, printre portocali, marea. Acum, către crepuscul, cerul se limpezeşte. Am trecut printre livezi cu portocali încărcaţi.

Taormina. Urcăm cu o maşină spre Hotel Miramare. Întuneric, frig. Dar ne ameţeşte mirosul atîtor flori în care încerc să desprind floarea de portocal, Regina Nopţii, mixandra.

E cald în hotel. Aer de seră. Magnifică terasă.

Taormina, 1 aprilie

Piazza cu cei trei portocali, de lîngă intrare. Şi celelalte două *piazze,* ultima cu fîntînă şi cai de mare. În vitrina unui fotograf din apropiere, fotografia fîntînii şi un tînăr cu braţul în jurul unui cal de mare: „XY, il famoso scrittore inglese...“[1], stă scris. Nu-mi aduc aminte numele acestui faimos autor: nu-l auzisem niciodată.

*

Ruinele: toată partea aceasta a oraşului a fost bombardată. Două biserici şi case fără număr, cu ferestrele privind în gol; chiar lîngă parapet, o casă ruptă în jumătate: o jumătate năruită, cealaltă aşteptînd-o parcă, încăpăţînată. Dar au început să crească buruieni pe acoperiş, pe balcon, pe ferestre, şi în zece-cincisprezece ani, ar deveni aproape o „ruină romantică“, ar deveni chiar frumoasă. Dar Taormina se reconstituieşte repede.

*

Etna, ridicîndu-şi creştetul dintre nori.

Taormina, 2 aprilie

Prima zi de soare. Urcăm spre Madonna del Monte. Ne oprim mereu ca să privim oraşul, adunat ca într-o scorbură de munte. Se văd clar ruinele teatrului antic. Ieri după-amiază am stat mult timp acolo: erau cîteva perechi de anglo-saxoni, care-l cutreierau în beatitudine. Şi un tînăr, pe o piatră, desena coloanele. Jos, lîngă poartă, o femeie fără vîrstă îşi făcea corespondenţa.

*

Urcăm, şi apoi privim, de pe parapet, în cealaltă parte a Taorminei, în faţa Etnei. Coborîm pe şosea. O casă, neterminată, îşi avea deja glastrele ei cu flori şi viţa de glicină înflorită. Îmi spuneam că aş putea veni aici să scriu. Am scris 35 cărţi poştale ilustrate şi două scrisori. Azi mă răzbun cum pot: deschid mereu carnetul ăsta.

---

[1] „XY, celebrul scriitor englez...“

Incapacitatea mea de a transmite amintirii, prin aceste însemnări, o plenitudine, o viziune de ansamblu: bunăoară, marea văzută de pe terasă, sau, de sus, de pe munte, panorama cu cele două, trei golfuri succesive. Incapabil de a „exprima“ asemenea imagini globale, sau — aş îndrăzni să spun — asemenea ore, asemenea unităţi de timp concret. Nu pot însemna în acest carnet decît întîmplări, şi cum ele lipsesc, fragmente dintr-o viziune.

*

Aş vrea să încerc într-o zi experienţa lui Eugenio d'Ors din *Oceanografia plictiselii:* în soare, cu ochii închişi, să cuprind, să exprim, să sintetizez. Ce? Această experienţă totală a unei curgeri care se adună din toate părţile şi se pierde, fără să ştiu cum, în nimic, în neființă.

*

Mă reîntorc adesea cu gîndul la romanul meu. Foarte multe pasagii mi se par stridente. Mă tot întreb: cum s-ar putea oare scrie firesc, simplu, „credibil“ despre lucruri atît de „mari“ ca trecerea timpului, dragostea, miracolul întîmplărilor? Şi fără a recurge la cele 2 000 de pagini la care avea dreptul Tolstoi?...

3 aprilie

Cu autocarul *Cit,* spre Catania şi Siracuza. Stîncile negre: Ciclopii. Arcireale. Castelul pe malul mării: negru, medieval — marcînd prezenţa străină în acest peisagiu mediteranean.

*

Trecem doar prin Catania, în care ne vom opri pe seară, la reîntoarcere. Zece minute, în *piazza,* lîngă Dom. Germanii din faţa noastră continuă să-şi mănînce sandvişurile. Două americane bătrîne, încălţate bărbăteşte, au coborît din autobuz şi-şi citesc Baedekerul pe trotuar, în plin soare. Zboară deodată un cîrd de porumbei. Tramvaiele care se opresc lîngă noi: îmi place să fixez una din acele figuri care ne urmăresc cu ochii; aş vrea să mi-o amintesc mai tîrziu. Domnul cu scurt barbişon, pălărie neagră şi un *cestino* în mînă: coboară dintr-un tramvai şi se suie în autobuzul nostru. Pe el îl aşteptam. Plecăm spre Siracuza.

*

Ne depărtăm de mare. Îi întoarcem spatele. Pe şosea, pe înălţimi, se înmulţesc cupolele betonate; aici vegheau santinelele germane în aşteptarea invaziei.

Livezi cu portocali. Parapete. Drumul urcă vertiginos, în spirală. În coapsa unei văi, o mare, ţărănească vilă de proprietar îmbogăţit; sub ea, se întinde pădurea de lămîi şi portocali. Un zid vechi, pe jumătate ars, părăginit, alături.

...De ce însemn toate aceste nimicuri?!...

*

La cincisprezece kilometri de Siracuza peisajul se schimbă din nou. Am coborît de pe înălţimile pietroase. Se înmulţesc grădinile, pădurile. Trecem printr-o lungă şi uluitoare, umbroasă alee. Foarte multe flori. Ne ducem direct la teatrul grec. În dreapta, departe, se înalţă munţii; în fund marea. Pentru prima oară soarele Siciliei mi se pare orbitor. Îmi închipui atîtea lucruri... Visez. Inutil de scris.

Cîte un mac roşu, printre pietre. Şopîrlele. Inscripţiile greceşti pe jumătate şterse. Nu mă pot despărţi de acest amfiteatru totuşi atît de bine păstrat.

„Urechea lui Dionis“: Ecoul. Grupul de englezi, cu ghidul *Cit* — şi cuvintele pe care le rostesc, rar, ca să le asculte ecoul.

Toată această peşteră, şi crăpăturile acestea gigantice, şi vegetaţia grasă, sălbatică, crescută la umbră şi umiditate — îmi amintesc de India.

Siracuza: în port. Marea mi se pare nefiresc de liniştită, aici, în golf. Casele cu inevitabilele rufe colorate la fereşti. Soare. Copii goi care se pregătesc de baie.

Fonte Arethusa, Largo Arethusa. Micul bazin plin cu peşti.

Cele două bătrîne englezoaice, care au refuzat să plătească patruzeci de lire intrarea în caverna „Urechea lui Dionisos“, debarcă la Hotel Politis.

Templul Atenei, din secolul al III-lea, transformat în secolul al VII-lea d.Ch. în biserică. Se văd, pe dinafară, coloanele integrate în zidul basilicii. Nu înţeleg de ce sunt atît de emoţionat.

Palermo, 5 aprilie

Azi noapte, după ajungerea noastră la hotelul Vila Lincoln, o teribilă furtună cu trăznete m-a ţinut treaz pînă aproape de două.

*

Cu un birjar, colindăm alene oraşul. Înainte de a-l fi chemat, ne rătăciserăm prin cartierul portului, bombardat, pe jumătate ras pînă la pămînt. Ieşim într-o şosea pe care tocmai se sădiseră pomi. Imensa promenadă pe malul mării — „pînă la Messina“, se lăuda cineva.

*

În parcul cu palmieri, sub un cer răcorit, adînc, albastru. Mă gîndesc deodată la Bălcescu. Atunci cînd agoniza el aici, în Palermo, cum o fi arătat parcul?

Bătrînul grădinar: cu mustaţă albă, cu baston şi şapcă, numai foarte discret galonat, rupe flori albe din arbuşti. Pe toate băncile nu sunt decît bătrîni. Se cunosc, fără îndoială, între ei. Urmăresc cu o stranie, detaşată atenţie, mişcările grădinarului.

*

În grădina publică, Flora sau Villa Giulia cum i se mai spune, a „contemplat“ Goethe nu numai lămîii şi portocalii, ci şi toate acele specii de palmieri şi cactuşi care i-au îngăduit „să vadă“ ceea ce numise el *Urpflanze.* (Cît n-aş da să pot reciti aici acea genială broşură *Versuch, die Metamorphose der Pflanzen zur erklären,* din 1790.) Rareori, în istoria ştiinţei, a fost mai anevoie recunoscută importanţa unei *metode* — poate pentru că Goethe însuşi considera „planta originară“ *o descoperire* ştiinţifică. Dar cînd se va scrie istoria ideii de *morfologie,* aşa cum o înţelegea Goethe, se va vedea cît a fost ea de fecundă, nu numai în ştiinţele naturale, dar şi în clasificarea, analiza şi interpretarea creaţiilor spiritului, bunăoară artele plastice, producţiile folclorice, concepţiile estetice etc. Îmi aduc aminte că folcloristul rus Vladimir J. Propp cita, ca motto la diferitele capitole din *Morfologhia skazki* (Leningrad, 1928), lungi pasagii din *Morfologia* lui Goethe. Dar cartea a trecut neobservată[1], aşa cum s-a întîmplat şi cu studiul lui Lucian Blaga din 1925, *Fenomenul originar.* Să fi fost oare de vină numai inaccesibilitatea *materială* a acestor cărţi (*Morfologhia skazki* publicată în colecţia „Academia“, iar lucrarea lui Blaga apărută într-o limbă de minimă circulaţie), sau *Zeitgeist*-ul epocii interbelice se împotrivea acestui fel de a degaja structurile prin reducerea fenomenelor la „arhetipuri“?

6 aprilie

Îmi place această mare şi rece cameră din hotelul Villa Lincoln. Totul îmi aminteşte de odăile d-nei Perris, din Rippon Street. Case clădite pentru a apăra de căldură. Deodată, înapoi în timp; Calcutta 1929. Şi apoi, pe neaşteptate, resimt în cerul gurii, fierbinte şi foarte amar, gustul de cenuşă al *Nopţii de Sînziene.*

*

Cred că Palermo este unul din puţinele oraşe italieneşti pe care le cunosc atît de bine. De cînd am sosit, nu facem altceva decît să ne plimbăm. Timpul continuă să se menţină superb. Cu deosebire îmi place piazza de la S. Martorano, în faţa Universităţii. Aici am aşteptat ieri crepusculul. Am revenit azi dimineaţă, singur, după ce ieşisem de la bărbier. Îmi tăiase atît de mult părul încît, privindu-mă în oglindă, am început să rîd singur: nu mai mă recunoşteam. Mi s-a mai întîmplat odată ceva asemănător la Calcutta, în iarna 1929. Nu vorbeam bengaleza şi abia reuşeam să mă descurc în urdu. Nu ştiu ce-o fi înțeles bărbierul, dar a pus, cu hotărîre, mașina Nr. 1 în ceafă și dintr-o singură mișcare, înainte de a putea protesta, a adus-o pînă în creștetul capului...

---

[1] A fost descoperită după ce-a fost tradusă în englezeşte, în 1950; dar traducătoarea a suprimat toate citatele-*motto* din Goethe, spre indignarea lui Propp (1971). (Nota lui Mircea Eliade.)

*

Plecăm cu trăsura în port. Amurg extraordinar. Simplul fapt de a mă afla într-o trăsură mă proiectează în timpul fabulos al copilăriei. Trapul cailor unei trăsuri, noaptea, pe caldarîmul unui oraș îmi readuce cele mai vechi amintiri: cînd aveam 3–4 ani, la Rîmnicul Sărat, auzeam uneori acel tropot, departe. Și din prima călătorie la București, la aceeași vîrstă, nu mi-a rămas altceva în amintire decît trapul unei trăsuri care se îndepărta, agale, în noapte.

*

Vaporul nu pleacă la șase, cum stă scris pe bilet. E *sciopero,* grevă: dar numai la marinarii și fochiștii Companiei. Sosește un automobil cu cîteva personagii oficiale. Se arbitrează. Privim grupurile de la debarcader. Îndeosebi nu-mi pot lua ochii de la femeia aceea bătrînă, dar cît de cochetă! (cu părul oxigenat, cu pălărie mare de pai și cu flori, cu un „elegant" mantou cu blană, la modă prin 1925), care, nedesprinsă de brațul soțului, își zvîrlea necontenit privirile peste capetele vecinilor, spre călătorii înșiruiți pe puntea vaporului. Asemenea priviri admirative parcă nu se adresau unor călători pentru Napoli, ci pasagerilor unui transatlantic, gata să pornească peste șapte mări — spre India, bunăoară, spre Australia, sau măcar spre Americi. Poate că bătrîna a fost cîndva actriță de varieteu, sau poate divă într-un șantan de provincie. Masca pe care se încăpățînează s-o conserve aduce oarecum cu machiajul unei cîntărețe de mîna cincea, prin 1920–1925.

*

Vaporul pleacă un ceas după orar. Și, imediat, sună clopoțelul pentru masă.

Privim luminile Palermo-ului. Foarte curînd, începe tangajul. Coborîm în restaurant, dar Christinel n-are curaj să mănînce. Se mulțumește cu un sanviș. Eu, în schimb, am o poftă de lup. (Îmi amintesc de decembrie 1931, pe Adriatică, la întoarcerea mea din India. Eram aproape singur la masă.)

Napoli, 8 aprilie

E destul de întuneric, dar pornim cu Giaccomo, cu mașina. Vezuviu; trecem munții — atingem aproape norii — și coborîm apoi spre mare. Intrăm în Ravello. Urcăm, și la fiecare serpentină ne încîntă și mai mult orășelul, casele albe. Vizităm Villa Ruffoli. De la început, emoționat de acest turn germanic, sumbru, „gotic" — care parcă mă scoate din Mediterană și mă trimite spre Nord, sub alte ceruri. Amestecul stilistic arabo-germanic. Vița bătrînă. Palmierii lîngă pinii ombeliferi. Grădina: „Klingsor". Marea care sclipește jos, departe. Turnul și scara obosită: *vietato salire*. Fîntînile, florile... O poftă nebună de a-mi reîmprospăta perioada din viața lui Wagner legată de acest peisaj. Amalfi. Domul. Și *chiostro*; arab, ca la Córdoba. Palmierii din mijloc se integrează în spațiul coloanelor albe. Mergem prea repede ca să pot savura toate aceste ceasuri singulare. Trec prea repede de la un nivel la altul: peisaj, umanitate, istorie, se schimbă în cîteva minute.

*

Spre Positano. Drumul fără pereche de frumos, tăiat în munte, la peste o sută de metri deasupra mării. Giaccomo mînă nebunește. Uneori, mi-e frică. O mașină apărută la un colț de stîncă — și ne-am prăvăli cu toții...

Coborîm în Positano, pe jos, pe străzi înguste, cu glicine. E soare — dar cerul e pe jumătate acoperit cu nori grei. Intrăm într-o curte spaniolă ca stil. Urmă a influenței iberice în toată această regiune. Biserica e chiar pe plajă. Și, alături, o cafenea-restaurant „chic". Aici vin „artiștii".

(Întrerup transcrierea notițelor din carnetul de buzunar. Am rămas încă trei zile la Napoli, apoi o săptămînă la Roma. Sosim la Paris la 20 aprilie.)

24 aprilie

Încerc să-mi clasez notele şi să revăd textele care-mi vor servi la cartea despre tantrism. Sunt speriat de capacitatea mea de a uita. „Idei" şi observaţii notate acum doi-trei ani mi se par venite de la altul; parcă niciodată nu le-aş fi gîndit eu.

*

Găsesc într-o scrisoare a lui Balzac această frază admirabilă: „... toute personnalité est odieuse quand elle n'est pas accompagnée du pouvoir..."[1]

25 aprilie

Ar trebui să scriu într-o zi o „istorie raţională" a întregii mele producţii ştiinţific-filozofice, arătînd legătura secretă care există între toate aceste lucrări în aparenţă disparate, explicînd de ce le-am scris şi în ce măsură contribuie ele nu la un „sistem", ci la fundamentarea unei Metode.

23 mai

Două săptămîni cheltuite cu corecturile şi indexul la *Chamanisme.* Cam nimic interesant. De cînd ne-am întors din Italia, e frig, e întunecat, plouă aproape în fiecare zi. Les saints de glace, zice-se.

O conferinţă la Institutul Universitar Român, de care am fost mulţumit: semnificaţia orientalismului pentru cultura românească. Va trebui să găsesc odată timp şi să scriu un studiu mai lung. Deocamdată trebuie să predau lui R. Quéneau, pînă la 1 iulie, capitolul despre „Literaturile Orale" din Istoria Literaturii Universale vol. I. (Bibliothèque de la Pléiade), capitol pe care i-l făgăduisem acum patru ani...

1 iunie

Am revenit aseară şi numai pentru o lună de zile în 62 bis, rue de la Tour. Îl întîlnisem pe dr. René Laforgue acum vreo

zece zile; mi-a propus să revin şi am acceptat. De la întoarcerea din Italia, n-am avut la Hôtel de Suède decît camera nr. 17. Unul din vecini mă trezea la două noaptea, celălalt la şapte dimineaţa...

9 iunie

Terminînd şi textul pentru Quéneau (mi-l ceruse, prin ultimatum, la 1 iunie), terminînd şi a doua corectură a *Şamanismului,* iată-mă „liber". Aproape că nu pot crede. Cinci zile superbe, de început victorios de vară. Am fost la Versailles. Existenţa care îşi capătă savoarea readulmecată din urmă.

Ezit încă: să mă reapuc de roman, de conferinţele pentru Ascona, sau de micul volum *Le Tantrisme,* făgăduit acum trei-patru ani lui Georges Bataille? Am încercat să recitesc începutul romanului. Imposibil! Surprinzător de artificial. Mă întreb cum am putut *crede* în asemenea pagini. Va trebui să refac tot începutul. Dar cum şi cînd? Nici unul din personagiile principale n-are consistenţă. Scriam „inspirat" — şi totul mi se părea „frumos" pentru că îmi visam visul meu şi nu vedeam textul pe care îl scriam. Şi, din nefericire, eu nu pot scrie literatură dacă nu sunt „inspirat". Puteam, cel mult, pe vremuri, cînd eram tînăr şi obligat să public ca să trăiesc; atunci puteam termina în silă, neinspirat, ceea ce începusem într-un moment de euforie.

*

Al. Busuioceanu îmi trimite încă un articol al lui Eugenio d'Ors: „Del Mito" (*Arriba,* 3 iunie) în care vorbeşte entuziast de *Le Mythe de l'Éternel Retour.* Şi parcă mă acuză că nu adîncesc sensul filozofic al descoperirii mele, ci dau importanţă „erudiţiei". Busuioceanu îmi scrie: „O nuanţă de nerăbdare se adaugă la admiraţia lui pentru gîndirea d-tale. Îţi repet cuvintele pe care mi le-a spus într-o zi: «Eu nu ştiu dacă Mircea Eliade îşi dă seama unde poate duce descoperirea lui despre arhetipuri.» Aşteaptă o urmare a cărţii d-tale... Şi am impresia că, în amurgul vieţii lui, încearcă un curios sentiment de regret că n-a scris el cartea pe care ai scris-o d-ta..."

---

[1] „orice personalitate este odioasă cînd e lipsită de putere"

12 iunie

Îl cunosc astăzi pe Gunther Spaltmann, traducătorul meu. Un tînăr de vreo 35 de ani, blond, spătos, jovial, cu replici neașteptate, imense lecturi și umor. După o corespondență de cinci ani, și după ce mi-a citit aproape toate cărțile (a tradus vreo șase!), avem foarte multe să ne spunem. Dar eu îl provoc de la început: romanul. Rezervele pe care le face asupra începutului sunt exact ale mele. Îmi sugerează o ieșire: să deschid romanul cu Vădastra. Dar întreaga cheie a romanului stă în întîlnirea din seara de Sînziene într-o pădure.

Îmi spune că ar trebui să mă consacru de aici înainte literaturii. Am întîrziat destul în știință. Și, după ce-mi citește în palmă, adăugă: ar trebui să mă grăbesc. Dacă anii aceștia nu izbutesc să prind din nou firele care se urzesc din „subconștientul" meu, risc să pierd pentru totdeauna darul imaginației. Voi rămîne lucid, critic, filozof — pînă la sfîrșitul vieții.

19 iunie

M-am tot chinuit, săptămîna aceasta, încercînd să „salvez" romanul. Uneori, eram deznădăjduit: totul mi se părea iremediabil mediocru, factice, de prost gust chiar. Dar cred că am găsit, sau sunt pe cale de a găsi, o soluție: să renunț la întîmplările incredibile și la atmosfera de feerie din primele zeci de pagini, să le prezint numai ca o dorință — absurdă și totuși logică — a lui Ștefan, și să concentrez întreaga acțiune. Cele cinci sute de pagini scrise ar trebui să devină două sute cincizeci - trei sute. Și, așa cum am și început de altfel, trebuie să „îngroș", saturîndu-le, în concret, personagiile principale, prea aburii și prea cerebrale în prima redacțiune.

Cred totuși că am învățat ceva: că nu se poate scrie (bine) epică decît încet, revenind mereu asupra paginilor scrise, refăcînd de mai multe ori un episod. Brice Parain avea dreptate, vorbindu-mi despre cărți (despre orice carte): după ce ai terminat-o, o pui în sertar și începi s-o scrii din nou.

24 iunie

Am izbutit, după vreo două, trei încercări, să scriu începutul romanului. Dar va trebui să rescriu mai mult de jumătate din manuscris. Adică, tot ce nu e în legătură cu Vădastra.

Și, e curios, îndată ce mă apuc să lucrez la acest roman, sunt devorat pe îndelete de o neînțeleasă tristețe care, pînă la urmă, mă secătuiește.

29 iunie

Mîine ne reîntoarcem la Hôtel de Suède. Dar numai pentru patru-cinci zile, căci la 5 iulie plecăm la Guétary. Ne mutăm definitiv. Ni s-a urcat iar prețul camerei. Mi se strînge inima cînd mă gîndesc la plecarea din rue Vaneau. Am locuit aici patru ani și jumătate, am scris, am văzut apărute primele cărți. O bibliotecă întreagă de cărat, geamantane, hîrtii, corespondență.

Guétary, 18 iulie

De la 5 iulie, aici, la Villa Bidé-Héguia. Pe șoseaua națională. Primele zile, incapabil să fac ceva din cauza zgomotului; dar încep să mă obișnuiesc.

Am redeschis caietul ca să notez un scurt „buletin" în legătură cu romanul. Sunt la pagina nouăzeci. Am integrat vreo treizeci pagini cu Vădastra. Restul, scris, aproape în întregime, din nou. Dar încă n-am reușit un „început de roman" așa cum doresc: insolit, tulburător și totuși verosimil. (Parcă tot romanul acesta e stigmatizat de falsa feerie pe care i-o dădusem în prima versiune. Exasperat de prețul pe care trebuie să-l plătesc pentru acele nefericite euforii de acum doi ani, cînd scriam „inspirat".) Mă oprisem la o versiune care, acum o săptămînă, mi se părea bună. Recitind-o în textul dactilografiat de Christinel, mă deprimă. Cîteva pagini excelente; restul, foarte oarecare, umplutură. Este tocmai ce mă indigna în versiunea 1949: e scris ca să fie scris; nimic altceva. Nici un efort creator. Mă exasperează facilitatea mea de atunci, de care încă nu m-am lecuit. Nu fac nimic ca să descopăr, să inventez. Accept prima soluţie pe care o întrevăd, oricare ar fi.

Guétary, 31 iulie

Mîine ne reîntoarcem la Paris. Vacanţa mea se sfîrşeşte. În aceste douăzeci şi cinci de zile am lucrat tot timpul, cîte şapte-opt ore pe zi. Rari excursii la Biarritz, Saint-Jean-de-Luz, Hendaye. Am ajuns la pagina 182, şi pînă ieri, alaltăieri, eram mulţumit. Dar am recitit astăzi o parte din manuscris şi sunt din nou descurajat. Fără îndoială, noua versiune este net superioară. Anumite pasagii, „văzute“ şi scrise acum, mi se par excelente. Am rezolvat o seamă de dificultăţi. Dar am de luptat cu altele, care mă paralizează. Cea dintîi: asemănarea fizică între Ştefan şi Partenie, care e un truc facil şi astăzi mă exasperează. Nu mai pot renunţa la el. Romanul — în toată această parte — se ţine prin „confuzia“ fatală în care-şi pierde viaţa Partenie. Altă dificultate: aplecarea lui Ştefan către „fantastic“. Nu se manifestă decît în anumite împrejurări; în restul timpului, Ştefan e „normal“. De aici, incongruenţele şi lipsa de unitate a romanului. În sfîrşit, mă paralizează lungimea cronologică a romanului: doisprezece ani. Chiar cu abuzul pe care-l fac de tehnica timpului concentrat, nu pot evita aceşti doisprezece ani, care, în plus, sunt ani grei de istorie, anii războiului şi ai ocupaţiei ruseşti.

Sunt furios că, în 1949, m-am apucat de acest roman absurd. Aş fi putut relua urmarea *Huliganilor* (acele aproape cinci sute pagini scrise...) sau aş fi putut inventa altceva care să-mi îngăduie desfăşurarea actualelor mele posibilităţi. Dar am ales un subiect care mă exasperează prin dificultăţile şi imposibilităţile lui.

Iar mîine mă reîntorc la Paris şi mă apuc de conferinţele pentru Ascona.

Paris, 6 august

Încep să înţeleg de unde vine sentimentul de zădărnicie şi, uneori, panica, deznădejdea care mă cuprinde de cîte ori încerc

să-mi reprezint romanul ca un întreg: îl văd nu numai ca un roman, ci şi ca o frescă istorică. Un fel de *Război şi Pace*. Or, aici stă greşeala mea. Acest roman se desfăşoară pe 12 ani, este, într-un anumit sens, şi o frescă — dar centrul lui de gravitate stă aiurea: în diferitele concepţii ale timpului pe care le-au asumat personagiile principale. Dacă încerc să scriu o frescă istorică, ratez de la început pînă la sfîrşit. Nu cu eroi ca Vădastra sau Ştefan aş putea prezenta un Război şi Pace al României contemporane. Romanul ăsta — frescă istorică — l-aş putea scrie, dar altădată. În nici un caz nu va putea fi *Noaptea de Sînziene*. Trebuie, deci, să am curajul să rezum, să „sar peste evenimente“. Numai destinul personajelor interesează — nu istoria contemporană. Cred că se va remarca trecerea de la „timpul fantastic“ al începutului (întîlnirea din Pădure) la „timpul psihologic“ al primelor capitole şi, din ce în ce mai despotic, la „timpul istoric“ de la sfîrşit. Finalul — Sînzienele 1948 — readuce pe Ştefan în timpul fantastic al copilăriei, întrevăzut doar ca prin ceaţă în Pădurea de la Băneasa.

8 august

[Notă scrisă la cafeneaua Viel, aşteptîndu-l pe N.I.H.]

De ce retrăiesc „acel timp“ de cîte ori vin aici? Mă aşez la o masă, în orice colţ al cafenelei, şi regăsesc anii 1945-46, cînd mă întîlneam aici cu Lică Cracaneră. Îmi regăsesc „viziunea Parisului“ de atunci, emoţiile, aşteptările, speranţele din primele mele luni pariziene. În special, regăsesc în mine gustul de „aventură“, disponibilitatea pe care am pierdut-o curînd după aceea (de cînd am început să am un program de lucru, angajamente etc.). Aici, la Viel, mă regăsesc aşa cum eram acum cinci-şase ani — şi mă tulbură beatitudinea de atunci, a omului fără program. (Evident, „beatitudinea“ se datoreşte şi recuperării acelui fragment din trecut.)

Pe de altă parte, nimic nu poate egala plenitudinea virtualităţilor, tot ce se află *înainte, în faţa noastră*. Aici, la Viel, simt că acei cinci ani pe care-i aveam înaintea mea pe timpul cînd îl aşteptam pe Lică, acei cinci ani ar fi putut fi infinit mai plini, mai spornici, mai fericiţi.

20 august

Plecăm diseară la Ascona. Bilanţul acestor 20 de zile la Paris: am redactat conferinţa despre „le temps et l'éternité dans la pensée indienne"; poate şi mai important: m-am decis să adun într-un volum cîteva din studiile despre simbolismul religios scrise în ultimii ani, şi tipărite în reviste de specialitate. Spun „poate şi mai important", pentru că încep să-mi dau seama că opinia „specialiştilor" nu are greutatea pe care i-o acordam. O cultură nu se îmbogăţeşte, nici nu sărăceşte, dacă indianiştii sau altaizanţii acceptă sau resping o anumită metodă. Ceea ce interesează în momentul istoric de astăzi este, pe de o parte, să nu recădem în provincialismul cultural şi etno-centric al epocii interbelice, iar pe de altă parte, să *forţăm* dialogul între discipline. Mă interesează mai mult reacţia unui filozof, unui critic literar sau psiholog, după lectura articolelor *Le symbolisme des noeuds* sau *Le temps et l'éternité de la pensée indienne* — decît comentariile colegilor mei indianişti şi istorici ai religiilor. Dar, în acest caz, nu trebuie ca asemenea texte să rămînă îngropate în revistele de specialitate (cum s-a întîmplat cu studiile publicate în *Zalmoxis* I–III, apărute între 1939–41; din ultimele două volume au circulat în afara graniţelor României doar vreo douăzeci-treizeci de exemplare; restul ediţiei a dispărut în bombardamentele Bucureştiului, în 1944). Va trebui, cît de curînd, să le corectez, să le pun la punct şi să le adun în volume accesibile non-specialiştilor. Văd deja un prim volum: *Images et Symboles,* pe care l-aş propune lui Gallimard.

Ascona, 27 august

Am ţinut astăzi conferinţa, cu un foarte mare succes. Deşi m-am temut că ar putea fi un dezastru. Azi noapte n-am putut închide ochii decît, intermitent, între două şi patru; apoi, imposibil să adorm. E cea mai teribilă insomnie de care-mi amintesc. Cu atît mai stranie cu cît n-am mai suferit de insomnii de foarte mulţi ani. E curios: nu eram deloc obosit, nici înainte, nici în timpul, nici după conferinţă. Sunt ceasurile 11 noaptea, şi durează încă acea lucidă euforie pe care am resimţit-o toată ziua. Am mîncat cu Jung, dar am vorbit puţin cu el. Am vorbit, în schimb, foarte mult cu doamna Froebe, de la care am aflat o seamă de lucruri pe care ar trebui să le notez într-o zi (în legătură cu „Eranos", cu moartea lui Van der Leeuw, cu redescoperirea pămîntului natal — Olanda — cu riturile olandeze de „decapitare" a lalelelor etc). Am vorbit de asemenea mult cu Wolf, editorul german stabilit la New York. Ruth Norden îi trecuse romanele mele traduse în germană, aşa că mă cunoştea şi ca scriitor.

La cinci şi jumătate aveam „discuţia" cu un grup de auditori. Am crezut că mă voi putea odihni după amiază. M-am dezbrăcat şi m-am culcat. Imposibil să închid ochii măcar cîteva minute. Între trei şi trei şi jumătate am avut un *rêve éveillé* foarte interesant, pe care zadarnic încercam să-l întrerup, ca să pot adormi. Revenea şi continua împotriva voinţei mele. Mă închipuiam două ceasuri mai tîrziu, la „discuţie" (care avea loc la Casa Eranos, pe terasă). Mă vedeam deodată vorbind sanscrita şi incapabil să vorbesc altceva. Vedeam ce se întîmplă în jurul meu; Christinel şi ceilalţi „afolaţi", Jung interesat etc. Trece o zi, trec două. Eu lepăd hainele, rămîn aproape gol, şi mă instalez în chip de sihastru indian la marginea lacului. Nu mîncam decît un pumn de orez (aluzia din conferinţa mea: acel *naga* care nu mînca decît un pumn de orez, şi nu dormea aproape toată noaptea, şi totuşi avea un trup perfect atletic), şi nu dorm. Jung cheamă pe indianistul Abegg, cu care izbutesc în sfîrşit să mă înţeleg, căci vorbea puţin sanscrita. Îi spun că mă numesc Narada (povestisem mitul lui Narada în conferinţa mea). Văd cum devine Ascona centrul atenţiei universale: mii de gazetari, de cinematografişti etc. Poliţia care păzeşte Casa Gabriella. Dezolarea Christinei şi a prietenilor. Vine cu avionul Tucci, apoi Dasgupta, foarte mîndru că am fost elevul lui şi că devenisem celebru. Uneori umblu pe apă ca pe pămînt. Fac şi alte „miracole" yogice (aprind focul cu un gest, mă urc pe o frînghie şi dispar, apoi zbor prin aer etc.). „Biserica" începe să se neliniştească de „cazul" meu. Nu recunosc pe nimeni. Trăiesc ca un perfect yoghin pe malul lacului. În discuţiile cu Dasgupta mă plîng că nu ştiu prin ce catastrofă am ajuns să nu dorm, să nu mănînc. Şi după cincisprezece zile, adorm — şi mă trezesc brusc, căutînd pe Christinel şi foarte stînjenit că întîrziasem de la conferinţa lui Jung (care va avea loc mîine).

Acest *rêve éveillé* m-a „stăpînit" cu o forţă neînţeleasă o jumătate de ceas. Vreau să notez şi cîteva amănunte: nu era o viziune exclusiv „elevată", vedeam o seamă de lucruri amuzante, groteşti (şoferul Mario care apăra casa de gazetari, pe doamna Froebe care căpătase un aer de mare preoteasă a unei noi religii, emfaza lui Dasgupta etc.). În tot timpul visului, ştiam mai bine sanscrita. Mă auzeam vorbind sanscrita — ceea ce sunt incapabil să fac din 1932. Şi auzeam propoziţii exacte, reale — nu simple cuvinte sau sunete fără înţeles. Mă vedeam scriind în sanscrită un caiet întreg — pe care-l descifra Abegg, şi apoi Tucci.

În orice caz, faptul că încă nu simt nici cea mai mică oboseală îmi dă de gîndit. În orice altă împrejurare, după optsprezece-douăzeci de ore de nesomn aş fi început să simt reacţiunea. Sunt foarte lucid, ca şi cum aş fi luat cîteva pastile de pervitin. Mă întreb dacă, gîndind asupra proceselor yogice de abolire a timpului, n-am „însufleţit" vreo „imagine" care îmi provoacă euforia şi „ieşirea" aceasta din timp neexperimentată pînă acum.

Ascona, 28 august

Povestesc visul meu lui Jung, după ce-l povestisem la alţi doi psihanalişti junghieni (unul îmi lămurise întreaga poveste, spunîndu-mi că sufăr de „complexul lui Narada... "). Jung pare foarte interesat. Explicaţia lui: omul de ştiinţă din mîine izbutise să „ucidă" ceea ce era real, vital în interesul meu pentru

India. Visul mă readuce la realitate. Etc. — şi un etc. care nu mi se pare prea interesant.

Hergiswill, 30–31 august

Invitaţi de dr. Godel la Hergiswill, la zece km. de Lucerna, într-un admirabil hotel, pe malul lacului. După-amiază, concert la Hofkirche: Bach, Pergolesi, Purcell. Apoi vizităm oraşul. Emoţia care mă stăpîneşte de cîte ori regăsesc peisaje şi burguri germanice. De ce?...

*

Casa lui Richard Wagner, la Tribchen. Bătrîna care ne vinde biletele de intrare are grijă să ne atragă atenţia: nu trebuie să cîntăm pe pianul din sala de lucru a Maestrului...

Teribile tablouri inspirate de operele wagneriene: Siegfried tolănit sub un arbore, nimfele Rinului (şi ce analiză amuzantă ar face un freudian, zărind enormul peşte care trece printre picioarele unei nimfe!), Wodan sărutînd Walkiria.

*

Zidul cetăţii, şi turnul. — Taverna unde luăm ceaiul. Discuţie despre beatitudinile alpinismului. Dr. Godel a citit de curînd o bibliotecă întreagă. Îmi arată texte pasionante: Muntele, înălţimea, considerate de către alpinişti ca Realitatea absolută, sacră, „eternă". Revin, sub pana lor, termeni de experienţă mistică: eternitate, imaculat, uitare de sine etc. Unii pretind că înălţimile inaccesibile sunt populate de *prezenţe*. Hierofanii, cum le spun eu.

*

Dr. Godel îmi arată o carte: *La Montagne n'a pas voulu...* în care sunt povestite un număr impresionant de accidente (căderi de la opt sute de metri etc.) din care alpiniştii au ieşit totuşi nevătămaţi. Imposibil de explicat altfel decît printr-un miracol: Muntele nu i-a voit; sau: Muntele i-a salvat.

Lucerna, 1 septembrie

H-moll Messe, a lui Bach, dirijată de Karaian. Entuziasmat. O seamă de „revelaţii" — începînd cu acel senzaţional *Et homo factus est*!

Geneva, 2 septembrie

Cu Roger şi Alice Godel, în maşina lor, urcăm pe la Jaun Pass, trecem la Château de Gruyère şi prînzim la Vevey, chiar pe malul Lacului. Am fost aici în 1927; uluit, deprimat. descoperind deodată că *nu-mi mai aminteam nimic.*

La Geneva, invitaţi seara la masă de Charles Baudouin. Îl întîlnisem anul trecut la Congresul de la Fontainebleau, dar nu cred că am stat de vorbă.

Geneva, 3 septembrie

Imposibil să-mi amintesc unde am locuit, acum 24 de ani, o vară întreagă, la Geneva. Cîştigasem o bursă a Societăţii Naţiunilor. Continuam „Itinerarul Spiritual" la *Cuvântul* şi descopeream pe Amiel. Ştiu, doar, că citeam foarte mult în parcuri, în grădina Universităţii, pe care o am acum în faţă.

*

După-amiază, la cafeneaua „Casanova" întîlnire cu Corbin şi Denis de Rougemont, care-mi spune că, de la întoarcerea din India, e cufundat în cărţile mele. Îmi cere să scriu un articol pentru „presa mondială", plecînd de la consideraţiile ultimului capitol din *Le Mythe de l'Éternel Retour.*

8 septembrie

Răsfoind *Le Figaro Littéraire,* aflu de moartea lui Antoine Bibescu. Emoţionat deodată; prin Antoine, păstram — într-un fel curios, de altfel — contactul cu ţara, cu Mihail Sebastian şi grupul lui mai ales. Îl văzusem ultima oară astă primăvară, la un dejun în rue de la Tour. Mi se păruse tot atît de dispersat, de jovial, de amuzant ca întotdeauna. Gouillard mi-a spus mai tîrziu că a îmbătrînit înfiorător, că se stinge. Nu voia să vorbească de moarte, de testament, de nimic care ar fi putut invoca iremediabilul. Nu credea nici în suflet, nici într-o supravieţuire, şi totuşi îi era groază de moarte.

15 septembrie

Mă reapuc de roman. Recitesc tot ce-am lucrat la Guétary şi nu mă descurajez. În afară de scurte pasagii, textul cred că e „definitiv". Dar mă apucă un fel de furie de a condensa, de a purifica proza, de a o concentra la maximum. Sunt fericit de cîte ori pot tăia un rînd. Un adjectiv abolit mă încîntă. Lucrez în special episoadele cu Vădastra (singurele care mi se par desăvîrşite) şi suprim, rezum, strîng.

Dar n-am scris încă începutul romanului („prologul"). Paginile de la Guétary nu mă mulţumesc.

17 septembrie

Astăzi am avut pentru prima oară sentimentul că aş putea termina romanul, că ceea ce îmi mai rămîne de scris nu e chiar atît de mult ca să nu-l pot termina în cinci-şase luni de lucru. Va trebui, însă să-mi amîn din nou conferinţele de la Universitatea din Lund; să le ţin în aprilie, bunăoară, iar pe cele de la Roma, în mai.

18 septembrie

Continuu romanul. Am încheiat şi integrarea episodului Vădastra (finalul Vădastra locotenent). Începe perioada Ciuc, şi trebuie să condensez la maximum, căci m-am îngrozit numărînd astăzi paginile manuscrisului: la locul unde mă aflu, am deja o sută de pagini mai mult decît manuscrisul versiunii 1949. Şi eu care îmi propuneam să reduc cele trei sute optzeci de pagini dactilografiate în toamna 1949, la maximum trei sute de pagini...

25 septembrie

Am terminat astăzi de scris episodul de la Ciuc. Ştefan Viziru este cu adevărat un „neutru". În plus, e obsedat de propriile lui descoperiri interioare. Întreaga viaţă şi atmosferă a lagărului e văzută din afară, de cineva care nici măcar nu are timp sau intenţie s-o vadă. Cred că am reuşit un capitol bun. Dar n-a trecut aici nimic din experienţele mele la Ciuc. Va trebui să le utilizez cu un alt prilej. S-ar putea ca Ştefan să întîlnească la Paris, prin 1945, pe cineva care să le evoce — şi el să nu-şi amintească nimic, pentru că nu le „văzuse".

26 septembrie

Azi-noapte, ca să-mi reamintesc anumite scene în legătură cu *Et nunc,* am reluat *Jurnalul* lui Gide. Cîte pagini scrise nu pentru că simţea nevoia să noteze ceva, strict intim, numai pentru el — ci scrise ca fragmente sau note de studii, eseuri, dialoguri. Acelaşi lucru cu multe pagini din *Jurnalul* lui Green. În afară de intimităţile pe care Green le suprimă (cel puţin, deocamdată) se simte că jurnalul lui îi satisfăcea nevoia de *scriitor.* Omul umplea zilnic cîteva pagini. Era mai liber decît în faţa manuscrisului romanului său; putea fi fragmentar, personal, aluziv. Green nu scria articole: tot ce nu era confiscat de roman, trecea în jurnal. De aceea este, în cele din urmă, interesant şi valabil. Ca un *Note-Book,* ca un *fragmentarium.*

28 septembrie

În fiecare după-amiază, şi uneori dimineţile, viu să lucrez aici, în atelierul de ceramică al lui Sibylle din 47 rue Saint-Ouen. Plec de acasă cu manuscrisul romanului în servietă. Din rue Duhesne în rue Saint-Ouen fac vreo zece-douăsprezece minute. Exact timpul necesar ca să mă „introduc" în roman, să ies, adică, din atmosfera agitată a casei (căci acum toată lumea s-a întors din vacanţă). În St-Ouen, alături de atelierul de ceramică, e camera Sibyllei. O masă mare de lemn, către fereastră. Văd coroanele platanilor şi ascult zgomotul străzii. Casa este un vechi hotel abandonat şi pe jumătate ruinat în timpul războiului. S-au mutat între ruine mai multe familii sărace, printre care şi o familie de italieni cu o sumedenie de copii, pe care-i întîlnesc întotdeauna pe scară. Intrarea, printr-un gang, e sordidă şi scara e de lemn. Dar m-am obişnuit şi-mi place aici, pentru că nu simt pe nimeni în preajma mea şi simt casa întreagă pustie. Zgomotul teribil al străzii nu-l mai aud.

30 septembrie

Încerc astăzi, întrerupînd cîteva minute lucrul la roman, să fac legătura între concluziile la care am ajuns studiind mentalitatea arhaică şi arta literară. Imaginilor, arhetipurilor (adică ceea ce este an-istoric, suprapersonal, „etern" în om) le corespunde, pe planul romanului, ceea ce găseşti în orice personagiu dacă îl „analizezi", dacă te ocupi de „viaţa lui interioară". Drama, noutatea, originalitatea le întîlneşti exclusiv în evenimentele în care e angajat el. Aşadar, e inutil să „analizezi" un personagiu cînd acesta făptuieşte ceva neobişnuit: vei găsi aceleaşi imagini, aceleaşi arhetipuri pe care le-ai găsi la oricare altul, într-o situaţie asemănătoare. Povesteşte pur şi simplu *ce face el.* Asta e „noutatea", originalitatea, autenticitatea lui: ce *face* — nu ce *gîndeşte făcînd.* Exact ca el ar „gîndi" (mai exact: s-ar lăsa gîndit) orice alt personaj.

Este foarte confuz şi aproximativ ce-am scris mai sus. Dacă aş încerca să le precizez, aş pierde prea mult timp şi, mai ales, aş ieşi din văzduhul romanului. Dar observ că am ajuns la concluzia asta printr-o necesitate interioară, scriind la roman: Ştefan ca şi celelalte personaje principale, îndată ce „acţionează" propriu-zis, îndată ce devine creator de evenimente — încetează (în conştiinţa mea de scriitor) să mai existe ca interioritate; îl văd, atunci, exclusiv *din afară,* făptuind. Mă întrebam astăzi de ce-l văd, atunci, şi am scris nota de faţă — dar trebuie să revin mai pe îndelete cînd nu voi mai avea manuscrisul romanului în faţă. (N.B. Nu cred că am mai revenit vreodată.)

4 octombrie

Toată după-amiaza de ieri n-am putut scrie decît o pagină. Azi n-am reuşit nici măcar atît. Nu mai „cred" în roman. M-am detaşat. Privesc personagiile aşa cum le-am văzut pînă acum.

așa cum știu că se vor purta de aici înainte, în sutele de pagini care-mi rămîn încă de scris — și nu mă mai interesează. Trebuie să întrerup romanul. Am, de altfel, nenumărate alte lucruri urgente de făcut: studiile despre Yoga pentru volumul american editat de Sorokin, articolul pentru *Journal de Psychologie,* textul revizuit pentru *Eranos Jahrbuch* etc.

7 octombrie

Și cu toate acestea nu l-am întrerupt. Am lucrat și ieri, și alaltăieri, reluînd, sporind, adîncind o scenă care mi se păruse prea sumar scrisă. Descopăr foarte multe lucruri noi la Biriș: tuberculoza lui plină de amintiri din adolescență, umorul lui, pe care pînă acum îl vedeam pe nivelul ironiei unui intelectual. Începe să capete dimensiuni proprii, în afară de belferismul lui.

Dificultatea de care se va plînge Partenie în Jurnalul lui intim (Jurnal pe care Ștefan îl va răsfoi la Paris, în 1948), că e atît de greu de scris un roman cu personagii „intelectuale", căci toți intelectualii seamănă între ei, vorbesc același limbaj, au aceeași psihologie etc. — dificultatea aceasta este în primul rînd a mea. O simt uneori covîrșitoare, mai ales în Ștefan — pe care, atunci cînd îl lansez în scene dramatice și oricum absurde, îl simt destul de concret, dar care îmi scapă cînd „redevine el însuși". Îmi scapă, căci atunci e un simplu intelectual, ca noi toți.

10 octombrie

De o săptămînă cerul e senin, de un albastru palid, alburiu și în fiecare dimineață reînvie aceeași ispită de a coborî în oraș, a ajunge cît mai repede pe malurile Senei, a mă reîntoarce în St. Germain-des-Près. Uneori, plec să mă plimb, după-amiezele. Mă opresc la anticarii de pe Sena, ceea ce nu mai făceam de mulți ani. Dar, rezist cît pot. Timpul acesta, cît ar fi de melancolic, de beatific — se duce. Îl simt cum se scurge, parcă undeva printre degetele mele, prin sînge. Și nu știu cît va mai dura gustul de a scrie la roman. Îmi spun mereu că

trebuie să profit de perioada aceasta de bună dispoziție literară, care a început la 15 septembrie și pe care va trebui, oricum, s-o întrerup curînd, ca să-mi termin textele promise pentru luna octombrie. Sunt, încă, la același capitol care are în centrul lui pe Biriș, și care-mi dă atîta de lucru, pentru că acțiunea se întinde pe un an întreg (martie 1939–martie 1940), și ce an! Am înaintat, totuși, cu o medie de trei pagini pe zi. Aș vrea să nu întrerup înainte de a sfîrși acest capitol.

21 octombrie

Romanul a fost întrerupt acum o săptămînă. Am pus la punct conferința „Eranos", care va figura și în volumul *Images et Symboles.*

De cîteva zile am citit mult rusește. Am citit, de asemenea, despre Rusia, despre „protoistoria" și istoria revoluției. Am înțeles încă o dată ce mare ispită este — pentru un „creator" pentru cineva care simte și știe că are ceva de spus — „poporul", lupta pentru „binele societății", revoluția etc. Este destul de ușor să reziști tentațiilor vulgare, brutal egoiste, să reziști, bunăoară, tentației de a te îmbogăți prin închiderea ochilor, de a trăi o viață agreabilă nesupărînd pe nimeni. Mult mai greu e să reziști apelului Marilor Idealuri Sociale. „Cum aș putea studia problema calotei polare cînd este atîta mizerie în jurul meu?", exclamase Kropotkin. Anevoie poți rezista ispitei de a te dărui Marilor Idealuri, pentru că apelul se îndreaptă spre *ce este mai bun în tine,* spre ce este mai uman, mai profund.

Și cu toate acestea, *trebuie* să reziști. Dacă vrei să faci ceva, trebuie să te împotrivești chemărilor sublime, ispitei de a te dărui și jertfi (ca un adevărat *narodnic* ori revoluționar). Pentru un „creator", drumul spre ceilalți se aseamănă drumului pe care au mers profeții, sfinții, reformatorii, maeștrii spirituali de tipul Socrate sau Milarepa.

10 noiembrie

Am citit mereu rusește. Dar trebuie să încep a vorbi. Observ că greșesc întotdeauna accentele. Limba îmi place din ce în ce mai mult. Voi fi fericit cînd voi putea citi fără nici o dificultate pe marii poeţi.

12 noiembrie

Am recitit *Aventura spirituală*. Dezamăgit. Piesa este „francamente proastă“. Cînd îmi amintesc de părerea bună pe care o aveam în timp ce-o scriam, mă cutremur. Se poate, oare, înşela un autor atît de total?... Subiectul mi se pare, încă, interesant, dar ar trebui să refac piesa de la prima la ultima pagină. Trebuie scrisă pe un alt ton. Voi mai găsi vreodată timp s-o fac? Merită s-o mai fac?...

22 noiembrie

M-am trezit azi dimineaţă cu un soare crud, puternic, în faţă. E frig, cerul albastru, prea clar, şi totuşi o brumă uşoară pluteşte ca de obicei deasupra Parisului. Am pornit spre Sacré-Coeur, urcînd, ca în fiecare zi, pe rue des Saules, prin faţa lui „Lapin agile“, a viilor din Montmartre, cotind pe rue Cortot şi pătrunzînd în catedrală prin poarta pelerinilor. Urcam încet, înseninîndu-mă şi tot mai tumultuos simţeam în sufletul meu revelaţia: desţărarea ca o lungă şi grea încercare iniţiatică, menită să ne purifice, să ne transforme. Patria, depărtată, inaccesibilă, va fi ca un Paradis în care ne reîntoarcem spiritualiceşte, adică „în spirit“, în taină, dar *real*. M-am gîndit mult la Dante, la exilul lui. Nu are nici o importanţă dacă, trupeşte vom mai ajunge vreodată în ţară. Şi nici nu trebuie să ne batem capul întrebîndu-ne ce ţară vom regăsi, ce fel de oameni etc. Florenţa lui Dante n-a fost Florenţa medievală, după cum nici cea care a urmat, Florenţa Renaşterii, n-a durat prea mult. Autonomia politică şi-a pierdut-o în folosul Italiei, care s-a născut mai tîrziu. Şi, astăzi, Italia însăşi îşi va abandona autonomia pentru noi şi vaste integrări politice. Dar toate acestea n-au izbutit să abolească „Patria“ lui Dante. O asemenea Patrie mi se revela astăzi, urcînd pe rue des Saules, cu Sacré-Coeur în stînga mea, ca o de curînd văruită Sfîntă Sofie, prea albă şi prea netedă în cerul siniliu. O asemenea Patrie — dar va

trebui şi noi să devenim asemenea lui Dante (nu, evident, ca geniu, ca mărime, ci ca situaţie spirituală). Cum îi scriam şi lui Vintilă Horia, pe Dante trebuie să ni-l luăm de model, nu pe Ovidiu.

24 noiembrie

La Andrée Chedide. Raymond de Vergnas, profesor de literatură engleză la Sorbona, a publicat de curînd un roman: *Le millième jour*. Îi spun că-i admir curajul: profesor şi romancier. Îmi mărturiseşte că R.M., care ar fi avut şanse, nu va ajunge niciodată profesor la Sorbona din cauza „scandalului“ provocat de romanul lui. Cît despre E., nici vorbă (e drept că romanul lui E. pare a fi teribil). Dar nu despre lucrurile astea aveam de gînd să scriu. Lungă şi animată discuţie asupra romanului. Susţin, ca de atîtea ori, „neînlocuibilitatea“ romanului-naraţiune, a romanului-roman care suplineşte, în lumea modernă, miturile. Observ interesul cu care sunt ascultat, aşa cum am mai fost, în alte prilejuri, ascultat de alţii. Şi deodată simt, — am simţit asta aseară — că se întîmplă ceva: lucrurile astea „trec în public“, sunt acceptate şi asimilate înainte de a le fi dat o identitate, de a le fi prezentat sub o formă coerentă şi a le fi publicat. Înţeleg încă o dată că vorbesc prea mult. E imprudent.

1 decembrie

Continuu lucrul, dar cu un sfert din puteri. O nouă criză de „vagotonie“ de cîteva zile. Detaşare de *Images et Symboles*, deşi cartea e aproape terminată; aş fi avut de redactat numai concluziile. Dar poate e în destinul meu să „dau peste cap“ sfîrşitul fiecărei cărţi. Brice Parain, văzînd că nu mă poate convinge să refac şi să dezvolt ultimul capitol din *Le Mythe de l'Éternel Retour*, îmi spunea: „Nu-i nimic, va fi o carte cu sfîrşit abrupt, ca romanele lui Stendhal... “

„Concluziile“ la *Images et Symboles* ar putea fi un punct de plecare pentru o filozofie a culturii şi o teologie a Istoriei.

8 decembrie

Două zile înainte de moarte, Gide spunea doctorului Jean Delay: „J'ai peur que mes phrases ne deviennent gramaticalement inexactes."[1] Continua obsesie a lui Gide de a nu „diminua", de a nu deveni „agraph". Nu-l interesa, în preajma sfîrşitului, decît ceea ce i-ar fi putut ştirbi integritatea mentală şi limbajul. Supremul omagiu — „existenţial" — pe care-l aduce limbajului precis, expresiei clare.

Mă întreb dacă, într-adevăr, nu s-a gîndit la nimic altceva, dacă moartea nu era pentru el decît un „sfîrşit" oarecare. Unde trecuse tinereţea lui patetică? Mă închipui în situaţia lui; cred că n-aş mai putea fi sensibil nici la gramatică, nici la grafie sau agrafie; cred că m-aş gîndi, în orice caz, la *altceva*.

Şi pasiunea lui de a purta continuu un carnet în buzunar, de a scrie oriunde, orice, de a citi şi reciti pînă în pragul morţii. „Le journal jusqu'à la mort", îşi intitula Georges Bataille articolul din *Critique*. Ce mai voia să spună?

10 decembrie

Scrisoare entuziastă de la Ch. Baudouin, căruia, la începutul lui septembrie, îi trimisesem *Le Mythe* şi *Traité*. Îmi trimite şi un fragment din jurnalul lui de la nouăsprezece ani, în care relatează o experienţă abia acum înţeleasă, mărturiseşte, în urma lecturii cărţilor mele. Fragmentul e deosebit de interesant: experienţa unei reînnoiri fundamentale, în care sunt prezente toate elementele mitice, ale repetiţiei periodice a cosmogoniei. „Je comprends maintenant que j'ai été visité par l'archétype de la régéneration du temps. Rien n'y manque: la date à l'equinoxe, l'abolition du temps passé, l'allusion (comme par hasard!) au «retour éternel», et même le déluge sous les espèces de l'orage et de l'averse diluvienne."[2]

---

[1] „Mi-e teamă ca frazele mele să nu devină incoerente din punct de vedere gramatical"

[2] „Înţeleg acum că am fost vizitat de arhetipul regenerării timpului. Nimic nu lipsea: data echinocţiului, abolirea timpului trecut, aluzie (ca din întimplare) la «creatorul etern» şi chiar şi potopul sub formele furtunii şi ale aversei diluviene."

Paginile din *Jurnal* sunt într-adevăr foarte tulburătoare. Mă întreb dacă n-ar trebui să le public la o nouă ediţie a *Mitului*, într-un apendice, laolaltă cu alte cîteva note şi documente.

12 decembrie

Ieri după-amiază lucram la transcrierea ultimelor pagini din *Concluzii*, cînd am primit vizita dlui Jean Pierre Meister, consilier la Legaţia Elveţiei din Buenos Aires, care-mi aduce veşti şi daruri de la Giza. Stăm de vorbă două ceasuri, eu ca pe jăratec. Trebuia să termin pînă la şapte seara *Concluziile*, ca să pot duce ultimele pagini lui Gouillard, să le corecteze. Şi după plecarea lui Meister, m-am aşternut la scris şi la transcris. Ultima pagină am scris-o fără bruion, uitîndu-mă mereu la ceas! Astfel se termină o carte la care mă gîndesc de zece ani! Mă apucă toate remuşcările cînd mă întorc de la Gouillard. Îmi propun să revăd acest text, să-l ameliorez şi să-l completez în corectură.

Monte Carlo, 27 decembrie

Suntem de la 22 decembrie aici, la Hotel Excelsior. A doua zi după sosirea noastră, se strică vremea. Nu am chef de nimic. Citesc cîteva nuvele de Faulkner cu aceeaşi admiraţie pentru nemărginitul lui meşteşug literar.

Crăciun oarecare: singurătate, plictisiţi. Dacă măcar m-aş putea apuca de roman. Dar mai am de scris prefaţa la cartea postumă a lui Paul Vulliaud, *La Fin du monde*, şi articolul făgăduit pentru *Preuves*. În plus, nu am unde să scriu. Pereţii sunt mai sonori ca la Hôtel de Suède. Vecinii din stînga, o bătrînă cu nepoţelul ei, mă exasperează. Rămîn toată ziua acasă. Se deşteaptă la 7 dimineaţa şi încep să vorbească tare, răstit, parcă ar comanda pe rînd un regiment.

Am aranjat cu gerantul să lucrez în camera alăturată de biroul lui, în hol. E şi acolo un zgomot infernal. Telefoane, bucătăria, vocile din hol. Sunt foarte decepţionat, aproape deprimat. Hotelul e neobişnuit de ieftin; dacă ne vom muta, ne va costa de două ori pe-atît. Pe de altă parte, trebuie să lucrez.

Am numai două luni în faţa mea, libere, amîndouă, pentru roman.

Fără dată [1951]

La Nuit Bengali a trecut aproape neobservată, şi mă întreb dacă nu e mai bine aşa, i.e. dacă un eventual succes de presă şi de public nu m-ar fi pus într-o lumină falsă: pentru că romanul nu reprezintă decît un aspect al literaturii mele, şi nici măcar unul din cele mai semnificative. Nu mi-ar fi convenit să fiu *identificat* cu autorul *acestui* roman (chiar după ce-a fost „înnobilat“ prin caracterizarea lui G.Bachelard, „une mythologie de la volupté“[1], sau prin mărturisirile lui Tucci, Renou şi alţi orientalişti că, în sfîrşit, ceva dintr-o Indie contemporană *autentică* se reflectă într-o operă literară europeană).

Ce e mai interesant: s-ar putea ca acest insucces să se datoreze unei întîmplări. Într-adevăr, puţin timp după apariţie, Marcel Brion anunţa la sfîrşitul unei „cronici a cărţii străine“ din *Le Monde* că, săptămîna următoare, va discuta „le beau roman de Mircea Eliade“. Pentru un scriitor străin, nu se putea închipui o „lansare“ mai prestigioasă. Dar foiletonul din *Le Monde* n-a mai apărut. Marcel Brion mi-a explicat, într-o prea amabilă scrisoare, că cele patru pagini dactilografiate nu i-ar fi fost de ajuns, că are nevoie de douăsprezece-cincisprezece pagini, şi deci va redacta un studiu pentru *Revue des Deux Mondes*. Pînă astăzi, acest studiu n-a apărut şi nu cred că va mai apărea vreodată.[2] Sunt sigur că a intervenit ceva, dar nu ştiu ce. Probabil, vreun denunţ la direcţia *Le Monde* nu interesează din ce parte (putea veni tot atît de bine de la Legaţie sau de la vreun „tovarăş de exil“). Dar nu încape îndoială că acest accident a îngropat cartea. În acele săptămîni de toamnă tîrzie, neapariţia cronicii lui Marcel Brion echivala cu o catastrofă; nu numai din punct de vedere financiar, dar mai ales

---

[1] „o mitologie a voluptăţii“

[2] Nu mă înşelasem (1971). (Nota lui Mircea Eliade.)

pentru că eşecul *La Nuit Bengali* anula posibilităţile de a vedea traduse celelalte romane.

Dar acum îmi spun că autorul denunţului mi-a făcut, fără să vrea, un mare serviciu. Nu se cuvenea să fiu descoperit ca scriitor, astăzi, printr-un roman scris la douăzeci şi cinci de ani. Dacă îmi va fi dat să fiu cunoscut, într-o zi, ca romancier aici, în Occident, este mult mai firesc să fiu descoperit prin opera mea de maturitate, adică *Noaptea de Sînziene*. Numai o asemenea carte, în cazul că va avea norocul să fie citită de cei o sută-două de lectori şi critici a căror opinie o respect, — va reuşi să salveze, i.e. să dezvăluie semnificaţiile tuturor experienţelor româneşti care au precedat-o.

2 ianuarie 1952

De-abia de cîteva ceasuri am o cameră cu adevărat a mea, unde voi putea lucra nestingherit de vecini. Am schimbat pînă acum de mai multe ori. La un moment dat, găsisem o cameră fără vecini, dar şi fără lumină, în care becul ardea ziua întreagă. O fostă cameră de debara... Să vii pe Coasta de Azur şi să scrii la lumînare ca într-un turn de închisoare medievală...

Am scris o foarte oarecare prefaţă la cartea lui Vuillaud. Ştiu, ştiu, îmi bat joc de mine, de „autoritatea“ mea ştiinţifică, dar nu e nimic de făcut: ca să-mi redobîndesc libertatea, sacrific ce-mi cade sub mînă. Ieri m-am apucat de *Examen leprosorum*. Visam la articolul acesta de ani de zile. Dar trebuia să trimit textul pînă la 5 ianuarie.

4 ianuarie

Termin de scris *Examen leprosorum*. Christinel îl bate la maşină şi-l expediez cu poşta de seară. Mă apuc imediat de recitit manuscrisul romanului. Încep cu capitolul al III-lea, care mă mulţumeşte numai pe jumătate.

5 ianuarie 1952

Încep corectarea capitolului I. Refac, simplific, adaug cîteva pagini. Merge totuşi greu. Întîmpin aceeaşi dificultate: teribila ambiguitate a lui Ştefan. Nu ştiu cum să-l prezint la început.

Seara continuu, cu efort, *Le Bruit et la Fureur* a lui Faulkner. Din tot ce am citit pînă acum de el, mi se pare cartea cea mai puţin reuşită. Tehnica datează: 1930, influenţele James Joyce, John dos Passos. La ce bun acel lung, absurd, neinteresant monolog interior al unui neurastenic în pragul sinuciderii? Pretenţioasa facilitate a monologului interior, care-ţi dă o falsă impresie de autenticitate. Cunosc prea bine atracţiile, cursele, fraudele monologului şi ale filmului mental; le-am utilizat în *Lumina ce se stinge* (tot prin anii 1930...). Dar unde poate să ducă un asemenea procedeu? La universul cabalistic din ultimul James Joyce: cifru, solidaritate mistică între sunete, spaţii, lumini; universuri seminale, multi-dimensionale. De scris un lung articol, pe care l-aş putea intitula *De la necesité du roman–roman.* De arătat dimensiunea autonomă, glorioasă şi ireductibilă a *naraţiunii,* formulă readaptată conştiinţei moderne a mitului şi mitologiei. De arătat că omul modern, ca şi omul societăţilor arhaice, nu poate exista fără mituri, recte fără „povestiri“ exemplare. Demnitatea metafizică a naraţiunii, ignorată, bineînţeles, de generaţiile realiste şi psihologizante, care au ridicat la prim rang analiza psihologică, apoi analiza spectrală, ca să ajungă la reţetele facile de filmare a automatismelor psiho-mentale. Marea lecţie a cîtorva scriitori anglo-saxoni (Thornton Wilder, Faulkner în nuvele, dar şi Graham Greene) reabilitînd naraţiunea directă, arătînd cîtă metafizică şi teologie poate dezvălui naraţiunea ca atare — nu comentariile sau analizele autorului.

De altfel, mi se pare că Faulkner el însuşi a renunţat curînd la monologul interior. *Sanctuary, Light in August,* net superioare acestui *The Sound and the Fury* în care înaintez cu atîta reluctanţă.

11 ianuarie

Azi e furtună pe mare. Talazurile albe, cărunţite. Îmi aduc deodată aminte de iarna petrecută la Cascaes.

În ultimele zile am lucrat cu destulă poftă şi profit la roman. Am recitit, corectat şi sporit capitolele II–V. Mă aflu acum la episoadele londoneze, care mi se păreau printre puţinele valabile din prima versiune. Mă înşelam şi de data aceasta. Sunt scrise deslînat, sec, exterior. Afară de scurtele scene cu Vădastra şi Antim, restul trebuie refăcut în întregime.

Pînă ieri, zilele au fost senine, calde. Mi-era milă că rămîn aproape tot timpul închis în cameră. Dar simt că dacă nici de data aceasta nu „avansez“ romanul, voi renunţa la el. Şi marea dificultate rămîne *Timpul.* Îmi propusesem la început, în 1949, să scriu astfel încît să se simtă cum curge timpul. Ar fi trebuit atunci să-l întind pe două mii de pagini. Sunt silit, deci, să sar, să concentrez — dar mă întreb mereu dacă proza va mai avea „grosimea“, densitatea pe care ar fi avut-o dacă lăsam „să curgă timpul“.

16 ianuarie

De-abia azi sfîrşesc de corectat capitolul al VII-lea (Londra) şi unele pagini, care mi se păreau încă nesigure, din capitolul al VI-lea. Mă aflu, aşadar, pe traiectoria naraţiunii, exact la punctul la care ajunsesem în august 1949, la Capri. Pot spune că într-un anumit sens am scris un roman nou. Încă două, lungi, capitole — şi termin partea întîi. O bună parte din ele au fost scrise în toamna 1949, însă nu ştiu dacă voi putea salva mai mult de zece–cincisprezece pagini. Va trebui să recurg din ce în ce mai insistent la tehnica *Huliganilor* (film mental, mici capitole sincronice etc.) ca să pot concentra acţiunea anului 1941. Renunţînd la absurda mea ambiţie de a scrie o „frescă“, nu mai sunt obsedat de marile evenimente istorice (declararea războiului etc.). Toate astea, dacă voi trăi, îşi vor găsi locul în *Viaţă Nouă.*

21 ianuarie

Lucrez, în aparenţă, toată ziua la roman — dar efectiv doar cîteva ceasuri. Nu sunt într-o perioadă de „inspiraţie“. Scriu încet, mă întrerup de mai multe ori la fiecare pagină. Înaintez greu. „Văd“, însă, tot mai clar articularea părţii a II-a. Acum, mă aflu în miezul capitolului al VIII-lea. Partea întîi va avea nouă capitole. În dosare, găsesc mereu texte scrise acum doi ani, însă numai arareori le pot utiliza. Nu numai că sunt prost scrise, dar şi substanţa lor epică e lipsită de interes. Romanul trebuie încontinuu reinventat. Dacă aş fi înţeles lucrul acesta de astă vară, şi nu m-aş fi trudit să „salvez“ părţi din vechea versiune, deja dactilografiată, aş fi fost astăzi mult mai înaintat.

25 ianuarie

Termin capitolul al VIII-lea. Sunt mulţumit că am reuşit măcar să schimb pe Stella Zissu, atît de palidă şi nesărată în prima versiune, şi să introduc familia Irinei. Dar sunt tot atît de nemulţumit de Ioana. Sper că Ioana va dobîndi relief de-abia în partea a doua, în preziua morţii ei, şi după aceea, prin amintirile lui Ştefan şi ale Irinei.

31 ianuarie

Cînd am venit aici, la Monte Carlo, îmi spuneam că luna ianuarie îmi va fi de ajuns ca să termin partea întîi, şi să încep partea a doua. În această ultimă zi de ianuarie, mă aflu de-abia în mijlocul capitolului al IX-lea. Şi încă n-am scris prologul...

Două zile cu Alice Godel, venită cu avionul de la Ismailia. Îmi aduce manuscrisul doctorului, *Essai sur l'expérience libératrice,* care va apare la Gallimard prefaţat de mine. Masui îmi cere de urgenţă capitolele despre Yoga pentru ediţia americană, îngrijită de Sorokin. Am o imensă corespondenţă pe cap şi cîteva articole de scris şi prefaţa la romanul lui V. Bumbeşti.

2 februarie

Astăzi, la prînz, am terminat partea întîi. Nu îndrăznesc încă să mă recitesc. Sunt totuşi mulţumit, emoţionat. Scena finală o văzusem din 1949, şi mi se părea prea ştiută, de prea multe ori filmată mental, ca s-o pot scrie cu acea frăgezime care singură ar putea-o „salva“, ar face-o verosimilă.

9 februarie

Am terminat, în sfîrşit, „prologul“. Cred că am scris, numai în săptămîna aceasta, patru sau cinci versiuni — în afară de celelalte, nenumărate, încercate astă-vară, şi care nu mă mulţumeau. Imense dificultăţi de „atmosferă“: trebuia să evit, cu orice preţ, feeria sau fantasticul din *Şarpele,* fără a sacrifica totuşi, elementul imponderabil, absurd, „predestinat“, care era implicat (mai precis: camuflat) în „maşina care ar fi trebuit să dispară la miezul nopţii“, şi la care nu puteam, în nici un caz, renunţa. Destinul, timpul, revelaţiile de ordin suprafiresc, toate se „arată“ în romanul meu prin prezenţa, mai mult sau mai puţin reală, a unei maşini. „Maşina Ilenei“ înseamnă, pentru Ştefan, presimţirea unui timp şi a unei existenţe cînd ei vor fi împreună, fără sacrificarea Ioanei. Nu-şi putea închipui, în 1936 şi anii următori, că Ioana va fi ucisă în bombardamentul de la 4 aprilie 1944, şi că el *ar putea fi împreună* cu Ileana fără să piardă, totuşi, dragostea Ioanei.

18 februarie

Dintr-o scrisoare a lui Brutus, aflu că Anton Golopenţia a murit. Fusese închis de acum doi ani. Într-o bună zi, soţia lui a fost chemată la morgă să-i identifice corpul... Era ultimul la care mă aşteptam să moară — aşa, şi în închisoare. Îmi amintesc vara 1946, în rue des Saints Pères, cînd Anton venea mereu la mine — şi întîlnea pe Brutus, pe Titus Pogoneanu. Teribila lui luciditate, stăpînire de sine şi tristeţe. Îi spunea odată lui Cioran că dacă n-ar fi fost însurat, s-ar fi sinucis. Vorbea de o „lamaserie“, undeva în Carpaţi. Visa la o casă, pe munte, unde să se adune şi să muncească „tehnicienii“, fără nici o speranţă.

Îmi amintesc că l-am întîlnit în 1937 la München. El mi-a vorbit cel dintîi de *Philosophie* a lui Jaspers. Nu putea „crede“, deşi înţelegea foarte bine religia ca şi sociologia religiei. Întotdeauna m-a înfricoşat tristeţea lui. Vorbea puţin, concentrat, pitoresc. Mi-a părut rău, mai tîrziu, că n-am fost prieteni, că întîlnirile noastre nu aveau continuitate. Încă din vara 1937, îmi spunea, la München: „O să vină vremuri din ce în ce mai grele. Pentru noi, românii, se pune o singură problemă: cum să iernăm, cum să ne ascundem în noi, şi să lăsăm să treacă iarna peste noi..."

De cîteva zile, nouă criză vagotonică. Am scris o oarecare prefaţă la *Essai* a lui Roger Godel. Mă lupt, acum, cu studiile pentru Sorokin. Dar nu sunt „inspirat". Gîndul mi-a rămas la „literatură". În plus, am scris în ultimele şase săptămîni la roman, şi scrisul în franţuzeşte merge acum mai greu. (Cioran îmi spunea că în ziua în care citeşte o carte germană, nu mai poate scrie bine franţuzeşte...).

Paris, 1 martie

Ne-am întors alaltăieri noapte. Cît de mult invidiez pe cei care ştiu să-şi ţină un Jurnal! Oameni care găsesc timp să-şi noteze impresiile zilnice oricît ar fi de obosiţi, de plictisiţi. Atîtea observaţii, întîmplări, planuri — din ultimele două săptămîni, din ultimii ani, tot una e — pe care nu le-am însemnat, pe care încep să le uit.

N-am mai avut chef, nici timp, să încep partea a doua a romanului. Am pierdut zece zile aşteptînd comentariile primilor cititori: Spaltmann, Vona, Monica Lovinescu. Abia astăzi le-am primit. Din scrisoarea lui Vona, nu mi-am putut da seama dacă romanul e sau nu reuşit.

În scrisoarea-răspuns expediată astăzi lui Spaltmann, cîteva observaţii generale asupra romanului care nu sunt lipsite de interes. Descopăr, scriindu-i lui Spaltmann, înţelesul adînc al „comportamentului" lui Ştefan în scena finală.

13 martie

De zece zile, bolnav: vagotonie, complicată cu o gastrită (sau, poate, un ulcer; radiografia va decide). Diminuat, ameţit, somnoros, abia pot scrie articolele urgente şi cîteva scrisori.

Încă nu mi-am pregătit conferinţa pe care o ţin în trei zile la Musée Guimet, ca să nu mai vorbesc de cursul pentru Universitatea din Lund.

Comentarii încurajatoare ale primilor cititori, în special Vona, Monica şi Ierunca. Acesta din urmă entuziasmat de Ştefan şi de finalul părţii întîi (dar neinteresat de Vădastra, care i se pare pur şi simplu o reuşită „epică" lipsită de „semne"). Mă întreabă mereu: „Dar nu e aşa că Ştefan şi Ileana *nu* se vor mai întîlni *în lume*?!...

20 martie

Roger Martin du Gard despre metoda lui Gide de a scrie romane (Les Faux Monnayeurs): „Il se refuse à s'assurer d'un plan préétabli. Il ne sait pas lui-même où il va, ni très bien où il veut aller. Il écrit d'impulsion, selon le caprice de l'heure. Au milieu d'un chapitre, pour corser la scène, parfois simplement pour placer une réplique savoureuse, il inventera un nouveau personnage, auquel il n'avait jamais songé, dont la silhouette soudain se dessine et le tente, mais dont il ne sait encore rien, ni ce qu'il vient faire dans l'histoire, ni même s'il lui trouvera un rôle à y jouer."[1]

Parcă aş fi descris, eu însumi, nefericita mea „metodă" de a scrie romane. *Noaptea de Sînziene* am început-o ştiind doar atît: că Ştefan va iubi două femei şi că-şi va cheltui viaţa încercînd să înţeleagă eventualul mister care se camuflează în această întîmplare, încercînd, mai ales, să asume această situaţie, în speranţa că „ceva i se va revela" şi va dobîndi astfel un alt mod (plenar, glorios) de existenţă. Personagiile apăreau la nemereală. Biriş a apărut ca să facă o teorie (mă refer la prima versiune, în care Biriş, ca şi toţi ceilalţi, nu făcea altceva decît să vorbească). Dna Porumbache, îmi aduc foarte bine aminte, am inventat-o ca să ies dintr-o scenă fără sens între Ştefan şi Biriş: discutau între ei, pălăvrăgeau, şi deodată m-am plictisit şi a apărut Dna Porumbache: a bătut la uşă şi a intrat cu tava cu cafele şi dulceaţă. Pe Cătălina am inventat-o pentru că îi adusesem pe Ştefan şi Biriş să se întîlnească pe stradă şi mi-era teamă să nu se lanseze din nou într-o teribilă discuţie asupra Timpului şi Istoriei. A trebuit să găsesc o ieşire: pe trotuarul din faţă a apărut Mişu Weissmann, dar nu era singur (dacă ar fi fost singur, riscau să reînceapă discuţia), ci era cu Cătălina. Nu ştiam nimic de ea! Din fericire, Biriş i-a spus lui Ştefan că e prietena lui Bibicescu şi atunci am înţeles. (Tot atunci am înţeles că o iubea şi el. Dar de ce nu spusese asta mai înainte?!...). Bibicescu, la rîndul lui, a fost inventat printr-o confuzie de iniţială; în prima versiune, nu cunoşteam încă numele personagiilor, şi le însemnam cu iniţiale. Biriş a fost la început B., dar pentru că mi se părea că vorbeşte prea mult, am distribuit o parte din discursurile lui unui alt personagiu, pe care încă nu-l vedeam. Am însemnat în manuscris Bib. acolo unde nu mai trebuie să existe Biriş. Dar cum scriam prost şi repede B., Bib. şi Bir. se confundau, şi la transcriere unele din replicile lui Bibicescu i-au revenit din nou lui Biriş, şi viceversa...

---

[1] „Refuză să-şi prestabilească un plan. Nu ştie nici el încotro se îndreaptă şi nu ştie prea bine nici unde vrea să se ducă. Scrie din impuls, după capriciul momentului. În mijlocul unui capitol, pentru a dezvolta scena respectivă, uneori pur şi simplu pentru a plasa o replică savuroasă, el va inventa un personaj nou, la care nici n-a visat vreodată şi a cărui siluetă se conturează brusc şi îl tentează, dar despre care el nu ştie încă nimic, nici ce anume va face acesta în naraţiune, nici măcar dacă îi va găsi un rol."

De-abia începînd cu partea a doua pot spune că ştiu ce vreau, ştiu, măcar în linii mari, ce se va întîmpla şi ordinea în care lucrurile se vor întîmpla.

24 martie

Cu tot regimul, cu toate medicamentele şi bismutul pe care le îngurgitez de aproape două săptămîni (de cînd l-am văzut pe drul Hunwald), mă simt mereu bolnav, slăbit, diminuat. Trebuie să-mi fac numărătoarea globulelor roşii şi radiografia stomacului. Nu înţeleg ce poate să fie: ulcer? cancer?...

*

Ieri am fost la Jacques Masui. Mi-a arătat o fotografie a lui Varille; ce cap curios, ce frunte bombată, care parcă tot stă să se răstoarne, să cadă afară...

Cineva remarca misterioasele morţi din ultimii ani: toţi cei care, între altele, se ocupau cu simbolismul şi tradiţiile arhaice sau orientale, de la Coomaraswamy pînă la Varille. Mă amuz gîndindu-mă că am amînat de două ori călătoria în Suedia (noiembrie şi martie), şi că mă voi reîntoarce cu avionul. S-ar putea, s-ar putea... Aş regreta mai ales romanul lăsat neterminat.

29 martie

În 1934 am fost pentru întîia oară în Germania. Am fost numai la Berlin; de fapt, la Stadtbibliothek; puneam la punct *Yoga*. În tren, întorcîndu-mă spre ţară, într-o zi clară, aurie de septembrie, am „văzut“ un roman: doi oameni se iubiseră în prima lor tinereţe (prin 1910–1912), se căsătoriseră fiecare de partea lor, mai mult sau mai puţin resemnaţi, avuseseră copii etc., apoi, pe la 40–45 de ani redeveniseră liberi şi, reîntîlnindu-se, au regăsit dragostea şi beatitudinea pierdută în tinereţe. Între timp, avusese loc războiul de reîntregire şi tot ce-a urmat.

Gîndindu-mă bine, *Noaptea de Sînziene* aşa cum am „văzut-o“ eu în iunie 1949, este acelaşi roman din 1934; doar că povestea începe cu douăzeci şi cinci de ani mai tîrziu. Problema fundamentală rămîne: reîntîlnirea după o lungă perioadă de timp. A intervenit, evident, iubirea lui Ştefan pentru două femei (temă din *Întoarcerea din Rai*). Apoi, romanul s-a schimbat pe măsură ce a fost scris.

5 aprilie

Stau de vorbă cu drul Claudian. Nu-l mai văzusem de vreo doi ani. Îmi povesteşte multe, dar mă emoţionează întîmplarea aceasta. Vine la el un legionar, mic şi plăpînd. Să mă faceţi sănătos, dle doctor, că eu trebuie să plec curînd. Mă paraşutez în ţară. Am mai fost paraşutat de două ori, în 1941 şi 1945...

Îi povesteşte viaţa. Pe mine m-a crescut maică-mea „cu traista“, cerşind. Am ajuns profesor secundar, dar n-am putut-o ajuta, căci am devenit legionar. Am fost tot închis, tot fugit. A venit cineva, anul trecut, de la mine din sat şi mi-a spus că a murit maică-mea. Tot săracă, tot cerşind. Pe patul de moarte, spunea: „El, fiu-meu e acolo, cu ortacii lui. El nu ştie că cerşesc cu traista...“

Omul e sigur că maică-sa nu spunea asta cu supărare; nu-i reproşa nimic. Dar, auzind, i s-a închis inima. Trebuie să se întoarcă în sat, să se ducă să se *închine* la mormîntul maică-sii. A aflat că se paraşutează oameni în România, şi cum a mai făcut asta de două ori, vrea să dea de urma „biroului“ care angajează paraşutişti. Dar pentru asta trebuie întîi să se vindece. Să mă faceţi sănătos, dle Doctor! Să mă faceţi repede...

6 aprilie

Găsesc această prodigioasă însemnare a lui Victor Hugo: „La nature, qui met sur l'invisible le masque du visible, est une apparence corrigée par une transparence“[1].

Într-un anumit sens, formulă care anticipează întreaga metafizică latentă din *Noaptea de Sînziene*.

Ascona, 5 iunie

Redeschid carnetul în această dimineaţă înnourată. Suntem la Ascona, în Casa Gabriella, invitaţi de Olga Froebe pentru o lună. Am ajuns acum trei zile; de atunci, nu fac decît să dormitez în chaise-longue pe terasă, cu o carte în mînă. Am venit aici ca să mă reapuc de roman. Dar încă n-am fost „prins“ de literatură. Dimpotrivă, în această „Archiv für Symbolforschung“ mă simt ispitit de vechile mele pasiuni.

Am deschis carnetul ca să însemn cîteva date: călătoria în Suedia şi Italia; reintîlnirea cu Papini. Notasem, în sala de aşteptare a aeroportului din Copenhaga, o seamă de impresii. Mi se pare, totuşi, copilăresc să le transcriu. Să notez cele două conferinţe la Lund: 22 şi 23 aprilie, în sala de cursuri a lui Ehnmark, la Universitate. Despre şamanism. Prezentat de Ehnmark. Decanul, la a doua conferinţă, îmi mulţumeşte citind după o foiţă pe care nu o putea descifra. (Cina de la Decan; conferinţa improvizată despre Yoga, pe care a trebuit s-o ţiu la rugămintea doamnei Holberg.) Seminarele de filologie română la Alf Lombard, cu cele două doctorande; cîte două ceasuri. Wikander la Clinică. În preajma dejunului, ceasul petrecut alături de el, vorbind. Încă nu ştie ce are: ulcer gastric?! (Lui îi e frică de cancer.) Vertigiile şi hemoragiile lui. Întîlnirea cu Martin P. Nilson. Îmi dăruieşte cîteva cărţi, îmi vinde una din ele cu reducere de 40 la sută, ca pentru librari: „Mi-o puteţi plăti mie“, îmi spune. Din fericire, aveam bani schimbaţi.

Catedrala din Lund — şi orologiul. Locuiam la Hotel Temperance între două întreprinderi de pompe funebre. De cîte ori mă îndreptam spre casă, îmi furişam privirile spre vitrina primului magazin: urne funerare, modele de inscripţii, flori de piatră.

Plimbările în maşină, la Malmö. Altădată, la Lands-Krona, Hälsingborg. Şi satul Viken, cu acele case vechi, pe malul călduţ, cu plajă sărăcăcioasă, al mării. Casa consulului (onorific) al României, la Malmö, plină cu pistoale. A trebuit să beau mereu, toată seara. Iar a doua zi mă deşteptam la şapte dimineaţa, ca să iau trenul spre Malmö, să ajung la aeroport şi să zbor spre Paris. Sentimentul de mare linişte, împăcare regăsit în avion. De cursa aceasta la 2 000 de metri se vor lega multe lucruri în viaţa mea: le simt deja, deşi nu le înţeleg.

Ascona, 9 iunie

Am citit tot timpul, lăsîndu-mă antrenat de biblioteca stranie şi amestecată a doamnei Froebe. Într-o dimineaţă, scosesem manuscrisul romanului, dar după un ceas de vane încercări, am renunţat. Nu mergea.

---

[1] „Natura, care pune asupra invizibilului masca vizibilului, este o aparenţă corectată printr-o transparenţă“

Să mai notez cîteva lucruri din luna mai. La Roma, conferinţă despre „limbaje secrete şi tehnici mistice“, la 7 mai, în sala Institutului Oriental al lui Tucci. *Simt* că a fost un foarte mare succes. Experienţa mistică, extazul, ca recuperare a stării adamice paradisiace. Toate acestea le voi dezvolta în *Nostalgie du Paradis*. Totuşi, pînă ce voi ajunge să scriu şi această carte, voi publica textul conferinţei în colecţia lui Tucci.

Sîmbătă 10 mai, în sala mică a Institutului, causerie improvizată despre *metodă în istoria religiilor*. Vorbesc un ceas, fără absolut nici o notă. Discuţie interesantă. Dan Petraşincu, pe care-l întîlnisem cu cîteva zile mai înainte, pare entuziasmat. Stăm de vorbă, în două dimineţi, la Cafeneaua Rosati. Îmi povesteşte despre prietenii noştri şi scriitorii din ţară. Nu e întotdeauna numai trist; e şi interesant.

Îi scrisesem lui Papini şi a doua zi primesc o scrisoare *espresso*, foarte caldă şi prietenoasă. Îmi spune că nu m-a uitat niciodată, că mi-a urmărit activitatea. Că sunt Frazer-ul generaţiei şi că are *Traité* întotdeauna la îndemînă. Mă invită să vin la Florenţa, să dejunez cu el şi să rămînem după-amiaza de vorbă. Sîmbătă 17 mai am fost să-l văd, în via Guerrazzi. Îl văzusem o singură dată: în aprilie 1927, în via G.B. Vico, şi-am scris atunci, în *Universul Literar*, un interviu care, mi se spunea, a făcut să pălească de invidie pe colegii mei de jurnalistică şi literatură: interviul mă lansa! De atunci, timp de un sfert de secol, nu l-am mai văzut, deşi am revenit de mai multe ori în Italia.

*

Zi înnourată, cu rare momente de ploaie leneşă, căldicică. Termin de recitit (după zece ani de la prima lectură) *Introducerea în mitologie* a lui Jung şi Kerényi. La ceai, doamna Froebe îmi povesteşte de viziunile avute de anumiţi invitaţi excentrici, printre care Alice Bailey, care vedea mereu un călugăr intrînd pe fereastra din dreapta (toate acestea se petreceau în camera pe care o locuim noi la etaj, camera în care

scriu). Alice Bailey (ce aventurieră abilă! am cunoscut-o la Londra, în 1940; traducătoarea mea în poloneză îmi dăduse o scrisoare de recomandaţie, şi Alice Bailey mă invitase la masă; era cu soţul ei — neglijabil — şi cu o prietenă, colos volubil, americană; probabil protectoarea ei, căci a plătit masa. Alice Bailey conducea o şcoală de „iniţiere prin corespondenţă“, cu un tarif destul de ridicat; publicase destule cărţi, ilizibile şi fără absolut nici o valoare), Alice Bailey a evocat maestrul ei protector din Tibet — cu care comunica permanent prin telepatie — şi, cu ajutorul unui ritual, a expulzat umbra acelui misterios călugăr care intra mereu pe fereastră. De atunci, adăugă doamna Froebe, călugărul venea în camera de alături unde dormea un tînăr quaker olandez; venea pe la două dimineaţa; cum odaia tînărului se afla deasupra dormitorului ei, doamna Froebe îl auzea sărind din pat şi aprinzînd lumina. Începea să citească cu glas tare din Biblie. Nu ştiu ce păcate o fi avut acel călugăr, dar la auzul textului biblic, dispărea...

Doamna Froebe mi-a povestit în ultimele zile o seamă de întîmplări şi anecdote în legătură cu Eranos, cu grupurile ocultiste din Anglia şi Elveţia, dar, mai ales, cu Jung. Dacă lipsa mea de inspiraţie va continua, voi încerca să notez măcar unele din ele („ritul gnostic“ cu paharele de vin şi inelul, practicat de Jung prin 1936, şi prin care s-a legat de ea; „ritul“ acesta trebuie neapărat povestit).

Dar, începusem să scriu despre vizita la Papini. Vreau să continuu. (Acum trei zile primisem, retransmisă de la Paris, scrisoarea lui prin care se plîngea că nu-i mai dădusem nici o veste după întîlnirea noastră din 17 mai, şi nu-i trimisesem cărţile promise. Iar azi dimineaţă am primit, aici, o a doua scrisoare — foarte caldă — la răspunsul meu; a citit articolul din *Revue de Culture Européenne* şi citeşte acum *Le Mythe*.)

Îmi scrisese că e aproape orb. Dar, scriindu-mi dedicaţiile pe cîteva cărţi, l-am văzut: îşi scoate ochelarii, îşi apropie ochiul drept la vreo doi centimetri de hîrtie şi scrie oarecum la nemereală; nu urmăreşte literă cu literă. De aceea, îmi spunea, scrie mai uşor decît citeşte. Un secretar — pe care l-am zărit într-una din încăperile bibliotecii lui — îi face lectura cu glas tare. Încolo, e zdravăn. Acelaşi păr bogat de acum un sfert de veac (foarte puţin rărit în creştet — dar nu se vede decît cînd se pleacă). Doar că şi-a pierdut aproape toţi dinţii. Printre puţinii care i-au rămas, unul a crescut în jos, ca un colţ. Vorbeşte curent franţuzeşte, dar uneori, din cauza dinţilor, îl înţelegi mai greu. Nu mai fumează (şi-mi aminteam cum nu înceta să fumeze, în 1927, dintr-o cutie mare de ţigări pe care o pusese între noi). Cînd a aşezat ceaşca goală de cafea pe tavă a pipăit cu degetele locul.

Am vorbit trei ceasuri: istoria religiilor, creştinism, Orient-Occident, momentul istoric Franţa, „Nostalgia Paradisului“ (i-am rezumat teoriile mele) — şi mi-a vorbit despre cărţile pe care le scrie, îndeosebi despre *Judecata din urmă.* Dar despre toate acestea nu are sens să scriu aici. Trebuie să redactez acea *Rencontre avec Giovanni Papini,* pe care i-am promis-o, şi mi-am promis-o (căci vreau să *mărturisesc* pentru acest autor al adolescenţei mele). Vreau doar să notez extraordinara, neaşteptata prietenie pe care mi-a arătat-o. În *Traité,* însemnase o seamă de pagini. Mi-a cerut lămuriri bibliografice despre frăţietatea demon-sfînt (Verzelia şi Sisinie). Să fie totuşi, numai bucuria de a fi regăsit un admirator, astăzi „ajuns autoritate ştiinţifică“ la Paris? Nu are şi sentimentul că noile generaţii încep să-l uite şi se bucură, deci, că o „autoritate ştiinţifică“, din Franţa, se pregăteşte să vorbească de el? Mai ales în Franţa, unde ştie bine că n-a izbutit niciodată să se impună ca un „autor european“.

*

Seara, lacul e năpădit de o ceaţă joasă, cenuşie, plumburie. Parcă ar fierbe o căldare între munţii siniştri, pe care nu-i mai desluşeşti. Şi stăruie văzduhul cald, umed, înecăcios. La răstimpuri, se aud tunete înfundate, nedecise. Aşa s-au auzit, surde, toată noaptea trecută — şi doar dacă au căzut cîteva picături. Îmi amintesc de acea seară de la sfîrşitul lui iunie, anul trecut, cînd ne-am întîlnit cu Spaltmann şi cu alţi prieteni la Deux Magots. Fusese zăpuşeală toată ziua, şi către seară izbucnise un fel de furtună, pe jumătate ratată. În ploaia caldă, oraşul părea încă mai înfierbîntat, şi văzduhul greu, înecăcios. Toţi aveam impresia unei nopţi de pre-Apocalips. O aşteptare sinistră, şi fulgerele care se încrucişau sterile pe deasupra ceţii.

Ascona, 10 iunie

Uneori îmi amintesc de ţară, de ce-am lăsat acasă — manuscrise, jurnal, corespondenţă, bibliotecă — şi mă întunec. Toate acestea le-aş putea pierde, dacă nu le-am pierdut deja. S-ar putea să nu mai găsesc nimic, să nu mai am nici o „amintire“, nici *o urmă* precisă a copilăriei, adolescenţei şi tinereţii mele; să mă întorc — dacă mă voi mai întoarce vreodată — într-un oraş în care nu voi mai regăsi nimic din ce-a fost al meu (o scrisoare din adolescenţă, un caiet cu însemnări, o fotografie, o carte pe care am citit-o...). Mă îngrozesc! S-ar putea ca tot trecutul meu pînă la 33 de ani să dispară — căci, deşi îmi puteam aduce foarte multe lucruri cît timp am fost la Lisabona, nu mi-am adus decît cîteva cărţi. Nu m-am atins de apartamentul meu din strada Palade. Aş fi putut să-mi salvez măcar cărţile şi articolele publicate de mine, dacă nu şi manuscrisele şi notele pentru lucrări în curs. Nu izbutesc să înţeleg ce m-a îndemnat să las totul *acolo,* deşi ştiam bine ce se va întîmpla dacă vom pierde războiul.

Ascona, 15 iunie

Am renunţat să lucrez la roman. Redactez, cu oarecare greutate, *Rencontre avec Giovanni Papini.* Mă gîndesc că aş putea continua asemenea interviuri „consistente“, cu feluriţi oameni: bunăoară Jung, Croce, Ortega.

*

Trebuie să spun undeva că fenomenul capital al secolului al XX-lea n-a fost — şi, mai ales, nu va fi — revoluţia proletariatului, aşa cum o prevesteau marxiştii acum şaptezeci-optzeci de ani, *ci descoperirea omului non-european şi a universului său spiritual.* Ar trebui să dezvolt observaţia asta într-un articol. Să arăt că viziunea lui Marx — mesianismul proletariatului, lupta finală între bine şi rău etc. — îşi are rădăcinile şi explicaţia în teologia iudeo-creştină, integrată orizontului istoric mediteranean. Ar fi interesant de căutat ce erau pentru Marx civilizaţiile exotice şi tradiţionale (primitive). Or, astăzi începem să ne dăm seama de nobleţea şi autonomia spirituală a acestor civilizaţii. Dialogul cu ele mi se pare mult mai important, pentru viitorul spiritualităţii europene, decît reînnoirea spirituală pe care ar putea-o aduce emanciparea radicală a proletariatului. Deocamdată, am văzut ce „valori" ne-a revelat proletariatul. Nimic care să nu fi fost deja cunoscut spiritului european.

16 iunie

Scriu în pat, seara, cu oarecare greutate. Simt că trebuie să însemn măcar unele din nenumăratele amănunte, extraordinare, pe care le aflu necontenit de la doamna Froebe. Văzîndu-mă interesat de romanele poliţiste, mi-a dat să citesc *Devil's Guard* al lui Talbot Mundy (prima ediţie, engleză, a apărut sub titlul *Ramsdem*). Roman poliţist-ocultist. Cu Shambala. Acum, mi-a dat un altul, *There Was a Door*. Noaptea, după ce citesc un ceas, două, „lucruri serioase" (Löwith, *Meaning in History;* Jung, *Antwort auf Hiob*), mă abandonez în Talbot Mundy. Dimineaţa, la ceai, doamna Froebe îmi cere impresiile (dar trebuie să adaug că mi-a mai „revelat" şi altfel de cărţi; bunăoară, acele extraordinare *Seven Gothic Tales* ale lui Isak Dinessen, despre care nu auzisem niciodată, şi care mi se spune că este o olandeză, încă în viaţă, trăind în Africa de Sud. A scris numai cîteva cărţi, şi direct în englezeşte).

Max Pulver, care a conferenţiat la „Eranos" de cîteva ori, a murit. Noaptea, după ce a citit vestea în jurnal, doamna Froebe a avut o lungă şi o neobişnuită insomnie. Iar în dimineaţa următoare a alunecat într-un parter ciudat de ciment, care semăna cu un coşciug. „Mă trage după el în mormînt", mi-a spus. „Exact ca şi după moartea lui Van der Leeuw. Am căzut atunci cu faţa în pămînt, şi, înainte chiar de a atinge pămîntul, am

ştiut de ce cad. Parcă mă apucase cineva de călcîi." Atunci doamna Froebe a executat un rit de separare de Van der Leeuw, cu apă. (Nu mi s-a descris. Dar îl voi citi acolo unde l-a citit şi ea; într-o carte, *Psychic Self-Defence*). Acelaşi rit a fost împlinit şi ca să se separe de Max Pulver. „Mi-era antipatic, spune. Are să fie mai greu..."

Doamna Froebe a cunoscut foarte multă lume, la început teozofi, spiritualişti, ocultişti — apoi psihologi, filozofi, orientalişti; „profesori", cum spune ea cu admiraţie. Despre Mead, Waite, Robert Eisler, Hauer, Zimmer şi mulţi alţii mi-a povestit o seamă de lucruri amuzante sau măcar pitoreşti, dar e îndeosebi inepuizabilă cînd vorbeşte de Jung şi despre „arhetipuri". Pentru ea, „Eranos" e un arhetip. Crede că se află în linia Academiei lui Platon. Douăzeci de ani de strădanie, dar acum „Eranos" e o prezenţă, şi există în biblioteci douăzeci de volume de *Jahrbücher*. O ghicesc cît e de mîndră de opera ei. La început, cercul lui Jung o sabota. „Cercul psihologic" de la Zürich vedea în „Eranos" o concurenţă. Deci nu o invitau nicăieri. Chiar Jung s-a purtat cu ea, pînă mai acum cîţiva ani, foarte aspru. Ea, însă, o recunoaşte, se simţea legată de el; „ca de Jahve", cu care se luptă acum, adăugă. Totuşi, odată, invitaţi cu toţii la cineva, în Ascona, Jung a băut mai mult ca de obicei, a silit-o şi pe ea să bea, şi apoi a făcut ritul de care pomeneam acum cîteva zile. Şi-a scos inelul lui — care poartă inscripţia *abraxa* — şi, punîndu-l într-o cupă cu vin, a recitat cîteva formule misterioase, apoi i l-a pus ei, în deget. A doua zi, cînd s-au trezit toţi, doamna Froebe i-a spus: „Dumneata, ca psiholog, ai făcut un lucru foarte grav. M-ai legat de dumneata!..." Jung i-a răspuns: „N-am făcut-o eu, a făcut-o *der Selbst*...".

Ascona, 21 iunie

Citesc fel de fel de cărţi stranii. Şi ascult, în fiecare zi, pe doamna Froebe vorbindu-mi despre admiratoarele lui Jung, despre maniile conferenţiarilor, despre visele lor.

Nu sunt singurul, pare-se, care mă las sedus de romanele lui Talbot Mundy. Van der Leeuw se urca în fiecare seară în camera lui cu un dosar de „hîrtii urgente" de rezolvat — şi se apuca imediat de *Om* sau *There is a Door*...

Doamna Froebe l-a invitat, înainte de război, pe Berdiaev. A acceptat, şi totuşi n-a venit: nu avea cui să lase cîinele...

*

O admiratoare a lui Jung, femeie de vreo cincizeci de ani, şi care locuia într-o vilă, în munte, la cîţiva kilometri de Casa Gabriella, aflînd că Jung se scaldă în fiecare dimineaţă, la şapte, venea cu un sfert de ceas înainte şi, în costum de baie, îl aştepta pe mal. (Probabil că se deştepta la cinci dimineaţa.) Îi spunea lui Jung că îi place să înoate alături de el în Lago Maggiore; simte că înoată în inconştientul colectiv.

25 iunie

Scrisoare entuziastă de la Jung după lectura *Şamanismului.* Evident, i-o dau imediat doamnei Froebe s-o citească. Pare foarte tulburată. Jung, mă asigură ea, nu scrie *niciodată* despre cărţile altora.

Zürich, 28 iunie

Invitaţi de Dr. Bänziger, pentru două-trei zile, la vila lui de la Herrliberg, sătuleţ la douăzeci de minute de Zürich, pe malul lacului. Casa e sus, pe deal: din grădină, peste cîteva livezi şi coperişuri de case, ochii se opresc de-a dreptul pe ape.

Înţeleg de unde-mi vine subita nostalgie amestecată cu o dulceaţă de mult nemaiîntîlnită: peisajul din jurul lacului Zürich seamănă (sau, cel puţin, aşa mi se pare mie) cu dealurile din România.

*

Dr. Bänziger îmi ascultă povestea: cum, în urma aventurii cu barca pe Marea Neagră, cînd, prinşi de furtună, ni s-a rupt catargul şi am fost purtaţi foarte departe în larg — în urma acestei aventuri avute la cincisprezece-şaisprezece ani, am rămas cu un traumatism curios: nu pot suporta furtuna, trăznetele, fulgerele (îndeosebi fulgerele). Cu atît mai curios, îi precizez eu, cu cît, pînă la acea dată, aveam o adevărată slăbiciune pentru fulgere (cu un an înainte, eram să fiu trăznit pe Carpaţi, pentru că, dezlănţuindu-se furtuna, mă apucase un fel de exaltare dionisiacă şi săream, ţipam, printre stînci. Fulgerul a căzut la vreo zece metri de mine, fără să izbutească, totuşi, să-mi potolească exaltarea). În timpul furtunii pe mare, vedeam valurile, enorme, şi-mi spuneam mereu: de ăsta, nu mai scap! Şi închideam ochii. Şi totuşi, n-am rămas cu nici o fobie a apei. Îmi place să înot. Sunt fericit de cîte ori pot face o călătorie pe mare.

Dr. Bänziger îmi oferă o explicaţie: atunci, în barcă, nu-mi dădusem seama că puteam fi trăzniţi; nu-mi fusese frică decît de apă. Spaima de fulgere a rămas în inconştient; n-a fost consumată în experienţă. Crede că ar trebui să refac întîmplarea, într-o zi, acasă — ca să „realizez" ceea ce a rămas în inconştient.

Basel, 1 iulie

Am ajuns, ieri la două după-amiaza, pe o căldură năprasnică. Ne-am îndreptat imediat spre oraşul vechi. Lîngă catedrală, într-o penumbră caldă, apăsătoare, cîţiva dormitau pe bănci. Casele care indicau ani — pentru noi, românii — aproape neverosimili deasupra porţilor, din secolele al XIV-lea - al XV-lea.

Întîlnesc, în sfîrşit, pe Karl Meuli, şi avem o lungă convorbire. Are şaizeci de ani, dar pare [cu] zece-cincisprezece ani mai tînăr. Îmi spune că n-ar abandona niciodată colegiul de băieţi unde e profesor; că preferă această muncă de profesor secundar cursurilor de greacă de la Universitate. Îi mărturisesc cît de mult regret că şi-a pierdut deja şapte-opt ani din viaţă cu pregătirea ediţiei critice a operelor lui Bachofen; ar fi putut scrie în acest timp una din propriile lui cărţi. Îmi răspunde că lui nu-i pare rău: Bachofen e din Basel. O cultură se face prin necontenite sacrificii în folosul altuia. În plus, adaugă rîzînd, e şi Directorul Societăţii elveţiene de folclor. Rîde mereu. Este un bărbat frumos, cu părul cărunt, şi o privire adîncă, blîndă şi totuşi pătrunzătoare.

*

Azi dimineaţă, la Kunstmuseum. Amuzantă, dacă nu chiar puţin perfidă, aşezarea tablourilor lui Picasso, din anii 1912-1922, alături de cele ale lui Braque din aceeaşi perioadă. Priveşti unul, două sau trei tablouri de Braque, te opreşti în faţa tabloului următor, şi descoperi că e semnat Picasso; de obicei, cu un an mai tîrziu. Geniul lui de „ a fura descoperirea altuia" (cum se pare că ar fi recunoscut cîndva).

3 iulie

Mi-am uitat ochelarii de citit în vagon. La gară, mi se spune că trenul a plecat la Lourdes, ca să fie curăţat. Să revin în două-trei zile. Mă simt paralizat. Citesc cu lacrimi, apropiindu-mi ochii de pagină. Aproape ca Papini.

Călduri insuportabile, ca în vara 1947.

22 iulie

Marile intuiţii istorico-politice ale lui Sorel se datoresc în bună parte divinaţiei lui psihologice. Analiza critică pe care o face el ideologiei burgheze se bazează cam întotdeauna pe o intuiţie de ordin „literar", în sensul că ghiceşte comportamentul unui anumit tip uman prin acelaşi mecanism intuitiv cu care un romancier îşi înţelege personagiile. Exemplu: ce spune Sorel, în *Illusion du Progrès,* despre ataşamentul clasei burgheze la ideologia progresului infinit. Analiza istoric-politică a acestei adeziuni ideologice la un mit e făcută pe temei psihologic. Burghezia, spune Sorel, se bucură de progresul tehnicii şi crede că mîine toată lumea va profita de pe urma acestui progres, tocmai ca să se poată desfăta în linişte, *astăzi,* de ceea ce *deja* posedă, fără nici un complex de inferioritate. Căci, dacă e adevărat că săracii suferă, mîine progresul tehnic îi va elibera şi pe ei. Deci, noi, posedanţii, avem dreptul să ne bucurăm de ce avem; toată cealaltă lume nu va întîrzia să posede şi să se bucure, *mîine,* la fel cu noi.

Ascona, 24 august

Sunt de patru zile aici, de data aceasta singur. Deja toamnă: plouă, negură, frig. Alaltăieri, mi-am ţinut conferinţa. Cu destul succes, cred; dar am făcut imprudenţa de a fi vorbit despre dificultatea creştinismului de a asimila „Istoria", şi de atunci trebuie mereu să răspund la întrebări. Vin cucoane aproape bătrîne şi mă întreabă: „Cum, dumneavoastră nu credeţi că creştinismul a adus mîngîiere şi speranţă în umanitatea suferindă etc.?"

*

Dintre noii conferenţiari, sunt foarte interesat de Father D'Arcy.

Jesuit, o figură de damnat; e nervos, se gîngăveşte uneori; extrem de slab, cu nişte ochi negri, tulburători. Ne înţelegem destul de bine. I-a plăcut mult conferinţa mea. Doamna Froebe mi-a spus în iunie cum l-a invitat. La coafor, a văzut într-un magazin ilustrat englezesc o „fotografie extraordinară". Omul acesta trebuie să vină la Ascona, şi-a spus. A rupt pagina din magazin şi a luat-o acasă. A aflat că e chipul lui Father D'Arcy, S.J. A citit o carte de el, apoi i-a scris şi l-a invitat. Părea foarte mulţumită că a acceptat să vină.

*

Astă-seară, conferinţa lui Herbert Read, despre artă. Proiecţii din Picasso şi Moore. Foarte influenţat de „arhetipurile" lui Jung. Îi cunoşteam numai poeziile. Mi-l închipuiam altfel.

*

După conferinţa mea, la dejun, la doamna Froebe, lungă discuţie cu Jung. Acceptă să public interviul pe care mi l-a cerut *Combat.*

Ascona, 25 august

Mă întorc acasă la şase şi jumătate d.a., după un lung dejun la Casa Gabriella, urmat de două ceasuri de discuţie cu Jung.

Lîngă el, la masă, apoi, în apartamentul lui, ca să-i iau un interviu. Sunt extenuat. Încep să-mi notez cîteva idei. Nu voi putea vorbi, însă, de cazul acelei călugărițe catolice pe care a tratat-o de o gravă neurastenie și care i-a mărturisit, la sfîrșit, că nu mai credea de foarte mulți ani; nu mai credea nici măcar în Dumnezeu — dar că știa, acum, că va muri în Biserică. Nu voi putea vorbi nici de experiențele lui Jung cu Freud, despre care afirmă că nu avea nici un „psychological insight“, și că și-a construit teoria sexualității din resentiment. Visul lui Jung, din 1907, la care voi face aluzie în interviu, i l-a povestit lui Freud. Jung a văzut mai tîrziu în el prima aluzie la inconștientul colectiv. Freud i-a spus că sensul era acesta: vrea să-și omoare soția, cumnata și soacra — pentru că în pivnița cea mai adîncă văzuse, în vis, foarte multe oase, dar numai trei cranii. Cu un alt prilej, la un congres, cînd Jung i-a reproșat că greșește explicînd reforma lui Akhenaton ca o revoltă contra Tatălui (căci toți faraonii distrugeau numele predecesorilor lor de pe inscripții), Freud a leșinat.

Stînd mult de vorbă cu el, astăzi, am văzut cît ține să afirme că și el a avut experiențe „numinose“. Mi le-a povestit. Poate le voi rezuma în interviu. De nu, măcar aici.

*

În 1912, Jung se ocupa de disocierea personalității. Odată, luînd trenul de la Zürich spre Schaffhausen (un ceas de drum), își amintește doar că intră în tunel, apoi îl trezesc cuvintele conductorului: *Schaffhausen*! Nu înțelege ce se întîmplă cu el, îi e frică să nu înnebunească, să nu facă o schizofrenie. Căci, în tot acest timp, îl stăpînise un „rêve éveillé“: vedea harta Europei, și vedea cum e acoperită de apă, țară după țară, începînd cu Franța și Germania. Curînd, tot continentul e sub apă, afară de Elveția: aici, parcă ar fi fost un Munte înalt pe care valurile nu-l puteau îneca. Jung se vede stînd pe munte. Privind cu mai multă atenție, își dă seama că marea era de sînge; deasupra pluteau cadavre, coperișuri de case, bîrne arse etc.

„Visul treaz“ l-a avut în octombrie 1913. În decembrie, se repetă întocmai, tot cu prilejul intrării în tunelul care-l ducea spre Schaffhausen (pătrundere în inconștientul colectiv, va interpreta el mai tîrziu). Începe să fie tot mai preocupat. Cîteva luni în urmă, are, *de trei ori*, acest vis: se află cu un prieten în Mările de Sud, vara. Undeva în sudul Sumatrei. Dar află din ziare că în Europa s-a lăsat un ger năprasnic, amenințător. Jung decide să se ducă la Batavia ca să ia vaporul spre Europa. Prietenul lui, însă, îi spune că el va veni cu un „voilier“, din Sumatra și pînă la Hadramath, și apoi, prin Arabia și Turcia. Jung ajunge în Elveția. Zăpadă peste tot. O vie enormă cu struguri mari, dar înghețați. El începe să rupă ciorchinii și să împartă la oamenii din jurul lui (pe care nu-i vedea).

Repetîndu-se de trei ori, e foarte neliniștit de vis. Tocmai atunci trebuia să țină o comunicare despre schizofrenie la Aberdeen. Își spunea: voi scrie despre mine însumi. Comunicarea avea loc la miezul verii (exact în perioada în care — în vis — el afla, acolo, în Mările de Sud, că în Europa bîntuia acel misterios ger). Își spunea: probabil că îndată după comunicare voi înnebuni. Dar, la 31 iulie 1914, după ce-și ține comunicarea, află din ziare că a izbucnit războiul. Ia vaporul spre Olanda. În acea dimineață, îmi spune, nu era pe lume om mai fericit ca mine. Înțelesesem că nu sunt nebun și că n-am să înnebunesc. Înțelesesem că visurile mele veneau din inconștientul colectiv, și că sensul lor era cu totul altul decît intrarea într-o criză schizofrenică.

A citit apoi, puțin timp în urmă, aventuroasa călătorie a căpitanului german von Mücke, într-un „voilier“, din Sumatra pînă la Hadramath. Acum, cînd a descoperit și sincronismul, Jung interpretează foarte ușor această viziune. Dar m-aș întinde prea mult comentînd-o.

*

Freud îi spunea: — Trebuie să impunem psihanaliza ca o dogmă, să ne apărăm de ocultism. Occidentul e amenințat de ocultism.

Comentează Jung: îi era frică, nu cumva *să existe* cu adevărat fantome.

A doua obsesie a lui Freud: l'Infame. Biserica.

*

Ajungînd amîndoi la New York, Freud priveşte spre zgîrie-nori, apoi i se adresează: „Dacă ar şti ei ce dinamită aducem cu noi…“

Ascona, 26 august

Întîmplare povestită de Dr. Riklin.

Un tramvai sta să se oprească în dreptul staţiei. Deodată, fără ca să se înţeleagă ce se întîmplă, conductorul învîrteşte manivela şi tramvaiul porneşte cu viteza maximă. La vreo douăzeci de metri, trecea un bărbat care purta pe umărul drept un pachet prins în baston. E omorît pe loc. Dr. Riklin e însărcinat cu analiza conductorului. Omul nu-şi aminteşte, nu înţelege nimic. Dar, cînd avea paisprezece-cincisprezece ani, un coleg de şcoală, cu cîţiva ani mai mare ca el, vine să locuiască la ei. Tată-său era bolnav; paralizat. Curînd, mama lui rămîne însărcinată. Băiatul înţelege ce s-a întîmplat; dezgustat, ia deoparte pe sora lui, şi-i spune. În acea clipă, intră în odaie colegul de şcoală, purtînd pe umăr, prins de un baston, un pachet. El nu mai scoate o vorbă, pleacă şi se închide în cameră. După accident, avea mereu acelaşi vis: cu tramvaiul, urmărea, pe drumuri felurite, un om cu un pachet pe umărul drept. Odată, lovindu-l şi trîntindu-l jos, s-a dus să vadă ce era în pachet: era un copil mort.

Innsbruck, 30 august

Am ajuns aseară, şi, după ce refuzăm cîteva oferte de „camere particulare“, chiar pe peronul gării (cele două femei care ne zîmbeau, ne implorau: „Hotelul e scump!, camera noastră e curată, şi costă numai 15 şilingi…“ — ne hotărîm pentru un hotel oarecare, destul de departe de Maximillianstrasse. Îi spune Speckbucher. Plecăm imediat spre oraşul vechi. Am fost

aici acum un sfert de veac. Îmi aminteam numai de fluviul Inn, care curgea vînăt, repede — şi de cartierul vechi din jurul turnului.

Şi azi noapte, şi în dimineaţa aceasta, cînd ne reîntoarcem pe străzile înguste, aceeaşi nelămurită beatitudine. „Germanicul“ se leagă, în amintirile mele, de tinereţe, de melancolie. Imposibil să înţeleg de ce, uneori, mi se pare că am trăit în prima jumătate a secolului al XIX-lea într-un oraş german. Am avut de mai multe ori un „rêve éveillé“ destul de ciudat: priveam un bărbat îmbrăcat într-o mantie lungă, care-i cădea pînă la genunchi. Avea o şapcă ciudată. Părea a fi un inginer (mai tîrziu, ştiam că se va ocupa de căile ferate). Uneori un detaliu tulburător: deşi trăia într-un oraş german, nu era neamţ, ci balt; vorbea bine ruseşte. L-am mai „văzut“ odată (mai tîrziu), în plină zăpadă, alături de o locomotivă primitivă. Tot timpul aveam sentimentul că acel om eram eu. Deşi absolut nimic nu mă lega de el; nu mă recunoşteam, lăuntric, în el. El era un inginer. Nimic „spiritual“ în figura lui cu barbă, ascunsă sub şapcă, visînd motoare şi locomotive. Şi totuşi, simţeam că eu am fost aşa, sau, mai precis, că eram eu. Cu nici o altă imagine umană, din desele mele reverii, nu mă simţeam atît de identificat.

Acel om trăise în Germania. O iubise.

Alpbach, 1 septembrie

De alaltăieri seara, aici, la „Europäisches Kollegium“, unde am avut imprudenţa astă primăvară (cînd sfîrşitul lui august părea atît de departe!), să accept să dirijez un seminar de istoria religiilor. De ieri, plouă întruna. Abia acum, pe seară, pare că timpul stă să se îndrepte.

La hotelul Böglerhof, laolaltă cu ceilalţi conferenţiari. Reîntîlnesc pe Kerényi şi Löwith. Cunosc pe profesorul Antoni, de la Roma, care-mi povesteşte o seamă de lucruri senzaţionale despre Vittorio Macchioro, una din „pasiunile“ adolescenţei mele.

Alexander Auer, secretarul Colegiului, şi poliglot, îmi face o impresie excelentă: vechea Austrie, cosmopolită, puţin sceptică, melomană.

Chiar pe ploaie, facem lungi plimbări. Suntem la o mie de metri. Peisaj tirolez — dar îmi aduc necontenit aminte de Carpaţi, de Bucegii vacanţelor de vară.

N-am mai suit pe munte românesc din vara lui 1939. Aici, îi regăsesc tăriile, ploaia, văzduhul.

Alpbach, 6 septembrie

Au fost doar două zile senine. În restul timpului, ploaie rece, deasă, măruntă, de toamnă. Atmosferă de cabană de munte.

Timp de patru dimineţi, de la nouă la douăsprezece, mi-am ţinut seminarul de istoria religiilor. Pe unde am apucat: în jurul meselor, în curte, pe terasă, în cameră. Grup interesant. Dialog polemic cu Kerényi.

Plecăm mîine dimineaţa la Kupfstein, la frontiera germană. Vine să ne ia, cu maşina părintelui Popan, Ghiţă Racoveanu.

München, 10 septembrie

Nu mai recunosc oraşul. Imposibil să-mi amintesc că am mai fost pe aici în 1936 ori 1937. Tot centrul a fost distrus. Casele noi care se construiesc îl fac să semene cu oricare cartier din orice alt oraş „modern“ european. Plimbare cu maşina la Garmisch, Lindenhof, Ober-Ammergau.

13 septembrie

Cu maşina părintelui Popan spre Bonn. Seara, la Rudesheim. Intrăm în berăria „Der Drosselhof“, pe celebra stradă a butoaielor. Atmosferă „rhenană“. Îmi amintesc anii 1935–37, pe valea Rinului. Ca de obicei, mă reîntorc în trecut, îmi fac planuri, îmi propun să recitesc autori pe care nu i-am redeschis de zece-cincisprezece ani.

„Timpul concentrat“ al călătoriei. Ca şi cel al spectacolului. (Îmi făgăduiesc să reiau „teoria“ timpului concentrat, schiţată în *Noaptea de Sînziene*, într-un eseu filozofic.)

*

La Bonn, Dorotheenstrasse 141, la Spaltmann. Cunoşteam pe soţia lui, figură legendară despre care auzisem atîtea. În ultimele săptămîni ale războiului, Spaltmann fiind mobilizat, cu toată boala lui de inimă, într-o „unitate de şoc“, — care nu exista, însă, decît pe hîrtie — soţia venea în fiecare dimineaţă cu termosul cu apă caldă, pentru bărbierit, şi altul cu cafea — şi, în pofida secularei discipline germanice, pătrundea pînă la el, pe terenul rezervat exclusiv militarilor. Scenele shakespeariene pe care ni le povesteşte Spaltmann: cîteva zile doar înainte de prăbuşirea Germaniei, un general SS le ţine un discurs patetic, dement, îndemnîndu-i să cadă pînă la unul în apărarea Reichului. Se auzeau tunurile şi avioanele aliate zburînd foarte jos, mitraliindu-i. Alături de Generalul SS — stătea calmă, cu sufertaşul şi termosurile pline, dna Spaltmann, braşoveanca noastră. Îl ascultă, apoi, cînd Generalul îşi termină discursul, se apropie de Spaltmann şi îi întinse termosul cu cafea. Spectacolul era atît de neverosimil, încît nimeni nu îndrăznea să intervie.

Paris, 26 septembrie

Ca de obicei, mă reîntorc la Hegel. Asta se întîmplă de vreo cinci-şase ani, de cînd mă lupt cu înţelesul „istoriei“. Mă reîntorc la Hegel de două, trei ori pe an. Citesc, ceasuri, zile de-a rîndul, din textele lui pe care le am la îndemînă — îndeosebi textele traduse şi comentate de Kojéve şi Hyppolite.

Observ că hotărîrea lui Hegel (de la 14 septembrie 1800) de a se împăca cu timpul său, de a depăşi sciziunea între „absoluta finitudine“ a existenţei interioare şi „absoluta infinitudine“ a obiectivităţii lumii exterioare — observ că această „virilă unificare cu timpul (=istoria)“ seamănă foarte mult cu decizia generaţiei mele de a „adera“ la politică pentru a se integra momentului istoric şi a se apăra de „abstract", de a evita evaziunea în ireal. Aceeaşi explicaţie mi se pare valabilă pentru a înţelege adeziunea intelectualilor la comunism. Interpretarea dată de Hegel destinului lui Hölderlin şi romanticilor în general, că a „nu te afla în casa ta proprie în lume e mai mult decît o nefericire personală, e un «non-adevăr»" şi că „cel mai teribil destin constă în a nu avea destin" — îmi aduce aminte de polemicile „istoriciştilor" împotriva intelectualilor care nu „aderau", prin 1935-38. Aceleaşi poziţii le reîntîlnesc în polemicile comuniştilor sau existenţialiştilor francezi, şi ele sunt probabil atestate pretutindeni.

Aici văd eu marea ispitire a Spiritului, căreia foarte puţini îi rezistă. Grava ameninţare că vei fi lipsit de destin, că vei fi zvîrlit la „lada de gunoi a istoriei" etc. — e un şantaj care sfîrşeşte aproape întotdeauna prin a te înfrînge.

„Aderi" ca să te „salvezi", ca să rămîi în „viaţă", în „istorie". Şi pe urmă, datorită aceloraşi motive, semnezi manifeste care spun exact contrariul decît crezi tu, îţi faci autocritica şi accepţi condamnarea tribunalului popular care întrupează „Spiritul Timpului". De analizat într-o zi această gravă eroare, validată şi transfigurată de Hegel, care face pe „intelectuali" să renunţe la propria lor vocaţie. De arătat limitele în care poate fi acceptat „momentul istoric". Şi pentru că sunt încă la „capitolul Hegel", să notez o observaţie pe care am făcut-o mai de mult, cînd am luat cunoştinţă prima dată de scrierile din tinereţe ale lui Hegel (în studiile lui Jean Hyppolite). Am fost „plăcut surprins" atunci aflînd că, pînă la Jena, Hegel n-a atacat de front problemele filozofice; sau, mai exact, că n-a meditat asupra textelor şi problemelor de filozofie, ci a cercetat, direct, de la izvoare, religia şi istoria; preocuparea lui principală era *concretul istoric,* viaţa popoarelor, „spiritul" care se manifestă direct în această viaţă. În aceşti lungi ani de cercetări istorice şi-a pregătit Hegel viziunea filozofică de mai tîrziu. El şi-a făurit conceptele *Fenomenologiei* nu meditînd sau speculînd „în abstract", ci luptînd să înţeleagă diversele *Volksgeist.*

Or, lucrul acesta mă bucură, pentru că îmi validează „metoda" mea filozofică. Aproape treizeci de ani din viaţă i-am închinat studiilor „concrete": filologii, istorie, folclor, religii. Întotdeauna, însă, am avut ca obiectiv final înţelegerea sensului spiritual al materialelor pe care le studiam. Este ceea ce a văzut, în cele din urmă, C. Noica — atunci cînd (după ce ani de zile mă somase să mă reîntorc la filozofie, să las erudiţia!) mi-a scris că a înţeles sensul şi rodnicia lucrărilor mele de specialitate.

5 octombrie

Dr. Hunwald îmi împrumută, şi o citesc în două zile, *The Great Beast. The Life of Aleister Crowley,* de John Symonds. De la *The Search for Corvo,* pe care am citit-o pe nerăsuflate, în iarna 1940-41, la Oxford, n-am mai întîlnit o biografie atît de pasionantă. De Crowley auzisem de mult, dar nu cunoşteam aproape nimic de el. Ştiam doar că a fost un „satanist", că se ocupa cu „magia neagră" şi tantrismul. Biografia lui Symonds îmi revelează un om straniu, pe jumătate nebun, pe jumătate farseur, dar nu lipsit de grandoare. Mă impresionează în special lupta lui ca să se dezintoxice de opium, cocaină şi heroină. Capacităţi sexuale şi vitale uluitoare. Înghiţea de opt ori mai multă heroină decît ar fi fost de ajuns ca să omoare un om. „Riturile magice" erau, în realitate, rituri sexuale. Fără îndoială că aplicase unele tehnici tantrice, dar nu-mi dau seama cum le descoperise. Într-o pagină de jurnal notează că „ritul magic" durează şase ceasuri. Lucrul acesta nu putea fi împlinit decît printr-o metodă tantrică precisă — dar cum izbutise s-o afle, el, care nu acceptase nici o disciplină şi nu putea pretinde la nici o „iniţiere" indiană?

Mă amuză să descopăr că a fost şi la Lisabona, la Estoril şi Cascaes, că a avut, acolo, o aventură, şi a încercat să mistifice lumea lăsînd a înţelege că s-ar fi sinucis zvîrlindu-se în „Boca do Inferno" — cînd, în realitate, el plecase să-şi regăsească prietena la Berlin. Fusese invitat în Portugalia de acel curios poet, care-mi plăcea mult pe vremuri, Ferdinando Pessoa.

Tot ce citesc din jurnalele lui intime mă încîntă. Proză robustă, nervoasă, concentrată. Chiar atunci cînd notează cruzimi, profanări, demenţe, limba lui nu-şi pierde densitatea, precizia. Admir îndeosebi luciditatea cu care nota simptomele intoxicării şi desele lui eşecuri în lupta cu ispita heroinei. Nota ceasul, minutul, chiar atunci cînd era istovit de puteri sau doborît de melancolie.

4 noiembrie

Acum cîteva zile, am citit într-un ziar că cineva s-ar fi adresat „Centrului de Informaţii“ de curînd instaurat la Paris, cerînd o fotografie a lui Atila. Nu ştiu dacă e adevărat. Dar m-am trezit deodată reacţionînd împotriva hazului pe care-l făcea autorul articolului. De ce ni se pare atît de gravă ignoranţa evenimentelor istorice şi a cronologiei? E un semn — un simptom al epocii noastre: nu mai putem ignora istoria; căci ne pretindem a fi constituiţi exclusiv de ea, de Istorie. De aici, toată educaţia noastră, şcolară şi extra-şcolară care ţine tot mai mult seama de Istorie şi de cronologie.

Asta m-a făcut să mă gîndesc la alte culturi, la cea indiană, bunăoară (evident, vorbesc de cea tradiţională). Aproape nimeni nu ştie secolul — şi nici măcar aproximativ „epoca“ marilor personagii istorice. Indiferenţa aceasta faţă de cronologie e generală, şi ea are un profund sens filozofic. Educaţia se face pe două planuri, singurele planuri teoreticeşte valide pentru India: metafizica (şi deci, eliberarea) sau tradiţia. Tînărul învaţă lucrurile esenţiale: dacă îşi face educaţia orientîndu-se spre metafizică, învaţă despre Fiinţă şi nefiinţă, despre iluzie şi libertate etc. Dacă rămîne în lume, educaţia ii revelează tradiţia: care nici ea nu se prăpădeşte pentru cronologie sau istorie. Tînărul sau tînăra învaţă cum să umble, cum să salute, cum să mănînce, să vorbească, să se roage etc. Fata indiană ştie mai mult despre bărbat, sexualitate şi căsătorie decît ştie o fată occidentală, chiar dacă aceasta din urmă a fost sărutată de la zece ani şi a cunoscut iubirea fizică de la paisprezece-cincisprezece ani. Educaţia tradiţională indiană revelează *sensul* acestor infinite gesturi şi comportamente care alcătuiesc viaţa civilă şi personală. Întrucît e superioară femeia care a învăţat la şcoală despre Atila şi ştie în ce secol a trăit — decît tînăra indiană care ignoră totul despre cronologie, dar ştie cum să *umble* în faţa familiei şi a străinilor, ştie ce înseamnă dragostea şi sexualitatea, ştie cum să privească cerul, apele, pămîntul, ştie cum să culeagă o floare, ce să spună arborilor, şi cîte altele? Cine învaţă mai mult şi mai esenţial despre *fiinţă* sau despre *om?...*

27 noiembrie

De cîteva zile, din nou în 62 bis rue de la Tour. Dr. Laforgue ne-a cedat apartamentul pînă în aprilie. Păcat că e atît de întuneric. Pe maidanul din faţă, unde zăream uneori, nopţile, o luminiţă, ca un ochi de bordei (n-am ştiut niciodată dacă era acolo un bordei sau numai opaiţul unui vagabond, ascuns între scînduri şi bălării) — se înalţă acum un bloc de şase etaje. E aproape gata. Aşijderea în colţ, pe Avenue Paul Doumer: opt etaje. Trebuie să aprindem lămpile de la două după-amiază. Uneori, cînd e ceaţă, chiar de cînd ne trezim, dimineţile.

O zi înainte de a pleca din rue Duhesme, am expediat lui Roger Caillois, pentru *Diogène* articolul *La Nostalgie du Paradis.* A fost ultimul lucru important, ştiinţific, pe care-l mai aveam de făcut.

Aici, m-am reapucat de literatură. Aproape am terminat o scurtă nuvelă fantastică: *12 000 capete de vită.* O aveam în minte de acum vreo cinci ani. Am început-o odată, în rue Vaneau, dar era prea mare zgomot în odaia alăturată, şi am renunţat.

14 decembrie

Scriu acum cu cerneală neagră, ca să nu-mi obosesc prea mult ochii. La lumina lămpii, culoarea cernelii „Mărilor de Sud“ aproape nu se mai distingea. Parcă aş fi scris cu cerneală decolorată.

*

După ce-am terminat *12 000 capete de vită*, am recitit romanul. Eram desperat. Începutul — mi s-a părut extrem de slab. Anul trecut, la Monte-Carlo, deşi simţeam că primele două capitole nu erau încă puse la punct, le-am dat Christinei să le dactilografieze numai ca să pot trece mai departe, să pot termina partea întîi. Ar fi trebuit să mai fac un efort, atunci, să „validez“ începutul, şi să sporesc substanţa Ioanei, Ilenei, a lui Ştefan. Principalele personagii sunt, în acest roman, cele mai puţin reuşite. (Şi asta datorită nefericitei mele idei de a „salva“ romanul lui Vădastra, scris acum zece ani, la Lisabona, integrîndu-l în noul roman ale cărui personagii încă nu se articulează.)

În sfîrşit, m-am reapucat de lucru, pe brînci. Am renunţat la „prolog“. Cartea se va deschide cu Vădastra. Am refăcut toate pasagiile cu Ioana şi Ştefan. Cred că Ioana începe să capete contur. Dar încă n-am sfîrşit de refăcut. Nu mă voi putea apuca de partea a doua înainte de o săptămînă. Am pierdut, aşadar, trei săptămîni. Şi nici măcar nu pot lucra tot timpul. Scriu şi texte alimentare (...)

24 decembrie

Noaptea de Ajun. Plouă mărunt. Gerul de săptămîna trecută s-a înmuiat. Văzduh de februarie. Dar e atît de întuneric, încît în ultimele două zile am lucrat la lampă chiar şi dimineţile.

De duminică 21 decembrie am început primul capitol din partea a II-a. Sunt la pagina 12. Îmi făgăduiesc ca, de data aceasta, să *lucrez* romanul; adică, să corectez, să transcriu de mai multe ori capitolele, pînă mă vor mulţumi.

25 decembrie

Dejunăm singuri, Christinel şi cu mine. De dimineaţă am început să scriu la roman, şi am continuat toată după-amiaza. Neasemuit de trist, uit tristeţea lucrînd. Tristeţea care mă copleşeşte de cîte ori mă reîntorc la *Noaptea de Sînziene*.

31 decembrie

Am lucrat în fiecare zi, dar puţine pagini. Sunt la pagina treizeci. Şi totuşi, de cînd m-am reapucat de roman, n-am mai făcut nimic altceva.

Fără dată [1952]

Note pentru o postfaţă la *Le Chamanisme:*

1. De insistat asupra importanţei şamanismului pentru o istorie comparată a misticii. Experienţa extatică a şamanului reprezintă experienţa mistică specifică religiilor arhaice. Insuficienţa (de fapt, eroarea) unei istorii universale a misticilor care ar începe, bunăoară, cu *Rig Veda* sau *Tao-te-king*, ar prezenta orfismul, gnosticismul, yoga, buddhismul, tantrismul, ar dezvolta mai ales morfologia misticii celor trei monoteisme — dar ar trece sub tăcere experienţele extatice ale şamanului. Or, ceea ce caracterizează acest tip de experienţă extatică este ascensiunea celestă a şamanului, întîlnirea lui cu Zeul şi convorbirea care are loc; cu alte cuvinte, recuperarea (e drept, provizorie şi obţinută numai *în spirit*) a situaţiei omului primordial, l'Ancêtre Mythique, care, la început, *in illo tempore*, era capabil să ajungă la Cer şi să se întreţină direct cu divinitatea. Într-un anumit sens, extazul şamanic e o recuperare a situaţiei paradisiace originale, cea dinainte de „cădere“.

2. Or, această experienţă extatică îşi are corespondenţa într-o anumită tradiţie mistică creştină, şi anume în acel *raptus mysticus* la care face aluzie. Sf. Pavel în *Epistola către Corinteni II,* că „a fost răpit în rai şi a auzit cuvinte de nespus, pe care nu-i este iertat omului să le rostească“ (12:4). Din acest punct de vedere, mistica arhaică (adică şamanismul) se situează mai aproape de experienţa paolină (care fundează *cea dintîi* tradiţie mistică creştină) decît alte mistici mai complexe şi infinit mai prestigioase, elaborate în India şi în Extremul Orient.

3. Încă şi mai decisiv apare rolul şamanului în ceea ce aş putea numi *cunoaşterea experimentală a morţii.* Şamanul învaţă să cunoască moartea în cursul iniţierii, cînd pătrunde întiia oară în Infern şi este torturat de spirite şi demoni. După iniţiere, ştie cum să coboare în Infern ca să caute sufletul bol-

navului (răpit de demoni) sau să călăuzească sufletele morţilor către noul lor lăcaş — şi reuşeşte să ajungă acolo şi să se întoarcă pe pămînt, pentru că *cunoaşte drumul.* Experienţele extatice ale şamanului au contribuit în mare măsură la constituirea şi articularea unei geografii mitice a morţii, solidară de o mitologie specifică a morţii. Motive centrale ale acestei geografii funerare şi acestei mitologii a morţii se regăsesc în poezia epică a atîtor popoare (Asia Centrală, Polinezia etc.) şi în folclorul universal. Dar importanţa experienţelor extatice în istoria spirituală a umanităţii arhaice nu se limitează la creaţiile artistice pe care le-a suscitat. *A vedea* şi *a descrie* condiţiile post-existenţei umane reduce teroarea faţă de moarte. Mai mult: *eroismul* şamanului, care înfruntă moartea pentru binele celorlalţi, măreşte şi fortifică încrederea omului în propriul său mod de a fi. Şamanul devine *un model,* pentru că arată că *se poate face ceva,* că demonii pot fi învinşi şi bolile provocate de ei pot fi vindecate, demonstrează că însăşi moartea poate fi „înţeleasă" şi deci dominată.

Astfel, lumea necunoscută şi terifiantă a morţii *ia formă,* capătă o structură şi chiar o geografie. Personajele infernale devin *vizibile;* moartea este echivalată unui rit de trecere către un nou mod de a fi, „spiritual", adică sfîrşeşte prin a constitui o *iniţiere.*

1 ianuarie 1953

Revelion la doctorul Dolto-Marette. Ne reîntoarcem la două cu Père Bruno, vecinul nostru.

Azi, la şapte seara, termin capitolul întîi. Apoi ies să mă plimb. Plouă. Azi-noapte ningea. Trecînd, pe la zece, prin dreptul Trocaderoului, zăpada care înălbise arborii şi acoperise peluzele mi-a adus deodată iernile din ţară.

Continuu să fiu trist, dar ştiu că nu e nimic de făcut. Destinul *Nopţii de Sînziene.*

4 ianuarie

Scriu în fiecare zi, iar nopţile transcriu. Mă aflu la pagina opt din capitolul al II-lea. Dar uneori sunt atît de trist, de deznădăjduit, încît mă întreb ce semn mai e şi acesta. Episoadele pe care le lucrez acum sunt destul de triste — dar este oare numai asta?... Mă tot gîndesc acasă, la ai mei. Nu mai am de mult veşti. Mi-e groază de ce s-ar fi putut întîmpla. Totul a rămas acolo: tinereţea mea, trecutul meu, familia, prietenii. Şi tot ce am făcut, şi n-am făcut, hîrtiile din adolescenţă, manuscrisele, corespondenţa cu atîţia prieteni care nu mai sunt, cărţile, dosarele cu primele mele articole din liceu şi din Universitate, absolut tot. Aici, în „Occident", nu sunt decît un fragment.

13 ianuarie

De cîteva zile, lucru prost, în silă. A fost de ajuns o uşoară răceală, săptămîna trecută, şi o altă, nouă serie de plictiseli mărunte, ca „pofta de literatură" să se risipească. Zile întregi cheltuite ca să scriu o pagină. Am transcris capitolul întîi. Sunt destul de înaintat în capitolul al doilea, dar mă întreb dacă am reuşit să-i dau intensitatea pe care o merită. Uneori, eram ispitit să renunţ şi să mă reapuc de ediţia a II-a din *Yoga* pe care o aşteaptă Payot. Dar mă încăpăţînez. Ghinionul meu e că de cîte ori mă apucă „pofta de literatură" sunt confiscat de lucrări ştiinţifice — iar cînd redevin liber, „pofta" mă lasă repede. Să însemne asta detaşarea mea de literatură? secătuirea „izvorului epic"? incapacitate de creaţie?...

25 ianuarie

Astă seară am terminat capitolul al doilea. E destul de mare, aproape şaizeci de pagini. Cum am lucrat tot timpul greu, fără „inspiraţie", îl transcriam pe măsură ce-l scriam, astfel că astăzi am gata manuscrisul. De mîine, luni, dacă vrea Dumnezeu, mă apuc de capitolul al III-lea. Deşi la 28 ianuarie sosesc soţii Godel din Egipt, şi iar voi cheltui o săptămînă în discuţii filozofice şi ştiinţifice, depărtîndu-mă de literatură.

28 ianuarie

Au sosit soţii Godel. Pun punct la roman pînă în seara de 5 februarie. De altfel, pauza asta vine la timp. „Inspiraţia" abia se mişcă. Nu-mi dau încă bine seama ce se întîmplă cu mine. Obosesc foarte repede. După cîteva săptămîni, orice carte pe care o scriu începe să mă plictisească. Şi un amănunt care mă exasperează: cînd redevin liber pentru literatură, nu mai am chef să scriu. Am făcut totul ca să dispun de aceste trei-patru luni. În afară de media de zece-douăsprezece scrisori săptămînale, nu am nici o obligaţie. Stau cîte şapte-opt ceasuri la birou, dar lucru efectiv îl fac în trei-patru ore. Restul, transcriu, visez, citesc. Poate şi sănătatea e de vină. Lucrez necontenit la lampă, ies foarte puţin; un început de vagotonie.

7 februarie

În ultimele două zile am lucrat destul de bine. Lumina de afară mi-a îngăduit să scriu fără lampă pînă pe la trei după-amiază. Dar înaintez, totuşi, destul de încet. Parcă n-aş îndrăzni să mă apropii de moartea atîtor personagii pe care le port cu mine, în mine, de cîţiva ani. Capitolul al III-lea aduce moartea Cătălinei. Fata aceasta îmi devenise foarte dragă. Cînd o imaginasem, în vara 1949, avea un rol şters şi era insuportabilă. Dar, cu timpul, i-am descoperit un suflet admirabil. Păcat că n-a avut noroc. Îmi pare rău că i-am ales viaţa şi, mai ales, moartea pe care o va avea în roman. Aş fi putut scrie o altă carte numai cu melancoliile şi reveriile ei.

8 februarie

Am primit ieri *Journal* de Paule Régnier. Citisem deja cîteva articole entuziaste asupra acestei scriitoare infirme, care a iubit atît pe Paul Drouot şi s-a sinucis, acum doi ani, de deznădejde şi sărăcie. Răsfoiesc *Jurnalul*. E foarte dens. E scris ca să fie publicat. Prelungeşte ce e mai bun în scriitoare. Multe observaţii şi mărturisiri, şi reflecţii. E probabil că Paule Régnier va redeveni actuală, şi va supravieţui, poate, prin acest jurnal, iar nu prin cărţile ei. Lucru acesta mă tulbură. Reflectez din nou la rostul unui jurnal de scriitor. Gide, Jünger şi ceilalţi îl scriu ca să fie publicat într-o zi; deci, ca o carte cu „mesagii", chiar dacă sunt mai directe şi mai episodice. O sumă de lucruri care nu pot fi spuse decît într-un jurnal.

Dar atunci, ce mă fac eu cu toate aceste pagini pe care le port cu mine? Ar trebui să interzic de pe acum publicarea lor integrală. Scriu pentru ca să mă pot reciti mai tîrziu. Mi-e indiferent dacă mă va citi şi altcineva, dar nu scriu pentru el. Scriu ca să mă regăsesc mai tîrziu, ca să-mi aduc aminte de timpuri inutil pierdute (toate „timpurile" sunt iremediabil condamnate, oricît ne-am sili noi să le salvăm).

Dar, poate, ar trebui într-o zi să încep să mă controlez. Să scriu cu mai multă atenţie. Să spun *ceva*. Efortul acesta mi-ar prinde bine în primul rînd mie.

p pierdut pentru ce?

13 februarie

Am terminat astăzi capitolul al III-lea.

19 februarie

Guillermou mi-a adus acum cîteva săptămîni traducerea capitolului al II-lea din partea întîi. Abia astăzi găsesc curajul ca s-o citesc cu atenţie ca s-o adnotez înainte de a o trece Christinei pentru dactilografiat. Curînd mă apucă descurajarea. Am impresia că *Noaptea de Sînziene* pierde sută la sută în traducere. Mai precis, traducerea pune într-o lumină prea crudă naivităţile şi imperfecţiile cărţii.

22 februarie

La Virgil şi Monica, în noua lor locuinţă, rue Cassini. Stau într-un cartier care mă încîntă, aproape de Observator, cu mulţi arbori şi străzile largi, pustii. Ascultăm discuri: *Das Lied von der Erde,* al lui Mahler, Concertul pentru pian şi orchestră al lui Schumann, *negro spirituals.*

Împrumut de la ei *Idiotul.* De cîteva zile, mare dor să-l recitesc. L-am recitit ultima oară în mai 1938. Seara îl încep — şi reflectez la romanul meu. Ce inspiraţie nefericită am avut să distribui acţiunea pe doisprezece ani! Mi-am ridicat o sumă de probleme insolubile, în primul rînd cea a „trecerii timpului". Aş vrea odată să-l termin, ca să mă pot apuca de un alt roman cu subiectul limitat în timp: cîteva zile sau cîteva săptămîni. Numai aşa aş putea da densitatea pe care simt că o merită orice acţiune cu adevărat „epică".

26 februarie

Corectam ieri, împreună cu Guillermou, capitolul tradus, şi ne amuzam să găsim termeni româneşti care, traduşi exact în franţuzeşte, exagerează considerabil sensul textului original. Ştefan, după ce vorbeşte mult, „se opreşte deodată, istovit". Traducîndu-se „istovit" prin *épuisé,* personagiul pare nevropat sau realmente bolnav. Asta mă face să cred că impresia halucinantă pe care ne-o lasă literatura rusă citită în traduceri se datoreşte în bună parte discrepanţei între sensul originar al adjectivelor şi echivalenţele la care au recurs traducătorii. În original, personagiile romanelor ruseşti sunt mult mai puţin demente, demoniace, imprevizibile — decît atunci cînd le citim în traduceri.

4 martie

Uitasem acest amănunt din *Idiotul:* că Mîşkin înţelesese importanţa hotărîtoare a timpului pentru omul istoric, „omul căzut". Iată ce spune: „À ce moment… j'ai entrevu le sens de cette singulière expression: *il n'y aura plus de temps". (Apocalipsa,* X, 6).[1] „Momentul" era ultima fulgerare conştientă înainte de atacul de epilepsie. E interesant că Dostoievski a înţeles valoarea metafizică (şi nu numai extatică) a acestei „clipe" atemporale, a lui *nunc stans* care semnifică eternitatea.

22 martie

Acum o săptămînă, văzînd că-mi pierd timpul degeaba şi că romanul aproape nu mai înaintează deloc, l-am întrerupt şi

---

[1] „În acest moment am întrevăzut sensul acestei stranii expresii: nu va mai fi nici o zăbavă" (*Apocalipsa, X, 6*).

m-am reîntors la *Yoga.* Muncind de atunci zi şi noapte, am terminat într-o săptămînă capitolul al V-lea, singurul pentru care materialele erau de mult adunate şi bibliografia pusă la punct.

24 martie

Ieri şi azi am scris, pentru *Caete de Dor,* un text de 39 de pagini: *Fragment autobiografic.* I-l făgăduisem de vreun an lui Virgil Ierunca. Subiectul mă pasiona („Cum împac eu ştiinţa cu literatura?"), dar nu găseam niciodată timp să-l scriu. M-am apucat ieri dimineaţă, şi pînă seara scrisesem douăzeci şi patru de pagini — ca pe timpurile bune. L-am terminat astăzi. Sunt mulţumit.

27 martie

De cîteva zile am reluat nefericitul capitol al IV-lea şi sper să-l pot termina curînd. Am lucrat la el săptămîni întregi. Mergea prost şi foarte încet. Apoi, dezgustat, l-am abandonat ca să mă reîntorc la *Yoga.* Dar a fost deajuns să scriu textul pentru *Caete de Dor,* pentru ca „pasiunea literară" să mă ispitească din nou. Pe de altă parte, Spaltmann insistă mereu să nu întrerup romanul, să-l termin cît de curînd.

6 aprilie

Am încheiat azi dimineaţă capitolul al IV-lea. Îmi mai rămîn de scris trei capitole ca să sfîrşesc romanul. Nu ştiu cînd le voi scrie. În două săptămîni sunt la Zürich, şi pînă atunci trebuie să-mi pregătesc cursul pentru Jung-Institut, şi să scriu alte nenumărate articole şi cronici. De-abia la Ascona, pe la sfîrşitul lui mai, voi redeveni liber pentru patru săptămîni.

7 aprilie

Un tînăr filozof italian, Abrami, care vine să mă vadă prezentat de Papini, îmi aduce o veste tristă. În noiembrie, Papini a avut un atac de paralizie. Nu mai poate umbla, nu mai poate scrie decît cu mare greutate. Mintea i-a rămas încă limpede

— dar a îmbătrînit îngrozitor. Este probabil că *Giudizio Universale* va rămîne neterminat…

11 aprilie

Scrisori, scrisori!… Alaltăieri am scris cinci, ieri nouă, azi sunt deja la a şasea — şi mai am încă un teanc întreg la care trebuie să răspund. Este o manie a mea, care mă costă mult: îmi place să primesc „corespondenţă". Din nenorocire, primesc nenumărate scrisori neinteresante, de la necunoscuţi care-mi cer întrevederi pe chestiuni de etnologie, psihologie etc. — şi eu mă apăr cum pot, mă apăr, mai ales, minţind. Ca să refuz propuneri de conferinţe, de colaborări sau cereri de întrevederi ştiinţifice — mint mereu: că sunt bolnav, că sunt plecat din Paris sau în preajma plecării etc. Notez acest amănunt ca să anulez aproape 90 la sută din corespondenţa mea. Nu o recunosc. Ce scriu acolo nu corespunde decît rareori realităţii. Trebuie să mint ca să-mi apăr libertatea. Admir pe cei care scriu o scrisoare cu aceeaşi grijă cu care-şi redactează cărţile. Dar eu nu am timp de aşa ceva. Chiar cărţile mă trădează, uneori, căci nu aştept niciodată cîteva luni înainte de a le da la tipar — ca să le privesc „de departe". Numai după ce apar îmi dau seama de imperfecţiile lor.

De ce fac toate acestea? Pentru că simt că mai am foarte multe lucruri de spus înainte de a putea spune *esenţialul*. Prefer deci să public cărţi imperfecte, „scăpînd" de un bagaj de observaţii, materiale şi „idei" care mă strivesc — în speranţa că, într-un timp apropiat voi redeveni *liber* să scriu cărţile *mele* — decît să aştept maturizarea acestor „idei" etc. şi să-mi redactez cărţile cu mai mare grijă (adică, în primul rînd, să le păstrez, după ce au fost scrise, cîteva luni în sertar…); dacă aş fi făcut aşa, eram azi la *Traité* şi *Le Mythe* şi n-aş fi redactat nici măcar *Le Chamanisme*. Aşadar, m-aş fi aflat, încă, la o distanţă de douăzeci-douăzeci şi cinci de ani de cărţile *esenţiale*.

Meilen, 22 aprilie

Am ajuns alaltăieri (singur, Ch. plecase cu Anne Hunwald în Italia). Găzduit de dr. Franz Riklin, în vila lui; la Meilen, la vreo treizeci de km de Zürich, pe o colină, cu lacul în faţă — iar direct în spatele casei începe pădurea. Am o odăiţă mansardată. Aud izvorul în pădure. Aud, mai ales, acele sute de păsări al căror ciripit îl uitasem după plecarea din Casa Gabriella. Şi e o linişte divină, neverosimilă. De trei zile, primăvara a venit, spornică şi caldă. Am traversat o Elveţie cu toţi pomii în floare. În sfîrşit, am scăpat de frigul, umezeala şi întunericul ultimelor două săptămîni din rue de la Tour. Aici, mi-am schimbat programul. Mă culc pe la unsprezece şi mă trezesc înainte de şapte. Sper să pot lucra bine; ori la *Yoga*, ori la roman.

Aseară am ţinut prima conferinţă — de două ore — la Jung Institut. Cam douăzeci de persoane, dar mulţi medici, profesori, preoţi. (Şi un preot german ortodox…) Am vorbit liber. Pare să fie destul de interesant. A venit la conferinţă şi dna Jung. Îmi spune că Profesorul a fost destul de bolnav toată iarna. Traheită. N-a putut lucra aproape nimic. Doar dacă i s-a îngăduit să-şi strîngă pentru un nou volum o serie de articole mai vechi.

23 aprilie

La Herrliberg, să-l văd pe Bänziger. Rămîn la dejun. Îl găsesc obosit, slăbit. A citit *Images et Symboles* şi, deşi pare entuziasmat, îmi spune că minimalizez opera lui Freud. Îi răspund că, nefiind psiholog, nu pot judeca nici tehnica nici teoria lui Freud. Dar am dreptul să spun că explicaţiile date de el experienţei religioase şi celorlalte activităţi spirituale sunt pur şi simplu inepte. Bänziger e de acord. Freud, îmi spune, era un materialist şi un pozitivist de cea mai joasă clasă.

Meilen, 1 mai

Zi superbă. Începusem capitolul al V-lea, foarte bine dispus, aproape „inspirat", cînd am primit telegrama lui Georgel Demetrescu de la Madrid, cerîndu-mi să le trimit de urgenţă, prin avion, textul conferinţei pe care trebuia s-o ţin în cadrul „Săptămînii Româneşti". Le propusesem soluţia aceasta acum o săptămînă, dar cum nu primisem nici un semn de viaţă, credeam că nu s-au oprit asupra ei, că au făcut apel la altcineva. Acum, trebuie să scriu douăzeci şi cinci de pagini în trei zile...

5 mai

Am scris vreo douăsprezece pagini din capitolul al V-lea. Nu o versiune definitivă, căci am sărit peste descrieri, am schiţat doar articulaţiile între scene etc., mulţumindu-mă să scriu esenţialul. Destul de satisfăcut; capitolul acesta va avea un tempo drăcesc.

6 mai

Astăzi am scris opt pagini. Dacă aş putea avea o săptămînă liberă, fără cursul de la Institut, fără întîlniri cu jung-ieni, fără lecturi...

Meilen, 8 mai

Invitat la dejun la Jung, în Scestrasse, Küsnacht. O casă încărcată, tablouri, mobilă, obiecte de artă, cărţi. Îmi pare rău, însă, că nu-i văd biblioteca: acele sute de volume de alchimie, de care-mi vorbise Corbin. Îl găsesc pe Jung neschimbat, deşi a suferit toată iarna. Singurul detaliu: se reazămă în baston. Dar nu e bastonul unui bolnav, ci cîrja de mitropolit, bastonul unui patriarh. Dacă ar fi avut barbă albă, ar fi semănat cu un mitropolit răsăritean. Ochii i-au rămas tot atît de vii, vocea puternică, rîsul adînc şi plin. Mănîncă tot cu aceeaşi poftă pe care i-am cunoscut-o la Ascona; şi vorbeşte tot aşa de mult. Îmi povesteşte o sumă de anecdote şi întîmplări amuzante. Discuţiile lui, în India, cu filozofii — despre inconştient. Vizita lui Dasgupta, aici, la Küsnacht, unde a stat o săptămînă, în 1939; seara, le recita din poeziile lui, traducîndu-le în englezeşte. Jung îmi povesteşte ce i s-a întîmplat lui R. Eisler, cînd era tînăr: venise de la Viena ca să cerceteze un *codex* la Ambroziana, şi l-a furat. S-au anunţat telegrafic toate posturile de frontieră şi a fost arestat în tren, cu *codexul* în buzunar. În faţa comisarului a declarat că, fiind la Bibliotecă, i s-a adus telegrama de la iubita lui din Viena, prin care-l anunţa că-l părăseşte. Eisler a fost atît de impresionat încît a pus *codexul* în buzunar şi a plecat direct la gară, fără să mai treacă pe la hotel. Furtul şi arestarea asta au produs scandal *chiar* la Viena, încheie Jung.

Îmi mai spusese că Eisler — care ştia tot şi citise tot — avea o teorie personală despre finanţe, şi în special despre apărarea şi sporirea averilor, şi că a încercat să-l îmbogăţească chiar pe Jung, revelîndu-i secretele înmulţirii capitalului.

Seara primesc o scrisoare entuziastă de la Monica Lovinescu despre *Nuntă în Cer*. Grozavă melancolie, amintindu-mi cum am scris cartea asta.

Şi un articol al lui Jacques Masui, în *Cahiers du Sud*: „Mythes et Symboles selon Mircea Eliade". Este primul studiu care apare în Franţa asupra operei mele filozofice, şi ar trebui să fiu mîndru. Dar mă gîndesc mereu la *Nuntă în Cer*, la *Noaptea de Sînziene* (la care n-am lucrat deloc azi, căci discuţiile cu Jung m-au smuls iar din universul literar). Este parcă un făcut cu activitatea mea literară: de cîte ori încep să scriu cu poftă la roman, intervin vizite, obligaţii şi mă împiedică să continuu.

10 mai

Azi dimineaţă, m-a trezit ninsoarea. Într-o jumătate de oră, totul era alb, ca în toiul iernii. Ningea des, compact.

Acum a încetat şi zăpada se topeşte încet. Aud din nou păsările din pădure, ciripind derutate, ca după o catastrofă.

Am înaintea mea o bună după-amiază de scris, numai pentru mine. Aici, în camera de mansardă, îmi regăsesc mansarda mea din Strada Melodiei.

11 mai

Zi neasemuită, clară, rece.

Ieri ca şi alaltăieri, am scris foarte bine. Sunt la pagina 42, aproape două treimi din capitol. Dar nu îndrăznesc, încă, să-l recitesc. Vreau să termin capitolul, apoi să încep corectura.

transcrierea. Încerc şi acest nou „sistem" — de a înainta fără a privi ce las în urmă, chit că va trebui să refac în întregime anumite pasagii.

12 mai

Aseară am fost din nou la Dr. Schoppe, ca să întîlnesc pe profesorul Boss şi alţi doi psihiatri. Boss îmi pune mereu întrebări despre yoga şi filozofia indiană, şi vorbesc aproape tot timpul numai eu. Boss e prieten cu Heidegger, îl vede la două-trei luni odată; l-a dus cu maşina lui, pînă în Italia. Îmi vorbeşte de numărul imens de manuscrise ale lui Heidegger. Dar mai ales mă interesează ce-mi spune despre asemănarea gîndirii actuale a lui Heidegger cu filozofia indiană (*Upanişadele, Vedanta,* adică textele pe care le cunoaşte Boss). Mă asigură că H. n-a citit nimic din filozofia indiană. Dar simetria aceasta se explică, poate, prin efortul pe care-l face de a relua gîndirea de la pre-socratici.

Toate acestea mă fac să reflectez, la întoarcere, în tren, asupra „actualităţii" cercetărilor mele de istoria religiilor şi folclor. Ce instinct sigur am avut, îndreptîndu-mă, din studenţie, spre asemenea universuri spirituale „exotice" şi „populare" şi depărtîndu-mă de studiul filozofiei occidentale. Instinct, e un fel de a vorbi. Asta mă interesa, asta mă „pasiona". În textul autobiografic pe care l-am scris pentru *Caete de Dor* nu vorbesc de aceste lucruri; nu insist asupra coincidenţei preocupărilor mele teoretice cu mişcarea filozofică europeană, forţîndu-se să regăsească formele de cunoaştere atemporale. Dar ar trebui într-o zi să arăt cîte fire secrete leagă opera mea teoretică de criza actuală a gîndirii occidentale. Importanţa pe care o acord problemei Timpului, bunăoară. E semnificativ, în această privinţă, interesul provocat printre psihologi şi psihiatri de textele mele asupra Timpului şi Istoriei.

*

Vorbind cu Dr. Shoppe despre Freud, şi spunîndu-i de ce „explicaţiile" freudiene date religiei şi artei mi se par infantile şi demente în acelaşi timp — îmi citează definiţia dată omului

de un psihanalist englez: „We are born mad; then we acquire morality and become stupid and unhappy: then we die"[1]. Îi va face mare plăcere lui Cioran.

18 mai

A cincea şi ultima lecţie la Institut. Vorbesc liber, „inspirat", cu o vervă neobişnuită, şi spun lucruri care mi se par foarte interesante. Nu-mi dau, însă, seama în ce măsură am fost înţeles de auditor; care, în majoritatea lui, e fascinat de psihologia lui Jung şi e incapabil să guste o idee dacă nu ştie cum s-o valorifice integrînd-o în dimensiunile inconştientului colectiv şi ale arhetipurilor.

Ascona, 20 mai

Ajungem pe seară la Casa Gabriella. Un cer fierbinte, acoperit cu nori groşi, pregătindu-se de furtună. Nu mai stăm în camera mare, cu terasă, pe care am avut-o anul trecut — ci alături, în odăiţa din care, pe vremuri, apărea călugărul-fantomă (vezi jurnalul meu de anul trecut). Ca de obicei, pe masa de lucru dna Froebe mi-a aşezat un număr oarecare de cărţi. Şi maldărul va creşte în fiecare zi, pentru că dna Froebe are obiceiul să-mi dea necontenit alte cărţi. În această „atmosferă" pasionantă — cu discuţii despre alchimie şi gnoză, printre dosarele Arhivei „Eranos" — va trebui să scriu un roman...

23 mai

...Şi cu toate acestea, am scris foarte bine. Cred că dacă voi avea puţin noroc, aş putea termina capitolul al V-lea, început în dimineaţa de 1 mai, înainte de joi, cînd trebuie să-mi pregătesc conferinţa pentru Clubul Psihologic din Zürich.

Spaltmann îmi scrie: i-a plăcut foarte mult capitolul al IV-lea. Îl găseşte cel mai reuşit din partea a doua.

---

[1] „Ne naştem nebuni, apoi, accedem la moralitate şi devenim proşti şi nefericiţi: pe urmă murim"

26 mai

Am încheiat astăzi capitolul al V-lea, şi sper să termin la noapte de transcris. E destul de mare; vreo şaizeci de pagini. Aproape în întregime dedicat lui Bibicescu. Toate personagiile secundare — „secundare“ în momentul cînd le-am văzut pentru întîia dată — dobîndesc o neaşteptată demnitate în pragul morţii. Ştefan rămîne doar un martor al întîmplărilor şi morţii lor; uneori, îl văd pe Ştefan doar ca un „agent de legătură“ între diversele grupuri de personagii, subiect pasiv al evenimentelor care — pentru alţii — devin destine. Dar mă întreb dacă cititorul îşi va da seama de acest rol de *martor* pe care-l are Ştefan, martor în înţelesul lui Dante coborînd în Infern, trecînd prin Purgatoriu, urcînd Cerurile — şi ascultînd, înregistrînd, înţelegînd mesagiile. E foarte probabil că cititorul va fi dezamăgit — aşa cum, într-un anumit fel, sunt şi eu, de rolul şters pe care-l are personagiul principal, Ştefan. Dar destinul lui de martor şi de „agent de legătură“, Ştefan şi l-a dobîndit singur, împotriva voinţei mele, a autorului.

30 mai

Ieri am fost la Zürich, ca să ţin conferinţa *La conjonction de Çiva et Çakti dans le tantrisme,* la Clubul Psihologic. Vreo patruzeci de persoane; din fericire, şi cîţiva medici, psihologi, profesori. Am vorbit aproape două ceasuri. De-abia la urmă mi-am dat seama că am vorbit prea „erudit“ pentru un public în majoritate alcătuit din femei *d'un certain âge,* obişnuite cu generalităţi şi baliverne despre „simbolism“.

1 iunie

Încep capitolul al VI-lea. Scriu două pagini, de care sunt numai pe jumătate mulţumit. Cît de „inspirat“ eram săptămîna trecută!... Dar poate gustul acesta de literatură era, de fapt, consecinţa plictiselii mele de a merge la Zürich şi a ţine conferinţa la Clubul Psihologic. De obicei, aşa mi se întîmplă: nu-mi place să fac — adică, *să scriu* — ceea ce *sunt silit* să fac. Cînd mă consacru unei cărţi, hotărît s-o termin cu orice preţ, mă apucă — puţin timp în urmă — dorul de a scrie *altceva...*

2 iunie

După ce a fost grav bolnav, acum vreo cinci-şase ani, Jung îi spunea doamnei Froebe: parcă aş fi fost într-o vale plină cu diamante şi mi s-a dat voie să-mi umplu buzunarele de diamante, să iau şi în mîini, cîte voi putea duce — dar nu mai mult decît atît. Mai am cîţiva ani de trăit şi-aş vrea să spun cît mai mult din tot ce-am înţeles atunci, cînd am fost bolnav — dar îmi dau seama că nu reuşesc să exprim decît o infimă parte, că nu voi putea arăta decît unul sau două diamante, deşi am buzunarele pline...

9 iunie

Capitolul al VI-lea înaintează anevoie. Nu numai pentru că „inspiraţia“ şchiopătează, dar şi datorită scrisorilor şi veştilor pe care le primesc. Azi primesc invitaţia de a ţine o conferinţă în cadrul „Rencontres Internationales de Genève“, în septembrie. Din Franţa vor veni François Mauriac şi Robert Schumann. Îmi spun că România trebuie să fie prezentă, şi accept — deşi ştiu că lucrul meu personal va fi din nou paralizat pentru multe săptămîni.

10 iunie

O scrisoare extraodinară, cu aprecieri atît de elogioase încît nu mă încumet să le reproduc, de la Etienne Gilson. „Je ne doute pas que vous ne soyez cité quelque jour par les historiens de la philosophie comme ayant ouvert des perspectives, ignorées jusqu'à vous, sur la préhistoire de la métaphysique du temps chez Platon, Plotin et Saint Augustin.“[1] Etc., etc.

---

[1] „Nu mă îndoiesc că veţi fi citat cîndva de istoricii filozofiei drept deschizător de perspective ignorate pînă la D-voastră, asupra preistoriei metafizicii timpului la Platon, Plotin şi Sfîntul Augustin.“

Sunt foarte sincer emoţionat. Îmi amintesc deodată acea zi de toamnă, prin 1925-26, cînd am început să citesc volumaşul lui E. Gilson despre filozofia medievală (publicat de Payot) şi m-am trezit spunînd, cu glas tare: E pasionant! *e pasionant*!... Eram în mansarda din Strada Melodiei. Eram atît de surescitat de descoperirea mea încît a trebuit să întrerup lectura.

14 iunie

Citind acum cu atenţie — şi, pentru prima dată integral — *Psychologie und Alchemie* a lui Jung, şi citind mai ales *Psychologie der Uebertragung,* sunt uluit de coincidenţa interpretărilor noastre; adesea, Jung utilizează expresii aproape identice cu ale mele (mai ales în *Psych.d.Uebertragung*). Eu publicam, însă, *Alchimia Asiatică* în 1935; iar cărţulia se găsea deja, în esenţă, în foiletoanele din *Cuvîntul,* prin 1932-33, deci, zece-doisprezece ani înainte de Jung.

18 iunie

De două zile, plouă întruna, ploaie tropicală, torenţială. Imposibil să facem cîţiva paşi, chiar în grădină. Romanul înaintează — destul de greu, dar sunt mulţumit.

25 iunie

Plouă întruna. Am întrerupt romanul şi m-am apucat de articolul pentru *La Nouvelle N R F:* „Les Mythes du monde moderne". Jean Paulhan mi-a mai scris două scrisori, insistînd să i-l trimit cît de curînd.

Basel, 30 iunie

Îl văd pe Karl Meuli, la Universitate. Îmi spune că tocmai vorbise de interpretarea mea, din *Le Mythe de l'Éternel Retour,* despre simbolismul „renovaţiei": aplicase această interpretare la Thesmophoriile greceşti. Nu înţeleg de ce detaliul acesta îmi face o deosebită plăcere. Poate pentru că, scriind cartea, nu m-am gîndit niciodată la ritualele greceşti, cum nu m-am gîndit la foarte multe alte lucruri — şi, totuşi, observaţiile mele se verifică pretutindeni, ceea ce înseamnă că au valoare de „sistem", că am reuşit să desprind structurile generale ale gîndirii religioase.

15 iulie

La Henri-Charles Puech. Îmi descrie moartea lui Jean Baruzi: s-a lăsat să moară de foame. Amănunte extraordinare despre el şi fratele lui. Senzaţionala timiditate a lui Jean. Odată, cînd era doar supleant la Collège de France, a văzut pe afiş trecut, în dreptul lui, „Professeur". A scris imediat un număr considerabil de pneumatice, tuturor profesorilor de la Collège, ca să le explice că monstruozitatea aceasta nu i se datoreşte lui. Apoi, a şters cu creionul, pe afiş, cuvîntul „profesor" şi l-a înlocuit cu „supleant". Un trecător l-a văzut, şi i-a strigat din spate, indignat: Jaloux!...

27 iulie

La Gallimard, cunosc pe Jean Paulhan. Se miră că sunt „atît de tînăr"; mă imagina mult mai bătrîn, cu barbă. Citeşte acum *Traité,* dar a citit articolul din *Diogène* (*La Nostalgie du Paradis*) şi e încîntat. Îmi pune mereu întrebări, fără să mă lase, totuşi, să răspund pe îndelete, aşa cum aş fi vrut. I se pare „extraordinar" tot ce-am observat eu despre şamanism; e pasionat de limbajele secrete şamanice. Îmi dăruieşte *La Preuve par l'étymologie.*

Ascona, 20 august

Azi dimineaţă îmi ţin conferinţa. N-am izbutit să scriu ultimele pagini. Le-am improvizat.

*

Tucci îmi spune că Dasgupta a murit în februarie, la Allahabad. Fusese cîtva timp profesor în Ceylan, apoi fusese numit profesor la Universitatea din Allahabad. Abia a avut timp să ţină cursuri trei luni.

Astfel se încheie un capitol din viaţa mea, început într-o după-amiază din decembrie 1928, în biblioteca Societăţii Teozofice din Adyar, cînd l-am întîlnit pe Dasgupta (căruia îi scrisesem cu cinci-şase luni înainte şi care mă asigurase că pot veni la Calcutta, să lucrez cu el. De altfel, nu mă aşteptam să-l întîlnesc la Adyar. Se afla acolo pentru manuscrisele Societăţii Teozofice).

22 august

Vizită la Muzeul Rieder, din Morcote, lîngă Lugano, să vedem „faimoasa colecţie" de icoane şi obiecte româneşti. Decepţie totală. În afară de vila şi grădina Muzeului, nimic frumos, nici măcar o singură icoană. Sunt cu un grup întreg de prieteni şi cunoscuţi, şi aproape că-mi vine să le cer scuze; le spun că prostul gust al colecţionarului elveţian a făcut pretutindeni o selecţie negativă. Casa e plină de flori funerar aşezate. Uneori, aproape că mă sufoc; mi se pare că sunt în odaia unui mort. Proprietarul are un aer straniu. În subsol, o sufragerie de „boer", atroce; plină de flori. Mi se spune că proprietarul mănîncă singur, cu umbrele şi amintirile lui.

Geneva, 2 septembrie

Am ajuns azi noapte, obosiţi. Hôtel Richemond. La cinci după-amiază, „porto de bienvenue" în la Cour St. Pierre. Reîntîlnesc pe cei de la Società Europea di Cultura: Babel, Ungaretti, Monteverdi, Campagnuolo, Carnera şi pe fidelii Jean Wahl, Jean Amrouche şi Jean Lescure. Regăsesc, după nouă ani, pe Delfim Santos — neschimbat. Cunosc pe Julian Marias, de care Ortega îmi vorbea entuziasmat acum vreo zece ani; îmi spune, de altfel, că a scris o carte despre Ortega şi a doua, răspuns la trei iezuiţi, e sub tipar.

Geneva, 5 septembrie

Am ţinut ieri conferinţa. Lume multă: succes. Îndrăzneala mea de a judeca criza europeană prin ochii altora, a non-europenilor, şi, deci, de a judeca-o într-o *perspectivă religioasă* — a surprins şi a plăcut. Aimé Patri îmi spunea la Ascona că textul acesta e prea important pentru a rămîne îngropat în volumul colectiv al „Rencontres Internationales" editat de Bacônnière. Îmi propunea să-l transform şi să-l public într-o revistă pariziană.

După conferinţă, invitaţi de Jean Chauvel, ambasadorul Franţei la Berna, împreună cu Gafencii; la Bergues, în apartamentul pe care-l ocupa pe vremuri Titulescu, Ambasadorul îmi vorbeşte de Guénon, Consulul General, de India. Plecăm apoi cu maşinile la vila lui Gafencu, în afară de oraş, pe malul Lacului.

*

Acele nelipsite cucoane care se adună după orice conferinţă şi-mi vorbesc de India, de Yoga, de „eliberare".

9 octombrie

Umblam serile trecute pe rue St. Jacques, în drum spre Hunwald. Ceaţă de toamnă, şi pustiu în faţa mea — pustiul, tăcerea pe care le găseşti neverosimil de brusc, la Paris, cîţiva paşi după ce-ai ieşit dintr-o aglomeraţie tinerească, aşa cum întîlnisem eu pe St. Michel între Dupont şi Luxembourg, doar cîteva minute mai înainte. Ceaţă, luminile voalate ale felinarelor. Dintr-o cîrciumă se auzea romanţa, aproape desuetă, pe care o reînviase chiar atunci postul de TSF. Cîţiva tineri la zinc, parcă rătăciţi acolo — căci păreau studenţi şi barul rămăsese dintr-un alt deceniu. Şi atunci am văzut trecînd strada în faţa mea o tînără cu o haină scurtă pe umeri, în pantaloni negri, şi am urmărit-o cum intră la bar să-şi cumpere ţigări. Cîteva clipe am avut impresia că mă aflu într-o sală de cinematograf, descoperind brusc că filmul se petrece într-un peisagiu cunoscut, în acest Paris al meu de acum şapte-opt ani — şi am simţit deodată o neînţeleasă beatitudine. Reîntîlnisem un alt timp. Dacă aş trăi destul, aşa aş putea fi fericit în douăzeci-treizeci de ani, reamintindu-mi de o plimbare ca cea de acum, prin Bois de Boulogne, singur, către amurg — plimbări pe care în nesfîrşita mea naivitate cred că le uit, că nu mă angajează cu nimic...

10 noiembrie

La răstimpuri, „mă apucă“ pasiunea Daciei şi a lui Zalmoxis. Mă reîntorc atunci la textul lui Herodot, citit şi recitit de vreo treizeci-patruzeci de ori pînă acum, la celelalte mărturii mărunte despre credinţele geţilor, adunate în caietele din 1941-42, încă de la Lisabona. Cîteva zile, sunt ca şi posedat; nu fac decît să recitesc, să visez pe marginea documentelor, şi scriu pagini nenumărate, cu observaţii, comentarii, planuri de studii şi cercetări ulterioare. Apoi, ca de obicei, totul se potoleşte într-o bună dimineaţă, şi mă reîntorc la programul de lucru întrerupt...

Fără dată [1953]

Nu ştiu de ce mi-am adus aminte de acest amănunt: acum un an, T.B. mă găseşte la masa de lucru, cu un text sanscrit în faţă. Era *Mûlamadhyakakârikâs* a lui Nâgârjuna — şi nu m-am putut reţine să-i vorbesc, entuziast, de măreţia, profunzimea, originalitatea gîndirii lui Nâgârjuna, spunîndu-i, între altele, cît de mult regret că aceste *Fundamente ale Căii de Mijloc* nu sunt traduse(1), ca să devină accesibile filozofilor şi logicienilor occidentali (mă gîndeam mai ales la Stephane Lupasco). După ce m-a ascultat şi a mai privit odată cărţile de pe birou, T.B. mi-a spus: „Dacă ai şti cît te admir, că-ţi pierzi timpul cu asemenea lucruri plicticoase! Cum se mai poate interesa cineva *astăzi,* de ce-au gîndit indienii, chinezii, anamiţii şi cei care or mai fi?“

Ar fi fost inutil să discut. Dar în acea clipă mi-am adus aminte de o după-amiază din toamna 1945, cînd lucram la *Techniques du Yoga,* în rue des Saints-Pères. Cioran venise să mă vadă, şi a dat cu ochii de *Vijnaptimâtrasiddhi* a lui Hiuan-tsang, în traducerea lui de la Vallée-Poussin. A început s-o răsfoiască, emoţionat. „Ce noroc ai avut tu, să întîlneşti gîndirea indiană la douăzeci de ani! mi-a spus. Numai asemenea texte mai merită să fie citite. Ce-*ai* fi putut citi altceva, *astăzi,* după ce-*am* citit pe Hegel, pe Husserl, pe Sartre? Ai mai fi putut citi pe Leibniz? Sau poate vreun „modern“, ca E. Boutroux? Ce plicticoase lucruri...“

Paris, iunie 1954

Ne-am reîntors aici, în rue de La tour, dar nu mai recunoaştem casa. Toată mobila, şi covoarele, şi perdelele etc., *au fost transportate* la etajul V, unde s-au instalat de curînd Delia şi René Laforgue. Avem un pat, cîteva scaune — şi eu o masă măruntă, de scris, la care lucrez, cocoţîndu-mă. Îmi amintesc deodată de ultimele săptămîni petrecute la Cascaes, în casa pe jumătate ruinată (o dărîma primăria) din Piaţa de peşte, cu băiatul ăl mic al lui Călin Botez înaintînd încruntat pe podea, luptîndu-se cu muştele, adunînd molozul pe care ni-l trimiteau lucrătorii de-afară. Aş vrea să recitesc jurnalul meu de-atunci, dar toate hîrtiile şi cărţile au rămas în rue Duhesme. Am venit aici doar cu manuscrisul romanului.

Guillermou a sfîrşit traducerea părţii întîi, şi Christinel bate la maşină zi şi noapte, în odaia din fund. Ne îngrozim amîndoi cît va ieşi de mare romanul. Cine îl va citi? Cine îl va cumpăra?...

*

I-am făgăduit lui Brice Parain să-i las un exemplar dactilografiat din partea întîi, înainte de a pleca în vacanţă.

Am reluat de cîteva zile capitolul al VI-lea, penultimul. Mă lupt cu o neînţeleasă tristeţe, cu o mare, adîncă oboseală. Îmi spun mereu că ar trebui să mă odihnesc, căci nu mai sunt chiar atît de tînăr, dar simt că e prea tîrziu, că, orice s-ar întîmpla, nu mai am timp, că singurul lucru pe care mai izbutesc să-l doresc, e să mă eliberez de roman — întîmplă-se orice s-ar întîmpla după aceea.

---

(1) *Mûlamadhyakakârikâs* a fost de curînd tradusă şi comentată de un student al meu de la Universitatea din Chicago, Frederick J. Streng (1971). (*Nota lui Mircea Eliade*)

* *

Cu mare efort, Christinel a sfîrşit azi-noapte dactilografierea ultimului capitol din traducerea părţii întîi, şi azi dimineaţă am trecut pe la Gallimard şi i-am lăsat manuscrisul lui Brice Parain.

Mîine dimineaţă plecăm la Ascona.

18 iunie

Acele desene pe pereţii peşterilor paleolitice, cu bizoni, urşi, gazele rănite, străpunse de suliţe sau săgeţi. S-a vorbit de magie. Dar în ce sens? Efectul nu acţionează asupra vînatului — ci operează direct asupra vînătorului. Compară cu efectul pe care-l producea, sub ocupaţie, la Paris, o svastică străpunsă de un pumnal.

*

Karma este şi ea o „istorie": Omul e rezultatul propriilor lui libertăţi trecute, e condiţionat, adică, de aceste libertăţi.

20 iunie

Occidentul reîntîlneşte în spiritualitatea orientală „platonismul": arhetipurile, modelele exemplare.

Ascona, 26 iunie

Cînd, acum cinci ani, am început să scriu *Noaptea de Sînziene,* nu ştiam aproape nimic altceva în afară de sfîrşit. Ştiam că, după doisprezece ani, Ştefan va reîntîlni pe Ileana, tot într-o pădure, şi că va recunoaşte maşina care (i se păruse lui) dispăruse sau ar fi trebuit să dispară în pădurea de la Băneasa, în noaptea de Sînziene 1936. Cei doisprezece ani alcătuiau, în mintea mea, un ciclu perfect, închis, omologabil ciclurilor cosmice (Marele An etc.). Reîntîlnirea din 1948 ar fi trebuit să răscumpere toate încercările şi suferinţele lor. Pînă în ultimul timp, chiar după ce am început să scriu capitolul final şi mă apropiam de reîntîlnirea din pădurea de la Royaumont, am crezut că reîntîlnirea va însemna, şi pentru unul şi pentru celălalt, începutul unei „Vieţi Noi" (*renovatio*). „Căutarea" lui Ştefan o omologasem unei *Quest* iniţiatice. Regăsirea Ilenei echivala împlinirii, iniţierii (înfruntarea victorioasă a tuturor „probelor şi încercărilor" iniţiatice). Or, astăzi am înţeles că e vorba de altceva: Ştefan era obsedat de „maşina care trebuia să dispară la miezul nopţii", maşina cu care „ar fi trebuit să vină Ileana", în 1936, la Băneasa. Mai mult decît iubirea neînţeleasă pentru Ileana (neînţeleasă, pentru că el continua să fie îndrăgostit de Ioana), ceea ce pare straniu în întîlnirea de la Băneasa e obsesia maşinii. Or, totul se explică dacă maşina Ilenei — reală la Royaumont, doisprezece ani mai tîrziu — va fi leagănul morţii lor. Ileana, aşa mi se pare acum, nu-l mai iubeşte. „Căutarea" (*The Quest*) a lui Ştefan era, deci, căutarea Morţii. Ileana se arată a fi ceea ce era de la început: un înger al Morţii (numai că la început, fără *maşina reală,* adevăratul ei destin nu putea fi perceptibil). Maşinile au o funcţie arhetipală în roman, şi cititorul avertizat va observa curînd că de cîte ori apare imaginea unei maşini, se întîmplă o „rupere de nivel" şi destinele se decid sau devin perceptibile. Simbolismul Morţii mi se impune scriind ultimul capitol. Nu ştiu, încă, dacă vor muri amîndoi, într-un accident, în acea noapte — deşi finalul acesta ar fi singurul plauzibil. Ştefan „a rezolvat toate tainele" (dna Zissu, Partenie etc.); pe nivel anecdotic, această „înţelegere" corespunde „ultimei înţelegeri" a înţeleptului, care e totodată piatra lui de mormînt (într-un anumit sens, viaţa nu mai are surprize pentru el; e un „mort în viaţă"). Existenţa istorică a lui Ştefan n-ar mai avea sens fără Ileana, odată ce-a izbutit s-o regăsească. Şi dacă i se pare că Ileana nu-l mai iubeşte, nu i-a mai rămas nimic altceva de făcut, aici, în lume...

Dar s-ar putea ca, în ultimul moment, să mi se impună o altă soluţie, nu ştiu nici eu care. Pentru că simbolismul Morţii îngăduie *orice*: extincţie sau o regenerare, un adevărat *incipit vita nova.* Voi vedea.

7 iulie

Azi, la 11,35 dimineaţa, am terminat de scris şi de transcris ultima pagină. Romanul e sfîrşit.

Am scris în ultimele zile luptînd nu numai cu tristeţea, dar cu o opresiune aproape fizică. Mi-a fost peste putinţă să mă împotrivesc destinului care hotărîse de mult, şi fără ştirea mea, să-i piardă, pe Ştefan şi Ileana, în acea noapte de Sînziene 1948, undeva, pe o şosea care ducea spre Lausanne. Am scris într-o tensiune continuă — şi parcă vremea reflecta furtuna mea lăuntrică, pentru că au fost tot timpul trăsnete şi vijelii, urmate de ploi repezi, reci, de toamnă. Nu izbutesc să mă bucur că am încheiat această carte.

*

Către seară, mergeam amîndoi pe jos pînă la Ascona, la cafeneaua de lîngă Pancaldi.

9 iulie

Ieri şi astăzi, starea ciudată de tristeţe, oboseală şi deznădejde a continuat. Nişte oameni pe care i-ai purtat cinci ani cu tine, pe care i-ai însufleţit şi nutrit din propria ta fiinţă. Pustiu lăuntric. Mă trezesc oarecum fără sens în viaţă, istovit.

Ne ducem la Locarno să-mi încasez bursa. Îmi uit paşaportul la Bancă, şi nu descopăr asta decît seara. Pentru prima oară în viaţa mea mi se întîmplă să-mi uit undeva paşaportul, să-mi pierd, adică, „identitatea" mea. Ar fi interesant să ştiu cum ar interpreta asta un psiholog. Poate presentimentul că am lăsat în urmă o „identitate", că „ceva" a murit în mine sau pentru mine? Că aş vrea să scap de ceva, să mă eliberez de un trecut pe care nu-l mai recunosc?...

14 iulie

Va trebui să scriu într-o zi un lung studiu asupra „originilor" filozofiei; să arăt, adică, trecerea de la cunoaşterea prin mituri şi simboluri (aşa cum e practicată în lumile arhaice) la filozofia sistematică. Exemple: 1) ceea ce e „arhaic" în Platon (bunăoară, preistoria teoriei Ideilor: de la *imaginea exemplară*, la ideea platonică); 2) iniţierea echivalează cu filozofia. Iniţierea reprezintă „moartea" la nivelul experienţei profane şi „învierea" la experienţa religioasă, adică accesul la cunoaşterea metafizică. Ceva asemănător efectuează filozofia: „moartea" ignoranţei, renaşterea întru cunoaştere. Va trebui să insist asupra simbolismului obstetric atestat atît în riturile iniţiatice, cît şi în maieutica socratică.

Pentru Husserl, fenomenologia implică abolirea experienţei profane, a „omului natural". Ceea ce fenomenologii numesc „atitudine naturală" este starea profană, condiţia pre-iniţiatică. Tot aşa cum prin reducerea fenomenologică se obţine accesul la real, prin iniţiere se pătrunde în planul sacru, adică spiritul are acces la absolut (= real).

August

De meditat asupra acestui detaliu: că omul, făcut din ţărînă, este totuşi desprins din soare. Pămîntul s-a rupt din soare înaintea omului, şi gestul acesta a devenit într-un anumit sens modelul exemplar al tuturor „căderilor" şi „rătăcirilor" umane.

E greoi şi obscur ce scriu, dar cînd voi avea odată timp, voi lămuri pe îndelete ce vreau să spun.

August

Mi-ar place să pot scrie într-o zi o „preistorie" a tuturor obiceiurilor para-religioase, care supravieţuiesc încă în societăţile moderne. Moş Crăciun sau Sf. Nicolae care trebuie să coboare pe coş, şi să apară deodată, *pe neaşteptate*, în odaie: Coşarul care apărea aşa în acea neuitată piesă idiş *Cîntăreţul tristeţii sale* (am văzut-o la Bucureşti, elev la liceu, prezentată de trupa din Vilna). Or, credinţe străvechi ne arată că zeul sau mesagerul lui („strămoşul", mortul) coboară şi dispare prin coşul casei. Coşul era un fel de „drum" între două lumi. Cum scria Coomaraswamy, — cheminée, à la fois *caminus* et chemin, par laquelle Agni s'achemine et nous-mêmes devons nous acheminer vers le ciel.[1] Coşul, căminul = *Axis mundi*;

---

[1] „Căminul, totodată *caminus* şi drum, prin care Agni porneşte la drum şi noi înşine trebuie să pornim către ceruri".

ruptură de nivel, deci posibilitate de comunicare între Cer, Pămînt, Infern. Ce e fascinant, e că imaginea aceasta arhaică se menţine încă în sufletul omului modern, desacralizat.

Noiembrie

Îmi aduc deodată aminte de *Metamorfoza* lui Kafka şi mă gîndesc că, în credinţele a foarte multe popoare, oamenii, murind, se transformă în animale. Evident, Kafka nu se gîndea la moarte — ci mai degrabă la o regresiune zoologică, la o „cădere“ în nivelurile inferioare ale vieţii organice. Diminuarea aceasta, solidarizarea cu existenţele larvare, făcea fără îndoială parte din teoriile şi coşmarele lui Kafka. Dar e interesant de remarcat că şi moartea ca atare e considerată, la nivel folcloric (deci, religios), regresiune într-o existenţă larvară, o diminuare de natură ontologică. S-ar putea deci ca viziunea atît de „modernă“ a lui Kafka să regăsească o foarte veche spaimă de moarte, îngropată undeva în inconştient.

8 decembrie

A apărut *Le Yoga, Immortalité et Liberté*. Nu am timp să mă bucur; lucrez cu furie la *Forgerons et Alchimistes*. Sper s-o pot termina înainte de Crăciun. Încerc „să spun“ în cartea aceasta mai mult decît îndrăznisem pînă acum în celelalte cărţi ştiinţifice.

ianuarie 1955

Din Simone Weil: „Nous sommes retournés. Nous naissons tels. Rétablir l'ordre, c'est défaire en nous la créature.“[1] Asta înseamnă „*faire passer du créé dans l'incréé*“[2]. Uluit să regăsesc într-o autentică experienţă religioasă modernă un *pattern* arhaic: reintegrarea prea-plinului primordial, singura, adevărata realitate.

11 ianuarie

Templul grec e numit *naos, neos* — ca şi barca. De meditat asupra acestei imagini: Templul, adică sacralitatea exprimată în volume, e conceput ca o navă. Datorită căreia, se poate călători (evident, *spre* Cer, *pe* Cer), se pot *traversa* apele (= neființa, întunericul, haosul etc.). Ideea că trecerea perfectă nu se poate face decît într-un „vas“, adică într-o „formă închisă“, care apără de dezagregare, de risipire, de dizolvare (= topire în Ape).

21 februarie

Azi-noapte, mă trezeşte deodată mirosul teribil, sinistru al negului meu de la subţioara dreaptă. Mă duc la baie şi-l privesc; sîngera, amestecat cu un foarte subtil puroi, uşor lipicios. Mă spăl cît pot mai bine, apoi încerc să readorm. Imposibil. Două ceasuri de insomnie, terorizată de gînduri negre. Adorm, cred, destul de tîrziu, după ce aud primele trenuri trecînd spre Paris.

E curios, mi se părea că m-am gîndit mereu la moarte. Dar la ce fel de moarte? Trecere bruscă, fulgurantă, dincolo. O zi, două de reculegere, de meditaţie, poate şi oarecare suferinţă fizică, pentru a mă detaşa mai repede de pămînt — şi apoi, trecerea. Nu mă gîndeam la o *astfel* de moarte lentă (deşi, e curios, mă rugam mereu să nu fiu ursit unui cancer, să mor *altfel*). La început, susţinut în acea teribilă prezenţă a morţii prin efluviile mele cadaverice, îmi era imposibil să mă gîndesc la suflet, la post-existenţă, la detaşarea senină de trup. Platon, India, iniţierea prin moarte şi reînviere — toate acestea erau departe. Prezent era numai cadavrul. Îi simţeam prezenţa cu o extraordinară acuitate şi plenitudine. Parcă n-ar fi fost nimic altceva în moarte decît el. Ştiam, totuşi, că nu e aşa. Cu un efort de voinţă, izbuteam uneori să mă desprind de cadavru, să mă gîndesc la *moarte*. Şi atunci, o astfel de groază mă cuprindea. Cît sunt de puţin pregătit să trec dincolo. Sentiment de culpabilitate: aproape nimic din ceea ce trebuia făcut n-am făcut. „Mesagiile“ de-abia acum mă pregăteam să le transmit:

---

[1] „Suntem de-a-ndoaselea. Aşa ne naştem. A restabili ordinea, înseamnă a desface în noi creatura“.

[2] (înseamnă) „a trece din creat în increat“.

cărţile mele religioase, filozofice, poate şi literare. Am jucat cartea unei existenţe de circa şaizeci de ani — şi iată că la patruzeci şi opt de ani neîmpliniţi am deja în nări mirosul propriului meu cadavru. Desigur, îmi spuneam, voi fi operat, îngrijit etc. — dar asta îmi mai dă un an, cel mult doi; şi forţe din ce în ce mai puţine, incapabil să mai pot scrie o carte adevărată. Va trebui să mă mulţumesc, în cel mai bun caz, cu articole, cu *Jurnalul.* Dar toate gîndurile şi calculele acestea nu erau nimic. Prezent era doar mirosul cadavrului. M-am imaginat cu braţul drept amputat, m-am văzut scriind cu mîna stîngă, salutînd cu mîna stîngă ridicată în aer. Degeaba. Imaginea aceasta de „zvîrlire" a acelei părţi din trupul meu care începuse să putrezească, nu mă linişte. Şi deodată mi-am adus aminte de cartea pe care o pregătesc, *Mort et Initiation.* O vedeam pînă acum „din afară", ca o lucrare de erudiţie şi filozofie. Mă înşelam; nu înţelesesem esenţialul. Iniţierea e o moarte, şi orice moarte, inteligent asumată, poate echivala unei iniţieri. Dar „moarte simbolică" (rituală, iniţiatică) nu e numai suferinţa, tortura, boala etc. — ci şi experienţa propriului tău cadavru, reconcilierea cu acest fapt simplu, dar pe care-l uităm: că nu suntem numai *trecători,* ci suntem şi în descompunere, şi că trebuie *să acceptăm* acest cadavru care e carnea noastră, că trebuie să ne reconciliem cu ideea că *suntem şi asta,* un cadavru. Nu trebuie să ne gîndim numai la suflet. Ar fi prea simplu. În cazul meu, n-a mers deloc: nu m-a liniştit deloc gîndul că mă voi despărţi de trup. Nu m-am împăcat decît acceptîndu-mă ca atare, asumînd propriul meu miros cadaveric, spunîndu-mi că şi asta face parte din mine. Poate că numai astfel valorificată, spaima mea de azi-noapte a putut fi integrată: am simţit în ea teroarea iniţiatică. Mi-am spus: trebuie să trec prin toate acestea, ca să pot reînvia altfel, altundeva.

Roma, 25 aprilie

Congresul de Istoria Religiilor. Joachim Wach îmi spune că m-a invitat să ţin Haskell Lectures la Universitatea din Chicago. La anul. Anul acesta, le va ţine Heiler. Nu-mi prea vine să cred că voi ajunge pînă la Chicago. Viza americană mi se pare inaccesibilă.

Täsch, august

Scriu din ce în ce mai rar în acest caiet. Nu prea înţeleg de ce — dar *simt.*

Am venit în acest cătun la 1 700 de metri acum o săptămînă. Timp magnific. Plimbări — dar în special beţie literară. La Casa Gabriella, în iulie, am scris nuvela *Fata Căpitanului.* Aici, am început o lungă povestire, *Pe strada Mîntuleasa,* care mă pasionează. Scriu uneori opt-nouă ceasuri pe zi, ca în tinereţea mea. Mă afund pe nesimţite într-o mitologie bucureşteană rămasă în adormire cincisprezece ani.

În iunie Guillermou corecta de zor *Forêt Interdite* (titlul definitiv al romanului). Cartea va apare la toamnă. Ştiu că soarta mea literară în Occident se joacă pe acest roman — dar nu pot face nimic; nici interveni la criticii prieteni, nici la Gallimard (pentru publicitate etc.). Singurul lucru care mă interesează în momentul de faţă este să termin nuvela.

Enrico Grassi, — care m-a cunoscut la Roma — îmi cere insistent un volumaş pentru colecţia pe care o dirijează, „Rowohlt Deutsche Enzyklopädie". Primele numere vor apare la toamnă. Grassi vrea să scriu *Das Heilige und das Profane.* Rowohlt mi-a trimis contractul aici. 160 pagini dactilografiate, în ianuarie. Nu ştiu cum voi face. Am de terminat cîteva studii şi de completat volumaşul făgăduit lui Carlo Diano (*Centre du Monde, Temple, Maison*). Şi vara aceasta (prima din 1950 fără „Eranos") o păstrez numai pentru literatură.

Carnet de vară

Ascona, iulie 1957

De cîte ori regăsesc această cameră din Casa Gabriella, îmi amintesc de coperta primului roman de Alfredo Panzini pe care l-am citit: *Il padrone sono me!* De la masa mea de lucru, văd terasa, lacul şi muntele din faţă. Întocmai ca în acea fabuloasă copertă din adolescenţă.

...Am descuiat valiza cu cărţi şi manuscrise şi am căutat dosarul cu note pentru conferinţele „Eranos". Pentru a cîta oară îngenuncheam în faţa acestei valize, căutînd printre caiete şi cărţi, scoţînd dosarele unul cîte unul, terorizat la răstimpuri de gîndul că tocmai notele de care aveam nevoie ar fi putut fi lăsate într-unul din locurile pe unde am trecut în ultimii ani, în pivniţa din rue Duhesme sau sus, în biblioteca Jacquelinei, la Val d'Or sau la Chicago? Mă revăd, acum o lună, în apartamentul Lizettei, la New York, acum două săptămîni în cabina îngustă de pe *Liberté*, apoi, din nou, în Collège Sainte Thérèse, îngenunchind în faţa aceleiaşi valize ca s-o pregătesc pentru lucrul de vară. Şi deodată îmi dau seama ce-am ajuns: un nomad, un *wandering scholar*. Nu mai am, nicăieri, într-o casă, o odaie a mea. Locuiesc pe unde pot, la cine mă pofteşte, la rude, la prieteni sau la oameni de omenie. Îmi aduc aminte de melancolica indignare a lui Camil Petrescu, prin 1937: „La patruzeci de ani, eu n-am nici măcar o garsonieră!" L-am privit atunci ca pe un martir exemplar.

...Dar mai mult decît toate mă întristează faptul că încă pentru multă vreme nu voi mai putea scrie şi citi în voie. Visez uneori la o lungă, nesfîrşită vară, în care să mă las deşteptat în fiecare dimineaţă de bucuria că ziua va fi numai a mea, că voi putea, dacă vreau, s-o risipesc sau s-o mistui întreagă într-o carte.

*

Citesc *Voyage au Centre de la Terre* a lui Jules Verne, fascinat de îndrăzneala simbolismului, de precizia şi opulenţa imaginilor. S-ar putea scrie un studiu întreg asupra mesajului secret al acestei cărţi. Aventura e de ordin iniţiatic: ca în orice iniţiere, se regăsesc rătăcirile în labirint, coborîrea în lumea subterană, trecerea Apelor, proba focului, întîlnirile cu monştrii, proba solitudinii absolute şi a întunericului, în sfîrşit, ascensiunea vertiginoasă, echivalînd cu apoteoza iniţiatului. Dar

cît sunt de exacte imaginile acestor lumi subterane, ale acestor tărîmuri de dincolo, — cît de precisă şi de coerentă e mitologia abia camuflată sub jargonul ştiinţific al lui Jules Verne? Mă întreb cum de au neglijat pînă acum psihologii şi criticii literari acest document excepţional, inepuizabil tezaur de imagini şi arhetipuri?

Cineva va scrie într-o zi istoria imaginaţiei moderne. Capitolul închinat lumilor subpămîntene va trebui să ţină seama de *Voyage au Centre de la Terre*, de *Sche* a lui Riggard Haggart, de *Om* şi *There Was a Door* ale lui Talbot Mundy. Probabil că nici unul din aceşti trei autori nu ştia mare lucru despre mitologiile şi riturile iniţiatice. Şi totuşi, imaginile şi scenariile lumilor subpămîntene care abundă în cărţile lor nu-şi revelează semnificaţiile secrete decît dacă le reintegrăm misterului din care au fost desprinse, acel mister prezent în toate iniţierile.

*

De curînd, C.G. Jung a avut acest vis: se afla într-o imensă sală de spectacol, singur. Cortina s-a ridicat încet, şi pe scenă a apărut dna Jung — dar nu aşa cum era în ultimii ani (a murit la 75 de ani, anul trecut), ci aşa cum o întîlnise Jung cu cincizeci de ani în urmă. N-a rostit nici un cuvînt. Amîndoi s-au privit mult timp în tăcere.

Jung ar fi mărturisit că după acest vis nu mai are nici o îndoială în ceea ce priveşte nemurirea sufletului.

*

Cît de mult îl admir pe Cioran pentru neegalata lui ştiinţă de a scrie scrisori! Cred că i-am ghicit de mult secretul. Cioran nu scrie nici cînd trebuie, nici cînd nu are ce face — ci doar cînd simte nevoia să se adreseze cuiva, unui prieten sau unui necunoscut. Şi scrie, atunci, despre ce are el chef, dincolo de „momentul istoric", oarecum atemporal.

Cum îl înţeleg!... Astăzi, bunăoară, am simţit deodată nevoia de a comunica cuiva primele mele impresii din Chicago, de acum opt, nouă luni. Le-am regăsit pe toate, proaspete şi fragede, aşa cum desigur nu le voi mai reîntîlni. Mi-ar fi plăcut să rămîn toată după amiaza la această masă, şi să scriu despre arborii din Woodlawn Avenue, despre carillonul misterioasei Rockefeller Chapel, care aduce cu o catedrală gotică, aşa cum ar fi fost ea imitată de azteci.

*

Furtuna de azi noapte. Trăznetul a căzut la cîţiva metri de terasă, în lac, zguduind casa din temelii şi topind toate siguranţele. Am aprins lumînări şi am sfîrşit masa între trăznete. Apoi, în camera lui Corbin, cu damigeana de Chianti, între noi, la lumînare, lungă discuţie despre gnosticism şi Evangheliile apocrife.

Furtuna a continuat, tot atît de furioasă, pînă în zori. Dimineaţa, lacul părea înecat în pîslă.

Mi-am adus aminte de o scenă pe care mi-o povestise Haig Acterian prin 1927: noaptea, la Schitul Ialomicioara, treziţi din somn de trăznete, au aprins o lumînare şi Marietta a început să citească cu glas tare din Evanghelia lui Ioan. Cînd a terminat de citit, răsărea luna dinspre Piatra Craiului.

*

Ascultînd mierlele, mi-am adus aminte de vara petrecută la Săcele, unul din cele „Şapte sate“ de lîngă Braşov. Era, cred, în 1922. Aveam cincisprezece ani şi, între altele, eram pasionat de entomologie. Plecam, în zori, de-a lungul rîului, cercetînd tufele de răchită ca să culeg larve de fluturi. Alteori urcam costişa şi, în fîn, citeam pînă ce mi se făcea foame. Citeam tot ce-mi cădea în mînă. În casa pe care o închiriasem, găsisem o colecţie de vechi numere din *Revista Română*. Îmi amintesc de un articol al lui H. Sanielevici: „De ce cîntă păsările?“ Era unul din primele lui articole, publicat prin 1910. L-am citit, fermecat, de vreo două, trei ori. Dacă îmi aduc bine aminte, explicaţia era destul de simplă. Păsările cîntă, pentru că altminteri s-ar asfixia...

*

Am adus şi de data asta ultimul caiet din *Jurnal*, dar încă nu l-am deschis. Paginile acestea le scriu într-unul din carnetele pe care le-am găsit, aşezate de Olga pe masa mea de lucru. *Jurnalul* aproape că l-am abandonat în ultimii doi ani. Şi-mi pare rău. Nu-mi făceam iluzii asupra calităţii lui, căci notam în mare grabă tot felul de nimicuri, iar cînd lucram la vreo carte, aproape că nu-l deschideam. Şi totuşi, îmi pare rău că l-am întrerupt. Aş fi regăsit acolo destule sfărîmături ca să pot reconstitui, din amintire, întîmplări, itinerarii şi întîlniri.

L-am întrerupt în vara 1955, dar deja din primăvară îl deschideam tot mai rar. Ce e mai curios: îmi dădeam foarte bine seama de ce mă simţeam detaşat de acest *Jurnal* pe care-l începusem în 1928 şi, cu excepţia anului petrecut în Anglia, îl continuasem aproape fără întrerupere. În iarna 1955, m-a trezit într-o noapte mirosul de cadavru. Negul pe care-l aveam de nenumăraţi ani la subţioara dreaptă se infectase şi supura. Am fost operat în cîteva zile, dar a trebuit să aştept o săptămînă rezultatul necropsiei să ştiu dacă am sau nu cancer. Toate astea le-am notat în *Jurnal*. Ce n-am notat, însă, a fost acel lung şi fantastic *rêve éveillé* pe care l-am avut după ce am aflat rezultatul analizei.

Stam întins într-o după-amiază pe canapea, şi m-am văzut deodată mort, aşezat în sicriu şi dus la Biserica română din rue de Beauvais. Pe sicriu se aflau flori şi două mici drapele, român şi francez. În timpul slujbei, sicriul a început deodată să se înalţe în aer. Apoi a ieşit uşor pe uşă, fără ca o singură floare să alunece, a rămas cîteva minute în stradă, suspendat la vreo zece metri de caldarîm — apoi s-a înălţat mai sus şi s-a îndreptat spre Institutul Pasteur, unde îmi făcusem operaţia. A plutit cîtva timp pe deasupra Institutului, s-a înălţat la vreo 50-60 de metri, şi apoi a pornit spre miazăzi.

Mi-ar trebui multe pagini ca să descriu senzaţia pe care o provocase acest „miracol“, miile de oameni care urmăreau pe străzile Parisului sicriul plutind pe deasupra caselor: maşinile, camioanele cu instalaţii cinematografice şi radiofonice, elicopterele care l-au întovărăşit cînd s-a depărtat de oraş. Ediţiile ziarelor de după amiază anunţau localităţile pe unde trecea şi publicau noi fotografii. Sicriul se apropia de Alpi. Se înălţase la peste 1 000 de metri, şi florile şi drapelele nu se clătinaseră, în pofida vijeliilor şi furtunilor. Nimeni nu ştia unde se va îndrepta. În cîteva zile, sicriul a ajuns aici, la Casa Gabriella, s-a coborît la cîţiva metri deasupra terasei, rămînînd neclintit în aer, aşteptînd parcă să apară Olga. Cînd Olga s-a apropiat cu un trandafir în mînă, sicriul s-a plecat destul ca să-l poată aşeza alături de celelalte flori. Apoi s-a înălţat din nou, a trecut Lacul şi, tot fără grabă, s-a îndreptat spre Italia, a traversat Adriatica, toată Iugoslavia, a pătruns în Bulgaria şi s-a oprit la Dunăre, în dreptul Olteniţei. Acolo a rămas zile întregi, aşteptînd. Prietenii organizaseră un Comitet şi, prin Crucea Roşie, ceruseră Guvernului de la Bucureşti asigurarea că sicriul nu va fi distrus. Cînd s-a obţinut această asigurare, sicriul şi-a reluat zborul lui lin şi s-a îndreptat spre Bucureşti. Îl urmărisem pînă atunci fără nici o dificultate peste munţi, peste ape şi oraşe — dar de data aceasta nu l-am mai putut urmări. Rămăsesem pe malul bulgăresc al Dunării, şi-l priveam cum se depărtează, pînă ce nu l-am mai văzut.

Visătoria aceasta a durat cam o jumătate de ceas. Am încercat de mai multe ori s-o întrerup, să citesc ceva, dar cîteva clipe în urmă mă trezeam urmărind sicriul cu flori, plutind undeva între Alpi şi Dunăre. În vara aceea am povestit acest *rêve éveillé* cîtorva psihologi, dar n-am aflat mai mult decît ce ghicisem singur: că se referă la o experienţă de moarte şi reînviere iniţiatică. Nu ştiu ce porţiune din mine, din existenţa mea trecută, trebuie să moară ca să pot supravieţui. Dar de atunci mi-a fost tot mai greu să mă reîntorc la *Jurnal*, şi în acea vară l-am părăsit definitiv. Într-un anumit fel, poate a trebuit să mă detaşez şi de trecutul apropiat, de ultimii cincisprezece ani, aşa cum întîmplările mă siliseră să mă detaşez de tot ce iubisem, lucrasem şi visasem în tinereţe.

*

La vreo lună după sosirea noastră la Chicago, la un dejun al Clubului Sud-Est Asiatic, Milton Singer, profesor de antropologie, a vrut să ştie ce m-a impresionat mai mult în Statele Unite. I-am răspuns: veveriţele. Am încercat să-i explic de ce,

dar n-am izbutit să mă fac înţeles. Milton Singer zîmbea îngîndurat şi fericit; descoperise, desigur, o secretă, ironică aluzie la cine ştie ce „situaţie" americană. În fond, nu ştiu dacă e chiar aşa de uşor de înţeles. Acum cîteva săptămîni, la Paris, îi vorbeam de toate astea lui Père Bruno. Dar acolo, la „Études Carmélitaines", timpul nu ne fugărea, şi pînă în cele din urmă cred că am reuşit să spun ce simţisem cînd am văzut prima veveriţă apropiindu-se de palma mea întinsă ca să culeagă o alună. De cîte ori mi se pare abolită — chiar pentru cîteva clipe — neîncrederea, inimiciţia, lupta pe viaţă şi pe moarte între om şi sălbăticiuni, mă tulbură o puternică, nedesluşită emoţie. Ca şi cum ar fi anulată actuala condiţie a Lumii şi a omului, şi ne-am regăsi din nou în acea epocă paradisiacă, exaltată, în miturile primitivilor. Atunci, în *illo tempore*, înainte de „cădere" sau de „păcat", oamenii trăiau în pace cu fiarele sălbatice, le înţelegeau limba şi vorbeau prieteneşte cu ele. Amiciţia cu animalele sălbatice şi înţelegerea limbii e un sindrom paradisiac şi totodată eschatologic. Cînd pruncul se va juca cu năpîrca şi iedul va sălta alături de leopard, istoria va sta gata să se încheie şi timpul mesianic va fi aproape. Schivnicii şi sfinţii regăsesc, dar numai pentru ei, această amiciţie paradisiacă cu fiarele sălbatice.

Despre toate acestea am scris, pe larg, în cîteva studii şi articole, pe care n-am de gînd să le rezum aici. Dar e încurajator că un om modern poate fi tulburat atît de adînc de prietenia unui animal nedomesticit. La începutul lui iulie, pe „Liberté", am ascultat o seară întreagă întîmplări cu urşii din pădurile canadiene; cum vin lîngă maşină să caute zahăr, şi dacă nu le dai, se întind de-a curmezişul şoselei, ştiind că nu te va lăsa inima să calci peste ei ... Îmi amintesc că, prin 1934, V. Christian îmi povestea ce i s-a întîmplat lui odată într-o pădure de lîngă Bucureşti, cu o şopîrlă şi nişte fluturi. Dar poate că-mi mărturisise atunci nostalgiile lui de poet.

*

Îi spuneam azi lui H.C. că pentru mine cuvîntul „diletant" păstrează, încă, o somptuoasă gravitate. Dar nu i-am spus de ce. Asta se leagă de una din cele mai sumbre vacanțe din adolescență. Eram la vila din Techirghiol, și terminasem de citit toate cărțile. (Nu erau atît de multe, de altfel. Vilegiaturiștii veneau pentru băile de nămol și aproape n-aveau timp să citească.) În cele din urmă am descoperit *Operele complete* ale lui Vasile Conta în ediția lui O. Minar. Un volum de vreo mie de pagini, cu portretul filozofului pe copertă. Îl adusese, cred, una din mătușile mele, și rămăsese uitat, într-un garderob. Am început să citesc *Teoria ondulației universale*, dar fără să înțeleg mare lucru. Aveam vreo doisprezece-treisprezece ani, și nu mă simțeam atras către filozofie. Dar, deși înțelegeam atît de puțin, din plictiseală, din curiozitate, poate și cu speranța că odată voi înțelege — continuam să citesc, îndărătnic, în fiecare zi. Ajunsesem pe la jumătatea volumului cînd, într-o dimineață, un student de la o vilă vecină m-a surprins citind, în grădină. A luat volumul în mînă, l-a răsfoit și a zîmbit amar.

— Tinere, m-a mustrat, de ce citești pe Vasile Conta? El nu era un filozof propriu-zis. Era un diletant…

Veneția, august

Oprindu-mă în fața acestui înalt Iisus, imberb și clar ca un arhanghel, simt că, de foarte departe, o amintire încearcă să pătrundă pînă la mine, cel de azi. Aștept, fermecat de acest fragment de viață uitată care se trudește să fie recunoscut — și deodată îmi amintesc. Era în 1926, primăvara. Sosisem cu o noapte mai înainte și, precum se cuvenea, cea dintîi vizită din dimineața aceea ne adusese la San Marco. Îi lăsasem pe ceilalți strînși în jurul ghidului, urmărind, cu capetele plecate pe ceafă, scenele din Vechiul Testament, și intrasem singur în basilică. Mi se părea că *trebuie* să văd singur, fără ajutorul ghidului, că numai astfel voi putea descoperi… Că voi descoperi ce? Nu știam, nu mă întrebam. Simțeam doar că mi se va „revela“ ceva.

Și atunci, pe neașteptate, m-a întîmpinat acest Christos lucrat în mozaic, un Christos pe care nu l-am recunoscut în primele clipe, pentru că semăna cu un arhanghel. *Christos angelos.* Unul din cele dintîi mistere, pe care nu le bănuisem pînă atunci, pe care nu aveam cum să le înțeleg. Dar presimțeam că în tinerețea imberbă și incomparabila frumusețe a lui Iisus se ascundea și taina androginului. Mă regăsesc dintr-odată întocmai ca atunci, în 1926, privindu-l cu aceeași neînțeleasă atracție; regăsesc uimirea și gesturile de atunci, parcă timpul s-ar fi oprit pe loc. Îmi apăs cu degetul ochelarii ca să văd mai bine, și simt cum gestul acesta prelungește ticul meu din adolescență, cînd dioptriile creșteau mai repede decît apucam să-mi schimb lentilele. Și apoi, un alt gest, pe care l-am pierdut de mult: îmi încrucișez mîinile la spate. Gest pe care-l prinsesem, un grup întreg de băieți, în ultimele clase de liceu, după ce Nanu, profesorul de română, ne spusese că așa vorbea Titu Maiorescu.

*

Basilica din Torcello. Mă întorc neîncetat la această scenă uluitoare: Dumnezeu, în chip de bunic, cu Iisus pe genunchi — și alți cîțiva copii ținîndu-l de pulpana hainei. Copiii — suntem noi, oamenii. Parcă n-am mai fi *făptura* lui Dumnezeu — ci *copiii* lui, zămisliți de el, deși nu direct (căci nu e tatăl, ci bunicul nostru), dar nu mai puțin suntem sînge din sîngele lui. Aici, Iisus nu e încă Mîntuitorul nostru, ci, copil ca și noi, pare a fi doar favoritul bunicului, al lui Dumnezeu. O asemenea viziune nu poate fi decît creația geniului popular, și ea nu-și capătă înțeles decît integrată universului folcloric.

*

Vita di Giovanni Papini a lui Ridolfi e mai mult decît o biografie; e și un avertisment pentru orice scriitor din familia spirituală a lui Papini. O jumătate de secol, acest prea înzestrat, prea abil și disperat copil teribil a voit să scrie o carte *Adamo*, sau, cum i-a spus mai tîrziu, *Appunti sull'uomo* sau *Giudizio Universale*. Prima pagină, al cărei autograf îl reproduce Ridolfi, este din 1903. De atunci și pînă în preziua paraliziei Papini a reluat și a abandonat de nenumărate ori acest *opus magnum*. În ultima formă, *Giudizio Universale* era aproape sfîrşită în 1953. Cînd l-am văzut în primăvara acelui an, Papini spera s-o încheie foarte curînd. Şi ar fi putut-o termina dacă, şase luni în urmă, nu şi-ar fi pierdut uzul mîinii drepte. Poate ar fi izbutit totuşi s-o încheie chiar după aceea, dictînd, dacă nu s-ar fi lăsat ispitit de *Il Diavolo*. Încă una din fanteziile lui lirico-teologale, cu care voia să uluiască, să consterneze sau să exaspereze publicul, aşa cum îi plăcuse să facă în tinereţea lui. Hotărîndu-se să termine, dictînd, *Il Diavolo*, Papini a pierdut ultima şansa pe care i-o îngăduise Providenţa de a încheia capodopera vieţii lui. A mai supravieţuit mai mult de un an, şi a continuat să dicteze, în condiţii care ţin mai mult de miracol, acele *Schegge* pe care le publica de două ori pe lună *Corriere della Sera* — dar această lungă şi neverosimilă agonie, care i-a transfigurat biografia, n-a mai adăugat nimic faimosului manuscris al *Judecăţii din urmă*. Într-o zi va apare şi această operă, dar nu aşa cum o voise el, cum visase el s-o înfăţişeze lumii. Din ziua cînd a conceput-o, Papini a scris vreo cincizeci de cărţi. Nu toate îi erau predestinate. Multe din ele le puteau scrie alţii, unele poate chiar mai bine ca el. Opera pentru care venise el pe lume era, alături de *Omul sfîrşit* şi alte cîteva, *Giudizio Universale*. Dar s-a lăsat adesea ispitit de cărţi care nu erau, organic, ale lui. Iar cînd a voit să încerce ultimul efort şi să termine *Giudizio Universale*, a amuţit, aproape orb, paralizat, într-un scaun…

Cutremurător exemplu. Şi cu toate acestea, încă din 1912, Papini înţelesese. Scria în articolul *Diventar genio* : „Oricine, cu condiţia să ştie clar ce vrea să devină şi să nu piardă nici măcar o secundă din viaţa lui, poate ajunge alături de cei care dau legi lucrurilor şi creează lumi mai puţin întunecate şi vieţi mai vrednice“…

*

La Veneţia vin întotdeauna şi pentru a-l reîntîlni pe Evel Gasparini. L-am cunoscut în 1950. Deşi e profesor de slavistică, marea lui pasiune, de mulţi ani, e etnologia. Totul a plecat de la o carte despre Dostoievski, pe care încă n-a scris-o. Ca să-l înţeleagă, a început să cerceteze cultura populară rusă. Dar

comparînd-o cu alte culturi populare europene, şi-a dat seama că are de-a face cu o lume străină, exotică. A început atunci să studieze etnologia şi a descoperit că prăpastia aceasta între slavi şi restul popoarelor europene se datoreşte faptului că cei dintîi aparţineau încă, la începutul secolului, unei culturi de tip matriarhal. Din 1948, Evel Gasparini consacră principalul lui curs de limbă şi cultură rusă matriarhatului slav. Cînd l-am întîlnit, azi, îmi spunea, abătut, că e prost văzut de savanţii sovietici şi, în general, de slavişti; că i s-a dat a înţelege că matriarhatul slav nu e oportun; că în fond, Dostoievski…

*

München, 2 septembrie

Congresul Orientaliştilor. Seara, într-o berărie, cu Edward Conze. Discuţie despre buddhism, *Prajnaparamitra* şi astrologie. Crede în reîncarnare. Îşi aduce aminte de „două existenţe şi jumătate“ (probabil jumătatea pe care a trăit-o în această viaţă). Extraordinar de simpatic. Ne placem reciproc, şi repede. Pentru că, îmi explică el, suntem amîndoi *pisces*. Christinel e *taurus* („la vache masculine“, spune el); este, deci, cu picioarele pe pămînt. Ca atare, nu-i va place cartea lui despre buddhism. Îmi mai spune că citind epopeea lui Gesar, a exultat de bucurie că, odată „caii mongoli vor zdrobi şi vor călca în picioare Europa“. Mare dragoste pentru mongoli şi tibetani. Admiraţie extraordinară pentru Padmasambhava. Nu şi-o poate explica decît prin faptul că a fost, cu siguranţă, unul din discipolii lui.

*

Cu Stig Wikander, priveam astăzi vitrinele anticăriilor. Stig zăreşte o carte a lui *Swami* Shivananda, şi mă întrebă dacă l-am cunoscut. Da, îi răspund, timp de vreo şase luni mi-a fost un fel de *guru*, la Svargashram, în Rishikesh. Coliba mea se afla la vreo sută de metri de a lui. Coboram împreună, în zori, printre stînci, să ne scăldăm în Gange… — A mai scris altceva?, mă întreabă Stig. — E o poveste lungă, îi răspund. În primăvara 1931, *Swami* terminase de scris prima lui carte şi plecase cu ea să caute un editor la Allahabad sau Benares. Nu l-am văzut de atunci. Cînd am părăsit Svargashram, el nu se întorsese încă. Dar i-am citit cartea cîteva luni mai tîrziu. Ce s-a întîmplat apoi, nu ştiu, căci în noiembrie am plecat spre ţară.

Mulţi ani după aceea, am auzit că publicase o bibliotecă întreagă. Prin 1950 am primit, la Paris, una din numeroasele lui publicaţii periodice, scrise în întregime de el. Am aflat astfel că tipărise vreo patru sute de volume şi broşuri, plus un număr considerabil de articole. Toate astea, în mai puţin de douăzeci de ani. A ajuns foarte popular în toată India, unde e considerat un sfînt, un maestru spiritual al secolului — şi începe să fie tradus şi cunoscut şi în Europa. Judecînd după fotografii, nu s-a schimbat prea mult. E doar puţin mai gras decît îl lăsasem eu, în 1931, coborînd spre Allahabad cu primul lui manuscris sub braţ. O fotografie î arată scriind în camera lui de lucru, la Rishikesh. De jur împrejur, pînă în tavan, rafturi pline cu manuscrisele lucrărilor deja publicate. Scrie mereu, neobosit, şi scrie despre acelaşi lucru : natura iluzorie a lumii *(mâyâ)*, unitatea Spiritului (atman=Brahman) şi mijloacele prin care omul poate dobîndi libertatea (Yoga şi Vedânta). Personal, poligrafia aceasta vagă şi monotonă mă deprimă; aşa cum mă întristează fotografiile din Rishikeshul de astăzi, cu birou de poştă şi telegraf, spital, tipografii, biblioteci, case de odihnă şi meditaţie, industrie farmaceutică himalayană, şcoli elementare, secundare şi superioare, toate ridicate datorită muncii şi prestigiului lui *Swami* Shivananda. Dar îmi dau foarte bine seama de semnificaţia lor secretă şi de necesitatea lor. *Swami* se adresează unei lumi, din punct de vedere tradiţional indian, corupte şi imbecilizate, căci trăim în Kali-yuga. Într-o epocă dominată de presa de mare tiraj, de *Reader's Digest*, radio şi televiziune — *Swami* scrie mereu, pentru înţelesul cititorilor de azi, repetînd pînă la exasperare aceleaşi şi aceleaşi lucruri simple şi vagi; tot aşa după cum milioanele de tone de hîrtie tipărită în zilele noastre imprimă, în fond, cam aceleaşi fapte diverse şi aceleaşi slogane. Dacă-l înţeleg bine, *Swami* încearcă să-şi deştepte contemporanii la viaţa spirituală, aplicînd aceeaşi tehnică publicistică pe care o utilizează lumea modernă. E un *guru* pe măsura epocii rotativelor şi a maculaturii imprimate.

Dar rămîne totuşi un amănunt pe care nu-l înţeleg: respectul lui pentru cuvîntul scris sau spus *de el.* Unul din articolaşele lui, care repeta aceleaşi bine ştiute lucruri („Lumea e iluzie. Citeşte şi meditează scripturile sfinte. — Eşti liber. Eşti atman. Eşti Brahman etc.etc."), se termina astfel : „Copernic, mare astronom, născut în... mort în ...". Ca şi cum ar mai fi avut un rînd , două, de scris, şi nemaiştiind ce să adauge, ar fi întins mîna şi ar fi deschis la întîmplare un dicţionar biografic. Unul din tinerii lui colaboratori povestea într-una din revistele pe care le publică *Swami* la Rishikesh acest detaliu: Veniseră radiofoniştii ca să-i înregistreze un discurs, şi l-au rugat să rostească, la întîmplare, cîteva cuvinte, pentru a verifica aparatul. După ce le-au înregistrat şi le-au ascultat, şi s-au convins că totul e în regulă, au voit să şteargă acele cîteva cuvinte de pe bandă, dar *Swami* s-a împotrivit. De ce să le ştergeţi? le-a spus. Odată ce-au fost rostite, cuvintele acestea au dreptul să rămînă...

Pentru cineva care crede în Universul întreg e o iluzie, dorinţa de *a rămîne* mi se pare plină de secrete subînţelesuri.

*

Ieri, în antract la *Parsifal*, îl întrezărisem pe Père de Menasce. Azi îmi spune: „Que c'était beau! Que c'était beau!"[1]... Ne întîlnisem amîndoi în faţa standului cu cărţi al lui Harrassowitz. Zăreşte traducerea germană a *Şamanismului* şi o ia în mînă, o răsfoieşte, exclamă: Ce carte extraordinară! — apoi se întoarce spre mine şi, oarecum jenat, se scuză că nu citise încă *Fôret interdite*, pe care i-o trimisesem acum un an. Sunt poate mai stînjenit ca el, şi încep să mă scuz: n-aş fi îndrăznit să-i dăruiesc acest roman prea mare, şi atît de mărunt tipărit, dacă n-aş fi ştiut că tradusese, cel dintîi, şi atît de frumos, pe T.S.Eliott; etc.

---

[1] Ce frumos a fost! Ce frumos a fost!...

Rămas singur, îmi amintesc ce-mi spunea Kurt Wolf la Ascona: Litera e prea măruntă. Nu se poate citi. Sau Dumézil: Iartă-mă, nu-l pot citi. E prea mare. N-am timp... Dr. René Laforgue l-a început şi apoi a citit ultimele pagini. Apoi a renunţat să-l continue. Ca psihanalist, spune el, a înţeles că un destin care se încheie printr-o sinucidere nu poate fi, omeneşte, interesant... — Dar nu e sinucidere, am încercat eu să mă apăr. René a început să rîdă. — Delia!, a exclamat. El *crede* că *nu* e sinucidere!... Delia m-a privit amuzată. — Evident că e sinucidere, m-a asigurat ea. Apoi René mi-a mărturisit cît de rău îi pare că am pierdut atîta timp scriind acest roman. Teza lui e următoarea: chiar dacă aş fi un excelent romancier, n-are sens să scriu, pentru că au fost, sunt şi vor fi cel puţin o mie de mari romancieri în lume, — în timp ce, la ora actuală, sunt singurul care pot scrie *Le Chamanisme* şi celelalte...

Fapt este că *Noaptea de Sînziene* n-a avut, cum se spune, succes. Prea puţine recenzii şi, în afară de articolul lui R. Lalou din *Les Nouvelles Littéraires*, publicate prea tîrziu; cartea dispăruse din librării. S-ar putea găsi o serie întreagă de explicaţii: că a apărut cînd lumea nu se întorsese încă din vacanţe, că n-am făcut nici un efort ca s-o „lansez" etc.; sau că este un "roman-roman", adică se poate citi, în timp ce critica şi elita literară se interesează îndeosebi de o epică fracturată, dezarticulată, scrisă, dacă se poate, la limita inteligibilităţii semantice. Dar, în fond, ce importanţă pot avea toate acestea? *Habent sua fata...*

Marele meu noroc a fost că, la douăzeci şi şase de ani, am cunoscut „succesul" şi de critică şi de public, şi de atunci am ajuns aproape indiferent de soarta cărţilor mele. Ca orice om, mă bucur cînd o carte place şi are „succes", dar nu pot spune că sufăr cînd nu are. Singurul lucru care mă interesează cu adevărat e cartea pe care o scriu sau la care visez. S-ar putea ca *Noaptea de Sînziene* să fie „descoperită" într-o zi, dar s-ar putea de asemenea să sombreze într-o totală şi definitivă uitare. Nu pot face nimic ca s-o „salvez". Numai una sau mai multe din cărţile mele viitoare ar putea face ceva.

Dar problema nu e asta, sau, mai precis, nu e numai asta: ca o carte *să se impună, să dureze*. Într-un anumit fel, o carte „există" şi în ea însăşi, indiferent de ce-a vrut să facă autorul sau de ce cred cititorii despre ea. „Existenţa" aceasta nu ţine de timp; mai exact, nu e nutrită nici anulată de timp. Participă la acel mod de a exista care se îndestulează pe sine, căruia îi e indiferent dacă „durează" o oră, un anotimp sau un secol. Structura acestor existenţe este epifanică: ele *sunt* pentru că au apărut, s-au manifestat, s-au arătat. Pot pieri în clipa următoare; destinul lor s-a împlinit. Destinul lor a fost doar *să fie*.

Nimeni nu cunoaşte mai bine decît autorul lipsurile, defectele, excesele unei cărţi. Îmi dau seama de tot ce e ratat, strident, ieftin sau fals în *Noaptea de Sînziene*. Dar asta nu-mi adumbreşte admiraţia pe care o am faţă de această carte, fără îndoială lucrul cel mai bun pe care l-am scris pînă azi. Uneori ascultînd elogiile adresate altor cărţi ale mele de către oameni pe care-i admir şi-i iubesc, îmi îngădui un zîmbet secret. Îmi spun: cît sunteţi de perspicace, de inteligenţi şi de cultivaţi, *n-aţi văzut...*

Reflecţia aceasta e cu atît mai inocentă, cu cît nu există nici un mijloc de a le arăta ceea ce nu izbutesc să vadă.

*

Recitesc dezamăgit paginile de mai sus. Un scriitor are atîtea de spus despre lucrările lui, încît ori cît ar spune de mult, anumite aspecte sunt trecute sub tăcere. Vreau să adaug, în grabă, aceste observaţii în legătură cu destinul *Nopţii de Sînziene.*

Rezonanţa neaşteptată a cărţilor mele de istoria religiilor şi filozofia culturii, trebuia să mă avertizeze de semi-tăcerea care va întîmpina romanul. Cam tot ce-am publicat pînă acum, chiar şi lucrările tehnice ca *Le Chamanisme* şi *Le yoga*, a interesat într-o nebănuită măsură criticii literari; şi asta nu numai in Franţa. Nu e greu de înţeles de ce: miturile, simbolurile, comportamentele lumilor arhaice şi orientale pasionează nu numai pentru exotismul şi primitivismul lor, ci şi pentru că toate acestea ar putea servi drept punct de plecare pentru o nouă viziune a Lumii, care să înlocuiască imaginile şi valorile în care credeau generaţiile trecute, şi care astăzi sunt perimate. Aş putea scrie o carte întreagă despre fenomenul de regresiune în amorf şi haotic, descifrabil în istoria tuturor artelor moderne.

Sensul mi se pare clar: refuzăm lumea şi înţelesul existenţei aşa cum l-au cunoscut, şi acceptat, înaintaşii noştri; manifestăm acest refuz, abolind Lumile trecutului, fracturînd formele şi teşind volumele, dezarticulînd toate limbajele — şi idealul nostru ar fi să putem şterge cu buretele chiar aceste ruine şi fragmente, să ne reîntoarcem la negrul pur, la plinul, nelimitatul amorf, la unitatea Haosului. Este şi acesta un fel de a protesta împotriva Lumii aşa cum există ea *azi*, şi a-şi mărturisi nostalgia pentru o altă Lume, aurorală, proaspătă, inedită. De aceea, pentru cei care refuză orice „formă“ care le-ar putea aminti de Universul spiritual în care nu mai cred, un limbaj poetic coerent nu mai prezintă interes. Ar însemna o reinstalare într-o Lume articulată şi semnificativă — adică, tocmai ce tăgăduiesc ei că ar fi, astăzi, cu putinţă. Un „roman-roman“ — cum e *Noaptea de Sînziene* — li se pare un anacronism. Ceea ce le convine — deşi poate nu le place întotdeauna — sunt romane ca *Finnegans Wake, The Sound and the Fury* sau *Moloy*. Asemenea texte dificile, esoterice, au şi meritul că flatează perspicacitatea celor care le comentează şi le dezleagă misterele.

Despre toate acestea am să scriu, pe larg, cu un alt prilej. Aici aş vrea să adaug doar atît: regresiunea în haos e numai un moment al unui proces mult mai complex. Azi, nu mai asistăm doar la distrugerea limbajelor — ca pe timpul cubismului sau futurismului — ci, mai ales, la dorinţa de a atinge primordialul prea-plinul începuturilor. Despre acest moment pre-cosmogonic prea puţini îşi dau seama. Prea puţini presimt Lumile noi care stau să se nască, adică: limbajele proaspete care vor articula alte sisteme de valori. E curios că criticii literari, deşi pasionaţi de miturile arhaice şi exotice, nu-şi dau seama de

semnificaţia propriei lor pasiuni; nu înţeleg că mitul este, înainte de toate, o naraţiune, că funcţia lui e să reveleze cum *ceva a luat fiinţă*. Atracţia omului modern pentru mituri trădează dorinţa lui ascunsă de a asculta *poveşti*, de a afla cum lumile iau fiinţă şi ce se întîmplă cu ele. În jargon critic-literar, asta înseamnă „roman-roman“.

*

Florenţa, septembrie

De cîte ori mă reîntorc în Italia, regăsesc şi vechea mea pasiune din adolescenţă şi prima tinereţe: Renaşterea. Mă apăr cum pot: nu intru în anticării, nu cumpăr cărţi noi; dar pînă la urmă mă las învins. Încep, întîi, să-mi amintesc. Văd şi acum, după şaptesprezece ani, biblioteca rămasă în ţară, şi mă apropii, ca în vis, de rafturile în care adunasem textele şi cărţile despre Renaşterea italiană. Parcă ar fi din nou în faţa mea: le pot deschide, le pot răsfoi, şi regăsesc semnele de lectură şi sublinierile făcute cu creionul. În ultimul săltar al biroului se aflau cîndva dosarele cu note şi manuscrisul tezei de licenţă, din 1928, despre Campanella.

Dar de ce să-mi ispitesc melancolia răsfoind, în gînd, dosarele acelea înecate într-un timp şi într-un spaţiu ferecate ca într-un cerc magic? Ca orice om care scrie mult, port şi eu cu mine cîteva cărţi care nu vor fi scrise niciodată. Printre ele, o *Istorie a Renaşterii italiene*, visată la douăzeci de ani, şi, ca atare, plănuită ciclopic, în nu ştiu cîte volume, căci voiam să spun tot, şi eram de asemenea sigur că voi spune lucruri pe care nu le întrevăzuse nimeni. Un volum întreg, bunăoară, era consacrat legăturilor dintre curentele mistice şi oculte ale Evului Mediu — Gioachino da Fiore, cabala, alchimia, hermetismul — şi umanismul lui Ficino şi Pico della Mirandola. Îmi aduc aminte că am lucrat la acest volum toată toamna 1928, pînă în perioada plecării mele spre Indii. Şi cu cîtă gravitate, în noaptea de 19 noiembrie, ultima noapte pe care o petreceam în mansarda mea din Strada Melodiei, am strîns toate acele dosare cu note şi manuscrise, şi le-am aşezat în ultimul raft al bibliotecii, întrebîndu-mă cînd — şi dacă — le voi regăsi.

Le-am regăsit aproape patru ani mai tîrziu, dar mă întorceam încărcat de alte note şi manuscrise, şi de atunci n-am mai revenit decît întîmplător, şi doar pentru scurte răstimpuri, la acel proiect gigantic al tinereţii mele.

Şi totuşi, între pasiunea pentru Renaşterea italiană şi vocaţia de orientalist, cîte fire secrete, subterane, n-aveam să descopăr mai tîrziu! În biblioteca Seminarului lui Tucci, la Roma, descoperisem, în primăvara 1928, cartea lui Dasgupta, şi tot de acolo îi scrisesem, spunîndu-i că vreau să lucrez cu el, la Calcutta. Primele cărţi de indianistică pe care le citisem fuseseră de altfel italieneşti: Carlo Puini, C.Formichi, Tucci. Dar nu asta mi se pare semnificativ, ci însuşi faptul că, în Italia, şi studiind Renaşterea italiană, mă decisesem să aleg India ca principalul meu cîmp de cercetări. Într-un anumit fel, aş putea spune că orientalistica era, pentru mine cel de atunci, o nouă versiune a „Renaşterii“: era o descoperire de surse noi, o reîntoarcere la *izvoare părăsite, uitate*. Poate, fără să ştiu, mă aflam în căutarea unui nou umanism, mai larg şi mai îndrăzneţ decît umanismul Renaşterii dependent de modelele clasicismului mediteranean. Probabil că, tot fără să ştiu, învăţasem adevărata lecţie a Renaşterii; lărgirea orizontului cultural şi reconsiderarea omului dintr-o perspectivă mai vastă. La prima vedere, ce poate fi mai depărtat de Florenţa lui Marsilio Ficino decît Calcutta, Benares şi Rishikesh? Şi totuşi, ajunsesem acolo, pentru că întocmai ca şi umaniştii Renaşterii, nu mă mulţumeam cu o imagine provincială a omului: pentru că, în fond, visam să regăsesc modelul unui „om universal“.

Mi-au trebuit zece ani ca să înţeleg că nici experienţa indiană, ea singură, nu-mi poate revela acel „om universal“ pe care începusem să-l caut din adolescenţă. Şi astfel m-am îndreptat de-atunci tot mai mult spre cele două universuri care mi se par, astăzi, de o inepuizabilă bogăţie în „situaţii umane“: lumea „primitivilor“ şi universul folcloric. Dar simt că nici acum, pasionat cum sunt de miturile primitivilor şi de credinţele arhaice şi populare, n-am uitat lecţia Renaşterii.

*

Recitind rîndurile scrise ieri despre mansarda mea din Strada Melodiei îmi aduc deodată aminte că, la treizeci şi trei de ani, am plecat din ţară cu mîinile goale. N-am luat cu mine nici măcar cărţile şi articolele pe care le publicasem, ca să nu mai vorbesc de manuscrise şi de dosarele cu note. Unele din cărţile mele le-am găsit mai tîrziu pe la prieteni, în străinătate, altele le-am cerut, de la Lisabona, în timpul războiului. Dar nu le-am putut aduna pe toate. În ceea ce priveşte notele şi dosarele pentru lucrările în pregătire, le-am pus de mult cruce. N-am înţeles niciodată de ce, în vara 1942, cînd venisem pentru cîteva săptămîni în ţară, n-am transportat cu mine la Lisabona măcar manuscrisele inedite. Presimţeam că războiul e pierdut, şi-mi spuneam că ar fi inutil, dacă nu de-a dreptul imoral, să încerc a-mi „salva“ ceva din munca trecută. Dar poate că asta era doar o interpretare raţionalistă a unui proces mult mai adînc. De fapt simţeam că tot ce făcusem, sau începusem, şi păstram în ţară — era solidar de o Românie în primejdie de moarte; dacă această Românie dispărea, trecutul meu nu mai avea nici o semnificaţie. Mai precis: nu-şi putea găsi o semnificaţie şi nu putea fi răscumpărat decît dacă renunţam la el, dacă-l jertfeam. Într-un fel sau altul, simţeam că singurul lucru pe care aveam dreptul să-l fac era să iau totul de la început: sărăcie şi muncă într-o cameră de hotel din Cartierul Latin, încercînd să scriu într-o altă limbă şi să „debutez“ din nou, la patruzeci de ani, în faţa unui alt soi de public.

Uneori, în camera mea din Hôtel de Suède mă apuca dorul de manuscrisele lăsate în ţară. Rămîneam atunci ceasuri întregi cu ochii pe jumătate închişi, încercînd să mi le amintesc. Reconstituite din amintiri şi imaginaţie, unele texte mi se păreau mai preţioase decît tot ce scrisesem pînă atunci. Îmi spuneam: tot ce-am făcut mai bun e sub pămînt. Odată, m-am hotărît să scriu un *Catalog exhaustiv şi comentat al manuscriselor rămase în ţară*. Nu l-am început, pentru că n-am izbutit să pătrund, cu amintirea, pînă la cele mai vechi „straturi“: manuscrisele din primele clase de liceu. (De mic, aveam o manie de arhivar: păstram tot, chiar şi cărţile poştale trimise de prieteni vara de la băi.) Aş fi vrut să pot începe *Catalogul* cu descrierea laborioasă şi pretenţios ştiinţifică a acelor caiete din 1920, în care notam observaţii despre plante şi insecte. Dar nu-mi mai aduceam aproape nimic aminte de ele. De fapt, nu le răsfoisem niciodată. Ştiam doar că sunt acolo, într-o lădiţă, alături de manuscrisele „studiilor şi romanelor" începute în liceu.

În acele exerciţii de memorie din Hôtel de Suède făceam uneori „descoperiri" care îmi umpleau ziua de bucurie. Odată mi-am adus aminte de manuscrisul unui foileton scris în 1927, pentru *Cuvântul*, singurul articol pe care Nae Ionescu refuzase să mi-l publice. „E de un egocentrism insuportabil!", îmi spusese atunci. Îl intitulasem *Apologia pro causa sua* şi purta acest motto din La Fontaine: „Cet animal est très méchant, — quand on l'attaque, il se défend."[1] Era în toiul polemicilor în jurul „tinerei generaţii" şi răspundeam, odată pentru totdeauna, „bătrînilor"...

Altă dată am înţeles că păstrasem ciorna articolului *Faptul magic*, pe care-l scrisesem, în decembrie 1928, pe vaporul „Hakone Maru", între Port-Said şi Colombo. I-l trimisesem din Colombo lui Mircea Vulcănescu, pentru revista *Duh şi Slovă*, pe care avea de gînd să o publice împreună cu Sandu Tudor şi Paul Sterian.

E curios că nu mă ispiteau romanele autobiografice, scrise în ultimele clase de Liceu şi Universitate (*Romanul adolescentului miop, Gaudeamus*), nici *Petru şi Pavel, Ştefania* (care ar fi trebuit să devină primul tom al seriei de volume *Viaţa Nouă*, urmarea *Huliganilor*). Ceea ce mă atrăgea îndeosebi erau manuscrisele din adolescenţă, pe care, cît timp eram în ţară, nu avusesem niciodată curiozitatea să le răsfoiesc. Îmi aduc aminte de o *Istorie a descifrării hieroglifelor*, scrisă prin clasa a VI-a de liceu. Era un caiet subţire, cu coperta albastră, şi, drept motto, copiasem pe prima pagină un lung fragment din *Oedipus aegyptiacus*. Dar asta era cam tot ce-mi amintesc.

Aş fi vrut să pot răsfoi cele dintîi încercări literare, scrise înainte de schiţele şi articolele publicate, începînd din 1920, în *Ziarul Ştiinţelor Populare*. Îmi aduc încă aminte de subiectele acestor „nuvele", pentru că unele din ele mi le povestise tata : erau întîmplări din timpul războiului şi al retragerii în Moldova. Dar aş fi vrut să văd ce făcusem cu ele, cum le povestisem eu. Nu mi-au rămas în minte decît fraze ciuntite şi disparate. Una din schiţe începea aşa : „Azi m-am întîlnit cu Dumnezeu pe cărare. Rupsese o ramură de alun şi încerca să-şi facă o nuia. N-ai cumva un briceag? m-a întrebat..."

Ce n-aş da să ştiu ce s-a întîmplat după aceea...

*

Am început această seară în casa lui Pietro Gerbore, pe Lungarno Vespucci, ascultîndu-l amintindu-şi despre întîlnirea noastră la Lisabona, în primăvara 1941, proaspăt sosit de la Londra. Şi o încheiem tîrziu, citind pe rînd, cu glas tare, din Mateiu Caragiale. Această reîntîlnire într-una din esenţele româneşti îmi descoperă parcă un înţeles secret al „deşţărării" mele (cum scria Hasdeu în 1864, cum spune, acum în urmă Aron Cotruş).

*

Astea se întîmplau la cafeneaua Giubbe Rosse, într-o seară din 1910.

Muzica militară terminase un potpuriu şi publicul aplauda încă. Începuse să se anunţe primele rezultate ale unei tombole de binefacere. Ardengo Soffici verifica numerele biletelor pe care le cumpărase, cînd un omuleţ se apropie şi-l întrebă dacă el este Soffici. Abia apucase să răspundă, cînd omuleţul îl lovi cu pumnul, şi Soffici căzu cu scaun cu tot. Agresorul era pictorul Boccioni, pe care Soffici îl batjocorise de curînd într-un articol din *La Voce* consacrat Expoziţiei futuriste din Milano. Boccioni nu venise singur; era întovărăşit de Marinetti şi alţi futurişti. Ridicîndu-se, Soffici se năpusti cu bastonul asupra grupului întreg, şi astfel începu învălmăşeala care se va încheia cîteva ore mai tîrziu, la comisariat. Panica se întinse fulgerător. Femeile şi copiii ţipau, bărbaţii fugeau răsturnînd mesele, sărind peste scaune, călcînd pe sticle, solniţe şi pahare. Într-un volum de amintiri, Soffici scrie că după ce s-a golit cafeneaua, s-au găsit pe jos, în afară de un număr considerabil de pahare, farfurii şi sticle sparte, genţi de doamnă, portofeluri, pălării de ambele sexe, şaluri, batiste, pantofi, bilete de tombolă şi alte nenumărate obiecte. A doua zi, toate acestea au fost expuse pe mese, la dispoziţia proprietarilor.

---

[1] Acest animal este foarte rău cînd este atacat — se apără. Citînd din memorie, Eliade nu precizează că este de fapt un vers dintr-un vechi cîntec popular burlesc, intitulat „Ménagerie"

Aşa au început expediţiile futuriştilor din Milano împotriva „vocianilor“ din Florenţa. Expediţii care au pregătit, de altfel, şi nu prea tîrziu, o strînsă colaborare şi sinceră amiciţie între cele două grupuri.

Întîmplarea mi se pare exemplară pentru tot ce era şi tot ce se pregătea, în 1910. Ca într-un film de Charlot: bărbaţi cu mustăţi şi baston, muzică militară, tombolă; agresivitatea unui omuleţ, încăierarea, panica, procesiunea la comisariat. Şi, întocmai ca într-un film de Charlot, două „lumi“ care începeau să se atingă: una nu ştia că trage să moară, că va fi îngropată în mai puţin de zece ani; iar cealaltă încă nu ştia că se născuse şi îşi căuta patetic expresia, împrumutînd ticurile şi prestigiile lumii pe care voia s-o îngroape.

*

Cu Pietro Gerbore la Arigo Levasti. Antologia lui a fost prima colecţie de texte mistice pe care am citit-o în liceu. Înalt, slab, aproape aerian — o figură ascetică, angelică. În coridor, în salonul în care intrăm, tablourile soţiei lui: un circ de periferie, străzi din Florenţa, o sală de spectacol. Pe drum, Gerbore îmi spusese că, sub fascism, Levasti a dus-o foarte greu, a făcut uneori foame. Acum, e directorul Bibliotecii Academice.

Vorbim, între altele, de Papini. După *Storia di Cristo,* îmi spune, Papini suferea că-şi pierduse publicul lui literar şi era citit de preoţi şi persoane pioase. De aceea încerca necontenit

să-şi recîştige publicul din tinereţe: *Dizzionario del uomo selvatico, Gog, Il Libro nero* au fost scrise pentru acest scop.

*

În cafenea, la masa alăturată, doi americani vorbesc de Milton. Unul — foarte înalt, aproape chel, cu un căţel mototolit în lesă — începuse să expună o teorie personală cînd, din senin, căţelul se apucă să latre. Cu o mînă, tînărul încearcă să-l liniştească; cu cealaltă ţine ceaşca cu cafea, continuînd să vorbească. Dar se întrerupe deodată şi cere un pahar cu apă. Îşi vărsase cafeaua pe haină. Se şterge cu batista udă, încruntat, concentrat. — În concluzie, va trebui să descoperim pe Milton, spune celalt. — Va fi greu, răspunse tînărul continuînd să-şi şteargă haina. L-am mai descoperit odată, şi n-am înţeles mare lucru. — Concluzia mea, reluă celalt, este că trebuie să-l descoperim a doua oară.

*

Convento di San Marco. Un cedru uriaş în mijloc, înălţîndu-se alene dintr-o brazdă de flori albastre — şi deasupra lor se clătinau fluturi întîrziaţi de vară.

*

Răstignirea de Beato Angelico. La picioarele Crucii, craniul lui Adam. Motivul revine de mai multe ori în frescele pictate — tot de B. Angelico şi de ucenicii lui — pe pereţii celulelor. Simbolismul este aici şi mai apăsat: se pot vedea şiroaiele de sînge scurgîndu-se din trupul Mîntuitorului pe craniul lui Adam. Motivul se reîntîlneşte de asemenea la cîţiva primitivi florentini din colecţiile Academiei, dar dispare la marii pictori ai Renaşterii. Cum era de altfel de aşteptat. Mitul acesta al lui Adam îngropat în „Centrul Lumii“, în vîrful Muntelui Cosmic, acolo unde fusese zămislit şi unde, mai tîrziu, va fi răstignit Iisus, în aşa fel încît, atins de sîngele Mîntuitorului, Strămoşul îşi va afla şi el mîntuirea — mitul acesta arhaic a supravieţuit mai ales în folclorul religios. Şi dacă este un sector al experienţei creştine care a fost ignorat de marii pictori ai Renaşterii, a fost tocmai acest folclor religios arhaic pe care îl validaseră, cu zece-douăsprezece secole în urmă, poezia liturgică şi iconografia.

*

Judecata din urmă a lui B. Angelico. Toţi cei mîntuiţi — călugări, soldaţi, femei — seamănă între ei: toţi au aceeaşi figură de copil. Privindu-i cu atenţie, unul cîte unul, îţi dai seama că nu sunt asemenea îngerilor, acei faimoşi îngeri ai lui B. Angelico: sunt oameni, de toate vîrstele, cu chip de copil. Evident, în creştinism, simbolul religios al copilului derivă direct din parabolele şi faptele lui Iisus. Dar sunt oare limpezi, pentru orice creştin, înţelesurile acestui simbolism? A fi asemenea copilului înseamnă a fi un nou născut, adică născut din nou, la o altă viaţă, spirituală; deci, un iniţiat. Viaţa spirituală nu cunoaşte legea devenirii, asemenea tuturor celorlalte moduri de viaţă, căci ea nu se desfăşoară în timp. „Noul născut“ nu e un prunc care va creşte şi, cîndva, va îmbătrîni — ci e un *puer eternus*. Va rămîne, *in aeternum*, copil — adică va participa la beatitudinea atemporală a Spiritului, iar nu la devenirea Istoriei. A doua viaţă — cea iniţiatică — nu repetă pe cea dintîi, omenească şi istorică: modul ei de a fi e calitativ deosebit.

Toate acestea B. Angelico le spune infinit mai bine, cu o orbitoare simplitate, în *Judecata din urmă*.

*

Măgăruşul din *Fuga în Egipt* e tot atît de concentrat ca şi Iosif şi Fecioara.

*

Din frescele care împodobesc celulele călugărilor dominicani, desprind — pentru alte motive decît cele artistice — *Schimbarea la faţă* şi *Cele două Marii la Sfîntul Mormînt* (nr.6 şi 8). În amîndouă, Christos e înfăţişat în Glorie ca într-un imens ou alb-strălucitor. Admiraţia mea pentru geniul teologic şi metafizic al lui B. Angelico e fără margini. În această imagine a Gloriei divine asemenea Oului cosmogonic — a spus mai mult decît se poate scrie într-o carte. Sunt în special uluit de intuiţia lui B. Angelico că lumina transfigurării, care a orbit pe apostoli pe Muntele Thabor, este însăşi lumina glorioasă a Cosmosului în preziua Creaţiei, cînd Lumea era încă „germinală“, nedesprinsă încă de Dumnezeu.

*

Una din fetele lui Papini, Viola, îşi aminteşte şi lucrul acesta: în 1917, Ungaretti, venit de pe front la Bulciano, rămînea ceasuri întregi întins pe iarbă, privind cîţiva nouri zdrenţuiţi risipindu-se, alene pe cer. Întrebîndu-l odată ce vede, Ungaretti i-a răspuns: „Nulla“.

*

În Sala Consiliului, la Muzeul Naţional, o tînără veghează reculeasă într-un scaun, la zece metri de *Sfîntul Gheorghe* al lui Donatello. Am găsit-o acolo, cu mîinile pe genunchi, privind. Şi o regăsim, după un sfert de ceas, tot atît de concentrată într-o discretă beatitudine. La răstimpuri, mi se părea că închide ochii. Reîntorcîndu-mă din uşă, zăresc că ascundea cu palmele un mic carnet în care, îndată ce i se părea că rămîne singură, însemna pe furiş. Panseuri.

*

Regăsesc această frază, pe care o căutam de mult, din *De dignitate hominis* a lui Pico della Mirandola: „Nec te coelestem, neque terrenum, neque mortalem, neque immortalem fecimus...“[1]

*

Acea neobosită, bolnavă sau turbată pisică, pe care nimeni şi nimic n-o poate face să-şi înceteze tînguiala, ceasuri fără număr — căci începe înainte de apusul soarelui şi continuă, toată noaptea, pînă spre ziuă — pisica aceasta nevăzută, ascunsă undeva în *Piazza SS Apostoli*, mi-a dat o lecţie de călugărie azi-noapte. (În fond, de ce n-aş accepta semne şi îndrumări spirituale şi din partea animalelor? Toată istoria religiilor — cuprinzînd şi tradiţiile creştine — mărturiseşte în acest sens.) Răbdasem, mi se părea mie, cu mare curaj, dar pe la două n-am mai putut, şi am început să mă zvîrcolesc exasperat în pat. Şi atunci mi-am adus aminte de ce ştiam de mult, de ce citisem în toate cărţile mari şi aflasem de la meşterii şi ucenicii tuturor religiilor: că desăvîrşirea de sine se dobîndeşte învăţîndu-te să *nu* reacţionezi cum îţi cere viaţa (singele, nervii, orgoliul) ci tocmai dimpotrivă, purtîndu-te aşa cum „viaţa" nu te îndeamnă. Iubeşte pe duşmanul tău. Întoarce şi celălalt obraz. Cine nu cunoaşte îndemnurile astea? Dar cît e de greu să le practici, să le trăieşti. Şi, totuşi, ce miraculoasă transformare, dacă reuşeşti să împlineşti una din învăţăturile acestea venite de foarte departe. Cînd am izbutit nu numai să mă împac cu tînguiala sinistră, otrăvită, rea, dar am reuşit să-mi imaginez pisica, şi s-o iubesc aşa cum era ea — rea, haină, sălbatică — m-am trezit pe neaşteptate un altul. Imposibil să descriu experienţa aceasta, deşi n-o cunoscusem pentru prima oară. Am ştiut doar — încă o dată — că există un drum şi există o ieşire.

---

[1] „Nu te-am făcut nici ceresc, nici pămîntean, nici muritor, nici nemuritor...“ G.Pico della Mirandola, *Despre demnitatea omului*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1991, p.122 .

*

Visul de azi noapte: doi bătrîni care mureau, fiecare din ei singur, şi cu moartea lor dispărea pentru totdeauna o istorie admirabilă (pe care eu o cunoşteam), pierea fără martori, fără să lase amintiri. Teribilă, deznădăjduită tristeţe. M-am ascuns într-o cameră alăturată şi m-am rugat. Mi-am spus: dacă Dumnezeu nu există, atunci totul e sfîrşit, totul e absurd!...

M-am deşteptat cu un gust de cenuşă.

Stîncile de la Mathsushima
septembrie 1958

În maşină venind de la Sendai, îl ascultam pe Hori povestindu-mi cît de aproape era, la început, Cerul de Pămînt. Într-un sat a sosit odată un străin umblînd încovoiat, de parcă

ar fi fost rupt în două. Întrebat de oameni de ce umblă aşa, le-a răspuns că în ţara lui cerul era atît de jos, încît dacă şi-ar fi îndreptat trupul s-ar fi lovit cu creştetul de boltă. Evident mă pregăteam să adaug, e vorba de binecunoscutul mit paradisiac (la început Cerul şi Pămîntul erau atît de aproape încît oamenii se puteau întîlni oricînd cu zeii etc.) — cînd maşina coti brusc şi în faţa noastră se deschise deodată oceanul, şi am zărit cele dintîi insule.

Cît să fi fost? Poate douăzeci, poate mai multe. Dar, aşa cum mi-am dat seama o jumătate de ceas mai tîrziu, de pe terasa hotelului, erau mult mai multe. Poate o sută. Unele nu mai mari decît o stîncă pe care abia ai fi avut loc să te lungeşti. Altele de cîţiva zeci de metri, sau chiar mai mari, cu iarbă puţină, dar arbori din belşug. Una lîngă alta, cînd mai îndesate, cînd mai depărtate, întinzîndu-se aşa cîţiva kilometri. Uneori, de pe vreo stîncă goală, arsă de soare, îşi lua zborul o pasăre cu aripile mari.

*

La Park Hotel, clădit într-un stil care ar putea trece de pseudochinezesc. Luxos, probabil, prin 1930. Acum pare demodat şi decrepit. Numai cîţiva clienţi.

Hori mă conduce în grădina, imensă, din faţa hotelului. Este aici şi un debarcader, de la care pleacă bărcile cu motor pentru plimbările printre stînci şi insule. Evident, îi spun, e vorba de un motiv mitic destul de răspîndit, mai ales în Asia Sud-Orientală. Cerul era atît de aproape încît, într-una din versiuni, o femeie care spăla rufe, ridicînd brusc capul s-a lovit de bolta cerului. Într-un anumit sens, se poate spune că separarea Cerului de Pămînt încă nu avusese loc. Ruptura aceasta cosmică se va înfăptui mai tîrziu. Şi aproape întotdeauna ea se produce datorită unui gest nesăbuit al Strămoşilor mitici: fie că unul din ei mîniază pe Dumnezeu, fie că se apucă să taie Arborele sau Liana care lega Cerul de Pămînt, şi atunci se înalţă vertiginos, ajungînd pînă acolo unde o vedem astăzi.

Hori îmi aminteşte concepţii similare în mitologia japoneză. Bunăoară, Ame no Mihashira, „Stîlpii Cerului", care pe de-o parte susţin Universul, iar pe de altă parte îngăduie zeilor şi oamenilor-zei să urce la Cer. (Şi, aşa cum mă aşteptam, stîlpii aceştia cosmologici îşi au replica rituală pe pămînt: e *hashira*, stîlp identificat cu Zeul Suprem iar mai tîrziu cu Împăratul. Va trebui să cercetez într-o zi în ce măsură complexul *Axis mundi* — zeu suprem — Împărat poate fi comparat cu mitologia implicată în *rajasuya* vedică, ceremonia consacrării regale. În timp ce era uns, *raja* sta în picioare pe tron, cu braţele ridicate; întruchipa astfel axa cosmică al cărei capăt era fixat în „Centrul Pămîntului" — tronul — iar vîrful atingea Cerul.)

*

Azi dimineaţă, la Sendai, în parcul Castelului, mă descuseau despre călătoria noastră de la Kobe la Hakata şi Nagasaki. Apucasem să le povestesc noaptea petrecută la Beppu, cu Joseph Campbell trudindu-se să se întreţină în japoneză cu gheişele. Şi apoi, în dimineaţa următoare a venit profesorul Furuno. (Venise să ne conducă în automobilul lui la Fukuoka.) Ne oprisem să vizităm dealul împădurit plin cu maimuţe, de la Beppu. Şi în timp ce urcam agale, m-a întrebat dacă am citit *Introduzione bibliografica alla Storia delle Religioni* a lui Luigi Salvatorelli. Nu-mi venea să cred. Nici unul din colegii mei europeni nu-mi vorbise vreodată de această admirabilă carte, de mult uitată...

Castelul fusese dărîmat sub Meiji, pentru că Baronul se împotrivise Împăratului. Statuia ctitorului castelului priveşte şi acum spre oraş. Distrus de bombe, Sendai a fost reconstituit aproape în întregime, repede şi urît. Multe şosele, nenumărate străzi sunt încă în construcţie.

Parcul e mai degrabă o pădure cu arbori uriaşi, multiseculari. Urcăm, şi ne întîmpină deodată un pod zvelt, suspendat peste o prăpastie neaşteptat de adîncă. De pe acest pod, îmi spune Hori, obişnuiesc să se sinucidă locuitorii din Sendai. Dar vin şi din alte regiuni, adaugă. O tăblie încearcă să-i salveze în extremis. „Fii cu băgare de seamă, stă scris, nu te lăsa ispitit de gesturi nesăbuite." Pe sub pod, pe deasupra noastră, stoluri de libelule.

Am coborît apoi în oraş. Hori locuieşte într-una din casele noi clădite de americani, şi pe care le-au cedat anul acesta Universităţii. Îmi reiau povestirea. Fukuoka, Nagasaki, Unzen — şi apoi din nou Fukuoka, la Universitatea Kyushu. Furuno ţinuse neapărat să organizeze un simpozion împreună cu Joseph Cambell, Wilhelm Koppers şi Joe Kitagawa. Evident, adaug zîmbind, tema simpozionului era *Metodele contemporane în studiul Istoriei Religiilor*. Zîmbeşte şi Hori. Poimîine, la Universitatea din Sendai, va trebui să vorbesc despre acelaşi subiect.

Pasiunea japonezilor pentru „metodologie". Ca şi studenţii mei de la Chicago, au un respect aproape religios faţă de „metode". Îi înţeleg pe studenţii americani: sunt descendenţii pionierilor. Cîndva, cînd America trăia încă mistica „Frontierei", lucrurile păreau simple: daţi-ne uneltele de care avem nevoie, ne vom întinde arăturile şi livezile pînă la Ocean. Studenţii mei au aerul să spună: dă-ne o metodă solidă, şi explicăm tot, înţelegem tot. Întocmai ca şi tînărul savant japonez de la Universitatea Kyushu: care e metoda D-tale în studiul istoriei religiilor? Eu am aplicat pînă acum metoda lui X şi a lui Y, dar judecînd după rezultate, am impresia că metoda D-tale e mai eficientă. Care e?

*

Seara, Hori s-a reîntors la Sendai, şi cinez în Park Hotel. Doar două mese ocupate în acest vast restaurant, şi totuşi sunt îmbiat să aleg din nu ştiu cîte feluri de mîncare...

În hol, ca pretutindeni în hotelurile japoneze, un aparat de televiziune. Mă opresc o clipă. E un program de „varieteu". Barul e pustiu, şi cele două servante privesc şi ele. Cînd se încheie programul de varieteu şi începe un film, fetele îşi trag scaunele chiar în faţa aparatului de televiziune.

Urc la mine în cameră. Ca în toate hotelurile din Japonia, se află şi aici un aparat de radio. Acum se aude radio din cîteva odăi, unele din ele depărtate, tocmai în cealaltă aripă. Dacă n-aş şti că nu suntem mai mult de zece-doisprezece oaspeţi în noaptea aceasta, aş crede că hotelul e arhiplin.

Încerc să-mi clasez însemnările din Fukuoka. Pe seară, ne dusesem să vizităm ruinele fostei capitale. Nu mai rămăseseră decît cîteva pietre, şi un plan, reconstituit de arheologi. Apoi, Furuno ne-a condus către un templu buddhist, neobişnuit de sărăcăcios. Era închis, şi nu l-am putut vizita. Alături de templu se construia un edificiu ultramodern. Mă întrebam cum va arăta templul în preajma acestei clădiri monumentale.

Trecem printr-un sat şi ajungem la un sanctuar shinto. Un mic lac, şi poduri cu lanterne, pe care se joacă grupuri de copii. Şi, ca de obicei, impresie de simplă, autentică, grandoare.

*

Aud bătăi în uşă. E Karl Löwith. Se întoarce din Hokkaido, după o serie de conferinţe la nu ştiu cîte universităţi. Impresionat de interesul faţă de filozofia germană contemporană; profesori şi studenţi care ştiu tot atît de mult despre Heidegger şi-l înţeleg tot atît de bine (sau de prost) ca în orice altă universitate germană. În schimb, o ignoranţă aproape totală a tradiţiilor filozofice orientale. Aceiaşi oameni care aflaseră de ultimul articol important publicat în Germania despre Heidegger sau Jaspers nu cunosc nimic despre budism.

Îmi aduc aminte de convorbirea mea cu XXX. Vă provincializaţi, îi spuneam. Vă forţaţi să gîndiţi cum se gîndeşte azi în Germania, sau în Franţa. Aveţi la îndemînă cea mai îndrăzneaţă Logică pe care a cunoscut-o lumea pînă la Hegel — logica lui Nagarjuna, Vasubandhu, Dinnaga, Dharmakirti — şi o lăsaţi exclusiv pe mîna istoricilor şi orientaliştilor. Filozofii dumneavoastră nu o cunosc sau, în orice caz, nu o utilizează. Vi se pare, poate, că nu e „actuală". Dar asta dovedeşte că nu o cunoaşteţi. Căci problema lui Nagarjuna şi a urmaşilor lui era aceasta: să demonstreze logic că *Samsara* e identică cu *Nirvana*, că devenirea, („irealitatea" cosmică) e tot una cu fiinţa (i.e., beatitudinea ontologică). Pe un alt plan, urmărind alt scop şi utilizînd alte mijloace — filozofii Madhyamika erau confruntaţi cu acelaşi mister al *coincidenţiei oppositorum* cu care se înfruntase Cusanus. Or, *coincidentia oppositorum* ne întîmpină astăzi în unele principii de fizică nucleară (bunăoară, principiul complementarităţii al lui Oppenheimer), dar ni se pune din ce în ce mai insistent în întreg momentul istoric în care ne aflăm: bunăoară, cum e posibilă libertatea într-un Univers condiţionat?, cum poţi trăi în Istorie fără a o trăda, fără a o nega, şi totuşi, participînd la o realitate transistorică? În fond, problema e aceasta: cum să recunoşti *realul* camuflat în *aparenţe*? Aştept de la un filozof budhist să ne prezinte o viziune totală a Realului.

Şi pentru că Löwith adaugă: nici unul dintre filozofii japonezi cu care am stat de vorbă n-a ştiut să-mi spună ceva inteligent despre Shinto, îi amintesc răspunsul lui Hirai. Hirai e preot shinto, şi a studiat Istoria Religiilor la Chicago, cu Joachim Wach. Ne conducea la un templu faimos din Yse. Cineva din grupul nostru, un filozof american, îi spune: privesc templele, asist la ceremoniale şi dansuri, admir costumele şi politeţea preoţilor — dar nu văd teologia implicită în Shinto. Hirai se gîndeşte o clipă: Noi nu avem teologie, spuse. Noi — dansăm.

*

Hori mă duce astăzi la o şamană *(miko)* în Shiogama. Se numeşte Suzuki, are cincizeci şi şase de ani şi e oarbă (aşa cum sunt de altfel majoritatea şamanelor din clasa *itako*). A orbit la zece ani şi a fost iniţiată la paisprezece ani.

Aflu această legendă: ca şi în zilele noastre, orbii erau mult mai numeroşi în regiunile nordice decît în restul Japoniei. Şi pentru că nu erau buni de nimic, la cinci sau zece ani erau adunaţi laolaltă şi executaţi. Dar s-a întîmplat că un înalt funcţionar a chemat odată o oarbă, a condus-o în grădină şi i-a cerut să i-o descrie. Oarba fusese îndelung instruită, căci se pregătea să devină o *itako*. I-a descris grădina; i-a spus între altele că era acolo un pom şi sub pom o lanternă de piatră. Şi de atunci oamenii au început să facă apel la clarviziunea orbilor, şi nu i-au mai omorît.

Intrăm în camera rezervată ceremonialului şi ne aşezăm, proptindu-ne în genunchi, lîngă şamană. Un mic altar, pe care sunt sfeşnice cu lumînări, cîteva cutii, o barcă făcută din hîrtie albă. *Miko* ia de pe altar două păpuși și începe să purifice cu gesturi moi și rotunde. (Fără îndoială, sunt păpușile Oshiro Kami, a căror legendă o știam de la Hori: Un fermier avea o fată și un cal. Fata s-a îndrăgostit de cal, și pînă la urmă s-a căsătorit cu el. Cînd a aflat tată-său, a legat calul de un dud și i-a tăiat capul. Nemîngîiată, fata a încălecat capul calului și s-a înălțat la cer. Fata și calul s-au transformat în zei; s-au întors pe pămînt sub formă de viermi de mătase și trăiesc în duzi. De atunci au devenit Oshiro Kami, și imaginile lor sunt făcute din lemn de dud.)

Miko trage lîngă ea o măruntă tobă metalică și începe o litanie, frecînd între degete un lung șir de mătănii (*iratako*). Aprinde lumînările, arde mirodenii. Apoi lasă *iratako* și apucă un arc. O nouă litanie, probabil incomprehensibilă, pentru că, profitînd de o pauză, Hori i-a cerut să i-o explice. Reia litania, continuînd să bată ușor arcul cu un băț. S-ar spune că se pregătește de „transă“:... lasă arcul și ia cele două păpuși, le apropie de obraz. Începe deodată să cînte vorbind, dar nu-și schimbă vocea. Aceeași melodie monotonă, în același ritm, necontenit repetată. Ceea ce spune mi se adresează mie, și Hori ia repede note, pe care mi le va traduce după ședință. (*Miko* mă întrebase ce membri din familie pierdusem de curînd. Îi vorbisem de tata și de fratele meu. „Mesajul“ pe care mi l-a tradus mai tîrziu Hori era din partea fratelui meu. Nu fusese o posesiune și fratele meu nu vorbise prin gura șamanei, dar *Miko* îmi aducea vești de la el.)

Nu pretindea că ar fi căzut în transă, pentru că a ținut tot timpul într-o mînă bățul cu care bătuse arcul, iar în cealaltă mînă cele două păpuși, pe care le lipea cu evlavie de obraz. Cîntarea mesajului durează vreun sfert de ceas. Cînd se oprește și reîncepe să bată arcul, înțeleg că ceremonialul se apropie de sfîrșit. Totul se încheie cinci minute în urmă, printr-un ritual final.

*

Discuție cu Hori. Fără îndoială, îi spun, acesta nu e șamanism *stricto senso*. Absența extazului e decisivă. Și nici măcar nu se poate vorbi de „posesiune“, caracteristică celorlalte *miko*. Dar sunt și elemente curioase, sugerînd o origine siberiană și, în cele din urmă, central-asiatică: bunăoară, păpușile, arcul, și, la anumite *miko*, bastonul cu cap de cal.

Dar aș fi vrut să aflu mai mult despre o altă categorie de șamane, așa numitele „soții de-o noapte“ (*ichiya-tsuma*), al căror partener e un oaspete divin (*marebito*) care se oprește o noapte în pelerinajele lui nesfîrșite, și le vizitează.

*

Notă din martie 1959

Posesiunea extatică e atestată de la începuturile Shintoismului și își găsește justificarea în faimosul mit al Zeiței soarelui, Amaterasu. Cînd Amaterasu s-a ascuns în peștera Cerului și lumina a dispărut din lume, zeii s-au adunat la gura peșterii și zeița Ame no Uzume a început să danseze. Dar un spirit a pătruns în ea și Ame no Uzume a căzut în extaz; dansînd, și-a desgolit sînii și pîntecul, și miliardele de zei au izbucnit laolaltă în rîs, cutremurînd Universul. Amaterasu a scos capul să vadă ce se întîmplă; atunci unul din zei a tras-o repede afară și apoi a legat gura peșterii cu o frînghie, astfel că Amaterasu nu s-a mai putut ascunde — și de atunci Soarele a strălucit în lume.

Dansul zeiței Ame no Uzume a fost cel dintîi extaz; ca atare a constituit modelul exemplar al tuturor speciilor de transă și posesiune extatică. Și cine n-a practicat extazul în Japonia? Împărătese (ca Himiko, celebra „matriarhă“ din secolul al III-lea sau țărance (bunăoară, faimoasa Ohotataneko, în secolul întîi înainte de Christos; văzuse lumina zilei într-un cătun, dar susținea că era fiică de zei); Principesele din familia imperială sau simple *miko*, care deși slujeau în temple, acceptau și ședințe în casele particulare. Această surprinzătoare popularitate a experiențelor extatice se înțelege dacă ținem seama de faptul că pentru japonezi totul era, sau putea deveni, însuflețit de un spirit sau de un zeu, — totul, de la pietre, arbori și animale, pînă la obiecte manufacturate și, bineînțeles, oameni: copii, femei, bărbați. Viața religioasă se concentra mai ales asupra acestui obiectiv: să asigure şi să întreţină legătura concretă cu puterile şi personajele divine. Şi ce legătură poate fi mai concretă decît posesiunea, încorporarea spiritului sau a zeului?

„Posesiunea ajunsese atît de indispensabilă vieţii religioase încît cînd shintoismul a încercat să zăgăzuiască întinderea victorioasă a budismului, una din cele dintîi măsuri oficiale a fost interzicerea practicilor mediumnice şi extatice în afara incintelor sanctuarului. Evident, se încerca prin asta întărirea prestigiului şi autorităţii templelor shintoiste. Primul decret a fost publicat în 780 şi al doilea în 807, dar fără rezultat. Zadarnic proclamau decretele că numai într-un spaţiu consacrat extazul era autentic, şi că pseudo-transele care aveau loc în casele particulare erau mincinoase şi primejdioase. Timp de peste o mie de ani, japonezii au continuat să consulte tot felul de mediumi, vrăjitori şi extatici acolo unde îi găseau — în temple sau în afara lor. Ultimul decret, publicat în 1873, a interzis practicile extatice chiar în incinta templelor. Oficial, shintoismul se lepăda de o veritabilă, bimilenară, tradiţie extatică. (Să fi fost oare consecinţa primei faze de occidentalizare?) De atunci şi pînă în 1945, tehnicile extatice s-au păstrat şi transmis în clandestinitate.

De reţinut aceste elemente: nevoia de a comunica şi a fi instruit de o divinitate, sau de un spirit, provizoriu incorporate într-o fiinţă umană; tendinţa de a confrunta divinul sau sacralitatea *in concreto,* mai ales aşa cum se manifesta într-o făptură vie; oroarea de abstract şi de „transcendent"; într-un cuvînt: nostalgia Podului primordial care lega cîndva Cerul de Pămînt (podul plutitor, *Amano Ukihashi,* pe care urcau la cer, în *illo tempore,* Izanagi şi Izanami). Sufletul japonez suspină după epifaniile concrete ale divinului. Nu cred că o doctrină a Întrupării de tip creştin (adică: unică şi istorică) ar putea interesa un japonez: el e înclinat către o Teologie a Încorporării, provizorii, fulgurante, a Spiritului — al oricărui mod de a fi al Spiritului: zei, oameni-zei, spirite, sufletele morţilor, sufletele animalelor etc., etc. Zeii sunt prin excelenţă călători, *vizitatori* (în fond, sunt *marebito*). Totul poate fi transfigurat în Cosmos; nimic nu e nevrednic de a primi „vizita" unui zeu: o floare, o piatră, un stîlp de lemn. Universul e necontenit sanctificat printr-o infinitate de epifanii instantanee. Zeii *nu se instalează* nicăieri în lume. Spiritul se pogoară oricînd şi oriunde, dar nu rămîne, nu se lasă prins în durata temporală. Epifania este prin excelenţă fulgurantă. Orice prezenţă divină e provizorie.

Poate aşa aş putea înţelege pasiunea japonezilor pentru arta aranjării florilor şi pentru Universurile în miniatură care sunt grădinile lor; extraordinara valoare pe care o poate dobîndi, chiar numai pentru o clipă, orice obiect, orice moment, orice gest. Aşa aş putea înţelege pictura japoneză dar şi pasiunea japonezilor pentru concret şi empiric, aplecarea lor către erudiţie şi extremă specializare, pasiunea lor de colecţionari. Aş putea înţelege chiar popularitatea tehnicilor spirituale bazate pe discontinuitate şi paradox. Bunăoară doctrina absolutei discontinuităţi implicită în Zen: un Univers alcătuit din miliarde de fragmente discontinue, aparent iluzorii şi nesemnificative; dar fiecare din ele e susceptibil de transfigurare, şi atunci se revelează drept „Tot-Unul"; transfigurarea e instantanee şi paradoxală; nimic nu poate pregăti *satori,* îl poţi avea după cincizeci de ani de meditaţie, sau chiar în clipa aceasta, jucîndu-te cu un creion sau bînd un pahar cu bere; şi numai după ce ai cunoscut *satori* îţi dai seama că, *într-un anumit fel,* îl cunoşteai de totdeauna. Dar, evident, nimeni n-a izbutit încă să explice ce înseamnă *într-un anumit fel* cuiva care n-a experimentat *satori.*

septembrie 1958

Ca şi buchetul de flori (cînd e „aranjat" conform unui model tradiţional), scena reprezintă un Cosmos în miniatură. Pe vremuri se afla pe scenă un pin, simbol al Arborelui Cosmic. Astăzi pictura unui pin înlocuieşte arborele real. S-a spus că pinul e de origine chineză; dar, ca tot ce a fost împrumutat de japonezi, şi acest împrumut a fost „niponizat". Pe scenă, pinul e un *yorishiro,* un „loc de stat" al divinităţii. În cazul acesta, „locul de stat" este chiar Arborele Cosmic.

În fond, scena — ca şi pe vremuri templul — alcătuieşte un spaţiu provizoriu delimitat (şi deci „consacrat") pentru săvîrşirea unei ceremonii. La început nu se clădeau temple pentru că se credea că zeii vor veni doar „în vizită", să prezideze ritul, şi apoi vor pleca. Ceremonialul consista în invitarea, primirea cu alai şi concedierea respectuoasă a oaspetelui divin, *marebito. Templul, yashiro,* înseamnă literal „loc pentru a înălţa o clădire temporară". Dar *yashiro* nu pretinde a fi o reşedinţă divină — ci numai loc de ofrande şi de odihnă în timpul ceremonialului. (Concepţia aceasta supravieţuieşte în obiceiul de a ridica, la fiecare douăzeci de ani, un nou sanctuar la marele templu din Ise; la fiecare şapte ani la Suna etc.)

Ca să poţi invita oaspeţii divini (*marebito*) la ceremonie e nevoie de un „loc de stat", un *yorishiro*: pom, stîncă, piatră, baston, coloană, colină artificială, dar şi alte obiecte naturale sau artificiale, iar uneori chiar cópii. Simbolurile acestea se regăsesc în majoritatea templelor shintoiste — dar şi pe scenă. Căci scena reprezintă un episod dintr-o lungă călătorie divină, iar *marebito,* aceşti călători suprafireşti, sunt identificaţi nu numai în asceţii rătăcitori ci şi în actorii ambulanţi.

Complexul mitico-ritual al lui *marebito* mă fascinează încă din tinereţe, de cînd am aflat pentru întîia oară de teza de doctorat (nepublicată) a lui Masao Oka. *Marebito* sunt zei, oameni-zei, spiritele strămoşilor, sufletele morţilor, sau „străini" — care vin de dincolo de mare, din Ţara morţilor, din Paradis sau din munţi. Vin de obicei în perioadele de criză cosmică, îndeosebi la trecerea de la iarnă la primăvară sau în preajma „Anului Nou". Vizitează satele, recitînd mituri, binecuvîntînd recoltele, probabil (cel puţin pe vremuri) iniţiind tinerii — şi apoi se întorc la ei acasă. *Marebito* sunt reprezentaţi mai ales de „oameni de la munte" (*yamabito*) sau de preoţi, mascaţi şi costumaţi. Cînd nu poartă o mască theriomorfă, îşi ascund figura sub o pălărie mare de bambu. Pălăria şi măştile alcătuiesc prin excelenţă simbolurile *marebito.*

Notă din ianuarie 1959

Concepţiile acestea religioase nu sunt exclusive Japoniei. Încă din 1938 Alex. Slawik a arătat cît de surprinzător se aseamănă ele cu anumite credinţe şi rituri vechi germanice. Dar e vorba de un complex mitico-ritual mult mai vast. La foarte multe popoare morţii se reîntorc în grup la o anumită dată (de obicei către sfîrşitul anului), sunt primiţi, cinstiţi şi în cele din urmă întovărăşiţi ceremonial pînă la marginea satului. Adesea, sufletele morţilor sunt reprezentate prin grupuri de tineri mascaţi, care vizitează casele, binecuvîntează oamenii, vitele şi cîmpurile, şi cer daruri. Obiceiul s-a păstrat şi în Europa, mai ales în Europa Răsăriteană (bunăoară Koledarii în Balcani, sau cortegiile cu măşti din Europa Centrală).

În afară de această vizită colectivă a sufletelor la sfîrşitul anului, anumite culturi populare cunosc un alt ritual, încă şi mai dramatic: vizita individuală a sufletului la patruzeci de zile după moarte. Astfel, bunăoară, la mordvini; satul întreg se duce la cimitir şi pofteşte mortul să se întoarcă acasă la el, să se bucure şi să ospăteze. Sufletul e purtat cu alai pe o pernă, şi văduva îl aşteaptă îngenuncheată în curte, iar stăpînul casei îl întîmpină cu pîine şi sare. Perna e depusă pe locul unde obişnuia să şadă mortul. Sosesc rudele şi prietenii cu daruri, şi începe ospăţul; iar după ospăţ, muzică şi dans. Dar la miezul nopţii muzicanţii se opresc ca din întîmplare, şi cineva strigă de la uşă: A sosit! Intră un bărbat care seamănă cu mortul, îmbrăcat în hainele lui, şi se aşază pe pernă. Văduva îi spune „bărbate" şi toţi îi strîng mîna şi îl cinstesc. Omul povesteşte despre experienţele lui în lumea cealaltă, şi sfătuieşte familia să trăiască în bună înţelegere, să muncească şi să-şi amintească de el. Cei ai casei îl roagă să-i protejeze. Apoi, în zori, „mortul" e însoţit de toţi pînă la marginea satului.

Tot la mordvini era obiceiul ca un bătrîn să întruchipeze pe zeul Nishkipaz. Se suia pe coperişul unei colibe, sau într-un pom, şi cînd oamenii îl rugau: Nishkipaz, dă-ne grîu! — bătrînul striga de sus: Am să vă dau! În alte regiuni, bătrînul se plimba pe uliţă, îmbrăcat în haine noi, şi era poftit într-o casă unde îl aştepta masa pusă şi oamenii îl implorau: Nishkipaz, dă-ne vite, dă-ne bucate! — iar bătrînul răspundea: Am să vă dau!...

Urme dintr-un scenariu similar se găsesc în poezia bielorusă: Dumnezeu (Bog) se plimbă pe stradă, iar în urma lui umblă stăpînul casei, poftindu-l: Vino la mine, Bog, vino la mine, cu grîne multe, cu vite multe!...

Dar nici la mordvini, nici în Europa Orientală (Koledari etc.) scenariul mitico-ritual al „vizitatorului" întruchipînd sufletele morţilor sau chiar pe Dumnezeu n-a dat naştere la „teatru". Scenariile acestea n-au depăşit nivelul creaţiei folclorice; nu s-au transformat în „spectacol" detaşat de matca lui rituală n-au zămislit drama ca gen literar, aşa cum s-au petrecut lucrurile în Japonia, sau poate şi în Grecia, dacă ar fi să-l credem pe Ridgeway. Dar Ridgeway, deşi socoteşte că pretutindeni în lume drama şi teatrul derivă din cultul morţilor, nu acordă importanţă complexului „vizitatorilor". Ridgeway crede că cei dintîi actori greci erau mediumi. Thespis a folosit măştile albe, spectrale, ca să reprezinte pe Eroi, ale căror fantome era de aşteptat să se ridice din morminte, aşa cum, mai tîrziu, va apare fantoma lui Darius în *Perşii*. Dar Thespis era un îndrăzneţ inovator: şi-a încărcat „compania" lui în căruţe şi a început să colinde Grecia, dînd spectacole oriunde găsea un „public", şi nu pentru scopuri religioase ci, aşa cum singur a mărturisit-o, pentru „petrecere şi cîştig". De aceea a reacţionat Solon cu atîta furie împotriva acestei inovaţii, pe care o considera un sacrilegiu. Ceremonialul dramatic, socotea Solon, se cuvenea să fie săvîrşit numai în preajma mormîntului unui Erou, iar nu în orice „spaţiu profan", aşa cum începuse s-o facă Thespis.

Ca de obicei, misterul transformării unui *ritual* într-o *operă de artă* rămîne impenetrabil. Nenumărate culturi populare — din Europa centrală şi răsăriteană pînă în Japonia — au cunoscut motivul mitico-ritual al „vizitatorilor" şi uneori au elaborat scenarii dramatice în jurul acestui ceremonial. Dar numai în Japonia *marebito* au sfîrşit prin a fi identificaţi cu actorii ambulanţi şi complexul ritual al „vizitei" divine a dat naştere la dramă şi la spectacol.

septembrie 1958

Trecerea de la ritual la teatru în Japonia poate fi şi mai bine urmărită în transformările pe care le-a suferit „scena" în cursul timpului. La început, „scena" era într-un colţ al cîmpului de orez, sau pe stradă, sau la răspîntie. Mai tîrziu era un loc îngrădit prin patru bastoane de bambu, legate între ele prin frînghii de paie. În cele patru colţuri se atîrnau ramuri de sălcii şi de pin. *No* a încercat să sintetizeze toate tradiţiile anterioare. Un spectacol *No* implica o scenă propriu-zisă (adică un *podium*), un pod şi o cameră de îmbrăcat. (La început *No* era jucat în aer liber; pereţii au apărut doar în secolul al XVI-lea.) Podul care lega camera de îmbrăcat de scenă simboliza pasajul pe care veneau *marebito* (întruchipaţi de unul din actori, de obicei de şeful trupei).

Dar simbolismul cosmic al scenei s-a păstrat pînă în vremea din urmă. Sub *podium* se află vase mari de lut — replica butoiului gol pe care a dansat Ame no Uzume în faţa peşterii zeiţei Amaterasu, dar simbolizînd de asemenea şi regiunile subterane. (Oalele sunt presupuse a fi pline cu *sake*, cu alte cuvinte semnifică Apele subterane izvorînd din adîncuri.) Pe scurt, oalele de sub *podium* reprezintă Lumea subterană, spectatorii aparţin Pămîntului, iar actorii încarnează fiinţele divine (*marebito*). Pe scenă şi în teatru, cele trei regiuni cosmice — Infern, Pămînt şi Cer — comunică între ele.

Meilen, 6 iunie 1959

Îl văd pe Jung, la Küsnacht. Nu l-am revăzut, cred, din 1953 sau 1954. Aproape neschimbat; doar puţin mai slab, cu doi dinţi căzuţi, şi sprijinindu-se în baston. Un ceas şi jumătate, în grădină la umbră. Îl rog să nu vină la conferinţa mea de astă seară, la Clubul Psihologic, despre „l'Arbre du Monde et l'Arbre de Vie" — şi i-o rezum în cîteva fraze. Apoi începe să vorbească el. îşi aminteşte încă foarte bine tot ce-am scris despre simbolismul arborelui în *Le Chamanisme*. Vorbim despre o mulţime de alte lucruri: despre visul lui Dostoievski (Dostoievski a visat, cînd era încă tînăr, că privea odată o lună plină, strălucitoare, care s-a desfăcut în trei bucăţi, pe fiecare scriind: „Şi eu, şi eu, şi eu“), vis pe care Jung îl interpretează astfel: Luna, adică principiul feminin, spune lui Dostoievski că trinitatea nu e un mod exclusiv al Spiritului „masculin“, aşa cum îl înţelege creştinismul. Vorbim despre *tao* (tocmai venise să-l vadă, acum cîteva zile, Paul Mus, şi îi vorbise despre originea şi istoria caracterului chinez care exprimă termenul *tao*); despre E. Neumann, pe care-l găseşte prea raţionalist (un vis al lui Neumann cu o fetiţă e interpretat de Jung astfel: Neumann nu a integrat încă „creativitatea feminină“ despre care vorbeşte atîta în scrierile lui).

La un moment dat, începe să-mi explice sensul numerelor la primitivi. Îşi aminteşte de experienţele lui africane. Repetă cîteva cuvinte swahili cu intonaţiile diferite, care semnifică: „cinci“, „multe“, „foarte multe“.

Cînd îi spun că Zaehner, în *Mysticism, Sacred and Profane*, comentează, şi aplică, teoriile lui despre inconştientul colectiv, în legătură cu experienţa mistică — e încîntat, şi-şi notează titlul cărţii. Îmi spune că doctorii şi psihologii sunt „prea stupizi şi prea inculţi“ ca să înţeleagă lucrurile acestea. Cînd îi mărturisesc că *Psychologie der Uebertragung* e una din cărţile mele preferate — zîmbeşte şi se miră. „Aici, nimeni n-a înţeles nimic!“, îmi spune.

Foarte cordial, foarte amical, îl găsesc acelaşi ca în 1950. Aniella Jaffé şi ceilalţi din jurul lui mi-au spus, totuşi, că oboseşte repede şi că nu poate primi multă lume în aceeaşi zi. Alte „schimbări“ aduse la bătrîneţe: nu se mai interesează de terapii şi cazuistică, nu mai citeşte pe teologii contemporani (E. Brunner, Karl Barth), dar e tot atît de pasionat de teologia patristică.

În timp ce eram în grădină, englezoaica bătrînă care stă cu el vine şi-i spune că un grup de germani îl aşteaptă în faţa porţii, ca să-l fotografieze. Se sfătuiesc amîndoi cum să scape: nu mă va conduce pînă la poartă, ci va intra în casă printr-o uşă din dos. Jung era furios: „Nu mai au nici o ruşine! Te privesc ca pe un obiect, ca pe o pastă de dinţi de curînd lansată pe piaţă!...“

7 iunie

Dejun cu Ernst Jünger şi Philip Wolff (secretarul de redacţie al lui *Antaios*) la Halbinsel Au, pe o colină deasupra lacului Zürich. Wolff a venit de la Basel şi E. Jünger din Germania, ca să discutăm sumarul N-rului 2 din *Antaios*. Jünger mă întrebă care sunt orele mele de lucru, şi e surprins că lucrez atît de mult după-amiaza. Îmi dăruieşte *Jahre der Okkupation*, ultimul volum din *Jurnal*. Discutăm o seamă de eventuali colaboratori — Zubiri, Julian Marias, Narr, Jettmar etc. — şi, pentru că ştiam atîtea despre ei şi despre lucrările lor, mă simt dator să mă justific: Istoria Religiilor e o disciplină imposibilă; trebuie să ştii tot, să culegi documente din cel puţin douăzeci de discipline auxiliare (de la preistorie pînă la folclor), să umbli tot timpul după surse sigure, consultînd necontenit specialişti de tot felul.

Paris, 9 iunie

Regăsesc micul apartament din 19 rue de l'Yvette, pe care l-am închiriat pentru două luni. Cînd am urcat pentru întîia oară, în acea dimineaţă de 13 mai, cărînd, cu Cioran, geamantanele pe umăr pînă la etajul IV, mi s-a părut încărcat şi mărunţel. Începe să-mi placă, acum. Din balcon, privesc peste grădinile caselor din faţă. În fund, Turnul Eiffel. Strada urcă de la Métro Jasmin, ca într-un oraş italian. Într-o cămăruţă îngustă, din dos, cu ferestrele deschise către un zid galben-cenuşiu, mi-am adus o măsuţă, cam şubredă, pe care încerc să scriu. Deocamdată, scrisori. Însemn toate aceste nimicuri ca să mă deprind cu *Jurnalul*.

13 iunie

Zile de vară cum n-am mai cunoscut la Paris. Cerul e de un albastru mediteranean, neobişnuit de clar, şi ziua întreagă bate un vînt de mare. Mă ispiteşte necontenit nuvela (*La Ţigănci*), dar nu mă pot apuca de scris. Am o sumă de alte lucruri de terminat.

20 iunie

Aseară, la Suzanne Thèzenas. Îl revăd pe Michaux, după trei ani. Slăbit, îmbătrînit. Mi s-a spus că ia mescalină de cinci ori pe săptămînă. Dar tot atît de interesant, spunînd lucruri la care nu te aştepţi. Între altele: cînd a sacrificat muzica, adică a renunţat să mai „compună" (îndeosebi „des recherches avec le tambour"), ca să se poată dedica exclusiv picturii, a remarcat că pictura lui dobîndeşte un „ritm muzical". Simţea „ritmul" în braţ, cînd picta. O artă la care renunţi nu e total pierdută. Esenţa ei, misterul ei trece în arta pe care te-ai hotărît s-o desăvîrşeşti, practicînd-o cu exclusivitate.

21 iunie

René şi Délia Laforgue ne invită să cinăm pe un Bateau Mouche. De zece ani voiam să facem această plimbare, Christinel şi cu mine. Suntem fericiţi.

Délia îmi vorbeşte de *Forêt Interdite*, pe care a citit-o de două ori. Mă întreabă de ce-am simţit nevoia „dublului", şi pentru că nu ştiam ce să-i răspund, amintindu-i doar că mi-a dat enorm de lucru, şi că n-am respirat decît după ce l-am omorît pe Partenie — René, îmi explică: dublul e Super-ego. Deci, eu am omorît super-ego,etc.

E amuzant că discutăm de roman în noaptea de Sînziene, făcînd această plimbare cu vaporul la care visam de zece ani, şi la aproape zece ani de ziua cînd m-am hotărît să scriu romanul.

23 iunie

Una dintre fetele lui Jung, dna Baumann, care se ocupă de astrologie (şi în special de raporturile posibile între astrologie şi psihologia de adîncime), îmi povestea, la Zürich, următoarele: A venit s-o vadă un tînăr olandez care luptase în Indochina. A contractat nu ştiu ce boală tropicală; şi, cînd s-a vindecat, a descoperit că vede scheletele oamenilor; că, de fapt, nu vedea în oameni decît scheletul. Simţea că înnebuneşte. Nu putea privi spre soţia lui, pentru că-i vedea scheletul. Apoi, a descoperit că vede pe străzi scheletele oamenilor morţi de mult. Nu mai putea face deosebire între vii şi morţi. Disperat, s-a dus într-o mînăstire budistă. Unul din bonzi l-a învăţat cum să suporte această condiţie, şi l-a mai învăţat multe alte lucruri, cum poate ghici viitorul, cum poate ajuta şi sfătui oamenii etc.

Olandezul venise la dna Baumann ca să vadă dacă Jung crede că va trebui să suporte „condiţia" asta toată viaţa. Intrînd, a spus că mai sunt acolo două femei. Pe una a descris-o în aşa fel încît nu putea fi decît dna Jung (care murise în 1955). Dar dna Baumann nu credea în prezenţa ei reală. Îmi spunea: Dacă sufletul mamei e undeva, e desigur foarte departe de casa unde a locuit.

11 iulie

Allan Watts îmi vorbea astă iarnă despre creştinism. Îmi spunea că a renunţat cînd şi-a dat seama că Dumnezeu e accesibil lumii occidentale exclusiv prin Imaginea-Tatălui (*Father-Image*). I-ar fi trebuit zece, cincisprezece ani ca să distrugă această imagine la un singur individ, ca să-l „deschidă" faţă de absolut. Şi-a dat seama că munca aceasta era extravagant de lungă şi de intensă pentru puţinătatea rezultatelor. Şi atunci a ales Zen.

Cu un alt prilej îmi spunea că în două secole America va fi jumătate romano-catolică, iar cealaltă jumătate va practica „un fel de Zen"...

12 iulie

Plecăm mîine dimineaţă, în maşină, cu Sybille şi Jacqueline, la Ascona. Acelaşi grup ca şi acum patru ani. Dar vom alege o altă rută.

Am petrecut vreo şase săptămîni în acest apartament. Am scris *La Ţigănci* — dar aproape n-am lucrat la conferinţele Eranos. Doar în ultimele zile am avut destul timp ca să pot rămîne cîteva ceasuri la Musée de l'Homme şi Musée Guimet.

13 iulie

Provins. Cele cîteva case vechi, la picioarele donjonului, printre tei şi platini. În piaţă restaurantul „Les Quatre Pignons", unde mîncăm, în grădină, excelent — dar apărîndu-ne de muşte ca într-un tîrg din Basarabia.

Pe seară, vedem „les Sources de la Seine", lîngă satul St. Germain. Izvorul face parte din „La ville de Paris".

Grota artificială şi nimfa, amîndouă instalate în 1867, sub Napoleon al III-lea. În bazin, un număr mare de monede. Se zvîrleau, probabil, încă de pe timpul galo-romanilor.

Arborii enormi, care-mi aduc aminte de sanctuariile din Japonia. Deasupra Senei, care curge aproape nevăzută printr-un cîmp de trifoi, libelule.

Dijon. Trecem pe lîngă nenumărate grădini şi parcuri, înainte de a ajunge la Hôtel Central, unde găsim două camere libere pentru noapte. În bar, inevitabilul aparat de televiziune — şi scaunele erau deja ocupate. Un grup de englezi, veniţi într-un autocar, se pregăteau să contemple iluminaţiile de la Paris.

Biserica Notre-Dame, cu patru rînduri de gargouilles, superb iluminată. Trecem prin Palatul Pompierilor; în curte, o orchestră, grupuri compacte, cîteva perechi dansînd — şi din toate părţile, petarde explodînd la picioarele noastre, în spate, peste umeri.

14 iulie

Dijon: La Chartreuse de Champmol — astăzi spital. Nu mai există decît „le Puits de Moïse" şi „le Portail de la Chapelle". Superbul Ieremia; şi Moise cu o imensă barbă, şi cele două coroane. Îngerii care parcă atunci s-ar fi deşteptat din somn. Parcul cu arbori bătrîni mă întoarce deodată într-una din pădurile adolescenţei mele. Dar care? Copleşit de tristeţe că nu mai izbutesc să-mi amintesc.

E suficient să te plimbi cu oarecare luare-aminte în Franţa ca să înţelegi că, dacă n-ar fi fost vandalismul de la 1789, ţara aceasta ar fi fost astăzi muzeu. Aproape pretutindeni te întîmpină ruini de biserici şi catedrale.

Seara la Friburg. Ne oprim întîi la Froideville, la Institutul Anthropos. După ce sun aproape cinci minute, apare un călugăr (cred,părintele bibliotecar).NiciR.P. Rahman, nici D. Schröder nu se aflau la Institut. Îl voi regăsi, sper, la începutul lui august, cînd voi reveni aici să lucrez.

La hotelul „L'Aigle Noir", pe terasă, aşteptăm să se ilumineze cele cîteva monumente: primăria, bisericile de pe colină.

În seara de 9 iulie am cinat cu Père de Menasce la restaurantul nostru de acum doi ani, pe Bd. St.Germain, colţ cu rue de Saints Pères. Îi spuneam, între altele, cît de mult admir — şi invidiez — pe matematicienii şi fizicienii din zilele noastre — cît de mult admir curajul lor intelectual, îndrăzneala lor. Nu le e teamă să se contrazică, nici să formuleze judecăţi contradictorii asupra unei anumite structuri a realului. Cît de departe am rămas noi, „umaniştii" — adică filologii, istoricii religiilor, etnologii etc. Suntem timoraţi, prudenţi sau miopi pînă la imbecilitate. Şi nu văd nici o schimbare în viitor. „Neştiinţificii" se recoltează astăzi dintre mediocri şi timizi, tineri cărora le e frică de viaţă şi-şi caută securitatea într-o meserie fără riscuri: profesorat, recherche scientifique etc. Aventurierii, creatorii, îndrăzneţii nu mai „vin" la filologie, orientalistică sau istoria religiilor — aşa cum se petreceau lucrurile pe la 1870-80 — ci se îndreaptă spre ştiinţele fizico- matemtice. Un Oppenheimer, un Edmund Sinnott, un Jacob Bronowski e de neconceput „la noi", orientalişti, etnologi sau istorici ai religiilor. Noi atragem doar pe acei care n-au destulă „stamină" ca să se înfrunte cu o lume în criză, să-şi rişte „cariera" pentru o idee îndrăzneaţă.

15 iulie

Pe o ploaie măruntă părăsim Friburg. Ne oprim în Thun — pe care nu-l cunoaştem încă — şi luăm cafeaua în cea mai pitorească stradă din Elveţia. Dejunăm la Interlaken, apoi urcăm spre Furka. Ploaie şi negură, iar sus, la trecătoare, ceaţa era atît de deasă încît înaintăm zece-doisprezece kilometri pe oră. Dar am avut o jumătate de ceas de lumină la Glacier du Rhône. Impresie extraordinară în peşterile de gheaţă. La întoarcere, cu cît ne apropiam de ieşire, cu atît gheaţa devenea mai transparentă, într-atît încît te-ai fi aşteptat să găseşti, afară, un soare orbitor de nămiază de vară. Nu era, totuşi decît lumina palidă a unei după-amiezi cu soarele acoperit de nori. Imagini paradisiace.

Petrecem noaptea în Hospental, la Gasthaus St.Gotthard. E atît de frig încît nu mai îndrăznim să ne plimbăm după cină. În faţa noastră, la o masă vecină, privindu-ne tot timpul, o bătrînă extraordinară, cu figura ţeapănă semănînd leit cu masca lui Beethoven.

16 iulie

După ce trecem Gotthardul, regăsim cerul albastru şi vîntul cald al Ticinului. La Locarno, oleandrii roşii sunt încă în floare.

Şi cu toate acestea, pentru prima dată de zece ani, nu mai simt, cînd descopăr Lago Maggiore printre arbori şi vile, beatitudinea fără nume, care mă făcuse să cred că, pentru mine, tărîmul acesta este sfinţit, este un pămînt care-mi poartă noroc. Poate, pentru că C., vorbind azi dimineaţă la telefon cu Olga, fusese impresionată de slăbiciunea şi oboseala care i se ghiceau în voce.

Într-adevăr, cînd Olga ne întîmpină, în pragul Casei Gabriella, cu greu ne ascundem surprinderea. A slăbit cincisprezece kilograme, mîinile îi tremură. Şase luni a zăcut bolnavă de gălbinare — după ce, în ultimii doi ani, suferise de urmările gripei asiatice.

Întristaţi că, pentru prima dată din 1952, nu găsim în camera noastră florile pe care le aşeza Olga cîteva ceasuri înainte de sosirea trenului.

În seara aceasta scot din geantă caietele şi două, trei volume. Într-unul din carnetele de acum doi ani, regăsesc aceste rînduri din *Voyage au Centre de la Terre*:

— Nous allons descendre, encore descendre, et toujours descendre! Sais-tu bien que, pour arriver au centre du globe, il n'y a plus que quinze cents lieues à franchir!

— Bah! m'écriai-je, ce n'est vraiment pas la peine d'en parler! En route! En route![1]

Săptămîna trecută îi vorbeam lui Guy Dumur despre acest extraordinar *Voyage au Centre de la Terre*. Îi spuneam: ce pasionantă teză de doctorat s-ar putea scrie asupra universului imaginar al lui Jules Verne. Dumur mă îndemna să scriu eu acest studiu, încerca să mă convingă că numai un istoric al religiilor specializat în simbolism ar putea pătrunde şi descrie lumile onirice ale lui Jules Verne. Evident, avea dreptate. Dar cînd aş mai găsi timpul pentru această carte? Am sacrificat deja destule cărţi, înţelegînd că nu mai am timp să le pregătesc pe îndelete şi să le desăvîrşesc. Printre altele: acea carte despre tinereţea lui Balzac, începută în 1948, şi care trebuia să cuprindă şi o analiză a întregii opere pînă la *Les Chouans*. Manuscrisul — vreo sută de pagini scrise mărunt, cu creionul — se află, împreună cu alte cartoane şi dosare, în pivniţa din rue Duhesme.

17 iulie

Mi se părea azi dimineaţă că încep să înţeleg interesul lui Jung pentru ceea ce el numeşte sincronicitate. Dacă materia şi spiritul sunt două feţe ale aceleaşi realităţi, există o corespondenţă între evenimentele psihice şi procesele cosmice. Dar în acest caz, „primitivii“ nu erau atît de stupizi pe cît se crede, cînd luau ca model al oricărei activităţi creatoare creaţia prin excelenţă: cosmologia. Imitarea rituală a cosmogoniei cu prilejul Anului Nou, sau al încoronării Suveranului, sau al vindecătorilor etc. — avea, fără îndoială, consecinţe spirituale pe care noi, modernii, nu le mai putem înregistra.

---

[1] — O să coborîm, o să coborîm şi o să tot coborîm! Ştii bine că pînă în centrul Pămîntului nu mai avem decît 15 000 de leghe.

— Eh, i-am strigat eu, într-adevăr, nici nu merită să mai vorbim! La drum! La drum!

Toate acestea aruncă o lumină nebănuită asupra rezultatelor la care am ajuns în ce priveşte funcţia mitului cosmogonic în societăţile tradiţionale.

21 iulie

Dimineaţa, aud din nou, de la una din vilele vecine, flautul. E o arie scurtă, un allegretto de o mare simplicitate, aproape naiv, copilăresc — arie necontenit reluată. Uneori, o scurtă pauză; parcă flautistul s-ar fi oprit ca să asculte. Apoi, brusc, reîncepe — în acelaşi tempo, ca şi cum ar repeta, fără grabă, fără să-şi piardă răbdarea, o chemare adresată unor fiinţe numai de el ştiute.

Aud această melodie de cîţiva ani. Un sentiment de împăcare cu lumea, de beatitudine fără înţelesuri.

22 iulie

Cînd, acum doi ani, am ajuns, cu autobuzul, la Siena, ne-am îndreptat, îndată ce ne-am lăsat bagajele la hotel, spre oraşul vechi. În piaţa vecină hotelului, ne-am oprit la o terasă, să bem ceva. Cerul era fierbinte, piaţa însufleţită. Se auzea, neobişnuit de puternic, amplificată pînă la stridenţă, o emisiune radiofonică. Muzică americană — „modernă“ — jazz, *negro spirituals*, romanţe. Şi deodată am tresărit amîndoi: ni se părea că recunoaştem melodia. Într-adevăr: era aidoma aceleia pe care o auzisem, în ianuarie 1957, la „Church of Deliverance“, biserica unei secte negre recente din Chicago. Ne dusese acolo Cornelius Bolle. O sală imensă, ca de concert. Patru piane, pe estradă, şi un cor de cîteva sute de persoane, femei şi bărbaţi, toţi îmbrăcaţi în verde şi alb. Pianele accentuau caracterul de jazz fără să poată, totuşi, atenua sfîşietoarea melancolie, deznădejdea fără nume care răzbătea în melodia aceea obsedantă. Se desprindea refrenul: „Jesus! Jesus!“. La un moment dat, o femeie tînără din cor a leşinat. Am văzut cum a început să-şi zbată braţele, ca două aripi rănite — apoi cîţiva au transportat-o.

Îmi amintesc şi acum de cele două negrese, extraordinar de frumoase, distinse, sobru şi totuşi atît de elegant îmbrăcate, care se aşezaseră în spatele nostru, în sală.

24 iulie

Mă deşteaptă, dimineaţa, zgomotul unui vapor de transport care înainta, neobişnuit de încet, pe Lac, îndreptîndu-se spre Brissago. Rămîn mult timp pierdut în amintiri. Recunosc zgomotul remorcherului care traversa lacul Techirghiol, de la Sat la Movilă. Cred că l-am auzit ultima oară în 1922 sau 1923.

Mi se întîmplă asta tocmai acum, cînd rescriu finalul nuvelei. Poate pentru ca să înţeleg şi mai bine că Movila, Tuzla şi Constanţa din *Ghicitor în pietre* aparţin unei geografii mitice, că nu „seamănă“ aproape deloc cu ceea ce erau, prin 1939, acele localităţi. Simt din ce în ce mai mult nevoia ca literatura mea să se elibereze de concertul geografic şi istoric. Bucureştiul din *Pe strada Mîntuleasa*, deşi legendar, e mai „adevărat“ decît oraşul pe care l-am traversat eu, pentru ultima dată, în august 1942.

26 iulie

Laurens van der Post a petrecut, acum doi ani, cîteva săptămîni aici, la Casa Gabriella. A plecat într-o dimineaţă, iar pe seară Olga a primit o scrisoare-expres din Bellinzona. Van der Post îi spunea că-şi uitase dantura, pe măsuţă, în odaia lui şi-i dădea adresa hotelului din Zürich unde să i-o expedieze. Olga a căutat zadarnic dantura. Îi telefonează la Zürich, şi-i spune: Ia caută-te în gură, poate că e acolo!... Într-adevăr, dantura era acolo.

28 iulie

Citesc, cu acelaşi interes şi aceeaşi curiozitate ca în 1925, dar totuşi, în fond, dezamăgit, întristat, *La seconda nascita* a lui Giovanni Papini. Scrisă în 1923, trebuia să fie o continuare a *Omului sfîrşit*, dar Papini n-a publicat-o: s-a mulţumit să utilizeze capitole sau fragmente. În afară de povestea întîlnirii cu familia viitoarei lui soţii, cartea e lipsită chiar de interes biografic. Două capitole polemice amintesc, nostalgic, pe Papini din *Stroncature*. Restul, proză oarecare, cu scurte iluminări poetice. Înţeleg foarte bine de ce Papini nu s-a hotărît niciodată s-o publice.

Dar dacă şi restul ineditelor lui vor fi de aceeaşi calitate!... Am văzut în vitrina unei librării din Locarno *Giudizio Universale*, dar nu îndrăznesc încă s-o cumpăr.

29 iulie

În vis, azi noapte, revedeam clasa mea din Swift Hall, 404, unde anul trecut, ţineam un curs despre structura mitului. Unul din studenţi tocmai terminase de citit o lucrare despre miturile africane asupra originii morţii. Şi acum încercam să le explic sensul aparentei stupidităţi a cauzei primei morţi (Dumnezeu trimite un animal să comunice oamenilor că vor fi nemuritori, şi animalul, din prostie sau neatenţie, spune exact contrariul etc.). Toate acestea, evident, se întîmplaseră aievea, anul trecut. Le spuneam atunci, că absurditatea „cauzei", care a introdus moartea în condiţia omului, este o expresie mitică a incomprehensibilităţii faptului morţii. Făceam chiar o comparaţie între expresiile literare pe care le-a utilizat existenţialismul francez (cf. *La Nausée*) ca să sugereze „absurditatea" existenţei şi ridicola „explicaţie" oferită de mit pentru a da seama de faptul că omul e muritor. Rezumam, de fapt, un capitol — nescris — din cartea mea *Les Mythologies de la Mort*.

În vis, retrăiam toate acestea — dar, deşi expuneam aceeaşi teorie — cît era de limpede, de evidentă, de „inspirată". Mă vedeam, şi mă ascultam vorbind, şi-mi spuneam: Este exact *aşa*! Cum de n-am înţeles asta mai înainte?

Sensul tuturor acelor „cauze" — în aparenţă atît de idioate, de ridicole — mi se părea nu numai transparent, dar şi de o imensă nobleţe.

2 august

Ne mutăm astăzi, pentru trei zile, în villa Shanti, vecină vilei Gabriella, invitaţi de Marie-Louise şi Christian Dehollain.

Am cumpărt ieri *Giudizio Universale*. Cu emoţie, am citit fragmentele din *Jurnalul* lui Papini publicate la începutul volumului. Îmi amintesc convorbirea din 1953. Nu se poate ca Papini să nu fi ghicit, destul de repede, riscurile unei asemenea gigantice întreprinderi: în primul rînd inevitabila monotonie a „discursului autobiografic" pe care-l ţine fiecare din personagii în faţa îngerului. Monotonie accentuată de faptul că Papini acordă fiecărui personagiu cam acelaşi număr de pagini (două, trei). Deşi drama fiecăruia e diferită, structura confesiunii rămîne aceeaşi: toţi vorbesc ca personagiile lui Papini, din *Gog* sau *Il Libro nero*. Proza clară, didactică, cu bine cunoscuta acumulare de adjective, ajunge uneori clişeu.

Sunt, totuşi, pagini admirabile, portrete scrise inspirat, în care regăseşti poetul din *Cento pagine* sau *Pane e Vino*. În special *Corurile* sunt de toată frumuseţea. Unele confesiuni — bunăoară Huzal, Haller etc. — excelente. Sunt convins că o antologie de cîteva sute de pagini ar pune mai bine în lumină geniul lui Papini decît aceste 1 300 pagini ale unei opere incomplete. Ceea ce mi se pare teribil şi tragic în acest *Giudizio Universale* e faptul că, aşa cum îl concepuse Papini, nu putea fi niciodată încheiat. De ce trei sute sau cinci sute de personagii — reale şi inventate — şi nu o mie sau cinci mii? Infinita varietate a condiţiei umane nu poate fi epuizată prin destine individuale, ci prin „existenţe specii" (păstori, regi, criminali etc.). Este ceea ce a înţeles Papini cînd a început să scrie *Coruri* în loc de scurte confesiuni individuale.

5 august

De cîte ori traversez Gotthardul cu trenul îmi amintesc ce-mi spunea Riklin despre visele ofiţerilor elveţieni care, în timpul manevrelor, dorm în tunelurile fortificate, cîţiva kilometri în pîntecul muntelui. Cîţiva din ei au venit să-l consulte tocmai în legătură cu aceste coşmare. Se simţeau înghiţiţi în pîntecul unui monstru gigantic, şi acolo, nu erau digeraţi, cum te-ai fi aşteptat, ci teşiţi, striviţi, uscaţi, pietrificaţi. Teribila senzaţie a unei existenţe care se pietrifică, păstrîndu-şi totuşi calitatea ei de viaţă trupească. Te simţi teşit şi solidificat, rămînînd totuşi un volum viu în trei dimensiuni, de carne şi sînge; un corp care se poate mişca deşi devenise de mult imobil împietrise…

Friburg, 6 august

După masă, cu autobuzul, la Institutul Anthropos, la Posieux. Dominik Schröder îmi spune că pleacă în septembrie în Japonia, pentru mulţi ani: profesor de etnologie la Universittea catolică din Nagoia. Lucrez cinci ceasuri în bibliotecă, apoi îmi încarc geanta cu cărţi şi mă reîntorc la Friburg, în tovărăşia unui preot spaniol, Antonio Pacios, care se pregăteşte pentru catedra de istoria religiilor din Madrid. După cîte am înţeles, pasiunea lui e problema potopului. Crede în realitatea istorică a diluviului care a anihilat, acum vreo 12 000 de ani, aproape totalitatea populaţiei globului. Totul a durat cîteva clipe, cel mult cîteva minute, nivelul mării crescînd cu vreo sută de metri. Atlantida.

Friburg, 7 august

În autobuz spre Posieux, un tînăr abate citase astăzi pe Sf. Silvestru. N-am auzit contextul. Despre acest sfînt nu ştiu nimic altceva decît definiţia pe care o dăduse el lui Dumnezeu. Ştiu asta de la Mircea Vulcănescu. Dumnezeu, spune Sf. Silvestru, e ca ceapa — pentru că e bun şi te face să plîngi.

Cînd le vorbeam, astă iarnă, studenţilor mei despre Meister Eckhart şi teologia negativă, am comentat pe larg definiţia Sfîntului Silvestru. Este poate cea mai strălucită ilustrare a teologiei negative: despre Dumnezeu nu se poate spune nimic. Cu cît o definiţie pare mai adecvată (Dumnezeu e bun, puternic, creator etc.), cu atît e mai falsă. Şi mai primejdioasă: pentru că omul îşi închipuie, în acest caz, că *a înţeles* pe Dumnezeu, că *ştie* lucruri precise despre El. Sfîntul Silvestru a găsit formula prin care să arate că, Dumnezeu fiind indefinibil, despre El se poate spune *orice*. Că e ca ceapa — nu e mai puţin exact decît afirmaţia că e *summum bonum*.

9 august

Teribila furtună de ieri după amiază. La trei, cerul era negru, de la uzină se oprise curentul, şi între trăsnete auzeam vijelia ca o răsuflare metalică, nefirească, fără sfîrşit.

Am lucrat necontenit. Mi-am adus de la Anthropos-Institut cîteva volume despre „Cargo-cults“ melanesiene. Voi utiliza un anumit număr de exemple în prima conferinţă Eranos. Aş vrea să găsesc timp într-o zi să elaborez această temă: originile religioase ale mişcărilor politice, ale fenomenelor istorice dramatice. Explicaţiile socio-economice ale Istoriei mi se par uneori exasperant de simpliste. Platitudinile acestea au făcut ca Istoria să nu mai intereseze spiritele originale, creatoare. Reducerea fenomenelor istorice la „condiţionări“ inferioare le videază de orice semnificaţie exemplară; tot ce e încă valabil şi semnificativ într-o existenţă umană, dispare. Teribila banalizare a Istoriei, urmînd, ca o fatalitate, banalizării sistematice a Lumii, desăvîrşită mai cu seamă în secolul al XIX-lea. Dar atunci, cel puţin, banalizarea Lumii avea măcar această justificare „istorică“: omul modern, occidental, vida Lumea de semnificaţii extra-naturale ca s-o „cunoască obiectiv“ şi s-o stăpînească. Acum, nici măcar această justificare istorică nu mai poate fi invocată.

Ascona, 15 august

Azi după amiază am aţipit o jumătate de ceas, şi am avut acest vis: priveam de departe, parcă printr-un ochean, coasta calcaroasă, abruptă, a unui munte. Văd mai multe crăpături şi vizuini, apoi descopăr intrarea unei peşteri. Las ocheanul din mînă şi mă îndrept spre peşteră. Încep s-o cercetez, emoţionat, surprins de tot ce descopeream pe măsură ce pătrundeam în adîncul ei. Şi apoi, fără nici un motiv, mă deştept brusc — dar izbutesc să adorm din nou cîteva clipe în urmă şi, fără greutate, regăsesc peştera. Dar nu mai pot pătrunde în ea. Rămîn la intrare, în lumină, şi-mi aduc aminte că-mi spuneam: Acum am să mă deştept din nou, dar dacă îmi întipăresc bine în minte locul unde este peştera, am să pot s-o explorez în timpul viselor următoare.

Cînd m-am trezit definitiv, păstram încă certitudinea că mă voi putea reîntoarce de cîte ori voi voi în peşteră.

21 august

Riklin îmi spune că W. Pauli, fizicianul, mulţi ani n-a mai putut lua un taxi, pentru că de cîte ori urca într-un taxi, intervenea ceva (un accident, o pană de motor etc.) care-l împiedica să ajungă la destinaţie. Seria aceasta de coincidenţe ajunsese atît de cunoscută la Zürich, încît la Universitate se vorbea despre „Pauli-effect“.

23 august

Azi noapte terminasem aproape de transcris a doua conferinţă. Dar îmi rămîneau de scris cele cîteva pagini de concluzii. Speram să le pot scrie azi dimineaţă, înainte de a pleca la Casa Eranos. N-am izbutit. A fost o conferinţă interesantă, amuzantă (căci în prima oră vorbeam despre „Cargo-cults“), dar fără concluzii. Va trebui să le scriu la Chicago, cînd voi revizui întregul manuscris.

Florenţa, 27 august

Plecăm în maşina lui Alain Daniélou spre Florenţa. E şi Anne Hunwald cu noi. Dejunăm la Parma — oraş pe care aproape nu-l vedem. Căci Daniélou pare pasionat de un singur lucru: să alerge cu 140 km. pe oră pe autostradă, să cîştige timp. Dar dacă n-am fi fost noi, ar fi plecat mai de dimineaţă din Ascona, şi ar fi ajuns seara la Roma. Aşa, se opreşte pentru noaptea asta la Florenţa. Cum n-am mai găsit camere la Berchielli, ne-am instalat în noul hotel din faţa lui Ponte Vecchio,

„Continental“. De la fereastra noastră, vedem maidanul şi ruinele, dar şi turnul din care îşi iau zborul, acum, la apusul soarelui, lilieci mărunţi şi zvelţi ca rîndunelele.

Florenţa, 28 august

Voiam de mult să citesc *Via di Girolamo Savonarola* a lui Roberto Ridolfi. Mi-o cumpăr azi dimineaţă şi îi tai foile în cafeneaua de pe Lugarno Acciaioli. Savonarola se converteşte auzind predicînd un călugăr augustinian, la Faenza — dar nu-l mişcă fervoarea călugărului, ci această frază din *Facerea: Egredere de la terra tua!* „Pleacă din ţara ta, desparte-te de familia ta şi de casa tatălui tău...“

Mă gîndesc din nou la „misterul“ plecării mele din ţară, în 1940, cîteva săptămîni după moartea lui Nae Ionescu. Evident, credeam că plec pentru un an, cel mult doi. Dar plecarea aceasta mi-a salvat viaţa, apoi libertatea, iar în cele din urmă mi-a îngăduit să devin ceea ce îmi era peste putinţă să ajung dacă aş fi rămas în ţară: un scriitor care poate tipări ceea ce gîndeşte.

Legenda că Savonarola nu ar fi dat *l'assoluzione sacramentale* lui Lorenzo de Medici, pentru că i-ar fi cerut trei lucruri: să aibă credinţă (şi Lorenzo ar fi răspuns că are), să restituie ce ar fi luat (Lorenzo ar fi acceptat şi asta), să redea libertatea Florenţei — la care Lorenzo ar fi întors spatele. Şi atunci Savonarola ar fi plecat fără să-l dezlege.

Din Ridolfi (pp. 75–79) aflu că legenda aceasta ar fi fost lansată de Silvestro Maruffi, dar a înflorit mai cu seamă în Risorgiento neo-guelf şi romantic, fiind acceptată şi entuziast comentată de Villari. Imaginea aceasta arhetipală: Savonarola profet al libertăţilor civice, Lorenzo tiran absolut — era prea „adevărată“, prea puternică, pentru a putea fi invalidată de documente şi mărturii precise. Chiar prea eruditul şi criticul Villari a crezut în autenticitatea ei istorică. Dar Ridolfi aminteşte scrisorile lui Poliziano şi Carlo del Benino atestînd că Savonarola, fiind chemat să împărtăşească pe Lorenzo, a făcut-o fără şovăire. Mai mult: Carlo de Benino afirmă că vizita călugărului a fost pentru Lorenzo o mare consolare.

Dar întîlnirea finală între Tiran şi fondatorul Statului popular era mai „adevărată" aşa cum o prezentase legenda decît cum avusese ea loc în „istorie". În „istorie", Savonarola se comportase ca un simplu călugăr creştin, care dezleagă păcatele celui care se pocăieşte. În legendă, trebuia să ceară libertatea Florenţei — iar Lorenzo *trebuia* să tacă, întorcînd spatele.

Florenţa, 29 august

Piero Gerbore mă duce la Contessa Seristelli, în palatul ei de pe Arno, unde a murit Joseph Bonaparte. Contesa are 88 de ani, şi în urma unui accident recent stă într-un scaun pe rotile. Are în faţa ei o măsuţă pe care mănîncă, scrie, citeşte. Şi adaugă că măsuţa i-a trimis-o Berenson cînd a auzit de accident. Neobişnuit de vioaie, de inteligentă, cu o memorie perfectă. E spaniolă, a copilărit la Paris, şi soţul ei descinde din Machiavel. Dar Contesa a cunoscut pe toţi iluştrii ei contemporani, de la D'Annunzio şi Papini pînă la Anatole France şi Paul Bourget. Foarte amuzante amintirile ei despre D'Annunzio. Erau prieteni, umblau prin muzee împreună — şi, adaugă, nu ştiu cît era de adevărat ce-mi spunea el despre arta etruscă, dar era foarte frumos — pînă ce, într-o zi, D'Annunzio a început să-i facă şi ei curte. Atunci i-a spus: D'Annunzio, de ce m-ai ales tocmai pe mine? Pentru dta toate femeile sunt la fel. El i-a răspuns: En effet, pour moi, la femme est une bobine autour de laquelle j'enroule le fil doré de mon imagination.[1] La care Contesa a adăugat: Moi, je ne veux pas être une bobine...[2]

Ascultînd-o, îmi închipuiam cît fusese de frumoasă cu vreo treizeci-patruzeci de ani în urmă. Nu ştiu de ce, mi-am amintit de eroina nuvelei lui Papini. *O scrisoare neînapoiată.* Am întrebat-o despre Papini. Foarte juste observaţii. Bunăoară: lui Papini îi era teamă nu cumva să fie considerat politicos, amabil, bine crescut. Ţinea mult la legenda lui de „căpcăun", de „uomo selvatico".

Îl cunoaşte, de asemenea, şi foarte bine, pe Tucci. La Roma, Contesa primea prietenii dimineaţa, în budoar. Odată venise Tucci s-o vadă. L-a întrebat ce este „la tache mongole", şi dacă o pot avea şi alţi oameni în afară de mongoli. Evident, i-a răspuns Tucci. O am şi eu. E o pată brună pe spate. — Arată-mi-o şi mie, i-a spus Contesa, şi Tucci a început să se dezbrace.

Dar în clipa următoare, dîndu-şi seama că era în pat, şi că Tucci era gata să-şi scoată cămaşa, i-a strigat: Tucci, au să vină prietenii, şi cine o să ne creadă, că te-ai dezbrăcat numai ca să-mi arăţi „la tache mongole?"

Florenţa, 30 august

Florentinii au acceptat toate reformele propuse de Savonarola, au acceptat pînă şi principiul Păcii Universale — dar n-au acceptat niciodată ca femeile lor să poarte costume sobre, modeste, nici să renunţe la coafurile şi podoabele lor. (Ridolfi, pp. 253–254).

Florenţa, 2 septembrie

Recitesc pagini din Giordano Bruno, în ediţia lui Gentile. Sunt uluit de îndrăzneala înţelegerii lui. Recunoaşte autenticitatea religioasă a păgînismului. Ghiceşte deja misterul retragerii lui Dumnezeu din Lume, transformarea lui în *deus otiosus*. La Chicago, va trebui să transcriu pe pagina alăturată textele însemnate în ediţia lui Gentile (pe care, ca să n-o mai duc cu mine pînă la Roma, am şi expediat-o astăzi, împreună cu alte cîteva cărţi, la Swift Hall). Dumnezeu, *come absoluto, non ha che far con noi*[1] (*Spaccio*, ed. Gentile, II. p. 192). Retragerea lui Dumnezeu din Lume, eclipsa lui Dumnezeu, care obsedează gîndirea teologică de astăzi, este un fenomen spiritual mult

---

[1] Într-adevăr, pentru mine femeia este un mosor în jurul căruia înfăşor firul aurit al imaginaţiei mele.

[2] Eu nu vreau să fiu un mosor.

---

[1] ca absolut, n-are ce face cu noi

mai vechi. Începe, de altfel, cu „civilizaţia". *Deus otiosus* caracterizează toate culturile care au depăşit faza primară (Sammler u. Jäger-Völker) şi practică cerealicultura sau grădinăritul.

Florenţa, 3 septembrie

Aseară au venit doi tineri gazetari de la *La Nazione* să- mi ia un interviu. Veniseră cu fotograful. Era de faţă şi Caragaţă, ca să mă ajute la italienească. Am vorbit de Papini, de yoga, de alchimie etc. Beam împreună cafele în bar, şi fotograful se pitea după fotolii ca să-mi surprindă expresii fericite. Ploua. Băieţii păreau inteligenţi, cultivaţi. Şi totuşi, azi a apărut un articol oarecare, tern, şi plin de inexactităţi. (că aş fi studiat yoga în Tibet etc.) Numai titlul e frumos, şi adevărat: „Imparò l'italiana per leggere Papini".

4 septembrie

Plecăm cu autobuzul „Ciat" spre Assisi. În ultimele zile cerul a fost întunecat şi burniţa. Azi, dimineaţă glorioasă.

Ponte Sieve, şi rîul Sieve.

Arezzo. În sfîrşit, vedem frescele lui Piero della Francesca. Era tocmai la sfîrşitul liturghiei. Uluiţi.

Cortona, pe munte. Patria lui Signorelli şi a Sfintei Caterina. De revenit într-o zi.

Apoi Perugia. Fortăreaţa, basilica, palatul, fîntîna. (Cuvintele acestea îmi vor mai spune ceva mai tîrziu?)

Ne apropiem de Assisi către trei după amiază. Vedem de departe Convento di S. Francesco şi tot oraşul adunat pe coasta muntelui, gălbui-alb-cenuşiu.

Am fost aici, pentru o zi, în primăvara 1927. Nu-mi mai aduceam aminte decît de cele două biserici suprapuse. Eram, atunci, pasionat de opera şi gîndirea lui Ernesto Buonaiuti, fascinat de legăturile pe care le descifra el între Gioachino da Fiore şi Sf. Francisc, pe de o parte, şi între mişcarea franciscană, Renaştere şi Savonarola, pe de altă parte. Dar de abia acum încep să înţeleg solidaritatea secretă între toate aceste mişcări de *renovatio* implicînd, într-un chip mai mult sau mai puţin direct, împăcarea omului cu Cosmosul, recunoaşterea că Lumea şi viaţa e *bună*. Renaşterea „păgînă" se precizează cînd Biserica refuză să asimileze mesagiul lui Gioachino (= a treia epocă e iminentă, epoca dominată de Sfîntul Duh) şi nu fructifică dragostea Sfîntului Francisc pentru Viaţă şi Natură.

Petrecem două ceasuri în Chiesa inferiore şi Chiesa superiore, încercînd să identificăm frescele cu ajutorul ghidului ilustrat. Giotto mi se pare mai puţin genial ca la Padova, dar cît e de spontan, de sfătos, de „uman"...

Lungă plimbare în oraş. Primul oraş medieval italian pe care-l cunosc, în care clădirile moderne se integrează perfect în ansamblu; aş putea spune, se camuflează. Aceeaşi piatră galben-cenuşie, acelaşi stil.

Ne-am oprit cameră pentru noaptea asta la Hotel Subasio. E aproape pustiu. De la ferestre, vedem toată cîmpia Umbriei, punctată cu măslini.

Seara urcăm din nou spre Convento delle suore svedesi. Aproape nimeni pe străzi. Bate un vînt rece dinspre munte.

Assisi, 5 septembrie

Timpul s-a schimbat din nou. Plouă mărunt. Revedem Convento, apoi, pe ploaie, urcăm pînă la Catedrala San Rufino. Nici o librărie savantă, în care să poţi cumpăra ediţii franciscane şi lucrări despre Assisi. Aceleaşi cărţulii şi cărţi poştale ilustrate pretutindeni, în toate vitrinele.

Plecăm la trei şi jumătate, cu autocarul, spre Roma.

Roma, 6 septembrie

La River Hotel, Via Flaminia 39. Un hotel nou-nouţ, inaugurat acum cîteva zile. Şi pentru că via Flaminia se repară, aproape nimeni n-a auzit de el. Suntem primii — şi deocamdată singurii — clienţi. Nina Batalli ne-a oprit o cameră la etajul VII. Patronul trimite garoafe Christinei, fiind prima doamnă sosită în hotel. De pe terasă, se vede Roma întreagă, San Pietro ca şi Villa Borghese — aceasta din urmă, chiar în faţa ferestrei noastre.

În articolul „*Antaios — Held oder Widersacher?*“, pe care-l publică Heinz Demisch în *Frankfurter Allegemeine Zeitung* din 22 iulie (şi în care ne acuză că vrem să încurajăm forţele telurice împotriva celor olimpice) găsesc citat un fragment din Stalin. Lui Stalin, bolşevismul îi amintea de Antaios, căci, întocmai ca şi Antaios, bolşevismul este puternic cît timp e în legătură cu mama lui, masele.

Roma, 7 septembrie

La Nina Batalli, regăsesc exemplarul din *Mostra personale* a lui Papini, pe care i-l dădusem acum zece ani, la Capri. Îl citisem în acele după-amiezi fierbinţi, la vila Monacone, cînd întrerupeam, pentru două ceasuri, *Noaptea de Sînziene*. Îmi amintesc cît de emoţionat citisem scrisoarea-prefaţă, în care Papini explica „prietenului Felice“ (oare exista?) cauzele pentru care e uitat, ignorat, criticat sau răstălmăcit în Italia. Restul volumului, cu totul oarecare. Dar îmi dau seama că, pentru mine, Papini reprezintă şi altceva: adolescenţa mea, tinereţea în Italia, viaţa din ţară, munca şi biblioteca pe care am lăsat-o acolo. Orice contact cu opera lui Papini reanimează apele subterane care mă leagă de trecut — şi de ţară.

Pierd şase ceasuri ca să scriu şi să transcriu cele şase pagini despre *The Sacred in the Asian Religions*. Un text fără nici o importanţă, nici pentru mine, nici pentru alţii — căci nu aduc nimic nou la ceea ce am spus deja în lucrările mele anterioare. Şi aşa trece timpul: scriind nimicuri, frînturi, lucruri care nu mă interesează. Şi într-o bună zi mă voi trezi gata de plecare (i.e. de moarte), fără a fi avut timp să scriu măcar una din cărţile maturităţii.

9 septembrie

Încerc să scriu prefaţa pe care mi-a cerut-o V. Buescu, la traducerea portugheză a *Nopţii de Sînziene*. Romanul l-a tradus soţia lui, după ediţia franceză. Cînd, acum un an, doi, am acceptat să scriu această prefaţă, îmi spuneam că va fi un prilej să comentez romanul; poate, chiar, să scriu acea „Teorie a romanului“, la care mă gîndesc de mult. Dar nu voi avea timp. E o după-amiază de vară tîrzie peste măsură de frumoasă. Nevralgia, începută la Florenţa, continuă. Va trebui să văd un dentist peste două ceasuri. Mă întreb ce-aş mai spune în această prefaţă.

10 septembrie

În *Convivio* IV, V, 8, Dante are această idee extraordinară: că Christos n-a coborît pe pămînt înainte ca lumea, prin imperiul lui Augustus, să cunoască pacea.

12 septembrie

Vizită la Pettazzoni. Aflasem că fusese foarte grav bolnav, aproape pe moarte. Îl găsim cum spune el, „în convalescenţă“: palid, slăbit, blînd. Ne spune cît de mult l-a impresionat Japonia. De aceea, adaugă, eu sunt un atît de bun istoric al religiilor: pentru că am trăit în India, am cunoscut peisajul şi oamenii Asiei.

Plecăm totuşi puţin melancolici. Îl vom mai reîntîlni oare în septembrie viitor, la Marburg? Pettazzoni are 75 de ani. Complicaţii grave cu rinichii. I-am citit prima carte prin 1923-24. De atunci suntem în corespondenţă. La Calcutta, îi trimisesem odată cinci lire sterline ca să-mi procure toată colecţia *Studi e Materiali*. Şi-a adus aminte de acest amănunt douăzeci de ani mai tîrziu, la Paris, cînd ne-am cunoscut personal şi cînd a descoperit că *Studi e Materiali* lipseau la Bibliothèque Nationale.

13 septembrie

L-am cunoscut ieri pe pictorul Omiccioli. Seara în atelierul lui din Via Margutta, să-i vedem tablourile. A fost comunist pînă la revoluţia maghiară. Extrem de bun, tăcut, rezervat, simpatic. M-au urmărit cîteva ceasuri figurile lui de pescari, zidarul, omul cu bicicleta. Autodidact, dar îmi vorbeşte totuşi de Quevedo. Ne invită la Romolo în Trastevere. Ne povesteşte mult despre Ustica, unde a petrecut cinci-şase luni, şi de unde a revenit zece ani mai bătrîn.

Păcatul originar în Dante:

...nel petto onde la costa/ si trasse per formar la bella guancia/ il cui palato a tutto'l mondo costa[1] (*Paradiso,* XIII, 37-39).

14 septembrie

Roma non perit, si Romani non pereant[2] (Augustin, *Serm.* 81)

15 septembrie

Am plecat din Roma la două după amiază, pe o ploaie fină de toamnă. River Hotel a rămas din nou pustiu. Via Flaminia continuă să se repare.

Omiccioli ne-a dăruit un mic tablou — iar mie, eruditul volum al lui Bragaglia, *Pulcinella.*

După Civitavecchia, începe să se însenineze. Îmi dau seama, deodată, că în acest continuu vagabondaj, risc să nu mai mă regăsesc. Nu mai am casă, adică, nu mai am nicăieri, un loc al meu, un „Univers" al meu, de care să se lege, pe nesimţite, amintirile care vor constitui mai tîrziu „istoria mea".

Simt acest risc, şi uneori mi-e frică să nu mă pierd. Dar, pe de altă parte, mă simt un precursor, simt că mă aflu undeva într-o avangardă a omenirii de poimîine sau răspoimîine. *Lunikul* rus a ajuns în Lună. Nu ştiu cît va fi de interesantă navigarea interplanetară, dar ea e inevitabilă. Personal, nu mă atrage — dar mă simt solidar cu toţi cei care nu vor mai „locui" definitiv într-un colţ al pămîntului.

---

[1] În pieptul, crezi, Cui scoas-o coastă-i fuse
din ea spre-a face-obrazul minunat
a cărui gur-atîta plîns ne-aduse.
(Dante, *Divina Comedie*, „Paradisul", XIII, 37-39, în traducerea lui George Coşbuc, Editura Cartea Românească.)

[2] Roma nu piere, dacă romanii nu pier.

Paris, 16 septembrie

Ploaia fină, rece, neobosită, pe care o privesc de la fereastra noastră din rue l'Yvette. Prima ploaie de nu ştiu cîte săptămîni, mi se spune.

Paris, 21 septembrie

Visuri. Eugen Ionescu îmi povesteşte: Jenny Acterian (care a murit acum cîteva luni de cancer, în ţară), i-a apărut tînără şi frumoasă. Eugen ştia, în vis, că e moartă. Jenny l-a cuprins în braţe şi i-a strigat: Fiançailles, fiançailles! Apoi, curînd după aceea, o a doua Jenny, aidoma cu cea dintîi, a intrat în odaie. Eugen le-a privit pe amîndouă şi s-a deşteptat. Rodica Ionescu ne povesteşte visul unui savant din Leipzig, Dr. Block, pe care l-a cunoscut la Cerisy. La Veneţia, întîlneşte o femeie tînără, excepţional de frumoasă, care-l invită la ea acasă. Un palat. Ajung în dormitor, femeia se dezbracă şi intră în pat. Doctorul, intimidat vrea să stingă lumina, dar ea îi spune: Nu te deranja, o sting eu. Şi braţul i se întinde deodată, lung de cîţiva metri, şi ajunge la buton. Şi atunci doctorul se deşteaptă.

New York, 29 septembrie

Vom fi, vreodată, mulţumiţi de ce-am făcut, convinşi că ce-am făcut salvează — sau măcar justifică — existenţa noastră? Îmi vine greu să cred. Mă întrebam, în avion, dacă un accident... Ceea ce mă plictisea nu era moartea, ci faptul că *nu terminasem nimic.* Am scris vreo treizeci şi cinci de cărţi, dar niciodată nu le-am judecat mai aspru ca atunci. Simţeam că trebuie să scriu măcar două, trei cărţi *bune*, dacă soarta m-a făcut scriitor. Şi singurele cărţi bune mi se păreau cele nescrise sau neterminate. Aveam cu mine manuscrisul *Pe strada Mîntuleasa* şi două caiete din *Jurnal.* Nu ştiu de ce credeam atunci că paginile acestea sunt atît de preţioase, dar vedeam *Pe strada Mîntuleasa* (cînd va fi încheiată) ca singura mea carte literară *liberă*, scrisă pur şi simplu pentru că mă desfăta scrierea ei.

Chicago, 9 octombrie [1959]

Ne mutăm la Coach House, 1214, 57th Street. Tot mobilierul nostru e alcătuit dintr-un pat, nişte dulapuri, o canapea, o masă de bucătărie şi un minimum de obiecte indispensabile.

*

La seminarul meu — pe care l-am intitulat *Psihologia şi Istoria Religiilor* — încep să discut teoria lui Freud asupra „originii" şi a funcţiei religiei. Teorie evident primară, mai curînd polemică. Ceva totuşi mă miră: pentru Freud religia este rezultatul unei *crize* a inconştientului. Ceea ce este adevărat. Religia este într-adevăr rezultatul „căderii", al „uitării", al pierderii stării de perfecţiune primordială. În Paradis, Adam nu cunoştea nici „experienţa religioasă", nici teologia, adică doctrina asupra lui Dumnezeu. Înainte de „păcat" *nu exista religie.*

15 octombrie

Pasionant articolul lui Paul Ricoeur *Simbolul dă de gîndit* (*Esprit*, iulie-august 1959). Ricoeur se întreabă cum poţi să gîndeşti pornind de la simbolurile religioase. Îşi ia exemplele din *Tratatul* meu. Prima lor exegeză este cea pe care am încercat-o eu însumi. Ricoeur, ca filozof, face apel la o hermeneutică pe care, în ceea ce mă priveşte, n-am îndrăznit să o folosesc în *Tratat*. Trebuia mai întîi să conving „savanţii" — orientalişti, sociologi, filozofi — că aveam dreptate să-mi fondez argumentaţia pe documente şi nu pe „speculaţii". Apoi, în cîteva articole (ultimul va apărea luna aceasta în volumul pregătit împreună cu Kitagawa pentru Chicago University Press, în memoria lui Wach), am încercat să-mi sistematizez ideile asupra simbolului. Dar n-am avut încă timp să-mi expun după plac întreaga mea gîndire asupra acestei probleme care este în acelaşi timp cheia cu ajutorul căreia omul modern mai *poate încă* să pătrundă în esenţa fenomenului religios. Este de asemenea drumul prin care se poate ajunge la reînnoirea problematicii filozofiei contemporane.

16 octombrie

De cîteva zile mă străduiesc să scriu o prefaţă pentru traducerea americană a cărţii *Mituri, vise şi mistere*. Benjamin Nelson, care a avut ideea să-mi ceară acest volum, îmi spunea cu trei săptămîni în urmă, la New York: „Sunteţi nedrept cu cărţile Dumneavoastră. Prefeţele nu le indică valoarea. Nici un cititor al prefeţei volumului *Mituri, vise şi mistere* nu poate să bănuiască noutatea şi bogăţia cărţii. Vorbiţi în prefaţa Dumneavoastră numai despre diferenţa modului de a fi al miturilor şi al viselor, dar cartea abordează numeroase alte probleme. Apoi, vă prezentaţi cartea drept o culegere de articole, or ea are o unitate, o structură..." Îmi spunea încă numeroase alte lucruri, în biroul lui Melvin Arnold, la Harper. Avea dreptate. Am scris prefaţa la *Mituri, vise şi mistere* în grabă, în primele zile ale lui iunie 1956, imediat ce-am terminat *Das Heilige und das Profane* şi înainte de a-mi pregăti *Haskell Lectures*, pe care trebuia să le ţin în octombrie. Graba nu era singura explicaţie; mai curînd, era vorba de inabilitatea mea de a-mi servi cărţile, de inhibiţia care mă paralizează de fiecare dată cînd trebuie să pun în lumină sensul sau mesajul cărţilor mele. Adesea, însăşi ideea de a le face accesibile îmi repugnă. Accept bucuros să scriu articole sau simple eseuri lipsite de orice documentaţie erudită — dar îmi e penibil să rezum, într-un articol sau într-o prefaţă, conţinutul unei cărţi (să subliniez mai întîi „originalitatea", felul original în care a fost pusă problema).

17 octombrie

Citind Charles Andler (volumul IV) şi diferite fragmente din Nietzsche, mă întreb uneori dacă n-ar fi trebuit să-mi reproşez „şansa" mea literară, de vreme ce, atît de tînăr, în ţara mea de origine, am fost acceptat şi acoperit de elogii. Aceste succese prea timpurii au ucis, în mine, orice ambiţie personală, orice dorinţă de „glorie". Am cunoscut „gloria" şi am simţit ce înseamnă să fii „recunoscut", lăudat, adulat. Nu numai că n-am mai dorit glorie, dar avînd-o atît de curînd, am devenit modest, indiferent la succes. Indirect, aceasta a avut asupra mea o influenţă negativă; nu m-am considerat niciodată un „geniu" necunoscut, ceea ce m-ar fi incitat la o oarecare megalomanie şi ar fi făcut să se nască nevoia de a-mi etala permanent şi apăsat meritele, noutatea operei mele etc.

Mă întreb ce s-ar fi întîmplat dacă Nietzsche ar fi cunoscut de la început succesul. Mă întreb dacă ar fi continuat să vorbească cu aceeaşi ostentaţie despre propriul său geniu. Oricum, îmi pare de o tragică tristeţe că a fost entuziasmat de cele trei mici bileţele pe care i le-a trimis Taine şi despre care a vorbit în nu mai ştiu cîte scrisori, că era furios pe Rohde, care a avut imprudenţa să nu pară convins de geniul lui Taine (în care Nietzsche vedea unul din „cei ce imortalizează epoca lor" etc., cf. Andler, IV, p. 476). Şi la Torino el nu citea în cafenele, decît *Journal des Débats* „pentru că Taine a recomandat unui tînăr redactor al acestui ziar, Dl. Jean Bourdeau, să scrie o cronică despre *Dincolo de Bine şi de Rău*".

22 octombrie

Am terminat, în fine, prefaţa la traducerea engleză din *Mituri, vise şi mistere*. Văd Istoria Religiilor ca pe o disciplină *totală*. Înţeleg, acum, că întîlnirea cu „necunoscutul", cu „straniul, exoticul, arhaicul", facilitată de psihologia profunzimilor, pe de o parte — şi, pe de altă parte, apariţia Asiei şi a grupurilor „exotice" sau „primitive" în Istorie — sunt momente culturale care nu-şi găsesc semnificaţia lor ultimă decît în perspectiva istoriei religiei. Hermeneutica necesară revelării sensurilor şi a mesajelor ascunse în mituri, rituri, simboluri ne va ajuta de asemenea să înţelegem şi psihologia profunzimilor şi epoca istorică în care intrăm şi unde vom fi nu numai înconjuraţi, ci

şi dominaţi de „Străini", de non-Occidentali. „Inconştientul" — ca şi „Lumea non-occidentală", se vor lăsa descifrate de hermeneutica Istoriei Religiilor.

28 octombrie

Astăzi, rama ochelarilor mei de lucru s-a spart deodată, fără vreun motiv aparent. Se găseau acolo, pe masă, în faţa mea, cînd mi-am dat seama pe neaşteptate că rama era spartă. Cum n-am altă pereche de ochelari, nici timpul să merg în oraş, am cerut la „drugstore"-ul de alături ceva pentru a lipi montura. Mi-au dat „Duco Household Cement", şi acum aştept rezultatul.

Folosesc aceşti ochelari de aproape douăzeci de ani. Mai exact, din martie 1940, cînd m-am dus la spitalul militar din Bucureşti, pentru vizita medicală de reformare din armată. Sunt nişte ochelari rotunzi, cu o ramă foarte subţire, care-mi dau un aer mizerabil, obosit, puţin prostănac! De mulţi ani îmi propun să-mi cumpăr o altă pereche, ca s-o am de rezervă, în caz de accident, ca cel de astăzi, dar n-am făcut-o niciodată. Venind de la Roma, în septembrie trecut, un tînăr englez, care mă privea cu insistenţă, nu şi-a putut stăpîni curiozitatea şi m-a întrebat de cînd aveam aceşti ochelari, căci el n-a mai văzut niciodată unii la fel. I-am spus şi asta ne-a permis să înjghebăm o conversaţie.

În aceşti ultimi douăzeci de ani, mi-am spart de mai multe ori ochelarii de distanţă, dar niciodată pe cei de citit. Lentilele sunt puţin uzate, afumate la margine, şi totuşi nu mă hotărăsc să-i părăsesc. Şi acum, deodată, înţeleg de ce. Aceşti ochelari sunt ultimul obiect pe care-l mai am *din ţara mea*. Nu mai am nimic altceva, nici măcar o „amintire", nici măcar o fotografie a familiei mele sau a mea. Am, bineînţeles, cîteva cărţi din biblioteca mea rămasă la Bucureşti şi toate cărţile pe care le-am publicat acolo, dar nu le am alături de mine, nu le port asupra mea. Iată ce am înţeles privindu-mi ochelarii, puşi la „presat" în faţa mea, între două volume groase, şi aşteptînd ca cele douăzeci de minute să se scurgă, pentru a fi sigur, după instrucţiunile date de „Duco Cement", că operaţia de lipire a reuşit.

3 noiembrie

La colocviul anual organizat de „Roger William Fellowship" am vorbit de *The Sacred and Reality*. Am repetat ceea ce am spus şi răs-spus de atîtea ori şi în atîtea cărţi: şi anume că *homo religiosus* este însetat de real, că el vrea *să fiinţeze* cu orice preţ şi din plin. Am arătat cum natura era, pentru el, încărcată de semne, de hierofanii. În timpul discuţiei am înţeles că ştiinţa modernă n-ar fi fost posibilă fără iudeo-creştinism, care a eliminat sacrul din Cosmos şi astfel l-a „neutralizat" şi „banalizat". Ştiinţa n-ar fi fost posibilă fără o Natură „desacralizată" şi golită de zei. Este exact ceea ce a făcut creştinismul, a insistat asupra experienţei religioase personale, dar nu era obligat să o facă, fiindcă pentru creştinism Cosmosul nu încetează să fie creaţia lui Dumnezeu. Dar, din momentul în care timpul istoric şi durata ireversibilă au triumfat, „farmecul" religios al Cosmosului s-a risipit. A mai fost şi altceva: natura fusese populată de zei păgîni pe care creştinismul i-a prefăcut în demoni. Natura ca atare nu mai putea să intereseze *existenţial* creştinii. Numai ţăranii Europei orientale au păstrat dimensiunea cosmică a creştinismului.

4 noiembrie

La 27 ianuarie 1824, Goethe spunea lui Eckermann: „În şaptezeci şi cinci de ani n-am avut nici măcar patru săptămîni de adevărată bucurie. (...) Activitatea mea a fost solicitată în toate sensurile, atît din exterior, cît şi din interior. Adevărata mea fericire erau meditaţia poetică şi creaţia mea. Dar cît de tulburate, limitate, împiedicate au fost toate acestea de servituţile vieţii mele exterioare. Dacă m-aş fi abţinut puţin mai mult de la treburile publice şi aş fi trăit mai mult în singurătate, aş fi fost mai fericit şi aş fi făcut mai mult ca poet."

Ca totdeauna, mă regăsesc în destinul lui Goethe. Dar, evident, pe un alt plan. Mă gîndesc la aceşti trei ani de cursuri la Chicago. Cît timp pierdut! Cîte n-aş fi putut înfăptui dacă n-aş fi fost obligat să predau şase ore de curs în fiecare săptămînă şi asta timp de şase luni. (Fără să mai vorbesc de pregătirea acestor cursuri sau de călătorii.) Cei mai fecunzi ani din viaţa mea sunt cei de sărăcie, petrecuţi în strada Vaneau. Mă trezeam în fiecare dimineaţă „fără program". Acum în lunile de curs, nu am, pentru mine, decît două zile pe săptămînă: vinerea şi sîmbăta. În celelalte zile îmi pregătesc cursurile, scriu articole plictisitoare, stau de vorbă cu studenţii care îşi pregătesc un doctorat cu subiect din istoria religiilor. Desigur, această muncă mă pasionează. Să îndrumi un tînăr, să îl ajuţi să vadă lucrurile aşa cum le vezi tu *acum*, după treizeci de ani de cercetări, echivalează cu o creaţie culturală. Uneori, după un curs reuşit, cînd mă gîndesc că am fost înţeles, încerc sentimentul de a fi scris o carte. Cred că cele mai bune cărţi ale mele vor fi scrise de altcineva.

5 noiembrie

Cufundîndu-mă în manuscrisul conferinţelor „Eranos", reiau problemele care m-au frămîntat vara trecută. Şi înainte de toate, dimensiunile culturale ale alimentaţiei. Extraordinara importanţă a „trufandalelor": să guşti un *Cosmos nou*, proaspăt, aşa cum era *la începuturi*, cînd de-abia ieşise din mîinile creatorului.

A mînca — semnifică a asimila o parte a Cosmosului, mai exact esenţa mistică a Cosmosului. De aici — timp de foarte multă vreme — pînă la Platon şi chiar după el — importanţa alimentaţiei pentru dezvoltarea morală şi spirituală a omului. Autorul *Republicii* interzice vînatul şi patiseria; el nu permite carnea friptă la grătar decît tinerilor soldaţi. Unul din lucrurile care m-au uimit şi în acelaşi timp m-au atras la Nietzsche este gravitatea cu care vorbeşte de alimentaţie, mai ales în *Ecce homo*. Ghicesc aici o întreagă mistică preistorică regăsită, cum se întîmplă adesea la Nietzsche într-unul din elanurile sale admirative pentru „ştiinţă".

6 noiembrie

Săptămîna trecută, studenţilor de la „Fireside" care m-au întrebat despre bomba atomică le-am răspuns: un creştin n-ar trebui să se teamă prea mult de bombă. Pentru el sfîrşitul Lumii ar avea un sens. Ar fi Judecata de apoi. Nici un hindus n-ar trebui să se îngrijoreze: Kali-Yuga se va termina printr-o regresiune în haos; după care se va ivi o Lume nouă etc. Numai marxiştii au motive să fie terorizaţi de eventualitatea unui sfîrşit atomic, căci pentru ei, Paradisul se găseşte *în viitor*. Paradisul n-a existat niciodată pe Pămînt. Ceea ce-i corespunde, aproximativ, este societatea de mîine, fără clase sociale. Un marxist acceptă — şi îşi asumă — nenumăratele hecatombe *numai* pentru că viitorul va fi paradisiac.

Întreaga istorie şi întreaga suferinţă a umanităţii n-ar avea nici un sens dacă Lumea ar trebui să dispară înainte de a fi cunoscut „eschatonul" comunist.

7 noiembrie

De cînd am terminat, în sfîrşit, revizuirea manuscrisului pentru *Eranos*, merg la bibliotecă pentru a verifica un text în *Weltgeschichtliche Betrachtungen* de Burckhardt. Nu găsesc aici decît traducerea engleză, făcută de colegul meu J.H. Nichols, dar şi un volum de *Scrisori* şi *Judgements on History (Historische Fragmente)*. Aduc totul în biroul meu unde petrec cîteva ore fermecătoare. Regăsesc paginile profetice ale lui Burckhardt despre încordarea catastrofală dintre Franţa şi Germania (ca urmare a agresiunii prusace şi a înfrîngerii de la 1870), despre politizarea şi „aculturalizarea" Europei, despre consecinţele fatale ale democraţiei (cezarism, dictatură) etc. Ai impresia că Burckhardt a prevăzut tragedia secolului al XIX-lea în toate detaliile sale.

Ceea ce mă miră este „succesul" lui în S.U.A. În fond, americanii ar trebui să aibă despre Burckhardt aceeaşi opinie ca şi Croce: un diletant de geniu, care păcătuieşte prin exces de pesimism. Faptul că Burckhardt nu credea nici în democraţie, nici în progres, nici în liberalism, ar fi trebuit să-l facă dezagreabil americanilor. Şi s-a produs exact contrariul. Trebuie să credem că subzistă, în S.U.A., o minoritate pentru care viziunea pesimistă a istoriei este singura acceptabilă.

8 noiembrie

Răsfoiesc astăzi *Tratatul* meu *de Istorie a Religiilor* şi mă opresc mai ales asupra unui amplu capitol despre zeii cerului; mă întreb dacă a fost înţeles mesajul secret al cărţii, „teologia" implicată în istoria religiilor, aşa cum o descifrez şi o interpretez eu însumi. Totuşi sensul se degajă din ea destul de clar; miturile şi „religiile", în întreaga lor varietate, sunt rezultatul vidului lăsat în lume de retragerea lui Dumnezeu, de transformarea sa în *deus otiosus* şi de dispariţia sa din actualitatea religioasă. Dumnezeu — mai exact Fiinţa supremă — nu mai joacă nici un rol în „experienţa religioasă" a umanităţii primitive. El a fost înlăturat de alte forme divine — divinităţi active, fecundatoare, dramatice etc. Am revenit asupra acestui proces în alte studii. Dar oare s-a înţeles că „adevărata" religie nu începe decît după ce Dumnezeu s-a retras din lume? Că „transcendenţa" sa se confundă şi coincide cu eclipsa sa? Elanul omului religios spre „transcendent" mă face să mă gîndesc uneori la gestul disperat al orfanului rămas singur pe lume.

10 noiembrie

Aceşti peste treizeci de ani pe care i-am petrecut printre zei şi zeiţe exotice, barbari, ireductibili; hrănit de mituri, obsedat de simboluri, legănat şi fermecat de atîtea imagini sosite pînă la mine din aceste lumi dispărute, îmi apar astăzi ca etapele unei lungi iniţieri. De fiecare din aceste figuri divine, de aceste mituri sau simboluri se leagă o primejdie înfruntată şi depăşită. De cîte ori am fost pe punctul să mă „pierd“, să mă rătăcesc în acest labirint unde riscam să fiu ucis, sterilizat, „emasculat“ (de una din aceste teribile zeiţe-mame, de exemplu). O infinită serie de aventuri intelectuale — înţeleg cuvîntul „aventură“ în sensul său primar de risc existenţial. Acestea nu au fost numai „cunoştinţe“ dobîndite încet şi pe îndelete din cărţi, ci tot atîtea întîlniri, înfruntări şi tentaţii. Acum îmi dau foarte bine seama de toate pericolele pe lîngă care am trecut în timpul acestei lungi „cercetări“ şi în primul rînd de riscul de a uita că aveam un scop, că mă îndreptam spre ceva, că voiam să ajung într-un „centru“.

12 noiembrie

La John Nef fac cunoştinţă cu Sir Julian Huxley. Îi vorbesc, fireşte , de Aldous. Aş fi vrut să ştiu de cînd şi în urma cărei „întîlniri“ intelectuale devenise Aldous „mistic“. „A fost dintotdeauna, îmi răspunde Sir Julian. Chiar în primele lui cărţi. Amintiţi-vă ce spune despre muzică şi despre poezie.“

Aflu cîteva detalii interesante. La şaptesprezece ani — dar asta o ştiam — Aldous a avut o scurtă perioadă de orbire. A învăţat foarte repede alfabetul orbilor. Şi nu părea deprimat. E un mare avantaj să poţi citi astfel, zicea el. Cînd e frig în cameră, poţi să o faci sub pătură.

13 noiembrie

Fulgii au început să cadă ici şi colo. De necrezut. Ploaia rece, măruntă de azi dimineaţă s-a transformat pe nesimţite şi deodată am văzut că ningea. În cîteva minute zăpada a acoperit străzile. Spre seară oraşul era alb.

Mi-am amintit deodată zăpezile iernii trecute. Noi locuiam în 5712 Woodlawn Avenue, în fermecătorul apartament al lui Kitagawa (el era în Japonia). În decembrie şi ianuarie a nins neîncetat. Lucram atunci cu o poftă sălbatică la isto[illegible]a religiilor Daciei. Îmi amintesc mai ales de acea noapte petrecută pînă la patru dimineaţa cu Strabon, Altheim, R. Eisler etc.

Scriam atunci *Dacii şi lupii*. Christinel era la New York, la Lisette. În zori, cînd m-am dus să mă culc, copacii erau încărcaţi de zăpadă. La lumina felinarelor păreau artificiali. Ca şi cum cineva i-ar fi pus acolo pe furiş — mi-a fost de ajuns să „realizez“ acest *ca şi cum cineva* pentru a resimţi o fervoare pasionată, înfiorătoare, care ţîşnea din profunzimi şi îmi tăia respiraţia.

15 noiembrie

Primesc numărul din *Cahiers du Sud* consacrat lui Saint-John Perse. Citind articolul lui Pierre Guerre *Întîlniri cu Saint-John Perse*, îmi amintesc întîlnirea mea cu Saint-John Perse, în ianuarie 1957, la Washington, la Brill, care ne-a invitat pe amîndoi la dejun. Saint-John Perse a vorbit despre China. Spunea, printre altele, că chinezii sunt un popor care nu cunoaşte religia. (Desigur, nu cunosc religia aşa cum o înţelegem noi). Apoi, pe nesimţite, ne-am apropiat. Locul D-voastră este la Paris, în Europa, îmi spunea el. Nu vă stabiliţi în Statele Unite. Aici nu sunt centre culturale. Nu sunt decît instituţii. L-am întrebat de ce a ales să trăiască la Washington (şi nu la New York, de exemplu). Acest oraş nu există, mi-a răspuns el. Este ceva ireal, este o creaţie de ordin administrativ. Trăind la Washington, n-am senzaţia că trăiesc în Statele Unite. Trăiesc într-o abstracţiune.

16 noiembrie

Gill Patrick, vicepreşedintele secţiei *India* a Fundaţiei Rockefeller, pe care l-am cunoscut în primăvara anului 1958, aici, la Chicago, îmi spune că recent a avut loc la Paris o reuniune a cîtorva tibetanişti (Tucci, Stein, Petech etc.), organizată de Rockefeller Foundation. Tema era cum utilizezi pe lama şi pe eruditii tibetani refugiaţi în India. S-a propus să fie ataşaţi diferitelor centre din Europa şi din Statele Unite.

S-a petrecut un lucru care nu va rămîne fără consecinţe pentru cultura de mîine: un număr considerabil de savanţi tibetani s-au refugiat în India. Şi de acolo vor merge mai departe. Este pentru prima oară că un asemenea fapt se petrece în istorie. Poate fi comparat cu fuga eruditilor bizantini după căderea Constantinopolului.

19 noiembrie

În *Carnetele* lui H. de Montherlant, 1937 (pp. 254-255, editura Gallimard), întîlnesc această confidenţă: „Cred că puţini scriitori francezi în viaţă se ocupă mai puţin decît mine de elaborarea şi propagarea operei lor... Îmi place să trec neobservat, atît în viaţa mea literară, cît şi în cea privată."

Nu ştiu ce trebuie să cred. Îmi amintesc de surpriza lui Mihail Sebastian cînd a primit, în 1936, un exemplar din *Milă pentru femei*, cu o lungă şi călduroasă dedicaţie. Ce se întîmplase? Pur şi simplu Sebastian scrisese o cronică despre *Tinerele fete* în *Vremea* şi librăria Hachette din Bucureşti a trimis-o Editurii Grasset. Flatat de atenţia pe care i-a acordat-o un critic român, mai ales într-un hebdomadar, Montherlant s-a grăbit să-şi „consolideze" această admiraţie trimiţîndu-şi cartea următoare, cu o dedicaţie.

Pentru ce mă opresc la aceste mici nimicuri? Mai întîi pentru că ceea ce Montherlant spune despre el însuşi se poate aplica propriului meu caz. Nu fac nimic pentru „propagarea" operei mele, dar nu consider această atitudine ca o calitate. Ştiu de ce nu mişc un deget: din timiditate, lene sau indiferenţă. A nu face ceea ce te plictiseşte nu constituie o virtute. Cioran îmi spunea, cu vreo zece ani în urmă, că era „obiceiul în Franţa" de a mulţumi unui critic pentru articolul său. S-au publicat în Franţa cîteva sute de recenzii ale cărţilor mele şi nu cred să fi scris zece scrisori ca să le mulţumesc autorilor. Criticilor „străini" nu le-am scris niciodată. În fond, această indiferenţă este un defect, după cum „modestia" mea este un păcat împotriva spiritului. Un autor care e sigur de importanţa operei sale e dator s-o răspîndească şi s-o impună. Strategia literară a lui Proust, aşa cum o cunoaştem astăzi, după patruzeci de ani, e deprimantă. Necesitatea de a grăbi recunoaşterea operei îl

obliga poate. E adevărat, în fond, că singurul lucru care contează este să impui valoarea operei.

Este foarte posibil că voi regreta amar într-o zi lenea, timiditatea şi indiferenţa mea. Există un moment precis pentru a impune o operă. Odată acest „moment" trecut, lucrul devine aproape imposibil. Şi se va impune opera altuia, mai mult sau mai puţin asemănătoare cu a ta.

21 noiembrie

Edward Shils îmi oferă un studiu roneotipat: *The Macrosociological Problem*. Mă lasă să constat, la lectură, în ce sens a folosit paginile mele despre „centrul lumii" şi despre simbolismul Centrului (*Mitul eternei reîntoarceri* etc.). Iată teza lui Shils: „Society has a center. There is a center zone in the structure of society."[1] Macrosociologia studiază acest „centru" — care este un fenomen, spune Shils, din sfera valorilor şi a credinţelor. Mai mult: „The central zone partake of the nature of the sacred."[2]

Aceasta înseamnă că Shils înţelege societatea ca o structură religioasă. Dar ceea ce este mai interesant, este că Shils regăseşte în macrosociologie aceeaşi funcţie decisivă a „Centrului" pe care eu unul am descoperit-o în istoria religiilor, şi anume: Lumea se organizează (adică se „creează" — ritualic) în jurul unui Centru. Omul societăţilor tradiţionale nu poate să trăiască în „haos". El trebuie să se situeze într-un Cosmos care are totdeauna un „Centru", un punct fix, absolut. Absolut pentru că este revelat printr-o hierofanie, sau este construit în mod ritual, ceea ce implică o ruptură de nivel ontologic.

22 noiembrie

În timp ce vorbeam în dimineaţa asta studenţilor despre „originea" conceptului de *Karma* — origine pe care o văd în teoria sacrificiului — mi-am amintit brusc că pentru Vico, *il vero è nel fatto,* [1] în consecinţă *nu este adevărat* decît ceea ce este *făcut.* Mai exact, numai cel care acţionează, care face, cunoaşte *adevărul.* (E vorba bineînţeles de „adevărul" relativ la ceea ce face.) De la această valorizare gnoseologică a „faptului" s-a ajuns, mai tîrziu, la valorizarea absolută a Istoriei. Dacă omul nu poate cunoaşte decît ceea ce *face* şi nu ceea ce Dumnezeu a făcut (Natura, de exemplu), reiese în mod fatal că suma actelor omeneşti, Istoria, devine singura cunoaştere reală şi semnificativă.

---

[1] „Societatea are un centru. Există o zonă centrală în structura societăţii."

[2] „Zona centrală împărtăşeşte natura sacrului."

Revin la „originea" conceptului de *Karma.* India brahmanică pune în valoare actul. Universul este ceea ce este pentru că, *in illo tempore,* Prajapati l-a *făcut* şi, din acel moment sacrificiul îl reface, *îl susţine* continuu. Universul, ca şi omul, *nu este,* el *este creat.* Pentru ca un lucru să existe, trebuie să fie *făcut.* Omul este astăzi ceea ce *s-a făcut* el singur, în cursul unei lungi serii de existenţe anterioare. Omul este rezultatul propriei sale *karma* — adică rezultatul propriei sale *istorii.* Şi este tocmai ceea ce India post-vedică nu mai acceptă. Împotriva fatalităţii *Karmei* s-au revoltat yoghinii, rishii din Upanişade şi Buddha. Ceea ce Occidentul, trecînd prin Hegel, Marx şi istoricism, consideră că e singura soluţie posibilă (a se recunoaşte ca operă a Istoriei şi a-şi asuma această condiţie) este socotit în India sclavie, suferinţă şi ignoranţă. Libertatea absolută nu se poate cuceri decît prin anularea *karmei,* adică, în definitiv, prin abolirea Istoriei.

Va trebui să reiau şi să dezvolt această idee într-un articol.

*

„I'm just the little worker-bee, gathering honey for the queens to eat"[2] (*Gandy Night,* by Dorothy L. Sayers). Este tocmai ce ar trebui să-şi aplice lor înşişi filologii, erudiţii şi bibliografii. Dar se întîmplă exact contrariul. De obicei, cei mai infatuaţi, cei mai siguri de importanţa lucrărilor lor sunt specialiştii în detalii. Puterea lor de muncă şi devotamentul lor, trebuie să fim de acord, sînt impresionante. Dar salahoria nu poate să reprezinte un ideal ştiinţific. Importanţa sa este de ordin social şi, în cel mai bun caz, etic.

23 noiembrie

E curios că primul meu articol publicat în *Antaios* este cel despre *Zborul magic* (publicat în 1955 în *Numen*, republicat în *Mituri, vise şi mistere*). În loc să arăt valoarea spirituală a contactului cu pămîntul, ilustrez importanţa simbolismului zborului şi ascensiunii, pentru a face să se înţeleagă nostalgiile cele mai profunde şi cele mai secrete ale omului: dorinţa sa de a se desprinde de pămînt, de a transcende condiţia umană, de a fi liber. Cînd Joachim Wach a ascultat comunicarea mea la Congresul de Istorie a Religiilor de la Roma (aprilie 1955), unde expuneam pentru prima oară această teză, a fost atît de entuziasmat, încît a vorbit şi a scris despre ea tuturor cunoştinţelor sale. Aţi reuşit, îmi spunea el, să stabiliţi originile psihologice şi existenţiale ale transcendenţei şi ale libertăţii.

Ceea ce îmi pare semnificativ este de a fi ales tocmai acest articol pentru a-l da la tradus şi a-l public în primul număr din *Antaios*. Fără să-mi dau seama, luam poziţie împotriva mitului Pămîntului-Mamă.

25 noiembrie

În seara asta, în timp ce călătoream din campus în oraş, priveam de la fereastra trenului farurile automobilelor pe şosea. Formau o singură linie orbitoare, uşor ondulată. Toţi aceşti oameni se întorceau acasă, adică la douăzeci sau la o sută de kilometri de birourile lor situate în centrul Chicagoului. Oriunde ai merge în Statele Unite ai să vezi totdeauna şi peste tot acelaşi lucru: oameni care se grăbesc să se întoarcă acasă sau să se ducă la locul lor de muncă; mii, zeci sau sute de mii de maşini una lîngă alta, una în spatele alteia.

Ceea ce e grav e că nu e nimic de făcut. Mîine, poimîine, situaţia va fi aceeaşi în Europa. (Tristeţea care mă copleşeşte noaptea la Paris, de fiecare dată cînd vin acasă şi privesc şirurile de maşini garate pe cele două părţi ale străzii.) Căci tocmai asta e problema care mă obsedează: cu toate că văd omul zdrobit, asfixiat, strivit de „civilizaţia industrială“, nu pot să cred că el va degenera, că se va ofili moral, pentru ca, în final, să piară, complet secătuit. Am o încredere fără margini în puterea creatoare a spiritului. Am impresia că omul va reuşi — dacă va vrea — să rămînă liber şi creator, în orice împrejurare, cosmică sau istorică.

---

[1] „Adevărul stă în fapt".

[2] „Eu nu sunt decît albinuţa, care adună miere ca să o mănînce matca".

Dar cum se va putea produce acest miracol? Cum vom redescoperi dimensiunea sacramentală a existenţei? La ora actuală se poate spune: toate lucrurile care au existat, nu le-am pierdut definitiv, le vom regăsi în visele şi în nostalgiile noastre. Iar poeţii le-au conservat. Nu spun nimic despre viaţa religioasă, pentru că autenticitatea şi profunzimea vieţii religioase a contemporanilor mei îmi pare una din cele mai misteriose probleme.

Trebuie să existe o ieşire. Aldous Huxley propune mescalina, alcoolul, drogurile. Ar fi multe de spus în privinţa aceasta.

27 noiembrie

Plictiseala care mă invadează uneori în faţa acestei mase de documente pe care *trebuie* să le interpretez, să le comentez, să le sistematizez înainte de a îndrăzni să extrag din ele marile mele cărţi. Această plictiseală este poate un semnal de alarmă. Ar trebui să mă grăbesc, să ard etapele. Într-adevăr, de ce n-aş renunţa la lucrările de exegeză pe care le-am început, pentru a mă consacra cărţilor mele „personale“? Aceste cărţi, pe care le numesc „personale“, reflectă mai bine şi mai direct „filozofia de mîine“ decît toate aceste lucrări de exegeză.

2 decembrie

Am atîtea lucruri de făcut, încît nici nu ştiu cu ce să încep. Chiar dacă aş lucra fără oprire, ştiu că nu voi putea să fac totul: cursurile mele pentru mîine (dimineaţă, sinteza celor cinci lecţii despre Upanişade; după-amiază discuţia despre Otto Rank — asupra acestui ultim subiect am încă trei volume de revăzut), textele pentru *Religion in Geschichte und Gegenwart* (pe care trebuia să le trimit încă de acum patru sau cinci zile), revizuirea textului dactilografiat al conferinţelor *Eranos* etc. etc. Atunci las totul baltă şi încep să scotocesc prin sertare. Găsesc aceste manuscrise, caiete, dosare pline de note şi le răsfoiesc. Acesta este de multă vreme sistemul meu de apărare împotriva oboselii şi a disperării. Mă smulg astfel pentru o jumătate de oră sau o oră obsesiei lucrurilor care *trebuie să fie* făcute, sau sunt pe jumătate făcute, sau deja făcute sau care sunt de refăcut etc. etc. etc.

La Cascaes, în timpul iernii 1945, am luat obiceiul să adun foile şi foiţele risipite pe biroul meu. Le aşezam în dosare, pe care le intitulam (neştiind ce alt nume să le dau) „note găsite pe masă“. Mai tîrziu la hotelul Suède, făceam acelaşi lucru, pînă într-o zi cînd am hotărît să pun dosare pe jos, spre a degaja masa. Şi le-am uitat acolo. Hîrtii de aruncat, şi-o fi zis femeia de serviciu, care le-a luat. Cînd am observat, era prea tîrziu. Împreună cu alte caiete şi dosare (n-am ştiut vreodată în mod exact nici numărul nici conţinutul lor) „notele găsite pe masă“ au fost arse.

Uneori regăseam o notă uitată într-o carte. O reciteam cu emoţie, aproape cu cucernicie. Nu fiindcă aş fi sperat să descopăr în aceste rînduri scrise în grabă nu ştiu ce „adevăr“ luminos, dar pur şi simplu pentru că recuperam astfel ore şi fapte uitate — rătăcite pe undeva între amintiri şi somn. Gustul prafului, între altele, din acele după-amiezi, în 1946, 1947, sau umezeala ultimelor zile de toamnă pe care le-am cunoscut în Jardin du Luxemburg, în 1945.

(Scriu rîndurile de faţă cu acea obscură voluptate care te încearcă atunci cînd vrei să mai faci încă ceva într-o cameră pe care ştii că trebuie s-o părăseşti peste o jumătate de oră.)

Iată, într-un caiet, această notiţă (scrisă la Val d'Or, nu ştiu în ce primăvară, după lectura cîtorva Upanişade): Dumnezeu (= Spiritul) e îngropat în noi ca într-o grotă; el nu este mort, ci numai ascuns undeva acolo. Brahmanul, spune *Katha Upa-*

nişad (v. 6) este *guhyam*, „ascuns". Aceasta înseamnă că Spiritul este asemănător cu „locuitorul unei grote". Inima — unde Upanişadele situează prezenţa *atman*-ului — este o „grotă". *Atman*-ul este mărunt ca un grăunte de nisip etc., el sălăşluieşte în mijlocul corpului ca un „pitic". În universul mitic şi folcloric al Nordului, „piticii" lucrează în galeriile munţilor, sunt mineri care locuiesc în caverne. Ei păzesc comorile sau sapă pămîntul, pentru a ajunge la comori. Imaginea arhaică a Sufletului asemănător unei comori ascunse în mijlocul corpului (= Munte).

Transcriind această notă, îmi vin în minte o mulţime de paralelisme. *Tong*, termenul chinez pentru „grotă", semnifică de asemenea „misterios, profund, transcendent". Am vorbit despre toate acestea în *Forgerons et alchimistes* (p. 123 sq). Cîte ar mai fi încă de spus! „Grota-cer" din tradiţiile taoiste, care indică un „Paradis ascuns". Cum ajungi la această „grotă-cer", prin galeriile subterane, săpate adînc în Munte. După tradiţiile taoiste, toţi aceşti Munţi comunică între ei prin grote şi galerii. Simbolul este clar: tărîmul transcendent este *unul* singur.

Va trebui să compar într-o zi o altă serie de imagini: Revelaţia primordială sub forma unei Cărţi, ascunsă de multă vreme într-o grotă şi regăsită din întîmplare; Dumnezeu care se ascunde, perla dificil de găsit etc. Şi „Misterele" celebrate în grotele naturale sau artificiale (cf. *Misterele lui Mithra).*

E foarte probabil că toate aceste simboluri sau imagini depind, direct sau indirect, de sacralitatea grotelor şi de cultele secrete celebrate acolo începînd din paleolitic.

5 decembrie

De refăcut *Phänomenologie des Geistes*, plecînd de la rezultatele psihanalizei şi etnologiei. Importanţa istoriei religiilor pentru înţelegerea comportamentelor arhaice.

De cîţiva ani mă obsedează şi un alt gînd: dacă e adevărat că Marx a analizat şi a „demascat" inconştientul social şi că Freud a făcut acelaşi lucru pentru inconştientul personal — dacă este deci adevărat că psihanaliza şi marxismul ne învaţă cum să străpungem „suprastructurile" pentru a ajunge la cauzele şi la mobilurile *veritabile, atunci Istoria Religiilor, aşa cum o înţeleg eu, ar avea acelaşi ţel: să identifice prezenţa transcendentului în experienţa omenească* — să izoleze — în masa enormă a „inconştientului" — ceea ce este *trans-conştient*. Din acest motiv studiul simbolismului îmi pare atît de pasionant şi de decisiv. Un simbol poate să reveleze atît ceea ce se petrece în *profunzimi* (psihanaliza), cît şi ceea ce este în *înălţimi*. Mi-ar trebui multe pagini ca să clarific toate acestea. Am spus cîte ceva în capitolul „Simbolismul ascensiunii" din *Mituri, vise şi mistere* dar n-am explicat nicăieri funcţia analitică a Istoriei Religiilor, felul în care ea ne ajută să „demascăm" prezenţa transcendentului şi a supra-istoricului în viaţa de zi cu zi.

15 decembrie

Ascultînd astăzi *Simfonia No. 41* (*Jupiter*) de Mozart, divin interpretată de Ionel Perlea şi orchestra din Bamberg, mi-am amintit o ciudată întîlnire din adolescenţa mea. Aveam vreo paisprezece sau cincisprezece ani. Miron Grindea (căruia de foarte tînăr îi plăcea să facă cunoştinţă cu oamenii şi să-i pună în legătură unul cu altul) m-a luat cu el într-o zi la un „geniu". Era o familie de israeliţi bogaţi, care locuiau undeva între Bulevardul Domniţei şi Calea Moşilor. Băiatul avea aceeaşi vîrstă ca mine, dar părea mai în vîrstă pentru că era înalt, frumos şi avea o frunte extraordinară, care fascina şi intimida în acelaşi timp. Îmi amintesc şi mai bine de sora lui, de o frumuseţe precoce şi întunecată. Foarte brunetă, cu ochii imenşi, cu cearcăne, îşi privea fratele cu o admiraţie provocatoare, iar noi ceilalţi — noi toţi atîţi cîţi suntem risipiţi în lume — de abia dacă existam. (Mai exact existam prin intermitenţă, apăream datorită unui soi de curiozitate de neînţeles, supravieţuiam cîteva secunde în faţa privirilor ei, care oboseau repede, pentru a dispărea apoi în neant.)

Băiatul, care era muzician, îmi spunea că va fi curînd cel mai mare şef de orchestră din lume. Pentru el, cultura universală produsese pînă atunci trei genii: Hafiz, Goethe şi el însuşi. Şi adăuga: „Dacă mi s-ar aduce argumente convingătoare aş renunța la Hafiz, și poate chiar la Goethe, dar niciodată la mine, căci nici un argument n-ar putea să mă convingă că nu sunt un «geniu»".

Era de ajuns să-l auzi vorbind, să-i privești fruntea, pentru a-i da dreptate.

21 decembrie

Recitesc criticile lui Marx la adresa creștinismului („religie specifică a capitalismului"): nu e suficient să subliniezi inconsistențele sau contradicțiile creștinilor ori să dovedești că nimeni nu se comportă ca un creștin adevărat etc., căci creștinismul nu rezidă în aceste condiții sau incoerențe, după cum nici nu e amenințat să dispară din cauza lor. Creștinismul există și subsistă prin miturile, simbolurile, nostalgiile care corespund unei necesități profunde a omului occidental. Este zadarnic să „critici" creștinismul prin argumente filozofice sau istorice tot așa cum este inutil să-l apere apologeții moderni (pretinzînd, în primul rînd, că, dacă creștinismul nu a salvat lumea, greșeala e a creștinilor etc.). „Adevăratul" creștinism are rădăcini prea adînci pentru ca să poți să-l clatini sau să-l abolești. (Asta cel puțin timp de cîteva sute de ani încă).

1 ianuarie 1960

Fiecare exilat este un Ulise în drum spre Itaca. Orice existență „reală" reproduce *Odiseea*. Drumul spre Itaca, spre Centru. Știam toate astea de multă vreme. Ceea ce descopăr deodată este că se oferă șansa de a deveni un nou Ulise *oricărui* exilat (tocmai pentru că a fost condamnat de „zei", adică de Puterile care decid destinele istorice, terestre). Dar pentru a înțelege asta, exilatul trebuie să fie capabil să pătrundă sensul ascuns al rătăcirilor sale și să le conceapă ca pe o lungă serie de încercări inițiatice (voite de „zei") și ca pe tot atîtea obstacole pe drumul care-l readuce acasă (spre Centru). Aceasta vrea să spună: *să vezi* semnele, sensul ascuns, simbolurile, în suferințele, depresiunile, secătuirile de zi cu zi. Să *le vezi* și să le *citești* chiar *dacă nu sunt acolo*; dacă le vezi, poți să construiești o structură și să citești un mesaj în curgerea amorfă a lucrurilor și în fluxul monoton al faptelor istorice.

De reluat această problemă în conferința despre mit (Harvard, aprilie).

New York, 2 ianuarie

Aflu despre moartea lui Raffaele Pettazzoni... O după-amiază din 1924 (era ultimul meu an de liceu), descopăr, din întîmplare, acest titlu într-o revistă italiană: *I Misteri — Saggio di una teoria storico-religiosa* de R. Pettazzoni. Era anul cînd tocmai îl descoperisem pe Frazer. Am comandat imediat cartea lui R. P., am citit-o, tulburat, exaltat, nopțile, în mansarda mea. Apoi i-am scris aproape în același timp ca și lui V. Macchioro (fusesem sedus de studiile acestuia despre orfism). Pettazzoni mi-a răspuns și mi-a oferit, în afară de unele extrase și broșuri, lucrarea sa asupra religiei în Sardinia și primul volum din *Dio*. Aveam să-l întîlnesc pentru prima oară la Paris, în primăvara lui 1949. Dar de atunci îl vedeam aproape în fiecare an, fie la Roma, fie la congrese. În septembrie 1958, la Tokio, s-a îmbolnăvit și a trebuit să stea cîteva zile la spitalul italian. L-am revăzut la Kyoto, slăbit dar entuziasmat de Japonia. Și, totuși, la sfîrșitul congresului, n-a vrut să-și prelungească sejurul în Japonia — nici măcar cu trei sau patru zile, așa cum i-am propus (sugerîndu-i să ne însoțească la Beppu). E prea cald, îmi spunea el, dornic să se întoarcă în Italia cît mai repede, pentru a merge să se odihnească, cu D-na Pettazzoni, undeva la munte. Presimțea oare ceva?

... Mă revăd în mansarda mea din Strada Melodiei, cu coatele sprijinite de masă, cufundat în *I Misteri* (aveam pentru prima oară impresia că înțeleg ceva din misterele de la Eleusis). În anii următori am fost atît de obsedat de torentele subterane ale spiritualității mediteraneene, încît am proiectat să scriu o carte despre *Originea gîndirii europene*, în două volume. Am anunţat-o chiar în articolele mele asupra orfismului publicate în *Adevărul literar*.

Chicago, 6 ianuarie

S-ar putea ca marxismul şi interpretarea materialistă a istoriei să fie ultima încercare a omului. Încercare, adică riscul de a dispărea. Aşa cum a fost cît pe-aci să se piardă de atîtea ori în preistorie. Sau, cum riscă să dispară astăzi, prin armele termo-nucleare.

A gîndi ca un „materialist“ sau ca un marxist înseamnă a renunţa la vocaţia primordială a omului. Prin urmare, a dispărea ca om. Dar nu este inutil că această tendinţă şi acest risc *există*. E chiar bine ca omul să trăiască cu conştiinţa dispariţiei sale iminente ca om. Frică = suferinţă iniţiatică.

N. B. Am sentimentul de a fi descoperit în doctina şi ritualurile iniţiatice singura posibilitate de a mă apăra împotriva „terorii istoriei“ şi a disperării colective. Vreau să spun că dacă vom reuşi să experimentăm, să ne asumăm sau să valorificăm teroarea, disperarea, deprimarea, aparenta lipsă de sens a istoriei, ca tot atîtea probe iniţiatice — atunci toate aceste crize şi torturi vor căpăta un *sens*, vor dobîndi o valoare şi vom fi cruţaţi de disperarea universului concentraţionar. Noi găsim o *ieşire*. Noi transcendem astfel istoria, trăind-o în modul cel mai autentic (asumîndu-ne, deci, toate obligaţiile momentului istoric).

De aprofundat şi de precizat.

10 ianuarie

Într-un colţ al camerei, în picioare, pentru a vedea mai bine pe peretele din faţă un desen al lui Omiccioli — şi pe neaşteptate simt cum creştetul capului meu atinge tavanul. Exact ca în colţul mansardei mele din Strada Melodiei.

Transmutare instantanee în anii 1922–1925. Un sentiment bizar, stenic, aproape ameţitor că sensul vieţii mele, *acum*, în zilele acestea, în anul acesta constă în *a reuni aceste două mansarde*, a reintegra într-un acelaşi univers aceste două lumi: adolescenţa şi maturitatea. Dar cum? Cum?

14 ianuarie

List der Vernunft: regăsesc aceste rînduri în Karl Löwith, *Meaning in History* (pe care o recitesc pentru seminarul meu): „Nu este întîmplare că rezultatul final al marilor acţiuni istorice n-a fost prevăzut niciodată de oameni, ci e esenţa însăşi a istoriei. Cezar şi Napoleon nu ştiau şi nu puteau să ştie ceea ce făceau cînd îşi consolidau poziţiile lor personale“.

Compar această *List der Vernunft* de Hegel cu *libido*-ul freudian (sau jungian): se creează, se formează ceva pe care conştientul *nu-l ştie*. Ar fi poate încă mai corect dacă aş apropia conceptul hegelian de concepţia mea asupra simbolului şi a funcţiei sale în viaţa psihică. Adică: simbolul aduce în actualitatea experienţei valori şi evenimente trans-personale pe care individul nu era capabil să le sesizeze conştient şi voluntar. Graţie simbolului, viaţa psihică nu este nici insipidă, nici mediocră, nici sterilă. Chiar cei care nu pot să bănuiască metafizica şi teologia îngropate în imaginaţia şi nostalgiile lor se bucură cu toate acestea — „inconştient“ — de o viaţă psihică bogată şi semnificativă.

De la această remarcă va trebui să plec cînd voi vorbi (simpozionul de la Harvard) despre importanţa mitului (sau despre ce a mai rămas din el) pentru lumea modernă. Voi începe prin a sublinia că lumea psihică este infinit mai interesantă decît conştiinţa individului. Apoi întrebarea: nu s-ar putea compara funcţia simbolului cu *List der Vernunft?*

18 ianuarie

Desprind, puţin la întîmplare, din vocabularul proceselor comuniste: *titoist, troţkist, asasin, agent al imperialismului*. Sunt aici categorii, caractere, arhetipuri care nu corespund personalităţilor umane, istorice. Ai impresia că în procesele sovietice se înfăţişează la judecată nu oameni, „indivizi“, ci tipuri, arhetipuri, personaje. Exact ca în orizontul anistoric al societăţilor arhaice (cf. *Le Mythe de l'Éternel Retour*). De unde vine această nevoie de a identifica indivizii (istorici) cu un caracter arhetipal (mitic), de a transforma omul concret în categorie exemplară? Să fie aceasta o reîntoarcere la gîndirea arhaică, „populară“? Sau tocmai propaganda politică este condamnată să regăsească şi să folosească din nou categoriile „mentalităţii populare“?

23 ianuarie

Ecce homo. Turbarea lui Nietzsche împotriva Germaniei şi a culturii germane n-ar fi decît expresia urii unui autor nerecunoscut. Veninul ţîşneşte din gelozia şi din invidia sa. „Nu cred decît în cultura franceză“, scrie el. Îl înţeleg, dar nu îl aprob. Şi cînd vorbeşte despre contemporani, prostul său gust şi provincialismul frizează grotescul. Ura sa faţă de Germania îl transformă într-un provincial intimidat de „fineţurile“ Oraşului-Lumină. Nietzsche, care se lăuda că a pătruns prin spirit acolo unde nimeni n-a ajuns înaintea lui, scrie despre Parisul anilor 1880: „Nu-mi amintesc, în întreaga istorie, de nici un alt secol în care o mînă de psihologi, pe cît de pătrunzători, pe atît de subtili, să se fi regăsit reuniţi în acelaşi moment, ca în Parisul de astăzi.“ Şi citează pe Paul Bourget, Pierre Loti, Gyp, Meilhac, Anatole France, Jules Lemaître; se extaziază în faţa lui Guy de Maupassant. „Pretutindeni unde Germania îşi întinde preponderenţa, ea ruinează cultura“, adaugă el.

N-ar fi gîndit probabil nimic de genul ăsta, nici n-ar fi vorbit aşa dacă Germania l-ar fi recunoscut, dacă ar fi putut să cucerească aici măcar a zecea parte din gloria lui Wagner.

26 ianuarie

După o lungă perioadă mitologică şi o scurtă perioadă istorică, suntem în pragul unei epoci biologice (economice). Omul va fi redus la condiţia de termită, de furnică. Mi-e imposibil să cred că el va reuşi. Dar timp de cîteva generaţii, sau poate, mai multe mii de ani, oamenii vor trăi ca şi furnicile.

28 ianuarie

Discuţia noastră la seminar avea ca temă: „Ce semnifică omul istoric?“ Mai întîi aceasta: suntem rezultatul unor evenimente ce nu mai pot fi abolite. Suntem ceea ce suntem pentru că, înaintea noastră, cu sute de mii de ani înaintea noastră, s-a întîmplat un lucru sau altul.

Dar aşa-zisul om anistoric („primitivul“, omul civilizaţiilor tradiţionale) se consideră şi el rezultatul anumitor evenimente decisive care au loc mult înaintea lui, *in illo tempore*. Aceste evenimente constituie istoria mitică a clanului. E vorba, totuşi, de două modalităţi deosebite de a fi „constituit“. Primitivului miturile îi dezvăluie acest eveniment exemplar care l-a făcut ceea ce este astăzi. Evenimentele exemplare, adică: crearea Lumii şi a omului, fondarea (de către Fiinţe supra-umane) a instituţiilor civile şi religioase etc. Se poate spune că primitivul se asumă ca rezultatul unei istorii *culturale*. Miturile îi revelează cum au fost fondate instituţiile. Istoria culturală — şi ca atare istoria paradigmatică.

A te recunoaşte ca rezultatul evenimentelor istorice, în sensul modern al termenului, înseamnă să te consideri produsul tuturor libertăţilor şi extravaganţelor înaintaşilor şi contemporanilor tăi. Şi, în mod particular: produsul fanteziilor şi al nesăbuinţelor celorlalţi. Român, sunt cum sunt, mă găsesc unde mă găsesc, nu numai pentru că Traian a cucerit Dacia şi pentru că occidentalii nu s-au înţeles între ei pentru a rezista victorios în faţa lui Baiazid, dar şi pentru că au existat Gengis-Han, Stalin, Hitler. Personagii care sunt departe de a fi „paradigmatice“ în sensul „primitiv“ al funcţiei — dar cu adevărat „creatoare ale Istoriei“ prin libertăţile lor demente şi sîngeroase.

3 februarie

Cred că după Eugène Ionesco, teatrul va trebui să devină shakespearian, să folosească evenimentele istorice drept pretexte dramatice — şi să regăsească, în acelaşi timp, limba poetică a lui Shakespeare. A utiliza evenimentele istorice nu înseamnă să le accepţi ca un *om de astăzi*, să le înţelegi şi să le judeci prin conştiinţa omului modern (care, vrea sau nu, este „istoricist"). Mi-ar plăcea să asist într-o zi la un spectacol în care personagii istorice ar fi încărcate de „mana", aşa cum contemporanii lor le vedeau, aşa cum trăiau ei în mitologiile contemporane, cum le găsim uneori, de exemplu, în legende şi balade. Aceste moduri existenţiale nu sunt complet depăşite de omul modern. Ele reapar sporadic în vise sau în viaţa imaginară. Aş vrea să asist la o piesă în care Stalin sau Churchill, Gary Cooper sau Mistinguette etc., s-ar comporta şi ar vorbi cum o fac în visele, nostalgiile unor contemporani a căror viaţă a fost total modificată de existenţa acestor personagii istorice. Cred că o astfel de prezentare dramatică este mai *adevărată* decît orice „istorie" sau „psihologie". Bineînţeles, cu condiţia de a regăsi limbajul poetic de care omului modern îi este atît de ruşine.

5 februarie

La Swift Hall, este agăţată de zidul scării care duce la ultimul etaj o reproducere în ipsos a celebrului basorelief eleusian cu Demeter, Core şi Triptolemus. Deunăzi, urcînd să-mi ţin cursul, am văzut o candelă aprinsă pe un trepied şi, alături, patru versuri în greceşte extrase din imnul homeric în onoarea Demetrei. Mi s-a spus că studenţii de la limbile clasice au pătruns noaptea în Swift Hall, au spălat basorelieful (mi-am dat seama mai tîrziu că l-au mutilat puţin, fără să vrea) şi au aprins candela pentru a aduce un omagiu zeiţelor. Dacă şi-au imaginat că săvîrşesc un sacrilegiu venerînd o zeiţă păgînă în incinta facultăţii de teologie, au fost desigur dezamăgiţi. Candela a continuat să ardă pînă la terminarea uleiului.

6 februarie

Cînd Goethe a descoperit principiul metamorfozei plantelor, şi anume că organele lor de reproducere nu sunt decît frunze „specializate", el a exclamat: „Dacă aş putea comunica viziunea şi bucuria mea cuiva! Dar e imposibil. Nu e nici un vis, nici o fantezie; este descoperirea formei esenţiale cu care se poate spune că Natura se joacă în mod constant şi în acest joc al său produce viaţa cea mai variată."

Pe un plan mai modest şi fără să mă extaziez ca Goethe în faţa descoperirii sale, am avut şi eu o experienţă similară cînd am înţeles că „formele istorico-religioase" nu sunt decît expresii, infinit variate, ale cîtorva experienţe religioase fundamentale. Cînd descoperă sacralitatea Cerului sau a Pămîntului, omul religios îşi exprimă descoperirea sa prin „Forme" (figuri divine, simboluri, mituri etc.) care nu reuşesc niciodată să traducă *exact* şi *total* ceea ce semnifică sacrul celest sau teluric.

Iată de ce alte expresii le înlocuiesc, la fel de incomplete şi aproximative şi, într-un anume fel, diferite de cele cărora le-au luat locul.

Dacă analizăm toate aceste expresii, începem să vedem *structurile* universului religios: ghicim „arhetipurile", modelele acestor Figuri divine care încearcă să se „realizeze" şi să se „comunice" în întregime şi nu reuşesc, cu toate acestea, decît o nouă „expresie". Căci tot ceea ce se „realizează" — adică este exprimat concret, este inevitabil condiţionat de Istorie. Orice expresie religioasă nu este deci decît o mutilare a experienţei depline.

9 februarie

Obosit, bolnav (acest misterios „virus" care îşi face loc cînd într-un picior sau într-un braţ, cînd în gît), reiau *Viaţa lui Goethe* de Bielschowsky, cu o incomparabilă bucurie. Notez la întîmplare:„transfigurarea“ lui Goethe după lunga sa excursie în munţii Harz, iarna. Revine la Weimar complet schimbat — şi *o ştie*. Devine mai rezervat, mai puţin monden. Experienţa fundamentală a ascensiunii muntelui, ceea ce au încercat şi alţii. (Îmi amintesc că am citit în Elveţia, cu cîţiva ani în urmă, o carte împrumutată de la Godel: experienţele alpiniştilor atît de aproape de „experienţele religioase“ ale ascensiunii spre un „Centru al Lumii“.)

15 februarie

Am primit vizita unui student din India de Sud. I-am deschis uşa, spunîndu-i, *Svâgatam! Ayusmâṇ bhava!* (Bun venit! viaţă lungă!) fără să înţeleg de ce i-am vorbit în sanscrită. N-am vorbit niciodată curent această limbă şi nu o mai folosesc de aproape treizeci de ani. (Am fost obligat să o utilizez la Rishikesh, pentru a mă face înţeles de asceţii Indiei de Sud.) Credeam că uitasem complet puţina sanscrită care se foloseşte în conversaţie — cum am uitat nouăzeci la sută portugheza, în care pot încă să citesc fără dificultate.

Figura oacheşă a studentului m-a aruncat subit cu treizeci de ani în urmă.

18 februarie

Sensul „erudiţiei“ mele: Nu sesizez adevăratul sens decît după ce am parcurs toată „materia“ (documentaţie enormă, inertă, sumbră); aş compara imersiunea mea în „documente“ cu o fuziune cu materia — pînă la limita rezistenţei mele fizice: cînd simt că mă sufoc, că mă asfixiez, revin la suprafaţă. Coborîrea în centrul materiei moarte, comparabilă cu o *descensus ad inferos*. Indirect, experienţa morţii. Înecat în documente, ceea ce este „personal“, „original“, „viu“ în mine dispare, moare. Cînd mă regăsesc, cînd revin la viaţă — văd lucrurile altfel, le *înţeleg*.

21 februarie

Revăd, pentru cursul meu, dosarul conţinînd documente „dionisiace“ de la Bacchae pînă la ultimele informaţii arheologice pe care le-am putut culege. De unde această atracţie, *acest mister*: Să mănînci carnea crudă, carnea animalului urmărit, prins şi sfîşiat cu unghiile? Să nu fie aceasta o regresiune la un stadiu foarte arhaic, poate chiar pre-uman? Stadiu de fiară sălbatică? Această cădere abisală în lumea animalelor de pradă poate constitui un şoc psihologic şi spiritual extrem de creator. Sentimentul *libertăţii*; nu vă mai simţiţi om, supus legilor, interdicţiilor. Mai mult chiar: retrăiţi o etapă primordială, regăsiţi o lume pe care o credeaţi pierdută, vă scăldaţi în „timpul“ existenţei pur zoologice, „timp“ despre care se credea că este abolit. Extazele dionisiace: a regăsi Timpul dinaintea Lumii, cînd „timpul“ nu era decît prezenţă, fără început, nici sfîrşit (aşa îmi imaginez eu, cel puţin, „experienţa timpului“ la animale).

25 februarie

Religia greacă — mai precis mediteraneeană — a supravieţuit pînă în zilele noastre sub un înveliş creştin. În bazinul mediteraneean, în Balcani, în Italia de Sud etc. se regăsesc încă anumite teme religioase de origine cretană sau egeeană. Este aproximativ ceea ce numesc eu „religia cosmică“. Demeter supravieţuieşte în folclor, în timp ce Jupiter a dispărut de multă vreme.

Dar cum au dispărut, el, toţi zeii homerici şi tot ce ţine de religiozitatea olimpică? Ei au dispărut din *experienţa religioasă*, dar graţie lui Homer şi geniului grec, şi-au regăsit locul în *cultura* europeană. Ei fac parte din moştenirea erudită a fiecărui european. Se poate deci spune că Grecia a fecundat Europa pe două planuri: prin religia „populară“ (pre-indo-europeană) trecută în folclor şi în creştinismul păgîn (religie cosmică); şi prin zeii Olimpului, asimilaţi de literaţi şi de cultura livrescă occidentală.

1 martie

Concepţia homerică a existenţei: a se bucura în exclusivitate de viaţă, de tinereţe, a iubi perfecţiunea formelor (şi tocmai în descoperirea acestei perfecţiuni — contemplată mai ales în „formele" divine — rezidă, poate, experienţa religioasă specifică grecilor: cf. Walter Otto). Din punct de vedere religios, concepţia homerică, mai puerilă, mai simplistă decît religiozitatea mediteraneeană (aşa cum s-a manifestat ea mai ales în credinţele Misterelor). „Egeenii" aveau o concepţie îndrăzneaţă asupra sufletului şi a existenţei de dincolo de moarte, ei au conservat tehnicile iniţiatice. Şi, totuşi, „homericii" mă fascinează: ei acceptă viaţa istorică (mai exact: *biologia*) ca singura dimensiune reală a existenţei omeneşti.

3 martie

Pesimismul poeţilor ionieni; ai impresia că, pentru ei, zeii s-au retras din lume, că au devenit *dei otiosi* şi că se dezinteresează de soarta omului, exact ca la „primitivii" care cred că Dumnezeu, după ce a creat cosmosul şi pe om, s-a detaşat de propria sa creaţie, s-a retras în cel mai înalt cer şi a devenit *deus otiosus.*

Dar la primitivi, locul Zeului suprem a fost luat de alte figuri divine (zeiţe ale fertilităţii, demiurgi etc.) — expresii ale sacralităţii cosmosului şi ale Vieţii. Uitînd pe „adevăratul Dumnezeu", primitivii se consolează venerînd divinităţile opulenţei şi ale fertilităţii. La ionieni procesul este mult mai radical: chiar divinităţile „secundare" s-au depărtat de om, a cărui soartă le-a devenit indiferentă. În locul *teofaniilor* cosmice — ionienii exaltă viaţa, sănătatea, tinereţea, dragostea, adică tocmai ceea ce rămîne după *desacralizarea* acestor teofanii.

Dar, atunci, pentru ce sunt atît de pesimişti şi de tragici aceşti poeţi ionieni? Plenitudinea şi bucuria vieţii, odată descoperite, ar fi trebuit, dimpotrivă, să-i conducă la o concepţie luminoasă a existenţei. Sau, atunci omul nu poate, probabil,

să se bucure de „darurile existenţei" dacă nu şi le asumă ca semne venite *de dincolo.*

11 martie

Reînvierea corpurilor, „mîntuirea" Materiei, eforturile teologilor creştini de a apropia Spiritul de Materie — toate acestea pregătesc şi anunţă, în creştinism, civilizaţia „modernă", interesul „modern" (începînd cu Renaşterea) pentru substanţă, materie, Lume. Tot aşa cum, de altfel, am mai spus-o în altă parte — prin polemica sa antipăgînă, creştinismul a desacralizat Cosmosul (vechi receptacul al hierofaniilor şi al teofaniilor) şi a făcut posibil studiul obiectiv, ştiinţific al „Naturii". Nu se putea studia *cantitativ* o substanţă susceptibilă de a se transforma pe nesimţite într-o hierofanie.

17 martie

Ce paradox: grecii care, aşa cum am spus-o, iubesc viaţa, existenţa încarnată, forma perfectă — aveau ca ideal de supravieţuire supravieţuirea intelectului pur (spiritul, *nous*). Creştinii, care aparent sunt asceţi şi dispreţuiesc corpul, insistă asupra necesităţii reînvierii corpului şi nu concep beatitudinea paradisiacă fără uniunea sufletului şi a corpului.

19 martie

Freud descoperă importanţa inconştientului. El descifrează în morfologia conştientului dinamica şi intenţiile inconştientului: sex, moarte etc. Da, dar explicaţia dată de Freud motivelor ultime ale inconştientului este raţionalistă, cu alte cuvinte „conştientă". Scopul ultim ar fi, după Freud, Viaţa sau tensiunea între Eros şi Thanatos. Mi se pare că decelez aici o eroare de metodă: Freud crede că poate explica *raţional* sensul şi scopul dinamicii inconştientului. În alţi termeni, el vrea să explice în mod raţional Viaţa şi teleologia sa. Dar dacă aceasta ne scapă, dacă în inconştient rămîne ceva ireductibil — aceasta înseamnă că explicaţia raţionalistă este parţială. Este adevărat că sexualitatea domină, este adevărat că inconştientul este dominat de libido, şi chiar, poate, pentru *conştient*, sensul complexelor (Oedip etc.) este cel pe care-l dă Freud. Dar scopul ultim al inconştientului ne scapă, este misterios. Poate că această dinamică este necesară pentru a face posibilă transcendenţa condiţiei umane, sau poate într-un alt scop. Este aici un „mister".

3 aprilie

Surprins să găsesc această frază în *Jurnalul* lui Gide (Pléiade, p. 964): „Sunt înclinat să consider /.../ Cosmosul ca pe un joc al lui Dumnezeu." Concepţie pur hindusă: *Lîlâ*, Jocul divin care se manifestă prin creaţiile şi distrugerile cosmice.

4 aprilie

E. Heller, profesor la Northwestern University, îmi spunea că unul din studenţii săi pretindea că şaptezeci şi cinci la sută din camarazii lui urmează un tratament psihanalitic. Suferă toţi de *repressed chastity*[1], ar fi răspuns studentul.

8 aprilie

Artrita mea are deja o „istorie". Scriu aceste rînduri pe genunchi, instalat într-un fotoliu. Aici, iarna trecută, am petrecut două nopţi, la un interval de o săptămînă, citind *Viaţa lui Goethe* de Bielschowski. Simţeam dureri atît de atroce (la braţul stîng prima oară, la piciorul drept a doua oară) încît poziţia orizontală, în pat, era de nesuportat. Nu puteam îndura aceste dureri decît în fotoliu, cu braţul (sau piciorul) imobile. Spre trei sau patru dimineaţa nu mai puteam, eram atît de obosit, încît ochii mi se închideau, dar continuam să citesc, înspăimîntat de ideea că o schimbare a poziţiei ar putea readuce durerile.

14 aprilie

Stone, profesorul de matematică, ne povesteşte convorbirea sa, la Bombay, cu un ilustru matematician sovietic. Cînd

---

[1] Castitate reprimată.

l-a întrebat ce i-a plăcut mai mult, Taj Mahal sau Himalaya, sovieticul a răspuns: Himalaya, pentru că Taj Mahal este opera omului, în timp ce Himalaya este opera lui Dumnezeu. Şi cum Stone îl ironiza (Cum! dumneavoastră vorbiţi de Dumnezeu? credeam că Dumnezeu nu există, sau, dacă există, e rus), savantul sovietic îl întrerupse: „Dumneavoastră, care sunteţi un om de ştiinţă, înţelegeţi ce am vrut să spun prin asta. "

18 aprilie

Soarele mă trezeşte. O dimineaţă neobişnuit de clară, chiar pentru acest Middle West, unde am văzut cerul cel mai limpede. Este ritmul Chicago-ului: de la o zi la alta, uneori chiar de la o oră la alta, vremea se schimbă. Este şi altceva în soarele strălucitor al acestei dimineţi, este ca şi cum m-aş fi trezit după un lung vis şi aş fi regăsit lumina după ce am rătăcit multă vreme prin pivniţe şi labirinturi. Iarna a fost lungă şi apăsătoare. Am fost tot timpul bolnav. De săptămîni nu mai ştiu ce înseamnă *să nu te doară nimic*.

7 mai

Imaginaţia şi libertăţile de care dispuneau savanţii celorlalte secole! Thomas Young, fizician şi medic, descoperă legea interferenţelor luminoase şi pune bazele opticii moderne. El studiază, deopotrivă, arheologia la Göttingen şi, în 1796, susţine teza că numai un alfabet de patruzeci şi şapte de litere ar putea să epuizeze posibilităţile vocii omeneşti. Devine un mare specialist în alfabete şi în caligrafie şi încearcă să descifreze inscripţiile de la Rosette. Îi plăcea să facă *bine* tot ceea ce făcea. Într-o zi îi vine ideea să se distreze dansînd pe o frînghie... Se exersează cu zel şi în curînd devine capabil să se exhibeze pe o frînghie oscilantă — spre marea indignare a comunităţii sale de quakeri (E. Doblhofer, *Le Déchiffrement des Écritures*, 1959, p. 57).

15 mai

Mi se întîmplă rareori să stau de vorbă cu un american cultivat fără ca numele lui Camus să nu fie pronunţat cu insistenţă şi admiraţie. Extraordinarul prestigiu al lui Camus în America. El este considerat, alături de Gandhi şi Albert Schweitzer, drept unul din oamenii cei mai reprezentativi ai secolului. Pentru ce? Pentru că a fost „rezistent“, că şi-a asumat „acţiunea“, nu a fost un contemplativ, un artist; n-a trăit în turnul său de fildeş. Pentru că a înţeles „absurditatea existenţei“ şi, cu toate acestea, a acceptat-o, „nu a fugit de lume“. Admiraţia americanilor pentru umanismul lui Camus. A iubi, a respecta omul — chiar într-un Univers absurd şi într-o societate terorizată de istorie (de poliţia politică) — iată, cel puţin, o soluţie demnă, virilă, morală. Sensibilitatea americanilor faţă de o poziţie filozofică în care politica şi etica reprezintă elementele esenţiale.

19 mai

Peggy Feldman îmi vorbea aseară despre păianjeni (marea sa pasiune: ea posedă mai multe cutii în care păianjenii îşi ţes pînzele, Peggy îi hrăneşte cu muşte şi musculiţe). Ea este revoltată că unul din tinerii poeţi americani a identificat (în imagini poetice, evident) păianjenii cu vampirii, vîrcolacii şi alte vieţuitoare crude, hidoase şi aberante. Revoltată mai ales de această imagine a poetului: viespile mumificate şi agăţate de pînza păianjenilor — cînd se ştie, precizează Peggy, că păianjenul nu atacă niciodată o viespe (n-ar avea nici o şansă, adaugă ea). Poetul descrie pînza de păianjen ticsită de cadavre, ca un soi de cimitir excentric, aerian — cînd se ştie că păianjenii nu păstrează niciodată carcasele. Ei taie firul şi „mumiile“ cad. Pînza este aproape totdeauna curată.

De la păianjeni trecem la insecte — îi vorbesc despre *Souvenirs entomologiques* de Fabre. Şi, vorbindu-i, memoria mă transporta în mansarda din Strada Melodiei, cu colecţia mea de insecte — era, cred, prin 1923 — şopîrlele pe care le hrăneam cu muşte vii, coleopterele. Articolele pe care le scriam pentru *Ziarul ştiinţelor populare*.

Am vorbit îndelung despre aceste universuri atît de misterioase şi, cu toate acestea, atît de apropiate. (Ca şi simbolurile religioase, îmi spuneam mie însumi, impenetrabile, şi cu toate acestea, la îndemîna oricui.)

20 mai

Îmi amintesc vag de o cameră de hotel într-un port italian. Eram foarte tînăr. Să fi fost Ancona? Bari? Am fost la Ancona în primăvara lui 1927, şi la Bari — cred — în anul următor. Mi-e imposibil să stabilesc o legătură între imaginea acestei camere de hotel şi amintirile (de altfel foarte aproximative) de la Bari sau de la Ancona. Mă revăd în pat, într-o dimineaţă întunecată, privind pe fereastra deschisă. Cerul era jos, marea cenuşie şi zăream de asemenea, cred, o parte din port. M-am trezit copleşit de o neînţeleasă tristeţe. Am rămas în pat şi încercam să ghicesc ce se întîmplase.

21 mai

Aseară, la „Crossroads“, centru catolic pentru întîlniri internaţionale, am vorbit, printre altele, despre teoriile lui Teilhard de Chardin. Îmi amintesc ce îmi spunea, în ianuarie 1950, despre necesitatea renovării dogmelor: „Biserica, spunea el, este ca un crustaceu; ea trebuie să-şi lepede periodic carapacea ca să crească“. Marea sa încredere în „progresul ştiinţei“. (Creierul electronic face singur, în cîteva clipe, munca unei duzine de matematicieni în cursul unui secol. Instrumentul ştiinţific ajută omul să „înghită Timpul“ şi să „cucerească Spaţiul“. Progresele ştiinţifice aveau şi o funcţie religioasă pentru T. de Ch. Întregul Cosmos — cel al galaxiilor, nu cel al lumii greco-romane — va trebui să cunoască misterul christologic.)

Ceea ce m-a impresionat cel mai mult în convorbirile mele cu Teilhard a fost răspunsul său la întrebarea pe care i-am pus-o: ce semnifica, pentru el, nemurirea sufletului? Dificil de rezumat. În cîteva cuvinte: după T. de Ch., tot ceea ce poate să fie transmis şi comunicat (iubire, cultură, politică etc.) „nu trece dincolo“, ci dispare, odată cu moartea individului. Dar rămîne un fond ireductibil, incomunicabil, mai precis ceea ce este imposibil de exprimat sau de comunicat — şi acest fond misterios, incalculabil, este cel care „trece dincolo“ şi supravieţuieşte după dispariţia corpului. Teorie interesantă, pentru că pare să implice că dacă se va ajunge într-o zi să se comunice şi să se transmită *absolut toate* experienţele umane, nemurirea ar deveni inutilă şi atunci ea ar înceta. Ceea ce îl interesează pe părintele Teilhard este principiul conservării experienţelor umane. Nimic nu trebuie să se piardă. Orice experienţă trebuie să fie exprimată (prin limbaj, prin cultură) şi astfel ea este înregistrată şi păstrată în noosferă.

31 mai

În septembrie 1916, cîteva zile după intrarea în război a României, unchiul Mitache se întoarce foarte surescitat de la cafenea. A întîlnit acolo un inventator. Acest om descoperise o substanţă din care se putea face o cămaşă de zale prin care gloanţele n-ar putea trece. A prezentat invenţia sa Ministerului de război. În cîteva luni, la primăvară cel mai tîrziu, soldaţii români vor deveni invulnerabili la gloanţe şi şrapnele.

Cînd a fost întrebat care era această „substanţă“ şi dacă va putea fi găsită în aşa de mare cantitate, inventatorul ar fi răspuns: călcaţi pe ea, dragul meu, călcaţi pe ea!...

1 iunie

La 17 martie 1832, cu cinci zile înainte de moarte, Goethe scria ultima sa scrisoare lui Wilhelm von Humboldt, şi se întreba (tulburat şi deprimat) ce primire va face posteritatea *Faust*-ului său. „Absurditatea şi confuzia actuală m-au convins că munca cinstită şi îndelungată, cu preţul căreia am ridicat acest straniu edificiu, va fi prost recompensată; el va fi aruncat în mare ca epavele unui naufragiu şi pentru cîtva timp va fi îngropat sub dunele pustietăţilor epocii. Evanghelii confuze care zămislesc acţiuni confuze circulă prin lume şi vocaţia mea este de a perfecţiona şi de a purifica ceea ce este al meu şi ceea ce a rămas cu mine, la fel cum dumneata, bunul meu prieten, te străduieşti să faci acelaşi lucru acolo, în castelul tău.“

Alături de alte texte ale lui Goethe, alături de scrisorile şi de textele lui Burckhardt (cu numai cincisprezece sau douăzeci de ani mai tîrziu), acest fragment mă impresionează prin caracterul său profetic. Goethe simţea că „Natura“ ceda locul „Istoriei“, şi pentru el aceasta semnifica „aculturalizare“, haos, sterilitate. (Mai bizară îmi pare reacţia lui Burckhardt faţă de istoria contemporană pe fundalul anului 1848, ideologiilor paşoptiste, democraţiei, pentru că toate acestea făceau parte din Istorie şi Burckhardt credea în semnificaţia culturală a Istoriei. Evident, ceea ce vedea el în 1848 era dispariţia Europei şi decadenţa geniului european.)

De la Goethe încoace „Natura“ a fost din ce în ce mai desacralizată şi golită de semnificaţiile ei culturale şi, în final, filozofice. Cred că pot să mă număr printre puţinii europeni care au reuşit să revalorifice „Natura“, descoperind dialectica hierofaniilor şi structura religiozităţii cosmice. Aceasta îmi pare cu atît mai important, cu cît, spre deosebire de Nietzsche, de exemplu, care încearcă să regăsească „Natura“ prin tehnici şi valori culturale (Dionisos este, înainte de toate un „subiect“ al filologiei clasice) — eu am ajuns la sacralităţile cosmice reflectînd la experienţa de fiecare zi a ţăranilor români sau bengalezi. Am plecat deci de la situaţii istorice contemporane şi de la valori culturale *vii*.

Cred că omul modern a regăsit — în cărţile mele — o dimensiune a sacralităţii cosmice care nu este nici o creaţie lirică, nici o invenţie filozofică; pentru că m-am străduit totdeauna să extrag *faptele* şi interpretarea lor de la cei care participă încă la un univers religios precreştin.

Ellison Bay, 14 iunie

Subiect de roman. Peste cîteva sute de ani, în Europa răsăriteană. Popoarele care o locuiesc astăzi au fost exterminate (războaie, deportări etc.). Din fiecare popor supravieţuiesc numai cîteva mii de indivizi care trăiesc în „rezervaţii“ (la fel ca indienii americani din zilele noastre). Povestirea începe cînd un grup de oameni „generoşi“ din naţiunea ocupantă (ocupanţii nu pot fi decît euro-asiaticii) încearcă să obţină condiţii mai omeneşti pentru autohtoni. Prin conferinţe, cărţi, articole, dar, de asemenea, şi prin intervenţii pe lîngă autorităţi. Se face elogiul polonezilor, ungurilor, românilor, sîrbilor etc., în maniera în care John Collier vorbeşte astăzi despre triburile Choktaw sau Creek. Se aminteşte că supravieţuitorii acestor popoare n-au de ce să roşească pentru cultura şi istoria lor, chiar dacă această cultură este anacronică. Aş vrea mai ales să insist asupra complexului de inferioritate pe care şi-l descoperă, subit, ocupantul euro-asiatic — aşa cum s-a întîmplat cu intelighentzia nord-americană de acum treizeci-patruzeci de ani.

Lacul, dimineaţa. Pescăruşi, dar şi mulţi corbi cărora le place să se odihnească în stol pe un arbore uscat.

New-Port — Mic oraş abandonat. Acolo era poşta şi dincolo şcoala comunală... Numai cîţiva pereţi mai rezistă. Şi enorme tufe de liliac alb şi bleu. Urc pe un perete ruinat pentru a culege cîteva ramuri şi descopăr un cuib de pasăre. La cîţiva metri de asta, Chr(istinel) zăreşte un şarpe verde.

La doi kilometri, în pădure, o casă părăsită şi, se spune, vizitată de stafii. Povestea: un tînăr cuplu fericit. Soţul se îneacă. Văduva, foarte frumoasă, refuză să se mărite. Ea susţine că nu o încearcă sentimentul de singurătate, că-şi simte soţul mereu lîngă ea, îl vede etc. Puţin timp după aceea moare şi ea. De atunci se aud zgomote în casă. Harieta crede că nişte vulpi şi-au săpat o vizuină sub podea. Casa se degradează şi se ruinează, puţin cîte puţin, în fiecare an. O persoană cu simţul afacerilor a cumpărat acest teren şi toate terenurile învecinate. Dar nu vrea să le împartă în loturi şi nici să le vîndă înainte de zece sau cincisprezece ani, cînd nu se va mai găsi nicăieri, în întreaga peninsulă, nici cel mai mic petec de pămînt de vîndut.

După-amiază vizităm parcul lui Jensen. Pădurea, aşa cum era cu cincizeci sau şaizeci de ani în urmă. La margine, brazii îşi descoperă rădăcinile care se caţără între stînci. Cît pare de fragilă piatra aici, în faţa implacabilei vitalităţi a vieţii vegetale, care îşi înfige rădăcinile între pietre, ca pe nişte şerpi, pînă le crapă.

Camera de „odihnă şi meditaţie“ unde se refugia Jensen — (păzitorul norvegian al pădurii, care a salvat Chicago şi celelalte oraşe din Middle-West, convingîndu-i pe consilierii municipali să păstreze parcurile şi pădurile care înconjurau oraşele). Şi-a construit această cameră cînd avea 80-85 de ani. A murit aici la nouăzeci şi unu de ani. Viking House; în faţa uşii un bazin cu apă unde îşi potoleşte setea şi se scaldă o privighetoare.

22 iunie

Într-un eseu al lui Thomas Mann asupra lui Goethe găsesc acest pasaj din *Divan:*

Du beschämst wie Morgenröte
Jener Gipfel ernste Wand
Und noch einmal fühlet Hatem
Frühlingshauch und Sommerbrand.[1]

Evident, rima celui de-al treilea vers trebuia să fie „Goethe“. Ce superbă conştiinţă a propriului său geniu. „Splendid narcisism", strigă Thomas Mann. Certitudinea lui Goethe că creîndu-se pe el însuşi a creat în acelaşi timp una din capodoperele literaturii universale.

---

[1] *Copleşiţi ca Aurora*
Zidul de copaci severi
Şi Hatem iar simte ora
Grea de arşiţi şi-adieri.
(Traducerea A. Kovaci, Ed. Univers, 1984)

Dar ar trebui comparată munca desfăşurată de Goethe pentru a se desăvîrşi pe sine însuşi (*i. e.* să-şi realizeze „personalitatea") cu asceza şi contemplarea practicate în India, ca mijloace de a-şi integra propriul său *âtman*. *Separarea* şi *integrarea* contrariilor — aceste două „metode" sunt caracteristice atît Indiei cît şi lui Goethe.

Paris, 20 iulie

Am făcut în dimineaţa asta cunoştinţă cu un tînăr refugiat român. A fugit din ţară ascuns sub un vagon. Îmi povesteşte lucruri teribile despre închisorile comuniste. Tuberculoşii au permisiunea să poarte o sticlă, legată de gît, pentru a scuipa în ea. O golesc în latrine, o clătesc, apoi o umplu cu apă pentru a-şi potoli setea. Pedeapsa cea mai mare: deţinuţii sunt obligaţi să-şi mănînce propriile lor materii fecale. Dacă au noroc; pentru că cel mai adesea îi obligă să consume excrementele altora, de preferinţă ale bolnavilor. Sunt siliţi de asemenea să bea conţinutul sticlelor pe care tuberculoşii le poartă legate de gît. E lesne de înţeles de ce nimeni nu vrea să-l creadă, aici la Paris, cînd refugiatul povesteşte asemenea mîrşăvii. După un an era atît de scîrbit de indiferenţa şi imbecilitatea occidentalilor, încît s-a decis să se întoarcă în ţară. Din fericire pentru el, un funcţionar de la Consulatul din Paris l-a recunoscut şi i-a spus ce-l aşteaptă în România. Şi, astfel, a fost salvat.

Ascona, 21 iulie

La Basel, un tînăr brunet, frumos, intră în compartimentul nostru şi ne întreabă în franţuzeşte dacă e vagonul pentru Milano. Am crezut mai întîi că era italian. Dar citea *The Bostonians* de Henry James, apoi reviste ilustrate americane. Pînă la Bellinzona aproape că n-a privit deloc pe fereastră. Se simţea în acelaşi timp că era prima lui călătorie în Elveţia. La Lucerna ne-a întrebat dacă ne aflăm la Berna. O dată sau de două ori pe oră şi-a ridicat ochii şi a privit pe fereastră. Dacă vedea un lac, întreba de numele lui şi îşi relua lectura.

La Airolo ne-a întîmpinat un cer de după ploaie, albastru deschis, care se lumina pe măsură ce coboram. Nu-mi amintesc să fi văzut vreodată aici, la Tessin, un asemenea cer.

O găsim pe Olga slăbită. Mîinile îi tremură. După operaţia de ochi pe care a îndurat-o, în timpul celor opt zile, cît a trebuit să poarte un bandaj negru, a suferit o teribilă anxietate. Nu putea să trăiască o singură clipă, fără s-o ţină de mînă pe infirmieră. Îi era frică să nu fie închisă într-o cuşcă sau într-un beci. A avut, pe atunci, o serie de viziuni. Mai tîrziu ea le-a dictat secretarei sale şi le-a trimis lui Jung, care le-a comentat în trei scrisori.

23 iulie

Termin de citit *My Family and Other Animals* de Gerald Durrell. Ca şi iarna trecută, în timp ce citeam *Bitter Lemons*, de Lawrence Durrell, am impresia că-mi petrec o minunată vacanţă: regăsesc soarele, florile, insectele, calmul seninătăţii Mediteranei. O existenţă semnificativă, nu încă detaşată de Cosmos, o viaţă concretă apropiată de pămînt, unde pomii, florile, anotimpurile joacă un rol important. Ca şi cum ar fi atîtea uşi care se deschid spre o lume mai bună, sau — pentru a folosi o altă metaforă — „cifrele" altor realităţi transcendentale. Scriu foarte repede şi puţin confuz un lucru care ar merita să fie îndelung meditat şi scris pe îndelete. Un cititor sartrian care ar citi aceste rînduri ar putea spune că reveriile mele nu sunt decît evaziuni nesemnificative într-o lume ireală etc. etc. Dar e vorba de cu totul altceva. De o anumită bucurie de a trăi, de o „înţelepciune a corpului" şi de un sentiment de solidaritate, de fraternitate cu fiinţele vii şi plantele acestei lumi. O existenţă *grea,* concretă, încărcată de semne. Aceasta nu semnifică în mod neapărat o „evadare în Istorie". Aceasta înseamnă doar că „Istoria" nu poate satisface, ea singură, toate dimensiunile existenţei. Asta semnifică, de asemenea, că din opoziţia dintre „Istorie" şi „Natură" s-a tras concluzia eronată că orice solidaritate cu ritmurile cosmice este nedemnă de un om autentic. În fond, întreaga problemă a raporturilor între ceea ce este „natural" şi ceea ce este „istoric" în om ar trebui să fie examinată cu aceeaşi gravitate pe care o punea teologia în dezbaterea raporturilor dintre Natură şi Graţie.

25 iulie

Olga mi-a citit primele două viziuni, aşa cum le-a dictat secretarei sale, şi propriul ei comentariu trimis lui Jung. Prima, destul de semnificativă: o catedrală ruinată, noaptea; Olga se află pe schele, sus, aproape de cupolă; la un moment dat îşi dă seama că ea era catedrala; atunci ea îngenunchează şi aşteaptă să fie străpunsă de o suliţă în spate.

În tot timpul petrecut la clinică, ea vedea în camera sa zidari şi zugravi grăbiţi să repare şi să zugrăvească pereţii. Admirabil simbol al renovării şi al regenerării. Aşa cum scria Jung în răspunsul la această scrisoare, operaţia pe care a suferit-o avea de asemenea un omolog psihic. Olga era ameninţată de cataractă, de cecitate, adică de prăbuşirea în inconştient, de moarte spirituală. Operaţia echivalează unei naşteri: redobîndirea vederii, spre salvarea vieţii conştiente.

Ieri dimineaţă am început să-mi scriu *Amintirile* din copilărie. Trei pagini mari. Aş fi scris mai mult, pentru că simţeam că am găsit „tonul potrivit" — dar pe la ora cinci au sosit soţii Vegh şi am rămas să discutăm în salonul Olgăi pînă la masă.

26 iulie

Continuu *Amintirile.* Scriu cîteva pagini despre cei doi ani petrecuţi la Cernavodă, cînd aveam cinci-şase ani. Mirat eu însumi de precizia amintirilor mele din această primă parte a copilăriei. Remarc, în acelaşi timp că, dacă scriu, aşa cum o fac, fără nici un plan, uit să notez anumite detalii esenţiale, de exemplu, faptul că, din trei fraţi, eu singur am fost alăptat de o doică ţigancă. Cînd eram în liceu, îmi plăcea să cred că datorită acestei întîmplări — acestui sîn exotic care m-a hrănit — am devenit orientalist.

28 iulie

McGuire, de la Bollingen Foundation, vine să ne vadă. O anunţă pe Olga că cel de-al patrulea volum din *Papers from the Eranos Yearbooks* va apărea peste cîteva zile. Apropo de acest volum, iată ce ne povesteşte: printre colaboratorii volumului al IV-lea, se afla un oarecare M. C. Cammerloer. El a vorbit o singură dată la Eranos şi conferinţa sa a apărut în *Jahrbuch II* prin 1934. Cînd McGuire a încercat să facă notiţa sa bibliografică, a descoperit că M. C. Cammerloer nu figura în nici o bibliografie. I-a scris Olgăi care nu ştia nimic. Apoi Jolandei Jacobi, care l-a cunoscut la Viena (ea a fost cea care l-a propus Olgăi să conferenţieze pentru Eranos). Dar nici J. Jacobi nu ştia nimic. Nu l-a văzut de douăzeci şi cinci de ani şi nu ştia nici dacă mai trăieşte, nici unde anume. A sfîrşit prin a-şi aminti, totuşi, că îi scrisese cu vreo zece ani în urmă fiicei lui, într-un orăşel din Austria. M. C. Cammerloer împrumutase de la ea notele unui seminar al lui Jung şi Jacobi i-a scris fiicei lui, pentru a vedea dacă n-ar putea să le recupereze. Scrisoarea a rămas fără răspuns.

Dar McGuire nu se descurajează. Îi scrie fiicei pe adresa primarului oraşului, pentru a fi sigur că scrisoarea va ajunge la destinaţie. După o lună a primit ca răspuns cîteva pagini biografice. M. C. Cammerloer a studiat medicina, apoi orientalismul, a devenit psiholog şi se ocupa mai ales de creşterea pisicilor siameze, ocupaţie din care trăia. Soţia sa, evreică, a murit într-un lagăr de concentrare. După război, M. Ç. Cammerloer a îmbătrînit şi a sărăcit. A fost atît de sărac, încît la moartea sa nu i s-a putut cumpăra un sicriu şi a fost dus la cimitir într-un cărucior şi înmormîntat în groapa comună.

Fiica îi scria lui McGuire că s-au găsit, după moartea tatălui ei, un mare număr de manuscrise.

13 august

În urmă cu trei zile, spre seară, ne găseam pe terasa casei *Shanti* cu familia Dehollain. Lacul era trist, aproape sinistru. Deodată, vedem la zece metri în faţa noastră, o „ambarcaţiune" bizară. Cum să o numesc altfel? Nu semăna cu nimic cunoscut. În cîteva minute credeam c-am înţeles: era un vehicul de pedalat, cu o cabină nu mai mare ca o umbrelă şi motorul obosit al unei vechi motociclete. Nu înainta mai repede decît un înotător novice. În faţa „cabinei", în picioare, un personaj straniu. Un bătrîn, ni s-a părut la început. Dar cînd şi-a aprins o ţigară am văzut că era o femeie fără vîrstă, cu părul foarte scurt, îmbrăcată bărbăteşte. A început să fumeze, privindu-ne. Nu îndrăzneam aproape nici să vorbim. În ceaţa serii, părea o apariţie venită dintr-o lume care nu s-a născut încă.

Abano, 25 august

Cumpăr *Papini vivo,* mai ales pentru fotografii. Extraordinara transformare din ultimii patru ani. Aflu amănunte îngrozitoare asupra lungii sale agonii. Puţin cîte puţin Papini s-a văzut redus la condiţia unui înmormîntat de viu. Totul rămăsese intact: inteligenţa, memoria, curiozitatea sa fără margini, entuziasmul — dar, puţin cîte puţin, orice mijloc de expresie i-a dispărut: facultatea de a scrie, vorba, gestul. Mă gîndesc la tragica lui solitudine: aproape orb, mut, paralizat, şi îmi amintesc această teribilă încercare iniţiatică tibetană de care vorbeşte Alexandra David Neel: Yoghinul se închide într-un sicriu din piatră şi se întinde pe un cadavru în descompunere. Un discipol aşează apoi capacul de piatră şi Yoghinul rămîne înăuntru, singur. Nu ştiu pînă la ce punct este veridică această informaţie. Dacă ritul este real, îmi închipui că scopul său e următorul: Yoghinul va cîştiga o asemenea putere magică, încît îi va fi uşor să scoată capacul de piatră. Iar dacă eşuează, aceasta semnifică că nu era demn de a se număra printre *mahsiddha*, printre „marii magicieni".

Cînd am citit această povestire în David Neel, am fost înspăimîntat de singurătatea absolută, definitivă pe care o înfrunta Yoghinul. Nu presupuneam atunci că a fi zidit de viu ar putea fi, de asemenea, rezultatul unei boli. În cazul lui Papini, aceasta are chiar o valoare simbolică: omul cel mai curios, cel mai universal şi cel mai dispersat al secolului este redus, progresiv, la expresia cea mai rudimentară: sunete, semne. Concentrat în el însuşi, reintegrat, după o viaţă de risipire. Această agonie iniţiatică este, poate, partea cea mai frumoasă, cea mai autentică, cea mai exemplară a vieţii lui Papini. Întreaga sa operă este înnobilată, poate chiar salvată, prin curajul şi seninătatea cu care a acceptat această condamnare la o moarte lentă.

26 august

La ora patru dimineaţa, prima baie de nămol. Timp de douăzeci de minute împachetat ca o mumie. Amintiri: băile de nămol din copilăria mea la Techirghiol. Dar gîndul meu merge mai departe: la bolnavii îngropaţi, în India, într-o groapă sau într-o gaură în formă de matrice; sensul: *regressus ad uterum*, reîntoarcerea în sînul Mamei-Pămînt. Acest nămol cald şi senzaţia de a fi înfăşurat într-un giulgiu.

30 august

Cît de departe mă simt, uneori, de spiritul creştinismului occidental. Conflictul dintre jansenişti şi iezuiţi mă lasă indiferent. Problema graţiei — aşa cum a fost discutată — şi trăită — în Franţa secolului al XVII-lea, îmi pare străină de creştinismul *meu*. Vorbind despre Phedra, Mauriac scrie (*Memories interieurs*, p. 167): „Şi fără îndoială Mîntuitorul n-a venit încă, nici o picătură de sînge n-a fost vărsată pentru Phedra...“. Această concepţie farmaceutică asupra graţiei — „picătură de sînge“ pe care Mîntuitorul ar fi vărsat-o pentru cutare şi cutare — îmi pare intolerabilă, feroce. Ştiu că e vorba de o imagine, de un clişeu care vrea să spună numai următoarele: Iisus a suferit şi a murit pe cruce pentru *fiecare* dintre noi, în calitate de individ particular „istoric“, nu pentru umanitatea abstractă. Dar e vorba mai puţin de o concepţie farmaceutică, de o imagine profană care nu numai că împrăştie misterul mîntuirii, ci îl minimalizează. Ce ţintă ideală pentru materialişti sau pentru anti-creştinii de tot soiul.

Veneţia, 4 septembrie

Noaptea, în Piazzale Roma, aşteptînd autobuzul pentru Padova. În barul luminat de neon, acelaşi inevitabil juke-box în care introduci o monedă şi asculţi discul tău preferat. Ca în fiecare noapte, un grup de tineri între cincisprezece şi optsprezece ani. Ascult şi eu „discurile favorite“. Sunt aceleaşi ca la Paris, aceleaşi ca în cafeneaua-bar-restaurant din Ascona, aceleaşi ca în acest modest sat din Door County. Îmi amintesc destul de bine această noapte de iunie cînd, sosit în maşina lui Bob şi Harriett Platt, am cinat în acel restaurant din Ellison Bay. La tejghea, cocoţaţi pe scaune, trei sau patru băieţi şi fete. Unul dintre ei a început să introducă monede în automat. Şi, din cutie ţîşnesc aceste melodii pe care sînt pe cale să le ascult acum, în Piazzale Roma.

Basel, 9 septembrie

Expoziţia Holbein la Kunstmuseum. Revăd *Iisus coborît de pe cruce* de Holbein cel Tînăr. Asemenea unui cadavru de la morgă. Ce curaj extraordinar: să arăţi în Iisus *numai omul*, sută la sută. Şi pe acest cadavru care va învia peste trei zile, nici un semn al divinităţii sale.

Nativitatea şi *Cei trei magi*, tot de Holbein cel Tînăr. Straniu peisaj: palate în ruină abandonate. În primul tablou (*Nativitatea*), se vede, printre nori, o lună romantică. Impresie de solitudine şi de părăsire. Care ar putea fi sensul? Că Iisus s-a născut într-o lume ruinată, sfîrşită? Sau că naşterea sa pune capăt lumii vechi? Ai impresia că palatele abia au fost distruse. Părăsite, dar nu decrepite.

Marbourg, 13 septembrie

Superbe zile de toamnă. Durerile artritice îmi revin în fiecare noapte. Nu reuşesc să dorm mai mult de două sau trei ore. Am renunţat ieri să-mi pregătesc conferinţa anunţată *Mitologie şi eschatologie*. Aveam nevoie de patru pînă la cinci ore pentru a pune textul la punct. Nu le-am găsit.

Paris, 20 septembrie

Din nou în strada la Tour, numărul 62 bis. Plouă şi e un frig neaşteptat. Ne încălzim cu reşouri electrice.

Mă simt la fel de obosit ca la începutul verii. Rezultatul „vacanţei“. Simt că viaţa îmi curge printre degete. Alerg din oraş în oraş. Nu pot nici să mă odihnesc, nici să lucrez. Într-una din aceste nopţi, m-am trezit cu acest imperios avertisment, bine gravat în spiritul meu: trebuie să urc din nou panta.

22 septembrie

Minunată după-amiază. Mă plimb pe Bulevardul Saint-Germain, privesc vitrinele, mă opresc la Deux-Magots ca să beau o cafea. Şi totuşi, simt că toate aceste lucruri au trecut, că pentru mine e o plimbare printre ruine, că nu sunt de aici, nu mai fac parte din această echipă de intelectuali parizieni, avizi să citească orice autor nou, să-l discute, să se entuziasmeze şi să lanseze idei, nume, mituri. Nu sunt obosit, ci detaşat. Nici una din aceste cărţi noi pe care le văd în vitrine nu mă interesează. Dacă aş avea posibilitatea să aleg, mi-aş sfîrşi zilele într-o insulă mediteraneeană şi aş scrie cîteva cărţi „personale“ şi inactuale (autobiografie; istoria experienţelor religioase, de la paleolitic pînă la gnostici; nuvele, teatru). Mi-ar place mai ales să pot scrie cărţi ce vor apărea după moartea mea, adică să nu fie legate de actualitate sau de prestigiul ştiinţific (mai mult sau mai puţin efemer) de care mă bucur în momentul de faţă.

25 septembrie

În strada Saint-Ouen, pentru a căuta dosarele din lăzile transportate aici din Val d'Or, acum doi ani. Cum X. Y. vrea să-şi vîndă apartamentul, cele cîteva mobile care mai rămăseseră nu mai sunt acolo. Chiar şi etajerele unde mi-am aranjat o parte din cărţile mele au dispărut. Moloz, ziare vechi, praf, scînduri murdare. Groaznică tristeţe cînd mă deplasez între lăzile cu cărţi şi mormanele de reviste. Unde să caut mai întîi? În ce ladă? Încep, cu totul la întîmplare, cu o cutie de carton. Am plăcuta surpriză să descopăr două dosare conţinînd recenzii şi articole despre mine, pe care le credeam pierdute. Într-o ladă de fier găsesc manuscrisul dactilografiat şi corectat din *Noaptea de Sînziene,* pierdut printre alte dosare sau plicuri. Dar nu găsesc nici articolul din *Îndreptar,* nici celelalte reviste româneşti publicate în exil.

Toate aceste lăzi cu cărţi, colecţiile de reviste ştiinţifice etc. vor fi transportate în pivniţa noului apartament al lui S. Cînd le voi vedea, la lumina zilei, aranjate în rafturile unei biblioteci şi într-o cameră *a mea?* (În pivniţa din strada Duhesme se găsesc pachete şi manuscrise pe care nu le-am deschis din 1950!)

Chicago, 3 octombrie

Dimineaţă triumfală de toamnă americană. Îmi amintesc prima noastră sosire la Chicago, la 1 octombrie 1956. Aceeaşi lumină care m-a încîntat de la început. După-amiaza acelei zile cu soţii Kitagawa, cu maşina pînă la Evanston; seara la *Bambu Inn,* restaurantul chinezesc din Loop. Locuiam la Quadrangle Club. Nu terminasem încă Haskell Lectures, şi, imediat ce aveam un moment liber mă aşezam la lucru.

A fost ultima mea carte. De atunci n-am mai scris decît articole sau studii. Am început mai multe cărţi, dar nu am terminat nici una.

7 octombrie

Marxismul nu reflectă spiritul ştiinţific, obiectiv (nici chiar spiritul pozitivismului) — ci mai degrabă tensiunea şi agresivitatea teologilor profetici. Marx şi marxiştii scriu în aceeaşi manieră agresivă şi polemică în care scriau teologii Reformei şi ai Contra-Reformei.

Lake Geneve, 17 octombrie

Am venit aici în urmă cu doi ani. „Faculty Retreat“. Mi-am ţinut conferinţa asupra miturilor cosmogonice. Era tot o toamnă minunată, dar nu mi s-a părut vreodată la fel de frumoasă ca astăzi. Pădurile sunt aurii. Acest de necrezut *mappletree,* care nu numai că nu-şi pierde frunzele, dar le arată pe toate, una cîte una, de un galben perfect, transparent, uniform.

Plimbare pe malul lacului, singur. Case, cabane, vile grupate sau izolate în pădure, la cîţiva metri de ţărm. Mi s-a spus că se poate face turul lacului, aproape douăzeci şi cinci de mile, urmînd această mică potecă, aproape de mal, pe sub arbori. Înţeleg o dată mai mult, că în Statele Unite frumuseţea s-a retras din marile oraşe, sau din centrele zise urbane şi industriale şi că se menţine numai în cartierele rezidenţiale, în sate suburbane şi în păduri, în parcuri, pe malul apelor. Întîlnesc foarte rar, aici, o casă sau cabană care să fie cu adevărat urîtă.

20 octombrie

Printre scrisorile interesante ale ultimilor săptămîni, relev în special pe cea a trapistului Fr. Charles English, de la mînăstirea Our Lady of Holy Ghost Abbey, Conyers, Georgia. Îmi scrie ca să-mi mulţumească pentru *Pattern in Comparative*

Religions (=*Traité*), care i-a „lărgit şi aprofundat conceptul de religie şi i-a adus o înţelegere mai adîncă a catolicismului". „Mă voi gîndi la această carte pînă la sfîrşitul vieţii mele", adăugă el.

Sfîrşitul scrisorii îmi revelează acest amănunt: în timpul războiului a fost multă vreme prizonier într-un lagăr, aproape de Braşov şi i-a cunoscut bine pe români. „Şi numai graţie bunătăţii lor, acolo, la spitalul de la Sinaia, mai sunt încă în viaţă. "

22 octombrie

Dr. G. C. Amstutz, profesor de geologie la Universitatea din Missouri, îmi trimite două mici lucrări: *Syngenese und Epigenese in Petrographie und Lagerstättenkunde* (extras din *Schweiz. Min. Petr. Mitt.* , vol. 39, 1959) şi *Lunar Craters, Ore Genesis, Evolution and Life* (exemplarul dactilografiat al unei conferinţe care va fi publicată anul acesta). Din scrisoarea care însoţeşte aceste două texte, înţeleg că a citit *Fargerons et Alchimistes*.

Lunar Craters este pasionant. „Factorul uman", deci „relativitatea" introdusă în studii şi mai ales în teoriile geologice, e senzaţional. Originea craterelor, ca şi a zăcămintelor metalifere au fost explicate, de vreo sută de ani, aproape exclusiv prin factori externi: meteoriţi, transformări ulterioare ale scoarţei etc. Amstutz crede că aceste teorii exo- şi epigenetice se explică printr-un proces inconştient, compensaţie a funcţiei religioase şi estetice, neglijate sau dispreţuite în epoca raţionalismului radical. Este vorba, în particular, de venerarea inconştientă a „profunzimilor necunoscute" şi a „spaţiului exterior necunoscut" (meteoriţii) — veneraţie care s-a tradus prin ipotezele geologice la modă timp de aproape o sută de ani. Ar fi atît de multe alte lucruri de adăugat. De pus în raport cu remarcile lui Pauli asupra imaginilor arhetipale care cristalizează şi organizează teoriile ştiinţifice. Ceea ce mă interesează în primul rînd în acest gen de meditaţii ale oamenilor

de ştiinţă asupra propriilor lor cercetări este curajul de a accepta „relativitatea" introdusă de „factorul uman"; de a o accepta ca pe un element constitutiv al cunoaşterii. Cînd mă gîndesc la sărmanii mei colegi care se chinuie să fie „obiectivi" şi care cred că ating această „obiectivitate" dispreţuind, reducînd, minimalizînd şi „banalizînd" fenomenele spirituale pe care le studiază.

26 octombrie

Profesorul Ishizo a rămas cîteva zile în Campus. L-am cunoscut la Tokio. Îl vedeam adesea în timpul Congresului. Apoi, invitat de el şi de Hori, m-am dus să ţin o conferinţă la Sendai despre *Metodologia istoriei religiilor.*Ishizo îmi spune că vizita mea la Sendai a căpătat proporţiile unei legende. Iată, în adevăr, ce s-a petrecut. Trenul pleca la ora trei după-amiază, şi la ora două, Ishizo, Hori şi un grup de studenţi au venit să mă ia de la hotel. La gară am fost preveniţi că din cauza ultimului taifun, regiunea din nord fiind inundată, trenul va avea o întîrziere de aproximativ o oră. Ne-am urcat cu toţii la restaurantul de la primul etaj, am comandat cafea şi ne-am continuat discuţia asupra „metodologiei". Cum studenţii nu înţelegeau prea bine engleza, mă opream din cînd în cînd pentru ca Hori sau Ishizo să poată rezuma în japoneză ceea ce tocmai spusesem. Un student cobora din cînd în cînd să se intereseze de sosirea trenului. (Ni s-a spus c-ar putea să cîştige zece pînă la cincisprezece minute.) La un moment dat conversaţia devine foarte animată (vorbeam, cred, despre interpretarea miturilor). Nu prea ştiu cum s-a scurs o oră şi jumătate. Dar văd încă figura speriată a tînărului student care striga din uşa restaurantului că trenul intră în gară. Am coborît într-o secundă, chiar în momentul în care trenul pleca. Am încercat să mă urc din mers, dar mă aflam pe un alt peron şi nu l-am putut prinde.

Acest incident a devenit legendar pentru că am aşteptat trenul timp de o oră şi jumătate. Din fericire, către ora şase era un avion spre Tokio. Ne-am îndreptat, în mai multe maşini, spre aerodrom. Pentru a evita orice risc, Ishizo şi Hori m-au instalat în faţa barierei unde era scris: Tokio şi aproape că nu au mai deschis gura. Ne-am aşezat pe o bancă, avînd ochii fixaţi pe tabloul pe care era scris cuvîntul magic: Tokio.

3 noiembrie

Eric Voeglin mă vizitează. Terminasem tocmai lectura primului volum din *Order and History* (=*Israel and Revelation*), surprins de afinitatea poziţiilor noastre. E un om încă tînăr (pare cel mult de cincizeci de ani). Lucrează acum, îmi spune, la volumul al IV-lea. Crede că epoca noastră este „gnostică". Se miră că nimeni nu a scris încă despre gnosticismul lui Hegel, de exemplu, sau al lui Heidegger. Bultmann îi pare tot atît de influenţat de gnosticism, ca şi Jung. Şi nu-i venea să creadă că nimeni n-a observat vreodată pînă acum aceasta.

10 noiembrie

Soarele are reveniri intermitente şi această lumină de vară tîrzie, de glorios început de toamnă. În asemenea momente, nu ştiu cum, nici din care colţ al mansardei noastre, apar gărgăriţele. Peste tot, la toate ferestrele, pe geamuri, pe perdele. *Coccinella tripuntata*. Îmi amintesc de *coccinella septempuntata* din adolescenţa mea. Cînd îşi făceau apariţia, ştiam că trebuie să-mi prepar insectarul. Plecam în fiecare duminică, dimineaţa, foarte devreme, în pădurile din împrejurimile Bucureştilor. Mă înapoiam noaptea tîrziu, cu o provizie de fluturi, coleoptere, şopîrle, broaşte, larve.

29 noiembrie

...Spre ora unsprezece, întorcîndu-ne acasă, am fost întîmpinaţi de semnalizatoare roşii, chiar în faţa casei noastre. Acel superb şi bătrîn arbore care mă făcea să tresar de bucurie de fiecare dată cînd deschideam fereastra de la stradă zăcea întins pe pămînt. Vîntul îl doborîse cu un sfert de oră în urmă. De altfel era bolnav. Îşi perdea frunzele încă din luna iulie.

Melancolia acestei dimineţi cînd l-am văzut barînd drumul cu rămurişul lui mort. Apoi au venit „specialiştii" într-un camion şi au început să taie trunchiul şi ramurile cu un fierăstrău electric. Inima lemnului era aproape în întregime putredă.

2 decembrie

Spuneam, în vara aceasta, jumătate în glumă, jumătate în serios: este inutil ca O.N.U. să trimită trupe în Congo dacă nu trimite în acelaşi timp cîţiva istorici ai religiilor familiarizaţi cu miturile arhaice şi ideologiile milenariste „primitive".

Am repetat acelaşi lucru de fiecare dată cînd am avut ocazia: nici un dialog fructuos nu este posibil atîta vreme cît interlocutorul alb nu înţelege mitologia (camuflată sau nu) a „autohtonului" pe care vrea să-l ajute astăzi (după ce l-a oprimat şi exploatat timp de secole). Istoria religiilor şi etnologia religioasă sunt de o utilitate mult mai urgentă în *politica* de astăzi, decît economia sau sociologia.

4 decembrie

Interpretările propuse de Freud au un succes din ce în ce mai mare, pentru că se rînduiesc printre miturile accesibile ale omului modern. Mitul tatălui asasinat, printre altele, reconstituit şi interpretat în *Totem und Tabu*.Ar fi imposibil să descoperi un singur exemplu de tată asasinat în religiile sau în mitologiile primitive. Acest *mit* a fost creat de Freud. Şi ceea ce este mai interesant: elitele intelectuale îl acceptă (oare pentru că îl înţeleg? sau pentru că el este „adevărat" pentru omul modern?).

7 decembrie

Marele merit al creştinismului a fost că s-a revoltat împotriva fatalismului astrologic, atît de puternic în antichitatea tîrzie — şi că a redat astfel omului încrederea în el însuşi şi în posibilităţile libertăţii sale. Astăzi creştinismul — ca toate spiritualitățile care depind de el — se opune determinismului marxist. Și se opune în numele aceleiași credințe în libertatea omului, dar cu mult mai puțin succes decît în antichitate.

14 decembrie

Pentru că i-am spus că aș fi curios să recitesc *The Journal of a Disappointed Man* de Barbellion, Feldman mi-l oferă astăzi într-o ediție de buzunar. L-am răsfoit cu melancolie, dar pînă acum n-am fost cucerit decît pe jumătate. E bizar că îmi amintesc atît de bine anumite pagini, mai ales ultimii ani (acei ani teribili, 1915–1916). Am citit acest jurnal pentru prima oară la Calcutta, prin 1930. Am fost extraordinar de impresionat. Mă recunoșteam în Barbellion, solicitat în același timp de știință (entomologie! „știința" adolescenței mele), de artă și de viață. Am fost sedus de asemenea de felul în care își ținea jurnalul; acele delicioase lucruri mici care alternează cu confesiunile grave, experiențele unui naturalist debutant, impresiile culese într-un muzeu, ambițiile sale, regretul de a muri tînăr, necunoscut, speranțele pe care și le punea în publicarea jurnalului.

Îl citeam în camera din Ripon Street, noaptea, după zece ore de sanscrită și de filozofie indiană. Unul din fiii Dnei Perris dormea adînc în patul de-alături; respirația gîfîită. În celălalt pat, funcționarul de la telegrafia fără fir, aproape gol, visa surîzînd — într-un pat de campanie, asemănător cu al meu, cu perdeauna împotriva țînțarilor agățată prost. Uneori lectura *Jurnalului* mă depărta complet de preocupările mele (sanscrită, filozofia indiană, yoga), mă obseda prin atîtea întrebări, autori, probleme, încît închideam cartea și mă duceam să mă plimb. Chiar tîrziu, după miezul nopții, străzile Calcuttei sunt vii, agitate, zgomotoase. Acele efluvii extraordinare — eucalipți, flori de scorțișoară, unt topit, curry, leșie...

15 decembrie

Sunt din ce în ce mai convins de valoarea *literară* a materialelor de care dispune istoricul religiilor. Dacă arta — și în primul rînd arta literară, poezia, romanul — cunoaște o nouă Renaștere în zilele noastre, ea va fi stîrnită de redescoperirea funcției miturilor, a simbolurilor religioase și a comportamentelor arhaice. În fond, ceea ce fac de mai mult de cincisprezece ani este cu totul străin de *literatură*. S-ar putea ca cercetările mele să fie considerate într-o zi ca o tentativă de a regăsi izvoarele uitate ale inspirației literare.

16 decembrie

În urmă cu cincisprezece zile, Bobrinskoy, colegul meu, profesor de sanscrită, mi-a trimis o amuletă nepaleză care avea pe ea o inscripție microscopică, cu rugămintea de a o descifra. Mi-au trebuit mai multe zile pentru a distinge caracterele. Și n-am reușit decît cu o enormă lupă împrumutată de Margaret Boell. Dar n-am putut s-o descifrez. Mă îndoiesc că ar fi vorba de nepaleză. În timp ce l-am chemat la telefon pe colegul meu pentru a-i mărturisi eșecul, am aflat de la secretara sa că în seara precedentă B. a fost atacat și bătut. Asta se petrecea cam pe la ora șase și jumătate, seara. Un tînăr îl oprește pentru a-i cere un chibrit și îi dă o lovitură la tîmplă. B. este un om robust, dar lovitura îl doboară la pămînt. Tînărul îi ia portofelul, îi cotrobăie prin buzunare și dispare.

Toate acestea în plin campus. La ora aceea, de la cinci la șapte, tinerii se droghează și au „absolută" nevoie (cum spunea unul dintre ei la o anchetă recentă) de cinci dolari pentru o nouă doză de marijuana. Ni s-a recomandat să avem totdeauna asupra noastră cel puțin cinci dolari și cel mult zece. Dacă nu găsesc bani sau dacă găsesc prea mulți, tinerii pot să-și piardă capul, și atunci totul devine posibil.

18 decembrie

Forêt interdite (*Noaptea de Sînziene*). De ce atîția cititori se opresc, descurajați, la capătul a o sută de pagini? Kay Atwater, fosta mea studentă, de exemplu. I-am dat romanul acum doi-trei ani. Și ea nu l-a citit decît în toamna aceasta. Mi-a scris o scrisoare lungă. Părea halucinată, incapabilă să se sustragă farmecului și vrăjii pădurilor în care am plimbat-o. Sunt deci sigur că odată ajuns la intriga romanului, orice cititor inteligent va fi captivat, obsedat şi nu-l va lăsa din mînă. Destinul acestei cărţi depinde de prima sută de pagini, unde totul e camuflat. Cititorul ar putea să aibă impresia că se găseşte în faţa unui roman oarecare, puţin confuz, prolix şi stîngaci. Pentru a-şi da seama că e vorba de *cu totul altceva*, pentru a descifra camuflajul, el trebuie să depăşească prima sută sau primele două sute de pagini ca să ajungă în inima operei. Dar pentru ce să-şi impună asta? Da, într-adevăr, pentru ce?...

21 decembrie

Începînd din noaptea aceasta ninge. Dimineaţa mormane de zăpadă, ca la Bucureşti, iarna. Şi deodată începe să se *simtă tăcerea* — gravă, misterioasă, inimitabilă. Ca şi cum toate sunetele ar fi fost înăbuşite sub o lespede de piatră continuă, imensă ca cerul.

3 ianuarie 1961

Astăzi, întorcîndu-mă de la Universitate, în dreptul Institutului oriental, am avut deodată experienţa *duratei* vieţii mele. Imposibil de găsit cuvîntul potrivit. M-am trezit pe neaşteptate nu mai bătrîn, ci extraordinar de bogat şi plin; *dilatat* — adunînd în mine, concomitent, şi „timpul“ indian, portughez, parizian, şi amintirile copilăriei şi tinereţei mele bucureştene. Ca şi cum aş fi cucerit o nouă dimensiune în profunzime. Eram mai „gros“, mai „rotund“. Un imens domeniu interior — unde nu pătrundeam odinioară decît prin fragmente şi încercînd să retrăiesc cutare sau cutare eveniment — se revelează în totalitatea sa: îl văd de la un capăt la altul şi în acelaşi timp în profunzimea sa.

Sentiment stenic. Viaţa omenească, istorică dobîndeşte deodată sens şi semnificaţie. Optimism.

10 ianuarie

Sunt pe cale să răsfoiesc în dimineaţa asta *Jurnalul* lui Barbellion. Entuziasmul său după lectura (22 decembrie 1912) lui *Ancient Hunters* de Sollas. Perspectivele deschise spre Paleolitic îl consolează de mizeriile şi boala sa. Mai mult încă, aceasta îi revelează certitudinea *indestructibilităţii* sale ca *materie* dar şi ca „epifanie“. El scrie: „For nothing can alter the fact that I have lived; I have been, if for even so short a time.“[1] Este ceea ce eu aş numi: indestructibilitatea existenţei umane ca epifanie. Dar B. adaugă: „And when I am dead, the matter which composes my body is indestructible — and eternal, so that come what may to my «Soul», my dust will always be going on... When I am dead, you can kill me, burn me, drown me, scotter me — but you cannot destroy me... Death can do no more than kill you.“[2] B. scria aceasta pentru că era naturalist. Dar experienţe similare, exprimate aproape în aceiaşi termeni, am întîlnit la numeroşi „mistici“ (cf. mai ales experienţa „conştiinţei cosmice“).

19 ianuarie

Principala obiecţie care mi se face: „idealizez“ primitivii, exagerez importanţa miturilor lor, în loc să le „demistific“ şi să subliniez dependenţa lor de evenimentele istorice (colonialism, aculturalizare, sincretism păgîno-creştin etc.). Dar eu n-am afirmat niciodată insignifianţa situaţiilor istorice, inutilitatea lor pentru înţelegerea creaţiilor religioase. Dacă n-am insistat asupra acestei probleme este tocmai pentru că se insistă prea mult asupra ei şi că se neglijează astfel ceea ce mi se pare esenţial: hermeneutica creaţiilor religioase. În fond, insistenţa cu care savanţii occidentali repetă că miturile mesianice ale

---

[1] „Căci nimic nu poate schimba faptul că eu am trăit, am existat, fie şi doar pentru un timp atît de scurt. “

[2] „Iar cînd voi fi mort, materia din care se compune trupul meu fiind indestructibilă şi eternă, orice se va întîmpla cu «Sufletul» meu, pulberea mea va continua să existe... cînd voi fi mort, mă vei putea ucide, arde, îneca, strivi, dar nu mă vei putea distruge... Moartea nu poate să facă mai mult decît să ucidă. “

„primitivilor“ nu sunt decît rezultatul situației lor istorice va sfîrşi prin a irita viitoarele elite ale acestor popoare. Un critic sau un filozof bantu, indonezian etc. nu va putea decît să se întrebe: cum au putut occidentalii să scrie mii de volume despre „frumuseţea“ şi „valorile eterne“ ale *Divinei Comedii*, opera unui exilat politic, şi să nu vadă în mitologiile *noastre* şi în simbolurile *noastre* mesianice decît un protest al popoarelor oprimate? Într-adevăr, de ce să fiu suspectat de „idealism“ de fiecare dată cînd încerc să analizez aceste creaţii primitive şi arhaice cu aceeaşi grijă şi aceeaşi simpatie pe care le manifestăm atunci cînd îi comentăm pe Dante sau pe Meister Eckhart?

Se va întîmpla acest lucru într-adevăr paradoxal: într-o bună zi, aşa-zişii etnologi „progresişti“ de astăzi vor fi consideraţi de elitele noilor state africane, oceaniene etc. drept apărătorii supremaţiei absolute a culturii occidentale; căci opera lor se mărgineşte, în fond, să demonstreze originea şi caracterul socio-politic al mitologiilor şi mesianismelor primitive, şi dă de înţeles că operele culturale „primitive“ nu vor reuşi niciodată să se ridice la nivelul de libertate faţă de conjunctura politică, în opoziţie cu creaţiile culturilor occidentale.

26 ianuarie

Cred că interesul meu pentru filozofia şi asceza hindusă se explică astfel: India a fost obsedată de *libertate*, de autonomia absolută. Nu de o manieră naivă, veleitară, ci ţinînd seama de condiţionările fără număr ale omului, studiindu-le cu obiectivitate, experimental (Yoga) şi silindu-se să găsească instrumentul care permite abolirea sau transcenderea lor. Mai bine chiar decît creştinismul, spiritualitatea hindusă are meritul de a fi introdus Libertatea în Cosmos. Felul de a fi al unui *jivanmukta* nu este *dat* în Cosmos; din contra, într-un Univers dominat de legi, libertatea absolută este de neconceput. India are meritul de a fi adăugat o nouă dimensiune Universului: aceea de a exista liber.

31 ianuarie

Despre caracterul *efemer* al „realităţii absolute“ (bineînţeles în cadrul existenţei umane, nu în Cosmos). Îmi imaginez un om murind de sete în deşert. În momentul acela, *apa* are caracterul *realităţii absolute*. Restul este lipsit de interes. Apa este singurul lucru într-adevăr *real*, singura care poate *să-l salveze*. Şi îmi închipui acest om *salvat* în ultimul moment, fie că găseşte apă, fie că cineva i-o aduce etc. În cîteva clipe, apa îşi pierde caracterul său de *realitate absolută*, ea redevine ceea ce este pentru noi toţi, un lucru important, dar uşor accesibil şi ca atare fără interes.

Un alt exemplu: sunteţi pe punctul de a vă îneca şi în clipa aceea singurul lucru *real* ar fi un colac de salvare. Cineva vi-l aruncă şi sunteţi salvat. Chiar în aceeaşi clipă, caracterul său de *realitate absolută* şi *salvatoare* dispare.

Cum aş putea să numesc acest tip de realităţi, în acelaşi timp „absolute“ şi efemere? Probabil realităţi epifanice. În sensul că ele se manifestă ca realităţi absolute pentru numai cîteva clipe şi numai pentru anumite persoane, în anumite momente. Dar ele nu sunt mai puţin absolute, pentru că dacă ele nu s-ar fi manifestat, omul ar fi dispărut ca fiinţă trăitoare.

1 februarie

În clipele de mare melancolie, cînd simt apropierea sfîrşitului civilizaţiei occidentale, meditez asupra destinului şi asupra lecţiei pe care ne-a dat-o Hector. De fapt, el ştia că Troia era destinată pieirii. În această extraordinară scenă din cel de-al şaselea cînt al *Iliadei* — cînd el îi sfătuieşte pe bătrîni să aducă ofrande zeilor şi o vede pe Andromaca pentru ultima oară — ghicim lesne că Hector nu-şi făcea nici o iluzie în privinţa lui Paris şi mai ales în privinţa sfîrşitului războiului. Presimţea că va muri şi că Troia va fi distrusă. Suferea că toate acestea trebuiau să se întîmple din cauza unui personagiu frivol ca Paris; dar el continua să-şi facă datoria şi să lupte.

Mi-e teamă că aceasta să nu fie şi soarta Europei noastre. („Asia“ învinsă la Troia îşi va lua revanşa.) Dar aş vrea ca noi să cădem asemenea lui Hector. Făcîndu-ne datoria, împăcaţi cu conştiinţa noastră şi în acelaşi timp fără iluzii.

Am uneori impresia că toate „destinele exemplare“ ale europenilor au fost anticipate de greci.

2 februarie

Căutînd astăzi cîteva extrase în maldărul de hîrtii şi reviste îngrămădite în ultimii ani, pe care mă încăpăţînez să le păstrez în rafturile de jos ale bibliotecii, mă opresc asupra broşurilor mimeografiate, cu titlu atît de emoţionant: *Collected Haïku* by *Kosetsu Shoson Miyamoto*. Text japonez, transliterare şi traducere de Bob Morrell, Jim Curtis şi Miyamoto. Nu mă pot abţine să le recitesc. Admirabil Miyamoto. În 1958–1959 locuia în micul apartament din Channing House, pe care noi înşine l-am ocupat în 1956–1957. Era *visiting professor* la departamentul de Istorie a Religiilor. Îşi lua meseria foarte în serios. Îşi scria cursurile în întregime. Îl vedeam destul de des; dar nu avea aproape niciodată timp; trebuia să-şi redacteze cursurile.

Dar, în acelaşi timp, M. nu uita că era poet. (Mi-a mărturisit că experienţa americană a redeşteptat în el seva poetică.) În primăvară, a început să ne distribuie culegerile sale mimeografiate de poeme *haïku*. Le traducea el însuşi, iar cei doi colaboratori îl ajutau să găsească cel mai poetic echivalent.

De Crăciun, după ce a asistat la mesa Unitarienilor, el scria:

Eternal Bliss
Brought by a baby born on
This day.[1]

La 30 decembrie, la New York, în îmbulzeala din gara Grand Central, se întîlneşte cu profesorul Hideo Kishimoto,

---

[1] Bucuria fără de sfîrşit / Adusă de un prunc / născut în astă zi.

de la Universitatea din Tokio, care venea din Europa şi se pregătea să plece la Harvard.

At Grand Central Station
Like a blind turtle finding a log at sea:
Our chance meeting.[1]

M-ar bucura să pot transcrie multe din aceste haïku-uri, pentru plăcerea de a le regăsi aici, de fiecare dată cînd voi redeschide acest caiet.

În ajunul Crăciunului, la ora şase se ridică luna plină.

The winter Moon
In the window — my study-lamp
Is growing old.[2]

La 7 octombrie a ţinut prima lecţie despre Mahâyâna. Frunzele începeau să cadă.

Autumn leaves:
Each with the compassionate face
Of a Boddhisattva.[3]

Cambridge, 13 februarie

Invitat la cină de A. D. Nock de la Society of Fellows. Evocăm, Nock şi cu mine, oameni şi locuri: Basel şi Karl Meuli, Roma lui Pettazzoni şi Pârvan, Alexandria. După cină, în salonul alăturat, cu Harry Levin şi cîţiva tineri, discutăm „literatură“. Uimit de valoarea pe care toată lumea o acordă *Lolitei* de Nabokov. Vorbind despre moda nimfetelor, le expun „teoria mea“: este ultima reacţie masculină împotriva „matriarhatului“ societăţii moderne. În Statele Unite femeia-soţie şi femeia-mamă domină. Atunci bărbaţii se răzbună prin elogiul adolescenţei, pentru a dovedi că ei o iubesc pe *aceasta* şi nu feminitatea matură, împlinită. *Lolita* — şi moda vestimentară care imită rochiile fetiţelor — demonstrează că bărbaţii sunt atraşi de ceea ce *precede feminitatea;* şi dacă sunt dominaţi de femeile mature, ei nu mai sunt încercaţi de dorinţă. Mă gîndesc la crizele pe care le-ar putea declanşa această „modă“ la o femeie: de a se simţi desuetă, „îmbătrînită“, la treizeci de ani!... Şi eforturile pe care le fac femeile pentru a părea nu *tinere,* ci nu încă mature, fragede, fetiţe...

---

[1] Şansa noastră de a ne întîlni la Grand Central Station / precum o scîndură pe mare / găsită de o ţestoasă oarbă.

[2] Luna plină de iarnă / Apare la fereastră / lampa mea de lucru îmbătrîneşte.

[3] Frunze de toamnă: / Fiecare cu faţa întristată / A unui Boddhisattva.

Harry Levin părea foarte interesat de această ipoteză.

Chicago, 1 martie

Am ţinut, ieri seară, o conferinţă la Loyola University: *The Nature and Function of Myth.* Discuţie pasionantă. Cu toate acestea, mi-e teamă ca totul să nu se întîmple prea tîrziu, cînd aproape nimic nu mai poate fi salvat. Dacă lumea occidentală şi creştinismul ar fi înţeles aceste lucruri — mitul, simbolul, religia cosmică — cu o jumătate de secol în urmă... Dacă...

10 martie

Poate că de aceea americanii iubesc atîta *Mitul lui Sisif* de Albert Camus: ei se regăsesc în Sisif. Este aici viaţa lor: telefoane, şedinţe, răspunsuri la zeci de scrisori şi seara sunt fericiţi că au făcut totul (sentimentul stenic de a fi *muncit,* de a-şi fi făcut datoria), şi a doua zi dimineaţă ei găsesc alte zeci de scrisori cărora trebuie să le răspundă, alte şedinţe, alte telefoane...

17 martie

Dna Westberg ne vorbea despre fiul ei. Are şaptesprezece ani şi îşi cîştigă singur banii necesari educaţiei, lucrînd într-un cimitir. Face chiar parte din sindicatul groparilor. Săptămîna trecută profesorul şi Dna Westberg sărbătoreau douăzeci de ani de căsătorie. Băiatul a vrut să le facă o surpriză. Dna Westberg povesteşte: „În dormitor era un covor de trandafiri albi. Superbi. Dar se vedea că au fost deja folosiţi. Băiatul i-a adunat de pe mormintele proaspete. “

29 martie

Nu ştiu cine mi-a trimis din Anglia două numere recente dintr-o revistă oculto-spiritualistă: *The Voice Universal.* (Pe frontispiciu citesc: „Scopul nostru: Iluminare şi prietenie universale“.) O frunzăresc cu încîntare. Mi-ar place chiar să notez aici o parte din titluri sau din reclame, dar cum să aleg? Aproape toate merită să fie citate. Mă opresc astăzi asupra acestui articol: *Jocul cu focul. Avertisment generalului de Gaulle.* Este analizat studiul lui Hans Georg Weidner, apărut în revista pe care o publică el însuşi, *Lichthort.*

Iată despre ce e vorba: Generalul de Gaulle încurajează exploziile atomice în Sahara. Dar, spune Weidner, pămîntul constituie un organism analog celui al omului şi Sahara este echivalentul glandei pancreatice, adică este situat în regiunea stomacului. Ce se întîmplă unui om lovit „sub centură“? I se face rău, respiraţia i se taie, leşină.

În mod similar, prin exploziile atomice produse în regiunea stomacală a Pămîntului, secreţiile vitale ale acestei părţi din corp, secreţiile atît de necesare „digestiei“, sunt tulburate şi în organismul Pămîntului se vor produce anumite reacţii, aşa cum s-a întîmplat în deşertul Nevada şi în Siberia. Ce se va întîmpla dacă exploziile continuă? Axa pămîntului ar putea să se încline, ceea ce ar atrage după sine o serie de catastrofe. Vînturile calde ale Africii vor determina topirea calotei glaciare a Polului Nord („Capul“ Pămîntului); invers, regiunile glaciare se vor mări la Polul Sud („Fundul“ Pămîntului). În timp ce Pămîntul „se simte rău“ şi trebuie să vomite, încep erupţiile vulcanice. Dar Stromboli, Vezuviul etc. sunt legaţi printr-un canal subteran de vulcani stinşi din Etiopia şi din Sahara, care, la rîndul lor, comunică cu „baza atlantică“ a Oceanului cu acelaşi nume, care corespunde, cu certitudine, Atlantidei. Astfel, exploziile atomice din Sahara ar putea produce o „naştere prematură a Atlantidei“. Acest continent scufundat este destinat, în orice caz, să iasă într-o zi la suprafaţă.

Dar dacă naşterea e prematură, ea va provoca o suită de catastrofe: Australia, istmul între cele două Americi, Sahara şi o parte din Europa mediteraneeană vor fi înecate. Alte cutremure de pămînt sunt de temut în Persia, în Rusia, în India şi în regiunea Himalayei. Este motivul pentru care Dalaï-Lama şi atîţia alţi lama au părăsit Tibetul, adaugă Weidner. Şi Weidner cere să se intensifice acţiunile împotriva exploziilor atomice în regiunea plexului solar al Mamei-Pămînt.

31 martie

Şi India „a sabotat“ Istoria (pentru a folosi expresia lui Lucian Blaga): literatura indiană n-a păstrat nici o amintire despre Alexandru cel Mare, nici despre prodigioasele sale campanii militare. Destinul istoric al Indiei a fost schimbat prin invazia lui Alexandru — dar conştiinţa indiană l-a uitat.

Ceea ce supravieţuieşte din această gigantică întreprindere militară care ne impresionează încă şi astăzi — nu este evenimentul istoric al invaziei, ci „mitologia“ ei, aşa cum a fost ea creată de imaginaţia populară.

8 aprilie

James Joyce scria din Paris, la 24 octombrie 1940, lui Frank Budgen: „I observe a furtive attempt to run a certain Mr. Marcel Proust of here against the signatory of this letter. I have read some pages of his. I cannot see any special talent but I am a bad critic. Still I think a fall of mine would not altogether disappoint some admirers. “[1] Fantasticul egocentrism al lui James Joyce: încrederea nelimitată în propriul său geniu şi în unicitatea operei sale. Am ajuns la pagina 163 din *Letters of James Joyce*, editate de Stuart Gilbert. Aproape trei sferturi din scrisorile sale sunt adresate editorilor, directorilor de reviste, agenţilor şi criticilor literari, prietenilor săi scriitori. El vorbeşte aproape exclusiv despre opera sa, despre ceea ce se scrie sau s-a scris despre el etc. etc. Impresie penibilă, sufocantă, de „om de litere“ şi de mărunt funcţionar în acelaşi timp. Elevul de altădată al iezuiţilor care se consacră în întregime unui *absolut mediocru:* nimic exaltant, fanatic, mistic, nebunesc, în încăpăţînarea cu care îşi împinge opera pe piaţa literară. Trăieşte în „universul său literar“. Ceea ce pare să-l intereseze în primul rînd este să-şi „impună“ opera aşa cum se impune o nouă invenţie sau o nouă marcă de automobil. Este inepuizabil cînd e vorba de marfa pe care vrea s-o desfacă.

10 aprilie

Din corespondenţa lui Joyce: „Este foarte agasant să aştept revistele“. (16 martie 1922, către Harriet Shaw Weaver.) „Am primit articolul lui M. Bennett şi i-am trimis cîteva cuvinte de mulţumire. În ceea ce priveşte vînzarea, articolul său nu este realmente util pentru că nu dă nici numele, nici adresa editorului. Cînd e vorba de un articol, mă uit mai întîi la lungimea lui şi apoi la semnătură.“ (16 mai 1922, aceleiaşi.) Aş putea transcrie nenumărate alte pasaje — dar la ce bun? Proust făcea acelaşi lucru. Şi Freud, şi atîţia alţii.

15 aprilie

De la Tomlin, care a scris o carte despre Simone Weil, aflu acest amănunt asupra morţii ei: este vorba, de-fapt, de o sinucidere. Simone Weil s-a lăsat să moară de foame nu numai pentru că voia să se hrănească doar cu raţia fixată în Franţa ocupată, dar şi pentru că era obosită de viaţă şi fascinată de moarte. Dar Tomlin n-a cutezat să o spună în cartea sa.

1 mai

Glorious day! Nici un nor, nici o umbră pe acest cer transparent. Dimineaţă rece. „Specialiştii“ au revenit. Da data asta condamnatul este unul din arborii uriaşi din spatele micii noastre case. Mie îmi pare perfect sănătos dar vecinului meu i-e frică să nu fie smuls din rădăcini de vînt şi să nu-i zdrobească, în cădere, casa; „specilaiştii“ înconjoară arborele, ataşează frînghii de ramuri apoi încep să-l taie în bucăţi. Strigătul ascuţit, exasperant al maşinii. Ramurile sunt adunate de pe jos şi aruncate în gura altei maşini care le aspiră şi le digeră în cîteva secunde. Privesc fascinat acest nesăţios Moloch. Şi horcăitul pe care îl scoate cînd îşi striveşte victimele.

---

[1] „Observ o încercare ascunsă de a-l monta pe un anume Mr. Marcel Proust de aici împotriva semnatarului acestei scrisori. Am citit cîteva din paginile lui. Nu văd în ele vreun talent special, dar eu sunt un critic slab. Mai cred încă în faptul că o primire rece a mea nu-i va dezamăgi de-a binelea pe unii din admiratorii săi.“

Imposibil de redat discordanţa dintre execuţia lentă, ordonată, ştiinţifică, a arborelui condamnat şi această lumină divină care pare să ajungă pînă la noi dintr-o altă lume, lumină întrevăzută numai în copilărie, sau ghicită uneori în vis.

3 mai

Conceptul de Lege naturală, moştenit de la greci, a fost abolit de marxism. Şi a fost înlocuit prin Istorie, adică lupta de clasă. Orice alt „universalism“ decît acela ce va fi instaurat prin dictatura proletariatului este compromis, mai rău încă, este considerat ca un obstacol al emancipării proletariatului.

Nu cred că s-a văzut pînă acum ca marxismul să reintroducă — în locul Legii naturale — provincialismele mitologice de dinaintea stoicilor. În locul unei structuri universale şi raţionale — avem acum un mit, adică o „Istorie exemplară“ elaborată de o anumită clasă socială, într-un anumit moment istoric, într-o anumită cultură şi proiectat ca *singurul Adevăr şi singurul Destin posibil*. Este ceea ce eu numesc „provincialismul mitologic“. Şi mitologiile primitive, chiar dacă nu sunt decît expresia unui singur trib sau a unei provincii culturale, revendică o valoare universală. Toate cătunele se găsesc în „Centrul Lumii“. Orice şef de trib este un creator al Cosmosului etc. Privite din afară, aceste expresii culturale sunt provinciale. Dar marxiştii nu acceptă să fie priviţi „din afară“. Ei sunt siguri că întruchipează singurul sens posibil al Istoriei.

Washington, 12 mai

După-amiază la Ethel Hamilton. Are nouăzeci şi patru de ani. Puţin surdă, are o mînă mai bună decît acum patru ani (cînd şi-a rupt piciorul şi era într-un scaun de infirm). Anul trecut a mai publicat o carte. Şi împreună cu Huntington-Cairns ea a pregătit ediţia completă a operelor lui Platon, utilizînd cele mai fidele şi mai frumoase traduceri care există în engleză, însoţite de note şi comentarii. Un volum de o mie trei sute de pagini care va apărea la toamnă.

Ea îmi spune că începînd de la optzeci de ani viaţa merită într-adevăr să fie trăită. Mă invită la centenarul ei, în august 1967, şi îmi povesteşte discuţiile amuzante pe care le-a avut cu Suzuki. Va trebui să le consemnez într-o zi.

18 mai

Noaptea asta, cînd mă aflam la biroul meu din Meadville, cineva a telefonat la mine acasă. I-a răspuns Chr(istinel). Era un tînăr care îmi citise cărţile şi ţinea neapărat să-mi vorbească. Problema lui: eu sunt astăzi pe cale de a deveni „guru-ul Americii“. Toate acestea în ipoteza în care eu *cred* în ceea ce scriu. Şi dacă cred, sunt obligat să „descind în arenă“; să iau poziţie în problema amerindienilor, de exemplu. Aceste triburi, care supravieţuiesc astăzi în stare larvară în „rezervaţii“, reprezintă singurele tradiţii culturale arhaice în S. U. A. După „teoriile“ mele, amerindienii sînt chemaţi să joace mîine un rol important în cultura Statelor Unite. Atunci de ce nu fac nimic pentru a grăbi acest proces?

22 mai

Nu înţelegi nimic din viaţa, din cultura şi din politica americană dacă nu ţii seama că Statele Unite îşi au rădăcinile în Teologie. „A Nation of God“[1], le place să spună despre ei înşişi. Originile religioase ale democraţiei americane — marea ei forţă şi în acelaşi timp tragica ei slăbiciune — provin de aici: democraţia n-a reuşit încă să se „secularizeze", ea este o instituţie politică hibridă.

---

[1] „O naţiune a lui Dumnezeu“

4 iunie

Aflu despre moartea lui Lucian Blaga. De cînd nu l-am văzut? Probabil din toamna 1939 sau din iarna 1940. Mii de amintiri disparate îmi vin talmeş-balmeş în spirit. Tăcerile sale (cum mărturiseşte el însuşi într-un poem: „Lucian Blaga e mut ca o lebădă"). Am petrecut o săptămînă la Berna, în timpul verii 1937, şi îl vedeam în fiecare după-amiază. Uneori mă simţeam stingherit pentru că Blaga rostea cîte o vorbă la trei minute. Şi totuşi, în momentul cînd părăseam Berna, Dna Blaga nu ştia cum să-mi mulţumească. „Nu l-am văzut niciodată pe Lucian atît de vorbăreţ, de cînd îl cunosc", îmi spunea ea. De la Berna m-am dus la Berlin. Acolo am redactat *Convorbirile cu Lucian Blaga* publicate în *Vremea*. Tot acolo am pus la punct notele de călătorie. N-am uitat să consemnez ceea ce mi-a spus despre fiica lui, Isidora: a intrat într-o zi într-un staul unde o vacă se pregătea să fete şi vaca şi-a întors capul spre ea. „Poate a crezut că eu eram viţelul", a spus Isidora. Blaga era foarte mulţumit că am notat acest amănunt.

Atunci cînd l-am întîlnit pentru prima oară, în 1933 sau 1934, îmi spunea că va scrie şi el un roman, dar cînd va avea patruzeci de ani. Preciza: la douăzeci de ani poezia, la treizeci de ani filozofia, la patruzeci, romanul.

În *Convorbirile cu L. B.* am povestit cum îşi scria cărţile de filozofie: în fiecare dimineaţă, înainte de a merge la Legaţie, scria timp de două ore într-un caiet. Prima redactare a unei cărţi avea între şaptezeci şi optzeci de pagini. Apoi, o dicta Dnei Blaga — şi, dictînd, el adăuga, corecta, dezvolta. Şi pe acest ultim manuscris lucra săptămîni sau luni. Numai după aceea trimitea cartea editorului.

— Lucrează greu, foarte greu, îmi spunea Dna Blaga.

14 iunie

De ce oare mi-am amintit, cînd încercam să mă odihnesc şi dormitam în fotoliul de piele din biroul meu, această aventură din adolescenţă? Aveam paisprezece sau cincisprezece ani şi, ca în fiecare vară, eram plecat în Carpaţi cu un grup de prieteni şi colegi. Am făcut ascensiunea Bucegilor pe pista „clasică", ne-am petrecut prima noapte în mica mînăstire a Ialomicioarei şi am plecat a doua zi spre Piatra Craiului. Ne-am rătăcit probabil şi ne-am urcat, la căderea nopţii, pe o coastă abruptă, stîncoasă. Cînd am ajuns în vîrf era întuneric de-a binelea. Ne-am dat seama că eram pe marginea prăpastiei. De-abia am avut loc să ne întindem. Imposibil să coborîm şi ar fi fost o adevărată nebunie să căutăm la ora aceea un loc mai bun pentru dormit. Am rămas acolo, am aprins focul, am înfulecat rapid cîte ceva şi ne-am culcat după ce ne-am legat de copaci cu curelele noastre pentru a nu aluneca în prăpastie în timpul somnului.

Nu ştiu cum am putut dormi. Dar am dormit şi chiar destul de adînc. M-am trezit spre miezul nopţii, îmi amintesc, şi am sărit în sus zărind foarte aproape de mine, la cîţiva metri în prăpastie, un colier de pietre preţioase, verzi şi albe. Mi-au trebuit cîteva secunde ca să înţeleg că erau luminile oraşului Cîmpina, situat la cîţiva zeci de kilometri în vale.

Nu ne-a fost frică decît a doua zi dimineaţa, după ce ne-am dat seama unde eram. Nici n-am îndrăznit să ne ridicăm în picioare şi am coborît primele sute de metri în patru labe. Am povestit aventura noastră ciobanilor, nu sînt sigur că ne-au crezut. Dar pentru ce mi-am amintit acest episod patruzeci de ani mai tîrziu? (Pe marginea cărei prăpăstii mă găsesc în acest moment, atît de obosit că sunt gata să adorm.)

29 iunie

Vaun Gillmor îmi arată scrisoarea în care Aniela Jaffé îi dădea detalii despre ultimele luni de viaţă ale lui Jung. După boala din septembrie (ficat, vezica biliară) bătrînul a slăbit îngrozitor. Aproape că nu mai mînca. Dar, puţin cîte puţin, în timpul iernii, şi-a redobîndit puterile. Nu mai dicta scrisori, dar o întreba mereu pe Aniela dacă „mai are încă ceva de făcut". (Voia să spună dacă nu avea încă anumite lucruri neisprăvite — articole, interviuri etc.) Ultimele sale luni întreaga activitate s-a limitat la transcrierea pe curat a unui articol.

Apoi, în primăvara trecută, a avut un atac. Timp de cîteva zile n-a mai putut să vorbească. Cînd s-a făcut mai bine, amesteca limbile — spunea cîteva cuvinte în nemţeşte, apoi în englezeşte, în franţuzeşte sau în dialect: asta l-a deprimat teribil. Suferea că nu mai putea să se exprime normal. Medicul l-a asigurat că-şi va reveni, dar Jung nu ţinea la asta. Nu voia să reînceapă o „viaţă nouă".

Cîteva zile înainte de a muri a visat că a găsit în vîrful unui munte o piatră. A doua zi dimineaţă, era fericit. Era, spunea el, semnul exemplar că viaţa sa şi-a atins desăvîrşirea. Găsise *lapis philosophorum*.

Paris, 6 iulie

Aseară, la Suzanne Tézenas, l-am întîlnit pe Henri Michaux. Îmi vorbeşte despre Padre Pio. A asistat de mai multe ori la liturghia sa. Impresie extraordinară: Padre Pio vorbeşte cu Dumnezeu, pentru el Dumnezeu este *acolo*. După trei zile a plecat, de frică să nu se convertească. „Drumul meu este cu totul altul, îmi mărturiseşte el. Sunt un artist. Am experienţele mele personale."

10 iulie

Citesc *India* (*Jurnal,* 1915–1943) de Romain Rolland. Lungile note şi reflecţii asupra lui Tagore îmi amintesc paginile pe care le-am scris în 1929 şi 1930, după un sejur la Shantiniketan. Pagini în jurnalul meu, dar de asemenea un caiet separat, unde notam tot ce aflam despre R. T. Mi-am promis să le public la zece sau cincisprezece ani după moartea poetului, căci am consemnat zvonurile care circulau pe seama lui (femei care s-au sinucis pentru el, aventurile sale mistico-erotice). Sunt amuzante informaţiile pe care le dă despre Sylvain Lévy; invidia lui cînd Romain Rolland şi-a publicat cartea despre Gandhi; era furios că cineva care n-a fost elevul său, n-a lucrat cu el, a putut să scrie despre India. Intrigile lui S. L. pentru a-l împiedica să-l întîlnească pe Tagore etc. Toate aceste detalii trebuie să fie bine citite şi meditate pentru a înţelege sectarismul erudiţilor şi al profesorilor. Amintirile despre Joséphine Macleod, prietena şi admiratoarea lui Vivekananda, sunt şi ele pasionante. Eu unul am cunoscut-o în iarna 1929, la Belurmath. Mi-a scris cîteva cuvinte pentru a mă invita să o văd. Ce fericire cînd am descoperit că vorbea franceza. Am petrecut o după-amiază întreagă pe terasa ei, privind Gangele. M-am reîntors la Calcutta cu un tînăr student indian care vorbea şi el franceza. Am notat toate acestea pe moment, în jurnalul meu. Am crezut că întîlnirea cu tînărul student va avea o deosebită semnificaţie în viaţa mea. Dar aproape că nu l-am mai revăzut vreodată. De la Miss Macleod aveam să primesc mai tîrziu cărţile lui Vivekananda. Dar ele nu m-au cucerit. Eram deja insensibil la retorica spiritualistă, la fervoarea neovedantică, popularizată şi vagă, toate acestea îmi păreau de proastă calitate.

11 iulie

Continuu lectura jurnalului indian al lui Romain Rolland, mai mult ca să văd cum a trecut acest pacifist de la gandhism la comunism decît pentru interesul intrinsec al textului. Şi aflu acest lucru pur şi simplu extraordinar: R. R. nu ştia absolut deloc englezeşte; sora lui îi citea şi-i traducea cărţile lui Vivekananda, studiile critice şi biografice despre Ramakrishna, textele şi scrisorile lui Gandhi etc. Şi în această ignoranţă totală — a ţării, a istoriei şi a limbilor Indiei, şi chiar a englezei — Romain Rolland a scris cele patru volume despre Gandhi, Ramakrishna şi Vivekananda!... Este, cred, un caz unic în istoria culturii moderne.

Privitor la vizita pe care i-a făcut-o Gandhi în decembrie 1931, Romain Rolland notează aceste detalii pitoreşti: o italiancă îi scrie ca să-l întrebe cele zece numere cîştigătoare la viitorul *lotto*,nudiştii elveţieni vor să-l acapareze: „Creiere tulburate, «Fiii Domnului» ies din pămînt ca melcii... «Sindicatul lăptarilor din Leman» telefonează cu aplomb că înţelege să asigure «aprovizionarea cu merinde» a «regelui Indiei, în timpul sejurului său»“ (p. 308).

20 iulie

Aseară la Siegfried, conversaţia a alunecat o clipă asupra viselor, viziunilor, presentimentelor. Rodica Ionesco povesteşte: cînd avea cinci ani, familia ei s-a mutat într-o casă nouă; ea urcă în pod şi îl traversează pe bîjbîite, pentru că era aproape întuneric. La capătul podului ea se găseşte pe neaşteptate în faţa unei foarte frumoase grădini, scăldată de soare. A ezitat o clipă, dar n-a pătruns în ea. S-a reîntors de multe ori, dar niciodată n-a mai regăsit grădina. Nu înţelege ce s-a petrecut. La capătul podului nu era decît peretele şi nici o fereastră.

Siegfried ne vorbeşte de visele sale, destul de frecvente, cu uşi şi praguri; o uşă care se deschide într-o cameră necunoscută, un prag pe care trebuie să-l treacă etc. Le amintesc simbolismul pragului „trecerea spre celălalt tărîm“, ruptura de nivel: trecerea de la un fel de-a fi la altul. Le povestesc atunci unul din cele mai semnificative vise ale vieţii mele. Era în timpul iernii 1930–31, atunci cînd mă aflam la Rishikesh. În vis mă văd coborînd spre Gange, unde mă aştepta o ambarcaţiune bine cunoscută de mine care trebuia să mă treacă pe celălalt mal. Dar odată instalat în barcă n-o mai recunosc. Ea este cu mult mai mare decît cea pe care o ştiam. Şi, legată de ea, o altă ambarcaţiune, pe care nu o observasem la început şi căreia nu-i distingeam nici forma, nici dimensiunile. Şi aproape fără să-mi dau seama trec din barca mea în această ambarcaţiune misterioasă. Şi deodată, *înţeleg* : totul devine de o claritate şi de o simplitate extraordinare. Totul: viaţa, moartea, sensul existenţei. Şi, mai puternică decît această revelaţie, a fost surpriza mea: cum de *nimeni* pe pămînt n-a înţeles încă acest lucru, atît de *extraordinar de simplu?* Asta era moartea, acest lucru extraordinar de simplu şi *evident*. Îmi spuneam, mergînd în această ambarcaţiune: este de necrezut că nimeni nu l-a văzut încă, cu toate că-i atît de evident. Şi, deodată, am sentimentul că mi s-a transmis un mesaj, că trebuie să ţin bine minte în ce constă evidenţa şi simplitatea acestei stări de dincolo de moarte, pentru a o putea comunica oamenilor. M-am trezit în *kutiar*-ul meu cu această idee în minte: să nu uit ce am văzut. Pentru o secundă, uitasem.

Povestesc de asemenea şi visul pe care l-am avut la zece zile după moartea lui Nae Ionescu. Îl văd că intră în camera mea surîzînd. Cu mîna pe mînerul uşii îmi spune: vezi, Mircea, întreg misterul este aici, deschizi o uşă şi treci de cealaltă parte.

21 iulie

La Henri Michaux pentru exemplarul cu dedicaţie din *L'Infini turbulent*. Rămîn cîteva clipe fascinat, în faţa ferestrei, privind arborii mari şi grădina. N-aş fi putut să-mi dau seama de ei din stradă. Îi spun cît îl invidiez pentru această linişte. Mă întrerupe: aud din cînd în cînd un copil. E normal, îi spun fără să reflectez. Pardon! mi-o taie el din nou, nu este deloc normal. Ar fi fost normal dacă auzeam un tigru, nu un copil.

Roland Cahen ne zăreşte în faţa cafenelei Dôme în momentul în care ne urcam într-un taxi şi ne propune să ne întoarcem acasă cu maşina lui. Îl invităm să ia un whisky şi pălăvrăgim pînă după miezul nopţii. Vorbim, printre altele, despre corespondenţa dintre Freud şi Jung, „editată“ şi dactilografiată în patru exemplare, dar care nu va putea fi publicată decît în douăzeci şi cinci de ani. Cahen a încercat de mai multe ori să-l convingă pe Jung să accepte publicarea imediată. Degeaba. E vorba de vreo trei sute cincizeci de scrisori cu răspunsurile lor. Este un volum de şapte pînă la opt sute de pagini dactilografiate. Elogiile ditirambice pe care Freud le aducea lui Jung, în primii ani. Ultimele scrisori sunt penibile: cei doi giganţi se arată nespus de mici. Adevărata cauză a rupturii ar fi, după Cahen, aceasta: în timpul călătoriei lor în Statele Unite, Jung şi Freud îşi povesteau visele şi le interpretau. Şi cum Jung încerca să tragă anumite concluzii, Freud a reacţionat violent; *el* nu voia, *el* nu trebuia să fie analizat; *el*, Freud, nu putea depinde de un altul. Îi vorbesc lui Cahen despre scrisoarea trimisă de Jung lui B. Nelson, în 1956; Nelson îl întrebase dacă avea ceva de spus privitor la volumul pe care tocmai îl pregătea pentru centenarul lui Freud. Jung i-a răspuns că se va înţelege mai tîrziu că el a fost singurul discipol *adevărat* al lui Freud, că numai el singur *a continuat* opera lui Freud şi i-a imitat exemplul.

23 iulie

Cinăm la Dehollain cu părintele Bruno, Kempf, Corbin şi Gouillard. Kempf ne povesteşte ultima sa vizită la Sibelius, atunci cînd compozitorul avea 85 de ani. Puţin timp după aceea, Sibelius a văzut trei *bîtlani,* zburînd pe deasupra casei sale. Au venit să mă ia, i-a spus soţiei. Şi a murit chiar în noaptea aceea. Părintele Bruno ne vorbeşte despre întîlnirile sale cu Jung, la congresul de la Avon, în 1949 şi despre multe alte lucruri. La cererea Mariei-Luisa, ne povesteşte încă o dată evenimentul despre care ne-a vorbit deja în urmă cu doi ani. Unul din prietenii săi era pe moarte. Înconjurat de familia sa (doi dintre copii erau medici) şi de medicul lui. Intră în comă. Medicul face semn din ochi copiilor pentru a-i întreba dacă poate să-i facă o injecţie în inimă. Îi face injecţia şi omul îşi revine. Trăieşte încă opt zile. Părintele Bruno îl vedea în fiecare zi. Era perfect lucid, cu memoria intactă, dar repeta mereu acelaşi lucru: nu ştiu unde mă găsesc. Nu mă *simt* la mine, în lumea mea, în lume. Recunosc familia, camera — şi totuşi nu ştiu unde mă văd.

Ascona, 2 august

După-amiază mergem la Casa Gabriella, s-o vedem pe Olga. I-am telefonat dimineaţă şi ne-a spus că se simţea foarte rău. (Ştiam din cele două ultime scrisori ale ei că zăcea la pat de cîteva luni.) Emoţia cu care urcăm peronul Casei Gabriella: este pentru prima oară, de zece ani, cînd venim la Ascona fără să locuim aici. Olga ne pare a fi mai bine decît am fi îndrăznit să ne imaginăm. Este, cel puţin, impresia pe care ne-o dă mina ei. Figura odihnită, ochii vii. Chiar vocea ne surprinde. Olga este întinsă în patul ei, fără să mişte, nici măcar capul. Între mii de alte lucruri, suferă de o artroză generalizată. Este alergică la tratamentele clasice. Cortizonul de exemplu nu are la ea nici un efect. În fiecare seară o infirmieră vine să doarmă cu ea. Nu poate să facă singură nici un pas. Este prea slabă. (Prin cuvertura subţire şi transparentă i se ghicesc oasele.)

A fost o mare greşeală, ne spune ea, că a cedat „Eranos“ lui Corti, greşeală pe care ea a plătit-o prin această boală de aproape doi ani. Dar acum ea a plătit şi crede că totul se va ameliora. Jung, Neumann, doctorul Katzenbach — aceşti trei morţi, spune ea, o vor apăra şi o vor proteja. Şi ne citează un proverb englezesc, care sună cam aşa: trebuie să-ţi fie frică de doi morţi, dar dacă îţi moare un al treilea prieten, poţi fi sigur că vei fi salvat. Olga nu se îndoieşte că este salvată şi se gîndeşte chiar că va putea să se ridice din pat după deschiderea conferinţelor „Eranosului”. Dar femeile care o îngrijesc sunt destul de pesimiste. Olga îşi pierde adesea cunoştinţa, nu ştie ce vorbeşte şi nu înţelege ce i se spune. Ingurgitează, ca de obicei, o considerabilă cantitate de medicamente.

O întrebăm cum s-a petrecut sejurul menajului Zuckerkandl, în această iarnă, timp de patru săptămîni, cît au locuit la vila Eranos. Dna Z. , ne spune Olga, este „extrem de bătrînă“ şi vorbeşte fără întrerupere. Ea nu-şi părăseşte niciodată soţul, nici măcar pentru cîteva minute. Raţiunea, după Olga, ar fi următoarea: Dna Z. a pierdut unul după altul patru bărbaţi — logodnici, amanţi, soţi? — de o manieră bizară: ea vorbea cu un bărbat, bărbatul ieşea şi, scurt timp după aceea, ea afla că fusese omorît într-un accident. Acum, ea nu-şi mai lasă bărbatul să se îndepărteze de ea.

Abano, 23 august

Alexandrina Mititelu îmi telefonează din nou la prînz. N-a vrut să ne-o spună ieri seară. A aflat de la Mircea Popescu că Herescu a murit, în urmă cu cîteva zile, într-o clinică elveţiană.

Rămîn abătut. Mai mult decît doborît de durere. Constat deodată importanţa prieteniei lui Herescu pentru mine. Mă simt atins în adîncul fiinţei mele. Pierd, cu el, ultimul prieten al tinereţii mele, al exilului la Lisabona şi la Paris. Ultimul martor al unui sfert de secol din viaţa noastră.

24 august

Nu voi uita niciodată cum era cînd l-am revăzut la Lisabona, în vara 1944: înalt, tînăr, frumos. Tocmai scăpase împreună cu soţia şi fiica sa, cu un pardesiu sub braţ, din bombardamentul aerodromului german unde făcuseră escală. Toate bagajele i-au ars — nu numai cele mai bune haine ale sale, ci şi toţi banii, manuscrisele, notele pe care voia să le salveze. Surîdea, rîdea, era fericit să regăsească Portugalia şi pacea. După tot ce văzuse în Germania, devenise, îmi spunea el, cel mai sincer „umanitarist" şi pacifist. Pierduse totul şi nu se plîngea niciodată.

Extraordinara sa discreţie. Nimeni n-a ştiut vreodată cît de mult îi lipseau banii. Erau zile, mi-a spus Tantzi mai tîrziu, prin 1954–1955, cînd nu aveau decît pîine. Nici chiar cu ce să-şi cumpere două ouă.

Avea cultul prieteniei. Pentru prieteni sacrifica totul: banii, timpul, liniştea sa.

26 august

N. I. H(erescu)a murit de infarct într-o clinică în apropiere de Zürich. Tantzi şi Ioana erau prezente. A fost înmormîntat într-un cimitir sătesc.

L-am văzut pentru ultima oară la 12 sau 13 iulie. Mi s-a părut neschimbat. După obiceiul său, cînd vorbea se uita în oglindă şi îşi surîdea. În clipa cînd plecam, ne-a luat pe amîndoi de mijloc şi ne-a spus ceva care ne-a făcut să rîdem mult.

Veneţia, 7 septembrie

La un buchinist ambulant din Piazza S. S. Apostoli găsesc *L'altra metà* de Papini. Am tresărit cînd am zărit coperta de culoarea cărămizii, titlul scris cu aceste caractere bine cunoscute care permitea să recunoşti dintr-o sută de altele că era o carte de Papini. Am cumpărat-o, dar n-am îndrăznit să citesc decît prefaţa celei de-a patra ediţii, scrisă cîţiva ani după conversiunea lui. *L'altra metà* este una din rarele cărţi ale lui Papini pe care nu le-am recitit de frică să nu fiu dezamăgit. Am descoperit această carte prin 1924–1925. Cu ce emoţie o citeam în mansarda mea, înspăimîntat la ideea că o voi termina prea repede şi înainte de a sesiza totul, căci absorbeam pagină după pagină, asemenea unui om însetat... Şi atunci, cu un mare efort, îmi întrerupeam lectura. Mă plimbam prin faţa rafturilor bibliotecii mele şi deschideam alte cărţi, la întîmplare. Lăsam să treacă un sfert de oră, poate puţin mai mult. Mă reîntorceam la biroul meu şi regăseam proza neşlefuită, agresivă, care mă încînta atîta în acea epocă. „Voi altri economi et santi compratori di felicità al minuto, che tremate a ogni malesserre e campate a forza di anestetici e di calmanti...!"[1]

Paris, 23 septembrie

Citesc într-un ziar de după-amiază o dare de seamă asupra Conferinţei internaţionale din Aix-en-Provence „despre particulele energiilor înalte". Sunt fascinat de această nouă categorie de particule nucleare sau, cum scrie cronicarul, de „ființele fizice care nu trăiesc decît zece miimi de miliardimi de miliardimi de secundă. Este vorba de stări de rezonanță care se stabilesc provizoriu între două particule. Interacționînd, două particule par să creeze o particulă complexă; rezonanța lor reciprocă face, în orice caz, să apară o stare care se definește prin caractere similare celor care se aplică în mod clasic particulelor".

---

[1] „Voi ăştia, administratori şi sfinţi cumpărători de fericire cu minutul, ce tremuraţi la cea mai neînsemnată durere şi scăpaţi numai datorită anestezicelor şi calmantelor...!"

Cu ce interes ar fi citit aceste rînduri un gînditor hindus! Este descrierea cea mai pregnantă a caracterului tranzitoriu al Cosmosului. Aceste „stări de rezonanță" care nu „trăiesc" decît o miliardime de miliardime de secundă — și care, în același timp, există în acest fragment temporal de neînchipuit și inimaginabil — reprezintă pentru hindus arhetipul exemplar al oricărei existențe în Timp.

28 septembrie

Politica, „Istoria" — cum se spune astăzi — nu mă interesează, pentru că toate problemele care se discută zi de zi îmi par deja rezolvate. Mai există însă, firește, oameni care nu știu sau care nu vor să știe că problemele libertății, ale justiției sociale, ale planificărilor economice etc. au fost rezolvate și că soluțiile lor sunt ireversibile. Dar ce sens ar putea avea să vă consacrați energia și inteligența pentru a-i convinge? Ar fi ca și cum, în secolul al XVIII-lea, ați fi luptat pentru triumful heliocentrismului pentru că în seminarii anumiți preoți continuau să susțină geocentrismul.

Paris, 4 octombrie

Vizită la Gabriel Marcel. Pleacă peste două luni la Harvard și cum Cioran i-a spus că locuiam foarte aproape, m-a rugat să trec să-l văd „pentru o scurtă conversație". Este vorba despre conferința sa „Sacrul în era tehnică". Mi-o rezumă și mă întreabă ce cred despre ea. Îi vorbesc atunci despre supraviețuirea simbolurilor în epoca modernă sub forme camuflate și degradate. Dacă „omul diurn" este desacralizat, „omul nocturn" mai este încă în legătură cu zonele de mister. Etc. etc. (vezi indiferent care din studiile mele recente asupra acestor probleme). Lui G. M. îi place mult terminologia „omul diurn" și „omul nocturn" (spunea odinioară „omul vertical"). Refuză să folosească termenii „conștient" și „inconștient", pentru că acești termeni pot semnifica astăzi orice.

6 octombrie

De cînd am sosit la Paris nu trece o zi fără să privesc vitrinele librăriilor. Intru chiar uneori pentru a parcurge rafturile cărților expuse. Și, puțin cîte puțin, simt un profund dezgust pentru literatură. Nu îmi dau prea bine seama care este originea acestui dezgust. Este enormul număr de cărți care apar, miile de romane traduse din toate limbile și oarecum la întîmplare (căci Eça de Queiros, Pio Baroja, Rebreanu etc. sunt încă necunoscuți)? Anarhie completă, haos. Și producția artificială a „noului val". Și altceva: un roman nu mai interesează critica modernă decît dacă este dificil, aproape ilizibil; sau dacă ilustrează o nouă teorie a romanului sau a literaturii.

New York, 13 octombrie

Am sosit ieri după-amiază. Plecăm la Chicago în noaptea următoare. Dimineața la Metropolitan Museum of Art ca să vedem Expoziția chinezească. Stupefiat de atîta meșteșug și de noblețea lumilor pe care mi le dezvăluie un Kuan Tung, un Tung Yüan: universuri verticale și vertiginoase construite în ascensiuni succesive, pierdute în munți, alături de cascade pînă deasupra norilor. Splendide imagini plastice ale ascensiunii spirituale. Microcosmos — „lumea în miniatură": pătrundeți în peisaj, descoperiți o cavernă sau o potecă și vă reluați drumul.

Chicago, 29 octombrie

A remarcat cineva asemănarea între gîndirea alegorică și psihanaliză? Cu ajutorul alegoriei sau al psihanalizei, vezi ceea ce *nu este* aparent.

*

Eric Heller vorbea despre impresia deprimantă pe care a resimţit-o la un congres de microfizicieni, la care a asistat vara trecută. Aceşti savanţi nu găsesc nici un sens Creaţiei şi nici existenţei. Viaţa, după ei, n-ar fi decît un simplu hazard. De unde, după Heller, dorinţa lor inconştientă de a pune capăt vieţii de pe pămînt; ei se simt vinovaţi de a fi ajuns aici, de a fi „demistificat“ complet orice Creaţie şi vor să-şi ispăşească greşeala distrugînd lumea prin cîteva super-bombe. Dacă nimic n-are sens, mai bine să o sfîrşim definitiv.

5 noiembrie

Alexandrinismul literaturii şi al criticii actuale. Pasiunea care îi face pe critici să distingă, să descifreze simbolurile, să limpezească obscurităţile, să identifice aluziile erudite. De unde fascinaţia pentru opera lui James Joyce. Şi de aceea ei discută cu atîta entuziasm despre „noul roman“. Este o modalitate *nouă* de a-şi etala erudiţia. Dar este evident că nici un critic contemporan nu s-ar recunoaşte într-un asemenea portret: ei se vor, din contra, anti-erudiţi, pentru că se cred pasionaţi de problemele teoretice.

19 noiembrie

Aş vrea să analizez într-o zi, într-un lung articol, atitudinea „istoriciştilor“ de toate nuanţele, ca cea a marxiştilor şi a freudienilor, într-un cuvînt a tuturor celor ce cred că cultura nu poate fi înţeleasă decît reducînd-o la ceva inferior (sexualitate, economie, „istorie“ etc.) şi să arăt că aceasta este o atitudine nevrotică. Nevropatul pierde simţul realităţii. El nu mai poate sesiza o realitate care este de ordin spiritual (să zicem, arta sau religia) şi ea îi pare pură construcţie, o „mască“. Nevropatul demistifică viaţa, cultura, viaţa spirituală. Nu pentru că nevroza pune la dispoziţia sa instrumente ale cunoaşterii mai perfecte decît cele ale omului normal — ci pentru că nevrozatul nu mai poate să sesizeze sensul profund al lucrurilor, şi, în consecinţă, nu mai poate să creadă în *realitatea* lor.

21 noiembrie

Îmi închipui că informaţia este exactă. Am citit-o în *Christianity Today* (VI, no. 4, p. 31). Cu ocazia celui de al XXIII-lea Congres al Partidului Comunist, Daria Lazunkina a făcut aceste mărturisiri: închisă de Stalin timp de aproape douăzeci de ani, ea n-a putut să supravieţuiască decît graţie conversaţiilor sale spiritiste cu Lenin. Dar, cu puţin timp în urmă, Lenin i-a spus că nu-i face plăcere să-şi împartă camera mortuară cu Stalin. Iată propriii săi termeni: „Am totdeauna pe Lenin cu mine şi îl întreb ce trebuie să fac. Ieri am mai făcut apel la el; părea că se găseşte în faţa mea ca şi cum ar fi fost viu şi mi-a spus: «E dezagreabil pentru mine să mă găsesc alături de Stalin, care a făcut atîta rău Partidului».“

24 noiembrie

Uimit încă de cazul Daria Lazunkina. Nu pot să înţeleg cum sovieticii — materialişti etc. etc. — au făcut publicitate în jurul unei experienţe a spiritului. Restul nu mă surprinde: am remarcat de multă vreme că spiritismul este compensaţia „spirituală“ care se acordă pozitivismului. Cînd nu mai poţi să *crezi* (în sensul iudeo-creştin al termenului), ai nevoie de *probe concrete* ale supravieţuirii sufletului; plecînd de la aceste probe „experimentale“, se construieşte o viaţă de dincolo — cu structurile şi ierarhiile ei — la fel cum se construiesc teologiile (într-un climat monoteist) plecînd de la cîteva relaţii profetice şi experienţe mistice.

27 noiembrie

Nu de mult, voiam să scriu pentru N.R.F. un articol *Hidrogen, cobalt şi Vechiul Testament*. Voiam să încerc să arăt că „moartea“ de care vorbeşte Dumnezeu, în raport cu arborele cunoaşterii, se referă la moartea *speciei* — nu a indivizilor. Astăzi mă gîndesc la acest detaliu: şi aici, vreau să spun, şi în această eventuală dispariţie catastrofică a umanităţii, evreii au fost precursorii. Milioanele de evrei omorîţi sau arşi în lagărele de concentrare naziste constituie avangarda umanităţii care aşteaptă să fie incinerată prin voinţa „Istoriei“. Cataclismele cosmice (potopuri, cutremure de pămînt, incendii) sunt cunoscute şi de alte religii. Cataclismul provocat de om, în calitate de *fiinţă istorică,* este aportul civilizaţiei noastre. Distrugerea, este adevărat, nu va fi posibilă decît graţie dezvoltării extraordinare a ştiinţei occidentale. Dar *cauza* sau *pretextul* cataclismului se află în decizia omului de „a face istorie“. Or, „Istoria“ este creaţia iudeo-creştinismului.

2 decembrie

Nu ştiu cine m-a îndemnat astăzi să scot din raft cartea lui Sir Charles Sherrington, *Man and His Nature.* Am răsfoit ultimul capitol şi am citit extraordinara descriere a *plasmodium*-ului, hematozoarul parazit: cum pătrunde în globulele roşii, hrănindu-se din ele, le distruge, se multiplică şi se pregăteşte apoi pentru reproducerea sexuală. Ce prodigioasă aventură! Imposibil de rezumat în cîteva rînduri ce operaţii fabuloase trebuie să întreprindă *plasmodium*-ul sexuat spre a-şi întîlni partenerul sau partenera. Şi totuşi toate aceste operaţii reuşesc pînă la urmă — iar o treime din populaţia globului suferă astăzi de malarie. Numai în India un milion două sute de mii de persoane mor de această maladie. Şi cîte alte sute de milioane, pe întregul pămînt sunt reduse la neputinţă, ameninţate de o moarte lentă.

Am „văzut“ brusc începutul unei piese de teatru ce m-a făcut să freamăt. Pe scenă cîţiva bolnavi atinşi de malarie — nu în zilele noastre, ci într-un viitor apropiat, cînd oamenii vor descoperi că adevărata lor „misiune“ pe pămînt, *raţiunea lor de a fi,* consistă în a hrăni bacilii paraziţi infinitezimali, ca *plasmodium* sau tuberculii (Koch). Bolnavii îşi aşteaptă „criza“ — această febră intermitentă care se manifestă o dată la trei zile, cînd un milion de globule roşii explodează şi aruncă în sînge un număr de zece ori mai mare de paraziţi proaspeţi. În aşteptare, fiecare bolnav încearcă să-şi descrie „Stăpînul“: arată că este infinitezimal, explică ce face parazitul, camuflat în globulele roşii etc. Unul dintre ei „teologizează“ demonstrînd că omul este predestinat de un „mic infinit“ şi explică progresul fantastic pe care-l reprezintă această teorie în raport cu ideologiile desuete ale dependenţei umane faţă de un macrocosmos care se hrăneşte din ipoteza absurdă a unui „mare infinit“.

După cîteva minute, am întrerupt înspăimîntat viziunea acestei scene. Rareori mi-a fost dat să cunosc o „concepţie“ atît de disperată a existenţei. Prin comparaţie, „absurdul“ existenţialiştilor mi se pare idilic.

5 decembrie

De ce nu vorbesc mai des despre americani în aceste caiete? M-am întrebat răsfoind caietele anului trecut. Pentru că americanii nu sunt interesaţi decît atunci cînd fac teologie. Altfel, *inteligenţa* lor este banală; ei imită Saint-Germain-des-Prés de acum zece sau doisprezece ani. Pentru a-i cunoaşte şi a-i înţelege bine trebuie să-ţi aduci aminte de ceea ce se petrecea şi ce se gîndea la Paris prin 1947–1948.

6 decembrie

În *Jurnalul* lui Julien Green găsesc cele patru reguli de viaţă asupra cărora s-a oprit Nathaniel Hawthorne. Cea de a patra era: „Ne rien faire contre son genie.“[1] Cum ar spune Cioran, acest om *a înţeles...*

---

[1] „Să nu faci nimic împotriva geniului tău“.

10 decembrie

La Rockefeller Chapel, *Oratorio* de Crăciun de Bach. Dacă aş fi înţeles „lecţia“ dată de muzică cu treizeci-patruzeci de ani în urmă. Muzica clasică nu „descrie“ evenimentele; ea nici măcar nu le redă „atmosfera“. Nimic tragic, patetic, nici măcar dramatic în melodiile ce însoţesc vorbele de foc ale profeţilor şi evangheliştilor. Se produc miracole, tragedii, dar muzica lui Bach se desfăşoară în conformitate cu propriul ei univers care nu are nimic comun cu universul epic, religios sau moral al „subiectului“. Muzica lui Bach este perfect *liberă*. Începînd cu romantismul, muzica se preocupă de „culoarea locală“, de „autenticitatea“ psihologică sau istorică.

16 decembrie

Iată ce spunea James Redfield despre comedia ateniană: îndrăzneţele sacrilegii, amoralismul său etc. trebuie să fie înţelese drept libertăţi permise în *vis*. Prin comedie, societatea ateniană reuşea să se descarce de anumite obsesii, să-şi violeze tabu-urile la fel cum un individ poate să-şi echilibreze existenţa diurnă, graţie exceselor şi libertăţilor cărora le dă curs liber.

17 decembrie

Unul din studenţii mei, William A. Lyell, sinolog, mi-a prezentat ca lucrare trimestrială pentru cursul asupra Mitului traducerea şi comentariul faimosului text al lui Han Yü (768–824 A.D.), intitulat *Scrisoare către Crocodil*. În 819 Han Yü a fost trimis de împărat ca magistrat la Chiao Chou (actualul Kwangtung). Era în realitate un exil, pentru că, într-un memoriu, Yü l-a sfătuit pe împărat să nu participe la recepţia unui dinte al lui Buddha. (Yü era un confucianist convins.) Ajuns la Chiao Chou, Han Yü a vrut să se informeze asupra situaţiei regiunii. I s-a spus că crocodilii, înmulţindu-se peste măsură, devorează animalele domestice şi că populaţia este grav sărăcită. Han Yü a luat cu sine un grup de funcţionari şi de supuşi pe malul fluviului, pentru a jertfi un miel şi un porc, apoi a citit cu voce tare *Scrisoarea către Crocodil* şi a ars-o. Legenda pretinde că în noaptea aceea o cumplită furtună a devastat regiunea şi dimineaţa crocodilii au dispărut.

„Scrisoarea“ este pasionantă. Han Yü le aminteşte crocodililor că există acum un veritabil împărat, Fiul Cerului (în alţi termeni, că epoca de anarhie şi de confuzii care a permis crocodililor să se înmulţească a luat sfîrşit: un nou „Cosmos“ a înlocuit Haosul care l-a precedat). El spune de asemenea: „Crocodilule, tu nu poţi să locuieşti în această regiune, alături de Magistrat... Dacă crocodilul este înţelept, va asculta vorbele Magistratului.“ Han Yü îi sfătuieşte pe crocodili să se retragă în marea din sudul provinciei. Le acordă un termen de trei zile pentru a evacua fluviul. Dacă nu o vor putea face în trei zile, le va acorda cinci sau chiar şapte zile — dar nu mai mult. „În cazul în care crocodilul va dispreţui cu aroganţă pe mandatarul Fiului Cerului; sau nu îi va asculta poruncile, sau dacă nu se va deplasa pentru a nu fi văzut; sau dacă va continua să fie confuz şi stupid şi să atace pe oameni, atunci trebuie să ştie că fiecare din aceste crime merită pedeapsa cu moartea.“ Han Yü ameninţă să extermine crocodilii cu săgeţi otrăvite. Şi magistratul conchide: „Crocodilule, ia seama, s-ar putea să regreţi mai tîrziu.“

20 decembrie

Pasionat de semnificaţia concretă a suburbiei americane. Aceste mici case fermecătoare, avînd fiecare din ele grădina şi peluza sa, situate la zece sau douăzeci de kilometri de centrul oraşului. Cum în America toată lumea, sau aproape toată, lucrează, aceasta implică lungi călătorii cu maşina sau ore petrecute în tren dimineaţa şi, din nou, seara. Şi de ce toate acestea? Pentru a regăsi paradisul pierdut al pionierilor, sau Natura, — dar şi pentru a se apăra împotriva integrării rasiale, pentru a recîştiga prestigiul „evident“ al proprietarului etc. etc.

Teribila tristeţe care se degajă din acest slogan: „reîntoarcerea la Natură". Complexul culpabilităţii: noi, americanii, ne-am trădat străbunii („pionierii"), am distrus „Natura", am crezut prea mult în zgîrie-nori şi în beton armat. De unde toate dificultăţile şi toate amărăciunile noastre. Dar dacă ne vom reîntoarce la surse, totul poate să devină ca *in illo tempore*...

22 decembrie

Am sfîrşit, de cîteva zile lectura cărţii *The City and the Stars* de Arthur Clarke. N-am putut să citesc niciodată un roman de science-fiction, dar mi s-a părut că *trebuie* să-l citesc pe acesta, pentru că este o capodoperă. Acţiunea se petrece la o mie de milioane de ani după războaiele catastrofale care au pus capăt dominaţiei omului asupra întregului sistem solar. O mie de milioane de ani după ce omul a fost aruncat îndărăt pe Pămînt, în împrejurări atît de cumplite, încît a decis să nu-l mai părăsească niciodată. Citind primele capitole, am fost puţin deprimat. Această „umanitate" improbabilă, ale cărei structuri — anatomice, psihologice, mentale — au fost fixate o dată pentru totdeauna, urmînd modele indestructibile, păstrate de nu ştiu ce creier electronic, această omenire care a reuşit să-şi cucerească nu numai longevitatea (o existenţă normală durează de abia vreo mie cinci sute de ani), dar chiar un soi de „nemurire": sufletele se reîncarnează la anumite intervale şi recuperează în mod progresiv toate amintirile existenţelor trecute (amintiri păstrate într-o „Bancă a Memoriei"). N-am resimţit niciodată mai apăsător greutatea *timpului oprit*; este în mod efectiv o reîntoarcere.

Romanului nu-i lipsesc calităţile. L-am citit cu tot mai mult interes: voiam să verific în ce măsură universurile imaginate de autor corespund structurilor simbolice arhetipale. Şi, apoi, în mod brusc, această lume extra-temporală este proiectată în tot soiul de crize, numai pentru că unul singur din locuitorii ei a refuzat să o accepte ca un principiu absolut.

26 decembrie

B.F. mi-a oferit *Religion of a Scientist,* o selecţie din operele lui Gustav Th. Fechner, tradusă şi comentată de Walter Lowrie.

Îmi amintesc plictiseala de moarte pe care am încercat-o, în vremurile îndepărtate ale vieţii mele de student, cînd am încercat să citesc *Zend-Avesta* de Fechner. Nu cred că am trecut de jumătatea volumului. Şi nu l-am mai recitit după aceea. Şi, totuşi, în urmă cu vreo şase sau şapte ani, Henry Corbin mi-a vorbit cu entuziasm de angelologia lui Fechner; era mai ales intrigat de tot ceea ce scria Fechner despre „Îngerul (planetei) Pămînt".

Abia acum aflu unele detalii despre boala ciudată a lui Fechner. Către patruzeci de ani, după o extraordinară activitate de savant, de profesor şi de publicist — Fechner a orbit. Timp de trei ani, orb, neputincios, incapabil să digere cel mai neînsemnat aliment, să doarmă şi chiar să gîndească (nu putea nici măcar să urmărească lectura soţiei sale şi a renunţat repede la lecturile orale); supravieţuia nu se ştie prin ce miracol. A devenit aproape un schelet. Şi, la un moment dat, o prietenă a familiei *visează* un aliment făcut din carne crudă, tocată mărunt şi macerată în vin de Rin, zeamă de lămîie şi ierburi aromatice. Spre uimirea tuturor, Fechner a reuşit să le digere. Încetul cu încetul şi-a recăpătat forţele. Şi într-o bună zi şi-a redobîndit vederea şi inteligenţa. A trăit încă vreo patruzeci de ani şi a scris un raft întreg de cărţi.

Va trebui, desigur să citesc biografia scrisă de nepotul lui, care era alături de el (şi ţinea un jurnal!) şi mai ales ceea ce Fechner însuşi a scris despre această misterioasă maladie. Dar ceea ce m-a izbit este *caracterul* ei *iniţiatic*: orbire, chinuri fizice, „moarte mentală" (incapacitatea sa de a gîndi); răbdare, insomnie şi toate acestea au durat trei ani (cf. iniţierile şamanice), şi atunci cînd Fechner regăseşte lumina şi conştiinţa este un om „schimbat". O altă personalitate. Pe urmă a avut mult mai mult curaj, a scris, în fine, ceea ce gîndea despre religie și nemurire.

1 ianuarie 1962

Îmi amintesc întîlnirile și convorbirile cu Ortega y Gasset în Portugalia, în 1942–1943. Regret că nu mi le-am notat. Interesul trezit lui Ortega cînd i-am mărturisit că ani întregi am scris articole în ziare. Este foarte important ceea ce mi-ați spus, a exclamat el. Aceasta înseamnă că aveți vocația unui filozof autentic.

4 ianuarie

Lecturi și meditații în jurul presocraticilor. Democrit și relativismul experienței umane. Pentru Democrit totul este o chestiune de combinație *temporară* a atomilor. Adică, pentru mine, de „context istoric". (Pentru asta am subliniat cuvîntul *temporară*.) Democrit anticipează dintr-un punct de vedere diferit — relativismul istoriciștilor.

Socrate încearcă să afle esența virtuții. Exemplele diferitelor virtuți nesatisfăcîndu-l — el cere interlocutorilor săi o *definiție* a virtuții. El îi obligă să *constate* că multiplicitatea virtuților nu semnifică inexistența unui element comun tuturor. (Mă gîndesc la controversele mele cu „istoriciștii", care refuză să accepte structurile și nu cred decît în concretul izolat și definit prin propriul său context istorico-cultural.)

6 ianuarie

Ninge și zăpada se transformă pe nesimțite în măzăriche. Se întunecă. Încep capitolul al VII-lea din *Myth and Reality*. Aș putea vorbi de *anamnesis*-ul platonician, de gnostici; aș putea releva anumite asemănări neobservate pînă acum între anumite legende indiene (mai ales ciclul Matsyendranath și Gorakhnath) și mitul gnostic (imnul Perlei). Am sentimentul de a fi „văzut" lucruri interesante.

15 ianuarie

Ieri a nins toată ziua și a continuat să ningă liniștit pînă la miezul nopții. Din nou, cartierul nostru pare un peisaj venit dintr-o altă lume. Arborii și arbuștii sunt atît de încărcați de zăpadă, încît te miri să le vezi ramurile rezistînd — și lumina palã, pură, a felinarelor care par și mai înalte și mai subțiri sub zăpadă. Și, apoi, tîrziu, după miezul nopții, această tăcere supranaturală.

20 ianuarie

În ultimul timp am citit mult din filozofii francezi: Merleau-Ponty, Jean Wahl, Sartre, Ricoeur, Gabriel Marcel. Pagini și pagini, citite adesea cu interes, dar după cîteva ore închid cartea și îmi dau seama că n-am tras nici un folos. Remarci, nuanțe, sugestii — da! Dar înecate într-o proză interminabilă, prolixă, năclăită. Detestabila influență a fenomenologiei, în special aceea a lui Jaspers și Max Scheler (cel al *Eticii*) — asupra „stilului filozofic" francez. Sartre scrie „filozofia" (o „operă filozofică") ca și cum ar scrie un articol politic sau un roman. Fără nici un plan, fără a-și controla „inspirația", ca un robinet pe care nu mai știi cum să-l oprești. Obsesia filozofilor contemporani (este de asemenea o influență a fenomenologiei): a împresura „concretul" cu cea mai mare precizie posibilă. De unde aceste interminabile descrieri și analize? Filozofii se comportă astăzi ca și „scriitorii": cît mai aproape posibil de „viață", și totul încărcat de „concret".

Ceea ce e și mai ciudat: „scriitori" imită stilul filozofilor (sau ceea ce le pare acestora ca atare): vocabular tehnic și pretențios, pasiune pentru abstract, oroare față de „facilitate", adică inteligibilitate și narațiune (*gogorița* romanului post-joycean este „narațiunea": dacă scrieți un roman care povestește ceva și îl scrieți într-o formă inteligibilă — acesta nu poate să fie un roman bun!).

23 ianuarie

Zwi Werblowski îmi scria recent că mesianismele se hrănesc din evenimente istorice; el se întreba chiar dacă iudaismul va supravieţui, acum cînd există un Stat israelian; şi dacă „religia“ nu va fi pînă la sfîrşit un aspect al „societăţii“. Iudaismul, de exemplu, desacralizat, va deveni poporul şi statul israelian.

Aceste remarci nu mă tulbură. Îmi spun: dacă dorind o femeie, începi să trăieşti mai intens, dacă devii poet, sau dacă te ridici la un nivel inaccesibil pînă atunci etc. — îmi este indiferent să ştiu că toate acestea se datorează unor procese psihologice sau psiho-mentale. Ceea ce îmi pare interesant este să te poţi ridica la un nivel niciodată atins, să te comporţi ca un om matur şi responsabil, să scrii poeme — într-un cuvînt, să participi la viaţa Spiritului. „Cauzele“ care ne-au ajutat să ne „deschidem” spre lumea Spiritului îmi sunt indiferente. Nu mă interesează pe ce drum v-aţi urcat în vîrful unui munte de unde *se vede* un peisaj care este invizibil din cîmpie. Mi-e indiferent de asemenea să ştiu dacă aţi sosit la concert cu metroul, într-un taxi sau pe jos. Singurul fapt important este să fii în această sală şi să asculţi Bach sau Bartok, şi că această întîlnire cu un geniu muzical îţi „deschide“ calea către Spirit, şi, indirect, îţi schimbă viaţa.

25 ianuarie

În *Tribune de Genève* din 6 ianuarie, o corespondenţă din Liverpool are acest titlu: *„A fost sacrificată o tînără femeie zeului Tiki?“* Femeia, de douăzeci şi şapte de ani, a fost omorîtă cu două zile înainte de apariţia lunii pline cu paisprezece lovituri de cuţit. Aceasta ar putea fi, după bănuielile poliţiei, un sacrificiu în onoarea lui Tiki, divinitatea polineziană a fertilităţii. „Luna plină este perioada sacrificiilor rituale pentru adepţii zeului Tiki, al cărui cult, transplantat de emigranţii polinezieni în marele port industrial Lancashire, ar fi practicat de numeroşi intelectuali şi universitari din regiune.“ Poliţiştii caută la biblioteca municipală şi în librării „toate operele tratînd despre religiile polineziene“.

Dacă aceste informaţii sunt exacte, mi se confirmă, o dată în plus, convingerea mea că istoria religiilor, de la Paleolitic la gnosticism, ne este totdeauna contemporană. Nici un comportament religios, oricît de arhaic, nu va fi abolit definitiv niciodată. O criză în profunzime, un sincretism inspirat de deznădejde — pot să actualizeze orice divinitate, fie ea exotică sau periferică.

26 ianuarie

Într-o carte despre situaţia religioasă din Rusia comunistă se găseşte această butadă devenită, se pare, proverbială: „Dumnezeu fie lăudat, Dumnezeu nu există, dar dacă, ferească Dumnezeu, el există totuşi?“

În ultimul număr din revista *Christianity Today*, pe o jumătate de pagină, două fotografii — un tînăr şi o tînără surîd, sunt fericiţi, *„glamorous“* — şi reclama unei „noi maniere de a cîştiga bani“, pentru pastori, profesori „evanghelişti“ şi „gospodine“. Şi iată începutul: *„New! Opportunities unlimited for Christians to serve the Lord and make more money...“*[1] Prefer butada rusească.

28 ianuarie

Copilul pe care îl întîlneşte Marcel Proust pe Champs-Elysées, cînd se dusese cu Gilberte Swann pentru a cumpăra ceva, şi care plîngea: „Îmi place mai mult cealaltă prună pentru că are un vierme“ (*Pléiade,* I, p. 402). Evident, nu fructul îl interesa (mîncase atîtea prune) — ci *spectacolul* îl fascina: acest fruct „trăind", transformat într-un soi de scenă teatrală cu un singur personaj, personaj misterios, dezgustător, dar încărcat de mistere şi de virtualităţi imprevizibile.

---

[1] „Nou! Ocazii nelimitate pentru creştini să-l slujească pe Domnul şi să facă mai mulţi bani...“

30 ianuarie

În contractul semnat pentru mormîntul său, Ludovic al XI-lea precizează că vrea să aibă cea mai frumoasă faţă care poate să i se facă, tînără şi plină, deloc chel („le plus beau visaige que pourrès fere et jeune et plein... et ne le faicte point chauve"). Ludovic al XI-lea avea dreptate: figura sculptată în piatră trebuie să corespundă nu persoanei sale terestre, de o anumită vîrstă, ci formei pe care o va avea la reînvierea trupului. Ea nu era un portret, ci o figură paradigmatică; astfel vor trebui să apară corpurile la Reînviere, vor avea vîrsta lui Isus şi, într-un anumit sens, vor fi şi ele „transfigurate". Ludovic al XI-lea voia să anticipeze şi să vadă figura pe care ştia că o va avea în ziua Reînvierii trupurilor.

31 ianuarie

Ar trebui analizate imaginile şi asociaţiile folosite de Marcel Proust cînd încerca să situeze dragostea sa pentru Gilberte în perspectiva reînnoirii Timpului, cu ocazia Anului Nou. „... Am avut senzaţia şi presimţirea că ziua de Anul Nou nu era o zi deosebită de celelalte, că nu era cea dintîi dintr-o lume nouă în care, cu sorţi intacţi, aş fi putut face din nou cunoştinţă cu Gilberte, ca pe timpul Creaţiei, ca şi cum n-ar fi existat încă trecutul, ca şi cum împreună cu indiciile pe care le-ai fi putut avea asupra viitorului s-ar fi risipit decepţiile pe care ea mi le pricinuise uneori: o lume nouă în care să nu stăruie nimic din cea veche... nimic, decît un singur lucru: dorinţa mea ca Gilberte să mă iubească. Am înţeles că inima mea dorea în jurul ei acea primenire a unui univers care nu o satisfăcuse, pentru că ea, inima mea, nu se schimbase..." (*À l'ombre des jeunes filles en fleurs*, Pléiade, I, p. 487)[1] Textul pare confuz, pentru că Proust este solicitat concomitent de două intuiţii ale Timpului: durata ireversibilă (la care nu putea renunţa pentru că era legată de Gilberte) şi regenerarea ciclică a Timpului proclamată la începutul unui „An Nou", pe care o dorea din adîncul inimii sale („inima mea îşi dorea în jurul ei acea reprimenire a unui univers care nu o satisfăcuse...").

Surprinzător e că Marcel Proust foloseşte imaginile şi expresiile pe care mi le-au dictat comportamentele omului arhaic studiate în *Le Mythe de l'Éternel Retour:* „lume nouă", „aneantizate", „reînnoire a universului", „o nouă lume unde nimic nu supravieţuieşte din cea veche"...

2 februarie

Citesc cu mult interes scrisorile scrise în închisoare de Dietrich Bonhoeffer (*Letters and Papers from Prison.*). Întîlnesc, în fine, un teolog care acceptă evidenţa: lumea modernă, spune D.B., a devenit „adultă"; nu mai are nevoie de tutela lui Dumnezeu; „areligiozitatea" contemporană este un semn de maturitate, omul a ieşit definitv din adolescenţă şi, adaugă Bonhoeffer, ar fi mîrşav din partea teologilor să profite de momentele de slăbiciune ale omului modern pentru a-l readuce la credinţa „adolescentului". Creştinii de astăzi şi toţi oamenii trebuie să trăiască *etsi Deus non daretur,* „ca şi cum Dumnezeu nu ne-ar fi dat". (Această expresie revine adesea sub pana lui D.B., mai ales de cînd ştie că zilele îi sunt numărate.) Secularizarea radicală a vieţii nu trebuie să se facă *împotriva* creştinismului, ci *în numele său.* Creştinii au datoria să accepte şi să-şi asume această secularizare. Dar în ce va consta atunci „religiozitatea" lor? Iată răspunsul lui B.: „Să participe la suferința lui Dumnezeu, într-o lume fără Dumnezeu."

---

[1] Am folosit traducerea lui Radu Cioculescu, din Marcel Proust, *În căutarea timpului pierdut,* „La umbra fetelor în floare", vol. I, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1968, p. 80.

În rezumat: umanitatea devenită adultă renunță la Dumnezeu; într-o astfel de lume, Dumnezeu suferă, îndură nenumărate umilințe; singura experiență autentică a creștinismului (dar numai a creștinismului?) ar fi să participe la această suferință.

Tentativa disperată a lui Bonhoeffer de a găsi o semnificație religioasă pentru tot ceea ce este „natural", „profan", „rațiune". De comparat cu reflecțiile mele în *Le Sacré et le Profane* asupra celei de „a doua căderi" a omului. Viața religioasă a omului modern, spuneam eu, este acum „inconștientă". Singur inconștientul a rămas încă „religios".

4 februarie

Astăzi trebuia să aibă loc sfîrșitul lumii după previziunile astrologilor hinduși. Dar cineva îmi arată un ziar, unde citesc această informație: ca urmare a rugăciunilor fervente ale oamenilor, Lumea nu se va sfîrși astăzi. Criza astronomică pe care a traversat-o Pămîntul marchează, din contra, o „nouă naștere". Începînd de astăzi, intrăm într-o lume nouă: proaspătă, pură, luminoasă.

Ce impresie stranie să vezi „împlinindu-se", sub ochii tăi, *astăzi*, temerile, credințele și conduitele religioase ale societăților arhaice pe care le-ai studiat toată viața.

5 februarie

Nu citesc *Observer*, deci n-am putut să iau cunoștință, în 1956, de textul lui Christopher Mayhew *An Excursion Out of Time* (28 octombrie). Îl regăsesc în antologia editată de David Ebin *The Drug Experience* (New York, 1961), pp. 294-300. E excelent. Descrie experiența sa cu mescalină, dar de o manieră inteligentă; se străduiește să prezinte și să explice ceea ce *ar putea fi* inteligibil, renunță la nuanțe și la *sfumature*. Experiența decisivă este următoarea: vineri 2 decembrie 1955, între douăsprezece și jumătate și patru, Mayhew a trăit în afara timpului (*outside time*). Inutil să rezum acest prodigios document. Dar, citindu-l, tresăream de bucurie — pentru că în atîtea din studiile mele și chiar în anumite nuvele (*Nopți la Serampore, 12 000 capete de vite* etc.) am vorbit despre această posibilitate de a aboli Timpul și de a te situa într-o „condiție" trans-temporală. Ceea ce mă încîntă în experiența lui Mayhew este că ea ne ajută să înțelegem situațiile extatice (mistice, *post mortem* etc.) în care Timpul este depășit. Nu mă îndoiesc că aceste experiențe pot să reușească chiar și fără droguri. Altfel nu mi-aș putea explica permanența motivului „ieșirea din Timp" în istoria religiilor și diferitele mistici, și chiar în literatura populară sau în folclor. Cred că experiențe extatice asemănătoare stau la baza tuturor concepțiilor despre abolirea Timpului. Nu sunt experiențe aberante sau periferice și fără interes pentru omul de toate zilele. Aș spune, din contră, că există în sufletul fiecăruia dintre noi o nostalgie secretă pentru acest gen de extaz. O satisfaci cum poți, prin vise, fantezii, literatură. Această satisfacție *imaginară* nu înseamnă că aceste extaze nu fac parte integrantă din modul nostru de a fi în lume (cf. ceea ce scriam despre „Simbolismul ascensiunii" în *Mythes, rêves et mystères*).

11 februarie

Am luat de la bibliotecă tragediile lui Seneca, pe care nu-mi amintesc să le fi citit vreodată (cel puțin în întregime). Voiam să mă familiarizez cu atmosfera în care a trăit și a scris Shakespeare. „Sfîrșitul Lumii" anunțat de Seneca este același cu cele pe care le-am cunoscut în apocalipsele hinduse și iraniene, același ca în *ragnarōk* și în miturile eschatologice primitive. „Polii" Pămîntului (Nord și Sud) se vor prăbuși. Soarele va cădea de pe cer, lăsînd locul domniei tenebrelor — „și în egală măsură pe toți zeii îi vor pierde moartea și Haosul" (*Atque omnes pariter Deos Perdet mors aliqua, et Chaos*; *Hercules oetaeus*, actul III, 11, vers 1114-1115). Motivul revine la sfîrşitul actului IV din *Thyestes* (versul 821 sq.): oamenii trăiesc în spaima că „Universul întreg se va sfărîma în mii de bucăţi, în ruina generală, că haosul va reveni şi va învinge şi zeii şi oamenii, că Pămîntul şi Marea vor fi înghiţite de Planetele rătăcitoare în Cer..." Apoi, acest strigăt: „Dintre toate generaţiile, noi am fost desemnaţi pentru a merita această soartă, de a fi striviţi de căderea cerului sfărîmat."

Acesta ar putea fi şi strigătul nostru — dar în zilele noastre nimeni n-ar îndrăzni să-l lanseze pe scena unui teatru. Suntem paralizaţi, pentru că sensul sfîrşitului Lumii ne lipseşte. La fel ca şi Seneca, oamenii de astăzi cred că „după moarte nu există nimic — că moartea, ea însăşi, este nimic." (*Post mortem nihil est, ipsaque mors nihil...*; *Troades,* actul II, versul 398).

18 februarie

Răsfoind astăzi caietele mele de note din urmă cu cîţiva ani, citesc rezumatul unei piese: *Cum poţi rămîne Polinezian?* datată 25 martie 1958. Mi-am imaginat această piesă după ce am petrecut mai multe săptămîni cu revizuirea materialelor asupra religiilor polineziene, deprimat de mentalitatea opacă, frustrată a misionarilor protestanţi în Polinezia. Întîlnirea şi conflictul între concepţia păgînă a religiei, înţeleasă ca o sărbătoare neîntreruptă, şi puritanismul bostonian, ar fi putut să se ridice la nivelul unei tragedii. Dar aproape nimeni, în a doua jumătate a secolului trecut, n-a simţit măreţia „paganismului" polinezian. N-a avut loc o confruntare tragică între două viziuni religioase ale existenţei — ci calomnie, persecuţie, răzbunare, pînă la distrugerea finală a acestui „paganism orgiastic şi imoral".

21 februarie

Unul din paradoxurile timpului nostru: se fac eforturi pentru a structura şi a exprima o concepţie a omului, care pe de o parte pune în lumină *autenticitatea* individului, iar pe de altă parte este *democratică* — deci convine tuturor oamenilor. Tentativă disperată de a găsi în masa oamenilor obişnuiţi calităţile unui mic număr dintre ei.

23 februarie

Încîntat de a găsi la Leonardo vechiul mit al Pămîntului antropomorf, mitul lui Puruşa în India vedică, al lui P'anku în China, al lui Ymir germanicul etc. N-am ediţia originală la îndemînă, aşa că transcriu după Edward Mac Curdy, *The Notebook of L.d.V.* (1938), vol. I, p. 91: „Astfel, deci, putem spune că Pămîntul posedă un spirit de creştere; carnea sa este solul; oasele sale — straturile succesive care formează munţii; muşchii sunt tufurile calcaroase, sîngele — izvoarele de apă. Lacul de sînge unde se scaldă inima sa este oceanul." (R. 1 000 ms Leic. fol. 34 r.). Ar fi interesant de precizat în ce măsură această imagine este „spontană" sau dacă este tributară unei lecturi din tinereţe. Dar Leonardo nu era un erudit. Pe de altă parte, comparaţia între Pămînt şi corpul uman, dacă ar fi citit-o într-o carte, n-ar fi reţinut-o decît în măsura în care ea corespundea propriilor sale concepţii ştiinţifice. Leonardo nu era un „mistic", ci un savant de geniu; el nu avea numai un dezvoltat spirit de observaţie, ci şi imaginaţie; el „vedea" structurile, ansamblurile.

26 februarie

În secolul al V-lea, anumiţi exegeţi îşi făceau o virtute din a face „imposibilul" cît de cît „posibil". În *Tractatus de divitiis* ni se spune: *camellus* semnifică nu numai „cămilă", ci şi o funie asemănătoare celei a marinarilor. Cu alte cuvinte, ar fi existat posibilitatea ca un *camellus* să poată trece prin urechea acului...

Excelent exemplu de ce poate să dea „raţionalizarea" unei imagini sau a unui simbol. Se începe prin a lua imaginea *ad litteram* — apoi se stăruie în a arăta că în fond ea nu e chiar aşa absurdă cum pare la prima vedere. O imagine pare absurdă cînd e percepută în sens literal. Cămila care trece prin urechea acului nu ar trebui să constituie o imposibilitate pentru cel care crede că „Toate lucrurile sunt cu putinţă pentru Dumnezeu“ (Marcu, 10, 28 şi 14, 36) şi că „Ce este cu neputinţă la oameni, este cu putinţă la Dumnezeu“ (Luca, 18, 27).

1 martie

Sa'îd'Agl, poetul libanez binecunoscut, scrie în Introducerea tragediei sale în versuri *Qadmûs* (ed. a II-a, Beirut, 1947), p. 22: „Six thousand years of patience, thought, contempt for the material, selfdenial, aspiration, and careful examination of each point before accepting the whole have led us to (become the custodians of) this mission — a unique mission which qualifies us to «lebanize» the world.“[1]

Admirabil exemplu de provincialism cultural. Îmi amintesc de patrioţii portughezi care voiau să introducă dimensiunea lusitană în cultura universală. Sau de V.H. care, într-unul din articolele tinereţii sale, definea misiunea scriitorului român aproape în aceşti termeni: a injecta azurul cerului românesc în cultura europeană.

Atunci cînd în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, anumiţi mari englezi şi francezi începeau să vorbească de *civilizaţie* ca veritabil ideal al omului modern, ei îşi propuneau să „civilizeze“ lumea, nu să o francizeze sau să o anglicizeze. Este evident că „civilizaţia“ pe care o reprezentau sau o vehiculau ei era cea franceză sau cea engleză, dar nu acesta era criteriul valorii pe care i-o acordau. Aceşti oameni credeau în civilizaţie pentru că o considerau universal valabilă şi o creaţie a spiritului european.

---

[1] „Şase mii de ani de răbdare, de meditaţie, de dispreţ faţă de cele trupeşti, de dăruire de sine, de năzuinţă şi cumpănire atentă a fiecărui punct inainte de a accepta întregul ne-au făcut [să devenim păstrătorii] acestei misiuni — o misiune unică, ce ne îndreptăţeşte să «libanizăm» lumea.“

5 martie

Dr. Hsu a făcut azi o comunicare la seminarul meu. Hsu este un mare mutilat. E mic, îndesat, cu picioarele pe jumătate paralizate, cu mîinile subţiri ca cele ale unui copil, de forma unor paranteze şi te întrebi cum reuşeşte să scrie.

A prezentat şi a comentat un text neo-taoist din secolul al X-lea, al cărui titlu, în traducere aproximativă, ar fi *The Sacred and Precious Matter of Accomplishment*[1]. Era pasionant. A început prin omologiile bine cunoscute corp-Cosmos şi ciclu temporal anual-cotidian (dimineaţa=primăvara etc.) şi psihologia mistică specifică a neo-taoismului şi a alchimiei („cîmpurile“ interioare corpului; „respiraţiile“ etc.). Ceea ce m-a interesat în mod special a fost tehnica creaţiei şi creşterea „embrionului secret“ în „cîmpul“ inferior. După apariţia acestui „embrion“, adeptul trebuie să se comporte ca o fată. După trei sute de zile, embrionul devine un soi de „sîmbure de aur“ (culoare portocalie). Şi în acest moment el are trei posibilităţi de dezvoltare: adeptul poate să obţină 1) sănătate desăvîrşită 2) longevitate („nemurire“ terestră); sau 3) nemurire în Cer. Cînd este pe punctul de a obţine nemurirea terestră, el visează că duce un copil în spinare — sau că poate să zboare. Cu saliva pe care o înghite în timpul anumitor exerciţii, el spală „embrionul nemuritor“. Există de asemenea o serie de practici semi-yogice la care nu mă opresc aici. Trec la rezultatul final: adeptul poate să se ridice în aer şi să-şi abandoneze corpul său fizic. El are un corp nou, spiritual, care are aspectul unui copil, în vreme ce adevăratul său corp seamănă unei mumii, cu pielea îmbătrînită şi plină de riduri. Instalat în noul său corp „spiritual“, adeptul se poate retrage într-una din insulele mitice de unde poate să se ridice la Cer. Dar el păstrează pentru un anumit timp vechiul corp pe care poate să-l viziteze la intervale neregulate. Însă, în cele din urmă, se instalează definitiv în corpul spiritual.

---

[1] Aspectul Sacru şi Preţios al Împlinirii.

De remarcat că libertatea nu se cucereşte nici prin depăşirea condiţionărilor psiho-somatice (ca în India), nici prin regenerarea corpului — ci prin crearea şi perfecţionarea unui *al doilea corp,* de natură spirituală.

16 martie

Ieri după-amiază Kyóko Motomochi a venit la mine pentru o şedinţă de lucru. Eram surprins să o văd purtînd o pălărie neagră şi un mantou de piele tot negru. S-a aşezat într-un fotoliu şi, după cîteva gesticulaţii stîngace, mi-a spus, cu un surîs crispat, că după ce a plecat azi dimineaţă de la cursul meu, a găsit acasă o scrisoare anunţînd-o că i-a murit tatăl la opt martie. Continua să surîdă, dar lacrimile îi curgeau pe faţă şi le ştergea timid cu mîna. Tatăl ei avea 76 de ani şi fusese foarte grav rănit în timpul războiului. Dar ea nu se aştepta la această veste. Moartea fusese instantanee.

După cinci minute, a scos manuscrisul din servietă şi a început să citească. Se întrerupea destul de des ca să-mi pună întrebări. Motomochi pregăteşte o teză despre credinţele şi datinile funerare în Japonia shintoistă.

20 martie

În Evanghelia după Ioan (14, 26) Isus îşi anunţă discipolii că după Invierea morţilor, Duhul Sfînt „vă va învăţa toate lucrurile şi vă va aduce aminte de tot ce v-am spus Eu". Amintirea, memoria vor funcţiona datorită Duhului Sfînt şi sub controlul lui. Importanţa decisivă a amintirii: cei care *au văzut* şi *au auzit* pe Mîntuitorul vor fi martori; şi pentru aceasta este necesar să nu uite nimic.

23 martie

Istoria religiilor culege şi păstrează tradiţiile mitico-religioase, pe cale să dispară *pretutindeni* în lume, deja înţelese

cu greu — sau înţelese anapoda — chiar de cei care le mai păstrează încă. Această disciplină misterioasă şi absurdă care este „Istoria Religiilor" ar putea avea o misiune regească: publicaţiile „ştiinţifice" vor constitui un rezervor unde se vor putea *camufla* toate valorile şi modelele religioase tradiţionale. Iată pentru ce mă străduiesc mereu să pun în evidenţă semnificaţia faptelor religioase. Această semnificaţie nu mai este evidentă; ea trebuie să fie stabilită prin exegeză şi comparaţie. Şi dacă generaţia noastră nu înregistrează (în publicaţiile „ştiinţifice") semnificaţiile fenomenelor religioase — această operaţiune va deveni aproape imposibilă pentru generaţiile viitoare.

27 martie

Impresionat de imensul succes de critică — şi de „public", căci a depăşit şaizeci de mii de exemplare — al cărţii *Finnegans Wake.* Unul din colegii mei afirmă că numai în Statele Unite apar zece-cincisprezece volume pe an, în afară de un considerabil număr de articole despre James Joyce, dintre care cea mai mare parte referitoare la *Finnegans Wake.* Una din cauzele acestui delir este extraordinara dificultate a textului. Citeşti de zece, douăsprezece ori aceeaşi pagină şi anumite pasaje de o sută de ori, iar apoi reciteşti cartea cu perseverenţă timp de cîţiva ani; în cele din urmă, evident, trebuie *să-ţi rămînă ceva* din acest efort considerabil. Concentrarea, atenţia minuţioasă îţi revelează sensuri inaccesibile cititorului obişnuit. Este ca o mecanică a artei de a ghici prin recitire. Iată pentru ce atîţia critici şi istorici ai literaturii exploatează cu încîntare pe Joyce: tot ce li se cere este să persevereze, să recitească, să aibă răbdare, să caute „sursele". Toţi aceşti oameni repetă — este interesul lor evident că *Finnegans Wake* e cea mai importantă carte care *există.* Din moment ce au devenit „specialişti" în această operă unică, le-ar fi ruşine să spună că şi-au pierdut viaţa studiind o carte oarecare.

Dar mai există şi un alt lucru care mi se pare esenţial: mitologia *dificultăţii literare,* această credinţă disperată că numai un text inteligibil ar putea revela „situaţia adevărată a omului".

De revenit într-o zi, poate într-un eseu, asupra artei de a crea dificultăţi „monstruoase“ (în speranţa că monstruosul ar putea facilita înţelegerea esenţialului).

2 aprilie

Cît de profund sunt înrădăcinate superstiţiile raţionaliştilor secolului nostru! Faimoasa teorie psiho-sociologică de acum cincizeci sau şaizeci de ani, care pretindea că australienii n-au înţeles încă raporturile între actul sexual şi fecundaţie; că ei explică fecundaţia prin introducerea unui „spirit“ ancestral în pîntecul femeii. Aceasta este, într-adevăr, credinţa australienilor vîrstnici (adică „iniţiaţi“), dar ei cred aceasta nu pentru că sunt incapabili să perceapă relaţia cauzală act sexual-fecundaţie, ci pentru că *au fost învăţaţi* să creadă într-o „paternitate spirituală“. Iniţierea consistă, printre altele, în revelarea acestui mister: fecundarea femeii este un act spiritual („spiritul“ strămoşului pătrunde în pîntecul femeii). Nu este vorba de o „ignorare“ a fiziologiei, ci de o „depăşire“ a acestei cunoaşteri *naturale* prin revelarea „misterului“ paternităţii spirituale. Dovada: copiii ştiu deja că fecundarea este rezultatul raporturilor sexuale (au remarcat această relaţie cauzală la cîini). De fapt, copiii reprezintă „stadiul natural“ al cunoaşterii. Dar prin iniţiere ei *uită* — sau „depăşesc“ — acest stadiu şi înţeleg că nu e vorba de un „act natural“, ci de un „mister“.

13 aprilie

Pentru prima oară citesc textul integral al lucrării lui Kierkegaard, *The Point of View for My Work as an Author.* Ceea ce spune el despre „duplicitatea“ sa: autor de opere estetice şi morale în aparenţă, în realitate însă autor exclusiv religios, dar camuflat, „agent dublu“, căci pentru el era singura modalitate de a lua contact cu „individul“, cu omul de pe stradă. Dacă aş scrie într-o zi o interpretare similară a cărţilor mele, aş putea să arăt: a) că există o unitate fundamentală a tuturor operelor

mele; b) că opera ştiinţifică ilustrează concepţia mea filozofică, şi anume că există un sens profund şi semnificativ în tot ceea ce se numeşte „religie naturală“ şi că acest sens interesează direct omul modern. S.K. se străduia să demonstreze că Danemarca, deşi „creştinată“, nu era „creştină“. Astăzi acest lucru e evident. Inutil să încerci să o dovedeşti o dată mai mult (cum o fac atîţia teologi contemporani). Pentru mine interesul este altul: omul modern, radical secularizat, se crede sau se vrea ateu, areligios, sau cel puţin indiferent. Dar se înşeală. Nu a reuşit încă să-l abolească pe *homo religiosus* care este în el: nu l-a suprimat (dacă a fost vreodată) decît pe *christianus.* Aceasta vrea să spună că rămîne „păgîn“ fără să o ştie. Aceasta semnifică, de asemenea, şi un alt lucru: o societate areligioasă nu există (încă, în ceea ce mă priveşte, cred că nici *nu poate să existe* şi că, dacă ea s-ar realiza, ar pieri după numai cîteva generaţii, de plictiseală, de neurastenie sau printr-o sinucidere colectivă...).

3 mai

Prin 1890 a fost lansată moda, în cercurile distinse ale Angliei, de a-ţi saluta prietenii prin următoarea întrebare: „How is your Karma today?“[1]

10 mai

„Demitologizarea“ lui Bultmann corespunde dominaţiei absolute a artei non-figurative. Este acelaşi stil de gîndire, aceeaşi experienţă fundamentală a Lumii. „Mitologia“ care îl agasează pe Bultmann în Evanghelii, imaginile şi simbolurile solidare unei cosmologii arhaice definitiv depăşite (spune B.) prin descoperirile ştiinţifice urmărite încă din Renaştere — toate acestea corespund imaginilor uzate, desuete care supravieţuiau, neautentice, în academismul începutului de secol şi care ar fi trebuit să fie abolite pentru ca artistul să poată fi confruntat cu prospeţimea unei Lumi noi, nepercepută încă, Lumea aşa cum se prezintă în prima zi a Creaţiei. Şi ceea ce este şi mai interesant: artistul de astăzi nu vede decît prospeţimea primei zile a Lumii — nu-i vede încă „figura". Timpul epifaniei nu a sosit încă, sau Lumea *n-are într-adevăr „chip"?*

---

[1] „În ce Karma te găseşti astăzi?“

13 mai

Pasionat de biologia paraziţilor. Parazitismul se reduce la simplificarea radicală a organismului. Un parazit renunţă la tot ceea ce îi este „inutil" — adică la tot ceea ce poate să dobîndească prin organele şi activitatea fiinţei pe cheltuiala căreia trăieşte.

Astfel aş vedea eu şi extrema specializare a filologilor: simplificarea absolută, reducerea „muncii intelectuale" la unicul efort de a se hrăni din descoperirile, din eforturile şi din riscurile *celorlalţi*, ale creatorilor de cultură, ale artiştilor şi filozofilor de geniu etc.

23 mai

Reiau redactarea micii mele cărţi asupra Mitului. Îmi rămîne să scriu sfîrşitul ultimului capitol, şi anume „supravieţuirea comportamentului mitic" în societăţile moderne. Aş vrea să insist asupra literaturii şi, în general, asupra „ieşirii din timpul istoric", facilitată de lectura romanelor.

Dar multe alte aspecte ale problemei nu vor fi evocate. Astfel ar fi trebuit să consacru cel puţin cîteva paragrafe situaţiei mitului în societăţile orientale contemporane. „Mitul oriental" a fost ucis de tehnică, prin procesul de occidentalizare şi de industrializare. Acest fenomen va avea consecinţe istorice incalculabile. Ar trebui să-l compar cu moartea mitului în Antichitate. Dar „tehnica", civilizaţia occidentală, constituie rezultatul indirect al creştinismului, care a înlocuit mitul în Antichitate. Orientul acceptă şi asimilează *nu* creştinismul, ci cea mai importantă din creaţiile sale *desacralizate*.

Royaumont, 19 iunie

Doctorul Servadio — psihanalistul italian pe care l-am întîlnit deja aici la Royaumont, în mai 1956, la un congres de parapsihologie — îmi spune că Freud s-a interesat întreaga lui viaţă de ocultism. N-a îndrăznit să o mărturisească pentru că, preciza el, teoria sexualităţii era deajuns de „compromiţătoare" pentru a-i adăuga riscul de a se compromite cu „fantomele". Doctorul Servadio îmi citează numele unui psihanalist american care posedă cîteva scrisori de la Freud asupra acestui subiect. Atunci cînd acest psihanalist l-a întîlnit pe Ernest Jones, biograful lui Freud, şi l-a întrebat de ce n-a făcut nici o aluzie la asta, Jones l-a întrerupt cu un gest scurt: *„It is all rubbish"*.[1]

25 iunie

În vise omul îşi regăseşte existenţa lui „anistorică". În universul oniric, „politicul" este depăşit sau transfigurat. Se întîmplă ca şi cu omul bolnav, el nu mai este confruntat cu problemele politice.

De comparat cu experienţa religioasă: dacă ea este autentică şi profundă, religia regăseşte elementarul, fundamentalul, primordialul, într-un cuvînt „anistoricul".

10 iulie

Sunt pe cale să citesc manuscrisul cărţii lui Ionel Jianu despre Brâncuşi. Cît de mult regret acum această timiditate care m-a împiedicat să-l vizitez între 1945–1950. C.V.G. s-a dus să-l vadă în 1948, şi i-a vorbit despre *Yoga* mea, despre anii mei de studii în India. Brâncuşi i-a spus că ar vrea să mă cunoască. N-am îndrăznit şi acum regret. Mi-ar fi plăcut să-l aud vorbind despre viaţa lui, mai ales despre concepţiile sale artistice. Pe jumătate ştiutor de carte, aproape un analfabet, care a revoluţionat arta modernă! Asta pare de necrezut. Şi, cu toate astea, dacă se acceptă punctul meu de vedere, şi anume că Brâncuşi era un ţăran care a reuşit *să uite ceea ce a învăţat la şcoală* şi a regăsit astfel Universul spiritual al Neoliticului — această creativitate excepţională îşi găseşte explicaţia.

---

[1] „N-are sens".

Aflu tot soiul de lucruri din cartea lui Ionel Jianu. Nu ştiam, de exemplu, că Brâncuşi definea muzica lui Wagner „un biftec în delir“. Nu-i plăcea Michelangelo. Spunea despre *Moise*: „Nu trebuie să fim împinşi să ne simţim ca nişte atomi în faţa unei opere de artă.“

Să scriu într-o zi un articol asupra „Coloanei Cerului“ în folclorul românesc şi despre concepţiile megalitice de care ea este solidară şi *Coloana nesfîrşită* a lui Brâncuşi. Aceea de la Tîrgu Jiu, înaltă de 30 de metri. Ea „susţine Cerul“, spunea Brâncuşi. Ea este deci o *Axis Mundi*, un Stîlp cosmic. Ceea ce aş vrea să ştiu este cum a ajuns el să redescopere această concepţie megalitică, care a dispărut din Balcani de mai mult de două mii de ani şi nu supravieţuia decît în folclorul religios.

17 iulie

Astăzi, în piaţa Trocadero, o bătrînă doamnă, extraordinară: strident fardată (stil 1920), cu părul oxigenat, cu pălăria îndesată pe frunte, cu rochia ajungîndu-i pînă la glezne. Mergea aplecată într-o parte, ca şi cum ar fi fost ruptă în două. Se oprea în faţa cafenelelor şi privea, cu o aviditate nu lipsită de o umbră de ironie, tinerele cupluri, grupurile zgomotoase, ca şi cum adăpîndu-se din tinereţea şi frumuseţea lor — le arunca: Să nu credeţi că toate acestea vor dura mereu.

Albano, 4 august

Scriu ca în fiecare an, aşezat în faţa acestei măsuţe pe balcon, avînd sub ochi parcul hotelului Megiorato. În faţa mea, înconjurat de uriaşi cedri, o magnolie mare fără flori. Va înflori pentru a doua oară spre sfîrşitul lunii.

De unde provine acest sentiment brusc de beatitudine şi de seninătate ? Ca şi cum aş fi regăsit ceva preţios pe care l-am

rătăcit de multă vreme. Privesc, fascinat, magnolia şi încerc să înţeleg ce mi s-a întîmplat. Cîteva vrăbii ciripesc pe ramuri. Pe ultima ramură două vrăbii rămîn o clipă faţă în faţă. Una se agită, ciuguleşte, cealaltă este calmă, nemişcată. Să fie imaginea bine cunoscută din Upanişade, Arborele vieţii, cu cele două păsărele, una „activă“, cealaltă „contemplativă“ ? Dar această temă este mai veche, este indo-iraniană (din iconografia iraniană ea se prelungeşte atît în artă populară europeană cît şi în ornamentaţia tradiţională a covoarelor orientale). Motivul Arborelui cu cele două păsărele se regăseşte de altfel în protoistorie. Mi-am propus de multă vreme să scriu un studiu asupra acestui simbolism arhaic. Dar de ce am fost atît de profund emoţionat de imaginea vrăbiilor în magnolia? Ce sens secret mi-a dezvăluit ea, fără ştirea mea, căci „revelaţia“ s-a produs în străfundurile fiinţei mele? Îmi amintesc brusc texte hinduse la care nu m-am gîndit de treizeci de ani. Şi întrezăresc o dată în plus cît de „concretă“ era speculaţia hindusă, la începuturile sale, indisolubil legată de imagini şi de gesturi.

Veneţia, 20 august

Am văzut *Otello* de Verdi în Cortile di Palazzo Ducale. Impresie extraordinară. Începutul primului act şi sfîrşitul celui de-al treilea (sosirea demnitarilor din Veneţia) au fost prezentate cu atîta fast, încît publicul a izbucnit în aplauze. Dmitri Ustinov în Otello şi Tito Gobbi în rolul lui Jago, admirabili.

Şi cîteva stupidităţi inexplicabile — se datorează ele numai libretistului? În ultima scenă a actului III, de exemplu, Jago se apropie de trimisul Dogelui şi îl salută: „Messer, son lieto di vedervi“. [1] Trimisul Dogelui răspunde: „Jago, quali nuove?“[2]

9 septembrie

Plecăm dis de dimineaţă la Trévise, să vizităm expoziţia G.B. Cima de Conegliano.

---

[1] „Messer, sunt bucuros să vă văd.“

[2] „Iago, ce noutăţi ai?“

Doi italieni, destul de sărăcăcios îmbrăcaţi, discută cu pasiune, competenţă şi precizie în faţa *Madonei* din British Museum. Îi ghicesc atît de indiferenţi faţă de toate tentaţiile şi superstiţiile mondene — că simt deodată că *totul nu este încă pierdut.*

Prînzim în casa de la ţară a Louisei Lebreton. Arbori uriaşi, plopi centenari — şi micul pîrîu care trece prin fundul grădinii. Să poţi să rămîi o lună de vară în această casă, la adăpostul acestor mari arbori, departe de motociclete şi de *vespas.* După prînz, în maşină — plecăm la Asolo. Nu bănuiam că aceste locuri pot să fie de o asemenea frumuseţe. Vila Browning. Castelul. Apoi la cimitir pentru a vedea mormîntul Eleonorei Duse.

Ascona, 15 septembrie

La Casa Eranos, să luăm ceaiul cu cuplul Rietsema. Tristeţe adîncă. R. ne povesteşte cum s-au petrecut şedinţele „Eranos". Bettina, fiica Olgăi, era şi ea acolo. Dimineaţa, în timpul primei conferinţe, o furtună teribilă. Trăznetul care a căzut pe lac, la cîţiva zeci de metri de Casa Eranos. Bettina zicea: e mama, care-mi spune du-te, părăseşte locurile astea. Urna funerară a Olgăi, ascunsă în crîng, în spatele pietrei consacrate „geniului locului".

Casa Gabriella va fi transformată în apartamente. Membrii grupului şi alţi artişti sau savanţi vor putea să închirieze aceste apartamente în timpul anului.

16 septembrie

Dejun cu Mihalovici şi Monique Haas. Îmi povestesc cum lucrează Beckett: scrie fără să se oprească toată ziua; apoi ia foarfecele, decupează fraze sau jumătăţi de fraze şi le lipeşte într-o ordine nouă, artificială.

Seara, o întîlnim pe Corina, femeia de încredere a Olgăi, care a îngrijit-o pînă în ultima clipă şi era la căpătîiul ei atunci cînd s-a stins. Olga ştia că va muri. În ultimele două zile ea nu mai accepta injecţiile. A avut pînă în ultima clipă poftă de mîncare. Nu mai primea pe nimeni. Christina Bühler a venit totuşi să o vadă cu puţin timp înainte de moartea sa. Cînd Olga a zărit-o în pragul camerei ei, a început să plîngă. A fost singura dată cînd cineva a văzut-o plîngînd.

Paris, 1 octombrie

Siegfried îmi povesteşte călătoria lui în China, cu cinci, şase ani în urmă. În avionul sovietic se găsea de asemenea o orchestră de muzicanţi ţigani. Refuzau scaunele. Stăteau chiar pe jos. (Nu înţeleg prea bine cum.) Siegfried era însoţit de un „artist" ţigan. Pe cînd avionul survola Mongolia, ţiganul, arătînd deşertul, la cîteva mii de metri sub el, a spus: „Dacă am cădea acum nu am găsi nici un arbore să ne agăţăm."

În China, ţiganul i-a spus: „Ce vom face aici, pe curul Pămîntului ?" Şi cînd a văzut ţăranii chinezi — săraci, împovăraţi de copii, care cumpărau apă caldă pentru ceai — ţiganul a izbucnit în hohote de plîns : „Sunt mai săraci decît noi, tovarăşe", i-a declarat cu voce tare.

12 octombrie

Acum cîteva zile, stăteam la masă la Marie-Louise, cu părintele Daniélou. Era de faţă şi Cioran. Conversaţie despre Teilhard de Chardin, provocată mai ales de Cioran care este exasperat de optimismul naiv şi primar al lui Teilhard. Sunt de acord cu Daniélou asupra acestui punct : Teilhard a reacţionat pe bună dreptate, împotriva „angelismului", el a arătat importanţa încarnării. Noi avem un corp şi suntem *aici*, pe Pămînt, trebuie deci să acceptăm viaţa aşa cum este ea, ca un mod de a fi *natural.* Trebuie să acceptăm şi „progresul". Inutil să ne plîngem că ne-am născut într-o societate industrială; trebuie să încercăm să trăim ca *fiinţe libere* chiar şi în mijlocul celor mai teribile condiţionări sociale, tehnice, psihologice.

Dar Emil Cioran nu poate să creadă în inteligenţa şi în maturitatea cuiva care vorbeşte de ceea ce va fi omul peste *un* *milion de ani*, cînd avem atîtea motive să ne îndoim că omul ar mai putea încă să supraviețuiască cîteva sute de ani.

Chicago, 2 noiembrie

Cît de însetați erau umaniștii italieni de o doctrină sacră și foarte veche, de o tradiție ocultă primordială, anterioară revelației mozaice ! Exaltația „înțelepciunii egiptene“, așa cum a fost ea transmisă prin *Corpus hermeticum*, constituie în ea însăși o întreagă mitologie. Căci acest „Egipt primordial“ pe care umaniștii italieni îl găsesc în *Poimandres* nu reflecta în realitate decît sincretismul helenistico-creștin din secolele al II-lea și al III-lea ale erei noastre. Dar ceea ce e semnificativ la umaniști este această sete de o „revelație“ primordială care le permite să-i primească pe Platon și pe „Hermes Egipteanul“ în sînul creștinismului.

Cînd, prin 1460, Cosimo de Medici a cumpărat manuscrisul grec al lui *Corpus hermeticum*, i-a cerut lui Marsilio Ficino să-l traducă imediat. Ficino nu începuse încă traducerea manuscriselor lui Platon și Plotin pe care i le-a încredințat Cosimo. Le-a lăsat la o parte pentru a începe cu *Corpus hermeticum*. L-a tradus în cîteva luni, în 1463, cu numai un an înaintea morții lui Cosimo. De abia după aceea a întreprins traducerea dialogurilor lui Platon. *Corpus hermeticum* a fost deci prima traducere făcută și publicată de Marsilio Ficino. Bătrînul Cosimo voia neapărat să cunoască această „revelație“ înainte de moarte.

Aceste detalii sunt în general trecute sub tăcere. Și totuși *Corpus hermeticum* a jucat un rol considerabil timp de două secole. Întreaga Renaștere italiană este impregnată de „hermetism“, de ocultism și de „egipțianism“. Cînd, cu 34 de ani în urmă, studiam la Roma pe Giordano Bruno și Campanella pentru diploma mea de licență, voiam tocmai să pun în evidență că „hermetismul“ Renașterii ar trebui să fie înțeles ca o reacție împotriva raționalismului medieval, izvorît din aristotelism, și că această pasiune pentru „ocultism“ și „magie“ trădează insatisfacția umaniștilor în fața „provincialismului“ catolic și setea lor de o doctrină universală primordială, revelată cu cîteva mii de ani înaintea lui Moise, Pitagora și Platon.

Toate aceste lucruri ar merita să fie reluate și aprofundate.

6 noiembrie

Primesc vizita unei tinere fete, care este în ultima clasă de liceu. Toamna viitoare va intra la Universitate. Nu știa ce specialitate să aleagă: Literele sau Filozofia. Pentru că, îmi mărturisește ea, vrea să studieze... vrăjitoria, *witchcraft*. O pasionează vrăjitoria medievală. A citit tot ce i-a căzut în mînă și e (din nenorocire) entuziasmată de ipotezele fantastice ale lui Margaret Murray. Vrea să studieze vrăjitoria în texte și să descopere „secretul vrăjitoarelor“. Aceste femei care se lăsau arse pe rug, fără să abjure sau să denunțe, aveau un „mare secret“. Tînăra nu este nici frumoasă, nici urîtă, are o voce extrem de dulce și stinsă, ca și cum i-ar fi frică să o piardă dacă ar forța-o puțin.

7 noiembrie

Voiam să citesc actele procesului lui Giordano Bruno. Există o copie a întregului dosar, descoperită de Angelo Mercati, în arhivele personale ale lui Pius al IX-lea, și publicată de el în 1942. Dar originalul a dispărut și iată cum. Manuscrisul făcea parte din arhivele transportate la Paris din ordinul lui Napoleon. Și acolo, aceste mii de documente zăceau uitate în nu știu ce pivniță și într-o bună zi au fost vîndute cu kilogramul unei fabrici de hîrtie.

8 noiembrie

Primesc o lungă scrisoare de la un necunoscut, Warren H. Keith. Îmi scrie din New York. A făcut studiile la Divinity School din Chicago pentru a deveni pastor baptist. Dar puțin timp după aceea a înțeles că nu aceasta era veritabila sa vocație religioasă. „M-am convins că adevărata problemă nu este ceea ce lumea va face din Christ, ci ceea ce va face din Afrodita.“ Creştinismul nu răspunde la întrebarea: cum să parvenim să divinizăm dragostea fizică şi romantică şi astfel să fondăm o etică şi o estetică a plăcerii şi a nobilului cult al corpului. El, Warren H. Keith respinge tradiţia religioasă patriarhală a iudeo-creştinismului. „Pentru ce conceptul unei Suveranităţi divine fondate pe forţă şi judecată ar fi mai nobil decît conceptul unei Suveranităţi divine fondate pe dragoste şi frumuseţe?“

În scrisoarea sa, de două pagini, îmi scrie, printre altele, că a publicat o carte, *Divinity as the Eternal Feminine*, că a fost unul din colaboratorii lui R. Gleb Botkin, fondatorul şi preotul Bisericii Afroditei — de care s-a separat apoi. Cum a citit *Yoga* mea şi a descoperit că sexualitatea mai era încă sacralizabilă în tantrism, mă întreabă dacă n-aş putea să-l pun în legătură cu un yoghin tantric. „Sunt dispus să devin discipolul yoghinului, dar n-aş putea să-i plătesc onorariu.“ El este convins, pe de altă parte, că resurecţia cultului zeiţei va trebui să se inspire mai curînd din Orientul Apropiat decît din India.

15 noiembrie

Citesc *Le Piéton de l'air*, ultima piesă a lui Eugen. Mă întreb dacă scena cu judecătorii mascaţi şi feroce nu există, cum se încăpăţînează să o gîndească fetiţa, decît în imaginaţia mamei, şi că ea nu există *decît pentru că mamei îi e frică* —, mă întreb deci dacă această scenă nu derivă indirect din lectura *Cărţii tibetane a Morţii*. Dacă Eugen cunoaşte această carte, este curios că a ghicit esenţialul...

Chiar în sfîrşitul tragic, pesimist al piesei am putea decela o oarecare influenţă „buddhistă“. Dar cine l-a incitat pe Eugen să citească şi să accepte astfel de texte? Sfîrşitul contrastează de o manieră frapantă cu optimismul lui Béranger de la începutul piesei. Să poţi „să te înalţi“, să poţi „să zbori“ este o sursă de necunoscute beatitudini. Apoi, atunci cînd Béranger revine din aceste lumi transcedentale — deprimat de ceea ce

a văzut: creaţia şi distrugerea ciclică a Lumilor. Dar este aici o viziune hindusă, asiatică. Mă întreb cum a putut Eugen să ajungă la ea.

20 noiembrie

Va trebui să mă gîndesc la conferinţa pe care o voi ţine la Princeton, la începutul lui ianuarie. Aş vrea să pun în lumină anumite simetrii: pe vremea pozitivismului şi pînă la „moartea lui Dumnezeu“ proclamată de Nietzsche, lumea occidentală descoperă (graţie orientaliştilor şi etnologilor) *realitatea zeilor* şi a *religiilor cosmice*; declinul creştinismului este însoţit de o „deschidere“ spre alte forme religioase, arhaice şi tradiţionale. Cum s-a apărat Occidentul împotriva acestor descoperiri: *banalizîndu-le*, aşa cum a învăţat să o facă în timpul ultimelor două secole (cînd a „banalizat“ Natura pentru a o putea cunoaşte şi domina).

29 noiembrie

Mi-am petrecut ziua redactîndu-mi conferinţa pentru Princeton. Am încercat să pun în lumină simbolismul religios (evident inconştient) al dragostei de „Natură“ în secolul al XIX-lea, ca şi diferitele ideologii „materialiste“ pentru care totul va fi rezolvat atunci cînd „ştiinţa“ va fi descifrat „enigmele Naturii“. Această sete de revenire la sursa surselor, la începutul începuturilor, de a pătrunde pînă în adîncul materiei şi de a identifica „germenele“, atomul în care totul a luat naştere — prelungeşte setea de *primordial* şi de arhaic a umaniştilor şi a filozofilor Renaşterii italiene.

Sincronisme interesante, pe care le-am schiţat din tinereţe şi asupra cărora am revenit, de nenumărate ori, în cursurile mele de la Bucureşti şi Chicago. De exemplu: fenomenele de mediumnitate sunt cunoscute, în Occident, din Vechiul Testament — dar de abia prin 1850 a luat naştere spiritismul, adică tehnica (şi ideologia) *probelor* că există o viaţă după moarte;

axioma că aceste probe trebuie să fie *materiale* (mese care se mişcă, zgomote, obiecte „materializate", fantome care pot fi fotografiate etc.), stabilirea unui mijloc de comunicare cu spiritele, fondat pe *numere* şi pe zgomote. „Nemurirea sufletului" era o problemă filozofică. Spiritismul introduce criteriul ştiinţelor experimentale, pentru a demonstra supravieţuirea sufletului, prin manifestări *fizice*. Obsesia *probelor tangibile*, o superstiţie de origine ştiinţifică.

De asemenea, în ce măsură D-na Blavatsky este în sincronism cu pozitivismul şi evoluţionismul din a doua jumătate a veacului al XIX-lea. Ea introduce „evoluţia" în doctrina orientală pretins secretă — cînd se ştie că gîndirea hindusă şi, în general, gîndirea orientală respinge orice evoluţie. „Mesajele" pe care i le transmitea misteriosul Mahatma se „materializau" imediat în faţa ochilor iniţiaţilor. Nu-mi vine să cred că aceste „materializări" au contribuit în mod considerabil la convertirea unui Olcott sau a unui Leadbeater la teozofie.

2 decembrie

Citesc biografia lui Wittgenstein de Norman Malcolm. Omul mă pasionează. Ura sa faţă de viaţa academică, dispreţul faţă de meseria de profesor. Şi acest detaliu care mi-l face şi mai apropiat: incapacitatea lui W. (ca şi a mea) de a *pregăti* un curs şi de a citi în faţa studenţilor un text scris. Georg Henkrik von Wright îl descrie astfel: „*Gîndea* în faţa elevilor lui. Dădea impresia unui spirit extrem de încordat." Şi Norman Malcolm face această precizare (în care mă recunosc în întregime): „Îşi ţinea cursurile fără nici o pregătire şi fără note. Mi-a spus odată că a încercat să-şi ţină conferinţele după note, dar rezultatele l-au dezamăgit profund. Gîndurile astfel proferate îi păreau «alterate», sau, cum îi spunea unui alt prieten, cuvintele îi păreau ca nişte «cadavre» cînd începea să le citească (p. 24).

Îmi amintesc cît de lamentabil am fost cînd a trebuit să-mi repet conferinţele despre Freud şi Gandhi; ele au avut atît succes în 1932–1933 în cadrul „Criterionului" la Bucureşti, încît sute de persoane care n-au găsit loc în sală au manifestat în faţa Fundaţiei Carol şi organizatorii au fost obligaţi să promită că vor fi reluate cîteva zile mai tîrziu. Fusesem „inspirat" şi am vorbit cu un enorm succes. A doua şi a treia oară m-am simţit jenat, am pierdut „flacăra". Aveam sentimentul *că mă repetam*, că nu mai eram „autentic". Numai cîteva fragmente pe care le-am improvizat *atunci*, gîndurile pe care n-am avut timp să le dezvolt în prima serie m-au salvat.

7 decembrie

La 13 iulie 1511, umanistul italian Jérôme Aleandre dădea socoteală unui prieten, într-o scrisoare, despre lecţiile pe care urma să le ţină la Paris. Trata despre Ausonius. Avea mai mult de două mii de auditori — rectori, teologi, directori de colegii, profesori, consilieri, avocaţi regali etc. Conferinţa a durat două ore jumătate şi, scrie Aleandre, cu toată căldura sufocantă, nimeni nu părea obosit. Din contră, cînd conferinţa s-a sfîrşit, publicul nu s-a mişcat din loc, ca şi cum ar fi aşteptat urmarea...

Şi toate acestea pentru a asculta un umanist italian vorbind despre un poet latin de mîna a treia. Dar asta interesa elitele de atunci. La fel cum în 1945–46 existenţialismul lui Sartre interesa tineretul.

17 decembrie

Lectura unei scrisori a lui Nietzsche către Rohde din 4 august 1871 mă face să aflu de existenţa unui oarecare Ribbeck, profesor de filologie la Kiel. Trebuie să reţin acest nume. O să-mi fie de folos în discuţiile mele cu „savanţii". Într-adevăr, Ribbeck a citit *Originea tragediei* — dar într-o scrisoare către Rhode a refuzat s-o ia în serios, sub pretext că această carte nu era fundamentată pe „mărturii sau pe probe".

Cel mai amuzant în această întîmplare este că Ribbeck avea poate dreptate, dar *în cultură* Nietzsche este cel care a triumfat. Nu spiritul filologic a fost creatorul culturii, ci divinaţia, patosul, imaginaţia — într-un cuvînt *EROAREA* (cu majuscule şi subliniată).

3 ianuarie 1963

Continuu discuţiile cu Tom Altizer. La obiecţia sa că nu scriu cartea în care „eu să dialoghez cu reprezentanţii conştiinţei moderne (Nietzsche, Freud, Marx etc.)“, am răspuns următoarele: Toţi aceşti autori iluştri pe care Tom îi admiră atîta sunt *occidentali*. Adică abordează probleme şi crize proprii spiritualităţii occidentale moderne. Eu unul cred că aceste orizonturi culturale sunt „provinciale“. Crizele şi problematicile unor Freud, Nietzsche, Marx etc. sunt depăşite sau rezolvate. Eu încerc *să deschid* occidentalilor ferestre spre alte lumi — chiar dacă unele din aceste lumi s-au prăbuşit cu zece mii de ani în urmă. „Dialogul“ meu cu alţi interlocutori decît cei ai lui Freud sau James Joyce: încerc să înţeleg un vînător din Paleolitic, un yoghin sau un şaman, un ţăran din Indonezia, africanii etc. şi să comunic cu fiecare.

8 ianuarie

Să meditez şi să filozofez asupra mitologiilor şi religiilor „primitive“ cum Nietzsche şi Rohde filozofau asupra credinţelor şi creaţiilor greceşti — acesta este sensul secret al cărţii mele.

În fond, înainte de a se prăbuşi definitiv, cultura occidentală *trebuie* să redescopere şi să proclame toate modurile de a fi ale omului. Datoria mea este să arăt grandoarea, cînd naivă, cînd monstruoasă, tragică, a modurilor de a fi arhaice.

26 februarie

Primesc telegrama de la Christinel. Mamy a murit astăzi. Mă aşteptam, îmi ziceam chiar că moartea va veni ca o binecuvîntare, şi totuşi sunt foarte trist. Încă o parte din viaţa mea care se duce.

27 februarie

Îmi amintesc: Pădurea Colombes, primăvara 1948, cînd am întîlnit-o pentru prima oară. Sosise din România de cîteva luni, cu Oani. Frumoasă, blîndă, cu părul argintiu. Apoi la Capri, în iulie–august 1949; cînd mi-a zis: Un om soseşte din această vastă lume şi-ţi răpeşte copilul, ceea ce ai mai scump şi mai bun.

În octombrie era grav bolnavă. La plecarea mea mi-a spus: „Le las sub protecţia dumitale, ocupaţi-vă de tot, de tot...“

7 martie

Miturile australiene sunt de o mare simplitate. Pentru un lector occidental, ele sunt monotone, plictisitoare, insipide. Ai impresia că nimic *important* nu se întîmplă; în tot cazul nimic nu aminteşte patosul şi grandoarea miturilor polineziene sau nord-americane. Tema este aproape aceeaşi: un Erou ancestral iese din inima pămîntului şi pleacă într-o anumită direcţie. Merge, merge şi din timp în timp întîlneşte alte personaje mitice, celebrează anumite ceremonii (extraordinar de simple) pe care australienii le mai repetă încă astăzi, civilizează tribul în chestiune (introduce regulile matrimoniale, riturile iniţiatice etc.) şi într-o bună zi dispare sub pămînt, sau se transformă în stîncă. Ceea ce este caracteristic, este că aceşti eroi mitici se deplasează continuu, călătoresc în toate sensurile şi lasă „urmele“ trecerii lor. Aceste itinerarii primordiale constituie fundamentul mitologiei tribale. Ele sunt revelate, în mare secret, neofiţilor în cursul iniţierii.

Şi brusc îmi amintesc că tot astfel se petrec lucrurile în *Ulysses* de James Joyce. Bloom, Stephen Dedalus nu fac decît să meargă, să se oprească pe ici pe colo, să dialogheze, să-şi aducă aminte, să-şi satisfacă nevoile lor fizice — dar nu se întîmplă nimic grandios nici dramatic. Fantastica aventură a lui Ulysse homericul este redusă în Dublinul începutului de secol la hoinăreli banale, fără nimic dramatic. Şi cu toate astea, pentru James Joyce, şi mai ales pentru cititorii şi admiratorii săi, aceste nimicuri iau proporţii gigantice. Un întreg univers se construieşte pe nesimţite din toate aceste vagabondaje, reverii şi conversaţii. Fiecare amănunt cîştigă semnificaţie şi „greutate“. Simt că analogia între mitologia arhaică cea mai sărăcăcioasă şi romanul cel mai semnificativ al secolului al XX-lea are un sens mai profund, pe care nu îl „realizez“ în acest moment. Romanul occidental — Balzac, Tolstoi, Dostoievski, Dikens, Proust — l-aş compara (din punct de vedere *epic*) cu marile mitologii ale Polineziei, Indiei, Greciei etc. Degenerarea şi dispariţia acestor mitologii deschid calea spre filozofie şi literatură. Ne-am fi aşteptat ca „degenerarea şi dispariţia“ romanului *epic* să ducă de asemenea la filozofie. Dar James Joyce se reîntoarce la monotonia încărcată de semnificaţii religioase a hoinărelilor Eroilor australieni. Suntem încîntaţi şi admirăm, ca şi australienii, faptul că Leopold Bloom se opreşte într-o cîrciumă şi comandă o bere.

Chicago 10 martie

Acum vreo două săptămîni mi-a scris Philippe Lavastine de la Paris. S-a reîntors după cinci ani petrecuţi în India. (Aflasem amănunte despre viaţa lui la Benares de la un elev al meu, Frederic Streng, care îl întîlnea la profesorul Agrawala.)

Îmi scrie ca să-l ajut să obţină o bursă Bollingen. Îmi spune că, în lipsa lui, un prieten venea regulat, încărca saci întregi de cărţi şi le vindea. Cîteva mii de volume, dintre cele mai preţioase.

Sufăr ca şi cum ar fi fost vorba de propria mea bibliotecă. Cunoşteam biblioteca lui Lavastine din iarna 1946, cînd locuiam în rue des Saintes Pères. Avea, poate, 100 000 de volume. Cumpăra necontenit, pretutindeni — şi cumpăra tot. Cînd m-a invitat odată la masă, mi-a dat roşii cu untdelemn..., dar cumpărase în ziua aceea cărţi de multe mii de franci. Nu trăia decît pentru cărţi şi pentru citit. Prin 1952-53, pentru că nu putea lucra acasă în timpul zilei, din cauza copiilor, pleca la Biblioteca Naţională sau la Musée Guimet. Făcea asta în fiecare zi. Mi se părea tragic şi paradoxal — să lucrezi într-o bibliotecă publică deşi ai la tine acasă o sută de mii de volume...

11 martie

Dimineaţa — ninsoare ca în toiul iernii. O zăpadă moale, afînată. Recitesc *Agamemnon*. Amintiri: prima lectură, în franţuzeşte, prin clasa a IV-a de liceu. Haig Acterian fusese atît de entuziasmat încît se hotărîse să înveţe greceşte. Îmi spunea: aşa ar trebui să faci şi tu. Să nu mai citim nimic altceva decît greceşte şi cărţi despre Grecia...

În acea săptămînă, am citit, îndemnat de el, *Apollo*, manualul de istoria artelor al lui Salomon Reinach. Haig îmi spunea: Va trebui să scriem împreună o istorie a *tuturor* artelor, în Grecia. Eu voi scrie istoria teatrului şi a arhitecturii. Tu trebuie să începi cu Homer.

Despre Homer, i-am răspuns, va trebui să scriu o carte întreagă. Un volum de cinci sute de pagini. Poate chiar două volume...

Planurile acestea le făceam, în mansarda din Strada Melodiei, acum vreo patruzeci şi doi de ani.

13 martie

De atîtea săptămîni, trăiesc exclusiv cu australienii: de dimineaţa pînă seara. (Acasă, nopţile, citesc altceva: Eschil, Henry Miller, G. Meyrink.) Cum aş putea pune mai bine în evidenţă structura platoniciană a spiritualităţii australiene? Pentru australieni, a cunoaşte înseamnă a-ţi aminti. Prin iniţiere are loc un proces de *anamnesis*: neofitul nu află numai miturile secrete, care explică şi justifică întreaga existenţă, ci se descoperă pe sine, se *recunoaşte* în Strămoşul mitic, a cărui reîncarnare este. Pentru Platon, filozofia te ajută să-ţi aminteşti Ideile; mai precis, să-ţi aminteşti de situaţia sufletului în post-existenţă şi pre-existenţă, cînd sufletul contempla Ideile. Pentru australieni, iniţierea îţi revelează că *ai mai fost aici*, pe aceste locuri, în timpurile aurorale, *in illo tempore*: ai mai fost aici, dar sub înfăţişarea fabuloasă a Strămoşului, sau a Eroului civilizator. Acest personaj mitic slujeşte de model: iniţiaţii trebuie să repete ceea ce a făcut el la început. Dar prin inițiere descoperi că acel personaj mitic ești *tu însuți*—, așa cum ai apărut pentru întîia oară. În fond, te repeți pe tine însuți — așa cum ai fost tu la început, *exemplar*.

15 martie

Nu trebuie să uităm că americanii n-au încă o „istorie", n-au rădăcini. Culturalicește, sunt încă în faza pionierilor și a emigranților: liberi, disponibili. Acesta este marele lor noroc: că, deși descind dintr-o cultură occidentală, pot totuși *lua totul de la început*, pot crea ceva *nou*.

21 martie

Visul de azi noapte: aveam o serie de obiecte prețioase, dar, deși îmi aminteam că intrasem cu ele într-o odaie, nu-mi mai aminteam nici măcar ce fel de obiecte erau. Ies din odaie și încerc să-mi aduc aminte; umblu pe străzi, recunosc o biserică (îmi spun: am mai fost pe aici, știu că este și o grădină pe aproape) — dar am tot timpul această senzație penibilă: că sunt amenințat să-mi pierd total memoria. Christinel era cu mine. Îi cad în genunchi și-i spun: Ajută-mă! Numai tu mă poți salva!...

3 aprilie

Dintr-un articol despre R.P. Desmond Chute aflu că un țăran italian, pe patul de moarte, ceruse astfel împărtășania: „Medici non ne voglio; portatemi il Re del'Universo"[1].

5 aprilie

Încep volumul al doilea din *Autobiografie*. Voi încerca să rezum anii petrecuți în India, în așa fel încît să pot insista exclusiv asupra anumitor întîmplări, trecînd sub tăcere altele. Trebuie să păstrez anumite secrete. Pe de altă parte, despre India am scris de atîtea ori încît nu mă simt ispitit să mai revin încă o dată.

Cred, însă, că această carte — autobiografia — este, astăzi, *singura* care trebuie cu orice preț scrisă. Toate celelalte lucrări mai pot aștepta.

9 aprilie

Am scris în fiecare zi, între trei și șase pagini. Uluit să descopăr că-mi amintesc încă atît de bine primul an petrecut în India. E drept, verific din cînd în cînd detalii și date în *Șantier* și *India*. Și ce n-aș da să am la îndemînă *Jurnalul* anilor 1928–1940 și corespondența primită în India (1929-1931), pe care o păstram încă, în 1940, într-una din lăzile cu hîrtii și scrisori, în Strada Palade...

Pe de altă parte, fiind vorba de *Amintiri*, iar nu de o biografie obiectivă și sistematică, lipsa „documentării" îmi dă o anumită libertate: voi însemna numai *ce mi-a rămas în amintire*, ce a contribuit să mă formeze, ce mi se pare *esențial*. Voi fi de asemenea liber să comentez întîmplările și descoperirile acelor ani.

Evident, anumite lucruri vor fi trecute sub tăcere; în primul rînd, aventurile erotico-sentimentale din 1929–1930 (mă voi mulțumi cu aluzii) și, mai ales, experiențele și învățăturile din Himalaya, 1930–1931.

18 aprilie

Vine să mă vadă Garma Chang, traducătorul poemelor lui Milarepa și, acum în urmă, al unor texte yogice tibetane. Îmi vorbește elogios de *Yoga*, dar mai ales de *The Myth of the Eternal Return*. Se miră că am înțeles atît de bine cele trei universuri spirituale: lumea primitivilor, Orientul și tradițiile occidentale.

Îmi spune că a propus unui editor din Formosa să publice în traducere chineză *The Myth of the Eternal Return*.

---

[1] Nu vreau medici; aduceți-mi-l pe Regele Universului."

21 aprilie

Uluit de „descoperirile" pe care le fac în legătură cu romanele mele *Isabel* şi *Lumina ce se stinge*. Acesta din urmă, ilizibil, monoton, ratat — mi se revelează deodată ca o reacţie inconştientă împotriva Indiei, o încercare disperată de a mă apăra împotriva mea însumi — căci în vara 1930 decisesem să mă „hinduizez", să mă pierd în massa indiană. „Misterul" *Luminii*, acel incendiu incomprehensibil care izbucneşte într-o noapte în Bibliotecă şi care provoacă, între altele, orbirea şi „des-centralizarea" bibliotecarului — era, în fond, „misterul" existenţei mele în casa lui Dasgupta.

Sunt foarte multe lucruri despre care ştiu că n-am dreptul să scriu. Aş putea adnota, totuşi, o copie dactilografiată — precizînd că aceste adnotaţii nu vor fi publicate niciodată. Informaţii pentru eventualii cititori ai manuscrisului *Amintirilor*.

Rochester, 29 aprilie

Aproape un ceas, cu avionul, de la New York. Mă aşteaptă la aeroport Gerow, tînărul sanscritist din Chicago, de un an profesor de sanscrită la Rochester.

Cinăm la Norman O. Brown, autorul acelei cărţi fascinante *Life against Death* şi care declarase lui Gerow că e „discipolul meu de extremă stîngă". O vastă casă de ţară, la vreo zece kilometri de Universitate. N. O. B. — fără vîrstă, greu de caracterizat. Extraordinară cultură. Deşi helenist, aici, la Rochester, predă un curs despre „arhetipuri culturale". Încă pasionat de Freud.

În amfiteatru, mă prezintă el. Îmi place că insistă asupra traiectoriei mele vitale şi culturale: Bucureşti-Calcutta-Lisboa-Paris-Chicago.

30 aprilie

De dimineaţă, discuţie cu vreo zece profesori. Apoi, dejun la N.O. Brown. Discutăm cărţi şi autori — dar aflu prea puţine

lucruri despre el. Îmi spune doar că lucrează de cîţiva ani la o carte asupra cetăţii greceşti şi a vieţii politice.

La două d.a., din nou la Universitate. Seminarul lui N.O.B. Studenţii îmi pun întrebări — şi încerc să-i lămuresc. Nu ştiu în ce măsură N.O.B. a fost mulţumit. Am insistat, din nou, asupra deosebirii între *Madame Bovary* şi un adulter — uitînd, atunci, pe catedră, că pentru un freudian ca N.O.B. deosebirea aceasta nu există, sau e nesemnificativă.

Trebuia să iau avionul de cinci pentru New York, dar din cauza furtunii s-au suspendat toate zborurile. Petrec seara cu Gerow şi soţia lui discutînd filozofie indiană.

La zece şi jumătate la gară. Scriu rîndurile acestea în tren, ca să treacă timpul.

Şi acest amănunt: azi după amiază, la seminarul lui N.O.B., unul din studenţi mă întreabă ce cred despre „păcatul originar". I-am mărturisit că e una din problemele care *nu mă interesează*. Mirarea lui Brown şi a sălii. Brown mi-a spus că o psihanaliză ar explica poate indiferenţa mea faţă de această problemă centrală.

Harvard 1 mai

Invitat de Preşedintele Universităţii, Dr. Pusey, să fac parte din comitetul *ad hoc* care va decide succesorul lui Slater (la „Institute of World Religions"). Găzduit în Dana-Palmer House. Seara, cinez la Slater, împreună cu Decanul Fac. de Teologie, Dr. Miller, şi soţii Thorkild Jacobsen.

Slater îmi spune că Harvard University a ţinut mult să mă aibă pe mine; chiar şi acum sunt profesori care speră că voi accepta. Îi repet ce-i spusesem la Princeton: că deşi Harvardul îmi place foarte mult, nu-l pot dezamăgi pe Gerry Grauer, care a făcut atîta pentru mine. În plus, nu cred că voi avea în altă parte libertatea de care mă bucur la Chicago. De altfel, nu sunt bun administrator, şi „Institutul" trebuie administrat.

2 mai

Comitetul *ad hoc*: Pusey, Miller, eu și profesorii de la Yale și Columbia, iar de la Harvard, Ingalls. Din nou, întrebarea: sunt dispus să accept etc. ? Le explic de ce nu pot. Cînd vin „experții“ să discute meritele candidatului (W.C. Smith, de la Montreal), fiecare începe prin a recunoaște că „cel mai potrivit ar fi fost, evident, Prof. Eliade“. Roșesc, plec ochii. Și totuși, un sentiment de mîndrie și nostalgii: totul a început, acum vreo patruzeci de ani, în mansarda din Strada Melodiei. Acum se vorbește despre „savantul mondial“, „cel mai mare etc.“, „singurul care etc.“. Mi-am adus aminte de reacția românilor față de primele mele studii de Istoria Religiilor. Mulți nu mă luau în serios. Oscar Lemnaru, bunăoară, scrisese că *Yoga* e o carte ratată etc.

Teribilă criza de melancolie, al cărei izvor nu izbutesc să-l identific.

Washington, 4 mai

Am ajuns aseară, cu Christinel. De dimineață, la Meridian House, unde se ține Congresul Centrului lui John Nef (A Center for Human Understanding). A treia și ultima zi a Congresului. Vorbește Chagall — mai precis citește un text scurt, autobiografic, plin de surprize — și eu încep seria comentariilor. Insist asupra acestui lucru : deși Chagall a fost contemporan atîtor „distrugeri de universuri estetice“ (cubism etc.), deși a pictat și el (o amintește chiar în textul de astăzi) personagii plutind în aer, capete nelalocul lor etc. În opera lui Lumea nu e anihilată, nu se reîntoarce în haos. Și, totuși, Lumea lui Chagall e transfigurată, e plină de mistere; bunăoară, animalele lui (mai ales măgarul), în care recunosc un sindrom mesianic sau paradisiac. Pictura lui Chagall e pătrunsă de nostalgia Paradisului, etc. etc.

(După ce discuția se încheie, Chagall mă felicită, mă strînge în brațe. Ne mărturisește — lui Christinel și mie — că-i fusese puțin „frică“ de ce voi spune. — Mi-e frică de savanți, adaugă.)

5 mai

Aseară am fost cu soții Richman și scriitorul indian Raja Rao la Mrs. Watkins, în Maryland, la vreo cincisprezece kilometri. Citisem începutul romanului lui Raja Rao, *The Serpent and the Rope*, și îmi plăcuse. Încîntat să descoper că Rao cunoștea *Le Mythe de l'Éternel Retour, Naissances mystiques, Yoga.* Se întreba chiar : cum a putut înțelege un occidental simbolismul inițierilor indiene ? Stau cu el în față, lîngă Robert Richman care conduce. Peisaj pastoral: pădure, coline, o turmă de vaci — și apoi casa doamnei Watkins, în marginea pădurii.

Raja Rao ne pregătește cina: *curry* pipărat ca la Madras. La masă, discuție generală. De notat această observație a lui Rao: India se afla aproape de Occident, participa oarecum la aceeași cultură — dar Islamul a rupt unitatea lumii și a adîncit și agravat deosebirile. Acum, după secole de izolare, India pare *departe* de Europa, pare străină, „exotică“.

Remarca lui Raja Rao, ieri după-amiază, la Meridian House, comentînd observațiile unui tînăr profesor de fizică, elev al lui Fermi (e Anderson, de la Chicago Univ.): există o asemănare esențială între gîndirea științifică occidentală și gîndirea indiană; nici una nici alta nu ține seamă de forme și aparențe, ci caută ceea ce e fundamental și invariant. *Objective approach.* Cînd a venit în S.U.A. pentru prima dată, Raja Rao a cerut să vadă un singur om : pe Oppenheimer.

După lunga discuție de azi noapte (cînd a trebuit să răspund la întrebări din toată istoria culturii, de la neolitic la Bizanț...) Rao îmi spune că trebuie *neapărat* să reviu în India. Indienii ar putea învăța de la mine cum să-și înțeleagă propria lor cultură.

6 mai

Interesanta observație a lui Morazé, la discuția de ieri: instrumentele, spunea el, nu sunt creația omului; ele fac parte din Natură, în acelaşi sens în care un lan de grîu face parte din Natură, deşi e rezultatul priceperii şi efortului omului. Savantul studiază legile Naturii şi, în măsura în care le înţelege, „fabrică“ instrumente — dar nu le „creează“. Obiectele şi descoperirile ştiinţifice fac parte din Natură.

Dacă Morazé are dreptate, concepţia omului de ştiinţă de azi despre instrumentele şi descoperirile lui se apropie de semnificaţia pe care o acorda omului civilizaţiilor tradiţionale (paleo-orientale şi primitive) uneltelor şi, în general, ansamblului de obiecte care constituie cultura lui materială. Cfr. tot ce spuneam în *Forgerons et Alchimistes* despre minereurile considerate a fi nişte embrioni în matricea Mamei Pămînt, despre metalurgie, ritualele prin care „embrionii“ sunt aduşi la lumină şi ajutaţi să „crească“, să se „maturizeze“, devenind, adică, metale.

Chicago, 10 mai

Am început *Autobiografia* lui Jung. Importanţa pe care o acorda el „Centrului“. Dar interesul pentru „Centru“ nu apare în opera lui Jung înainte de 1950, cînd am ţinut prima mea conferinţă la „Eranos“ despre : *Le symbolisme du Centre*...

15 mai

De abia acum, meditînd asupra vieţii mele „secrete“ din India, îi înţeleg sensul. În fond, existenţa mea indiană a fost schimbată (mai precis anulată) datorită întîlnirii a două tinere fete: M. şi J. Dacă nu le-aş fi întîlnit, sau dacă, întîlnindu-le, nu m-aş fi lăsat antrenat în aventuri iresponsabile — viaţa mea ar fi fost cu totul alta. Prin M., am pierdut dreptul de a mă integra Indiei „istorice“; prin J., am pierdut tot ce crezusem că-mi făurisem în Himalaya: integrarea mea în India spirituală, transhistorică.

Înţeleg, însă (de abia acum!) că aşa trebuia să se întîmple. Cele două fete mi le-a scos *mâyâ* în cale, pentru a mă obliga să-mi vin în fire, şi să-mi regăsesc propriul meu destin. Care

era : creaţie culturală în limba română şi în România. Numai după epoca de intensă şi frenetică activitate din 1933–1940, am avut dreptul să mă „detaşez“ de momentul românesc — şi să încep a gîndi şi scrie pentru un public mai vast, şi într-o perspectivă „universală“.

17 mai

„Porter le Christ...au coeur des réalités réputées les plus dangereuses, les plus naturalistes, les plus païennes, voilà mon évangile et ma mission“.[1] Asta o scrie Teilhard de Chardin; care se voia „ *l'évangéliste du Christ dans l'Univers* “.[2]

Ce bucurie, să redescoperi la un teolog occidental, „om de ştiinţă“, optimismul ţăranilor români, creştini şi ei, dar aparţinînd acelui „creştinism cosmic“, de mult dispărut în Occident. Ţăranul crede că „Lumea e bună“, că a redevenit aşa după întruparea, moartea şi învierea Mîntuitorului. Probabil că optimismul meu fundamental îşi are izvorul în această certitudine. Dacă cineva ar studia cîndva, în mod inteligent, teoria mea despre *hierofanii* şi *hierofanizarea* progresivă a Lumii, a Vieţii şi a Istoriei — m-ar putea compara cu Teilhard de Chardin. Cu această deosebire : că el a ajuns la aceste concepţii prin descoperirea Cosmogenezei, iar eu prin înţelegerea religiilor cosmice (în care trebuie să includ, cu toate diferenţele pe care le prezintă, şi creştinismul ţărănesc din Europa răsăriteană, care e de fapt o liturghie cosmică).

Semnificativă nu e numai această concepţie a lui Teilhard, ci şi extraordinarul ei succes de public. Fantastică reacţie a elitelor europene împotriva „provincialismului“ Bisericilor creştine.

---

[1] „Să-l aduc pe Christ... în inima realităţilor care au reputaţia de a fi cele mai periculoase, cele mai naturaliste, cele mai păgîne, iată evanghelia şi misiunea mea.“

[2] „evanghelistul lui Christos în Univers“.

22 mai

Citesc cartea lui Claude Cuénot despre Teilhard de Chardin. Prețioasă mai ales pentru numărul considerabil de citate și extrase din scrisori (majoritatea inedite). Viziunea lui Teilhard e reconfortantă : Creația, Viața, Omul, Spiritul — toate acestea nu numai că au un sens, dar sensul lor se revelează *împreună* („în devălmășie", cum ar fi spus Petre Țuțea). Dacă înțeleg bine gîndirea lui Teilhard de Chardin, aș spune că pentru el opera lui Goethe, bunăoară, e solidară de structura oceanelor, de morfologia organismelor pluricelulare, de capacitatea craniană a prehominizilor etc. etc. Solidară : în sensul că *presupune* și *prelungește* toate aceste „creații". Evident, Teilhard nu putea accepta ipoteza unei dispariții catastrofice a pămîntului sau a omenirii. Nu putea concepe că o *operă*, începută acum cîteva miliarde de ani, și care s-a desăvîrșit printr-un proces misterios de selecție și prin salturi calitative înainte, un asemenea *opus magnum*, în care e implicat un Christos cosmic, ar putea fi oprit pe loc printr-un accident termonuclear.

20 iunie

Ieri și astăzi — timp superb. Lucrez la nuvelă. Îmi zic că este absurd ceea ce fac: să pierd aceste ultime săptămîni de libertate pentru a scrie o nuvelă, fără ca măcar să știu cum se va termina. Dar simt că trebuie s-o scriu — pentru sănătatea mea morală. Cîtă dreptate avea G. Bachelard cînd vorbea despre „funcția irealului"; care, dacă nu este satisfăcută, duce la nevroză și la sterilitate...

22 iunie

Nu știu de ce, m-am gîndit azi mult la Walter Otto. Cînd l-am cunoscut, în grădina Casei Gabriella, în vara 1955, avea peste optzeci de ani. Am început să-i vorbesc în englezește, dar el a insistat să vorbim franțuzește — deși vorbea destul de prost. Extraordinară vitalitate : în pauză, după prima lui conferință de o oră, a refuzat sandvișurile pe care i le pregătise Olga; a cerut șampanie — și a fumat un trabuc.

Îmi spunea că într-o sută, două de ani, paginile lui despre gîndirea mitică grecească vor deveni tot atît de prețioase ca și textele grecești clasice.

23 iunie

Papini nota în *Jurnalul* lui, la 31 ianuarie 1943: „Liturghia e un banchet funebru în care un om își mănîncă propriul lui Dumnezeu în fața unei mulțimi de înfometați".

24 iunie

Un tînăr student de la Social Thought, Botinovici, vine să mă vadă. Citise *Șarpele*, în traducere germană, și era entuziasmat. Ar fi vrut să citească și alte opere „literare" ale mele, dar nu-l încurajez. Stăm totuși de vorbă despre concepția mea asupra fantasticului în literatură. Îi spun că această concepție își are rădăcinile în teoria mea despre „irecognoscibilitatea miracolului" — sau, în general, în credința mea că după Întrupare, „transcendentul" se camuflează în lume, sau în istorie, și astfel devine „irecognoscibil". În *Șarpele* o atmosferă banală și personaje mediocre se transfigurează treptat. Ceea ce venea de „dincolo", ca și toate imaginile paradisiace de la sfîrșitul povestirii — erau deja *acolo* de la început, dar camuflate în banalitatea de toate zilele și, ca atare, incognoscibile.

26 iunie

Încep să am o idee tot mai bună despre „oamenii de știință". În ultimul timp am întîlnit vreo cinci-șase tineri — studiau fizica, matematicile, biochimia etc. Unul era muzicant pasionat și cunoștea admirabil pe Mozart. Doi erau „cititori de poezie" de cea mai bună calitate (admirabile observații despre Four Quartets etc.). Altul era, aș putea spune, un excelent specialist în Kierkegaard. (Și e curios că Chuck Long, acum vreo zece-doisprezece ani, a aflat de Kierkegaard tot de la un fizician...) Un altul „se interesa“ de romanul „nouvelle vague“, de Camus şi Merleau-Ponty, de pictură („tachisme“, „pop-art“ etc.). În orice caz, fiecare din ei depăşea universul în care-i proiectau propriile lor studii.

Cînd mă gîndesc la „umanişti“, la colegii mei antropologi, orientalişti, teologi — ca să nu mai vorbesc de sociologi... Parcă le-ar fi ruşine să spună că citesc pe poeţi, pe mistici. Încearcă să pară „serioşi“, „ştiinţifici“. Simulează obiectivitatea savanţilor. În fond, sunt timoraţi şi sterili. Lipsa lor de curiozitate e o dovadă de neputinţă şi mediocritate.

27 iunie

Reiau nuvela. O voi intitula, probabil, *Şanţurile.* La început, voiam să-i dau un titlu care să păcălească pe cititori: *Bătălia dela Oglindeşti.* În fond, bătălia avea loc la cîteva zeci de kilometri de satul unde ultimii rămaşi sapă şanţurile ca să găsească comoara. Era un fel de a arăta cum „românii au sabotat Istoria“. În preajma catastrofei, cînd totul se prăbuşea, cînd alţi stăpîni se pregăteau să ocupe şi să domine ţara — satul meu asculta de un bătrîn şi căuta comoara pe care o visa el, întruna, de aproape optzeci de ani.

28 iunie

Windy City! Cît de bine aud vîntul, de la mine, din birou. Îl ascult fermecat. Această litanie metalică mă poartă foarte departe, în copilărie. Verile, la Techirghiol: plecam, la începutul după-amiezii, spre Sanatoriu, la Mare. După vreun ceas de drum, în marginea ghiolului, sub arşiţă, luptînd cu praful pe care-l găseam chiar în macii şi florile de cîmp — ne întîmpinau pinii maritimi de la Sanatoriu. Cînd bătea vîntul, îi auzeam cum aud acum arborii de pe strada a 57-a. Intram în penumbra pinilor, şi deja începeam să simţim nisipul sub tălpi. Apoi, deodată, pe neaşteptate, în faţa noastră — marea.

De ce notez acest amănunt lipsit de interes şi de semnificaţie? Poate pentru că de o jumătate de ceas nu fac decît să-mi amintesc infinite nimicuri legate de primele veri petrecute la Techirghiol. Detalii, figuri, vorbe, regăsite ascultînd vîntul. (Evident, Proust şi *la madeleine* etc. etc. — dar nu e vorba de asta. Pur şi simplu, beatitudinea de a *asculta* şi a-mi *aminti.*)

29 iunie

De mult, din România, n-am mai trăit o asemenea vară. Dar parcă nici în România cerul nu era atît de albastru...

*

Ce straniu geniu a fost Papini, şi cît era de adînc şi de naiv, cît de copilăros putea fi cîteodată... Am deschis azi *Diario*, şi la 13 mai 1946 găsesc această însemnare: „Ultimele informaţii recente asupra furtunilor solare confirmă legea descoperită de mine despre influenţa soarelui asupra evenimentelor istoriei umane. Astrologia e falsă în ceea ce priveşte destinele individuale, dar e adevărată pentru popoare.“

2 iulie

Teama lui Gide şi a atîtor alţi scriitori de la începutul secolului de a deveni „littérateurs“. De aceea Gide a căutat *viaţa* şi mai tîrziu a descoperit *socialul.* J.P. Sartre continuă aceeaşi tradiţie: „literatura“ trebuie să răsfrîngă concretul istoric, adică socialul, politicul.

Eliberarea mea de „literatură“ prin istoria religiilor şi etnologie răspunde aceleiaşi tendinţe: pentru mine, asta e *real* — nu „literatura“. De aceea, ar greşi criticul care ar vedea în opera mea ştiinţifică o aplecare spre erudiţie. E vorba de cu totul altceva: de o lume care mi se pare mie mai *reală*, mai *vie*, decît personagiile de romane şi nuvele.

4 iulie

Uitasem sonetul lui Michelangelo cu acel uriaş

d'altezza tanta
Che da'su'occhi noi qua giù non vede,
E molte volte ha ricoperta a franta
una città colla pianta del piede.

Recitindu-l astăzi din întîmplare, mi l-am reamintit. Mă gîndisem la el ultima oară în Portugalia, cînd „vizualizam" pe Adamastor.

Al sole aspira, a l'alte torri pianta
per aggiungere al cielo e non lo vede
...e'l capo ha fermo e prossimo alle stelle...[1]

Aş vrea să ştiu mai mult despre acest gigant care „doreşte fierbinte soarele" şi vrea să „ajungă la cer". Mă impresionează forţa cu care reapare, în plină Renaştere, o imagine protoistorică. Pentru că acest gigant care atinge Stelele este o nouă variantă a „coloanei Cerului", a lui *Axis mundi*, a coloanei *Irminsul* care susţine cerul etc. Toate aceste „coloane" care legau Cerul de Pămînt, sprijinind totodată Cerul, împiedicîndu-l să se prăbuşească — erau extrem de populare în epoca megalitică. Prin ce întîmplare le-a descoperit Michelangelo? Ce-a voit să ne *spună* — descriind gigantul? Era oare propria lui imagine, proiectată vertiginos pînă la stele?...

Paris, 17 iulie

Bernanos renunţă să scrie romane după izbucnirea războiului civil în Spania — şi suferă, pentru că se considera în

primul rînd *scriitor*. Dar face acest sacrificiu pentru că voia să *mărturisească*, să judece lumea aşa zisă creştină la lumina conştiinţei lui de creştin.

Îmi dau acum seama că de aproape zece ani am sacrificat şi eu „literatura"; am renunţat să scriu romane (singurul gen literar care-mi îndestula talentul). Am făcut-o pentru a impune o nouă înţelegere a lui *homo religiosus*. Într-un anumit fel, am „mărturisit" şi eu într-un război religios pe care-l ştiam pierdut mai dinainte.

18 iulie

Seara, cu Emil Cioran, Jean Gouillard, Corbin şi Muriel şi Gerry Brauer — în apartamentul „nostru" din Rue de la Tour. Gerry Brauer încearcă să explice anumite aspecte ale politicii externe americane prin „ideologia frontierei": timp de mai bine de un secol americanii ştiau că, dacă nu le place vecinul, pot pleca mai departe, la o sută sau o mie de mile spre Apus. După al doilea război mondial, au văzut că U.R.S.S. *rămîne*: nu o pot nici distruge, n-o pot nici „uita" prin distanţare. N-au unde să se mai ducă. Sentiment de frustraţie şi deznădejde.

26 iulie

O., care va împlini 21 de ani în ianuarie proclama pe Michel Butor scriitor genial — „mai mare ca Ionescu". Descusîndu-l, aflu că nu cunoaşte bine nici pe Balzac, nici pe Stendhal, sau Tolstoi, sau Dostoievski, nici măcar pe Proust; şi n-a auzit de James Joyce. Dar Butor e descoperirea lor, a celor de douăzeci de ani: de aceea trebuie să fie mai mare ca Ionescu, Camus etc. descoperiţi acum cincisprezece sau zece ani de *alţii*, de cei care au astăzi treizeci sau treizeci şi cinci de ani.

Sunt fascinat de această problemă a „generaţiilor", văzută astăzi dintr-o perspectivă contrarie celei pe care o aveam acum treizeci şi cinci de ani. Anumite valori — sau comportamente, sau alergii, sau daltonisme — se impun ca o fatalitate, numai pentru că eşti *mai tînăr*, mai tînăr decît tot ce-a fost tînăr pînă la tine. Nae Ionescu obişnuia să spună: tinerii au întotdeauna dreptate. Sau: sunt de acord cu ceea ce faci, pentru că eşti tînăr.

---

[1] ce-ntrece uriaşii, / pe noi nu ne-ar zări şi nici n-ai crede / că macină cetăţi întregi cu paşii; / el suie, cînd spre soare se repede, / pe turnuri unde nu ajung arcaşii, / dar soarele de-a pururea nu-l vede, / căci are matahala sa lălîie / un ochi, şi-acela-n unul din călcîie... / şi-şi ţine capul ţeapăn printre stele,...

Eliade, citind din memorie, crede că este vorba de un *Sonet*; în realitate însă este poezia convenţional numerotată 68, din suita de octave; vezi Michelangelo, *Poezii, Opera omnia*, traducere de C.D. Zeletin, Editura Minerva, 1986, Bucureşti.

Dar mă întreb dacă entuziasmul pentru Butor et Comp. nu e factice la cei foarte tineri; dacă „la nouvelle vague“ n-a fost *întîi* impusă de critici, şi *apoi* acceptată de snobi, de „elite“ şi în cele din urmă de cei de douăzeci de ani. În orice caz, entuziasmul pentru o nouă formulă literară şi succesul ei de critică şi de public nu dovedeşte nimic. S-ar putea ca acest *nou* să fie într-adevăr creator şi semnificativ, şi să *rămînă*. Dar s-ar putea ca toată „revoluţia“ să fie o impostură sau să plece de la un *malentendu*. Nu pot uita că, între 1895 şi 1910, Maeterlinck era considerat, *pretutindeni în Europa*, marele, genialul reprezentant al reînnoirii Artelor — în timp ce Gide, Claudel, ca să nu mai vorbesc de Rimbaud şi Mallarmé, erau aproape necunoscuţi. Ce interesant subiect pentru o teză de doctorat! Prezentarea valorilor *noi, revoluţionare*, proclamate de aşa zisele elite şi avangarde în 1890–1910–1930 etc. — şi, concomitent, analiza situaţiei scriitorilor contemporani, care au fost recunoscuţi de abia de generaţiile următoare.

27 iulie

Vizită la Walter Strauss, profesor de Literatură franceză la Emory University, şi prieten cu Tom Altizer. Un an la Paris pentru a studia motivele orfice în poezia europeană, de la Hölderlin la Pierre Emmanuel. Discuţie pasionantă. Şi totuşi: spune ce te aşteptai să spună un intelectual de avangardă. Bunăoară; Beckett e genial (mai ales în ultimele lui producţii) şi e superior lui Ionescu; *Rhinocéros* e „convenţional“ etc.

Aş vrea să găsesc timp să scriu şi această carte: *L'opium des élites*. Extraordinara falsificare a tuturor perspectivelor artistice, triumful incomprehensibilului *ca atare*, confuzia de valori care face ca astăzi totul să fie posibil etc. etc.

1 august

În *L'Art Romantique*, Baudelaire republică articolul-recenzie (atît de elogios!) despre Arsène Houssaye şi articolele despre Champfleurs, Pierre Dupont (proclamat mare poet!), Philibert Rouvière etc. etc. Admiraţia lui Baudelaire faţă de Théophile Gautier sau Wagner mi se pare deodată mai puţin semnificativă. Îmi place să-mi închipui o Istorie a Literaturii franceze pe la 2100 — în care să se prezinte şi dosarul „succeselor“ contemporane; bunăoară, tirajele, traducerile şi bibliografia articolelor critice publicate despre Beckett, Butor, Nathalie Sarraute etc.

Le Plan de Grasse 10 august

Răsfoiesc corespondenţa între Hofmannsthal şi Carl I. Burckhardt, preţioasă mai ales, pentru scrisorile acestuia din urmă. Surprinzător de juste aprecieri asupra lui Jean Cocteau şi Valéry (asta prin 1920). Uluitoare analizele, criticile şi previziunile lui politice: Anglia şi Franţa preocupate numai de ce se întîmplă (sau s-ar putea întîmpla) în Germania, ignorînd sau neglijînd Rusia etc. Burckhardt anunţă al doilea război mondial şi decadenţa Europei, triumful bolşevismului etc. Melancolia cu care am citit aceste pagini profetice. La ce bun? Aşa scria şi Nae Ionescu, aşa gîndeam şi noi, „tinerii“ din 1925–1935, aşa striga toată „dreapta“ europeană prin 1930. La ce bun? Nici „opinia publică“, nici *inteligentsia*, nici cancelariile, nici marea finanţă nu s-au lăsat impresionate. Lucrurile s-au întîmplat ca şi cum *nimeni* n-ar fi fost acolo ca să le prevadă.

11 august

Găsesc în biblioteca Déliei *La Jeune Parque*, étude critique par Octave Nadal. Aflu că Paul Valéry a păstrat toate schiţele, bruioanele, copiile, şi toate hîrtiile şi hîrtiuţele pe care însemna date, cuvinte, idei, sau desena, sau calcula etc., etc. — „environ huit cents pièces de format divers, le plus grand nombre en feuilles détachées et le reste çomprenant soixante-dix pages reliées d'un grand cahier"[1] (p. 155). A păstrat tot. Dar de ce? Indiferență, sau, dimpotrivă, manie de colecționar și arhivist? Curiozitate față de gestația și maturizarea propriei lui opere? Sentimentul că, păstrînd *tot*, s-ar putea înțelege măcar unele din misterioasele procese ale creației poetice?

Abano, 24 august

Scriu cu efort și silă a doua conferință „Eranos". Și totuși tema pe care mi-am ales-o e pasionantă. *„Paradis et Utopie: Geographie mythique et Eschatologie"*. Am cu mine o mapă întreagă de documente despre speranțele milenariste ale pionierilor. America a fost colonizată de puritani și extatici, plecați în căutarea Paradisului terestru. În conferință citez o seamă de exemple uluitoare: coloniștii erau siguri că au regăsit Paradisul. Voiau să clădească în America adevăratul Ierusalem ceresc. *Acolo* credeau ei că vor putea continua și perfecționa Reforma, compromisă în Anglia și pe Continent.

Ce e mai surprinzător: aceeași tensiune eschatologică se regăsește și în coloniile catolice, în special cele spaniole. Columb era sigur că descoperise Paradisul terestru. Pentru Columb, descoperirile transatlantice aveau și o funcție eschatologică: Lumea Nouă se deschidea Evangheliei — deci, sfîrșitul Pămîntului se apropia.

Paris, 22 septembrie

Întîlnire cu părintele A. S. Puțin timp după aceea sosește și Dna George Brătianu. Spre marea mea uimire, Dna G. B. îl roagă pe părintele A. să-i explice problema Răului. *Privatio boni*, începe părintele. Ontologic vorbind, Răul nu există. Etc. etc.

---

[1] „vreo opt sute de bucăți de format divers, cea mai mare parte în foi desprinse, iar restul cuprinzînd șaptezeci de pagini legate într-un caiet mare".

După plecarea părintelui, Dna G. Brătianu ne povestește despre moartea soțului său în închisoare, în 1953. Era la regim celular. Din noiembrie 1952 pînă la 23 aprilie 1953, nimeni nu l-a văzut. S-a crezut chiar că era mort. Apoi, în ziua de Sfîntu Gheorghe, cîțiva deținuți l-au zărit în curte, gîrbovit, de abia mergînd, cu călăii alături. Printre deținuți se aflau cîțiva episcopi uniți. De la fereastra lor, i-au făcut un semn cu mîna și l-au binecuvîntat. George Brătianu i-a privit, dar părea că are ochii morți. Nici o reacție. A doua zi este din nou condus în curte. Scena se repetă. G. B. ridică ochii spre fereastră, surîde, — episcopii surîd de asemenea și îl binecuvîntează. Gardianul îl întreabă pentru ce a ridicat ochii și ce a văzut — nu am ridicat ochii, răspunde G. B. N-am văzut pe nimeni. Gardianul începe să-l bată în cap. Din curte pînă la al doilea etaj nu se oprește din lovituri. Dar ajuns în celulă, gardianul este cuprins de frică — și ceilalți deținuți îl aud coborînd scara. Bolnav, epuizat, G. B. a avut probabil, în celulă, o hemoragie internă și gardianului i-a fost frică. A mers să cheme doctorul, sau pe cineva cu acest drept. Li se auzeau cizmele pe scară. Puțin timp după aceea au coborît. G. B. agoniza probabil. Nu mai putea fi salvat.

Au auzit, în ziua aceea, gardianul, din cinci în cinci minute deschizînd ferestruica celulei și privind înăuntru. Voia să știe dacă G. B. mai trăia. În jurul orei douăzeci și două sau douăzeci și trei, gardianul a coborît din nou în fugă, pentru a-i chema pe ceilalți. În celulele vecine înțeleseseră: G. B. murise. Dar era prea tîrziu pentru a fi scos din celulă și îngropat. Operația a avut loc a doua zi seara, aproape cu 24 de ore mai tîrziu.

Persoana care a povestit toate acestea Dnei George Brătianu se găsea, cu cinci sau șase alți deținuți, într-una din celulele alăturate. A doua zi, ca de obicei, unul din responsabilii ocnașilor a venit să facă apelul. Părea beat, buimăcit. A rămas năuc cîteva minute, înainte de a se decide să facă apelul. Apoi a mers în celula lui G. B. și a ieșit de acolo cu o oală cu marmeladă. Pomana, a spus, întinzîndu-le oala.

Părintele plecase şi regretam. Mă gîndeam: *privatio boni*…

Mă gîndeam de asemenea la aceasta: la Paris am auzit spunîndu-se că George Brătianu s-a sinucis tăindu-şi venele cu bucăţelele de metal de la şireturile de ghete, pe care le frecase luni întregi pentru a le ascuţi. Dar această versiune a fost inventată de temniceri. Foarte abili, ei au lansat un zvon care putea fi crezut, căci era în concordanţă cu voinţa, răbdarea şi eroismul victimei.

Abano, 24 septembrie

Mă apuc de articolul despre *Mioriţa*. Întîi îl voi scrie în româneşte, pentru *Cuvântul*, apoi îl voi rezuma, în franţuzeşte, pentru Enciclopedia pe care o îngrijeşte V. Horia, la Hachette. Aş vrea să reiau teza lui C. Brăiloiu, corectînd-o şi completînd-o. Brăiloiu se trudeşte să demonstreze că *Mioriţa* nu e „pesimistă“ şi nici nu cuprinde cine ştie ce filozofie înaltă: e doar o expresie a apărării de morţi şi de strigoi, deci o afirmare a vieţii. Teza e primară — pentru că *Mioriţa* nu poate fi redusă la comportamentele şi credinţele magico-religioase pe care le implică. Dar sunt de acord că balada nu e „pesimistă“ şi că ciobanul, vorbind de moarte ca de nuntă îndată ce află din gura mioarei ce-au pus la cale tovarăşii, nu e un laş, nici un „contemplativ“. În fond, mioara rosteşte un *oracol* — şi soarta revelată oracular nu poate fi schimbată. Ciobanul ştie că *va muri*, orice ar face. Nu e vorba, deci, de laşitate sau „contemplaţie“, ci de senină resemnare în faţa destinului. Va trebui să explic toate acestea pe îndelete. Să comentez „liturghia cosmică“ implicată în moartea văzută ca o nuntă. Etc. etc.

Dar şi mai important mi se pare faptul că elitele culturale româneşti s-au recunoscut în destinul ciobanului. Nenorocul în Istorie etc. Şi încercările deznădăjduite ale creatorilor şi cărturarilor români de a *răsturna* acest nenoroc în istorie, continuînd să creeze şi să creadă în cultură ca şi cum Istoria n-ar exista, gata să-i sfarme şi să-i anihileze. Actul creator românesc e comparabil strigătului ciobanului din *Mioriţa*, care-şi exaltă moartea în termeni nupţiali.

Mioriţa e importantă mai ales pentru ce-au văzut în ea intelectualii români de un secol încoace.

Chicago, 12 octombrie

Admirabil răspunsul lui Heidegger atacurilor lui Carnap de care iau cunoştinţă de-abia astăzi: *a fi, a nu fi* nu trebuie să fie înţelese „logic“, ci în relaţie cu semnificaţiile pe care le au într-o existenţă omenească — de exemplu în experienţa spaimei şi a sfîrşitului, care provoacă şocul *posibilităţii* de a nu fi, şi uimirea pe care o trezeşte acest şoc, uimirea că *există* ceva, că nu există decît *nimicul*, nefiinţa. Mă întreb dacă toate aceste lucruri arhicunoscute astăzi au tulburat fie cît de puţin pe Carnap; şi dacă ele tulbură astăzi un neopozitivist sau un marxist…

17 octombrie

Încep să pun la punct manuscrisul pentru „Eranos“. Ar fi multe alte lucruri de adăugat, mai ales privitor la „Paradisul terestru“ pe care pionierii puritani îl căutau în America. Ar trebui să amintesc că fenomenul colonizării face parte din stilul baroc. Dragostea de putere şi frenezia de a se bucura de această putere. Colonizarea şi puritanismul sunt cei doi poli ai Barocului. Pe de o parte vînzătorul de sclavi, pe de altă parte Puritanul; — sau pe de o parte voinţa de a se îmbogăţi cît se poate de rapid (şi prin toate mijloacele), de altă parte mistica Quakerilor. Voinţa de *putere* — exterioară sau interioară.

Chicago, 29 octombrie

În fond, de la australieni la indienii vedici, nu există soluţie de continuitate în ce priveşte *ritul* şi semnificaţia lui. În India, sacrificiul repetă ceea ce avusese loc *ab origine*, în momentul creaţiei. Identificîndu-se cu sacrificiul, omul biruie moartea, cîştigă nemurirea. Ceremonialele australienilor repetă gesturile paradigmatice ale Eroilor şi Personagiilor din „Dream Time“. Prin această repetiţie, Lumea e regenerată şi viaţa continuă, iar individul găseşte sens existenţei şi totodată îşi asigură o post-existenţă spirituală (după moarte, sufletul reintegrează sursa primordială, şi aşteaptă acolo, ca „copil-spirit“, o nouă reîncarnare.)

2 noiembrie

Despre „norocul cărţilor“.

În timpul războiului civil din Anglia, s-au tipărit multe mii de cărţi şi pamflete. Opera cea mai faimoasă e fără îndoială *Areopagitica* lui Milton. Dar cartea a trecut neobservată. Nu e menţionată în nici unul din miile de pamflete contemporane, în care se discutau atîţia autori şi personalităţi de mult uitaţi. Parlamentul — căruia Milton îl adresase *Areopagitica* — nici n-a catadicsit să răspundă. Ediţia întîi a apărut în noiembrie 1644 — şi n-a fost retipărită decît în 1738, mult timp după moartea lui Milton.

5 noiembrie

Ar trebui să adun într-o zi toate criticile făcute reducţionismului. De constituit o categorie specială : utilizarea imaginilor pentru a ilustra absurditatea „explicaţiilor obiective“. Bunăoară: a descrie frumuseţea unei femei spunînd că are un sternum delicios, un admirabil duoden etc. Îmi aduc aminte de refutaţia pe care a întreprins-o Leo Strauss a „obiectivismului“ lăudat de Max Weber. Strauss întreba pe savanţi dacă o analiză sociologică exactă şi riguroasă a unui cîmp de concentrare exprimă oare sensul profund al acestui fenomen social. Leo Strauss arată că o prezentare corectă a cîmpurilor de concentrare implică şi *judecata* lor.

6 noiembrie

Le explicam studenţilor mei necesitatea „generalizărilor“: le arătam o hartă minusculă a Australiei. E adevărată? Sigur că e. Şi totuşi harta nu arăta (nu putea arăta) toate localităţile, nici toate golfurile, rîurile, lacurile, colinele. O hartă de zece ori mai mare va arăta de zece ori mai mult, dar nici aceasta nu va putea indica tot ce arată harta de Stat Major a unei regiuni. La rîndul ei, nici aceasta din urmă nu poate reprezenta *tot*.

Deci, avem dreptul să „generalizăm“ în Istoria Religiilor. Cu condiţia să prezentăm ceea ce este *esenţial* la scara la care lucrăm, şi să fim coerenţi. (O hartă îşi pierde valoarea dacă, pretinzînd că e o hartă economică, uită să indice anumite aspecte economice ale regiunii respective şi adaugă informaţii inutile: bunăoară, săpăturile arheologice, sau frontierele lingvistice etc.)

7 noiembrie

Albert Einstein zicea: „Am înţeles de mult că nu trebuie să-mi pierd timpul pentru a încerca să-i conving pe colegii mei.“

Dacă aş putea să ţin seama de acest principiu scriind *Primitive Religions*...

8 noiembrie

De scris într-o zi un Elogiu al idealiştilor, al „intelectualilor generoşi“, al pacifiştilor care refuză drama Istoriei, speră în pacea universală, în justiţie şi fraternitate etc. De arătat că, departe de a fi „inautentici“, absenteişti, mistificaţi, zvîrliţi la lada de gunoi a Istoriei — ei ilustrează secularizarea „Nostalgiei Paradisului“, caracteristică atîtor mistici. Aceşti „intelectuali idealişti“ reprezintă, într-o cultură profană ca a Occidentului secolelor al XIX-lea — al XX-lea, misticismul secularizat. Nu sunt inautentici, nici „facili“. Descind dintr-o tradiţie multimilenară. Dorinţa misticilor de a reintegra seninătatea, plenitudinea, lipsa de tensiune a Paradisului — a devenit, astăzi, dorinţa „idealiştilor“ de a trăi într-o societate egalitară, beatifică şi fără tensiune.

10 noiembrie

Observ acest aspect „primitiv“ în ceea ce de la Hegel şi Marx încoace se numeşte *alienaţie*: alienat, omul se simte pe sine un „obiect“, dependent de forţe exterioare, forţe şi prestigii în care el şi-a proiectat întreaga lui substanţă vitală. Or, la foarte multe popoare „primitive“, *sufletul* (sau *adevăratul* suflet) e închipuit în afară de trup — „proiectat“ în anumite obiecte, sau camuflat în ele. Dacă aceste obiecte sunt distruse, omul îşi pierde sufletul, şi moare.

„Alienarea“ modernă e, într-un anumit fel, o regresiune la această concepţie magică a sufletului.

16 noiembrie

S-a vorbit atît de mult despre lipsa de originalitate a Romei în materie religioasă, despre influenţele orientale sau greceşti, fără de care totuşi n-ar fi avut nici măcar o mitologie, ca să nu mai vorbim de Mistere... De fapt, originalitatea geniului religios roman stă în selecţionarea şi interpretarea elementelor împrumutate de la greci sau din Orient. Creativitatea Romei se epuiză în *alegere*, promovare, exaltare — sau în respingere, cenzură, *persecuţie*. Nu e vorba numai de practică. Ce-a acceptat Roma de la alţii, a schimbat, a adaptat şi, mai ales, a *întărit* (uneori, a îngroşat).

Încep să lucrez la articolul *Myth* pentru *Encyclopaedia Britannica*. Evident, voi utiliza pagini întregi din *Myth and Reality* (care a apărut acum cîteva zile). Dar voi avea de scris cel puţin cincisprezece pagini dactilografiate despre istoria interpretărilor, diferitele categorii de mit etc. Cel puţin o săptămînă pierdută. De ce-mi risipesc timpul cu asemenea nimicuri? Probabil că nu mai am mult timp înaintea mea. De ce nu mă concentrez asupra operelor cu adevărat *importante*?... Am o singură scuză: voiam ca *Mitul* — aşa cum îl înţeleg eu astăzi, aşa cum cred că trebuie înţeles — să nu cadă pe mîna vreunui netot, care să repete truismele sociologice sau antropologice. Voiam să cuceresc o „poziţie cheie“ pentru Istoria Religiilor. În *Encyclopaedia Britannica* au scris, pe vremuri, despre mit şi mitologie, Max Müller, Andrew Lang, Marett, Frazer. Măcar pentru o generaţie, aş vrea ca cititorii să fie informaţi şi altfel decît se face în USA, adică exclusiv prin antropologi.

26 noiembrie

După trei ore de curs şi seminar, cînd mă simţeam sleit, şi aş fi vrut să rămîn singur măcar o jumătate de ceas, să beau o cafea fără să scot un singur cuvînt, vine să mă vadă Frederiksson. Se întorcea de la Congresul de Antropologie de la San Francisco, şi în drum spre Washington, s-a oprit pentru cîteva ceasuri la Chicago. S-a oprit ca să mă vadă. Observ că are o dantură nouă, dar îl înţeleg totuşi cu greutate. După o jumătate de ceas, de abia mai mă stăpînesc. Aceleaşi şi aceleaşi lucruri pe care mi le spusese anul trecut, pe care mi le repetase în nenumărate scrisori şi memorii. Toate ducînd la o singură concluzie: să se fondeze, *repede*, un Institut de Eschimologie, sub direcţia lui. Pentru asta şi-a adus la San Francisco şi pe soţia lui, eschimo (despre care aflasem de la el, astă primăvară, că fusese operată de cancer): ca să se convingă antropologii că el e identificat cu eschimoşii — şi să-i susţină proiectul.

De abia îl mai ascultam. Şi totuşi, *dacă are dreptate*? Dacă explicaţiile lui asupra limbii metaforice a şamanilor eschimo, asupra dualismului sufletelor etc., etc. — sunt întemeiate? O întreagă cultură arhaică, ultima care mai este încă vie, îşi va găsi o altă, mai profundă, explicaţie. Şi cultura asta dispare sub ochii noştri, şi va fi imposibil de reconstituit, pentru că toate documentele care o privesc vor fi greşit sau incomplet culese. Ultima şansă de a se informa în chip ştiinţific ar fi Institutul lui de Eschimologie. Dar, deocamdată, nu sunt bani. Şi eschimoşii continuă să fie „studiaţi“ după chestionare prefabricate într-o Universitate americană...

6 decembrie

Lucrez la articolul *Eminescu*, pentru *Cuvântul*. De fapt, o lungă recenzie a admirabilei cărţi a Rosettei del Conte. Sunt surprins descoperind cît de adînc a meditat Eminescu asupra problemei Timpului. Ar trebui citate zeci şi zeci de versuri — mai ales din poeziile inedite. Acest extraordinar *Memento mori*:

„Ascultînd cu adîncime glasul gîndurilor mele,
Uriaşa roat'a vremei, înapoi eu o întorc…"

13 decembrie

Melvin Hill a venit din Capetown să studieze cu mine Istoria Religiilor. Azi mi-a adus un foarte interesant „term-paper", despre dansul sacru la boşimani. Rămîne două ceasuri în biroul meu. Este evreu, învaţă acum ebraica şi-l interesează cîteva cursuri la Divinity School: Vechiul şi Noul Testament, Teologia sistematică, Istoria Religiilor. Dar e mai puţin atras de Teologia pastorală, de Istoria Bisericii şi celelalte. De aceea, încercăm acum să-l trecem la Social Thought — ca să se poată concentra exclusiv asupra Istoriei Religiilor.

Îmi povesteşte multe lucruri pasionante despre Africa de Sud. Pînă acum şaizeci-şaptezeci de ani, fermierii îi vînau pe boşimani aşa cum vînau antilopele — dar o făceau „doar ca să se amuze" (*for fun only*). Ştiau că la lună nouă şi lună plină, dar şi cu alte anumite prilejuri, boşimanii dansau de la opt la şaisprezece ceasuri fără întrerupere, într-un fel de extaz — şi atunci puteau fi vînaţi cu uşurinţă. (Altminteri, boşimanii simţeau apropierea albilor — şi se ascundeau.)

Mulţi au fost siliţi să lucreze în minele de aur sau de diamant. Se îmbolnăveau şi mureau cu duiumul. Cei care supravieţuiau, cînd se întorceau în jungla lor, nu mai ştiau să se orienteze: nu mai descopereau plantele cu rădăcini comestibile, nu mai „simţeau" unde se găsesc izvoarele subterane — şi piereau.

Ce spunea un boşiman la vînătoare: că simte apropierea antilopei *în pulpe*, i se strînge carnea, acolo, şi se zbate, prevestind antilopa — care apărea la orizont multă vreme după aceea.

15 decembrie

Cunosc pe B.A. Morrissette, de curînd numit profesor de franceză la Universitatea noastră. Surprins să descopăr că citise multe cărţi de-ale mele. A publicat de curînd un volum despre Robbe-Grillet. Îl consideră „cel mai important scriitor" după Proust şi James Joyce.

Şi iarăşi presimt secvenţa bine-cunoscută: pentru că Morrissette şi-a cheltuit cîţiva ani din viaţă studiind pe Robbe-Grillet, pentru că prestigiul lui de critic şi istoric literar este „angajat" în acest autor — va face totul ca să convingă publicul şi pe colegi că a avut dreptate, că nu s-a înşelat. Şi cum este Chairman la departamentul de limbi romanice, va încuraja pe studenţi să studieze pe Robbe-Grillet şi ceilalţi autori din „la nouvelle vague", neglijînd şi sabotînd restul literaturii franceze contemporane. Studenţii, la rîndul lor, vor publica teze despre „la nouvelle vague" şi vor obţine catedre universitare. Şi pentru că şi ei şi-au cheltuit cinci, şase ani din viaţă studiind pe Robbe-Grillet, se vor sili să „fructifice" acest timp şi această energie, convingînd pe studenţii lor etc. Şi astfel povestea se va repeta de la început…

19 decembrie

Romanul *trebuie* „să povestească" ceva, pentru că naraţiunea (adică invenţia literară) îmbogăţeşte Lumea nici mai mult nici mai puţin decît Istoria, desigur pe un alt plan. Suntem *creatori* în universurile imaginare cu mai multă şansă decît putem fi pe planul Istoriei. Faptul *că se petrece ceva, că se petrec tot soiul de lucruri* — este la fel de semnificativ pentru destinul omului ca şi faptul de a trăi în Istorie sau de a spera să o modifici.

28 decembrie

În nuvela pe care sunt pe cale de a o scrie (*Podul*), aş vrea să fac să se înţeleagă pînă la obsesie sensul ei secret: *camuflajul misterelor* în evenimentele *realităţii imediate*. A face să reiasă, în consecinţă, ambivalenţa oricărui „eveniment”, în sensul că un „eveniment“ aparent banal poate să reveleze un întreg univers de semnificaţii transcendente, şi că un „eveniment“ aparent extraordinar, fantastic, poate fi acceptat de cei care îl trăiesc, ca ceva care vine de la sine şi de care ei nici nu se gîndesc măcar să se mire.

3 ianuarie 1964

Jack Hayward ne duce astăseară la Civic Theatre să vedem *Black Nativity* de Langston Hughes, cu Marion Williams, Alex Bradford şi Princess Steward (oarbă). Aflu că „Profesorul Bradford e unul din cei mai importanţi cîntăreţi evanghelici din U. S. A.“ Este „pastor şi director muzical la Greater Abyssinian Church of Newark, New Jersey“. Extraordinară *prezenţă* — pe care o regăseşti, de altfel, la fiecare din ceilalţi doisprezece sau paisprezece cîntăreţi. Ai impresia că te afli proiectat în universul religios al unor copii. Autenticitatea, realismul naiv al „credinţei“ care te întîmpină în *Negro Spirituals* — toate acestea nu aparţin lumii adulţilor. Eşti introdus ca prin miracol într-un Univers pe care nu ţi-l poţi imagina decît în vis, pe care îl întrezăreşti uneori la marii poeţi.

În fond, lumea aceasta naiv-religioasă o cunosc de mult: e aceeaşi ca în colindele româneşti de Crăciun. Dar la negrii americani e mai mult decît desfătare folclorică: face parte din experienţa lor religioasă; în fond, *acesta* este creştinismul lor. Să ne închipuim ţăranii români trăind *exclusiv* în universul religios al colindelor, fără învăţătura şi disciplina Bisericii, fără tradiţiile savante reprezentate (oricît de aproximativ) de preot. Dar mai este o deosebire, care mi se pare decisivă: *pasiunea* negrilor, labilitatea lor nervoasă, care face ca atîtea *negro spirituals* să atingă paroxisme aproape isterice. Niciodată nu vei vedea un grup de ţărani şi ţărance din Europa Orientală (nici chiar din Rusia) *posedaţi* de personagiile colindelor pe care le cîntă. Măsura, simplitatea, seninătatea folclorului religios sud-est european, comparate cu frenezia şi extazul din *negro spirituals* : aici ai impresia că *descoperirea* minunilor Nativităţii (sau a celorlalte hierofanii) e prea exaltantă pentru sufletul unor copii, că, în cele din urmă, aceşti copii încep să ţipe, să bată din palme, să urle de bucurie, de tristeţe, de nostalgie.

Ar mai fi atîtea altele de adăugat…

4 ianuarie

Încep să transcriu cîteva note din Japonia. Dar, transcriindu-le, adaug, în paranteză, comentariile sau reflecţiile pe care le-am făcut acum cîţiva ani în legătură cu aceste însemnări, şi pe care, din fericire, le-am păstrat în aceeaşi mapă. (Altminteri, cum le-aş fi putut regăsi în maldărele de hîrtii din bibliotecă?)

Surprins să descopăr cu cîtă pasiune am urmărit problemele discutate în 1936 (seminarul despre *De docta ignorantia*). Îmi propun să dezvolt, comentîndu-l, acest text intim din toamna 1958. *Les Rochers du Matsushima* ar putea inaugura o nouă formulă în producţia mea actuală : note intime, discuţii, portrete.

5 ianuarie

Marx: nu vrea să explice Lumea, ci s-o schimbe.

Buddha: antimetafizica; nu-l interesa originea sau explicaţia Lumii, nici originea condiţiei umane. Voia să schimbe condiţia umană. Ca şi Marx, de altfel, care înţelegea prin „schimbarea Lumii“ modificarea radicală a condiţiei umane.

Simbioza buddhişti-comunişti în India contemporană: şi unii şi alţii sunt împotriva castelor, a ritualismului brahmanic, a speculaţiilor metafizice. Ca şi marxismul, buddhismul e „universalist“.

6 ianuarie

Cred că am parcurs majoritatea miturilor primitive relative la creaţia (sau originea) Omului. Pretutindeni, mitul prezintă creaţia (sau apariţia: dintr-o regiune subterană, din Cer etc.) unui Om primordial, mai mult sau mai puţin perfect (adică, în primul rînd, „nemuritor“). Dar „originea“ omului nu explică situaţia actuală a umanităţii. Omul devine muritor, sexuat, în conflict cu lumea animală, blestemat să muncească etc. — în urma unui eveniment sau unei serii de evenimente care au avut loc în epoca mitică. Asta înseamnă că şi pentru primitivi, ca şi pentru iudeo-creştinism, omul actual nu este numai opera lui Dumnezeu, ci şi rezultatul unor „evenimente“, care alcătuiesc o Istorie („mitică“, dar nu mai puţin o Istorie). De ţinut seama de această unitate fundamentală de vederi, cînd voi prezenta continuitatea vieţii spirituale — de la Paleolitic la Gnoză.

7 ianuarie

Rabbi Samuel H. Dresner, care a venit să mă vadă acum cîteva săptămîni, mi-a trimis cartea lui *The Zaddik*. Este un larg studiu despre R. Yaakov Yosef (m. 1782), şeful spiritual al hasidismului în Polonia. Mă impresionează de la început acest lucru: în mijlocul celei mai dezastruoase catastrofe a evreilor din Polonia, Yaakov Yosef vede problema în termeni spirituali. Vorbind despre „reforma“ (*takannah*) iudaismului, nu se referă la condiţiile economice şi sociale catastrofice în care se aflau atunci comunităţile evreieşti din Polonia, ci la faptul că „după un număr de generaţii, respectul (reverenţa) a diminuat“ printre oameni (op.cit. p. 29). Ceea ce îl deprima şi preocupa în primul rînd era criza spirituală, i.e. condiţia spirituală a poporului. După Talmud, „neglijarea studiului Torei“ e responsabilă de distrugerea primului Templu, iar „ura inutilă“ a cauzat distrugerea celui de al doilea Templu. R.Yaakov Yosef crede că aceleaşi păcate au dus la distrugerea centrului spiritual al evreimii din Polonia secolului al XVII-lea.

11 ianuarie

Miturile asupra originii omului: el este făcut (de Creator sau de o Fiinţă supranaturală) dintr-o *materia prima*: lut, piatră, lemn. Această *materia prima* este evident în raport cu structurile culturilor respective: megaliticii insistă asupra pietrei (dar mitul se regăseşte şi aiurea), cultivatorii asupra ţărînei (fertilitatea solului etc.). Dar interesul nu este aici — el este în simbolismul implicat în aceste substanţe. Stînca, piatra reprezintă expresia plastică a perenităţii; cînd omul a fost făcut (sau extras) din piatră, el participa la modul de a fi al pietrei. El *dura*, nu cunoştea moartea. Pe de altă parte, perenitatea vieţii într-o regenerare eternă, ciclică este exprimată prin pămîntul fertil, prin lemnul arborilor.

15 ianuarie

Ieri şi azi, aproape tot timpul cu Ed. Conze. A ţinut două conferinţe despre buddhism — amuzante, dar superficiale, neaşteptat de „populare“. Lungi discuţii împreună. Aflu că a fost, şi este încă, teozof: admiră *The Secret Doctrine* şi crede că Mme Blawatsky a fost o reîncarnare a lui Tsonkapa. Îi pun o seamă de întrebări în legătură cu astrologia. Îmi spune că am intrat în era tehnocraţiei. Centrele spirituale vor fi distruse. Compară distrugerea mînăstirilor din Anglia şi Franţa în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea cu distrugerea mînăstirilor tibetane de către comuniştii chinezi. Fără nimicirea centrelor de spiritualitate medievală creştină, revoluţia industrială, democraţia, liberalismul politic etc. etc. nu puteau triumfa. Tot aşa India şi Asia centrală şi sud-orientală nu vor putea fi integrate „lumii moderne“ (i.e. tehnocraţie, materialism etc.) înainte ca centrele de rezistenţă spirituală din mînăstiri, *ashrame*, universităţi, să fie radical nimicite.

23 ianuarie

Cîte s-au mai scris despre „animism“ ! Dar mă întreb dacă s-a stăruit deajuns asupra acestui fapt: că, postulînd autonomia sufletului şi supravieţuirea lui *post mortem*, omul şi-a deschis o perspectivă uriaşă, datorită căreia o întreagă „fenomenologie a Spiritului" a devenit posibilă. Important, decisiv a fost faptul că, prin credinţa în autonomia sufletului, omul şi-a revelat sieşi modul de a fi (paradoxal) al spiritului.

24 ianuarie

Mă trezesc tîrziu (după agitaţia şi oboseala de ieri), în plin soare. Ramurile de *forsythia* pe care le-a adus ieri Christinel sunt toate înflorite. Parcă ar fi venit primăvara.

La birou, îmi aduc deodată aminte că e ziua Unirii Principatelor. Mă las purtat de amintiri: La Cernavoda, în şcoala primară, iernile sub ocupaţia germană, 1916-1918; atîtea conferinţe pe care le-am ascultat („despre semnificaţia zilei de 24 Ianuarie pentru Istoria Românilor" etc.). Senină, împăcată melancolie. Aud bătăi în uşă. E studentul meu Wendell Charles Beane, un pastor negru înflăcărat, vorbăreţ, entuziast (crede în transmigraţie, vrea să împace creştinismul cu India şi misterele greco-orientale). De data asta pare timid, încurcat. Îmi întinde un plic. Crezuse că nu mă va găsi şi-mi scrisese o lungă scrisoare. Se aşază în fotoliu şi mă priveşte nervos, curios, în timp ce citesc.

Aseară, la seminarul cu Tillich, se ridicase în ultimul sfert de ceas şi vorbise cu pasiune despre urgenţa unei noi teodicei şi despre alte multe probleme. Îmi scrie că, odată întors acasă, i se păruse că nu fusese la locul lui — şi nu putuse să adoarmă toată noaptea. Soţia lui încercase să-l liniştească. I-a repetat şi de data aceasta că este prea sensibil, că se gîndeşte prea mult la ce-ar putea gîndi alţii despre el etc. Zadarnic. Şi atunci a scris această lungă scrisoare şi a venit să mi-o aducă.

Îl liniştesc cum pot. Pleacă împăcat, zîmbind. Mă gîndesc din nou la Alexandru Ioan Cuza, la Moş Ion Roată, la Principatele Române, la problemele lui W.C. Beane, mai ales la faptul că el, ca negru american, îşi dă foarte bine seama de dificultăţile pe care le va înfrunta încercînd să-şi convingă coreligionarii că există *karma* şi metempshihoza etc. etc. — şi toate aceste întîmplări, dificultăţi şi obstacole, dureri, înfrîngeri, victorii, mi se par deodată încărcate de sensuri secrete. Dar cum să le descifrez? Cum?

27 ianuarie

Paul Tillich e foarte interesat de ce-i spun despre *deus otiosus* la primitivi, şi mai ales de repetarea aceluiaşi fenomen de „îndepărtare" şi „pasivitate" în religiile vechiului Orient şi chiar în Grecia (castrarea lui Uranos — ce mai plastică expresie a inacţiunii şi inactualităţii). Ne întrebăm amîndoi dacă acelaşi proces n-a avut loc în iudaism. Jahve devine din ce în ce mai „transcendent" în iudaismul tardiv. Intermediarii îi iau locul. Apar, hipostaziate, Puterile lui Jahve : Înţelepciunea sa, Gloria sa, sau Spiritul, Cuvîntul său. În imaginea lui Messia, Fiul Omului, avem de a face cu „Puterea intermediară" prin excelenţă.

Dar Tillich merge mai departe : pentru el, teologia „Luminilor" reprezintă forma deistă a retragerii lui Dumnezeu din lume. În ceea ce priveşte teologia protestantă americană din ultimii cincizeci de ani, Tillich o consideră „unitariană în Christos". Dumnezeu e redus la a doua persoană a Trinităţii. Elementele demonice din Jahve dispar. Dumnezeu devine „Legea Morală".

Dar nu e atît de pesimist: crede că „adevăratul Dumnezeu" (*the real God*) poate fi reintrodus în protestantismul american printr-o adevărată înţelegere a conceptului Fiinţei (adică : prin *Systematic Theology*, vol. I, a lui Paul Tillich).

28 ianuarie

„Demistificare" : X se îndrăgosteşte de Y şi crede că e cea mai frumoasă femeie din toate cîte a întîlnit, că e inteligentă, bună, plină de calități. Dar nu e. Ceva mai mult : crezînd că Y e atît de frumoasă, X își închipuie că îi fac curte toți bărbații, și suferă, e gelos, e nefericit. Ca să înțelegi situația lui X, trebuie să iei de bun tot ce crede el despre Y, deși aproape nimic nu corespunde adevărului. Dacă „demistifici" aceste credințe, ai pierdut concretul situației și lucrezi cu abstracții. Un X „demistificat" nu s-ar fi îndrăgostit de Y, n-ar fi suferit de gelozie, într-un cuvînt n-ar fi existat așa cum există acum...

Încercați de traduceți această situație în termeni de istoria religiilor (și veți înțelege de ce „demistificarea" nu te duce nicăieri).

29 ianuarie

Din cartea lui Hans Schärer despre religia triburilor Ngadju-Dayak din Borneo, pe care o recitesc acum în traducere engleză, aflu acest amănunt : cea mai gravă insultă pentru Ngadju e să numești pe cineva „ignorant (i.e. neinstruit) în poruncile divine". Asta înseamnă că acel om nu ocupă locul care îi era ursit în ordinea divină și că, prin urmare, nu-și împlinește funcția care i se cuvenea.

Ngadju-Dayak sunt, între altele, vînători de capete, și practicau pînă în secolul trecut sacrificii umane. Dacă Schärer n-ar fi o autoritate recunoscută, dacă n-ar fi studiat aceste triburi timp de nouă ani, însușindu-și limba și cultura — aproape că nu ți-ar fi venit să crezi că cea mai gravă insultă pentru un Dayak e să-l numești „neinstruit în poruncile divine". Și, cu toate acestea, e adevărat. O cultură „primitivă" se poate cristaliza în jurul unei concepții superioare și complicate a Divinității : un trib neolitic poate avea în centrul vieții lui religioase ideea Divinității înțeleasă ca o „totalitate ambivalentă" (expresia lui Schärer) și practica, totuși, sacrificiul uman. „Perfecțiunea spirituală" nu implică întotdeauna o concepție morală acceptabilă de iudeo-creștinism sau de umanismul european. Această independență a Spiritului față de morală nu înseamnă numaidecît cruzime, anormalitate sau indiferență față de semeni.

30 ianuarie

Myres scria privitor la ciobanii africani herero că se putea spune despre o societate preocupată de bunăstarea și prosperitatea turmelor că animalele sunt cele care au domesticit omul. Viața acestor ciobani se concentrează doar în jurul animalelor zise domestice, a căror carne, evident nu o mănîncă. Păstorii herero se disting atît de vînători, cît și de agricultori. Vînătorul arhaic trăia într-o „simbioză mistică" cu animalele pe care le vîna, se recunoștea ca fratele sau ruda lor, avea grijă de osemintele lor (le păstra, nu le distrugea etc.), dar nu renunța la libertatea lui, nu se lăsa obsedat de „bunăstarea" animalelor vînate.

3 februarie

George Wheler a vizitat Eleusis în februarie 1675. Satul fusese abandonat cu puțin timp înainte, de teama piraților („the Christian Pirates, more inhuman than the very Turks...")[1] N-a mai găsit decît ruine („there being nothing remaining but Ruins...")[2] În gunoaie și ruine a dat peste statuia zeiței Demeter : „among the Ruins of Old Walls, we found the Remains of Goddess herself, viz. a part of her Statue... made of very white Marble, of admirable Work, and perhaps of no less a Master, than Praxiteles himself... It is a colossus at least three times bigger than nature..."[3]

...Cred că era prin 1923–24, în clasa a VI-a sau a VII-a de liceu, cînd am aflat pentru întîia oară despre existența *Misterelor de la Eleusis*. Probabil dintr-o carte a lui Frazer. Iar în toamna lui 1924 am citit *I Misteri* a lui Raffaele Pettazzoni.

---

[1] („pirați creștini, mai inumani chiar decît turcii...")

[2] („nu rămăsese nimic decît ruine...")

[3] „printre ruinele vechilor ziduri, am găsit chiar vestigiile zeiței înseși, anume o parte din statuia ei... făcută din marmură foarte albă, o lucrătură admirabilă și poate de un meșter nu mai prejos decît Praxiteles însuși... Este un colos de trei ori mai mare decît în mărime naturală..."

Mai mult ca oricare carte, a fost hotărîtoare pentru vocaţia mea de istoric al religiilor. În mansarda din Strada Melodiei, în nopţile reci, umede, de noiembrie, cu cartea lui Pettazzoni în faţă, visam că voi dezlega într-o zi secretul pe care-l luase cu el în mormînt ultimul hierofant.

4 februarie

Eleusis, Orfismul, Misterele orientale. Nu vom şti niciodată în ce consta iniţierea, ce i se *revela* neofitului. Dar cît de creatoare a fost această ignoranţă pentru cultura occidentală! Deja filozofii neo-platonici vedeau în Mistere o „iniţiere“ filozofică, adică o serie de experienţe extatice în care se anticipa călătoria sufletului imediat după moarte. Între secolele al doilea şi al cincilea după Christos apologeţii creştini şi ultimii apărători ai păgînismului se întreceau unii pe alţii în „revelaţii“ privitoare la Mistere. Creştinii, de la Clement Alexandrinul pînă la Asterios (care a trăit pe la începutul secolului al V-lea), pretindeau că ştiu ce se întîmplă la Eleusis; iar ceea ce se întîmpla era nu numai ne-interesant, dar şi grotesc sau obscen. Filozofii neo-platonici, la rîndul lor, „revelau“ tot lucruri înălţătoare: contemplaţii sublime, extaze inteligibile etc. etc.

Renaşterea a revalorizat aceste nobile interpretări platoniciene, şi de atunci încoace fiecare epocă a reluat şi îmbogăţit această hermeneutică. „Misterele greco-orientale“ au nutrit imaginaţia elitelor europene timp de trei secole. Rolul pe care l-au avut Eleusis şi orfismul în alimentarea universurilor imaginare ale Europei romantice şi pozitive a fost considerabil.

În fond, se poate spune că „Misterele“ au satisfăcut setea de *mit* a elitelor europene, în momentul teribilei secete sufleteşti provocate de triumful ştienţismului şi al pozitivismului.

6 februarie

Dintr-un articol al profesorului John Wilson (de la African Institute of London University) aflu cît de diferite sunt capacităţile omului de a *vedea*. Wilson povesteşte această întîmplare: ca să organizeze campania împotriva ţînţarilor într-o regiune africană, a făcut un film în care arăta cum trebuie să se usuce şanţurile pline cu apă, cum să se adune cutiile de metal lăsate pe cîmp, în care s-ar fi putut strînge apa de ploaie şi ar fi prosperat larvele de ţînţari, şi aşa mai departe. Filmul dura vreo cinci minute; era foarte simplu, de-a dreptul elementar. Nu arăta decît aceste acţiuni simple: un om adună cutiile de metal, zvîrle apa, astupă şanţurile cu pămînt etc. Wilson a arătat filmul într-un sat — şi, după ce s-a reaprins lumina în sală, a întrebat pe localnici ce-au văzut. O găină! au strigat mai mulţi. Am văzut o găină zburînd!

Wilson şi colaboratorii lui au rămas perplecşi. Habar n-aveau că filmaseră o găină. Au rulat filmul din nou, de data asta foarte încet. Într-adevăr o fracţiune de secundă, dintr-un colţ al ecranului, a izbucnit o găină care a dispărut apoi imediat. Africanii nu văzuseră decît asta. Pe de o parte, era singurul lucru *viu* care-i interesa, cu care erau familiari. Acţiunea cu şanţurile şi cutiile pline cu apă care trebuiau adunate li se părea fără sens. Pe de altă parte, cum explică Wilson, africanii nu erau obişnuiţi să privească ecranul în totalitatea lui, ca o unitate vizuală. Inspectau filmul, în timp ce rula, fragmentar, bucată cu bucată. Evident, nerecepţionînd totalitatea, filmul nu avea nici un sens, şi nu-l puteau „povesti“ sau „rezuma“. Ceea ce reţinuseră era imaginea găinii traversînd speriată ecranul.

18 februarie

Expoziţia Francisc Bacon. Impresionat, atras dar şi dezgustat. Are, fără îndoială, cum se spune „forţă“. Pare evident că fiind — sau voind să fie — „modern“, trebuie să ne arate urîtul, monstruosul, repugnantul. La aceasta, se *pare*, suntem condamnaţi: la *plictiseală* în literatura modernă, la *urît* şi la monstruos în artele plastice. Aceste „experienţe“ au probabil un sens : să descurajeze publicul, să-l îndepărteze de „arta modernă“ şi să-l arunce astfel în urmă, spre academismul ieftin al secolului trecut.

25 februarie

Nu numai afrikaanerii îi vînau pe boşimani ca pe fiare. În Amazonia, nomazii — „Indios do matto“(i.e. indienii care locuiau în păduri) erau vînaţi de populaţiile aborigene de cultură superioară, care practicau agricultura şi erau, faţă de nomazi, extrem de „civilizaţi“.

Vînarea omului de către om nu constituie o caracteristică a albilor „colonialişti“.

27 februarie

Freud: „revoluţionar“ sau „democrat“? Pînă la Freud, mitul lui Oedip părea o dramă regală, implicînd şi confruntînd destine regale. Freud identifică acest complex *în fiecare din noi* — de la începutul timpurilor şi la toate rasele, în toate culturile. Extraordinară ambiţie de a recupera o viziune *universalistă* a întregii umanităţi, din preistorie pînă în zilele noastre. Freud spera să înlocuiască *unitatea* de ordin biologic (Darwin, Frazer) printr-o unitate de ordin psihic. Oamenii sunt toţi la fel nu pentru că descind din maimuţe — ci pentru că „umanitatea“ lor e rezultatul aceleiaşi tragedii preistorice (uciderea tatălui etc.).

Tendinţa lui Freud de-a introduce extraordinarul, unicul, predestinatul, singularul etc. — în universal, comun şi cotidian. Înainte de el, psihopathologia *singulariza* un individ, îi dădea un nimb de „damnat“ sau „demonic“. Freud scrie *Psihopatologia vieţii cotidiene*.

E „romantic“ sau „anti-romantic“? De la Wordsworth la James Joyce, marii scriitori europeni asta au făcut: să descopere sublimul, tragicul, excepţionalul, mitologicul etc. în viaţa de toate zilele, şi în fiecare din noi…

10 martie 1964

Seara, în timp ce cinam, îmi telefonează Jacob Taubes de la New York să-mi spună că Anton Zigmund Cerbu a murit azi dimineaţă. Tromboză.

Sunt pur şi simplu năucit. Ştiam de greaua, lunga (douăsprezece ceasuri!) operaţie la inimă pe care o suferise astă toamnă. (Îi telefonam, serile, Elizei Cerbu, ca să aflăm veşti.) Scăpase — dar, aşa cum îmi scrisese acum vreo douăzeci de zile, rămăsese cu o hepatită (probabil transmisă prin sîngele copios pus la dispoziţie de prieteni, studenţi, colegi). Îmi scria că stă de două luni la pat; greţuri, ameţeli etc. Şi adăuga că aşteaptă Paştele ca o adevărată Înviere…

Moarte la patruzeci de ani, înainte de a fi avut timp să sfîrşească ceva, să scrie o singură carte, să-şi redacteze măcar teza de doctorat. Ştia un număr considerabil de limbi orientale şi europene. Citise, şi citea, tot. Avea o bibliotecă formidabilă. Mă întrebam cum izbutise să şi-o adune din bursa de la Recherche Scientifique.

Îmi aduc aminte cum l-am cunoscut: într-o după amiază, la Hôtel de Suède, prin 1946–47. Fusese elevul lui Graur şi Rosetti. Citise cărţile mele şi se pasionase de orientalistică. Venise la Paris să studieze sanscrita, tibetana.

Cînd i-am dat să citească, în manuscris, *Noaptea de Sînziene*, mi-a spus că, sfîrşind-o, l-a apucat dorul să recitească toate romanele mele. Le-a găsit prin biblioteci şi pe la prieteni, s-a întins în pat şi nu s-a sculat pînă nu le-a citit pe toate…

31 martie

Vine să mă vadă Noel King, din Uganda. Îl cunoscusem acum un an, aici la Chicago. Pe atunci era profesor într-un seminar din Ghana. Seminarul a fost închis, şi el s-a refugiat în Uganda — unde mă invită să vin, pentru un semestru. Îmi spune că lucrările mele sunt citite în Seminariile şi Colegiile din Uganda şi din celelalte noi state africane. Mai ales de tineri. Îmi citează acest exemplu: pentru că biserica anglicană voia să asimileze anumite tradiţii religioase autohtone africane, au hotărît să aducă în biserică aşa numitul „pom sacru" al unor culte locale. Episcopul anglican se opune pe motivul că pomul ar fi un „simbol falic". Atunci un tînăr preot african intervine: vă cer iertare, Eminenţă, dar Profesorul Eliade a demonstrat că pomul simbolizează *axis mundi* ... Şi atunci Episcopul a acceptat să-l introducă în biserică...

18 aprilie

Citesc în New York Times: o femeie a fost atacată şi înjunghiată, pe seară, într-un cartier bogat din Queens, New York City. *Treizeci şi opt* de martori au asistat la crimă; unii au fixat chiar cîteva clipe farurile, şi ucigaşul s-a oprit din lucru, dar cum nimeni n-a intervenit, şi-a văzut de treabă. Unul a strigat, pe fereastră — dar nu s-a coborît să ajute femeia. Victima a recunoscut pe un prieten, l-a strigat pe nume, l-a implorat — dar probabil că omul era grăbit, căci şi-a văzut de drum. Atacul a durat treizeci şi cinci de minute, şi în tot acest timp femeia a strigat, a urlat. Postul de poliţie era la vreo două minute cu maşina. În cele din urmă, unul din martori a telefonat poliţiei — dar prea tîrziu. Femeia murise.

New York, 26 aprilie

Din conferinţa (excelentă) a lui Judah Goldin reţin aceste amănunte: distrugerea Templului, în 70 A. D., a însemnat, pentru poporul evreiesc, un adevărat traumatism. De atunci, evreii nu mai au un loc unde să *practice* cultul. De atunci, evreii nu se mai pot decît *ruga*. Dar lui Dumnezeu, spune Goldin, nu-i trebuie „vorbărie": El vrea daruri, ofrande, ceremonial.

New York, 30 aprilie

Meditaţiile asupra iubirii japonezilor pentru Natură: florile, frunzele îngălbenite, arborii scuturaţi etc., toate acestea ilustrează precaritatea, devenirea, trecerea, zădărnicia. De aceea japonezii acceptă şi iubesc Natura: îi înţeleg *lecţia*.

18 mai

Completez capitolul despre Moarte, viaţa de dincolo, mitologiile morţii etc. pentru *Source-Book*. Cam optzeci de pagini dactilografiate. Ca să le aleg am pierdut, *acum*, vreo zece zile; am revăzut, recitit, parcurs cîteva mii de pagini. Şi, evident, trăiesc cu „documentele" acestea de vreo cincisprezece ani. Mă întreb dacă merită *Source-Book* atîta muncă. Şi e numai un capitol din cele şapte, opt cîte va avea cartea. Şi am putut lucra necontenit numai pentru că nu mă simt în stare să fac ceva mai responsabil. După socoteala mea, îmi vor trebui cel puţin 1000 de ore de lucru ca să termin *Source-Book*.

23 mai

Încep să redactez un scurt text pentru *L'Art du XXe siècle*: „Permanence du sacré dans l'art moderne". Aş fi vrut să profit de această ocazie ca să formulez pe îndelete şi într-un chip mai puţin fragmentar concluziile la care am ajuns în legătură cu supravieţuirea camuflată (irecognoscibilă) a sacralităţii în arta modernă. Brâncuşi, care regăseşte sacralitatea materiei brute, care se apropie de o piatră „frumoasă" cu emoţia şi veneraţia unui om din paleolitic. Chagall — care-mi mărturiseşte nostalgia Paradisului prin măgăruşi şi îngeri. Dar mai ales pictorii non-figurativi, care abolesc formele, suprafeţele, şi pătrund în interiorul materiei, încearcă să-şi reveleze structurile ultime ale substanţei.

26 mai

Mă lupt să termin articolul pentru *XXe Siècle*. Simt că nu voi reuşi să spun nici măcar *esenţialul*. Trebuie să-l expediez în cîteva zile, şi de cîte ori scriu sub presiune, scriu prost.

Aş fi vrut să analizez mai ales semnificaţia religioasă a „distrugerilor lumilor“ (a lumilor artistice tradiţionale), inaugurată de cubism şi continuată pînă în zilele noastre. De comparat cu scenariile rituale („primitive“ şi paleoorientale) de distrugere şi recreare periodică a Cosmosului. Necesitatea *religioasă* a abolirii formelor vechi, obosite, inautentice („mincinoase“, „idolatre“). Toate acestea corespund într-un anumit fel „morţii lui Dumnezeu“ pe care o proclama Nietzsche. Dar e ceva mai mult: pasiunea pentru materie seamănă cu „religiozitatea cosmică“ pre-mozaică. Artistul modern, care nu mai poate crede în iudeo-creştinism („Dumnezeu e mort“) se reîntoarce, fără să-şi dea seama, la „păgînism“, la hierofaniile cosmice: *substanţa* încarnează şi manifestă *sacrul*.

6 iunie

În timp ce Freud pregătea *Traumdeutung*, teozofiştii englezi vorbeau de „istoria *akashică*“, de „memoria Naturii“. După ei, nimic din ce s-a întîmplat vreodată n-a fost uitat de Natură. Amintirea acestor evenimente — cosmice, istorice, personale — e păstrată în felurite obiecte naturale. Anumiţi oameni — cei care dispun de o „minte corect acordată realităţilor parapsihologice“ — reuşesc să capteze, în contact cu obiecte tangibile, istoria care zace latentă în ele.

E interesant de observat că Freud crede, de asemenea, că nimic din ce se întîmplă omului, încă din copilărie, nu e pierdut, adică nu e realmente *uitat*. Totul poate fi recuperat (cu ajutorul psihanalistului) pornind nu de la „obiecte tangibile“, ci de la imagini.

Marx spunea că marile transformări istorice se repetă: după ce s-au înfăptuit odată la „modul tragic“, se repetă în chip comic. (Nu-mi aduc exact aminte formula lui. De verificat.) Aş vrea să adaug că „repetiţia“ nu e întotdeauna o regresiune, de la tragic la comic. Teoria „istoriei *akashice*“ pe care o visau teozofiştii pare oarecum comică, iresponsabilă — şi totuşi corespunde, structural, teoriei freudiene. Freud era pasionat de „ocultism“. Să fi citit el oare elucubraţiile teozofiste, la modă după 1895, foarte populare în special în 1898?

Ca să mă documentez în metoda de recuperare a „istoriei *akashice*“ ar trebui să parcurg acele tomuri indigeste ale lui Leadbeater şi Annie Besant. Nu mă încumet...

1 iulie

Seara, continuu al doilea volum din biografia lui Annie Besant, de Nethercot. Extraordinară vitalitate şi energie a acestei femei. Iar în epoca teozofică, incredibila ei naivitate, întrecînd chiar limitele credulităţii la care te-ai fi aşteptat de la o „ocultistă“, atingînd nivelul delirului sau al stupidităţii hipnotice.

Şi totuşi, în acelaşi timp cînd se lăsa imbecilizată de Leadbeater et Comp. Annie Besant trezea India din letargia ei seculară, organiza primele centre de propagandă şi educaţie politică. Gandhi a venit *mai tîrziu*. A profitat de tot ce realizase A. B. — iar la un moment dat i-a trecut înainte, a concentrat asupra-i toate speranţele şi energiile Indiei, pentru că ghicise acest lucru: că într-o mişcare politică nu au şanse decît acei şefi care ştiu să satisfacă (sau să cloroformizeze) pe extremişti. De studiat într-o zi acest paradox: triumful apostolului nonviolenţei se datoreşte în bună parte adeziunii *extremiştilor*.

Detalii amuzante: Annie Besant l-a numit, cea dintîi, pe Gandhi, Mahatma. Tot ea a inventat termenul atît de popular în primul război mondial: *Hunii* (i.e. germanii).

8 iulie

Van Nuffel, S. J. îmi spune: în extaz, nu te simţi decît pe tine. Nu *simţi* pe Dumnezeu. De el ştii înainte — şi după. *Ştii* pentru că ţi-a spus asta, adică te-a învăţat, Biserica.

Discutăm situaţia religioasă de astăzi. Lui nu îi e frică de desacralizarea tot mai precipitată a Lumii, a vieţii, a omului.

Crede că desacralizarea şi „demitizarea" purifică structurile vieţii religioase.

23 iulie

Biroul meu dispare treptat sub vrafurile de dosare şi cărţi. Şi cîteva sute de volume, aduse de curînd din toate bibliotecile Universităţii, au umplut fotoliul şi cele două scaune, şi se înalţă acum ameninţător rezemîndu-se de rafturi şi acoperindu-le. Tremur de cîte ori nu găsesc *imediat* un dosar sau o carte; pentru că uneori pierd o jumătate de ceas căutîndu-le. Nu mai vorbesc de scrisorile şi însemnările pe care, ca de obicei, le păstrez pe birou: pur şi simplu dispar, îngropate sub dosare, hîrtii, volume.

Serile aduc acasă cîteva volume, cu gîndul să le recitesc sau să le răsfoiesc, căutînd texte (uneori doar o pagină, două) pentru *Source-Book*. Am recitit *Digha Nikâya* şi *Majjhima Nikâya* cu bucurie dar şi cu melancolie (prea multe amintiri)... Am ales pînă acum vreo şase-şapte pagini...

În fond, din toată această muncă „necreatoare" nu profit decît eu: recitesc şi-mi reîmprospătez „izvoarele" în preajma cărora trăiesc de aproape patruzeci de ani. Ceea ce mă oboseşte şi mă deprimă este corectarea textelor dactilografiate şi „editarea" lor (timpul pe care-l pierd ca să găsesc un titlu, să scriu o notiţă introductivă de cinci-şase rînduri, să copiez note explicative...)

25 iulie

Cu soţii Weaver şi alţi cîţiva colegi la Ravinia, să ascultăm pe Ella Fitzgerald. Aproape un ceas cu maşina, printre parcuri şi păduri, traversînd la răstimpuri mici localităţi — „Suburbiile" — care ni se par ireale, artificiale, aşa cum le descopăr printre arbori şi peluze. Cît timp vor mai putea supravieţui, ascunse, izolate în mijlocul maselor de locuinţe ieftine, urîte, uneori monstruoase, unele căzînd în ruină, altele ridicîndu-se peste noapte în locurile ieri virane, parcă şi mai urîte, mai hidoase decît cele clădite ieri, alaltăieri?...

Extraordinarul parc de la Ravinia, cu sala de spectacol deschisă pe trei laturi. Picnic pe iarbă, alături de alte cîteva sute de familii şi grupuri. Apoi, la opt şi jumătate, Ella Fitzgerald — şi toate acele cîntece de jazz, din diferite provincii, din 1920, 1930, 1940... Entuziasmul publicului — în marea lui majoritate tineret. În pauză, şi după încheierea spectacolului, trecem cu greu printre perechile întinse în iarbă, în semi-întuneric. Ai impresia că te afli undeva în Franţa. Cît de mult s-au schimbat „obiceiurile" în Chicago, de cînd am venit! Acum tinerii se sărută în iarbă, se îmbrăţişează — şi-i vezi pretutindeni umblînd înlănţuiţi sau ţinîndu-se de mînă. Şi totuşi, nu mă pot convinge că se iubesc, că se doresc. Fac asta pentru că aşa trebuie să facă — şi, mai ales, ca să-şi dovedească lor că nu seamănă cu părinţii, că sunt altfel, că sunt liberi, că pot face ce vor...

27 iulie

Din cînd în cînd îmi aduc din nou aminte — şi mă trezesc deodată trist, deprimat: nu ştiu încotro să privesc ca să prind curaj. *Orice s-ar întîmpla, suntem pierduţi.* Lumea noastră, lumea mea — e iremediabil condamnată. Dacă n-ar fi decît acest lucru: la fiecare trei ani China îşi adaugă populaţia Franţei. La începutul secolului al XXI-lea, China va reprezenta jumătate din populaţia globului. În cincizeci-şaizeci de ani, lumea nu va mai arăta aceeaşi — şi nici cultura, nici sensul existenţei, nici valorile morale.

Evident, pentru că cred în *om* — nu în *rase* sau *culturi* — nu deznădăjduiesc. Va naşte o altă lume, care ar putea fi tot atît de creatoare şi de „interesantă" cu acea care a început să-şi arate chipul în Grecia secolului al VII-lea d. Chr. Dar nu e mai puţin adevărat că *lumea noastră* va dispare, şi poate într-un fel încă şi mai tragic decît au dispărut lumile Orientului apropiat şi a Greciei. Îmi închipui, bunăoară, Europa locuită de populaţii asiatice sau africane; oameni inteligenţi şi cultivaţi, plimbîndu-se prin oraşe vechi şi ruine fără să le privească, fără să le înţeleagă (aşa cum făceau anglo-indienii din Calcutta, trecînd în fiecare zi pe lîngă templele hinduse, fără să le privească, dispreţuindu-le, urîndu-le...).

2 august

Ieri am început un scurt articol: „*Notes sur le Journal d'Ernst Jünger*". Mi l-a cerut mai de mult Wolff pentru *Antaios* (martie 1965, cînd Jünger va împlini şaptezeci de ani). Am scris pînă acum opt pagini — dar ştiu că va trebui să suprim, să corectez, să adaug. Vreau însă să scap şi de acest articol, să redevin liber, să mă pot bucura de săptămînile la Paris, în septembrie.

Articolaşul despre Jünger mă interesează. Aş vrea să spun tot ce cred despre validitatea unui *Jurnal* elaborat cu tehnica lui E. J., adică: folosind însemnările repezi şi fragmentare notate în timpul zilei pentru a redacta (probabil serile, sau a doua zi dimineaţa) un scurt paragraf, în care să se răsfrîngă „esenţialul". Cu alte cuvinte, *Jurnalul* conceput ca un gen literar — nu ca o stenogramă (gen Léautaud). Important mi se pare acest fapt: generaţia noastră şi cele care au venit după ea nu mai cred în „opere sistematice", ci în creaţii personale (şi totuşi *exemplare*), în texte „libere" (un eseu care utilizează tehnica romanului sau a dramei etc.), în fragmente semnificative etc. O bună parte a operei lui Jünger este scrisă ca — sau are structura unui *Jurnal*. Aici văd eu „actualitatea" (deşi pare a fi sabotat sau neglijat în Germania). Jünger ilustrează un „gen literar" care va deveni curînd la modă.

3 august

Tom Altizer mă întreabă mereu cum merg cu *Autobiografia*. Regretă că am întrerupt-o acum trei săptămîni, ca să mă concentrez asupra acestei *Source-Book* (utilă numai studenţilor americani). Tom mă tot îmboldea să scriu într-o zi o carte despre Proust. Spunea: eşti pasionat de problema recuperării rituale a Timpului pierdut, şi tocmai acum, cînd îţi scrii autobiografia, vei „vedea" în Proust lucruri pe care nu le-a văzut nimeni.

6 august

Recitesc — pentru a cîta oară? poate pentru a douăzecea oară — *Bhagavad-Gîtâ*, ca să aleg cîteva fragmente. Ca întotdeauna, copleşit, entuziasmat. Extraordinară carte ! Rareori simţi, ca aici, geniul religios al Indiei, simţi chiar actul creator, cînd, parcă atunci, în faţa ochilor tăi, se împlineşte sinteza pe care o aşteptau şi o pregăteau secole de eforturi intelectuale, de meditaţie, de deznădejde...

Şi, ca de obicei, amintiri: bunăoară, în coliba mea din Rishikesh, în iarna 1931, traducînd *Bhagavad-Gîtâ* în româneşte. Se vor fi păstrat, oare, pe undeva, acele pagini? Singura traducere, direct din sanscrită, în româneşte, încercată pînă la acea dată. Dar în 1931, limba mea românească, pe care nu o mai vorbeam de aproape trei ani, nu cred că-mi îngăduia să transpun toate frumuseţile *Gîtei.*

15 august

Pentru că mă apropii (i.e. în redactarea *Autobiografiei*) de vara şi toamna 1935, cînd scriam *Huliganii*, am încercat să recitesc romanul. Nu l-am mai recitit, cred, de vreo douăzeci de ani, din Portugalia. Episoadele cu familia Leca, Mitică Gheorghiu, Nora, Petru Anicet mi s-au părut admirabile. Dar n-am avut răbdare să citesc paginile de convorbiri şi discuţii „teoretice". Cruzimea anumitor scene m-a exasperat. Dar poate tocmai sălbăticia, bestialitatea acestor „huligani" de douăzeci-douăzeci şi cinci de ani, dă semnificaţie şi actualitate romanului. Căci asemenea personagii cinice, crude, sălbatice, au devenit familiare, în Europa occidentală, în ultimii zece ani. *Les blousons noirs, the beatniks* etc. se comportă, în 1960, ca „huliganii“ mei în 1930.

Îmi aduc aminte de ce-mi spunea M. astă toamnă, după ce recitise *Huliganii*. Spunea că romanul este extrem de *actual*, că ar trebui corectat, pus la punct şi tradus în franţuzeşte, imediat. Era sigură că ar avea succes. Atunci nu credeam, dar probabil avea dreptate. Ar trebui să încerc să-l revizuiesc. Dar cînd? cînd?

18 august

Cît e de important ce *s-a întîmplat după* — adică, ce a fost reţinut, asimilat, valorizat, dezvoltat, dintr-o creaţie spirituală. Zalmoxis, bunăoară, e mai original, mai profund, mai „adevărat“ decît mulţi zei greci — dar nu ştim *ce s-a întîmplat după el*. A dispărut? A fost uitat? S-a transformat, şi apoi s-a „camuflat“ într-unul din personagiile folclorului românesc? Nu ştiu. De aceea Zalmoxis nu joacă rolul pe care l-ar fi meritat în istoria religiei, nici în istoria culturii.

21 august

De cîte ori voi încerca să discut literaturile orale, va trebui să încep prin a aminti că asemenea creaţii nu reflectează realităţile exterioare (geografie, obiceiuri, instituţii etc.), nici evenimentele istorice — ci dramele, tensiunile şi speranţele omului, valorile şi semnificaţiile lui, într-un cuvînt *viaţa spirituală concretă*, aşa cum se împlineşte în cultură.

23 august

Recitind articolul meu din 1961, *Le plongeon cosmogonique*, îmi dau încă o dată seama cîtă rezistenţă împotriva celor două Testamente (dar mai ales împotriva *Vechiului Testament*) se poate descifra în folclorul european. E semnificativ că tema cosmogonică biblică — creaţia *ex nihilo* — n-a fost reţinută nicăieri în folclorul religios european. Acolo unde mitul cosmogonic tip sud-est european şi central-asiatic (adică, „le plongeon cosmogonique“) nu există — nu există nici un fel de mit cosmogonic: aşa stau lucrurile, bunăoară, în folclorul francez.

Încă un exemplu de rezistenţă contra creştinismului dogmatic. Ceea ce popoarele europene au acceptat — şi au asimilat — este „creştinismul cosmic“. (De dezvoltat toate acestea într-o zi. De cercetat în primul rînd folclorul „căderii lui Adam“, al originii răului etc.)

25 august 1964

Eroul moare tînăr, deşi e cvasi-*invulnerabil*; bunăoară Achile, Siegfried, Cuchulain, Roland etc. Poate că aici stă misterul, fascinaţia existenţei eroice, aşa cum ne-o prezintă epopeea sau legendele epice: că deşi e „extraordinar“, aproape un semizeu, destinul tragic al Eroului îl face asemenea oamenilor. În fond, Eroul n-apucă să se bucure nici măcar de ceea ce constituie *minimul* unei existenţe umane: „anotimpurile“, vîrstele, trecerea de la copilărie la bătrîneţe.

26 august

Scriitorii epocii *Sturm un Drang* şi-au epuizat posibilităţile creatoare după prima lor carte. Gerstenberg e cel mai clar exemplu, dar acelaşi lucru se poate spune despre Leisewitz, Maler, Müller, Klinger, Lenz etc. Barker Faihley crede că acelaşi destin l-ar fi avut şi Goethe dacă s-ar fi prelungit epoca Frankfurt (*A Study of Goethe*, p. 38 sq.). Şi explică de ce: Goethe pur şi simplu nu-şi putea controla „inspiraţia“, era iraţional, infantil, iresponsabil; într-un cuvînt, vîrsta lui mentală *se oprise pe loc*...

Citesc uluit această carte, de altfel strălucit scrisă. Majoritatea autorilor vorbesc de precocitatea excepţională a lui Goethe etc. Fairley crede, că, dimpotrivă, Goethe era un întîrziat, un

„arierat mental", care a reuşit să se ia în stăpînire destul de tîrziu, mulţi ani după data normală a maturităţii psiho-mentale.

27 august

Stimulat de Fairley reiau *Dichtung und Wahrheit*. Cît de mult şi-ar fi „mitologizat" bătrînul Goethe tinereţea, e curios că n-a uitat, şi o repetă de mai multe ori, neastîmpărul, excentricitatea, instabilitatea, iresponsabilitatea acelor ani. Mărturiseşte că îşi irosea timpul şi talentele, că viaţa pe care o trăia nu ducea la nimic etc. Scrie că trăia într-o „stare de haos", că era dezmembrat şi tăiat în bucăţi (*In solcher vielfachen Zerstreuung, ja Zerstücklung meines Wesens*). Întreg pasagiul e pasionant. Mă gîndeam mereu la experienţele iniţiatice ale şamanilor — dezmembrarea, tăierea lor în bucăţi, tortura, „haosul" psiho-mental. Ar fi interesant de tradus toate aceste experienţe ale tînărului Goethe în limbaj iniţiatic: rit de trecere de la adolescenţă la maturitate. Dar în acest caz teza lui Fairley cade: Goethe trecuse deja prin încercarea iniţiatică *înainte* de Weimar.

28 august

Nu ştiu de ce m-am gîndit astăzi la Matyla Ghika; mi-am adus aminte de întîlnirile noastre la Londra, în 1940, de romanul lui, *Pluie d'étoiles*, pe care mi-l dăruise şi în care regăsisem Londra dinainte de primul război mondial, şi cîte altele. Matyla Ghika avea pe atunci vreo şaizeci şi cinci de ani, şi citea în fiecare zi o carte (era, evident, abonat la cîteva cabinete de lectură). Credea în fantome — şi mi-a arătat odată fotografia unei case la ţară: familia şi prietenii, jos, la intrare — iar la una din ferestre, la etaj, o figură mai ştearsă: cineva care murise de curînd. M. G. credea de asemenea că al doilea război mondial era în fond un conflict între două societăţi secrete: Templierii şi Masonii.

Ştia enorm de multe lucruri, şi le spunea frumos, cu umor — le spunea tot atît de frumos în româneşte ca şi în franţuzeşte sau englezeşte. M. G. era un autor celebru prin 1930, după ce publicase *Le Nombre d'or*, cu prefaţa lui Valery. A continuat să scrie şi să publice, dar după 1945, n-a mai interesat. A fost un an *visiting professor* de Estetică la una din Universităţile din California, a colaborat cu W. Disney etc. Şi totuşi, prin 1950 sărăcise cu totul. Bătrînul Payot îmi spunea că-i dă cărţi de tradus, căci altminteri ar muri de foame. (Şi soţia lui fusese o Asquith...). Dacă mai trăieşte, M. G. se apropie de nouăzeci de ani. Cînd l-am întîlnit ultima oară, la Deux Magots, acum vreo zece ani, îmi spunea că scrisese un roman detectiv... Avea, la Londra, o colecţie de iatagane, săbii şi cuţite din Malaya. Avea, de asemenea, o colecţie extraordinară de afişe şi proclamaţii din timpul Revoluţiei franceze. Probabil că vînduse tot.

29 august

Citesc *The American Adam* de R.W.B. Lewis. Exemplele pe care le aduce de *ura* scriitorilor americani din prima jumătate a secolului al XIX-lea împotriva trecutului — bunăoară, *Earth's Holocaust* a lui N. Hawthorne (scrisă în 1844): viziunea unui foc de proporţii cosmice, în care să ardă costumele, sceptrele, simbolurile, instituţiile, literaturile şi filozofiile Europei. „Now, declared the chief celebrant, we shall get rid of the weight of dead men's thoughts".[1]

Thomas Jefferson spunea: „the earth belongs in usufruct to the living; the dead have neither powers nor rights over it".[2] Prin 1850 Hawthorne scria *The house of the Seven Gables*; unul din personagii, Holgrave, exclamă: „Shall we never get rid of this Past? It lies upon the present like a giant's dead body!..."[1] Şi se plînge că „We read in dead men's books! We laugh at dead men's jokes"[2] etc. etc. Acelaşi personagiu regreta că edificiile publice şi bisericile sunt clădite din piatră sau cărămidă. Ar fi vrut să le vadă năruindu-se şi dispărînd la fiecare douăzeci de ani, pentru a da prilej poporului „to examine and reform the institutions which they symbolize"[3]. (N. B. Compară cu obiceiul japonez de a reface periodic templele. Dar cît sunt de deosebite motivele!...)

---

[1] „Acum, declara marele preot, trebuie să ne debarasăm de povara gîndurilor morţilor."

[2] „Cei vii au uzufructul asupra pămîntului; morţii n-au nici putere, nici drepturi asupra lui".

Aceeaşi atitudine la Thoreau: orice legătură cu trecutul trebuie *arsă*; trecutul trebuie zvîrlit ca „o piele moartă" etc. „I look on England today as an old gentleman who is travelling with a great deal of baggage, trumpery which has accumulated from long house keeping, which he has not the courage to burn."[4] Admirabilă imagine! — şi se potriveşte tot atît de bine ţărilor şi culturilor, ca şi indivizilor.

Lewis arată cît de obsedantă era imaginea acestui Adam american, cît de profundă credinţa că, în America, omenirea are şansa unică de *a reîncepe istoria*. Anul trecut, cînd îmi pregăteam conferinţa „Eranos", adunasem mult material în legătură cu mitologia paradisiacă a pionierilor şi coloniştilor. (Cf. *Paradis et utopie: géographie mythique et eschatologie*). Dar e interesant de văzut cum nostalgia adamică supravieţuieşte, modificată, la scriitorii din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Thoreau e pasionant şi ca exemplu de *viaţă* adamică: baia pe care o lua în fiecare dimineaţă în eleşteu, şi pe care o considera un rit de renaştere. Şi iubirea lui pentru copii (atît

---

[1] „N-o să mai scăpăm niciodată de acest Trecut? Apasă asupra prezentului ca trupul mort al unui uriaş!"

[2] „Noi citim cărţile morţilor! Noi rîdem de glumele morţilor."

[3] „să analizeze şi să reformeze instituţiile pe care ele le simbolizează"

[4] „Privesc astăzi Anglia ca un bătrîn gentleman care călătoreşte cu o mulţime de bagaje, lucruri de nimic care s-au strîns în atîţia ani de ţinut o gospodărie şi pe care el n-a avut curajul să le ardă."

de specific americană): „every child begins the world again"[1], scrie. Idee „tradiţională", i.e. solidară cu credinţele în regenerarea periodică a cosmosului, a societăţii, a individului.

Ura faţă de trecut, dorinţa de a aboli trecutul — toate acestea reflectează o mentalitate arhaică, „pre" şi „anti" — istorică. Ar mai fi atîtea lucruri de spus...

30 august

Continuu lectura cărţii lui Lewis. Vocabularul religios în *Leaves of Grass*; bunăoară: mireasma trupului era „finer than prayer"[2]; în capul lui Whitman se afla „more than churches, bibles and all Creeds"[3]. Şi această mărturisire în care Lewis vede pe bună dreptate un narcisism adamic: „If I worship one thing more than another, it shall be the spread of my own body"[4]. Sau: „Divine am I, inside and out, and I make holy whatever I touch"[5]. De comparat cu vocabularul misticilor *sahajiya*, pe care l-am prezentat (sumar, incomplet) în *Le Yoga*.

Dar Lewis regăseşte şi în Whitman motivul: trecutul e mort, e un cadavru etc. Toate acestea ca să afirme că rasa omenească începe din nou în America. Obsesia zorilor, a primordialului, a începutului absolut. (Whitman nu citea decît pe Homer, căci Homer era atît de „primordial" încît nu constituia *un trecut*, o istorie...).

Şi totuşi, cu bătrînul James — părintele lui William şi Henry — începe reacţia contra mitului paradisiac. James scrie: „the first and highest service which Eve renders Adam is to throw him out of Paradise"[6]. Pierzînd Paradisul, omul începe să devină el însuşi, adică: disponibil, deschis culturii, perfectibil, dînd sens şi valoare existenţei, lucrurilor, vieţii din jurul lui.

---

[1] „fiecare copil începe Lumea din nou".

[2] „mai delicată decît rugăciunea".

[3] „mai mult decît biserici, biblii şi alte Crezuri".

[4] „Dacă venerez un lucru mai mult decît altul, este expansiunea propriului meu corp."

[5] „Eu sunt divin, în interiorul şi în afara mea, şi sanctific tot ce ating."

[6] „cel dintîi şi cel mai mare serviciu pe care Eva îl face lui Adam este că-l alungă din Paradis".

1 septembrie

Dacă Freud are dreptate (că esenţialul e inconştient), actuala tendinţă a criticilor literari de a descifra scenarii iniţiatice, sau „myth and ritual patterns", în romane, nuvele, piese de teatru — tendinţa aceasta are un sens mai adînc. Trebuie, deci, să aplicăm o *démystification à rebours.*[1] Freud, ca şi Marx, ne-a învăţat să descoperim „profanul" în „sacru". În cazul pe care-l discut eu, aparent, conştient, voluntar e „profanul" (roman—istorie, personagii de toate zilele, întîmplări comune) — şi criticii descoperă ca fiind implicit, camuflat, „sacrul". Dar asta este semnificativ pentru situaţia omului modern: îşi satisface inexistenta viaţă religioasă (inexistentă, *pe nivel conştient*) prin universurile imaginare ale literaturii şi artei. Şi e semnificativ şi pentru criticii literari care descoperă aceste semnificaţii religioase *în opere profane.*

16 septembrie

Goethe, Rilke şi toţi ceilalţi *mari* — care s-au reîntors la temele şi personagiile mitologiei greceşti, le-au revalorizat, le-au reinterpretat. Splendid. Dar simt că *noi* nu mai putem face acelaşi lucru, nu ne mai putem întoarce la mitologiile *clasice*, la ceea ce se leagă exclusiv de Grecia şi Europa. Datoria noastră — a scriitorilor ca şi a „savanţilor" şi filozofilor — este să reinterpretăm, pentru conştiinţa occidentală modernă, *celelalte* tradiţii mitologice, în primul rînd cele arhaice. Orfeu şi Euridice. Perfect. Dar *de data aceasta* poetul trebuie să cunoască, şi să ia în consideraţie, şi mitologiile şamaniste siberiene, polineziene, amerindiene în care e anticipată sau presupusă coborîrea lui Orfeu în Infern ca să „salveze" un suflet. (Cf. paginile respective în *Le Chamanisme.*) Nu e vorba de a se lăsa „inspirat" de aceste mituri şi legende exotice — ci de a crea poetic într-o asemenea perspectivă în care semnificaţia şi frumuseţea miturilor polineziene, bunăoară, să se reveleze cititorului cu aceeaşi forţă cu care Rilke i-a revelat înţelesul mitului lui Orfeu.

---

[1] „demistificare în sens invers".

17 septembrie

De ce nu pot „savanţii" — bunăoară, antropologii, istoricii religiilor etc. să privească „obiectele" lor de studiu cu aceeaşi pasiune şi răbdare cu care privesc artiştii Natura (mai precis: „obiectele naturale" pe care vor să le picteze)? Cîte n-ar izbuti *să vadă* un savant într-o instituţie, o credinţă, un obicei, o idee religioasă, — dacă le-ar observa cu atenţia concentrată, cu simpatia disciplinată, cu „deschiderea" spirituală de care dau dovadă artiştii. Ce antropolog a *privit* „obiectele" lui de studiu cu fervoarea, concentrarea şi inteligenţa unui Van Gogh sau Cezanne în faţa cîmpurilor, a lanurilor de grîu, a pădurilor?

Cum *să înţelegi* ceva dacă n-ai nici măcar răbdarea să-l priveşti cu atenţie?

24 septembrie

Santayana şi meseria de profesor: Oliver (personajul din *The Last Puritan*) a devenit profesor „because he couldn't do anything else"[1]. Ce spune Oliver: „People must teach themselves or remain ignorant, and the latter was what the majority prefeered"[2]. Santayana considera meseria de profesor ca un mijloc să poată trăi şi mai ales să poată veni în fiecare an în

---

[1] „pentru că nu era în stare să facă altceva".

[2] „Oamenii trebuie să înveţe singuri sau să rămînă ignoranţi, iar majoritatea preferă a doua soluţie."

Europa. Tot despre Santayana şi Universitate: nu frecventa pe colegi. Ce spune despre Harvard, mai exact despre the increasing emphasis on specialization at Harvard: „an anonymous concourse of coral insects, each secreting one cell, and leaving that fossil legacy to enlarge the earth“[1].

Şi o legendă: în timpul clasei, Santayana s-a uitat odată pe fereastră şi apoi s-a adresat studenţilor: „I have a date with spring“[2], le-a spus plecînd. Şi nu s-a mai întors niciodată.

25 septembrie

Anecdotă: din Amintirile D-rei Sarah Campion care, în 1940, un an înainte de moartea lui Frazer, i-a fost secretară, la Cambridge. „She describes Sir James and Lady Frazer, he quite blind and paralyzed, she stone deaf, seated in two thronelike chairs in Cambridge, holding hands. Miss Campion's principal job was reading aloud to Frazer. She writes: «These readings were always from his own works, and he would listen with the greatest attention, as if hearing for the first time the words of a promising colleague. His favourite tale was that of the witch of Endor, taken from his own version of the old Testament»“[3] (S.E. Hyman, *The Tangled Bank*, p. 192).

---

[1] accentul tot mai mare care se pune pe specializare la Harvard: „o masă anonimă de corali, dintre care fiecare secretă cîte o celulă şi lasă această moştenire fosilă ca să mărească pămîntul“.

[2] „am o întîlnire cu primăvara“.

[3] „Ea îi descrie pe Sir James şi Lady Frazer, el aproape orb şi paralizat, ea surdă de-a binelea, instalaţi în două fotolii asemănătoare cu nişte tronuri la Cambridge, ţinîndu-se de mînă. Principala ocupaţie a domnişoarei Campion era să-i citească cu glas tare lui Frazer. Ea scrie: «Citeam întotdeauna din propriile lui lucrări, iar el asculta cu cea mai mare atenţie, de parcă ar fi auzit pentru prima oară cuvintele pline de promisiuni ale unui coleg. Povestea lui preferată era cea a vrăjitoarei din Endor, luată din propria sa versiune a Vechiului Testament.»“

10 octombrie

Săptămîna viitoare va avea loc „the Faculty retreat“, la Lake Geneva. Brauer mă roagă să comentez textul lui Gilkey, despre „Teologia morţii lui Dumnezeu“. Încep să-l citesc. Consacrat în întregime lui Hamilton, Van Buren şi Tom Altizer. E mişcătoare, dar şi greu de înţeles, gravitatea cu care sunt discutaţi aceşti trei tineri teologi. „Moartea lui Dumnezeu“ e un fenomen bine cunoscut în întreaga istorie a religiilor. De obicei e vorba despre „moartea“ — i.e. perimarea — *expresiei convenţionale*, „tradiţionale“ a unui anumit zeu sau Dumnezeu. Sau: camuflarea lui „Dumnezeu“ în figuri, imagini, puteri, simboluri *aparent* seculare.

Ce nu înţeleg, este *teologia* pe care aceşti trei tineri autori se sforţează s-o clădească pe evidenţa „morţii lui Dumnezeu“. Înţeleg pe Giordano Bruno (*Dio, come assoluto, non ha niente da fare con noi...)*[1], pe Nietzsche... Şi totuşi, interesul pe care-l trezeşte un Van Buren sau Hamilton printre teologii americani e semnificativ.

22 octombrie

Freud a avut curajul să mărturisească: „I am not really a man of science... I am by temperament nothing but a conquistador... with the curiosity, the boldness and the tenacity that belong to that type of persons“[2].

2 noiembrie

Aculturizarea societăţilor „primitive“ prin contactul cu valorile culturale occidentale nu e fenomen singular. Un proces similar are loc în Occident, mai ales de vreo treizeci–patruzeci de ani: se poate vorbi de o aculturalizare a occidentalilor sub influenţa scientismului şi a tehnologiei. Iată, bunăoară, literatura şi arta contemporană: rădăcinile şi continuitatea cu ideologiile tradiţionale au fost rupte. Ca să poată fi contemporan cu ştiinţa şi tehnologia modernă, un artist trebuie să şteargă cu buretele toată istoria (occidentală!) a artei lui.

---

[1] (Dumnezeu, ca absolut, n-are ce să facă cu noi...)

[2] „Eu nu sunt cu adevărat un om de ştiinţă... Prin temperament, nu sunt decît un conchistador... cu curiozitatea, cutezanţa şi tenacitatea care aparţin acestui gen de persoane.“

18 noiembrie

Lungă discuţie cu Alfred Stern, filozof şi scientist, venit pentru un an ca *visiting professor* la Social Thought. Şi, pentru mine, discuţie stimulantă şi reconfortantă. Stern — care n-are decît vreo 35 de ani — nu se sfieşte să mărturisească „universalismul“ lui: nu vrea, sub nici un chip, să se cantoneze în fizica matematică, în logică sau în istoria culturii. Crede că specializarea înseamnă moartea spirituală, sterilizarea unei culturi. Şi, îndeosebi, urăşte pe *social scientists*: aroganţi, suficienţi şi, în cele din urmă, naivi. Îmi explică pe lung cît e de *neştiinţifică* metoda lor. Stern a venit aici ca să poată termina o carte începută mai de mult: despre *Wit and Humour*. Îmi cere nenumărate informaţii despre humorul în religiile orientale şi primitive.

6 decembrie

Mă întreb dacă ar trebui să insist, în studiul pe care-l scriu, asupra faptului că adevărata Istorie a Religiilor, adică o hermeneutică autentică şi imaginativă, *schimbă* omul; că lectura unei asemenea cărţi exercită o acţiune de *deşteptare*. Mă întreb de asemenea dacă ar trebui să fac aluzie la faptul că istoricii religiilor îşi *riscă* seninătatea şi echilibrul încercînd să înţeleagă, silindu-se să interpreteze situaţii religioase arhaice, exotice, aberante, „teribile“. Evident, majoritatea istoricilor religiilor nu riscă nimic — fie că se insulează în propria lor credinţă

sau în cel mai trivial materialism, fie că, limitîndu-se toată viaţa la un singur sector (India, Grecia etc.), sfîrşesc prin a-şi „banaliza“ documentele. Dar va trebui să arăt într-o zi cît de gravă poate fi influenţa provocată de meditarea miturilor şi simbolurilor arhaice. E o schimbare pe *dinlăuntru*, de care „savantul“ nici nu-şi dă seama. De comparat *memoria* unui asemenea istoric al religiilor cu memoria unui critic literar, sau istoric, ca să nu mai vorbesc de memoria unui naturalist.

11 decembrie

Citesc pe nerăsuflate mediocra biografie a lui Croce, de Fausto Nicolini. Admiraţia mea pentru *omul* Croce după ce aflu programul lui zilnic: 6 ore de somn, 12 ore de lucru — dar cum? În fiecare dimineaţă îşi făcea planul amănunţit al zilei, iar noaptea, înainte de a se culca, îl controla să vadă în ce măsură îl împlinise.

Curiozităţi: în timp ce scria, nu păstra nici o carte pe masă. Dacă avea nevoie de un citat, se ridica de la birou, aducea cartea, transcria rîndurile care-l interesau, apoi o aşeza la loc, în bibliotecă. Extraordinară putere de concentrare. Cum de nu-şi pierdea „firul gîndirii“, ridicîndu-se de atîtea ori de la masa de scris? (Pentru că, de obicei, Croce cita zeci şi zeci de lucrări...) Admir — şi nu înţeleg. (Dar mi-e ruşine de lenea, neglijenţa, indiferenţa mea: — cînd „lucrez“, cărţile, revistele, hîrtiile se aglomerează pe masă, se înalţă în vrafuri în jurul meu, pe scaune, pe podea, şi rămîn acolo săptămîni întregi, prăfuindu-se, decolorîndu-se în soare, căci amîn mereu operaţia lungă, plicticoasă, penibilă de curăţare a mesei de lucru. Prefer să iau toate dosarele şi cărţile în braţe, şi să le depozitez (pentru cît timp? — într-un colţ liber al camerei...)

13 decembrie

Continuu cartea lui Nicolini despre Croce. Enorma lui corespondenţă şi ediţiile critice pe care le îngrijea. Aflu de

Jurnalul pe care l-a ținut Croce nu mai știu cîți ani. Apoi, tîrziu, a găsit timp să-l transcrie în șase mari caiete — care nu vor putea fi publicate decît în vreo douăzeci de ani.

15 decembrie

Corespondența Croce–Vossler, pe care o răsfoisem acum vreo zece–doisprezece ani. De data aceasta, o citesc cu atenție și încîntare. Surprinzătoarele, penibilele scrisori ale lui Vossler din 1914, despre război: Germania a fost atacată printr-un act de trădare, trebuie să se apere, și se va apăra pînă la ultima picătură de sînge etc. etc. Vom învinge! scrie. Francezii, lași, își ascund tunurile în spatele catedralei din Reims…

Mă întreb dacă Vossler *a crezut* cu adevărat toate acestea.

*

Croce către Vossler, la 22 iulie 1919: „Gli italiani sono poco *chauvinistes*, per modestia, e gli inglesi poco *chauvinistes*, per superficia"[1]. Șoviniști sunt francezii și germanii.

17 decembrie

Croce comentează în *Critica* discursul de rector al lui Heidegger. Vossler îi scrie la 4 septembrie 1933 că influența lui Heidegger în Spania e mai puternică decît în Germania. Îl citează printre admiratorii lui H. și pe Zubiri.

Remarcabile, de asemenea, erorile, rezistențele și naivitățile, opacitățile lui Croce. În 1938 (Cf. *Cartegio*, p. 362) îi scria lui Vossler că Mallarmé „in poesia ha fatto poco o nulla e che esercita tanta potenza in qualitá di promissor di un non so che, che egli chiamava poesia"[2].

---

[1] „Italienii sunt prea puțin șovini, din modestie, iar englezii prea puțin șovini din superficialitate".

[2] „În poezie a făcut puțin sau nimic și exercită o asemenea influență în calitate de om care promite un nu știu ce, pe care el îl numește poezie."

IARNĂ ÎN MEXIC

Mexico City, 29 ianuarie 1965

Am plecat azi dimineață din Chicago pe un ger cumplit (−18 Fahrenheit). Nu îndrăzneam să lăsăm acasă, eu paltonul și Chr. blana. Ne luăm zborul pe la 11 și aterizăm în Mexico la 2.30. Nu ne venea să credem: cald, cer senin, palmieri, flori. Atît de cald încît eram ispitit să-mi scot și haina. La aeroport, Graciella de la Lama, directoarea secției de orientalistică de la Colegio de Mexico. Ne duce în mașina ei la Hotel Luma, pe strada Orizaba. Cameră proastă. Ne odihnim cîteva ceasuri, dar suntem amîndoi amețiți. Seara vin să ne vadă de la Lama și Laurette Séjourné (cu care sunt în corespondență de vreo zece ani). Noaptea cădem extenuați de oboseală.

30 ianuarie

Ne deșteptăm tîrziu. Cer superb — și e cald ca la Capri, în mai. Mă duc să vizitez El Colegio de Mexico, la vreo cîteva „blocuri" de Hotel Luma. O clădire nouă, modernă, aproape luxoasă. Descopăr, cu un răsuflat de ușurare, că am, aici, un birou al meu — unde voi putea lucra.

Apoi ne plimbăm pe Insurgentes și Reforma, pînă pe la 2 după-amiază: Dejun, la hotel (excelent). Și ne schimbă camera (avem acum o fereastră mare cît peretele, ne scăldăm în lumină…)

La 5 Laurette Séjourné vine să ne ia cu mașina. Muzeul de Antropologie, parcul Chapultepec, cu arbori înalți, falnici — și un miros curios, nemaiîntîlnit, parcă ne-am fi apropiat de junglă.

Ne întoarcem în centru, și pătrundem în Piața Zoaca la căderea serii. Palatul prezidențial, Catedrala, toate celelalte clădiri luminate. L. S. ne călăuzește în vechiul Mexico. În fața bisericii San Dominico, un dans „indian". Tatăl, mama și trei copii, costumați, cu parură de pene pe cap — dansînd (aș crede) cu pas arhaic, săltînd, înfruntîndu-se. Lumea strînsă în jur le zvîrle monede.

După ce se încheie dansul, cîteva femei, unele ajutate de copii, se îndreaptă în genunchi, lent, anevoie, spre poarta Catedralei. Sunt vreo treizeci de metri, pe pervaz de piatră veche. Una din bătrîne sîngeră.

31 ianuarie

Graciela de la Lama ne duce la Xochimilco, un sat la vreo cincizeci de kilometri de Mexico. E duminică, şi tîrgul de fructe, legume şi flori e îmbulzit de cumpărători, de turişti, de ţărani din împrejurimi, veniţi să vîndă sau să cumpere te miri ce: cîteva ouă, cîteva roşii, un săculeţ cu seminţe. Ne facem loc anevoie prin mulţime. Mirosuri, culori, tumult şi voie bună ca într-un bazar indian.

Biserica Del Rosario — admirabilă cînd e privită de pe trotuarul din faţă. Apoi spre „lac" — din care n-au mai rămas decît canale, şi o lagună, tixită de bărci. Dar ce fel de bărci! Mari, încăpătoare (unele cu optsprezece-douăzeci de scăunaşe), acoperite cu un baldachin înflorat şi înzorzonat, de un prost gust provocator, care, pînă la urmă, le salvează: le dă aerul unor jucării ieftine şi gigantice. Ne suim toţi într-o barcă (îi spune „Ofelia"!) şi pornim. Apa e mică, nu mai mult de o jumătate de metru, şi vîslaşul împinge barca de la spate, precum gondolierii veneţieni. Malurile pe lîngă care trecem (şi de pe care ne urmăresc cîini înfometaţi) nu reprezintă ţărmul, cum mi-aş fi închipuit, ci sunt „insule plutitoare", care se mişcă lent, cu arborii şi casele de care sunt încărcate. Acesta este „Lacul": nenumărate insule plutitoare despărţite prin canale. Zeci, sute de bărci înflorate, trandafirii, înaintînd una lîngă alta, încrucişîndu-se. Şi printre ele îşi fac loc, alerte, luntri joase cu tot felul de lucruri de vînzare: bere, limonadă, coca-cola, sandvişuri, fripturi, şaluri, covoare, jucării — şi bărci cu fotografi, care ne urmăresc răbdători, cu îndărătnicie. În majoritatea bărcilor, tarafuri de muzicanţi — costumaţi, veseli, neodihniţi, oprindu-se numai cînd se apropie de ei o fanfară mai puternică. Familii de mexicani dejunează, zvîrlind la răstimpuri cîte ceva cîinilor de pe mal.

Într-o barcă, spaţioasă, un grup compact de tineri — şi cîteva perechi dansînd. Auzim vorbindu-se englezeşte, şi recunoaştem repede turiştii americani. Dar majoritatea sunt mexicani, şi felul acesta de petrecere li se potriveşte de minune. Sunt destinşi, zîmbitori, mîncînd şi bînd fără să se grăbească, bucurîndu-se de lumină şi soare.

1 februarie

Noapte proastă: insomnie. Mă deştept totuşi la opt, ca să pot asista, două ceasuri mai tîrziu, la deschiderea noului an universitar la Colegio de Mexico. Directorul Colegiului, Silvio Zavala, citeşte raportul de activitate. Apoi Secretarul General de la Instrucţie spune cîteva cuvinte. Totul durează mai puţin de cincisprezece minute.

Reîntîlnesc pe Bosh-Gimpera (după cîţi ani?) şi cunosc pe profesorul Paul Kirchhoff, pe care îl pasionează relaţiile China-India-Mexico pre-colombian.

După amiază, în biroul meu, răsfoiesc mapele cu manuscrise despre religiile indiene. Încerc să-mi pregătesc prima lecţie, pentru mîine (Mohenjo-Daro şi invazia arienilor). Imensă melancolie; lucrurile acestea sunt adunate, interpretate, organizate de ani de zile. (Cred că am ţinut vreo trei cursuri despre religiile indiene.) Paginile pe care le răsfoiesc acum ar trebui să constituie capitolul *India* (fără buddhism) din *opus magnum*. Nu-mi rămîne decît să redactez în chip definitiv — şi în franţuzeşte. În englezeşte am gata vreo şaizeci-şaptezeci de pagini — dar sunt pagini pe care le citeam studenţilor, comentîndu-le, elaborîndu-le. Cînd mă voiu hotărî să scriu?

2 februarie

Încep cursul: 12-1. În amfiteatrul pentru cel puţin o sută de persoane, vreo cincizeci de studenţi. Sunt douăzeci şi cinci înscrişi la cursul meu şi restul auditori (majoritatea de la Lingvistică, dar şi cîţiva din afară). Vorbesc despre Mohenjo-Daro şi indo-europeni. Destul de bine.

Înainte de curs, o doamnă, de la Mora, vine să mă invite să ţin o conferinţă la Universitatea Iezuiţilor (Ibero-Americană). Refuz conferinţa dar accept să întîlnesc un grup de profesori şi părinţi iezuiţi, ca să discutăm (evident, metodele Istoriei Religiilor...)

*

Dejun cu profesorul Paul Kirchhoff. Un titan. Şi o voce de „cîmp de concentrare“, cum spune Laurette Séjourné. (Fără nici o aluzie, de altfel, căci P. K. n-a fost nazist; e profesor la Universitatea din Mexico de 22 de ani, iar mai înainte a fost în Statele Unite. Vorbeşte perfect englezeşte.) E pasionat de relaţiile China-India-(Java)-Mexico. „I am an old fashioned diffusionist“[1], îmi mărturiseşte. Şi explică astfel rezistenţa savanţilor americani (şi din Nord şi din Sud): vor cu tot dinadinsul să existe şi în America o mare civilizaţie autohtonă (în afară de civilizaţiile „primitive“ pe care le studiază etnologii). Tot ce e mare în America de Sud şi cea de Nord, e de origine europeană. Ar dori ca măcar civilizaţiile pre-colombiene din America centrală să nu depindă de o altă cultură — India, China, Mesopotamia.

Între altele, Kirchhoff îmi spune că acum vreo doi ani, la Frankfurt, Ad.E. Jensen i-a mărturisit că singurul om pe care l-ar fi vrut succesor la catedra lui de Etnologie aş fi fost eu. Dar ştia că acum, cînd am catedra la Chicago, nu voi accepta.

---

[1] „Sunt un propagator de modă veche“.

Aşa că va invita pe Carl A. Schmitz, de la Basel. (Ceea ce a şi făcut de altfel, de curînd.)

După amiază, din nou la Colegio. Îmi place să lucrez în camera aceasta caldă şi luminoasă. Linia viorie a munţilor pe care îi văd de la fereastră.

Am luat atîtea cărţi despre civilizaţiile pre-colombiene, de la Bibliotecă, am luat şi cîteva volume din *Obras completas* ale lui Unamuno, pe care le răsfoiesc cu nostalgie — dar trebuie să-mi pregătesc lecţia a doua, să caut texte vedice şi brahmanice, să aleg din dosarele mele paginile pe care le voi citi şi comenta...

3 februarie

În drum spre capitala Mexicului, Cortés se opreşte în Cholula, cel mai faimos sanctuar al lumii pre-colombiene, şi ucide acolo, în mai puţin de două ceasuri, 6 000 de persoane adunate în curtea interioară a templului. Măcelul acesta a umplut de admiraţie pe marele războinic care era Moctezuma, împăratul aztecilor. Ceea ce explică primirea pe care i-a făcut-o Moctezuma. Şi explică şi faptul că spaniolii se puteau plimba pe străzi, puteau intra în temple, puteau distruge „idolii“ şi au putut chiar aresta pe Moctezuma şi-l face prizonier în palatul lui fără absolut nici o reacţie.

A fost nevoie de o a doua Cholula — şi anume, masacrul din Marele Templu — pentru ca să se răscoale Tenochtitlan, şi spaniolii să fie siliţi să se retragă din metropolă. Dar au revenit, după cîteva luni, ca să distrugă, radical, imperiul şi civilizaţia aztecă.

Nu citesc niciodată istoria cuceririi Mexicului fără ca să nu-mi fie ruşine că sunt european şi creştin...

4 februarie

Al doilea curs — într-o sală mai mică. Varuna, Indra; protoistoria termenului *mâyâ*. Sunt mulţumit de cum am vorbit

— dar mă întreb dacă a înţeles cineva *noutatea* interpretării mele.

La trei după amiază, Laurette Séjourné vine cu maşina să ne ia la Teotihuacán. Pe auto-rută, vreo trei sferturi de oră. Apoi, deodată, zărim Piramida Soarelui. Dar şoseaua (pietruită!) în jurul complexului de ruine degajat de curînd — e cu totul absurdă. Nu se vede nimic. L. S. ne spune că pentru a o construi s-au distrus sute şi sute de locuinţe de mare interes arheologic. Astfel că şoseaua e înaltă de aproape doi metri, şi uneori se pot vedea, pe margini, nivelurile locuinţelor distruse: podeaua primelor aşezări, ruine, podeaua locuinţelor suprapuse etc.

Intrăm şi lăsăm maşina la umbra unui edificiu administrativ. Piramida Soarelui. Christinel şi cu mine urcăm pînă la prima terasă. Un băieţandru mă îmbie cu statuete de argilă arse, „autentice". Cumpăr cîteva, să-i fac plăcere.

Cu maşina spre Piramida Lunii, de curînd dezgropată. Lăsăm maşina în şosea, şi intrăm. Lucrările de degajare ale întregului complex s-au terminat abia în septembrie. Aici se organizează acum spectacole teatrale. Cîţiva lucrători ridicau schelăriile care folosiseră la ultimul spectacol.

Vizităm o casă reconstituită, cu admirabile fresce (cîteva fragmente autentice). Apoi, spre Ciudadela. În dosul unei piramide, nevăzute de departe, se află o alta, cu *gargouilles*, capete de balauri ameninţător ieşite afară din ziduri. Vînt puternic, frig. Şi ca întotdeauna cînd văd pentru întîia oară monumente pe care doream de mult să le privesc, şi le cunoşteam doar din fotografii şi reproduceri — oarecum dezamăgit. Fără să înţeleg de ce.

La întoarcere, ne oprim la Mînăstirea Acolman — albă-cenuşie, superbă. În curte, o cruce de piatră, cu capul lui Christos sculptat în centrul crucii.

5 februarie

La Horia şi Anna Tănăsescu. Familie şi casă de pus într-un roman. Cei doi băieţi, amîndoi înzestraţi. (Ştefan, cel mic, de vreo paisprezece-cincisprezece ani, are cu adevărat geniu. Ca atîţia alţii i-am admirat, anul trecut, albumul de schiţe în alb şi-negru.) Biblioteca lui Horia T. bogată, variată, şi puţin stranie. Cărţile sunt clasate în rafturi după capitolele unei cărţi în pregătire (despre personalitate, limbaj, comunicare? — n-aş putea spune exact). Soţia lui, Anna, italiancă, lucrează bijuterii şi astfel susţine întreaga familie. H. T. a fost cîţiva ani profesor (de psihologia artei) la Universitatea Ibero-Americană, dar catedra i-a fost de curînd desfiinţată. Inteligent, cultivat — dar agresiv, polemic şi fantast. Lungul articol despre poetul dominican Domingo Moreno pe care mi-l dăruise m-a interesat şi pentru versurile pe care le citează. Tot ce-am aflat despre acest poet mulatru şi foarte original — mă încîntă. (Îşi recită versurile prin sate, pe la iarmaroace; şi le tipăreşte singur, în tipografii obscure etc.) H. T. crede că, fără să ştie, Domingo Moreno a redescoperit buddhismul Zen şi psihanaliza.

6 februarie

Mă deştept ameţit. Mergem la Muzeul de Antropologie. Îl zărisem, din maşină, duminica trecută, cînd Laurette Séjourné ne plimbase prin parcul Chapultepec. Admirabil — şi de o extraordinară bogăţie pentru tot ce priveşte civilizaţiile precolombiene. Ne-ar mai trebui multe săptămîni ca să-l cunoaştem cum merită. Ameţit cum sunt, mă mulţumesc să străbat sălile cu mare melancolie. Pentru întîia oară *simt* că s-ar putea să nu mai am timp destul în faţa mea ca să mă familiarizez cu o civilizaţie necunoscută mie.

*

Cholulá — cu piramidele de sub Iglesia de los Remedios.

7 februarie

Sunt încă ameţit. Zi de aur. Mă duc în parcul Rio de Janiero, la cîteva sute de metri de Colegio. Pe o bancă la soare. Mă las în voia amintirilor. Curînd, nu le mai pot urmări —

aleargă prea repede. Citeam cîndva (dar unde?) tot pe o bancă, în soare, *Oceanografia plictiselii* a lui Eugenio d'Ors. Sunt foarte mulţi ani de atunci. Dacă n-aş fi atît de ameţit, poate aş reuşi să-mi amintesc cu mai multă precizie.

Şi apoi, deodată, mă invadează imaginile parcurilor provinciale din Portugalia. Îmi amintesc teribila lor melancolie. Lumi de mult moarte, care aşteaptă doar pumnul viguros al barbarului ca să se prăbuşească.

Seara, la Horia T. Ţine o lecţie pentru foştii lui studenţi de la Ibero-Americana. Un grup amuzant: un medic cuban, refugiat, şi fratele lui, pictor; o tînără cu un copil în faşă; cîteva studente etc. H. T. mă roagă să spun cîteva cuvinte despre taoism şi zen — care sunt înregistrate.

8 februarie

În vitrina librăriei din Orizaba, la doi paşi de hotelul nostru, un exemplar îngălbenit de soare din *La gondole aux chimères* a lui Maurice Dekobra. *Sic transit*... Acum vreo zece-doisprezece ani, tot aşa, în spatele cafenelei Deux Magots, am zărit într-o vitrină fotografia autorului şi un exemplar dintr-o traducere japoneză; alături, pe o pagină dactilografiată, pătată de muşte, indicaţii despre tirajele şi numărul traducerilor din operele lui Dekobra.

Îmi aduc aminte: prin 1927, Sala Ateneului, plină pînă la refuz: vorbea Maurice Dekobra. Mă dusesem ca să dau seama despre conferinţă, la *Cuvîntul*. Dar chiar cu cartea mea de ziarist am pătruns cu mare greutate în sală. Mai rămăseseră cîteva sute de persoane afară — şi l-am zărit pe Stelian Mateescu perorînd, explicînd celor de lîngă el că nu trebuiau să vină să asculte pe acest autor de mîna a treia etc. Ne-am întîlnit după conferinţă — şi am redactat amîndoi o scurtă şi violentă dare de seamă: eu *dinlăuntru* el *dinafară*.

Apoi, în iarna 1929, l-am cunoscut pe Dekobra în casa lui Dasgupta. Mi-a scris pe un exemplar din *La gondole aux chimères* următoarea dedicaţie: À M. E., cette gondole pour rêver des Upanishads aux bords du Gange...[1]

9 februarie

De dimineaţă, curs. Seara, de la şapte la opt, conferinţă publică despre *Yoga and Modern Philosophy*. Apoi un profesor de antropologie de la Universitatea Ibero-Americana mă duce cu maşina lui la Dna de la Mora. Drum de patruzeci de minute. Casă splendidă, în cartierul Universităţii. (Dl. De la Mora este, se pare, un mare arhitect.)

Invitat ca să cunosc cîţiva profesori iezuiţi de la Ibero-Americana. X (i-am uitat numele) încearcă din nou să mă convingă să ţin o conferinţă. Mă scuz cum pot (ameţeli, somnolenţă). Discuţie interesantă. Îmi spune între altele cît de mult l-am influenţat pe Jean Daniélou şi chiar pe Urs von Balthasar.

Anul trecut, în drum spre Moscova, au fost în România — şi au stat cîteva zile la Bucureşti şi la Mamaia. Profesorul de antropologie îmi povesteşte o seamă de amănunte pasionante despre această călătorie. Erau cu vreo zece studenţi mexicani — şi o cubană a încercat să „convertească" pe unul din studenţi (adică, să-l facă agent informator). Impresionat de „latinitatea" şi antislavismul românilor.

10 februarie

Cuahtemos, ultimul Împărat aztec. Numele înseamnă „Vulturul care cade". Rezistenţa lui înverşunată contra lui Cortès, în asediul cetăţii Tenochtitlan. Capturat, a fost schingiuit ca să mărturisească unde sunt ascunse comorile Imperiului. (I s-au ars tălpile cu ulei clocotit.)

---

[1] Lui M. E., această gondolă ca să viseze la Upanişade pe malurile Gangelui...

N-a trădat ascunzătoarea. Îl conduceau departe de Tenochtitlan, cînd Cortès s-a hotărît brusc să-l execute: îi era frică să nu se răscoale populaţiile numai formal supuse. L-a spînzurat de picioare în pădurea tropicală de la Chiapas. Unii spun că aşa cum atîrna cu capul în jos, părea într-adevăr un vultur care se prăbuşeşte. Şi totuşi... Iată-i statuia în centrul oraşului Mexico. Iată-i numele pe nenumărate străzi, fabrici, reclame etc. Şi nu există o singură stradă cu numele lui Cortès în întreg Mexicul. Deşi vorbesc spaniola, mexicanii se simt solidari cu strămoşii lor azteci, înfrînţi şi exterminaţi de Cortès.

Mă gîndesc la destinul lui Traian şi Decebal. Noi românii ne revendicăm de la amîndoi — dar suntem mai ales mîndri de Traian, de obîrşia noastră latină — (totuşi atît de precară din punct de vedere *etnic*); dar culturaliceşte adică, în primul rînd prin limbă, aparţinem Romei orientale, iar nu Daciei.

12 februarie

Al doilea seminar „Masă rotundă“. Vine şi profesorul de antropologie, Jimenes Moreno, specialist în America Centrală. Vorbeşte mereu, spunînd lucruri interesante, dar se menţine exclusiv pe nivelul descriptiv-empiric. De cîte ori încercam să merg mai departe cu interpretarea, întrebîndu-mă ce semnificaţii pot avea toate aceste fapte religioase — Jimenes Moreno mă aproba, părea încîntat, dar nu continua hermeneutica pe acest plan. Revenea la „documente“, la „informaţii“.

*

După amiaza, Tănăsescu ne duce cu maşina la Mînăstirea Monte Carmel. Urcăm aproape cinci sute de metri prin „Parcul Leilor“, o pădure de coniferi uriaşi. Mînăstirea a fost arsă în timpul Revoluţiei. Dar, în afară de cîteva încăperi dărîmate, biserica şi edificiile adiacente au rămas în picioare. Frumos, melancolic claustrum, cu tot felul de flori, bine îngrijite. (Pasiunea mexicanilor pentru flori. Este adevărat că oamenii cruzi iubesc florile?) Vizităm sala de tortură: victima sta legată în fundul unei piscine, ascultînd apa curgînd alături, dar neputînd bea. Cadavrul era luat de rîul subteran. (Dar or fi adevărate toate acestea? Ni le povesteşte H. Tănăsescu. Se pare că n-ar exista nici un studiu asupra acestei „probleme“.) În orice caz, vedem celulele prizonierilor — şi ne e de ajuns. (Ca la Castel Sant'Angelo.)

Şi inevitabilele legende: subterana care lega mînăstirea de oraş (cîteva zeci de kilometri!) şi prin care erau aduse femeile pentru „orgii“. Iar cînd femeile rămîneau însărcinate, erau zidite de vii în culoarele mînăstirii...

13 februarie

Am răsfoit aseară, la N. Petra, dosarele cu poeziile inedite şi scrisorile lui Aron Cotruş. (Căci avea acest obicei: făcea întîi o ciornă, pe care o păstra; apoi trimitea corespondentului copia transcrisă pe curat.)

O seamă de scrisori de dragoste, adresate nu se ştie cui, desigur o fată tînără (îi spunea: Rîndunica!) Dragoste platonică, exaltată, de viguros poet bătrîn.

Amintiri. Probabil Aron Cotruş a murit supărat pe mine — şi nu ştiu de ce; nu mi-a răspuns la ultima scrisoare pe care i-o adresasem, din Chicago, cu puţin timp înainte de a se prăpădi. Dar de ce şi-o fi lăsat Spania lui, pe care o iubea atît, ca să agonizeze şi să moară singur într-o suburbie din Los Angeles? N. Petra îmi spune că a încercat să se stabilească în Mexico City, dar n-a suportat clima.

14 februarie

Cu maşina lui N. Petra, spre Cuernavaca. Îndată că începem să urcăm, stîncile se înalţă, deoparte şi de alta a şoselei, ca nişte fortăreţe. Şi pretutindeni, stupuri de albine.

După vreun ceas ajungem în orăşelul Tepoztlan. E duminică, şi tîrgul e în toi. În umbra zidurilor, bătrîne cu trăsături

„aztece“, parcă ar fi fost desprinse din basoreliefuri. Biserica — Dominica de la Natividad — din secolul al XVI-lea. O nuntă (cîteva fetiţe adună de pe jos, cu îndemînare, boabele de orez) şi un botez. Un tînăr apare în pragul bisericii şi zvîrle un pumn de bănuţi de aramă. Se îmbulzesc unii într-alţii, copii, adolescenţi şi cîţiva găligani. În tot acest timp, un megafon, instalat undeva deasupra intrării, transmite muzică de Bach.

Doi pesos de persoană ca să vizităm *patio* şi o parte din fostele celule ale călugărilor. De la etajul al II-lea, un pridvor ruinat de unde se vede valea. Celulele sunt părăsite, părăginite. Un afiş anunţă că preotul — care locuieşte probabil în colţul dinspre piaţă, se află la dispoziţia enoriaşilor la anumite ore.

În *patio*, o fîntînă şi un bazin adumbrit de palmieri. Două fete vin să ia apă în găleţi uşoare, colorate (roz, albastru), de plastic.

Drumul se îndreaptă din nou printre munţi. În marginea unui sat, Ocotopec, cimitirul; oprim maşina şi ne apropiem de zidul mărunt, să-l privim. Parcă ar fi un sat în miniatură. Mormintele au deasupra (aş spune mai de grabă: *poartă* deasupra lor) căsuţe colorate, la ferestrele cărora te-ai aştepta să vezi păpuşi — sau copii de doi-trei ani. Traversăm Ocotopec — şi zărim în trecere bisericile.

Jacarandă în floare — arbori înalţi cu flori albastre. (Şi deodată îmi aduc aminte: prin 1943-44, la Lisboa, Carl Schmidt mă întreba dacă sunt şi în Portugalia jacarandă. Îi văzuse în Mexic, cu mulţi ani în urmă şi nu-i mai uitase.)

Satul Ahnatepec. Bougainvilliers şi atîtea alte flori — roşii, portocalii — cărora nu le cunosc numele.

*

La Cuernavaca, la începutul după-amiezii. Dejunăm într-un restaurant pitoresc, evident năpădit de turişti: „Las Mañanitas“. Deasupra căminului, un tablou curios — o boieroaică din epoca colonială, parcă ar fi fost pictată de Leonor Fini. Lîngă noi, la masa vecină, o femeie bătrînă — părînd şi mai bătrînă cînd a încercat să zîmbească. Nu mai purta de mult dinţi.

Pornim pe jos, în arşiţă, spre Parc şi Castel. În cafeneaua vieneză în care ne-am oprit, ne tot îmbie fetiţe cu şiraguri de boabe şi fructe uscate. Chr. cumpără pentru toate prietenele din Chicago şi Paris. Parcul — acelaşi, acelaşi, în Spania secolului al XIX-lea, în Portugalia de ieri, de alaltăieri...

*

Drum spre Xochicalco. Maşina ajunge pînă foarte sus — apoi urcăm cu piciorul spre piramide. Se văd, nu prea departe, lacurile — iar în zare, ca pretutindeni, lanţuri de munţi. Cîţiva cîini hămesiţi, cîteva case; într-o curte, găini, iezi. Sub umbrar, un mexican vinde coca-cola, limonadă, tortilla.

Construcţia „Structura C“: urcăm scările pînă la prima platformă; au mai rămas ziduri din sanctuarul care se ridica aici, şi care a fost ars. Nu prea departe, Piramida Şerpilor cu Pene. Admirabile ornamente, cu diferite culori. Motivul Şarpelui cu Pene, ca şi al zeului cu urechi mari, se repetă indefinit. Cumpăr broşura lui César A. Saenz, *Ultimos descubrimientos en Xochicalco* (Instituto Nacional de Antropologia e Historia, Mexico, 1964), şi o răsfoiesc în plin vînt. Aflu, că, foarte probabil, un templu se ridica deasupra Piramidei Şarpelui cu Pene, întocmai ca cel din Structura C. Mai aflu că s-au găsit, în timpul săpăturilor, vase anthropomorfe cu figura zeului ploii, Tlaloc, şi ofrande de tot felul. În vecinătatea zonei ceremoniale, cimitirele. După ceramică, Saenz le situează între 500-750 D.C.

De sus, se disting alte „Structuri“ acoperite pe pămînt, încă nedezgropate. Cîţi ani vor mai tebui pînă ce toate fazele acestor civilizaţii vor fi aduse la lumină?

*

Ne întoarcem în Mexico la căderea nopţii. Extraordinară privelişte, oceanul acela de lumini.

Luni, 15 februarie

Ne deşteptăm tîrziu, amîndoi ameţiţi. Să fie oare faptul că am coborît în Cuernavaca şi apoi am urcat din nou? Pentru întîia oară de cînd ne aflăm în Mexico, cerul e întunecat. Toată dimineaţa fără chef. Lucrez în silă, încercînd să pregătesc lecţia pentru mîine.

16 februarie

Zi grea. Curs de la douăsprezece la unu. (Upanişadele.) La unu şi jumătate, dejun cu Jimenez Moreno. Din fericire, vorbeşte aproape tot timpul numai el. (Şi îl ascult cu interes, căci învăţ multe. Cînd se miră cineva că „ştiu atîtea lucruri“, îi spun care e „secretul“ meu: ştiu să ascult, ştiu, mai ales, ce întrebări să pun „specialiştilor“.)

La şapte seara, a doua conferinţă publică (*Mythologies of Memory and Forgetting*). Este şi ambasadorul Indiei de faţă — un uriaş cu barbă şi turban, care mă felicită călduros după conferinţă. (Dar mă întreb dacă a ascultat-o. Venise, probabil, pentru că aflase de prima conferinţă despre Yoga. Crezuse că voi vorbi tot despre India.) Apoi mergem la Horia Tănăsescu la masă, şi din nou discutăm pînă la miezul nopţii. Mă culc aproape de două, extenuat.

Joi, 18 februarie

Ultima lecţie. (Şi cît de limpede mi se dezvăluie acum istoria gîndirii religioase indiene! Lecţia a fost înregistrată. Dacă va fi bine transcrisă, aş putea-o publica.)

Seara, la Laurette Séjourné. Este şi Cohen, traducătorul în englezeşte al cărţii *Méphistophélès et l'Androgyne*. Mare iubitor de poezie. A scris o carte despre Robert Graves; i-a trimis manuscrisul să-l citească. Graves i-a răspuns doar atît: *Verry well done!*[1] (Ca la şcoală, comentează Cohen.) Se miră — şi se bucură — că eu sunt atît de „uman“, că am „umor“.

---

[1] Foarte bine făcut!

Este şi Juan Rulfo, autorul romanului *Pedro Páramo* — pe care mulţi îl consideră cel mai bun roman mexican contemporan. Încă tînăr, poate 45-46 de ani — dar arată uzat, obosit. Aflu că a fost alcoolic în ultimul grad şi a fost salvat *in extremis* internîndu-se într-o clinică. Din nefericire nu vorbeşte decît spaniola, dar pretinde că înţelege franţuzeşte. Îmi spune că a citit aproape toate cărţile mele traduse în spaniolă. Ne uşurează conversaţia un tînăr profesor de filozofie, abia întors de la un congres internaţional din Geneva. Simpatic, inteligent; se interesează de filozofia religiilor.

După masă, ascultăm discul (editat de Wassen) cu ceremonialul ciupercilor halucinogene. Monotone litanii într-una din numeroasele limbi mexicane, pe care nu le înţelege nimeni din grupul nostru. Doar, din cînd în cînd, cuvîntul *Santo! Santo!*

La plecare L. S. ne dăruieşte cîteva obiecte din Teohuatan.

19 februarie

Ultima şedinţă a „Mesei Rotunde“. Este de faţă şi Dr. Caso (autorul cărţii *El pueblo del Sol*), şi un etnolog francez, care pregăteşte de douăzeci de ani o teză despre „el volador“. A venit şi tînărul profesor de filozofie pe care l-am cunoscut aseară la L. S. Din nou problema sacrificiului uman la azteci. Mi se cere să fac o expunere comparativă a tuturor tipurilor de sacrificii umane pe care le cunoaşte Istoria Religiilor. După ce termin expozeul, discut ambivalenţa acestui fel de sacrificiu, în care, de fapt, zeul întrupat sau reprezentat de o fiinţă umană — este *jertfit lui însuşi*. Insist din nou asupra semnificaţiei acestor specii de rituri sîngeroase în legătură cu agricultura. Cerealele nu sunt *date* (ca animalele vînătorului paleolitic, bunăoară), ci iau naştere din trupul unei Fiinţe divine, sau semi-divine, asasinate. Ca să le asigure permanenţa, se jertfesc fiinţe umane; adică, omul asumă responsabilitatea de a menţine Cosmosul viu şi fertil. (Cf. tot ce-am scris asupra acestei probleme, ultima oară în *Aspects du Mythe.*)

Apoi dejunul oferit de directorul Colegiului, Sylvio Zavala. La masa noastră, Dr. Caso şi francuzul vorbesc întruna. Mă odihnesc. Din fericire, nici un discurs, nici un toast.

Seara, cu soţii de la Lama la restaurantul Muralto, la al 58-lea etaj. În jurul nostru, la picioarele noastre, un ocean de lumini.

Taxco, 20 februarie

Renunţăm la Acapulco. Ne hotărîm să ne odihnim două zile la Taxco. Drumul şi hotelul ni-l aranjează N. Petra. Plecăm cu o maşină — noi doi şi o pereche de olandezi din Curaçao.

Ajungem la Cuernavaca pe la amiază. De data aceasta ne oprim şi vizităm catedrala: o fortăreaţă în piatră roz, clădită în secolul al XVI-lea în mijlocul unei grădini cu arbori înalţi, flori de tot felul şi un havuz.

Acum vreo doi ani, cînd s-au curăţat pereţii, au fost descoperite fresce ilustrînd viaţa şi martirajul primului sfînt mexican, San Felipe de Jesús. Scene: peşti şi bărci de pescari; sosirea misionarilor în Nagasaki, crucificarea lor alături de cîţiva japonezi convertiţi.

Surpriza Catedralei o constituie altarul principal — neînchipuit de „modern". Aşa l-a voit Episcopul. Dar guvernul ar fi interzis „modernizarea" restului Catedralei. Şoferul, care ne este şi ghid, ne spune că Episcopul e foarte „avansat", că ziarele ar fi scris că el socoteşte pe evrei „aproape ca pe nişte creştini".

Mormintele de afară, chiar lîngă zidul Catedralei. Borda Gardens — grădina lui Maximilian. Arbori mango, şi, nevăzute, paseri cu strigăte tropicale, papagali. Capela privată. Odăile de oaspeţi. Un bazin cît un eleşteu, plin de alge — în marginea bazinului o promenadă şi un „loc de contemplare". Apare şi trece pe lîngă noi, aproape în goană, un băieţandru cu un arc şi o tolbă de săgeţi.

Din nou în Jardin de los Héroes şi la Palatul lui Maximilian, pe care-l văzusem duminică. Ne oprim să bem o cafea şi şoferul ne povesteşte despre măreţia descoperirilor arheologice din Mexico. Olandezul din Curaçao îşi aduce aminte de un jurist român specialist în problemele traficului interplanetar, de la care a învăţat doar aceste cuvinte româneşti; „noroc şi sănătate". Adaugă, melancolic, că juristul român a murit de curînd.

*

Spre Taxco. Pomi *marcas* (*calebasse*) în formă de cactuşi. Pe marginea şoselei, fetele ne îndeamnă să cumpărăm iguana vii; ni le arată spînzurate de o sfoară. Aflăm că iguana trebuie mîncată pe loc. Urcăm vreo douăzeci de kilometri în serpentină. Apoi, deodată, ni se descoperă Taxco — pe colina din faţă, cu zeci de jacaranda uriaşe în floare. Hotel de la Borda, în marginea oraşului. Nou, admirabil construit şi mobilat. Plin de turişti americani. Vin doar pentru o zi şi pornesc mai departe, spre Acapulco. Camera noastră, la ultimul etaj, cu bîrne în tavan şi miros de ceară şi miere, ca în mînăstirile româneşti.

După amiază se întunecă şi începe să plouă. Ca la munte. Ca în Bucegi. Seara, în holul plin cu americani bătrîni, privind focul în cămin, aşteptînd să se aprindă luminile în Taxco. Între ploi, ne plimbăm prin faţa vitrinelor cu argintării.

Taxco, 21 februarie

Duminică. Soare puternic, care prevesteşte ploaie. Citim în grădină. O enormă, frumoasă piscină, pe care doi mexicani o curăţă pe îndelete, pescuind molcom florile de jacaranda care se scutură.

În fundul grădinii, două cuşti; într-una, o pereche de maimuţele din pădurea tropicală, nu mai mari ca un pisic de cîteva luni; în cealaltă, o altă maimuţă, tot atît de măruntă, din Brazilia. O privim fascinaţi: are figură de indian.

*

A plouat toată după-amiaza. Către apusul soarelui, parcă stă să se însenineze. În veranda de sticlă, privim păsărelele colorate (portocalii, albastre, roşii) zburînd printre crengi, căutînd nu ştiu ce hrană rară în corolele pe jumătate închise. Şi apoi, dispar toate deodată, fără să mai ciripească: se ascund, împietresc undeva sub crengi. Înţelegem repede de ce: dinspre munţi şi-au luat zborul, şi se îndreaptă spre noi, plutind majestuos la cîteva sute de metri deasupra noastră, vulturii. Sunt vreo douăzeci. Aproape că nu bat din aripi. Planează — calmi, orgolioşi, fără grabă.

Noaptea, în camera noastră aproape îngheţată (mi s-au mai adus plăpumi...), citesc *Les Mots*. Nu înţeleg de ce e considerată o carte „mare“, importantă. Paul Ricoeur îmi spunea, acum cîteva luni, la Chicago, că e „admirabil scrisă“. Faţă de atîtea pagini teoretice ale lui J.P. Sartre este, într-adevăr, bine scrisă. Dar atunci, ce se mai poate spune de Emil Cioran?

Nu izbutesc *să cred* în copilul pe care-l reconstituie Sartre. Am necontenit impresia că proiectează „în frageda lui copilărie“ concepţiile filozofice de mai tîrziu.

Taxco, 22 februarie

Toată dimineaţa în grădină, aşteptînd maşina care trebuia să ne ducă înapoi în Mexico-City. Apoi, două ceasuri de aşteptare în holul hotelului. Senzaţie stranie: zeci de turişti care pleacă, alte zeci care vin — şi parcă ar fi aceiaşi.

Maşina soseşte, cînd aproape nu mai speram, şi eram gata să închiriem o maşină din Taxco. Şoferul e tînăr şi ne exaltă bogăţiile arheologice ale Mexicului.

Tîrziu, spre seară, ne oprim la „Tres Marias“, să bem o cafea. Impresia de mare sărăcie — dar multă voie bună. (Ceea ce nu prea am văzut în Mexico-City. Mexicanii sunt trişti, melancolici, închişi în visurile sau răfuielile lor.)

Mexico, 23 februarie

Întocmai după cum în romanele lui Dostoievski un erou îşi dezvăluie aspecte neaşteptate şi îşi contrazice comportamentul sau opiniile de la un capitol la altul, tot aşa se întîmplă cu unii zei indieni (Varuna, Indra etc.). După ce „înveţi“ că Varuna e un zeu celest, cosmocrator şi aşa mai departe — afli că este şi „fratele Şarpelui“, că e o „viperă“, că are ceva de Marele Şarpe Vrtra. După ce ţi s-a exaltat eroismul lui Indra în sute de imnuri, afli că după victoria asupra lui Vrtra i-a fost frică, şi a fugit, s-a ascuns, s-a făcut mititel etc.

Oaxaca, 24 februarie

Ne deşteptăm la cinci şi jumătate, ca să putem lua avionul către Oaxaca la şapte şi douăzeci. Traversăm oraşul în întuneric. Dar zărim la colţuri, aşteptînd autobuzele, spre şcoală, copii şi tineri zgribuliţi.

Zbor pe deasupra munţilor de culoarea lutului ars. În stînga noastră, cei doi vulcani — acoperiţi cu zăpadă. La opt şi jumătate aterizăm în Oaxaca. E cald, senin şi oraşul pare pe jumătate ascuns printre arbori. Cu maşina spre Hotel Victoria; nou, aproape somptuos, zidit pe deal, în marginea oraşului. Vedem acum Oaxaca la picioarele noastre. De jur împrejur cîmpie — iar în fund, munţii.

După-amiază coborîm să ne plimbăm în oraş. Alegem la întîmplare o stradă abruptă, care parcă se prăvăleşte, în vale, purtînd cu ea copiii jucîndu-se în praf şi nelipsiţii cîini hămesiţi. Ajungem în Calle General Garcia Vigil — iar curînd după aceea ne întîmpină prima biserică : Santisima Virgen de la Soledad, cu arbori înalţi, crescuţi alături de ea, în curte. Biserica e frumoasă, clădită, aşa cum se obişnuia, ca o fortăreaţă. Dar înlăuntru e neinteresantă; a fost refăcută, vopsită într-un albastru ieftin, „angelic". Cîteva femei înaintează spre altar în genunchi.

Alături de biserică piaţa de flori şi zarzavaturi. Continuăm. Încep să apară case mai frumoase — cu acele lungi, zvelte zăbrele la ferestre.

Catedrala San Domingo e într-adevăr măreaţă. Citesc că a fost clădită în secolul al XVI-lea de către călugării dominicani: în 1862 a fost convertită în *cabalerizza* „datorită necesităţilor războiului"; în 1869 au fost distruse paisprezece altare şi capele. În 1902 a fost redată cultului — dar numai biserica propriu-zisă. (Alături, în fosta mînăstire, este acum o cazarmă.) Foarte fastuoasă, baroc spaniol — cu mult aur şi statui de sfinţi, şi ornamente. Lîngă altarul principal se vede deoparte, zidită, uşa către cazarmă — de cealaltă parte zidul stricat, cu vechile fresce (sau ce-or fi fost) distruse.

Ne îndreptăm spre Centru. Inevitabilul parc cu chioşc pentru muzica militară — iar de jur împrejur, hotele, magazine, cafenele. Parc de oraş provincial decăzut. Vizităm piaţa şi străzile de alături, care mi-amintesc de Lipscanii copilăriei mele. Şi bisericuţa, din stradela Misericordia. Cînd ieşim din biserică, fanfara, în chioşc, se pregătea să înceapă. Aşteptăm pe o bancă; aşteptau, pe bănci, sau în grupuri răzleţe, localnicii. Nu înţeleg pentru ce motiv — dar fanfara n-a mai cîntat.

*

Noaptea încep *Cat and Mouse* a lui Gunther Grass. Fără entuziasm, de altfel. (Şi exasperat de acel critic canadian care proclamă că Gunther Grass e superior tuturor romancierilor americani, chiar şi lui Faulkner... Citesc aceste năzbîtii pe dosul coperţii.)

*

S-ar spune că încep să-mi retrăiesc viaţa, începînd cu copilăria şi adolescenţa. Într-adevăr, *toate* pasiunile de atunci se reaprind şi în aceeaşi ordine. Întîi, filatelia; apoi, entomologia, botanica, mineralogia. Cu cîtă nerăbdare am umblat azi după insecte, pe dealul din spatele hotelului. Cu cîtă bucurie am cercetat florile nemaivăzute. Acum închid ochii şi revăd cele zece volume de *Souvenire entomologiques* în mansarda din Strada Melodiei, le răsfoiesc în gînd. Îmi făgăduiesc să le împrumut de la bibliotecă îndată ce ne vom întoarce la Chicago.

Oaxaca, joi 25 februarie

De dimineaţă, cu maşina spre Mitla. Ne oprim în satul Tule, să vedem celebrul „Arbol del Tule". Lîngă o bisericuţă, această specie de cypres (*Taxodium mucronatum*, precizează inscripţia lămuritoare de pe zid); are vreo douăzeci de metri diametru, şi probabil vreo 2500-3000 de ani. (Ghidul ne spune că „botaniştii francezi" afirmă că ar avea 5000 de ani.) Biserica, oarecare. Două turle mărunte, vopsite în alb şi albastru. Alături, un alt *Taxodium*, mai modest: numai vreo doisprezece metri diametru.

Ne suim în maşină şi pornim mai departe. Şosea excelentă (americană) printre cîmpuri sărace. Planta aceea arborescentă, cu flori roşii, e un *castor-oil*; din boabele ei se face uleiul lubrifiant.

Trecem pe lîngă o mică piramidă îngropată aproape în întregime. Au încercat s-o dezgroape, dar era atît de năruită încît arheologii au renunţat.

Ajungem la un sat, Tlacolula. La intrare, pe zidurile primei case, uriaşe reclame: Pepsi-Cola, Coca-Cola. Ghidul ne spune că Tlacolula înseamnă „the twisted thing". Aici a fost un oraş, fundat de indieni înainte de Conquista. La 1550 au sosit primii misionari dominicani, iar între 1580-1621 au zidit biserica

Santa Maria de la Asuncion. (Tot cu două turle mărunte, vopsite roz-portocaliu şi alb.) Ar avea una din cele mai frumoase capele din tot-Mexico; „foarte originală", explică ghidul. Intrăm. Cîteva femei în negru. Lumînări aprinse. Capele, pe dreapta; pereţii acoperiţi de ornamente în lemn aurit, şi inevitabilele statui, în faţa cărora au îngenuncheat alte femei îmbrăcate în negru. (Şi, din nou, aceeaşi impresie de templu păgîn, de cult politeist care nici măcar nu îndrăzneşte să se recunoască şi să se asume ca atare.)

În faţa bisericii, o şcoală vastă, de curînd clădită, iar alături — piaţa.

*

Ne mai oprim o dată, în marginea oraşului Mitla, să vizităm o ţesătorie: *Alberto's Handcrafts (Tourists welcomed).* Doi bărbaţi, unul destul de bătrîn, lucrează în picioare la un aparat de ţesut pături şi covoare. Americanii îi fotografiază, îi cinematografiază. (Şi cît sunt de mîndri, mai ales bătrînul...)

Pe deasupra caselor, vulturii se rotesc lin — şi cît de departe ! Soarele puternic de amiază, şi cerul prea albastru — şi deodată îmi amintesc: în Carpaţi, tot aşa, cu ochii urmărind vulturii, după ce citisem *Adevărata moarte a lui Guynemeer* şi întrebîndu-mă: aşa o fi descoperit Cezar Petrescu subiectul nuvelei? aşa, privind întruna vulturii rotindu-se în văzduh?

În curtea atelierului, un pom cu rodii coapte.

*

Traversăm Mitla, îndreptîndu-ne de-a dreptul spre ruine. Catedrala San Pablo (nu o vizităm : e din secolul al XIX-lea, ne spune, blazat, ghidul) — iar alături, zona arheologică. Între Catedrală şi ruine — vînzătoarele de ţesături, clopoţei, imitaţii de figurine şi statuete.

Mitla: *mictlan* în nahuatl „loc de odihnă". Într-adevăr, aici era cimitirul zapotecilor. Nu oraş, ci necropolă, cu multe temple şi clădiri publice, şi Palatul unde veneau să locuiască regele şi preoţii, cîteva luni pe an, în timpul ceremoniilor. (Regele era şi Mare Preot. Teocraţie.)

Urcăm spre sanctuar şi pătrundem în prima sală. Coloane de piatră în mijloc, înalte de trei-patru metri. Încep să-mi amintesc ce-am învăţat. Zapotecii au fost primii locuitori ai regiunei Monte Alban. Mitla a fost probabil unul din ultimele locuri unde au venit şi au clădit. Le-au trebuit vreo 150 de ani ca să termine sanctuarele şi palatele. Pe la 900–950, Mitla era clădită. Atunci zapotecii au părăsit Minte Alban şi au venit aici. Iar cînd au sosit spaniolii — s-au minunat de ce-au găsit. Evident, au început să distrugă — şi au distrus aproape tot. Cu pietrele monumentelor şi-au clădit case pentru ei, şi biserica (nu asta de-alături; alta, dărîmată mai de mult.)

Este exasperant să întîmpini acelaşi crud, stupid vandalism. Dar încerc să înţeleg: pentru spanioli, zapotecii, aztecii şi toţi ceilalţi erau asemenea „păgînilor" pentru evrei (Cananeenii, filistinii şi ceilalţi): aveau cam aceleaşi credinţe religioase şi practicau, între altele, sacrificiul uman. Îmi amintesc de furia cu care erau distruse altarele, templele, idolii; îmi amintesc Vechiul Testament.

*

Această mare sală a Palatului era decorată. În 1910, ne spune ghidul, guvernul a decis să reconstituie întreg complexul arheologic. Şi, la început, a fost prost reconstruit (se văd, în ziduri, cărămizi şi pietre de tot felul). Mitla e unică în Mexico, pentru că n-a fost niciodată acoperită cu pămînt. Ce n-a putut fi distrus de spanioli, a rămas aşa cum îl vedem noi astăzi. Şi, după gafa din 1901, nimic n-a mai fost restaurat. Camerele aveau acoperişuri de lemn — care au ars, au putrezit, şi acum, de pretutindeni, se vede cerul.

Trecem printr-un tunel şi ajungem într-o altă cameră, pătrată, cu ornamente de piatră. Alături, apartamentele regelui-preot. Totul a fost construit din pietre, mari, mici, mărunte —

fixate în aşa fel încît nu aveau nevoie de ciment. (Nu cunoşteau, de altfel, cimentul.)Şi extraordinare mozaicuri. Podeaua e uşor înclinată, pentru scurgerea apei de ploaie (se văd încă găurile pentru scurgere). Ghidul precizează că au fost utilizate în total 500 000 de pietre, mari şi mici. Unele aduse de la douăzeci de kilometri. Arhitecţii aveau, deci, planul întregii construcţii; cunoşteau un sistem de măsurători, aşadar „matematica“.

Pe podea, ca şi pe ziduri, mozaicuri colorate în verde şi roşu. Călugării dominicani spuneau că pe jos se aflau blănuri; mai erau scaune şi paturi scunde.

Ieşim şi privim din nou, din vîrful scării, piazza, unde se săvîrşeau ritualele. Împrejur, temple. Aici aveau loc sacrificiile: animale sălbatice, iar de trei ori pe an, sacrificii umane. Le-au descris călugării dominicani care au asistat la ele. (De verificat textele la Chicago.) Coborîm, şi din mijlocul pieţei privim faţada Palatului, cu trei porţi în centru. Vîntul se porneşte deodată. Vedem cum zboară pălăria unui american — atît de sus încît nu mai credeam că o va mai găsi vreodată. Ne îndreptăm spre morminte. Aici, în acest squar în coasta pieţei principale, erau patru temple — şi sub fiecare dintre ele, mormintele. Pătrundem în necropola Regilor. Ghidul atrage atenţia celor care suferă de claustrofobie să nu intre. Într-adevăr s-ar spune că fiecare din noi se descoperă deodată claustrofob. Cald, aproape înăbuşitor — şi respirăm precipitat, parcă ne-ar lipsi aerul. Pătrundem aproape de-a buşilea într-un tunel nu mai înalt de cincizeci-şaizeci de centimetri. În centrul necropolei, în formă de cruce, ne aştepta ghidul cu lampa electrică. Ne arată desenele pe pereţi — printre altele, svastice. Şi o hartă a Lumii, un fel de zigurat şi o cruce în mijloc (Centrul Lumii). Cadavrele nu erau îngropate, ci depuse pe jos, înconjurate cu giuvaeruri şi daruri. (Am văzut asemenea morminte la Muzeul din Mexico.) Ieşim la lumină şi parcă vîntul ar fi

fost îngheţat, aşa-l simţim lovindu-te în faţă. Cealaltă necropolă era a preoţilor. Nu intrăm. Necropola pe jumătate deschisă — şi se vede o coloană de piatră. I se spune coloana morţii. Oamenii o îmbrăţişează, şi cîte degete rămîn între cele două palme, atîţia ani mai au de trăit.

(În faţa noastră, alături de noi, perechea de olandezi în voiaj de nuntă, ţinîndu-se de mînă, tăcuţi, concentraţi. De ce?...)

Monte Alban, 26 februarie [1965]

Traversăm satul San Juanito. La doisprezece kilometri, Monte Alban. Numele este spaniol (muntele era în acea epocă acoperit de arbori albi, primăvara); în apotecă se numeşte Oanidipa „loc fortificat“. Aici zapotecii se urcau pentru cult. În vale îşi aveau casele din trestie, iată de ce nu s-a mai găsit nimic. Primele reşedinţe prin 800–1000 după Chr. Citadela a fost abandonată prin anul o mie al erei noastre, cînd au sosit mixtecii.

Monte Alban a fost cucerit tîrziu de spanioli. Apoi a fost uitat pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea, cînd Dupaix a descoperit piramidele. În 1901–1905, Porfirio Diaz, din Oaxaca, a început săpăturile. Doctorul Caso a reluat explorarea în 1930, a degajat temple şi morminte (douăzeci şi cinci de temple pînă în prezent, dar sunt probabil mult mai multe). Toate au aceeaşi formă. Vedem unul din ele de sus. Zidurile erau colorate. Din esplanada de Nord (restaurată în parte) rămîn şase coloane ciuntite, cu diametrul de doi metri. Ne îndreptăm spre esplanada centrală, cioplită în munte. Scara pe care pătrundem a rămas la fel ca la origine. *Stelae* cu desene bizare (reprezintă figuri astronomice). Vizităm o construcţie cu un cadran solar. Suntem conduşi apoi spre o altă piramidă. Pătrundem în ea printr-un tunel. Alte figuri, diferite tipuri etnice. Într-adevăr: mongoloid, negroid (=aztec? semit?). S-ar spune că poartă pe capete podoabe egiptene. Dansuri. Simboluri falice. În exterior, pietre numerotate. Un fragment care reprezintă o femeie impudică.

Urcăm pe o imensă piramidă, parțial dezgropată. Se vede întregul oraș. Piramida propriu-zisă este acoperită de pădure.

După-amiaza la muzeul din Oaxaca. Extraordinar de bogat. Întîrziem mai ales în sala Monte Alban. Zeitățile porumbului în sala monoliților. Apoi, la etajul de sus, mormîntul numărul VII cu fabuloasa sa comoară. În vitrine: mărgean, scoici, enorme coliere de perle, vase de alabastru, coliere de peruzea și de jad. (Dacă Flaubert le-ar fi putut vedea!) Într-un colț izolat, un vas în cristal de stîncă. Și acest craniu extraordinar, mozaicat de peruzea. Și zeul morții; masca sa de aur reprodusă pe atîtea cărți poștale. Pe zid, fotografia lui Caso, în fața mormîntului numărul VII, în momentul cînd l-a descoperit. (Ar fi trebuit să consemnez mai minuțios convorbirile mele cu Dr. Caso, săptămîna trecută.)

Chicago, 2 martie

... Și pentru că prietenul meu m-a iritat spunîndu-mi că nu erau acolo decît „speculații", i-am amintit că „speculație" vine de la *speculari*, „a observa". Atunci?

6 martie

Blaga vedea în „cultura populară folclorică", — „în mod special în creațiile anonime născute din spiritul creștin, ca și acelea care provin din erezii" — sursa creativității românești. Cred că nu se înșela, dar pentru rațiuni cu totul diferite de cele pe care le invoca. Cultura folclorică este hrănită de ceea ce am numit „creștinismul cosmic", adică un creștinism în care elementul „istoric" este ignorat, și unde elementul dogmatic abia se ghicește. În revanșă, Natura în întregul ei este transfigurată prin prezența lui Isus, care participă la mistere și taine, *Lumea, Viața, Materia vie,* cîștigă dimensiuni religioase. Or, creștinismul în general și „filozofia creștină" în particular, sunt susceptibile de renovări dacă dezvoltă „creștinismul cosmic", în care s-a maturizat poporul român. Succesul considerabil al lui Teilhard de Chardin se datorează mai ales următorului fapt: a „resanctificat" și recreștinizat Lumea, Viața, Materia.

Princeton, 4 aprilie

Așa cum este, pe jumătate demolată, Stațiunea Pennsylvania este deprimantă. Și găsim, ca din întîmplare, un tren jalnic, banchete jerpelite, murdare — un tren cum nu credeam că ar putea exista încă în America. Din fericire este o duminică senină și caldă, cerul este albastru, pădurile care înmuguresc ne consolează de pățania noastră.

La Princeton Junction, Profesorul și Doamna Ashby ne așteaptă ca să ne conducă la North Standford Drive 130 cu mașina. Un mic apartament aparținînd Universității, unde vom locui timp de șase săptămîni. Tăcere absolută — nu auzim decît șuieratul mierlelor la căderea nopții.

Îmi scot dosarele și le aranjez pe birou. Aș putea să lucrez cu spor aici dacă n-aș fi mereu pe drumuri (începînd de săptămîna viitoare...)

5 aprilie

Dimineața vizitez Universitatea. Biroul meu este în bibliotecă. (Este biroul lui Chen, plecat în Japonia pentru un an.) Este ca și cum m-aș găsi din nou la Oxford. (Oxfordul verii 1936, nu cel pe care l-am cunoscut patru ani mai tîrziu, în plin *Blitzkrieg.*) Cît de bine aș putea să lucrez aici!

7 aprilie

Surpriză la seminarul de seara trecută: cei care aveau o anumită experiență artistică (mai ales în pictură și în arhitectură), înțelegeau ce voiam să spun cînd vorbeam de morfologia spaţiului sacru. Înţelegeau pentru că ştiau cît de diferite sunt „spaţiile artistice“, de la Altamira la cubism, de la construcţiile megalitice la arhitectura barocă. Din contra, am fost urmărit cu dificultate cînd vorbeam despre „spaţiul“ romanului „Finnegans Wake — pe care îl „înţelegeau“ atît de bine auditorii cu preocupări psihologice (citiseră, desigur, Piaget, Minkowski, Erikson).

Oricum, interesul cu care am fost ascultat, întrebările care mi-au fost puse m-au convins o dată mai mult cît de actuală este analiza simbolismului şi a mitologiei spaţiului, aşa cum o conduc eu însumi; adică referindu-mă mai ales la culturile arhaice şi tradiţionale, în care „a exista“ semnifică înainte de toate a exista într-o lume construită în conformitate cu modelul exemplar (mitul cosmogonic). De aici legătura indisolubilă între spaţiul sacru şi timpul mitic, primordial, adică timpul cînd Lumea a fost creată. Am ilustrat această unitate spaţiu-timp prin exemple indoneziene, dar ea apărea atît de *logică* încît cei mai mulţi au acceptat-o ca pe o *evidenţă*.

O altă surpriză: toţi auditorii erau de acord că cele două genuri de spaţiu — „haosul“ şi „Lumea“, adică spaţiul construit în mod ritual — sunt încă valabile pentru experienţa omului de astăzi.

19 aprilie

Am consemnat oare conversaţia avută cu R. Bultmann la Marbourg, în iarna 1955–1956? Întîlnirea a fost organizată de E. Benz. Întrebările pe care i le-am pus lui Bultmann erau tot atîtea gafe. Mai întîi despre Rudolf Otto (gogoriţa lui), apoi despre Van der Leeuw, în fine despre Barth. Dar cînd i-am explicat că „demitologizarea“ Noului Testament nu îmi părea totdeauna justificată, asta a fost culmea. De exemplu, acest *raptus mysticus* al sfîntului Paul, povestit în Epistola a II-a către Corinteni. De ce să „demitologizezi“ cel de „al treilea cer“ numai pentru că nu există ca realitate astronomică? I-am vorbit despre *realitatea* universului imaginar, fondat pe experienţele extatice şi onirice, despre „zborul magic“ şi despre toate aceste imagini care izbutesc *să comunice* transcendenţa, libertatea absolută (zborul), abolirea condiţiei umane etc. E cert că nu l-am convins. Nici pe departe.

New York, 21 aprilie

Ieri seara la Carnegie Hall, Ionel Perlea a dirijat admirabil *Lucreţia Borgia*. Debutul american al sopranei Monserrat Caballé — senzaţional. Este o femeie tînără, frumoasă, dar destul de corpolentă. Şi atunci, cu un instinct fără egal, ea se leagănă ca şi cum ar copia anumite poziţii de pe vasele greceşti. N-au fost aplauze, ci ovaţii, care au durat cinci-şase minute. Ionel este adus pe podium la braţul asistentului. El dirijează aşezat pe scaun. Dar dirijează „dumnezeieşte“, cum spunea un necunoscut într-o lojă vecină. Are, în fine, această satisfacţie: un triumf la Carnegie Hall, după accidentul cardiac de-acum opt ani, care l-a lăsat pe jumătate paralizat.

Astăzi citim toate ziarele pe care am putut să le cumpărăm la chioşcurile din cartier. Cronici entuziaste.

Princeton, 5 mai

Ieri seară am cinat la J. Nichols (vechi coleg din Chicago). O casă admirabilă, în pădure, la cîţiva kilometri de Princeton. Unul din copiii săi, în vîrstă de aproape şaptesprezece ani, este mare amator de şerpi boa. Pînă acum a avut trei. Cînd primii doi au murit, i-a pus într-o cutie şi i-a îngropat cu această inscripţie: „Aici se odihneşte bunul meu prieten şarpele X (numele) pe care nu-l voi uita niciodată“. Al treilea şarpe boa este încă mic: în jur de un metru şi jumătate. Băiatul ni-l arată; şarpele se încolăceşte în jurul gîtului său. A fost bolnav şi au chemat de urgenţă un specialist de la grădina zoologică (vizita a costat zece dolari.) Şarpele este acum în afară de pericol. I-au instalat o cuşcă în camera băiatului: o lampă electrică este permanent aprinsă pentru a menţine temperatura necesară (pe nisip — termometrul pe care băiatul îl consulta din cînd în cînd). La cincisprezece zile şarpele înghite un şoricel. Dacă nu-i e foame, nu-l înghite imediat. Ultima oară şoarecele s-a plimbat mai multe zile pe spinarea şarpelui.

Sunt fericit să constat odată în plus că omul poate să iubească *orice*.

9 mai

Senzaţia provocată de afirmaţia mea că Buddha, Zarathustra, profeţii evrei sunt *contemporanii* noştri, în sensul că problemele puse de ei sunt încă ale noastre. Cînd se studiază aceste religii, nu se face „erudiţie" — ci se înfruntă problemele filozofiei de „astăzi".

10 mai

Găsesc o notă unde am consemnat cîteva detalii (comunicate de Joe Kitagawa), privind un japonez căruia îi plăcea să crească tigri. Aceasta se petrecea prin 1938. Mai mulţi tigri, mari sau mici, erau lăsaţi în libertate şi se plimbau în voie prin casă. În aceeaşi regiune se găsea pe atunci un hoţ vestit supranumit Sekkyo-goto (*the preaching-thief*)[1], pentru că, după ce fura ceea ce îi plăcea, lăsa o notă în care îi reproşa proprietarului neglijenţa şi că nu a luat măsurile care se impuneau. Hoţul a devenit celebru. Nici poliţiştii veniţi special de la Tokio nu au reuşit să-l prindă. Într-o noapte „hoţul predicator" a pătruns în casa omului cu tigri. Cînd a zărit primul tigru, a leşinat. Şi astfel a fost prins şi condamnat la nu ştiu cîţi ani de închisoare. Dar întîlnirea cu tigrii l-a vindecat definitiv; a fost ca un fel de convertire. În timp ce era în închisoare a scris *Confesiunile unui hoţ* (sau ceva în genul acesta; Joe nu-şi amintea titlul exact.) Cartea a fost publicată şi a avut un succes extraordinar.

12 mai

Dorinţa „omului arhaic" de a locui într-un Univers deschis, un „centru" care să poată comunica şi cu cerul şi cu regiunile subterane. E greu de imaginat cît de generală era această nostalgie de a se situa într-o Lume *orientată* şi *semnificativă* în întregul ei, adică „sacră".

Chicago, 21 mai

John A. Wilson îmi povesteşte, după J.L. Smith, această anecdotă: se aflau la Teba pentru săpături doi giganţi ai egiptologiei: Sethe de la Berlin şi Ed. Naville de la Geneva. Deşi izolaţi în deşert cu alţi cîţiva savanţi, cei doi „mari" nu-şi vorbeau pentru că nu erau de acord asupra unui eveniment din timpul reginei Hatshepsut. Dar iată ce s-a întîmplat: în urma săpăturilor pavilionul lui Naville se surpă şi Dna Naville anunţă că se vor întoarce la Geneva. Dna Sethe, care a aflat de nenorocirea lor, îi invită să locuiască la ei, cu o singură condiţie (pusă de Sethe): Naville să nu vorbească niciodată despre regina Hatshepsut. Naville acceptă şi petrece mai multe luni în casa lui Sethe. Au devenit cei mai buni prieteni. Într-o bună zi, casa lui Naville a fost reparată şi soţii s-au reîntors la vechea lor locuinţă. Începînd din ziua aceea, cei doi egiptologi au revenit la situaţia anterioară : nu-şi mai vorbeau şi dacă, din întîmplare, erau invitaţi la un prieten comun, ultimul sosit se retrăgea...

8 iunie

Lucrez cu înverşunare la *Dragoş şi vînătoarea rituală*, dar, aşa cum mă temeam, m-am lăsat antrenat — şi studiul va fi de două ori mai lung decît am prevăzut. Aş vrea să fac să se înţeleagă cel puţin un lucru: dacă în aceste mituri şi legende unde un animal, mai ales unul sălbatec, joacă rolul principal (urmărindu-l, eroul descoperă un tărîm necunoscut, sau soseşte în infern sau întîlneşte o zînă, un demon sau pe Boddhisattva, sau, în fine, moare…), este pentru că, în aceste mituri şi legende supravieţuieşte o viziune arhaică asupra Lumii, poate cea mai veche: şi anume, animalul *revelează* şi omul se conduce după aceste revelaţii; animalul decide *orientarea* într-un spaţiu amorf, indefinit, animalul prezice viitorul şi el este cel ce determină *drumul* care echivalează cu o ruptură de nivel; drumul, adică soluţia unei situaţii fără ieşire. În sanscrită *marga*, „drum" (i.e. soluţie soteriologică) de la rădăcina *mrg* „a urmări vînatul".

---

[1] hoţul predicator

30 iunie

Scriu recenzia cărţii lui Scholem asupra Cabalei. Ca de obicei, cînd sunt grăbit, enunţ, fără să le dezvolt, un mare număr de idei şi de remarci. Va trebui să revin într-o zi asupra acestei teme: în Cabala avem de-a face cu o *nouă* şi *reală* creaţie a geniului religios iudaic, datorită nevoii de a recupera o parte din „religiozitatea cosmică", înăbuşită şi persecutată atît de profeţi, cît şi de rigoriştii talmudici posteriori. Ceea ce este semnificativ. Cabala repune în valoare simbolurile şi imaginile foarte vechi, „cosmice" (Arborele, Soarele, Fertilitatea, etc.), alături de ideile gnostice, aproape „eretice". Mai mult: se introduc în ideea de Dumnezeu elemente „feminine" (*Shekinah*) şi „dramatice" (retragerea lui Dumnezeu, „exilul" Său etc.). Ar fi interesant de comparat „creştinismul cosmic", adică credinţele populaţiilor rurale din Sud-estul european şi mediteranean, cu aceste creaţii religioase iudaice medievale şi postmedievale. Paralelisme surprinzătoare: cucernicia faţă de Fecioara Maria şi importanţa lui *Shekinah*: „drama" christologică şi „exilul" lui Jahve, paradigma exilului lui Israel etc.

Paris, 23 iulie

Îi spuneam nu de mult lui Cioran cît de plicticoase şi inutile îmi par studiile moderne (1920–1940) asupra „problemei lui Dumnezeu". Este ca şi cum aş găsi un argument ontologic presocratic o sută sau două sute de ani după Aristotel. Într-o „lume" alcătuită din miliarde de galaxii, cuprinzînd, foarte probabil, un milion de planete locuite (cum am citit în declaraţiile unui ilustru astronom), toate argumentele „clasice" pro sau contra existenţei lui Dumnezeu îmi par naive şi chiar infantile. Nu cred că, pentru moment, avem dreptul de a argumenta filozofic. „Problema" trebuie să fie lăsată în suspensie ca atare. Va trebui să ne mulţumim cu certitudini personale, cu „rămăşaguri" fondate pe vise, divinaţii, extazuri, emoţii estetice. Şi aceasta este ca un mod de a cunoaşte, dar fără „argumente" (de orice natură ar fi: logice, cosmologice, ontologice etc.).

31 iulie

Stig Wikander ne povesteşte lucruri pasionante despre istoria „arianismului" în Europa. A regăsit originea ideii superiorităţii arienilor în anticlericalismul lui Jules Michelet şi Edgar Quinet. Pentru că ei voiau să deprecieze (direct sau indirect) creştinismul, Michelet şi Quinet exaltau Vedele şi „înţelepciunea ariană". Antisemitismul lor şi al admiratorilor lor nu era decît o răsfrîngere a anticlericalismului lor. Arianofilia lor era de natură religioasă. Fratele celebrului sanscritist Eugène Burnouf, Émile, profesor la Nantes, a scris o Istorie a Religiilor în care demonstra importanţa şi vechimea Vedelor. Cartea a avut o enormă influenţă. Însuşi Mallarmé a citit-o, şi afirma că Homer a ruinat poezia epică. Dar ce era înainte de Homer? a fost întrebat. Vedele, a răspuns Mallarmé.

Anticlericalismul „arianizant" nu avea nici o legătură cu antisemitismul politic care s-a ivit mai tîrziu. Originile acestui curent antisemit se găsesc în Austro-Ungaria şi în Germania celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea.

9 august

Tocmai citesc cartea lui Eugenio Garin, *Scienza et vita civile nel Rinascimento italiano*. Remarci admirabile (p. 119 sq.) asupra „profesorilor“ şi „filozofilor“. Între secolul al XIV-lea şi al XVI-lea, cultura nici nu începe, nici nu triumfă în universităţi. Nici Petrarca, nici Marsilio Ficino, nici Nicolaus Cusanus, nici Alberti, nici Toscanelli nu sunt „profesori de universitate“. În secolul al XV-lea erau citiţi Platon, Plotin, Proclus şi chiar Arhimede, dar în afară de universităţi.

Ar fi trebuit să mă aştept la aceasta şi totuşi sunt uimit. Credeam că sterilizarea universităţilor era un fenomen mai tîrziu. Numai Germania iluministă şi romantică a secolului al XVIII-lea constituie o excepţie.

1 octombrie

În timp ce ceva „sacru“ se manifestă (hierofanie), în acelaşi timp ceva se „ocultează“, devine criptic. Aici stă adevărata dialectică a sacrului: prin simplul fapt că se *arată*, sacrul *se ascunde*. Nu putem niciodată pretinde că înţelegem definitiv un fenomen religios: ceva — poate fi chiar esenţialul — va fi înţeles de noi mai tîrziu, sau de alţii, pe loc.

5 octombrie

Găsesc în Junod (*Moeurs et coutumes des Bantous, II*, p. 346) aceste amănunte care îl vor încînta pe Cioran. În regiunea Thonga, şeful unui sat „copleşit de tristeţe şi sărăcit de tot“ arată zeilor mizeria sa dîndu-le ofrandă propriul său scuipat. Aceasta se numeşte „ofranda amărăciunii“. Omul speră să trezească mila zeilor prin acest dar derizoriu.

Dar, pe de altă parte, Leenhardt se gîndeşte că saliva „este ofrandă veritabilă, *poate, puţin, un dar de sine însuşi*“. De urmărit procesul prin care saliva, ca dar de sine, deci ca ofrandă exemplară, devine la Thonga un „dar derizoriu“, graţie căruia omul speră să-i înduplece pe zei.

7 octombrie

Psihanaliza îşi justifică importanţa pentru că te obligă să priveşti şi să accepţi *realitatea*. Dar ce fel de realitate ? O realitate condiţionată de ideologia materialistă şi ştiinţifică a psihanalizei, adică un produs *istoric*: vedem un lucru în care au crezut anumiţi savanţi şi gînditori ai secolului al XIX-lea. Dacă psihanaliza ar accepta într-o zi o *realitate totală*, necondiţionată de propria sa ideologie, o nouă etapă s-ar putea deschide în istoria spiritului occidental.

12 octombrie

După dineu, conferinţa lui Paulus Tillich la Breasted Hall. Sala arhiplină. Eu îl prezint — mai precis spun cîteva cuvinte despre seminarul nostru comun. Paulus vorbeşte de *„The Signifiance of the History of Religions for the Systematic Theologian“*. Nu mai credeam că-şi va ţine conferinţa. Cînd a sosit, acum o săptămînă, mi-a telefonat disperat: anghină pectorală, criză după criză, medicii i-au interzis orice activitate în afară de seminarul de la Chicago. Avea aerul foarte deprimat şi obosit. L-am văzut cîteva zile mai tîrziu: era restabilit, însă mi-a părut schimbat. În seara aceasta părea un om bătrîn — totuşi şi-a citit cu vigoare conferinţa.

Ne-am întors apoi la Kitagawa. Paulus a mers mai întîi la bucătărie pentru a cere un pahar de whisky. Ne spunea că-i place mult să întîrzie la bucătărie, aproape de sobă — asta îi aminteşte copilăria. Lungă conversaţie cu Tom Altizer — şi Tom care îi repeta fără încetare că el e cel mai mare teolog al timpului şi că ei, cei de la *„God-is-Dead Theology“* sunt discipolii săi etc. Paulus părea radios. I-a dat întîlnire a doua zi, la hotel, pentru a continua convorbirea.

Extraordinara facultate a lui Paulus de a se „reface“ prin prezenţa activă şi creatoare a unor interlocutori inteligenţi. Acest om trăieşte din căldură umană, din simpatie şi din dialog.

13 octombrie

Aflăm că azi dimineaţă, la ora patru, Paulus a avut un atac cardiac şi a fost transportat la clinică. I s-a dat un balon de oxigen. Şi deodată mă simt vinovat: dacă n-ar fi insistat ca să-şi ţină conferinţa, dacă n-ar fi vorbit cu atîta pasiune aseară la Kitagawa...

22 octombrie

Spre seară aflăm că Paul Tillich a avut un nou atac. Medicii cred că nu va supravieţui acestei nopţi.

Am fost invitaţi la cină la Nathan Scott. Dar Christinel merge la clinică cu Muriel Brauer; Hannah ar putea avea nevoie de ele. La ora opt un telefon de la Universitate: Paul a murit. Puţin timp după aceea a revenit Christinel. L-a văzut pe medic, care era atît de emoţionat că de-abia putea să vorbească. Paul ştia, spunea medicul, că va muri, dar era senin, liniştit.

23 octombrie

De fapt, Paul Tillich a murit cum putea să şi-o dorească, la 79 de ani, s-a prăbuşit, dintr-o dată trăznit ca un stejar. După conferinţa sa, în care spunea ceva *nou* (insista asupra importanţei Istoriei Religiilor pentru teologia contemporană), şi după ce şi-a petrecut trei ore în compania a trei femei, tinere şi frumoase, aşezate la picioarele sale, pe covor şi care îl ascultau vorbind...

25 noiembrie

Cockteil la Mills. Lume multă. Plictiseală. Din fericire, soseşte Richard Stern şi ne povesteşte anecdote savuroase despre două „prinţese“ romănce în vîrstă de nouăzeci de ani, pe care le-a întîlnit la Veneţia. Una din ele, bîndu-şi cafeaua, a apropiat prea mult ceaşca de faţă şi — precizează Stern, nasul, restaurat probabil cu un mulaj de ceară, a început să se topească şi, pînă la urmă a căzut în cafea...

1 decembrie

Încep *La Force des Choses*. Mă minunez sau aproape, de *siguranţa* lui J.P. Sartre şi a camarazilor săi; ei au totdeauna dreptate; toţi ceilalţi se înşeală (Camus, Merleau - Ponty şi Koestler), numai ei, *niciodată*. Şi explicaţia, ultra-marxistă, pe care o dau poziţiilor politice ale lui Camus şi Koestler — absolut stupefiantă. Nu mai este aproape nimic de adăugat. Ce oameni fericiţi!...

5 februarie 1966

Ieri, de la ora şapte seara la trei dimineaţa, cu Gayle şi Tom Altizer. Extraordinară transformare în trei luni — adică de cînd a devenit celebru. Aparent nu s-a schimbat nimic. Tom a rămas acelaşi om „fericit că trăieşte“, care bea şi mănîncă mult, rîde în hohote (făcînd să vibreze întreaga cameră), loveşte cu pumnul în masă. Dar în ochii săi, în surîsul său şi în întregul său comportament este ceva nou, greu de definit. Ca şi cum *profetul* din el ar începe să se manifeste. Erau epuizaţi amîndoi după trei zile de conferinţe, întrevederi, interviuri la televiziune — la Wisconsin, la Evanston, la Chicago. Conferinţa sa la Wisconsin: două mii de studenţi de la Colegiu şi de la diferite facultăţi. Toţi pasionaţi de teologia radicală — i.e. „*God-is-Dead Theology*“. Teza lui Tom: tineretul american se interesează de creştinism, dar nu mai poate să fie satisfăcut de vechile formule dogmatice. Încarnîndu-se total în Isus, Dumnezeu Tatăl este „mort“, s-a vidat de el însuşi, a devenit imanent: corp, istorie; a devenit tot ceea ce umanitatea face şi va face în timpul concret. Dar Isus *n-a înviat* şi *nu s-a înălţat* la ceruri. Altfel, întregul miracol al Întrupării ar fi fost anulat. Ne-am fi reîntors la Dumnezeul transcendent, extraistoric. Tom pretinde că Blake l-a învăţat toate acestea (recunoaşte în acelaşi timp că a avut o epocă în care, timp de doi sau trei ani, n-a putut să citească decît pe Nietzsche). În consecinţă, adevăratul creştin n-are altă sursă decît să trăiască *total* în Istorie, căci *aceasta* a devenit Isus–Dumnezeu: istoria oamenilor, a tuturor oamenilor. Este aici o curioasă reinterpretare şi acceptare a marxismului şi a existenţialismului sartrian grefat pe Bonhoeffer.

Astfel, omul care, cu trei luni în urmă, era cel mai puţin cunoscut din grupul celor trei (el, Van Buren şi Hamilton) pare a fi devenit cel mai celebru. Acceptă toate invitaţiile, ţine conferinţe în colegii, dă interviuri, participă la colocvii contradictorii. Vrea să profite de timpul cît *„God-is-Dead Theology“* va fi la modă.

8 februarie

La prînz, în timp ce devoram, puţin absent, un sandviş, gîndindu-mă la lecţia asupra Indiei vedice pe care trebuia s-o ţin o oră mai tîrziu — un telefon de la Wisconsin. O doamnă care a citit articolul din *Time* şi a fost foarte impresionată de legenda populară a înrudirii dintre Dumnezeu şi Diavol. Ea mă întreabă dacă eu cred asta; îi răspund că este o legendă, dar că este bogată în semnificaţii etc. Mă întrerupe pentru a-mi spune că ea *ştie* că este adevărat, că a ajuns la această concluzie printr-o serie de meditaţii şi experienţe; ea ştie şi un alt lucru: că Sfîntul Duh ar putea fi perceput în mod concret în corpul şi sufletul altuia, ceea ce i s-a întîmplat...

Ar fi continuat tot aşa timp de cel puţin un sfert de oră, dacă nu i-aş fi spus că sunt grăbit şi trebuie să merg să-mi ţin cursul la Universitate.

11 februarie

Femeia din Wisconsin a telefonat din nou astăzi, o dată acasă (a vorbit cu Christinel şi i-a dictat un lung mesaj), a doua oară la birou. Pe scurt, femeia îmi face cunoscut că ea este Dumnezeu. („I am God“) şi că se pregăteşte să regenereze întreaga lume (citez: „Behold, I am making everything new...“ = Apocalipsa, 21, 5, „Iată, Eu fac toate lucrurile noi“). Ea adaugă că nu poate să răspundă prin scris, dar dacă îi voi scrie (îmi dă adresa), îmi va răspunde prin telefon. Ea precizează: Isus n-a scris nimic. Dumnezeu s-a manifestat doar prin Cuvînt. Ea termină astfel: Informez Facultatea de teologie că Dumnezeu *este* aici, pe pămînt, la Wisconsin — şi facultatea să suporte consecinţele... O voce clară, senină, dulce, vocea unei femei încă tinere.

14 februarie

Nu cred să fi scris ceva despre el. A venit să mă vadă primăvara trecută, cu două studente de la Universitatea din Detroit, trimişi de Charlotte Zimmerman. Cînd Charlotte a aflat că a venit şi el, mi-a scris o scrisoare de scuze: *nu ea* l-a trimis, ea nu-şi asumă nici o responsabilitate şi nu-l recomandă pentru Committee on Social Thought etc. Nu sesizam prea bine de ce-atîta emoţie. E adevărat că băiatul — Wişneţky — părea puţin exaltat, sărea de la o idee la alta şi era obsedat de iudaism, propria sa tradiţie, pe care n-o accepta şi cu care voia să se răfuiască. L-am întrerupt de mai multe ori. Ce ştiţi *în mod real* despre iudaism? Aproape nimic. Mă aşteptam.

Şi astăzi, aflu că, acum două zile, în sinagoga din Detroit, a ameninţat asistenţa cu revolverul său, s-a apropiat de rabin, a tras asupra lui, apoi şi-a tras un glonte în cap. Amîndoi sunt, se pare, într-o stare foarte gravă. Din întreaga familie era prezentă numai sora lui. (N. B.: Tînărul a murit; rabinul dacă supravieţuieşte, va rămîne paralizat şi amnezic.) Nu e primul caz de nebunie, sau de sinucidere, printre tineri — de obicei printre cei mai străluciţi tineri americani. Acel eminent student, fiul unui profesor din Chicago, care s-a omorît după ce şi-a dat ultimul examen. Sau acea studentă, una din cele mai dotate, bursieră în Franţa, care s-a sinucis fără vreo raţiune aparentă la reîntoarcerea acasă (după ce şi-a trecut toate examenele).

15 februarie

Citesc în *America*, amintirile lui Nicolae Cârjă: în 1947 a fost ridicat de pe o stradă din centrul Bucureştiului „şi judecat în secret, fără apărare, cu o baionetă în spate, de tribunalul sovietic al grupei armatelor blindate din Sud, instalat într-o veche închisoare din timpul turcilor, cu zidurile groase şi umede, în vechea stradă Carol din Constanţa“. Douăzeci şi cinci de ani de muncă silnică în Republica Mordvină, pe Volga „o regiune acoperită de păduri imense, unde nu se cultivă decît cartofi şi tutun“. Din fericire n-a stat acolo decît nouă ani. Şeful închisorii din Constanţa era colonelul Belinki „un om mărunt, gras, cu mişcări greoaie, păros ca un urs, care va fi arestat la rîndul lui, puţin mai tîrziu, pentru că îşi însuşea obiectele confiscate de la deţinuţi“. Acest colonel Belinki avea un obicei (ca să nu-l uit, am consemnat toate acestea): oferea oamenilor, în timpul interogatoriilor, ţigări înfipte în ţeava revolverului.

E vorba de asemenea de un căpitan Karagolnikov, care, în timp ce lăsa să se audă zgomotul unei motociclete parcate anume în incinta închisorii, executa personal condamnaţii la moarte. Banalitatea răului, cum spune Hannah Arendt. Într-adevăr, condamnaţii erau omorîţi cu un glonte în ceafă, cu mîinile legate la spate, îngenunchiaţi şi cu capul lipit de zid. Nicolae Cârjă aminteşte că acest căpitan „era mereu beat şi avea tunica mînjită de sînge“. Asta e tot?

20 februarie

Aseară, cină la noi: cuplul Scott, Alouères, Erich Heller, Bill Earl şi Saul Bellow. Conversaţia ar fi putut fi interesantă. Erich insista asupra faptului că scriitorii „moderni“, de la Tolstoi la Gide, au *corupt* literatura şi omul occidental, introducînd progresiv şi divinizînd pînă la urmă elementele autobiografice, „personale“, şi pe de altă parte refuzînd să emită o judecată morală asupra personajelor. Fireşte, Alouères şi chiar Nathan Scott au protestat. Şi Bill Earl a mărturisit că el — şi a lăsat să se înţeleagă că omul în general — nu acceptă să fie judecat. Nici chiar pentru Buchenwald. Trebuie să fie o perspectivă în care toate crimele şi greşelile să fie „salvate“, or să li se găsească un sens, sau cel puţin o justificare.

28 februarie

Aflu de la Jerry despre moartea Dnei Meland. Era bolnavă de mult timp (inimă, cancer) şi era considerată ca pierdută încă din toamna trecută — dar medicii au menţinut-o în viaţă prin injecţii şi medicamente. Cu cîteva zile în urmă, le-a spus medicilor că soţul ei, teolog şi pastor, i-a dat permisiunea să *refuze* pilulele şi injecţiile. Astfel, liniştită, ea a refuzat „ajutorul medical“ şi a murit a doua zi dimineaţa...

1 martie

Curs despre religiile iraniene şi Zarathustra. În ultimele zile am citit enorm şi mi-am recitit dosarele, notele şi materialele adunate de foarte multă vreme. Dar cît de „frustrat“ mă simt de fiecare dată cînd abordez această problemă fascinantă! Cea mai importantă tradiţie religioasă, după iudaism, cu care a fost confruntat şi din care s-a inspirat creştinismul şi, în general, civilizaţia occidentală. Întîlnim pretutindeni „spiritul iranian“ şi poate chiar pe Zarathustra însuşi — reînvierea corpurilor, mitul Mîntuitorului, gnoza, problemele dualismului, atîtea secte şi erezii care au supravieţuit foarte tîrziu pînă în Evul Mediu, mitul lui Faust etc., etc. Şi de fiecare dată cînd mă întorc cu gîndul la texte — cît sunt de dezamăgit. În afară de Gâthâs unde regăsesc vehemenţa profetică a lui Zarathustra în afară de cîteva *Yashts* şi fragmente din *Bundahishh*, ce texte monotone, fără inspiraţie, cenuşii, plictisitoare!...

7 martie

În Grecia antică, numai *Eroii* îşi păstrează memoria după moarte (cf. Achile etc.); acelaşi lucru pentru colectivitate, care nu păstrează decît amintirea isprăvilor lor cele mai însemnate, după moartea eroilor, (dar nu şi amintirea altor „evenimente istorice" fără glorie, la care au participat oameni obişnuiţi). *Epopeea* începe prin proclamarea şi exaltarea acestor *gesta* eroice. În alţi termeni: ceea ce se întîmplă eroilor după moarte (care îşi păstrează memoria) este la fel de adevărat ca şi amintirea pe care o lasă. Epopeea reflectă pe plan colectiv ceea ce se întîmplă personal fiecărui erou în situaţia de după moarte.

25 martie

Ieri am fost la Părinţii Mîntuitori, la seminarul lor de la Oconomowoe, Wisconsin. Am acceptat de multă vreme să ţin acolo o conferinţă „urmată de discuţii". Mă întreb de ce. Poate deoarece cunoşteam foarte puţin acest ordin. Un redemptorist canadian a venit să mă ia cu maşina la trei după amiaza. Începuse să ningă. Pe drumul spre Wisconsin furtuna alterna cu cerul senin şi zăream oameni în sutane, rebegiţi, tremurînd de frig, care mergeau, jalnici, prin zăpada proaspătă.

Am sosit la căderea serii. Seminarul, o veche clădire solidă, care datează de optzeci de ani, şi căreia i s-au adăugat două aripi laterale. Într-un admirabil peisaj, sub bătrîni arbori, pe malul lacului. Fr. Thomas Emanuel, cel care m-a invitat, mă întîmpină. Pare foarte tînăr. Seminariştii şi profesorii sunt la slujbă, în capelă. Mîncăm apoi în refectoriu — pentru noi, care sosim de la Chicago, s-a pregătit şi grătar, în afară de supă, ouă fierte, legume, macaroane. Se află o sută de seminarişti, — toţi călugări, dar aproape jumătate dintre ei în perioada de probă — şi vreo cincisprezece profesori.

După cină, vizitez capela, sălile de curs, biblioteca, sala de „recreere" cu mese de ping-pong, televizoare etc. Dacă elevii n-ar purta sutană neagră, m-aş crede într-un colegiu ultra-modern. Îmi ţin conferinţa şi urmează o lungă discuţie, destul de interesantă, care se prelungeşte, pînă la ora zece, într-o sală învecinată, lîngă şemineu. Toate întrebările converg spre aceeaşi problemă: cum se poate introduce *realitatea* sacrului într-o societate desacralizată ca a noastră? (Căci noţiunile, simbolismul, teoriile privind sacrul pot fi comunicate, discutate — fără ca interlocutorii să fie confruntaţi cu *sacralitatea* ca atare.)

2 aprilie

Hannah Arend povesteşte că, pe vremea studenţiei, a mers odată cu Hans Jonas la Bultmann, ca să-i spună că voia să studieze teologia cu condiţia „să nu facă antisemitism". Bultmann a crezut mai întîi că glumea. Nu înţelegea ce voia să spună. Hannah i-a explicat: că voia să studieze teologia cu condiţia ca teologii de la Marbourg să nu-şi propună, în cursurile lor, să demonstreze inferioritatea Vechiului Testament.

Middletown, 10 aprilie

Invitaţi de Magda şi Michael Polangi, cu Erik Erikson şi soţia sa, la Commodore Inn, un restaurant la ţară, la două mile de Middletown. Este ziua de Paşti şi restaurantul este gol pe jumătate. Pe fereastră se vede, foarte aproape, fluviul Connecticut: albastru, majestuos.

Cum mi-a spus ieri seară, Erikson lucrează la o carte despre Gandhi. A fost de mai multe ori în India, ca să se întreţină cu ultimii din cei mai vechi companioni ai lui Gandhi. Vrea să evoce mai ales prima tentativă de nesupunere civilă, în 1918. O grevă într-o uzină ai cărei proprietari — frate şi soră — nu puteau să cadă de acord: femeia a luat partea greviştilor, fratele era contra lor. Gandhi este chemat să arbitreze. El dă dreptate surorii — dar decizia este plină de riscuri, pentru că fratele era unul dintre cei mai fervenţi susţinători ai lui Gandhi. Atunci Gandhi a luat hotărîrea de a posti pînă la soluţionarea conflictului. Primul post politic, spune Erikson. Aştept cu nerăbdare cartea sa spre a vedea de ce consideră Erikson capital acest episod din viaţa lui Gandhi.

Conversaţie în legătură cu acest faimos episod: Ghandi bătrîn, în plină criza politică (conflict grav cu Jhinah), doarme în fiecare noapte lîngă nepoata sa. Erikson mă întreabă cum înţeleg această conduită. Îi răspund că Gandhi simţea probabil că e pe cale de a-şi pierde „virtutea" politică, prestigiul său aproape magic şi recurge atunci la o „probă iniţiatică". Să doarmă gol-goluţ, lîngă o fecioară, şi să reuşească să nu fie tulburat, aceasta îi permite să cucerească o putere de natură magico-religioasă pe care o „proiectează" în acţiunea sa politică. Efort disperat pentru a recîştiga autoritatea asupra partidului şi a-şi asigura succesul acţiunii în curs.

12 aprilie

Începe să mă pasioneze un subiect de nuvelă. Nu-i „văd" decît începutul, care este destul de misterios. Un om soseşte cu taxiul, intră zorit într-un hotel cu multe etaje — şi se opreşte exasperat. Venise să se întîlnească cu cineva al cărui nume l-a uitat subit. Imposibil să şi-l amintească. În zadar portarul încearcă să-l ajute; întîlnea această persoană pentru prima dată, n-a văzut-o niciodată şi nu ştie măcar ce profesiune avea. Portarul îi arăta lista cu numele locatarilor. Necunoscutul ezită şi în cele din urmă are impresia că un anumit nume este cel pe care-l caută. Îl repetă de mai multe ori, întreabă etajul, numărul apartamentului şi urcă în ascensor. Ajuns la ultimul etaj îşi dă seama că a uitat din nou şi numele şi numărul de la uşă. Îi este ruşine să coboare spre a-l întreba din nou pe portar. Merge puţin la întîmplare pe culoar. Timpul trece. După un sfert de oră îi pare că se regăseşte în acelaşi loc de unde a plecat. O amnezie stranie, plină de surprize — căci în vidul lăsat de *uitare* se strecoară tot soiul de personaje ireale şi se contureazǎ evenimente de neînţeles.

14 aprilie

Într-un anumit sens cred în viitorul „literaturii fantastice". Pentru moment, cel puţin romanul „clasic" realist sau psihologic nu interesează: mai întîi el nu interesează tinerele generaţii. Dar nici noul val nu mai poate să dureze. Nu prea văd cum ar putea ultimele producţii să satisfacă această nevoie de artă şi de cunoaştere artistică, nevoia de „creştere" şi de „metamorfoză", care împinge instinctiv cititorul, de mii de ani, spre anumite creaţii literare. Indiferent de felul cum se examinează şi se „valorifică" producţia contemporană zisă de avangardă, nu văd posibilitatea de a schimba şi de a ameliora viziunea personală asupra lumii a lectorului. Ea îl ajută să „crească" şi „să se deschidă" spre lume. Omul contemporan a învăţat atîtea lucruri (fără să le asimileze totdeauna) prin psihanaliză, etnologie, istoria religiilor, şi mai ales — tinerele generaţii — prin experienţele paranormale ale drogurilor halucinogene, încît o nouă literatură fantastică, inteligibilă şi semnificativă ar putea să se reveleze în legătură cu tot ceea ce ne-au revelat ultimii cincizeci de ani. Nu va fi, cred, o literatură fantastică aşa cum au practicat-o romanticii secolului al XIX-lea, sau „decadenţii" şi „simboliştii" de genul lui Barbey d'Aurevilly, Edgar Poe, Meyrinck etc. Nu va fi o literatură „de evaziune", fără legătură cu "realitatea şi Istoria", pentru că se va înscrie în aceeaşi traiectorie vitală pe care o conturează experienţele şi descoperirile ultimilor cincizeci de ani. Şi această literatură lizibilă semnificativă, „fascinantă", va fi ca o fereastră asupra *sensului* pentru toţi tinerii închişi astăzi în propriul lor vid. Vom regăsi astfel epica, naraţiunea, care a fost abolită de noul val. Vom citi istorisiri pasionante şi *adevărate*, fără ca ele să reflecte, totuşi, realitatea imediată, concretul istoriei contemporane şi mesajele sale escatologice. Vor regăsi în sfîrşit mitul, simbolicul, riturile care au hrănit toate civilizaţiile. Desigur, nu vor fi recunoscute ca atare sub camuflajul lor. Va fi o *nouă* mitologie. De nostalgia ei suferă, de exemplu, tinerele generaţii, mai ales aici, în America.

17 aprilie

Citesc în momentul de faţă un articol pasionant despre experienţele efectuate în mai multe universităţi în legătură cu fiziologia şi psihologia somnului (*The New York Time Magazine* din 17 aprilie 1966). Una din cele patru faze ale somnului este numită R. E. M. (= Rapid Eye Movement); este singura fază în timpul căreia omul adormit visează. S-au făcut următoarele experienţe: voluntarii erau împiedicaţi să rămînă în faza R. E. M., dar li se permitea să doarmă. Cu alte cuvinte, puteau să doarmă, dar n-aveau posibilitatea să viseze. Consecinţa: persoanele private de R. E. M. încercau pe cît posibil să viseze în noaptea următoare şi dacă erau împiedicate din nou să o facă, se arătau în timpul zilei nervoase, iritabile, melancolice. Şi, în sfîrşit, atunci cînd somnul lor nu era tulburat, se dedau la veritabile „orgii de somn Rapid Eye Movement" ca şi cum ar fi fost avide să recupereze tot ceea ce pierduseră în nopţile precedente.

Ceea ce mă fascinează în aceste experienţe, este nevoia organică pe care o are omul de a „visa", adică de *mitologie*. (Căci oricare ar fi judecata pe care o ai asupra structurii şi conţinutului viselor, caracterul lor „mitologic" este indubitabil.

La nivelul oniric, „mitologia" semnifică *povestire*, adică să vizionezi o secvenţă cu episoade epice sau dramatice. În orice situaţie se pare că omul are nevoie de *a asista* la povestiri, de a le viziona, de a le asculta. Caracterul original al *Epopeii*. De pus în legătură cu tot ceea ce am scris asupra originilor extatice ale poeziei epice.)

18 aprilie

Henry Crable Robinson, care l-a întîlnit pe Goethe în 1801, îl revede la Weimar în august 1829. În jurnalul său consemnează tot felul de detalii privitoare la această lungă şi fructuoasă vizită din 2 august. Unele, neaşteptate; de exemplu, atunci cînd Robinson îi spune: „Gustul pentru Ossian trebuie să vi-l atribuim dvs, în mare parte. Werther a fost acela care l-a adus la modă." Goethe surîde şi răspunde: „În parte, e adevărat; dar criticii n-au remarcat niciodată că Werther îl lăuda pe Homer cînd era cu capul pe umeri, şi pe Ossian cînd era pe cale de a deveni nebun. Dar autorii de recenzii nu remarcă acest gen de lucruri."

Violenta reacţie a lui Goethe împotriva Bisericii: Robinson a citat pe Lamennais (orice adevăr vine de la Dumnezeu dar el nu poate fi cunoscut prin Biserică) şi Goethe, care ţinea o floare în mînă, în timp ce un magnific fluture intra în cameră, exclamă: „Nu e nici o îndoială că orice adevăr vine de la Dumnezeu; dar Biserica! Aici e toată problema. Dumnezeu ne vorbeşte prin această floare sau prin acest fluture; şi este aici un limbaj pe care netrebnicii nu îl înţeleg."

I-am citit acest pasaj lui Christinel. Ea era perfect de acord (ea care, totuşi, merge la biserică din timp în timp).

Cînd povesteşte vizita sa din 1801, Robinson citează această marturisire a lui Goethe (într-o scrisoare către Lavater): „Nu sunt cîtuşi de puţin *anti*-creştin, nici măcar un *non*-creştin, dar *nu* sunt cu adevărat creştin."

New York, 24 aprilie

Aflu de la B. C. că un pastor luteran, Richard Wurmbrand, tocmai a sosit din România. (A fost „răscumpărat“ de luteranii suedezi.) B. îmi spune că este un soi de sfîntul Paul. Evreu convertit care *crede* aşa cum se credea în vremea persecuţiilor. Zece ani de închisoare. Torturat (se văd încă urmele rănilor sale), pe deasupra tuberculos, supravieţuieşte printr-un soi de miracol. Ştie destul de bine engleza, este un predicator inspirat, clocotitor. Cum a fost internat într-un lagăr în timpul guvernării lui Antonescu, nu poate fi bănuit de „fascism“. Aproape nu îndrăznesc să povestesc ororile la care a fost martor în închisoare. De exemplu, această scenă la care a asistat: de Paşti, preotul ortodox a fost zvîrlit într-un hîrdău plin de excremente care îi ajungeau pînă la brîu. Într-o mînă ţinea o gamelă plină cu excremente şi în cealaltă o gamelă plină cu urină. L-au constrîns să celebreze slujba de Înviere în această postură, în faţa celorlalţi condamnaţi, şi să le dea împărtăşania dintr-una din cele două gamele. Mă întreb dacă va fi crezut. Spunea de asemenea că erau scene pe care n-ar îndrăzni să le povestească şi nu le va povesti *niciodată.* Dar ce poţi să-ţi imaginezi mai rău?

Vorbea de un preot pe care l-au legat pe o cruce şi care era coborît din timp în timp de pe cruce, pentru a-l întinde pe pămînt iar atunci condamnaţii erau siliţi să-şi facă nevoile pe el.

Adăuga că rezistenţa acestor oameni închişi era extraordinară. Un popor care a dat astfel de oameni nu poate să dispară, spunea el. Comuniştii exploatau frica de moarte. El le spunea în faţă: „Mie nu mi-e frică. Omorîţi-mă. Voi fi mai repede lîngă Dumnezeu.“ În timpul anchetelor, anumiţi preoţi îi înfruntau pe oamenii securităţii, vorbindu-le de Dumnezeu, şi uneori parveneau să-i convertească.

În minele de plumb, de altfel atît de nesănătoase, condamnaţii sunt mai bine hrăniţi, sunt chiar plătiţi şi pot să cumpere mîncare de la cantină. Odată, soseşte un nou convoi. Cineva se apropie de unul din noii veniţi şi îl întreabă dacă îi e foame. Evident, îi era foame. Acela care l-a întrebat merge la cantină şi-i aduce ceva de mîncare. Noul venit înghite pe nemestecate, îi mulţumeşte şi îl întreabă pentru ce a fost condamnat. „Pentru că am dat să mănînce unui necunoscut care era înfometat. S-a constatat apoi că acest om făcea parte din rezistenţă. A fost prins şi condamnat şi am fost condamnat şi eu“. „Cum a fost posibil un astfel de sacrilegiu? Cine era acel scelerat care v-a condamnat? — Dumneavoastră. Eraţi magistrat în epoca aceea. V-am recunoscut în convoi. Şi am vrut să vă dovedesc că eram nevinovat. V-am dat să mîncaţi, cum am făcut-o pentru acel om necunoscut; fiindcă vă era foame...“

25 aprilie

Aş fi vrut să mai consemnez anumite detalii din ceea ce i-a relatat lui Brutus pastorul Wurmbrand. Acel preot bătut şi torturat îngrozitor de un agent al Securităţii, care va fi el însuşi arestat puţin timp după aceea, torturat, şi care era pe patul de moarte. Dar spunea că nu poate să moară dacă preotul nu îl iartă. Preotul se tîrîie în patru labe pînă la el, îl îmbrăţişează, îl iartă — şi agentul moare uşurat. Şi acest detaliu: un ţăran căruia i s-au luat toate oile pentru colhoz. I-au lăsat clopoţeii, pe care i-a pus undeva — şi cînd i se făcea dor de oile sale, suna clopoţeii şi îşi amintea de fiecare din oile lui, una cîte una. Într-o bună zi, după ce a sunat din clopoţei, n-a mai putut să-şi stăpînească furia: s-a dus să-l găsească pe şeful colhozului, cel care — credea el — i-a luat oile, şi l-a omorît.

Middletown, 13 mai

Am primit cartea lui Tom Altizer, *The Gospel of Christian Atheism.* Citesc, în fiecare seară cîteva pagini. Nu ştiu de ce, dar cartea nu mă captivează. Poate pentru că este scrisă pentru a provoca, indigna sau cuceri. Nu sunt decît cîteva idei pe care Tom le reia, le repetă și le comentează pe zeci și zeci de pagini. Creștinismul radical *nu este* o „religie" ca altele, pentru că nu privește *în urmă*, nu privește evenimentele primordiale pentru a le reactualiza ritual etc. (Aceeași soluție de continuitate între „religii" și creștinism ca la Karl Barth sau Kramer.) Dumnezeu fiind mort în Isus și neînviind, corpul, viața, totalitatea experienței umane, Istoria sunt „sanctificate", saturate de ființa lui Dumnezeu. „Istoria nu devine pur și simplu arenă a revelației, ci însăși încarnarea corpului lui Dumnezeu." Moartea lui Dumnezeu semnifică pentru Tom *creștinismul radical*; numai un creștin poate să cunoască această experiență terifiantă; el singur este deci cu adevărat *modern*.

East Hampton, 22 mai

La unsprezece și jumătate la Meridan. Întunecat, stă să plouă. Găsim cu greu aeroportul — mic ca un teren de tenis. Luăm un avion-taxi, noi doi și pilotul. În douăzeci și cinci de minute suntem la East Hampton. Zburăm la o mie de metri. Ajungem curînd la ocean, apoi survolăm Long Island, culoare de lut pal și de nisip, cu păduri de conifere și de fagi și mici orășele dispersate de-a lungul plajelor.

Gérald Sykes ne așteaptă la aerodrom. Dejunăm la el cu Hannah Tillich. Sykes și-a vîndut casa — mare, superbă, de o discretă și în același timp somptuoasă arhitectură New England, în pădure, aproape de lagună — și se va muta în cîteva săptămîni. Biblioteca și o parte din mobile au fost deja expediate la New York. După masă, Hannah ne conduce la ea, unde suntem găzduiți. În timp ce mașina pătrunde în aleea de nisip, cinci sau șase iepuri o rup la fugă spre pădure. Vin în fiecare zi, ne spune Hannah, ca să mănînce salată și să bea apă. Ne plimbăm prin grădină, vedem și mîngîiem cu mîna arborii plantați de Paulus acum cincisprezece sau douăzeci de ani.

Invitați la cockteil la Alfonso Ossario, milionar filipinez și pictor de avangardă, despre care Dubuffet a publicat, acum cîțiva ani, o carte: *Pictura inițiatică a lui Ossario* (pe care amfitrionul ne-o oferă la despărțire). Casa lui Ossario l-ar fi fascinat pe Pieyre de Mandiargue. Imensă, cu vreo treizeci de saloane și de camere, o splendidă terasă pe malul lagunei și un parc imens. Mobile insolite, icoane, obiecte stranii sau pur și simplu bizare (o mică ladă pentru a lustrui încălțămintea, cumpărată în Turcia, care conține tot soiul de ceară și creme etc.), păsări și alte animale împăiate, în enorme vase de argilă, trestii exotice, extravagante, care urcă pînă la tavan — și pe mese și etajere tot soiul de cristale de roci, fragmente de cranii, obiecte de artă „modernă". Pe lîngă aceasta, răspîndită în nu știu cîte camere, o extraordinară bibliotecă de Istoria Artelor. (Ossario și-a dat doctoratul la Harvard; teza sa trata, cred, morfologia Crucificării.) Cîteva pînze de Pollock și de Dubuffet. Și multe „tablouri" ale lui Ossario din ultima perioadă, cînd nu mai pictează, ci își compune tabloul din tot soiul de obiecte, rămășițe și mărunțișuri (bucăți de sticlă colorată, fiare vechi etc., etc.). Unele sunt într-adevăr extraordinare.

Buffi și Gerald Sykes sosesc la rîndul lor și vizităm atelierul, vast ca un edificiu. Petrecem o oră printre obiectele și fragmentele din care Ossario își va face mîine „pînzele" sale.

Chicago, 9 iunie

Industriile care trăiesc din cererea copiilor și adolescenților între unsprezece și optsprezece ani: discuri, reviste ilustrate, obiecte de tot soiul etc. Aflu că anumite discuri, vîndute în milioane de exemplare, sunt cumpărate exclusiv de ***teenagers***[1]. Și cărțile și revistele lor. Explicația: acești copii vor să cînte, să asculte melodiile, să citească, să se amuze ***într-un alt***

---

[1] adolescenți

fel decît părinţii lor, sau altfel decît o făceau aceştia cînd erau de aceeaşi vîrstă. Şi-au inventat distracţii care nu depind deloc de maniera de a se distra a părinţilor. Vor să fie *ei înşişi*. Şi cum au bani, industriaşii şi negustorii ţin seama de capriciile lor. Pentru prima oară în istoria capitalismului, copiii şi adolescenţii au o *putere de cumpărare* şi reuşesc deci să influenţeze „piaţa" mondială.

11 iunie

La fel cum „primitivii" se considerau ca rezultatul nu al creaţiei *zeilor*, ci al activităţii *eroilor* primordiali (Strămoşii mitici, Eroii civilizatori), omul culturii greceşti (pot oare într-adevăr să spun grec?) se considera drept succesorul (şi poate moştenitorul) unei suite de drame „istorice": cea a atrizilor, de exemplu. Omul culturii greceşti nu se situa direct în raport cu zeii (sau cu „providenţa divină"), el depindea de ceea ce li se întîmplase în timpurile fabuloase ale începuturilor, anumitor eroi: Teseu, Oedip, Creon şi ceilalţi.

New Haven, 13 iunie

Sunt atît de fericit că Nathan Scott a insistat să o aduc cu mine pe Christinel cînd i-am spus că voi pleca să primesc doctoratul *honoris causa* la Yale. M-a asigurat că ceremonialul era pur şi simplu extraordinar. În adevăr, zece mii de studenţi înaintează în togile lor de diferite culori, şi drapelele, muzica, procesiunea. Timpul era ploios — şi cu toate acestea, pînă la sfîrşitul ceremoniei, nici o picătură de apă. Ne-am urcat pe estradă — noi, „onorificii", am luat loc în primul rînd. Preşedintele — Kingman Brewster Jr. — ne invită, unul după altul, şi ne citeşte „caracterizarea", scurtă, puţin aulică. Despre mine a spus următoarele: „You belong to the world. In early youth you voyaged from Europe into the introspective wisdom of the East, and, having probed the essence of Indian Spirituality, you have worked to render the East more understandable to the West. Venerating the great mysteries expressed in myth and symbol, you have helped to find a human language for eternal truth. Yale confers upon you the degree of doctor of human letters."[1]

Aplauze şi cît este de amuzant să-l vezi pe Silone mergînd încet, solemn, pe Bernstein oprindu-se în faţa scaunului său înainte de a se aşeza, înclinîndu-se ceremonios, pentru a mulţumi publicului, ca un şef de orchestră de pe estrada sa.

Luăm autobuzul spre New York. Senzaţie bizară. Sunt, fireşte, mîndru şi în acelaşi timp melancolic; este debutul seriei de onoruri, începutul bătrîneţii?

16 iunie

Citesc într-un articol al lui Jean Charon: „Omul este deopotrivă în contact cu un alt mediu: fizica actuală ne învaţă într-adevăr că particulele elementare care costituie toată materia nu trebuie să fie considerate ca separate de restul cosmosului, ci ca obiecte care, mai ales prin ceea ce se numeşte «cîmpul» lor (cîmp gravitaţional, electromagnetic sau nuclear) sunt coextensive întregului univers. Omul este fireşte şi el, la fel ca toată materia, «fabricat» din aceste particule coextensive întregului univers; deci omul este, într-un anumit sens, în uniune cu întregul cosmos ce-l înconjoară. Este în legătură constantă cu ceea ce s-ar putea numi mediul «cosmic»."

Aceasta este în fond, credinţa fundamentală a „primitivilor". Dar nu numai a primitivilor: filozofia indiană se dezvoltă şi se articulează plecînd de la premise asemănătoare (fondate, evident, pe o experienţă milenară). Şi ceea ce numesc eu „religiile cosmice" (pînă la „creştinismul cosmic") implică o viziune similară cu cea descrisă de Charon. Este exact ceea ce spuneam iarna trecută, călugăriţelor, la Manhatanville: omul real este un om *total* şi inconştientul îşi are rolul şi importanţa sa; or, inconştientul reprezintă ceea ce este *Viaţa* şi *Natura* la om. Simbolurile, imaginile, nostalgiile se nasc din dramele şi revelaţiile inconştientului — şi prin aceste drame şi revelaţii omul este într-o comunicare vie cu „Natura", cu totalitatea cosmică.

---

[1] „Aparţineţi universului. În prima D-stră tinereţe aţi călătorit din Europa spre înţelepciunea interioară a Estului şi, după ce aţi sondat esenţa spiritualităţii hinduse, v-aţi străduit să faceţi Estul mai inteligibil Vestului. Venerînd marile mistere exprimate în mit şi simbol, aţi contribuit să găsiţi un limbaj uman adevărurilor eterne. Yale vă conferă gradul de doctor în ştiinţele umanităţii." (Traducerea lui Mircea Eliade.)

18 iunie

Nu ştiu de ce, deodată, mi se face poftă să recitesc *Inferno* de Strindberg. La bibliotecă găsesc mai multe rafturi cu cărţile consacrate lui Strindberg şi iau cîteva din ele (printre care *Marriage with Genius* de Freda Strindberg, a doua lui soţie; ea evocă anii care au precedat scrierea *Inferno*-ului şi descrie lunile petrecute la Paris din punctul ei de vedere).

Am fost totdeauna pasionat de acest aspect al vieţii şi al operei lui Strindberg: absurdele sale operaţii alchimice, certitudinea sa de a fi făcut aur, teama sa de nebunie, lupta împotriva „Forţelor", descoperirea lui Swedenborg (el, suedezul, l-a citit pe Swedenborg pentru prima oară la Paris, în 1895). *Inferno, Sylva Sylvarum, Antibarbarus* au fost cărţile mele preferate din timpul studenţiei. Ceea ce mă interesează mai ales: un „naturalist" în sensul direct al termenului, obsedat de ocultism, de alchimie, de spiritualism, de magia neagră!

Noaptea, citesc aproapre jumătate din *Inferno*. Mă întreb cum de *acest* Strindberg şi *această* carte n-au fost exaltate de Breton şi de suprarealişti. Breton ar fi fost fascinat de atîtea „coincidenţe", viziuni şi previziuni. Strindberg a trăit la Paris, în 1894-1897, viaţa generaţiei suprarealiştilor de la 1920-1925. (Şi chiar această pasiune a lui Breton pentru alchimie corespunde ciclului parizian al lui Strindberg.)

20 iunie

Termin *Inferno* puţin dezamăgit. Citesc *From an Occult Diary. Mariage with Harriet Bosse* (London, 1965). Cunoşteam scrisorile către Harriet Bosse şi întreaga istorie a acestei a treia şi ultime căsătorii a lui Strindberg. Ceea ce este nou şi uimitor în acest Jurnal ocult, este insistenţa lui Strindberg asupra experienţelor erotice „telepatice"; în timpul somnului, în stare de veghe, şi uneori chiar în timpul lucrului, Harriet — înaintea căsătoriei şi mai ales *după* divorţ — apărea şi, dacă ar fi să-l credem pe Strindberg, ea îl poseda. Într-o scrisoare (după separare) o implora: „Îţi cer acum: lasă-mă în pace! În somn sunt fără apărare, cum este fiecare din noi, iresponsabil... şi mi-e ruşine după aceea — acum gîndesc că este criminal..." Şi cîteva zile mai tîrziu, îi scria din nou: „ De ce nu vrei să mă laşi în pace? Ce mai vrei de la bătrîna mea persoană? Ia-mi sufletul, dacă trebuie, dar lasă-mă în pace! Toate acestea se vor sfîrşi rău!"

16 iulie

Lucrez fără chef la conferinţa mea pentru Congresul de filozofie de la Geneva. Va trebui să spun ceva *nou* despre mit. Voi încerca să precizez distincţiile făcute de „primitivi" între cele două feluri de *primordialitate*: *primordium*-ul dominat de Fiinţa Supremă (care se transformă adesea în *deus otiosus*) şi primordialul în care se manifestă şi creează Strămoşii mitici şi alte divinităţi inferioare. Omul arhaic (nu numai el) se interesează mai ales de acest al doilea *primordium* : ceea ce s-a petrecut *atunci*, l-a „marcat" profund; el este rezultatul evenimentelor din această perioadă mitică. Este semnificativ că încă în culturile arhaice omul se simte solidar cu o *Istorie mitică* şi tinde să uite sau să neglijeze *ontofaniile*, manifestările creatoare ale Zeilor supremi care revelează *fiinţa*.

27 iulie

Vine să mă vadă Michael Corn. Nu l-am mai întîlnit din ziua botezului său (9 martie). Îmi mărturiseşte că ceremonia l-a dezamăgit. Era întunecat, deprimat. Cu toate acestea, în timp ce preotul i-a făcut semnul crucii cu untdelemn sfînt pe frunte, a „simţit“ ceva. Imediat după botez a plecat singur pe stradă. Şi a „simţit“ cum crucea cobora de pe frunte pe inimă şi devenea luminoasă. În cele din urmă, s-a înseninat. De atunci continuă să simtă crucea şi poate să o ducă de la inimă la frunte sau să o facă „să circule“ în corp. Cînd este trist, iritat sau disperat — îi este destul să evoce crucea interiorizată, pentru a simţi „pace şi forţă“.

Abano, 14 august

Funcţia catartică a unei invenţii tehnice sau artistice, a unei descoperiri ştiinţifice: ea eliberează omul fie la nivelul „fizic“ (munca) fie pe plan psihic, social etc... Eu vreau să arăt funcţia catartică a unei înţelegeri *corecte* a mitului. Ea eliberează omul (modern) de anumite inhibiţii care îl făceau incapabil să iubească propria sa preistorie (şi istorie...)

15 august

În analiza gîndirii mitice, atît de populară de cîtva timp, „reducţionismul“ logic se adevereşte a fi de asemenea o reacţie „ştiinţifică“ împotriva umanismului. Străluciţi autori pleacă de la presupunerea următoare: existenţa omenească *n-are* sens, istoria spiritului nu merită să fie descifrată, într-un cuvînt metoda valabilă *nu este* hermeneutica, ci utilizarea corectă a unui calculator electronic... Dar chiar dacă noi *am vrea*, nu vom putea renunţa la hermeneutică pentru că suntem rezultatul unei milenare munci hermeneutice. În fond, suntem rezultatul interpretărilor şi reinterpretărilor vieţii, ale morţii, ale conştiinţei, ale creativităţii etc., elaborate de la presocratici şi chiar dinainte (de la descoperirea agriculturii şi a metalurgiei, de exemplu).

16 august

Tot privitor la anumite interpretări ale gîndirii mitice care îi fascinează astăzi pe filozofii şi criticii literari: istoricul religiilor ştie de mult timp că o teorie care *nu* corespunde realităţilor etnologice are toate şansele să-i intereseze pe filozofi (fără a mai vorbi de psihologi). Să luăm un exemplu: *Totem şi Tabu*, acest „roman negru“ antropologic, fondat pe un fabulos paricid primordial despre care filozofii discută cu o gravitate pasionată de o jumătate de secol (ultimul dintre ei şi poate cel mai dotat, Paul Ricoeur). Evident , filozofii n-au nici timpul, nici curiozitatea de a merge direct la surse — şi atunci ei discută *teoriile* formulate (cred ei) pe baza acestor documente etnologice. În fond, nu se discută gîndirea mitică, ci anumite interpretări contemporane ale acestei gîndiri mitice (atît de la modă astăzi, dar pe care puţini oameni o cunosc direct din documente).

17 august

Va trebui să arăt în conferinţa mea de la Geneva importanţa „creaţiei lumii“ în gîndirea mitică arhaică. Dumnezeu creează Lumea — dar apoi Lumea se formează de mai multe ori, se schimbă, în fond, e „creată“, şi nu de Dumnezeul creator. Orice mit al originii (originea morţii sau a sexualităţii, a familiei sau a iniţierii etc.) este în raport cu creaţia propriului nostru mod de a fi, dar şi cu modul de a fi al tuturor instituţiilor (familie, clan etc.). O primă concluzie: Fiinţele supreme nu sunt singurele importante pentru înţelegerea unei religii; ele nu fac decît să deschidă drumul unei serii de „creaţii“ şi de „întemeieri“ ulterioare. Aceasta pune într-o altă lumină mitul retragerii Dumnezeului creator şi transformarea sa în *deus* *otiosus.* Dumnezeu devine *otiosus* în timp ce exemplul său se generalizează, adică în timp ce Cosmosul şi omul sunt re-creaţi sau modificaţi în mod *continuu.*

Roma, 27 august

Despre deşertăciunea explicaţiilor materialiste: un anumit număr de scriitori, aparţinînd aceleiaşi epoci şi aceleiaşi societăţi, şi toţi la fel de săraci, sunt obligaţi să scrie o carte în două sau trei săptămîni. Unul este Balzac, celălalt este Alexandre Dumas, sau Dostoievski şi Eugène Sue. Rezultatele sunt evidente. Nu condiţionarea economică este importantă — ci *răspunsul* dat de fiecare scriitor. *Creativitatea* răspunsurilor sau „challenge"[1] este singurul lucru care interesează istoria culturii.

Geneva, 5 septembrie

Am citit azi dimineaţă conferinţa mea despre mit. Aplauze din belşug, dar mă întreb în ce măsură textul meu a putut să intereseze filozofii care mă ascultau. În fond, m-am rezumat să prezint şi să comentez două mituri cosmogonice: cel indonezian şi cel australian. Presupun că s-a înţeles pentru ce n-am împrumutat exemple din mitologia greacă, hindusă sau mesopotamiană: aceste mituri *nu au* funcţia centrală pe care o are mitologia în civilizaţiile arhaice. Sper că s-a înţeles de asemenea rolul modelului exemplar al mitului cosmogonic. Dar din acest punct nu mai sunt foarte sigur. Cum mă adresam unui public constituit aproape în întregime din filozofi din vocaţie sau de meserie, m-am ferit să *traduc* în limbajul lor „lecţia" miturilor cosmogonice arhaice. E vorba, natural, de ontofanie, căci cosmogonia semnifică aceasta: *Fiinţa care vine către fiinţă.* Naşterea, crearea Lumii este, înainte de toate, apariţia

---

[1] „provocarea"

Fiinţei, ontofanie. Din acest motiv mitul cosmogonic este un model exemplar pentru toate genurile de *creaţie*, de la construirea unui sat sau a unei case pînă la celebrarea unei căsătorii sau la conceperea unui copil. Este vorba totdeauna de o nouă creaţie a Lumii, adică de o nouă epifanie a Fiinţei.

Este vorba, evident, de o ontologie „primitivă", de o metafizică rudimentară, dacă se vrea — pentru că ea revelează Lumea ca model exemplar al tuturor formelor „realităţii". Dar presupun că o atare ontologie ar trebui să intereseze filozofii — chiar şi pentru că ea „susţine" şi justifică un număr considerabil de civilizaţii arhaice.

Chicago, 16 octombrie

Doctorul Humphrey Osmond, savantul care i-a recomandat pentru prima oară mescalina lui Aldous Huxley, povesteşte cum l-a cunoscut la un Congres de psihologie la San Francisco; Huxley asculta cu atenţie comunicările „făcîndu-şi cruce cu cucernicie de fiecare dată cînd se menţiona numele lui Freud."

11 noiembrie

Ceea ce spun Guènon şi ceilalţi „hermetişti" despre „tradiţie" nu trebuie înţeles pe planul realităţii *istorice* (aşa cum pretind ei). Aceste speculaţii constituie un univers de semnificaţii sistematic articulate; ele trebuie să fie comparate cu un mare poem sau cu un roman. Acelaşi lucru despre „explicaţiile" marxiste sau freudiene: sunt *adevărate* dacă sunt privite ca universuri imaginare. „Probele" sunt puţin numeroase şi incerte — ele corespund „realităţilor" istorice, sociale, psihologice ale unui roman sau ale unui poem.

Toate aceste interpretări globale şi sistematice constituie, în realitate, *creaţii mitologice* foarte utile pentru înţelegerea Lumii; dar nu sunt aşa cum gîndesc autorii lor, „explicaţii ştiinţifice".

14 decembrie

Myamoto — dejun la Quadrangle Club şi apoi, discuţie. El spune că la 76 de ani a început să înţeleagă buddhismul (pe care îl studiază din tinereţea sa). „În consecinţă, concluzionează el, nu mi-am irosit viaţa."

Fără dată [1966]

Cînd voi scrie studiul despre Brâncuşi, nu trebuie să mă las pradă inhibiţiilor: că nu sunt critic de artă, că nu cunosc, *dinăuntru*, istoria artei moderne, aşa cum o cunoaşte un „specialist" etc. Problemele care mă obsedează în legătură cu Brâncuşi sunt de alt ordin. Mai întîi, pasiunea lui pentru *piatră*, pentru materia dură, impenetrabilă (*metalele* aparţin altei clase; aşa cum le cunoaştem şi le utilizăm, metalele *nu se găsesc în Natură*, sunt produsul omului). Evident, orice sculptor îşi iubeşte materialele, în primul rînd marmura. Dar la Brâncuşi era ceva mai mult: se apropia de piatră cu sensibilitatea — şi poate veneraţia — omului din preistorie. Răbdarea, atenţia, bucuria cu care-şi şlefuia operele, pînă ce le transforma suprafeţele în oglinzi ondulate, de eşti ispitit să le mîngîi; timpul considerabil pe care l-a cheltuit şlefuind nenumărate replici ale atîtor opere — mi-ar rămîne inexplicabile dacă n-aş ghici, în munca aceea lungă şi monotonă, beatitudinea pe care o provoca intimitatea indefinit prelungită cu materia cristalină. Voinţa lui de *a transfigura* piatra, de a-i aboli modul ei de a fi, în primul rînd greutatea, şi a ne arăta cum se înalţă, cum zboară (ca în *Pasărea măiastră*) — nu se ghiceşte aici o specie arhaică de religiozitate, ajunsă de mult inaccesibilă pe continentul nostru ?

Dar problema cea mai dramatică este cea pe care o pune *Coloana infinită*. Ştiu foarte bine că, de la început, opera a fost concepută ca o coloană de oţel. Ştiu, de asemenea, că modelul ei se regăseşte în arta populară românească, mai precis în structura stîlpilor de lemn care susţin, sau ornamentează, casele ţărăneşti. Dar ce mă interesează în primul rînd e semnificaţia pe care o dădea Brâncuşi *Coloanei*: el o compara Coloanei cerului, stîlpului cosmic care susţine Cerul şi totodată face posibilă comunicarea între Cer şi Pămînt; într-un cuvînt, o considera o *axis mundi*. Ideea e străveche şi universal răspîndită. Acest tip specific de *axis mundi*, sub forma unei coloane de piatră, ar putea fi creaţia culturilor megalitice — dar asta nu e atît de important. Important mi se pare faptul că Brâncuşi a conceput *Coloana infinită* ca o *axis mundi* prin care se poate ajunge la Cer — şi că *după ce a încheiat această capodoperă, n-a mai creat nimic* vrednic de geniul lui. A mai trăit încă aproape douăzeci de ani, în care timp s-a mulţumit să şlefuiască nu ştiu cîte noi replici ale operelor care-l făcuseră celebru.

Nu pot să cred că la 60 de ani creativitatea lui Brâncuşi era definitiv epuizată. Să-şi fi închipuit că, după ce-a terminat opera lui cea mai de seamă, nu trebuia să mai încerce altceva? Dar, în timpul cînd concepuse şi lucrase la *Coloana infinită* îl ispitise o altă operă, cel puţin tot atît de măreaţă: mausoleul pe care ar fi trebuit să-l ridice în memoria soţiei maharajahului din Indor. Nu ştiu nimic precis despre acest proiect; nu cunosc decît cîteva legende (una din ele pretinde că Brâncuşi ar fi propus să se cioplească o colină stîncoasă în formă de ou, cu o mică criptă, în care să fie depusă cenuşa *Maharanī*-ei).

Aşadar, misterul „sterilităţii lui Brâncuşi în ultimii douăzeci de ani de viaţă trebuie căutat: 1. fie în credinţa lui că după *Coloana infinită* n-ar mai fi avut sens să încerce o altă operă majoră; 2. fie în adînca lui părere de rău că împrejurările nu i-au îngăduit să se întreacă pe sine, creînd mausoleul din Indor. Ce mă impresionează în destinul lui Brâncuşi este că amîndouă capodoperele — *Coloana infinită* şi cea rămasă în stare de proiect — aparţin aceluiaşi univers al creaţiilor spirituale *caracteristice vîrstelor de piatră*. Dar de ce a încetat să creeze după ce izbutise, printr-o extraordinară *anamnesis*, să readucă la viaţă forme, simboluri şi semnificaţii arhaice, uitate în Europa de multe mii de ani? Să fie adevărat că, după ce ridicase *Coloana* care ducea la cer, Brâncuşi nu mai avea nimic de făcut pe pămînt, că cel puţin *simbolic* nu se mai afla printre noi?

Nici un răspuns, nici o ipoteză nu mi se par satisfăcătoare. Mi-e teamă că „misterul“ va rămîne de nepătruns atîta timp cît nu vom şti cu precizie, *cum* îşi imaginase mausoleul din Indor şi *cît timp* a consacrat meditînd la această operă.

12 ianuarie 1967

Marc Birnbaum: un tînăr cu barba neagră, bogată. Frecventa nu de mult cursul meu despre religiile preistorice. Am fost surprins de maturitatea spiritului său şi de erudiţia sa (era în ultimul an de colegiu). Apoi a părăsit campusul.

Colegul şi prietenul său, Paul R., a venit să mă vadă zilele trecute. Petrecuse un an în Europa. Mi-a spus printre altele, că Birnbaum era la Universitatea din Stanford, unde studia arheologia. Şi astăzi, după curs, a revenit să mă vadă şi ne-am îndreptat, vorbind, spre casă. Aflu că Birnbaum a renunţat pentru totdeauna la Universitate. Simte că viaţa academică şi, în general existenţa într-o metropolă, este absurdă, idioată, criminală. S-a decis să *trăiască* şi a găsit o cabană în mijlocul unei imense păduri. Îşi va cîştiga existenţa culegînd plante medicinale pentru un farmacist din împrejurimi şi vînzînd speciile rare unui botanist.

Se va mulţumi cu foarte puţin (nici măcar nu fumează). Peste trei ani va merge să se instaleze pe malul oceanului şi va trăi din ceea ce îi va furniza oceanul.

27 ianuarie

Oraşul este îngropat sub zăpadă. Nici o maşină. Aproape că nu poţi să mergi pe stradă. Pentru prima oară magazinul alimentar din strada 57 este închis. Probabil că proprietarul

n-a putut să vină. Evelyn ne întreabă dacă avem lapte pentru Anne-Rose. Din fericire, avem.

Şi toate acestea pentru o jumătate de metru de zăpadă. (Îmi amintesc de iarna 1916–1917, la Bucureşti, cu troiene de zăpadă înalte de doi metri.) Tehnologia se plăteşte.

28 ianuarie

Seara mergem pe jos, prin mijlocul străzii, spre Grant. De-o parte şi de alta, maşini îngropate în zăpadă. Grupuri care înaintează greoi printre mormanele de zăpadă, dar sunt zgomotoase, vesele. Oraşul a devenit, pe neaşteptate, *uman*.

8 februarie

Seminar de trei ore asupra misticismului. Cu toată zăpada, sala este plină. Două comunicări: cea a lui Obermiller despre taoism, destul de bună. Şi totuşi n-a subliniat, cum mă aşteptam, obsesia taoiştilor de a se reintegra în ritmurile cosmice, de a dobîndi o psihologie asemănătoare celei a embrionului animalelor în timpul hibernării. Ideea lor de bază: *longevitatea este calea spre nemurire*; viaţa se prelungeşte prin reîntoarcerea la spontaneitatea animală; secretul spontaneităţii „se învaţă“ prin imitarea fiziologiei embrionare.

16 februarie

Agresivitatea tinerei „inteligenţii“ americane — încă un gen de paricid. Aceşti copii care fac exact contrariul a ceea ce au făcut părinţii lor, pe care îi urăsc (poate fără să-şi dea seama), ilustrează o mentalitate paricidă care nu se lasă rezolvată de psihanaliză.

25 februarie

Ed. Dimock ne invită în seara aceasta la el pentru a-l întîlni pe Allen Ginsburg. (Poetul, îmi spune el, vrea neapărat să mă cunoască.) Îşi face apariţia pe la ora 11 seara. Tînăr, chel, bărbos — seamănă cu un ascet himalayan. Bea şi fumează fără încetare. Începe imediat să mă facă să vorbesc despre tantrism. Îmi spune că a practicat el însuşi *maithuna* (îmi precizează cu cine şi în ce împrejurări).

În jurul nostru, pe jos — căci suntem cu toţii aşezaţi pe covor — se adună un întreg grup. Rabinow îl întreabă despre experienţele sale cu droguri. A. G. răspunde că a încercat mescalina, L. S. D. -ul şi multe altele. Îl întreb despre „inspiraţia poetică", dacă aplică o tehnică precisă a meditaţiei etc. Pe la şaptesprezece ani, ne mărturiseşte el, citea Blake masturbîndu-se — şi a simţit la un moment dat prezenţa lui Blake în cameră; apoi l-a văzut. Mai tîrziu a început să practice *pranayama*, pentru a putea crea şi pronunţa versuri din ce în ce mai lungi. Recită cîteva şi îmi arată cum le „respiră".

A fost de mai multe ori în India. Pentru el, Calcutta este un „centru important". A fost şi în Himalaya. L-a întîlnit pe Swamy Shivananda. A învăţat *mantra* cu diferiţi călugări. Scoate din buzunar o foaie de hîrtie pe care avea scrise versuri din *Prajnaparamitra* şi începe să recite, mai întîi în japoneză, apoi în engleză, cîntă şi loveşte doi clopoţei din bronz. Este foarte impresionant. Apoi recită alte *mantra*, şivaiste. Îmi arată tot soiul de obiecte — un inel enorm oferit de un lama, inel oracular; cînd îl agiţi, se aud zgomote (se află înăuntru boabe de piper şi alte mărunţişuri). Mă întreabă dacă ştiu să interpretez — i.e. oracular aceste sunete. Nu ştiu.

L-a cunoscut pe Michaux. Îmi spune că dacă Michaux ar fi făcut aceeaşi *selecţie* în proza sa scrisă sub influenţa mescalinei, aşa cum a făcut-o pentru poeziile scrise în stare de veghe, *Misérable miracle* şi celelalte cărţi ar fi fost mult mai bune.

Destul de informat asupra literaturii suprarealiste, în special Desnos, Daumal. Un detaliu semnificativ: în California, mii de studenţi şi, în general tinerii de ambele sexe, după experienţa cu mescalina sau cu L.S.D. se orientează spre riturile tribale (nord-americane sau hinduse). Au nevoie de ceva *solid* în lumea nouă unde au fost proiectaţi.

2 martie

Istoria Religiilor, aşa cum o înţeleg eu, este o disciplină „eliberatoare" (saving discipline). Hermeneutica ar putea deveni singura justificare valabilă a Istoriei. Un eveniment istoric îşi va justifica apariţia atunci *cînd va fi înţeles*. Aceasta ar putea să semnifice că lucrurile se întîmplă, că Istoria există numai pentru a-i obliga pe oameni să le înţeleagă.

4 martie

Prin 1911-1912, Dino Campana îşi vindea placheta sa *Canti orfici* în cafenele şi librării: privea bine cumpărătorul în ochi, răsfoia cărticica şi smulgea pe ici pe colo cîte o pagină.

„Aceste pagini, spunea el, nu v-ar conveni şi este inutil să le vedeţi." Papini scrie că în exemplarul vîndut lui Marinetti, Campana a rupt toate paginile.

Îmi amintesc păţania lui T. T. prin 1952, la Paris. A scris un roman. Răsfoindu-l, P. l-a găsit atît de rău, încît s-a decis să-l distrugă. Dar cum să fii sigur că nu va supravieţui o singură pagină. Mergea în fiecare seară în cafenele din piaţa Clichy, se apropia, demn, de fiecare masă, depunea cîteva foi de manuscris şi explica: „E un scriitor de geniu, Domnilor, Doamnelor..." Apoi se înclina şi mergea mai departe. Astfel a dispărut romanul lui T. T.

6 martie

Tocmai citesc biografia lui James Joyce de Elmann, în traducere franceză. Christinel mi-a oferit-o. Fascinat de încrederea lui Joyce în el însuşi, dar şi de mediocritatea judecăţii sale critice. În 1936 el spune că Ibsen îl depăşeşte pe Shakespeare „cu un cap şi cu umerii cînd e vorba de dramă. Nimeni nu se apropie de el în acest domeniu. Este dificil de crezut că Ibsen va îmbătrîni“ etc. (p. 701). Resentimentul lui Joyce: „era hotărît să nu găsească nimic admirabil“ (p. 233); „continua să-l înjosească pe Shakespeare în profitul lui Ibsen“ (p. 247). *Meister Singer* nu este decît un „talmeş-balmeş pretenţios“ (p. 280). B. Shaw — „predicator înnăscut“, incapabil să găsească „stilul mobil pur, adecvat teatrului modern“ (p. 295); un „saltimbanc“ (p. 447).

10 martie

Continuu, fascinat, stupefiat, biografia lui Joyce. Cel mai extraordinar caz de autopublicitate pe care-l cunosc. „Joyce nu rata ocazia să mulţumească fiecărui critic pentru a ancora mai profund numele său în spiritul lor“ (Elmann, p. 361). Cînd trimitea criticilor o operă nouă, nu uita să adauge extrase din presă despre cartea precedentă. Admirabil exemplu pentru tinerii scriitori „revoluţionari“.

12 martie

În fond, Joyce avea dreptate să scrie aşa cum a scris *Finnegans Wake*: ilizibil. „Ceea ce-i cer cititorului meu este să-şi consacre întreaga lui viaţă ca să mă citească“ (p. 710). A reuşit. „Pentru ce aţi scris astfel această carte? Pentru a-i ocupa pe critici trei sute de ani.“ (Ibid.). Şi este foarte probabil că aşa se va şi întîmpla.

4 aprilie

Am notat oare aceste rînduri din *Holzwege* (p. 186) asupra cărora ar trebui să mediteze Tom Altizer? În tot cazul, le recopiez aici: „Hier stirbt der Absolute. Gott ist tot. Das sagt aller andere, nur nichts: es gibt keinen Gott“.[1]

---

[1] „Aici moare Absolutul. Dumnezeu este mort. Totul o proclamă, nimic decît neantul: nu există Dumnezeu.“ (Traducerea îi aparţine lui Mircea Eliade.)

5 aprilie

Doctorul Bögers, preot catolic olandez, urcă în biroul meu pentru a-mi vorbi de preocuparea sa majoră: secularizarea creştinismului, Boenhoeffer şi toate celelalte probleme. A citit unele din cărţile mele, şi crede că aş putea să-l învăţ cum să reintroducă riturile — adică *simbolismul* — în experienţa creştină. El crede că Boenhoeffer şi cei care îi împărtăşesc ideile apreciază încă simbolismul, chiar dacă acest lucru a fost trecut sub tăcere de mulţi din admiratorii şi comentatorii lor prea entuziaşti. D-rul Bögers îmi vorbeşte de tentativele de renovare liturgică în Olanda, despre liturghia celebrată în „ţinută de oraş“ (mă întreabă ce cred despre această „reformă“). Cele două mari riscuri, aşa cum le vede: simbolismul fără credinţă, — credinţă fără simbolism.

25 aprilie

În Istoria Religiilor, ca şi în antropologie şi folclor, comparaţia are drept funcţie să introducă *elementul universal* într-o cercetare „locală“, „provincială“. De comparat cu istoria locală sau naţională integrată în Istoria Universală, care în final, îşi revelează adevăratul sens.

14 mai

From Primitive to Zen a apărut, în fine. Nu îndrăznesc să-mi amintesc timpul folosit pentru pregătirea acestei „Source-Book“. Singura mea consolare: va fi utilă studenţilor.

19 mai [1967]

Goncourt nota la 16 iunie 1865: „L'avenir est à la Russie et à l'Amerique, aux forces vierges.“[1]

---

[1] „Viitorul aparţine Rusiei şi Americii, forţelor virgine“.

14 iunie

Săptămîna aceasta ar fi trebuit să am gata manuscrisul lucrării despre spaţiul sacru şi simbolismul locuinţelor (cele şase lecţii pe care le-am ţinut la Princeton University). Dar am întrerupt de mult redactarea ultimelor capitole, fascinat — şi speriat totodată — de proporţia pe care o lua *Prefaţa*. Într-adevăr, îmi propusesem să explic în *Prefaţă* nu numai sensul acestei cărţulii, dar mai ales să prezint planul unei întregi serii de monografii pe care, din păcate, nu îmi mai îngădui să sper că voi ajunge vreodată să le scriu. Discutînd, în lecţiile de la Princeton, structura spaţiului sacru, simbolismul locuinţelor, al satelor şi oraşelor, al templelor şi palatelor, am arătat „rădăcinile“ sacre ale arhitecturii şi ale urbanisticii. În *Forgerons et alchimistes* pusesem în lumină pre-istoria — adică, „sacralitatea“ — tehnicilor metalurgice şi funcţia cosmologic-soteriologică a alchimiei. În alte lucrări din tinereţe, insistasem asupra caracterului de „ştiinţă calitativă“ al botanicii indiene şi a mineralogiilor orientale în general. N-am apucat să scriu decît în trecere (în *Le Chamanisme*) despre „originile extatice“ ale poeziei lirice şi epice. Speram să pot prezenta într-o zi o „pre-istorie a literaturii“. Toate aceste cercetări urmăreau acelaşi scop: dezvăluirea acelei Lumi primordiale cînd „creaţiile“ şi „invenţiile“ (tehnicile, artele) *nu erau încă desprinse din matca lor religioasă*.

Asta îmi propuneam să arăt în *Prefaţa* pe care o începusem de mult dar pentru că *Prefaţa* ameninţa să devină o carte, am renunţat s-o mai scriu. Şi astfel, lucrarea despre spaţiul sacru va continua să doarmă neterminată, în dosare...

Veneţia, 4 septembrie

Invitaţi la Torcello de ambasadorul Montanari. Povestea ne-o spusese Mariette Guetta: Montanari visase de mulţi ani să cumpere, şi să se instaleze definitiv, în această casă — fostă mînăstire, părăsită, pe jumătate ruinată — în plin cîmp, la cîteva sute de metri de Cipriani. Anul trecut, o moştenire neaşteptată i-a îngăduit în sfîrşit s-o cumpere. Ne îmbarcăm la 12, de la Harris Bar, în două motoscafe. Printre invitaţi, de Chirico, A. Moravia cu soţia, Dacia Maraini, dna Nijinska etc. Cînd ajungem, după patruzeci de minute sub un cer acoperit, ne înăbuşe căldura umedă, grea, prevestind furtuna. Ne întîmpină la Cipriani ambasadorul. Soţia lui spune că-mi cunoaşte cărţile şi vrea să discutăm despre religii comparate şi mistică. Ne invită să petrecem un week-end la Torcello. Acceptăm, pentru că ambasadorul posedă o colecţie fantastică de măşti africane. Moravia, care a fost în India, în China, vrea să ştie mai mult despre tantrism. Cunoaşte pe toată lumea, dar, pentru el, aproape toţi erau „de dreapta“ sau „dificili“. Ne vorbeşte despre *Desert-People*, filmul despre un trib australian, pe care l-a văzut ieri — şi ne făgăduieşte că va aranja să-l vedem şi noi.

Rămînem în grădină pînă încep să cadă primele picături. Cerul e negru. Deşi ar fi trebuit să plecăm la patru, la trei, ambasadorul ne conduce pînă la motoscaf. Abia ne îmbarcăm şi se dezlănţuie furtuna. Laguna e înecată sub ceaţă. Fulgerele ne alungă din spate, dar curînd le regăsim şi în faţa noastră, despicînd ploaia tropicală. Valuri neobişnuit de înalte în Lagună. Îmi amintesc de furtuna din Marea Neagră, şi parcă presimt aventura. De-abia cînd debarcăm la Harris Bar, furtuna se mai potoleşte.

8 septembrie

Îl întîlnesc pe Lavastine. E străbunic. Îmi spune că i s-a prădat a doua oară biblioteca. Nu mai ţine conferinţe şi nu vede aproape pe nimeni. Speră să scrie o carte, care să fie acceptată şi ca teză la Sorbona, şi astfel să fie numit profesor (la peste 65 de ani...). A rămas acelaşi, vorbind necontenit, punînd întrebări dar întrerupînd răspunsurile, deschizînd caietul ca să noteze un titlu de carte sau de articol. E contra Vedântei (care ar fi distrus India) şi din ce în ce mai mult pentru ritual. Aici, la Veneţia, studiază la bibliotecă istoria Companiei delle Calze, care organiza spectacolele.

În drum spre „Carbonari“, unde îl invit la cină, o teribilă furtună. Ne ascundem în barul de la Rialto, în timp ce furtuna se dezlănţuieşte. Lavastine ne descrie cursul. Sala e arhiplină — şi nu se aude o muscă. Savantul se plimbă pe estradă, concentrat, fără să scoată un cuvînt. Apoi se întoarce cu faţa spre sală îşi priveşte auditoriul aproape cu furie, şi strigă: „Je vais vous apprendre à foutre!“ Repetă de mai multe ori: „Oui, à foutre!“ Apoi adaugă: „...mais selon les règles du Nombre d'Or“.

Dacă aş avea mai mult timp, aş nota cu amănunte convorbirea lui Lavastine cu R.P. Benedetti, pe care l-am întîlnit şi noi la Torcello. Am stat puţin de vorbă cu el, ştiind doar că e un mare specialist în muzica arhaică medievală (a publicat vreo cinci-şase volume de texte şi studii despre Aquilea etc.; dirijează o revistă de muzică religioasă). Lui Lavastine, pe care l-a întîlnit de mai multe ori, i-a spus următoarele (rezum cît pot): împreună cu specialişti în fizica electronică, F. Benedetti a reuşit să înregistreze pe bandă vocile lui Demostene, Iulius Cesar, Jeanne d'Arc, Sf. Pavel — dar încă n-a putut înregistra vocea lui Isus. Justificarea ştiinţifică: nimic nu se pierde în Univers, nici măcar o silabă pronunţată acum multe mii de ani. Trebuie doar să ştii cum să ajungi — prin „unde“ — pînă la acel „punct“ unde sunetele se găsesc astăzi, şi să le captezi. P. Benedetti n-a îngăduit nimănui să asculte vocile înregistrate, în afară de colaboratorii lui tehnicieni. Asta, pe motivul că ar putea avea dificultăţi cu ierarhia.

9 septembrie

Lavastine mi-a povestit aseară întîmplări pariziene. Bunăoară, premiera la un spectacol de „happenings“: apare o călugăriţă, începe un strip-tease, şi cînd rămîne goală, îşi introduce în vagin morcovi, pe care-i zvîrle apoi spectatorilor în sală. Spectacolul a fost interzis de-abia a treia zi. Asistau cîţiva filozofi existenţialişti cu emoţie şi pietate, căci era ceva „nou“ şi „liber“; asistam la începutul unui „nou stil de cultură“, postburghez. Etc. etc.

Seara, la Fenice, începe al 30-lea Festival de muzică modernă. Ascult pentru prima dată *Stücke für Orchester op. 6*, de Weber. Surpriza serii (cel puţin pentru mine): *Epifanie* de Luciano Berio, pentru orchestră şi voce, cu Catherine Berberian, interpretînd texte de Proust, Joyce, Brecht etc. Îmi dau încă o dată seama de imensele posibilităţi ale vocii umane în muzica de mîine.

10 septembrie

Seara, la Fenice — *Scene din Mahabharata* cu Compania de Kathaka din Kerala. Oarecum dezamăgit. Gesturile (*mudra*) şi dansurile — admirabile; dar acest splendid simbolism, tradiţional şi arhaic este contrazis în chip aproape ridicol de realismul naiv şi vulgar al artistului care joacă pe Draupadi; gesturi patetice de cinematograf mut; s-ar spune o melodramă introdusă într-un spectacol de *Karaghioz*. Costumele — continuînd tradiţia din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea — încărcate, groteşti, par mai degrabă levantine (şi uneori chiar tibetane!) decît indiene. Impresia generală rococo, sincretism decadent. Aş vrea să ştiu sensul acelor plete lungi, de fapt mai mult cozi de cal, ale tuturor personajelor masculine; sensul costumelor (rochii — caftan, pe deasupra unor pantaloni — nădragi ca ale boierilor din Balcania turcită a secolului al XVIII-lea). Uneori aveam impresia că asist la un spectacol de *Karaghioz*, într-un sat din Anatolia; alteori, la un dans demonic tibetan. De altfel, scena finală, lupta-dans între Bhima şi Dusasana, admirabilă — îmi amintea un dans şamanistic tibeto-himalayan.

14 septembrie

Puţin înainte de amiază, întovărăşit de Ionel şi Marga Jianu, vine Petru Comarnescu. După douăzeci şi şapte de ani, a rămas acelaşi, dar puţin mai slab, încărunţit — şi fumînd cincizeci de ţigări pe zi. Mergem la cafeneaua de pe Zattere, apoi la restaurantul „Carbonari“. Stăm de vorbă pînă pe la patru. Ce-aş putea nota mai întîi? Titel e tot atît de volubil ca în tinereţea noastră. Încearcă să mă convingă să viu la Colocviul despre Brâncuşi, măcar pentru o zi, două. Spune că *ceva* s-a schimbat în ultimii ani în ţară, dar nu trebuie să ne facem prea multe iluzii.

Cum nu a avut o catedră şi nu este nici la Academie, ca să trăiască, lucrează douăsprezece ceasuri pe zi, scrie sute de articole, monografii despre artişti sau actori, despre mînăstiri şi pictori şi multe altele.

15 septembrie

Dimineaţa în San Marco. Întîlnesc pe Contesa Trevisan (măruntă, cu un enorm şi superb cîine) şi pe Horia Lovinescu cu soţia lui. H. L. insista şi el să vizitez ţara. Tineretul, mai curajos decît au fost ei, cei care au astăzi cincizeci–şaizeci de ani, nu mai e inhibat de teroare. Citeşte chiar pe autorii strict interzişi. Aşa m-au citit şi pe mine, pe timpul cînd nu fusesem „reabilitat“. Dacă aş veni în ţară, poate că aş putea „impune prin autoritatea mea ştiinţifică“, studiile de istoria religiilor şi simbolism, interzise astăzi.

Chicago, 10 noiembrie

O doamnă care pregăteşte o teză de psihologia educaţiei, îmi povesteşte lucruri uluitoare despre „religia şi mitologia“ grupurilor de tineri din Los Angeles; nu numai despre *hippies*, ci tot felul de alte „secte“. Reprezintă ceea ce sociologii americani numesc „the youth culture“. Copiii născuţi după explozia bombei atomice, o prăpastie între generaţia lor şi celelalte generaţii, aşa cum, probabil, nu s-a cunoscut în trecut. Nu pot „crede“, nu pot „adera“ la valorile „vechi“. Şi cu toate astea, trăiesc o viaţă religioasă autentică — deşi n-o numesc religioasă, şi nici măcar nu-şi dau seama de implicaţiile ei. Un nou fel de „iubire a aproapelui“, o nouă valorificare a „libertăţii“ şi a vieţii.

3 decembrie

De luni de zile, în vitrina librăriei Universităţii, pe strada 57, sunt expuse cărţi împotriva războiului din Vietnam, în frunte cu B. Russell. *The American Crimes in Vietnam*, ediţie ieftină, paper-back. Acum vreo două săptămîni, au apărut, în altă vitrină, operele lui Mao Tse în traducere engleză.

Evident, toate acestea par anevoie de crezut în Europa. Dar eu mă întreb ce *semn* să citesc în asemenea excese de toleranţă: forţă, încredere în ei şi în destinul lor „american“, sau indiferenţă, oboseală, primele simptome ale decadenţei? Pînă la ce limită se poate întinde toleranţa, *politic* vorbind?...

15 ianuarie 1968

Descopăr un text uluitor din Sf. Augustin (*Sermo suppositus* 120, 8) în care moartea lui Isus pe Cruce e înţeleasă ca o nuntă.

„Asemenea unui mire[...] Christos veni pe patul nupţial al Crucii, şi urcînd-o, a împlinit nunta. Şi cînd a auzit suspinul creaturii, cu dragoste s-a dăruit pe sine supliciului în locul miresei sale, astfel unindu-se pentru totdeauna cu femeia.“ Este interpretarea aceasta „invenţia“ lui Augustin, cel atîta turmentat de ispite trupeşti? Sau e un motiv mai general? În acest caz, simbolismul *Mioriţei* are — sau ar putea avea — şi valenţe creştine. *Nunta asimilată morţii* nu e deci un motiv păgîn, superficial creştinat.

26 ianuarie

Stau de vorbă cu studenţi de la douăsprezece jumătate la şase. O jumătate de ceas fiecare. Cîte nu învăţ de la cei foarte tineri, din College. Bărboşi, cu plete de ţigani lăieţi, îmbrăcaţi excentric şi totodată sărăcăcios; *hippies*, specialişti în LSD şi mescalină etc. Aceeaşi impresie generală ca şi la ceilalţi vreo douăzeci-treizeci, pe care i-am văzut luna aceasta: sunt toţi în revoltă deschisă contra ideologiilor părinţilor şi ale instituţiilor, îndeosebi contra instituţiilor academice (*the Establishment*). Ca un leit-motiv, revin cîteva teme: anti-tradiţionalism, anti-reducţionism (sunt pentru Jung, contra lui Freud), interes pentru mistică dar nu pentru „religiile-instituţii"; iubesc viaţa, sunt optimişti, găsesc înţeles şi semnificaţie în *ce li se întîmplă*. Din cei vreo zece-unsprezece pe care i-am văzut astăzi, toţi erau antiexistenţialişti (anti-Sartre, îndeosebi) şi numai unul (antropologie) era interesat de structuralism. Restul — mai mult „mistici". Ultimul: păr negru, căzîndu-i plete pe umeri, ochelari, obraz de fată. E la Sociologie, dar toţi profesorii i se par „proşti, infantili sau irelevanţi". O experienţă LSD cu prietena lui: se ţineau de mînă şi nu-şi mai puteau da seama care era mîna *lui* şi care a prietenei. Spuneau, atunci, *noi* — dar de cîte ori pronunţau cuvîntul „*noi*", cele trei pisici pe care le avea se apropiau, săreau pe ei, îi mîngîiau, ca şi cum ar fi făcut şi ele parte din acel plural: *noi*. Sentimentul că viaţa nu mai avea „graniţe".

30 ianuarie

Morrissette mă prezintă lui Borges — aproape orb, cu faţa răvăşită de riduri, mobilă de nenumărate ticuri. Borges îşi aduce aminte de *The Myth of the Eternal Return*, şi-mi atrage atenţia că problema a fost discutată de Hume (evident Hume, — vorbind de atomi — se inspirase de la Lucreţiu; dar nu i-am spus asta).

Stranie conferinţă: a vorbit aproape un ceas despre *The Leaves of Grass*, fără nici o pauză, fără să caute un cuvînt, fără nici o ezitare, ţinîndu-şi capul aproape de microfon. Nu înţeleg dacă a improvizat sau a recitat un text învăţat pe dinafară. Conferinţă plină de observaţii interesante.

Santa Barbara, 5 februarie

Într-un text de Corbin (intervenţia lui la Congresul de la Geneva din septembrie 1966) găsesc aceste citate. „Récite le Coran comme s'il n'avait été révélé que pour ton propre cas" (Sohrawardi)[1]. „Si le sens du Coran se limitait aux circonstances et aux personnages à l'occasion desquelles il a été révélé, il y a longtemps que le Coran serait mort."[2] (Bâqir Iman, secolul al VIII-lea) Aceste două texte ar putea justifica, singure, hermeneutica istorico-religioasă pe care o încercăm cîţiva (Corbin, eu, Ricoeur, — dar cine altcineva, *deocamdată?*). Punctul de plecare: o revelaţie, chiar efectuată într-un moment istoric bine delimitat, e întotdeauna trans-istorică, „universală" şi susceptibilă de interpretări personale. De fapt, termenul „interpretări" nu e destul de precis: e vorba de *transmutarea* persoanei care primeşte, interpretează şi asimilează revelaţia.

Eu merg şi mai departe: „hermeneutica creatoare" de care vorbesc în atîtea studii recente provoacă transmutări echivalente chiar cînd confruntăm nu o „revelaţie" tip Coran, ci forme religioase exotice (India etc.) sau arhaice („primitive").

8 februarie

Al doilea curs. Vorbesc liber, improvizez în faţa unei clase tot atît de arhipline. (Doar cîinele studentei nu mai traversează sala ca alaltăieri, ca să se apropie de catedră, să mă privească.) Discuţie destul de lungă, dar oarecare. Oarecum dezamăgit.

---

[1] „Recită Coranul ca şi cum el n-ar fi fost revelat decît pentru propriul tău caz".

[2] „Dacă sensul Coranului s-ar limita la împrejurările şi la personajele cu ocazia cărora el a fost dezvăluit, Coranul ar fi fost mort de mult."

Dar îmi spun, ce-mi pasă? Nu sunt „studenţii mei". În birou, vin să mă vadă cîţiva. Unul din ei, cu plete lungi căzîndu-i pe umeri, îmi sugerează să vorbesc despre Yoga, misticism şi, mai ales, să pun în legătură lumea arhaică şi lumea orientală cu „modern world". Evident, are dreptate. Dar eu n-am venit aici ca un *guru*, ci ca să predau un curs de Istoria Religiilor...

28 februarie

Christinel citeşte *The Quest for Corvo* de A.J. Symons, pe care am găsit-o în biblioteca lui Jonathan Smith. Nu îndrăznesc s-o răsfoiesc, de teamă să nu mă prindă — şi să mă apuc s-o recitesc tocmai acum, cînd am atîtea pe cap. Admirabilă carte! Şi îmi revine deodată în amintire acea noapte, în ianuarie 1941, la Oxford, cînd am descoperit-o. Locuiam, cu D. Danielopol, la Mme Sassoon (adică, mai precis, închiriasem toţi împreună o casă). Invitaţi odată la o distinsă doamnă, al cărei nume l-am uitat de mult. Dar văd încă vila şi parcul şi servitorul chinez — şi atîtea etajere cu obiecte rare. În seara aceea era invitat la masă şi autorul faimoasei *The Bengal Lancer* (se făcuse şi un film, cîţiva ani mai înainte). Foarte miop, dar nu purta decît monoclu — şi scăpîndu-l din întîmplare în farfuria cu supă, nu izbutea să-l găsească (evident, îl căuta cu lingura) şi l-a ajutat Danielopol.

Se auzeau necontenit avioanele germane zburînd deasupra Oxfordului — ca să se „odihnească", se spunea. (Aici scăpau de artileria antiaeriană.) Şi gazda, văzînd că mă interesa literatura fantastică şi biografia — mi-a pus în mînă, la plecare *The Quest for Corvo*. Nu cred că am mai revăzut-o de atunci.

3 martie

Din ce în ce mai fermecat de fenomenul „hippies". Mi-am adus aminte de povestirile unui student al meu: *hippies* alcătuiesc un fel de societate secretă de tip religios; vin tineri din toate colţurile Americii, fără bani, sunt găzduiţi la necunoscuţi

(şi ei tot „*hippies*"), mănîncă din ce li se oferă; au „magazine" unde fiecare îşi alege ce are nevoie: o cămaşă, o haină, o pereche de sandale — şi lasă ceva în loc, dacă are ce lăsa. Locuri în care se adună, în pădure, pe dealuri, trăiesc acolo într-o comunitate aproape primitiv-creştină. Toţi lucrează, ascultă muzică, „meditează" etc. Fac dragoste „liberă" — dar nici o promiscuitate; nimic orgiastic; dimpotrivă, spun ei, nudismul fetelor şi femeilor ajută „camaraderia".

De ce numesc eu această „mişcare" — religioasă sau cvasi-religioasă? Pentru că e o reacţie contra lipsei de semnificaţie şi vacuităţii unei existenţe alienate, aşa cum o cunosc în special noile generaţii americane (în rebeliune împotriva valorilor şi idealurilor părinţilor). Aceşti tineri *cred* în viaţă, în libertate, în *agape*, în dragoste. Au găsit un *sens* vieţii şi cred într-o realitate *absolută*, care le poate fi accesibilă. În sfîrşit, *trăiesc* libertatea, spontaneitatea, detaşarea de lucruri.

5 martie

Ar trebui să scriu într-o zi un comentariu critic, discutînd cîteva articole apărute despre *La Ţigănci*. Am impresia că nu s-a înţeles lucrul esenţial: povestirea aceasta nu „simbolizează" nimic, adică nu transformă realitatea imediată printr-un cifru. Nuvela fundează o lume, un Univers independent de geografia şi sociologia Bucureştiului de prin anii 1930-1940. Nu trebuie căutat *la ce se referă*, în realitatea care ne este accesibilă *nouă*, diferitele episoade, nici ce *reprezintă* cutare sau cutare personaj. Este prezentarea unui Univers nou, inedit, cu legile lui proprii — şi această prezentare constituie un act de creaţie, nu numai în înţelesul estetic al expresiei. Pătrunzînd în acest Univers, învăţînd să-l cunoşti, savurîndu-l — ţi *se revelează* ceva. Problema care se pune criticului nu este: cum să descifrez „simbolismul" povestirii? Ci: admiţînd că povestirea m-a „fermecat", *m-a convins*, cum să interpretez mesajul pe care-l ascunde realitatea ei (mai precis această nouă specie de *realitate* care mi se dezvăluie citind „aventura“ lui Gavrilescu)?

10 martie

Tot despre *La Ţigănci*. O *asemenea* literatură fundează propriul ei Univers; întocmai după cum miturile ne dezvăluie fundarea Lumilor, a modurilor de a fi (animal, plantă, om etc.) a instituţiilor, a comportamentelor etc. În acest sens se poate vorbi despre prelungirea mitului în literatură: nu numai pentru că anumite structuri şi Figuri mitologice se regăsesc în universurile imaginare ale literaturii, ci mai ales pentru că în amîndouă cazurile e vorba de creaţie, adică de „crearea“ (= revelarea) unor lumi paralele Universului cotidian în care ne mişcăm. *La Ţigănci*, ca şi un mit polinezian sau nord-american, este şi nu este o lume „reală“, o lume, adică, în care trăieşte, sau poate trăi, omul de toate zilele. Dar, întocmai ca şi mitul, *La Ţigănci* (şi alte nuvele de acest fel) revelează semnificaţii nebănuite, *dă sens* vieţii „de toate zilele“.

Chicago, 21 martie

Sunt fericit să descopăr, într-un articol al unui specialist, ceea ce bănuiam, ceea ce, mai degrabă, *ştiam* într-un chip intuitiv: anume, că „electronic computers“ sunt admirabile cînd e vorba de „limbi ideale“ şi de relaţii logice abstracte — dar sunt neputincioase să simuleze acel fel de inteligenţă pe care şi animalele îl posedă, adică, în primul rînd, recunoaşterea formelor şi structurilor (*„pattern recognition“*).

16 aprilie

Husserl spune: filozoful se află într-o stare de perpetuu început. Filozofia nu se poate considera pe sine ca definitiv stabilită în nici unul din adevărurile pe care le atinge; este o experienţă necontenit reînnoită a propriului ei început.

Pe cu totul alt plan se regăseşte aici necesitatea de a recupera periodic „începuturile“, de reîntoarcere la „origini“, care caracterizează lumea arhaică.

19 aprilie

Aflu de această întîmplare, care a avut loc în Bengal, în timpul ultimului război: un proprietar a murit, şi corpul i-a fost transportat la Darjeeling, să fie incinerat. Dar o furtună a stins rugul şi bogătaşul fu găsit, viu, de un grup de *sannyasi* care, după cum le e obiceiul, cutreierau „cimitirele“, locurile unde se ard morţii. Îşi pierduse complet memoria şi a rămas cu grupul de asceţi. I se spunea *sannyasi* Bhowal. După vreo 12 ani, în care timp a trăit ca orice alt *sannyasi*, şi-a recăpătat deodată memoria. Şi acum e foarte curios ce-a urmat: s-a întors acasă şi a început o lungă serie de procese ca să-şi recapete averea. Dar după tradiţie, şi Dreptul civil (arhaic) indian, un *sannyasi* care se reîntoarce la viaţa civilă, trebuie tratat ca un *Candala* (un fel de „untouchable“). Din punct de vedere juridic, marea dificultate nu era că „înviase“, ci că renunţase la regimul lui civil de *sannyasi*.

Ce mă tulbură în acest caz, este faptul că după doisprezece ani de asceză şi contemplaţie, omul, recăpătîndu-şi memoria, se reîntoarce la prima lui identitate — ca şi cînd experienţa lui „spirituală“ recentă n-ar fi existat...

21 aprilie

Foarte interesat de această observaţie: „In psychanalisis Freud brought into the most intimate partnership a science of human change and the art of self liberation.“[1] (The Self in Transformation, p. 67). O funcţie similară în acord cu Istoria Religiilor. În măsura în care *înţelegi* un fapt religios (mit, ritual, simbol, figură divină etc.), *te schimbi*, te modifici — şi această schimbare echivalează cu un pas înainte în procesul de „self-liberation“. Dacă ai înţeles cu adevărat „renunţarea la fructul acţiunii“, cheia de boltă a *Bhagavad Gitei*, eşti *altul* decît cel ce erai pînă în clipa care a precedat înţelegerea; şi dacă te compari cu cel care erai mai înainte, îţi dai seama că eşti mai „liber“, că te-ai eliberat de o „iluzie“, de o „povară“, de o „inhibiţie“, că ai scăpat de „ceva care te apasă“ (fără să ştii ce anume, fără să fi *ştiut* — mai înainte — că te apasă...“).

---

[1] „În psihanaliză, Freud a realizat cea mai strînsă legătură între o ştiinţă a schimbării umane şi arta autoeliberării.“

New York, 26 aprilie

Ce-şi propune Ignatiu de Loyola, prin faimoasele lui exerciţii meditative? *Să reactualizeze concretul (Patimilor) lui Isus*, de la forme şi imagini mentale, la conţinutul lor senzorial: călugărul în meditaţie *vede* culori, simte, miroase etc. Deci, *acel timp (illud tempus)* al Sfintelor Patimi redevine actual. Aşa se petrec lucrurile şi în religiile arhaice. Deci, din acest punct de vedere, nu există soluţie de continuitate de la *primitivi* la creştini.

27 aprilie

„Evenimentele“ de la Columbia University. Inutil să le mai rezum. Ca de obicei, o mînă de specialişti (agit-prop) reuşesc să exalte cîteva sute de naivi, ambiţioşi sau excentrici. „Ocupă“ una sau mai multe clădiri. Sunt prezentaţi la televiziune şi fotografiaţi, intervievaţi de ziarişti — şi propaganda face să se aglutineze încă o sută-două de studenţi, dar şi multe sute de curioşi şi gură-cască. Ce vor „studenţii"? Ceva, care în cele din urmă este acceptat de Universitate. Dar ei nu cedează, pentru că ei cer ceva mai mult, sau cel puţin *să fie amnistiaţi*. (Aşa s-a întîmplat şi la Chicago, şi în alte părţi.) Deci, în fond, „revoluţie“ fără absolut nici un risc. Dacă, în cele din urmă, poliţia intervine ca să-i evacueze, sunt din nou televizaţi şi devin celebri (victime ai terorii poliţiste). Şi toate acestea datorită unei infime minorităţi dinamice, pregătite pentru războiul civil de guerilă, care începe în atîtea părţi deodată şi în SUA şi în restul lumii.

Eram astă-seară la Theodor Gaster. Soţia lui, emigrantă de origine germană, îmi mărturisea impresiile ei: „Mi se părea că văd a doua oară acelaşi film.“ De la SS la devastările studenţeşti, în numele „democraţiei“ (ni s-au arătat birourile Universităţii după ce-au fost evacuaţi studenţii) parcă nici n-a trecut aşa mult: douăzeci şi cinci-treizeci de ani. Şi cîteva milioane de morţi.

5 mai

Extraordinara mitologie indiană a spermei! Shiva şi Parvati copulează o mie de ani. Cînd actul e încheiat (adesea printr-o întrerupere violentă, căci intervin ceilalţi zei), numai jumătate din emisiunea seminală rămîne în Parvati, cealaltă jumătate se revarsă în Agni, care o dă zeilor, şi aceştia o înghit, sau o vomită şi din sperma vărsată se face un lac etc., etc. Şi multe alte mituri cu zei înghiţind spermă, sau Brahma (şi alţi zei) văzînd o zeiţă şi ejaculînd sperma pe pămînt etc.

11 mai

Extenuat de corespondenţă; uneori, răspund la zece-douăsprezece scrisori în aceeaşi zi. Redfield îmi spunea că odată l-a văzut pe Shills intrînd în birou, dînd cu ochii peste maldărul de scrisori, care tocmai sosiseră şi zvîrlindu-le pe toate la coş, nu numai fără să le deschidă, dar chiar fără să vadă de unde sunt. Poate erau şi cecuri printre ele, adaugă Redfield.

17 mai

Cu cîtă melancolie am terminat excelenta biografie a lui Macedonsky, de A. Marino. Nu mă supără megalomaniile lui Macedonsky, încrederea absolută pe care o avea în geniul lui, egocentrismul lui. Dar melancolia e provocată mai ales de iluziile pe care şi le făcea Macedonsky la Paris: că va cuceri Parisul cu „relaţiile“ lui, cu apariţia romanului, cu cele cîteva articole ale lui — sau despre el — publicate în reviste de a treia mînă. Şi *publicitatea* dementă pe care şi-o făcea — scriind singur notiţe despre el, lăudîndu-se, anunţînd că Europa întreagă e la picioarele lui etc. etc. E aproape de necrezut. Omul îşi închipuia că prin asemenea informaţii se va „lansa“ în ţară. Melancolie — să vezi cum un mare poet tînjeşte după „gloria“ Parisului, sperînd că două, trei notiţe semnate de necunoscuţi vor face din el un al doilea D'Annunzio...

7 iunie

În literatură, ca şi în artele plastice, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, operele trebuiau *să semene* cu „realitatea“; după 1890-1900, literatura trebuia *să simbolizeze* ceva. În ultima vreme, se înţelege că arta — literatura, plastica, muzica — trebuie să creeze universuri autonome. (Evident, Bach înţelesese demult lucrul acesta...)

16 iunie

Recitesc *În curte la Dionis* şi fac ultimele corecturi, înainte de a încredinţa manuscrisul lui Christinel, pentru dactilografiere. Mă întreb ce se va înţelege din această nuvelă — şi *cine* va înţelege. „Simbolismul“ de bază e evident (sau, cel puţin, aşa mi se pare mie): e inversiunea mitului orfic. Nu Orfeu coboară în infern ca s-o readucă pe Euridice la viaţă, ci ea, femeia (Leana), îl caută, îl găseşte şi-l scoate din „Infern“ (adică, din „pierderea de sine“, amnezia, alienarea în care sombra — periodic — Adrian). Dar cîte alte „sensuri“, doar sugerate în nuvelă, nu se adaugă bine cunoscutului scenariu mitologic! În primul rînd, răsturnarea „ierarhiei“: Adrian afirmă că el singur a înţeles sensul mitului orfic; spune că Orfeu nu se adresa „elitelor“, ci oamenilor de rînd, mulţimii. Pe ei voia să-i transforme, obţinînd această mutaţie a omului fără de care lumea e ursită auto-destrucţiei. De aici, pentru Adrian, valoarea *politică* a Poeziei. Dar această Poezie el n-o comunică *direct*, publicînd-o. Însărcinează pe Leana s-o „cînte“ prin cîrciumi şi grădinile de vară. Asta nu mai aparţine mitologiei orfice, ci aminteşte unul din motivele gnostice: inactivitatea bărbatului. Ca şi în filmul lui Bergman, *The Magician*, Profetul (= „Simion magul“) e „mut“, şi se „exprimă“ prin soţia lui (= „Elena“). Pe de altă parte Adrian îşi compară soarta cu cea a lui Orfeu, ucis şi sfîrtecat de bacchante. Îşi leagă „moartea“ de o femeie (Îngerul morţii) — şi se poate înţelege că, indirect, amnezia lui i-a fost provocată de Leana (ştiind că nu-i place să aştepte i-a spus şoferului să mîne cît putea de repede şi asta a făcut posibil accidentul). Se mai poate înţelege că amnezia a fost pricinuită nu de vreo contuzie cerebrală, ci numai pentru că, întorcîndu-se şi privind înapoia lui, a văzut că şoferul murise.

Dar cîte alte lucruri rămîn neînţelese! Încă nu ştiu cine este Adrian (Leana îi spune că „dacă s-ar arăta acum“ ar fi înţeles). Se ghiceşte că, între perioadele de amnezie, trăieşte oarecum fără identitate — singura lui identitate: e „Poet“ — trăieşte undeva la ţară, sau în vreun oraş de provincie. Dar, foarte probabil, are lungi, periodice, epoci de amnezie — şi atunci e îngrijit în vreun sanatoriu din străinătate. E cel puţin bilingv (dacă nu poliglot) şi e bogat. Leana îi spune „Măria ta“. De ce? Numai pentru că e un „Prinţ al Poeziei“, sau pentru că-l iubeşte?

Boston, 23 iunie

La prînz, cînd aşteptam taxiul care trebuia să mă ducă la aeroport, erau deja 95 de grade Fahrenheit. La aeroport, căldura era înăbuşitoare, şi începeau să se adune norii. Surpriză, ajungînd la Boston: senin, răcoare, un vînt leneş dinspre Ocean. Mă aşteptau Rasmussen, şi un profesor de la Boston College, specialist în Heiddeger. Soseşte, de la Toronto, Father Lonergan, autorul mult discutatei cărţi *Insight*. Cinăm toţi, împreună cu şeful departamentului de Filozofie, la restaurantul de la ultimul etaj al noului zgîrie-nori, *Prudential*. Plimbare, la căderea nopţii, în această *plazza* cu atîtea clădiri noi, majestuoase, senine. Nu mai recunosc, pe aici, Bostonul pe care-l cunoscusem acum cinci–şase ani.

Apoi, la „Charter House", unde sunt găzduit, discuţie pînă la miezul nopţii cu Rasmussen: ce probleme ar fi mai nimerit să prezint mîine şi poimîine, în cadrul Colocviului despre „Methodology in Religious Studies".

Boston, 24 iunie

Vreo şaptezeci–optzeci de ascultători, dintre care aproape jumătate profesori şi călugări (unii din ei veniţi, pentru acest Colocviu, din Europa şi din India). Vorbesc liber, şi destul de rar ca să poată fi înregistrat. Primul argument: „sacrul" este un element în *structura* conştiinţei, nu un moment în *istoria* conştiinţei. Apoi: experienţa sacrului este indisolubil legată de efortul omului de a construi o lume care să aibă semnificaţie.

Am insistat asupra acestui fapt: hierofaniile şi simbolurile religioase constituie un *limbaj* pre-reflexiv. Fiind vorba de un limbaj specific, *sui generis*, necesită o hermeneutică specială. În lucrările mele am încercat să elaborez această hermeneutică, dar am ilustrat-o *practic*, pe documente. Rămîne acum ca eu, sau altul, să articuleze această hermeneutică în mod sistematic.

6 iulie

Îmi pare rău că nu prea ştiu cum să găsesc ceea ce se numeşte aici „the underground press". Din cînd în cînd îmi cad în mînă, aduse de unii din studenţii mei, reviste şi foiţe ale acestei „prese subterane". Un lucru mă izbeşte de la început: în pofida excesului de sex, nudism, libertate orgiastică etc., tonul acestor texte în aparenţă lubrice sau chiar pornografice

e religios, da, religios. Orice expresie a dragostei, mai ales a dragostei fizice, e acceptată cu emoţie şi reverenţă.

Aşa cum am repetat-o de nenumărate ori, s-ar putea ca şi viaţa sexuală neinhibată pe care o exaltă tînăra generaţie de rebeli, să facă parte din procesul (inconştient) de redescoperire a sacralităţii Vieţii.

30 iulie

Setea de *a rămîne*: Karl Barth e întovărăşit încontinuu de bătrîna secretară, care-şi notează într-un carnet toate convorbirile Maestrului cu diverşii oameni mari şi mai mărunţi pe care-i întîlneşte. (I-am văzut la lucru cînd se aflau la Chicago.) Un nou Eckermann? Mă îndoiesc. Barth *a spus tot* în masivele, prolixele lui tomuri. Sper că bătrîna secretară va nota şi observaţiile *celorlalţi*...

1 august

Bucuria inteligenţei (a spiritului) atît de „senzual" exprimată în *Cîntarea Cîntărilor* şi în toată poezia spirituală şi mistică. De cînd a ajuns „inteligenţa", cel puţin în cultura occidentală, un echivalent al tristeţii?

21 august

Pasionante coincidenţe în istoria spiritului. Pentru Kogi din Sierra-Nevada, perfecţiunea nu consistă în a face binele, ci în a dobîndi un echilibru între cele două forţe antagonice ale binelui şi răului. Asta îmi aduce aminte de Goethe, dar mai ales de C.G. Jung: pentru care idealul omului nu e *perfecţiunea*, ci *totalitatea*.

Paris, 20 septembrie

I. Negoiţescu vine să mă vadă şi stăm de vorbă două ceasuri. Îmi povesteşte cum a fost condamnat la cinci ani închisoare pentru că ar fi citit un „manifest“ scris de cîţiva călugări; era, de fapt, un text destinat „Occidentului“, şi în care se vorbea despre persecuţiile catolicilor. Îmi spune atîtea altele despre cultura şi mai ales literatura de astăzi. Interesul tineretului pentru metafizică, poezie, mistică. Suspiciunea şi refuzul tuturor autorilor care au fost protejaţi de regim. De aici pasiunea pentru noi, cei din exil — cincisprezece ani ţinta injuriilor tuturor oficialităţilor reperiste, de la criticii literari la politruci.

Paris, 2 octombrie

Întîlnesc pe Harry Brauner şi Lena Constante (soţia lui), condamnaţi prin 1947-48 în procesul Pătrăşcanu, şi eliberaţi doar acum cîţiva ani. Lena a făcut opt ani de celulă. Singură. N-a vorbit şi n-a văzut pe nimeni. Ca să nu înnebunească, a compus piese pentru copii. Nu se grăbea: „scria“, în gînd, o piesă în cîteva luni. A fost condamnată pentru că, împreună cu soţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, a înfiinţat şi condus după 1945 un teatru de marionete.

Amîndoi *laudă* existenţa pe care au descoperit-o în temniţă. Mărturisesc că nu regretă aceşti cincisprezece-şaisprezece ani de puşcărie. El, Brauner, învăţa pe de rost poeziile (mistice) pe care i le comunica Nichifor Crainic, prin alfabetul Morse, bătînd cu pumnul în peretele celulei vecine. Şi acestor poeme religioase, Brauner le compunea muzica. Totul în minte. Regăsirea funcţiei primordiale a memoriei...

Chicago, 27 octombrie

Alaltăieri, la Kalmazoo, spuneam, într-o discuţie, că ne aflăm astăzi *nu* într-o epocă alexandrină, cum greşit se crede, ci în epoca lui Herodot: descoperim şi *luăm în serios* lucrurile *barbare*, exotice.

14 noiembrie

Astă seară, la Joint-Seminarul pe care-l conducem, Paul Ricoeur şi cu mine, se discută Jung. La observaţia unuia din studenţi că Freud e „urban“, iar Jung „rural“, amintesc că sexul şi erotica nu joacă aproape nici un rol în folclor şi în literatura populară. Dimpotrivă, sexualitatea pentru populaţiile urbane, desacralizate, reprezintă ultimul izvor al „numinosului“: e viaţă, mister şi sacralitate totodată. Evident, Freud nu judeca sexualitatea drept ultima posibilitate a omului modern de a experimenta sacrul — ci ca o păcăleală (termenul englez „delusion“ e mai clar), care trebuie demistificată. Freud era ultimul puritan. Dar, fără să-şi dea seama, vedea în sex „totul“ tocmai pentru că, pentru un „urban“, *asta* era ultima legătură organică cu sacralitatea. Amintesc, printre exemple, simbolismul urcării treptelor şi al ascensiunii în care Freud vedea actul sexual, deşi acesta este numai *unul* din sensurile simbolului. Sensul „total“, care dă înţeles întregului şi părţilor, e: modificarea modului existenţial (de la profan la sacru, de la viaţă la moarte etc.).

21 noiembrie

Ca de obicei cînd mă simt obosit, bolnav, deprimat (şi cum să nu fiu, cînd încă nu ştiu de ce sufăr?), iau din raft *Gespräche mit Goethe* a lui Eckermann şi încep să citesc la întîmplare, ceasuri întregi. Mă trezesc tîrziu, înseninat, reconfortat. Misterul atracţiei acesteia totale pentru Goethe încă mă fascinează. Orice gînd sau pagină a lui, orice carte în legătură cu el, mă proiectează într-un Univers stenic, luminos, familiar. Îmi vine să strig: *Asta* e lumea mea, pentru asta am fost făcut etc. Şi de cîte ori trădez prea din cale afară această vocaţie, şi mă las antrenat în lucrări şi responsabilităţi care nu-mi erau ursite mă îmbolnăvesc. Înainte de boala propriu zisă (ca cea de acum), sunt împuţinat şi steril, enervat, fără chef.

23 noiembrie

În al doilea volum al *Autobiografiei*, B. Russell vorbeşte despre coşmarele lui, la începutul războiului din 1914-18. Şi adaugă: „I spoke of them to T.S. Eliot, who put it into The Waste Land“. [1](p. 7) Mă întreb în ce măsură e adevărat. Iar dacă e adevărat, mă fascinează şi mai mult *The Waste Land* în care Eliot „a pus“ şi coşmarele lui B. Russell, şi *The Golden Bough*, şi ceea ce învăţase citind *From Ritual to Romance* a lui Jessie Weston, şi alte lucruri — şi din acest haotic manuscris Ezra Pound a extras unul din marile poeme ale secolului.

Fără dată (1968)

Furia, exasperarea lui F. după ce a citit nu ştiu ce carte despre sfîrşitul lumii. Îl ghiceam cît se simţise de umilit, el savantul prin excelenţă raţionalist, crezînd numai în ştiinţă şi în progresul nelimitat al tehnologiei, cînd a descoperit miturile indiene despre *Kaly-yuga* şi distrugerea Pămîntului printr-o gigantică incinerare. Pentru că toate aceste mituri şi legende, îmi spunea, sunt pur şi simplu elucubraţiile unei imaginaţii bolnave, obsedate de prodromul apocaliptic: decadenţa tot mai accelerată a societăţilor umane, anarhia universală, triumful răului şi, în cele din urmă, catastrofa cosmică, incinerarea şi combustia Pămîntului. Dar, mă asigura, nici una din aceste orori nu e inevitabilă, nu face parte din preţul pe care trebuie să-l plătim pentru progresul prodigios al ştiinţelor şi tehnicii în ultima jumătate de veac. (Ştiam mai de mult ce înţelegea F. prin „preţul care trebuie plătit“: mutilarea şi devastarea Naturii, urîţenia oraşelor, poluarea atmosferei etc.). Dacă incinerarea planetei i se pare, acum, inevitabilă — asta se datoreşte exclusiv nepriceperii şi ambiţiilor ridicole ale şefilor politici care conduc popoarele. *Dar asta este doar o întîmplare!* exclamă, apăsînd cuvintele. Faptul că suntem condamnaţi la incinerare colectivă nu are nimic de-a face cu descoperirile ştiinţelor, nici cu progresul gigantic al tehnologiei. *Se putea întîmpla tocmai contrariul*: condusă de şefi inteligenţi şi responsabili, planeta s-ar fi aflat astăzi în pragul unei noi etape pe care F. nu şovăie s-o numească „paradisiacă“...

Este umilit pentru că acei cîţiva halucinaţi din India şi Persia, care, acum două, trei mii de ani, anunţau cu atîta dezinvoltură sfîrşitul lumii, ar putea fi confirmaţi într-un viitor mai mult sau mai puţin apropiat. Şi totuşi n-au nici un merit, repetă F., căci profeţiile lor sunt ridicole şi absurde. Dacă vom sări toţi în aer, nu va fi pentru că *ei* au avut dreptate, ci pentru că *noi* am fost nişte imbecili!...

*

După ce a plecat, a trebuit să deschid repede fereastra. Pentru întîia oară, aici în S. U. A., am reîntîlnit mirosul trupului nespălat, al hainelor îmbîcsite de praf şi năclăite de transpiraţie. Auzisem că mulţi dintre *hippies* nu se spală, dar credeam că e o legendă, abil întreţinută pentru valoarea ei propagandistică. De data aceasta, m-am convins că şi murdăria face parte din ideologia şi practicile „rebeliunii“. Este expresia aceleiaşi voinţe de a protesta contra societăţii opulente, de a proclama zgomotos desolidarizarea de idealurile morale, politice şi estetice ale părinţilor.

În fond, această ultimă manifestare a desolidarizării de valorile generaţiilor precedente continuă tradiţia anilor 1950, cînd diverşi şi numeroşi exegenţi au arătat *că nu întîmplător* urîtul şi diformul triumfă în artele plastice, iar literatura aşa zisă narativă este plicticoasă, dacă nu chiar de-a dreptul ilizibilă: asta face parte din *Zeitgeist*. Epoca noastră pur şi simplu nu îngăduie o altfel de creativitate. Urîţenia, plictiseala, exaltarea nesemnificativului, pe care le întîlnim în creaţiile artistice din ultimii douăzeci de ani, sunt, alături de nihilismul în filozofie, anarhismul în etica socială şi violenţa în activitatea politică, expresii ale aceleiaşi situaţii existenţiale, specifice omului societăţilor occidentale. Succesul fără precedent al drogurilor halucinogene în rîndurile tineretului ilustrează acelaşi sindrom.

---

[1] „Am vorbit despre ele lui T.S. Eliot, care le-a pus în [cartea sa] *The Waste Land*“.

Hainele rupte, pantalonii şi cămăşile în zdrenţe, neglijenţa provocatoare, murdăria, urmăresc, într-un anumit fel, să anuleze „gloria şi farmecul" corpului omenesc, descoperit şi idealizat de Renaşterea italiană. De mai multe ori, în istoria recentă a artelor plastice, corpul uman a fost „de-mitizat", mutilat, transformat în figuri geometrice, în cele din urmă, abolit. Dar unii dintre *hippies* experimentează acest proces de anulare a idealului renascentist *asupra propriului lor corp*.

Ce e şi mai curios: asta se întîmplă în acelaşi moment istoric cînd, pentru întîia oară în istoria civilizaţiei creştine, sexualitatea neinhibată triumfă pretutindeni, şi se redescoperă beatitudinea aproape rituală a nudităţii...

Santa Barbara, 2 februarie 1969

De dimineaţă, la Chicago, se întunecă, se lasă ceaţă — şi ne îndoim că vom mai putea pleca. Avionul nostru întîrzie aproape un ceas. Apoi, pe pistă, aşteptăm încă o jumătate de ceas să ne vină rîndul. În sfîrşit plecăm. După vreun ceas, se face atît de frumos încît vedem Rocky Mountains scăldaţi în soare. Ajungem cu întîrziere la Los Angeles, aşa că pierdem legătura cu Santa Barbara. Aşteptăm aproape două ceasuri. Avionul care ne încarcă — mărunt, scund, cu numai opt locuri — zboară lin deasupra golfului. La Santa Barbara ne aşteptau Florence şi Bob Michaelson, care ne conduc pînă la Bonnymede. Regăsim cu încîntare apartamentul „nostru" de anul trecut, 1363 Plaza Pacifica. Deschidem uşile şi ieşim pe terasă. Oceanul e încă înfuriat. Bob Michaelson ne povestise consecinţele diluviului de acum vreo zece zile — mîlul care a intrat în atîtea case construite în coaştele colinelor, mîlul şi torentele care invadaseră grădinile de la Biltmore Hotel şi chiar de aici, la Bonnymede.

Santa Barbara, 3 februarie

Plaja a fost înghiţită de ocean. Şi stîncile sunt negre, uleioase, iar pe mal valurile zvîrlă încontinuu alge îmbibate în petrol. În larg se văd cele şase-şapte vase petroliere. Acum cîteva zile una din conducte s-ar fi spart, şi de atunci 21 000 de litri de petrol sunt zvîrliţi zilnic pe toată coasta. Nu se mai văd pescăruşii de anul trecut. Ne plimbăm mult pe dîmbul de deasupra plajei. Miroase puternic a petrol...

8 februarie

Pur şi simplu superb. Ne plimbăm un ceas către Montecito, pe sub eucaliptuşi uriaşi, pe sub arbori de mimoza în floare. Ne întoarcem pe lîngă acea frumoasă, veche, nobilă casă în pădure, cu terasele spre plajă; foarte probabil, proprietatea celui care a vîndut mai tîrziu aceste terenuri pe care s-a clădit Bonnymede.

Seara, cinăm la Comstock. Aflăm că oraşul Santa Barbara a cerut 1 500 milioane dolari despăgubiri Societăţii petroliere.

11 februarie

De dimineaţă, plaja e plină de lucrători. Au venit, cu căşti de metal şi unelte, s-o cureţe de păcură. Deocamdată, adună lemnele şi algele încărcate de păcură şi le transportă într-un camion. Aflu că sunt „delincvenţi", din închisorile locale. Munca le e plătită cu ceasul, după tariful sindical. Îmi închipui cît sunt de încîntaţi să poată lucra în marginea Oceanului, în plin vînt...

După amiază, seminar despre *Naissances mystiques, Birth and Rebirth*. Cît sunt de pasionaţi tinerii studenţi de „iniţiere"...

13 februarie

La două vine să mă vadă unul din studenţii mei. Tînăr, cu barbă, seamănă cu un Christos de carte poştală ilustrată. Îmi povesteşte viaţa lui (are douăzeci şi doi de ani). Pînă anul trecut era „existenţialist" ateu şi nihilist — Sartre, Camus et compagnie. Studia dramaturgia şi visa să ajungă regizor. În primăvara 1968 a citit cîteva cărţi: *Tao-te-King,* Aurobindo, *Tertium Organum,* cărţi care l-au dus apoi la alchimie, misticism, astrologie, tarot. Acum, *ştie.*

Aflu multe despre „mitologia" Californiei. Bunăoară, că o „Renaştere e pe cale să înceapă în Santa Barbara (a fost anunţată şi de Dalai Lama!), că Los Angeles e „năclăit în materie" iar San Francisco e „decadent".

27 februarie

Studenţi de la două la trei, apoi Seminar pînă la cinci. Seara, la una din studente, în apartamentul elegant, aproape luxos, din Isla Vista, cartierul în care locuiesc 10 000 de studenţi, şi în care se află doar un cinematograf şi o „cafeteria". (Şi se mai întreabă lumea de ce izbucnesc, atît de sălbatice, revoltele studenţeşti. Ce vor să facă tinerii aceştia singuri?...)

Chicago (Fără dată)

Am primit mai de mult o scrisoare tragică, pesimistă, a unui tînăr român: a reuşit să treacă graniţa pentru întîia oară cînd avea treizeci de ani. Destinul acestei generaţii de tineri oropsiţi, care nu pot crede în marxism şi nu li se îngăduie să citească filozofii, misticii şi teologii, singurii autori care îi interesează. „Toată minciuna umanist-dictatorială ne-a scîrbit peste măsură", scrie. A crezut în filozofie, dar după ce-a putut citi Biblia (în străinătate!), îşi dă seama că „acest loc central numai Dumnezeu cel viu îl poate ocupa. El dă nădejde şi pace în sărăcia şi agonia în care am fost aduşi în aceste vremuri

potrivnice. Cea mai bună parte din tinerii pe care îi ştiu de nădejde în ţară calea asta au luat-o. Mare păcat este numai că nu pot intra tinerii cu facultăţi în mînăstire. De s-ar putea, cred că în România acum mulţi, poate cei mai buni, ar lua drumul pustniciilor".

Aflu cîteva nume purtate de Puritanii americani în secolul al XVIII-lea. Trebuie să notez aici măcar pe acesta: Praise-God Avoid-Fornication Bearbones. *Orice* putea sevi ca prenume, la Puritani. Dar „Avoid-Fornication" mi se pare pur şi simplu excepţional. Şi, mi se spune, omul acela a fost însurat, a avut copii...

*

Cum s-au „salvat" scriitorii germani emigraţi în S.U.A. : lucrînd, continuînd creaţia începută în Germania. Thomas Mann e caracteristic: chiar şi înainte de a emigra în S.U.A., schimbînd necontenit domiciliul, în Elveţia, în Franţa, (apoi la Princeton, la Los Angeles), suporta totul pentru că scria la tetralogia *Joseph.* Asta i-a îngăduit continuitatea şi unitatea lăuntrică pe care le ameninţa exilul.

*

Acest amănunt interesant, pe care îl aflu de la un ilustru editor catolic; cărţile de teologie nu se mai vînd deloc, şi cauza e asta: după *aggiornamento,* nu se mai ştie care e poziţia Bisericii asupra diferitelor probleme, şi atunci nici teologii, nici laicii nu mai citesc cărţi. Aşteaptă.

*

La 9 noiembrie 1824, Goethe îi vorbea lui Eckermann despre Klopstock pe care-l admirase mult în tinereţe, şi pe care-l considera un fel de „strămoş". Dar spune că nu i-a trecut prin minte să reflecteze asupra Operei lui Klopstock, sau s-o discute, s-o compare cu scrierile altor autori. „Am lăsat ca cea mai bună parte a ei să opereze asupra mea şi am continuat mai departe pe drumul meu. "

Este exact poziţia mea faţă de scriitorii, savanţii sau filozofii pe care i-am admirat, de la care am învăţat, care m-au stimulat. Nu-i *discut*. Asimilez de la ei ce-mi trebuie, şi-mi văd de calea mea.

*

Continuu să scriu, cînd mai bine, cînd mai rău, cînd mai mult, cînd mai puţin, la capitolul religiilor iraniene. Dar efortul pe care-l fac de a „spune pe scurt“, de a nu mă lansa în exegeze şi ilustraţii — mă întreb dacă merită. În cele din urmă, poate că mă voi decide să scriu aşa cum mă îndeamnă inima — şi subiectul! — şi apoi să suprim, să reduc, să rezum.

*

Seminar. Un student de la Antropologie care e şi actor (joacă în *Don Carlos*, „după Schiller“, precizează — căci este vorba de o piesă nouă), vorbeşte despre Antonin Arthaud. Pretext de a mărturisi: ce fac ei, actorii, cînd joacă în *Don Carlos*. Cum aş putea rezuma? Se pare că, pentru ei, teatrul, spectacolul, este un „exerciţiu spiritual“, dar care seamănă mai degrabă cu un dans exotic, controlat „printr-un fel de Yoga“. Toate astea ca să obţină — *înainte* de spectacol — o „comunitate psiho-fiziologică“ a întregii trupe. Dar, adaugă, nu reuşesc, *prin spectacol*, să obţină aceeaşi comunitate *cu sala*. Dimpotrivă, simt agresivitatea sălii — căci spectatorii reacţionează instinctiv în faţa izolării egoiste, beatifice, a celor de pe scenă.

Comentariile mele, à propos de formula: „Arthaud a vrut să scrie un teatru care să pună capăt Teatrului.“ Le vorbesc despre „timpul concentrat al spectacolului“: cum se iese din timpul istoric (prezentul cronologic) şi se pătrunde într-un alt ritm temporal. Despre *karma* în teatru: actorul care se „purifică“ încarnînd, actualizînd existenţial atîtea tipuri umane, atîtea destine. Amintesc de Gordon Craig şi Stanislawski, şi „Teatrul solar“ sau „lunar“ al lui Artaud — şi-i întreb: ce se poate face astăzi în teatru ştiind ce ştim? Discuţie pasionantă,

deşi foarte puţini, în clasă, erau familiarizaţi cu teatrul de „avangardă“. Dar simţeau că, în acel moment, nu mai participau la un exerciţiu scolastic, „academic“ (cum se spune aici, în S.U.A.). Că sunt implicaţi în ceva *real, viu, autentic*. Întrebările care mi le puneau despre Ionesco, bunăoară, şi teatrul francez contemporan…

*

Vine din nou tînărul student (undergraduate) la „General Studies“, toboşar, hippy şi, cum precizează, „mistic-şaman“. Vine să mă vadă, ca şi data trecută, acum vreo două luni, ca să-mi povestească „experienţa lui iniţiatică“. Pe coastă, lîngă San Francisco (unde a rămas vreo trei ani, cu orchestra pe care o improvizase — un pianist, un ghitarist şi el, toboşarul — trăind, tustrei, din ce căpătau la biserici, în baruri, în restaurante, pe unde erau lăsaţi să cînte; dar uneori, adaugă, nu le ieşea nici costul benzinii!), pe coastă, deci, într-o dimineaţă (după ce fumase marijuana), plimbîndu-se, găseşte un zmeu de hîrtie roşie cu un diavol înaripat desenat pe el. Îl ia în spate (şi pe drum, îşi aduce aminte că e Vinerea Mare, şi, deci, poartă „crucea“ zmeului) şi se întoarce acasă. Repetiţia cu orchestra lui, la care se adăugaseră încă trei tineri — un gornist şi două clarinete. Şi deodată, în timp ce bătea toba din ce în ce mai intens, ridicînd privirile vede Diavolul (din zmeu) cum se coboară şi-l pătrunde. Cade în genunchi — dar ceilalţi continuau să cînte, crezînd că e doar consecinţa marijuanei. I se pare că e mort, deşi se simte pe pămînt, şi simte de asemenea că îi cresc „puterile“, că poate, de acum înainte, ajuta oamenii comunicîndu-le „forţe“ prin toba lui. Nu ştie cît timp a durat această „moarte“. (Numai mai tîrziu, spune, cînd cineva i-a dat să citească *Shamanism*-ul meu, „a înţeles ce s-a întîmplat.“) Dar de atunci, simte în el o „forţă“ supra-firească, şi e fericit că o poate dărui şi celorlalţi, prin ritmurile tobei lui…

Stă o jumătate de ceas. Azi, la nouă seara, pleacă la New York şi după o săptămînă se întoarce în California. Ca „term-paper" pentru trimestrul de iarnă, a scris întîmplările de mai sus (cu inițierea lui „șamanică") și alte cîteva — pe care regret că nu le voi putea povesti pe îndelete. Bunăoară, asta: în beatitudinea LSD stătea de vorbă cu o pisică, fără să scoată un cuvînt, firește, dar dialogul este interesant, pisica discuta coerent, punînd întrebări inteligente, răspunzînd corect la întrebările lui etc. Pînă ce, deodată îi trece prin minte gîndul acesta: iată ce-am ajuns, să stau de vorbă cu o pisică! Și în clipa aceea pisica îl privește mirată, jignită — îi întoarce capul și fuge.

Dar despre întîmplările cu Elisabeth, acea fată fabuloasă din San Francisco, în al cărei apartament, înțeleg, se petrec tot felul de lucruri extraordinare, de la orgii și magie, la ședințe nesfîrșite de muzică, „nudism psihologic", meditații zen? În *basement*-ul acestui apartament locuia prietenul lui, pianistul. Nu citea niciodată jurnalele dar într-o zi vede, ieșind dintr-o pubelă, un ziar — și se oprește să citească titlul articolului. Era un interviu cu un clairvoyant celebru în San Francisco. Și acest clairvoyant spunea: căutați bine prin oraș și unde veți găsi un pian electric într-un *basement*, locuit de un pianist — să știți că acel pianist va deveni celebru într-o zi...

*

Nu trebuie să înțelegem experiențele paradisiace în termeni cantitativi și temporali (*permanența* anumitor realități fizice *obiective*). Poți „visa" sau anticipa beatitudinea paradisiacă într-o fracțiune de secundă, sau o poți trăi în cîteva minute, cîteva ore — și apoi te reîntorci *în lume*.

À propos de „Women Liberation Front", o bătrînă psihanalistă, Dr. Benedict, ne spune o sumă de lucruri interesante. Bunăoară: că femeia se adaptează mai ușor ca bărbatul într-o societate modernă; dacă n-are slujbă, are ce să facă (gospodărie, educația copiilor). Dimpotrivă, bărbatul, dacă nu lucrează, dacă n-are *post, funcție* — nu are nimic de făcut într-o societate urbană. În zece ani, cu acest nou sistem de a introduce femeile *peste tot*, și concurența femeilor devenind tot mai *reală* — în zece ani vor fi milioane de bărbați neurastenici, și se vor cheltui milioane de dolari cu tratamentul lor. Pentru că, adaugă Dr. Benedict femeile sunt superioare bărbaților (datorită adaptabilității lor) și încurajîndu-le această superioritate, se va agrava instabilitatea psiho-mentală a bărbaților.

*

Pasionat de structura antropocosmică a Zeiței Supreme, Mama Universală, la Kogi (= Cagaba). Rareori se mai întîlnește o atît de coerentă, sistematică și transparentă valorizare a maternității ca sursă a realului. Tot ce există, a fost zămislit. Creația e o procreație. Orice mod de a fi — chiar și acela al morții — a fost „zămislit" de Mama Universală. Și tot ce face omul, face în interiorul unui Cosmos care, deși creat, rămîne în interiorul Mamei. Pentru întîia oară sunt precis și explicit exprimate diferențele între cele patru moduri de a exista interuterine: modul pre-natal, cel al existenței terestre, cel post-mortem în așteptarea reîncarnării, și modul de a fi al mortului care se decide să rămînă în sînul mamei.

Evident, moartea e invenția Spiritului masculin, adversarul Mamei. Dar nici moartea nu izbutește să smulgă ceva de sub jurisdicția Mamei — căci morții reintegrează matricea universală. Nu mai întîlnești o asemenea viziune cosmic-maternă decît în mistica indiană. Și atunci înțelegi că ideea de divinitate supremă e solidară de concepția pe care și-o fac oamenii despre originea *realului* și *misterul creației*. „Sexul" divinității este doar o consecință a acestei intuiții primordiale.

*

Cît este de „condiționată" imaginea și fantezia primilor conchistadori și exploratori ai Americii de Sud! Fluviul Amazoane a fost numit astfel de Carvajal pentru că, afirma el, femei asemenea celor de care vorbește Homer s-au luptat eroic contra soldaților lui Orellan la gura lui Rio Negro. De asemenea, fabuloșii Ewaipanomas erau descriși cu „ochii pe umeri și gura între sîni". Imaginea se găsește în Plinius și a fost necontenit reactualizată în legătură cu toate geografiile mitice: „Etiopia“, Asia, Extremul Orient. Evident, nu putea lipsi din poveştile celor care pătrundeau tot mai adînc în interiorul noului continent, în căutarea miticului Paititi (El Dorado).

*

Cu cîtă tristeţe citesc cronicile şi scrisorile primilor misionari în regiunile andine! Teroarea populaţiilor refugiate în *selva* că cei care se dau drept preoţi, ar putea fi spioni ai conchistadorilor, căutînd aur, argint şi sclavi. Şi nu se conving că sunt călugări decît cînd acceptă să mănînce cu ei, din mîncarea pregătită de femeile lor.

*

Creativitatea religioasă a Occidentului creştin nu trebuie căutată numai în teologia sau istoria Bisericii, ci şi în curentele subterane „oculte“, în mitologiile societăţilor secrete, în alchimia Renaşterii, în geografiile mitice ale Evului Mediu şi Barocului. Preromantismul şi romantismul exaltă funcţia visului şi a imaginarului. Tot atunci au loc descoperirea „Nopţii“ şi a „organicului“ şi atîtea alte experienţe care, dacă nu sunt cu totul noi, sunt pentru întîia oară trăite pînă la capăt; interpretate, valorizate şi, mai ales, transformate în *idées maîtresses*.

Mă gîndesc, bunăoară, la Novalis, care redescoperă „dialectica sacrului“, şi anume: că Natura, aşa cum ni se arată, nu reprezintă realitatea absolută, ci e doar un *cifru*. Extraordinara lui intuiţie: că nu e nevoie *să mori*, să devii „spirit“, ca să comunici cu lumile superioare, că deja aici, pe pămînt, poţi cunoaşte experienţa beatifică. Trebuie ca cineva să arate, într-o zi, cît erau de străvechi, de arhaice, ideile lui Novalis: să încerce să explice, de asemenea, datorită căror împrejurări au trebuit să zacă, atît de îndelung, uitate sau voit ignorate...

*

Fascinaţia călătoriei nu ţine numai de spaţii, forme şi culori — locurile în care pătrunzi sau pe care le traversezi — ci şi

de numărul de „timpuri“ personale pe care le reactualizezi. Cu cît înaintez în viaţă cu atît călătoriile mi se par că au loc, concomitent, în timp şi în spaţiu. Un peisaj, o stradă, o întîmplare îşi au prospeţimea sau farmecul lor, dar declanşează totodată nenumărate şi mărunte amintiri — unele, aparent, fără nici un interes, dar nu mai puţin emoţionante şi, în cele din urmă, preţioase; căci astfel se recuperează fragmente uitate sau neglijate ale unei „istorii personale“. Într-un anumit fel, traversînd spaţii geografice familiare sau necunoscute, călătoresc totodată în trecut, în propria mea „istorie“. Ce mă încîntă în această *anamnesis* provocată şi nutrită de mobilitate este în primul rînd spontaneitatea ei; cu neputinţă de a anticipa sau preciza ce fragment din trecut îmi va fi restituit la capătul străzii pe care calc acum. Pătrunzînd într-o catedrală, nu ştiu niciodată dacă voi întîlni amintirea altor sanctuare pe care le-am văzut cîndva — sau îmi voi aminti de o carte, de un om la care nu m-am mai gîndit de multe zeci de ani, sau mă voi trezi ascultînd o melodie vetustă, o conversaţie de mult uitată.

Asta înseamnă, între altele, că un *Jurnal de călătorie*, în măsura în care cel care-l scrie încearcă să capteze măcar o parte din tot „ce i s-a întîmplat“ — trebuie să accepte riscul de a fi confundat cu un caiet de note şi fragmente autobiografice. Oare să fie numai atît, numai recuperarea trecutului? S-ar putea ca procesul să fie mai complicat şi mai subtil: o călătorie, purtîndu-te destul de repede printre peisagii, forme şi culori diferite, suscită o serie de asociaţii, tot atît de preţioase pentru istoria secretă a sufletului pe cît sunt, într-o analiză jungiană, asociaţiile provocate de ascultarea unor cuvinte, nume, legende şi mituri, sau contempletarea anumitor picturi şi desene.

Apărut 1993
Culegere şi paginare ADISAN
Tiparul executat sub comanda 30 493
Regia Autonomă a Imprimeriilor
Imprimeria CORESI
Piaţa Presei Libere, 1, Bucureşti
ROMÂNIA

Un jurnal intim sporește atenția. Scriind, vezi mai clar lumea din jurul tău și îi uiți mai anevoie culorile. Și apoi,cîtă bucurie să poți izola acele „experiențe indistincte“ din care e alcătuită în bună parte viața oricărui om, ca să le poți istovi toate înțelesurile, stăpînindu-le, memorizîndu-le!... Mi se pare că un jurnal e și mai realizat (ca gen literar) și mai instructiv (pe plan etic, psihologic, istoric) dacă autorul înregistrează, în curgerea orelor, anumite imagini, situații, gînduri; dacă, așa cum scriam cu alt prilej, salvează, „înghețîndu-le“, fragmente de timp concret...

MIRCEA ELIADE

LEI 1650

ISBN 973-28-0361-4
ISBN 973-28-0362-2

MIRCEA
ELIADE

JURNAL

Volumul I

HUMANITAS